

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Orhan Çekiç

1938

san yıl

Orhan Çekiç

1938
son yıl

Kaynak Yayınları No: 689

ISBN: 978-975-343-820-9

1. Basım: Kasım 2013

Genel Yayın Yönetmeni
Sadık Usta

Editör
Hadiye Yılmaz

Redaktör
Gökçe Şenoğlu

Sayfa Tasarım
Güler Kızılelma

Kapak Tasarım
Nihal Sevim

Baskı ve Cilt
Pasifik Ofset Ltd. Şti.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No:3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere/İstanbul
Tel: 0212 412 17 77 Sertifika No: 12027

© Bu kitabın yayın hakları Analiz Bas. Yay. Tas. Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir.
Eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen
alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA
TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Galatasaray, Meşrutiyet Caddesi Kardeşler Han No: 6/3 Beyoğlu 34430 İstanbul
www.kaynakyayinlari.com • iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: 0212 252 21 56-99 Faks: 0212 249 28 92

ORHAN ÇEKİÇ, 1943 yılında İskenderun'da doğdu. İlk ve ortaokulu İskenderun'da, liseyi Burdur'da bitirdi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden, İdare ve Siyaset Bölümünden mezun oldu (1966). Marmara Üniversitesi'nde Yüksek Lisans ve Doktora yaptı. İş hayatına Japonya Büyükelçiliği'nde Kültür Ataşe Yardımcısı olarak başladı. Daha sonra özel teşebbüse geçerek, IBM ve ITT gibi uluslararası şirketlerde üst düzey yönetici olarak görevler yaptı. *Sabah*, *Milliyet*, *Akşam* gibi gazetelerde yöneticilik görevlerinde bulundu.

T.C. Maltepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Öğretim Üyesi ve Bölüm Başkanı, T.C. Maltepe Üniversitesi Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü ve Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Öğretim Üyesidir.

Fiilen üstlendiği görev ne olursa olsun, 40 yıldan bu yana Cumhuriyet Tarihimize ilişkin araştırmalarını aralıksız sürdürüyor, dizi konferanslarında, hazırlayıp sunduğu TV programlarında, Yakın Çağ Tarihi'mizi, Cumhuriyet'imizin Kazanımları'nı, Kurtuluş Savaşı'mızı, Atatürk'ü ve devrimlerini anlatıyor. *Kurtuluş Savaşı* gazetesini yayımladı.

Uluslararası Terörizm ve Ermeni Terörü adlı çalışmasıyla 1983 Şevket Bilgin Ödülü'nü kazandı. *Akşam* gazetesi için "Son Üç Yüz Gün",

"Cumhuriyet'e Giden Uzun İnce Yol", "Büyük Taarruz" gibi yazı dizileri hazırladı. "Ermeni Sorunu", "19 Mayıs-Devrime İlk Adım", "Rejimin Adı Cumhuriyet", "Kaybettik: 10 Kasım" gibi belgesel yazıları gazeteler yayımladı.

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türk Kurtuluş Savaşı Belgeseli adlı kitabı Maltepe Üniversitesi'nde ders kitabı olarak okutuluyor. Yazarın diğer kitapları:

Mondros'tan İstanbul'a, Cumhuriyet Kitap, 2007.

Samsun'dan Erzurum'a, Cumhuriyet Kitap, 2007.

Sivas'tan Ankara'ya, Cumhuriyet Kitap, 2007.

BEST FM'de 40 hafta süreyle "Atatürk'ün Yolunda Bir Arpa Boyu" canlı yayın programında Kurtuluş Savaşı'nı anlattı.

EXPO TV'de, "Beni Hatırlayınız. Gazi Mustafa Kemal" programını 80 hafta süreyle hazırlayıp sundu.

TEKNOLOJİ TELEVİZYONU'nda 60 hafta boyunca, "Konuşan Tarih" programını hazırladı ve sundu, Atatürk'ü, devrimlerini, Cumhuriyet Tarihimizi anlattı.

Orhan Çekiç

1938
san yıl

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

17

BİRİNCİ BÖLÜM SONUN BAŞI: 1938

19

Uyku Tutmuyor...	24
Nutuk'u Yazarken Zorlandığı Bölüm	26
Fuat Paşa da Destek Vermiyor...	28
O Kâzım Karabekir Paşa ki...	30
Benden Ne Yapmamı İstiyorsunuz?	34
Oyun Bozulmuştu	40

İKİNCİ BÖLÜM ÖNCE LOZAN İMZALANIYOR

43

Hükümet Krizi Büyüyor	47
Burada Tarihe Bir Not Düşmek Gerekir	48
O, Nasıl Bir Diktatörse!...	49
Krizden Cumhuriyet Doğuyor...	51
Silah Arkadaşlarıyla Yol Ayrımında...	57
O Günlerin Çankaya Köşkü	60
Fethi Bey Kimdir?	61
Birikim Sürüyordu...	65
Atatürk "Başkanlık" Rejimine Karşı	66
Diktatör müydü?	69
Diktatör Diyenler ve Yanılgıları	71
Liderlik Paylaşılmaz...	71
Millet İradesi...	72
Amasya Genelgesi	73
Oysa, Mustafa Kemal...	74
Atatürk'ün Serbest Fırka Girişimi Başarısız...	80
Nihayet Ben de Bir İnsanım Be Birader...	84
Cumhurbaşkanlığından Ayrılmayı Düşünüyor...	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
1930'LU BUHRAN YILLARI

Savaş Riskine Karşı Barış Paktları	100
Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi	101
Montrö Boğazlar Sözleşmesi	102
Değişen Dünya Dengeleri	103
Atatürk'ün Bütün Dikkati Dış Politikada...	110
Osmanlı'dan Ne Devralındı?	114
Atatürk'ün Meclis Açış Nutukları...	118

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ATATÜRK-İNÖNÜ YOL AYRIMINA DOĞRU

Mustafa Şeref Bey Olayı	131
İnönü'nün "Devlet Kapitalizmi" Israrı	146
Recep Peker Olayı...	150
İnönü'nün Ruhunda Fırtınalar Estiren Telgraf	151
Değişen Dünya Konjonktürü	155
Çiftlik Meselesi...	158
Hasan Mezarıcı Adında Bir Milletvekili...	160
Bomonti Meselesi	164
Nyon Konferansı Meselesi	164
Sofradan Emir Alıyoruz...	169
Çankaya'da Perde İniyor	170
Birlikte Son Seyahat...	173
Atatürk Tarih Kurultayı'nı Açıyor...	181

BEŞİNCİ BÖLÜM
BAYAR DÖNEMİ BAŞLIYOR

Karınca Isırığı...	192
29 Ekim...	200
İsmet Paşa Viyolonsel Derslerine Başlıyor	200
Stadyum Olayı...	201
O Esnada Çankaya...	202
İnönü Kürsüden Kendini Savunuyor...	204
Atatürk'ün Doğu'ya Son Seyahati	206

ALTINCI BÖLÜM
AH... LATİF'İ OLSAYDI!...

Latife Hanım Olsaydı...	219
Bursa'yı Son Görüşü...	220

YEDİNCİ BÖLÜM
BURSA NUTKU MESELESİ

İsmet Paşa'yla Baş Başa...	232
Menemen'i Yakın...	234
Türkçe Ezan	235
Yoksa, Rövanş mı?	236
Gençlerden Biri...	238
Sofrada Not Alınmadı...	240
Bursa Nutku'nun Metni Elbette Atatürk'ün...	241
Hasan Rıza'dan Falih Rıfkı'ya...	246
Sonrası...	248
Nutuk Senato'ya da Getiriliyor...	249
Bursa Nutku Yeniden Mahkemelik...	250
Konuya Ecevit de Katılıyor...	251
Nutuk Ağır Ceza Mahkemesi'nde...	251
Ergenekon ve Bursa Nutku	251
Sonuç	252
Bursa Dönüşü Gelen Zatürree...	255
İnönü'yle Gene Baş Başa...	258
Beni Türk Hekimlerine...	261
Mart 1938...	265
İstikbal Göklerdedir...	267
Prof. Dr. Fissenger Ankara'da...	275
İlk Resmi Tebliğ...	278
Atatürk'ün Sağlığıyla İlgili İlk Resmi Bildirinin Yayımlanması	279

SEKİZİNCİ BÖLÜM
LONDRA'DA ATATÜRK'E SUİKAST HAZIRLIĞI

Suikast Planlanıyor...	300
Türk İstihbaratı İz Üzerinde...	301
Prens Bahaeddin Sami'nin Elyazısı Mektubu...	305
Lorraine'in Yanıtı Tokat Gibi...	309
Hatay Benim Şahsi Meselem	313
Mayıs Ayı Çok Gergin...	315
Anadolu Kulübü'nde Ne Oldu?	316
Anadolu Kulüp'te Yeni Bir Kriz...	319
Samsun'da İlk Günler...	332

DOKUZUNCU BÖLÜM
ATATÜRK VE HATAY SORUNU

İskenderun Sancağı'nın Hukuksal Statüsü Neydi?	342
Türkiye-Suriye Dostluk Antlaşması	345

Bağırmanın Ekselans! Ben Duyarım...	346
TBMM Açılış Konuşması'ndan Sonra	
Türkiye'nin Tutumu	347
Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşması'na Karşı	348
Fransa'nın Tutumu	348
Hatay Meselenin Milletler Cemiyeti'ne Taşınması	348
Atatürk'ün Sergilediği Kararlı Tutum	349
Atatürk'ün Asım Us Adı Altında <i>Kurun</i> Gazetesinde	
Çıkan Yazıları	351
Atatürk'ün Hasta İken Gerçekleştirdiği Güney Gezisi	355
Hatay Benim Şahsi Meselem...	356
Ölümlerle Dans...	357
İngiliz Nişanı Meselesi	360
İnönü'ye Son Veda...	362
Bakırköy Dönüşü Yolda Rahatsızlık Geçiriyor...	366

ONUNCU BÖLÜM

ATATÜRK VE SAVARONA

Ertuğrul Yatı...	374
Savarona İstanbul'da...	377
Son Durak: Atatürk Savarona'da...	378
Dersim Meselesi Neydi?	381
Osmanlı Dönemi	384
Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey	388
Diyarbakır Valisi Cemal Bey	388
İşyan Öncesi Durum	388
1937 Yılı Harekâtı	389
1938 Yılı Harekâtı	392
İsmet Paşa'nın Şark Raporu	394
Sonuç	395
Öleceğini Biliyor...	407
Hatay'ı Kurtarıyor...	424
Türk Ordusunun Hatay'a Girişi	430

ON BİRİNCİ BÖLÜM

SON... SUZA...

İnönü'nün Bozok'a Yanıtı	451
Tunceli'de (Dersim) Eşkışalığa Son!	459
Zafer Bayramı Gelmişti...	466
Vasiyetini Kaleme Alıyor...	469
İlk Ponksiyon	477
Üçüncü Ekonomik Plan	495

İkinci Ponksiyon	497
İlk Hafif Koma	499
İlk Ağır Koma	509
İlk Rapor: 17 Ekim 1938	511
Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü	520
Üçüncü Ponksiyon: 7 Kasım 1938	525
İkinci Büyük Koma: 8 Kasım 1938	526
Aleykümmesselam	526
Bir Tarih Göçüyor...	529
Salih Bozok İntihara Teşebbüs Ediyor	530
Resmi Tebliğ	531
Atatürk'ün Vefat Raporu	532
Mulajının Alınması	535
Otopsi Neden Yapılmadı?	536
Yeni Cumhurbaşkanı, İnönü	537
Sonra Çıkan Tartışmalar	538
Tahnit Yapılması	539
10 Kasım Sonrası	540
Atatürk'e Yapılan Cenaze Törenleri	541
Felt-Mareşal Lord William Birdwood Kimdir?	547

ON İKİNCİ BÖLÜM

SONRASI...	551

UNESCO'nun Atatürk Kararı	555
Kararın Gerekçesi	557
11 Kriterden Oluşan Sistem	562
Arnold Ludwig'e Göre En Büyük Lider Atatürk	562

SONSÖZ YERİNE KAR İZLERİ ÖRTMESİN...	565

FOTOĞRAFLAR	573

KAYNAKLAR	589

Canım oğlum Korhan Çekiç'e...

ÖNSÖZ

Ölümsüz Mustafa Kemal Atatürk hakkında gerek ülkemizde gerek dış dünyada çok kitap yazıldı. Bunlar arasında, Sayın Orhan Çekiç tarafından yazılan elinizde tuttuğunuz *Son Yıl: 1938* adlı bu kitap, büyük bir ayrıcalığa sahiptir. Kitapta Atatürk'ün son yılı günbegün ele alınırken, Cumhuriyet döneminin önemli olayları da Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerimiz ile İngiliz arşivinde bulunan belgelere dayanılarak, tarafsız, bilimsel bir gözle incelenerek okurların ilgisine sunulmuştur.

Kitap öyle akıcı bir dille kaleme alınmış ki, "bir solukta okudum" diyebilirim. Okurken bazı yerlerinde hüzünlendim bazı yerlerinde de gözyaşlarımı tutamadım.

Atatürk'ün son nefesine kadar bu vatan için nasıl çalıştığını, çabaladığını ve birilerinin bütün bunların üzerini örtmeye dün olduğu gibi bugün de nasıl gayret ettiklerini biliyoruz, bilirsiniz. Ama bu kitabı okuyunca, bilmediklerinizin bildiklerinizden çok daha fazla olduğunu göreceksiniz.

Samsun'a çıkışından Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen dönemdeki o uzun ince yol üzerinde cereyan eden savaşlar, isyanlar, Meclis içi muhalefet, silah arkadaşlarıyla yollarının ayrılması, devrimler, karşıdevrim çabaları, buhranlar gibi daha pek çok olay bir sayfadan ötekine hızla akıp giderken, bir yandan da İngiltere'de Vahdettinciler tarafından Atatürk'e karşı nasıl bir suikast planlandığını İngiliz istihbarat belgelerinden

okuyunca, donup kalacaksınız. Şaşkınlığınız daha geçmeden, bu kez de Atatürk'ün İsmet Paşa'yla yollarının ayrılmasına kadar uzanan olaylar dizisinin perde arkasına tanık olacaksınız.

Savarna'da sedyeden yönettiği hükümet toplantılarına başkanlık edip, bizzat yönettiği başarılı "Suriye Politikası" sonucunda Hatay'ı nasıl da tek mermi harcamadan, tek şehit vermeden Fransa'nın ve Suriye'nin elinden, üstelik de barış yoluyla söküp alışıni ibretle ve gururla okuyacaksınız.

Bilinenden çok bilinmeyen bir Atatürk'le tanışacaksınız...

Ve kitap bittiğinde sıcak, sımsıcak duygular taşacak yüreğinizden.

Bu Cumhuriyet'e de Cumhuriyet'in bir yurttaşı olarak kendinize de güveniniz artacak.

Sayın Dr. Orhan Çekiç'i, bu değerli kitabı yazdığı için candan kutluyorum. Kitap için benden bir önsöz yazmamı istemesi, beni çok gururlandırdı, mutlu etti. Bu nedenle de kendisine yürekten teşekkür ediyorum.

Muazzez İlmiye Çığ

BİRİNCİ BÖLÜM
SONUN BAŞI: 1938

Son yıla hasta girdi. Hasta ve sıkıntılı.

1938'in "Son Yıl" olacağını henüz fark eden yoktu.

Sofra eski canlılığını yitirmişti. Genelde çayı tercih ediyor, içkiyi konuklarına ikram ediyordu ve sabahlara kadar süren sofra sohbetleri epeydir yapılmıyordu.

O gün yılbaşıydı. 1937'nin son günü, saat 17.00'de uyandı. Köşkten çıkmadı. Bir ağırlık, aşırı yorgunluk hissediyordu. Gece sofraya davet edilen konukların sayısını çok sınırlı tutmuştu. Kendisi bir "Yalnız Adam"dı ama arkadaşlarının eşleriyle, dostlarıyla, çocuklarıyla, protokolsüz, diledikleri gibi bir yılbaşı geçirmelerini istemişti.

Gecenin davetlileri ise Tevfik Rüştü Aras, eski başyaveri Cevat Abbas Gürer ve İsmail Hakkı Kavalalı'dan ibaretti. Yattığında saat 05.00 olmuştu.

Bu, yaşamındaki son yılbaşı oldu... Tatsız tuzsuz...

1 Ocak 1938...

Yeni yılın ilk günü, bir sonun da başlangıcıydı. Saat 15.00'te uyandı. Her zamanki gibi banyosunu yaptıktan sonra tıraş oldu, bu kez spor giyindi. Kahvesini içerken gazetelere göz attı.

Denizciliğimizin gelişimi için çok önemli bulduğu Denizbank'ın kuruluşuna ilişkin haberi okurken farkında değildi ama gözlerinin içi gülüyordu. Dört denizi olan Türkiye'nin, uluslararası standartlarda, doğru dürüst dört tane gemisi bile yoktu ama bundan sonra olacağına güveni tamdı.

Ardından yurdun dört bir tarafından gelen yeni yılını kutlama mesajlarını okudu. Sonra bu mesajlara toplu olarak Anadolu Ajansı aracılığıyla vereceği yanıtı yeniden gözden geçirdi. Ulusunun yeni yılını kutlarken bunun "son kutlama" olduğunu bilmiyordu...

Bir tek İnönü'yü diğerlerinden ayırmıştı. İnönü'ye mektupla yanıt verecekti.

13 yıla yakın başbakanlık yapmış, devrimin en sancılı günlerini birlikte göğüslemiş olduğu silah arkadaşı İnönü'ye, onu görevden aldığı 19 Eylül 1937'den bu yana ilk kez mektup yazacaktı.

İnönü'yle yollarının ayrılışı esnasında yaşananlara baktığımızda şimdi böyle bir mektubu kaleme almanın hiç de kolay olmayacağı açıktı. Önce biraz hava almak istedi. Bu gibi hallerde nefes almak için gittiği bir tek sığınağı vardı: Çiftlik.

O gün de öyle yaptı. Havanın kararmış olmasına bakmadan Köşk'ten ayrıldı. Nöbetçi Yaver Ş. Özer, saatin 17.00 olduğunu Nöbet Defteri'ne kayıt düştü.

Çiftlikte biraz dolaştı, çabuk yoruldu, sonra da dinlendi... Sıkıldığını fark etti... Fazla kalamadı. Köşk'e döndüğünde saat 18.45 olmuştu.

O gece sofraya kalabalıktı ama sohbeti uzun tutmadı. Konuklarını yolcu ettikten sonra çalışma odasına geçti ve mektubunu yazmaya başladı.

Çankaya, 1 Ocak 1938

Saat: 23.45

İsmet,
Benim Sevgili Dostum, Kardeşim,
Aziz Evladım!

Dün akşam yeni yıl tebrikini aldım, çok duygulandım. Derhal Başyaverimle, senin hakkındaki sarsılmaz kardeşlik ve arkadaşlık hislerimle tebriklerimi bildirdim. Bu defa biraz uzunca süren rahatsızlığın, senden ziyade beni üzdü. Fakat bunu takiple anladım ki, bu rahatsız-

lığının hiçbir önemi yoktur, işte bundan avundum ve memnun oldum.

Zaman zaman seni yatağında ziyareti düşündüm: Rahatsız olmandan sakınarak bunu dolaylı yaptım.

Artık iyisin! Yakın aldığım haberler bunu güçlendirmektedir. Tekrar yeni seneyi senin, benim ve Türk Milletinin huzur, sükûn ve parlaklıklar ile karşılaşacağını müjdesi gibi gördüğümü, size ulaştırıyorum.

Bir an evvel sağlığınıza iadesini, elbet kudretinizin bildiğim tecellisini daima gözde tuttuğuma emniyet etmenizi dilerim.

Derin muhabbetle, sarsılmaz kardeşlik, arkadaşlık hisleriyle gözlerinden öperim.

K. Atatürk

Bu mektubun altında Atatürk'ün İnönü'nün Özel Kalem Müdürü Vedit Bey'e ayrıca bir notu vardı:

Vedit,

Eskiden de hasta iken nadiren gidebilirdim. Çünkü evde bayanları rahatsız etmekten sakınırdım. Yine öyledir.

Başka hiçbir şey düşünmesin.

K. Atatürk

Yeni yıla İnönü ağır bir griple girmişti ve Atatürk her zaman olduğu gibi can dostunun sağlığıyla yakından ilgileniyordu. Onu yatağında ziyaret edemeyişinin nedenini mektubunda açıklıyor, ayrıca İnönü'nün Özel Kalem Müdürü Vedit Bey'e yazdığı notta da "(...) bunun altında başka nedenler aranmasın (...)" diyordu.

Çünkü bunun altında başka bir şey arayacaklar olabileceğini çok iyi biliyordu.

1938 yılına girdiği ilk gün yaptığı ilk iş, İsmet Paşa'ya bu mektubu yazmak olmuştı. Mektubu bitirdiğinde ise vakit gece yarısını geçmişti. Yatmak için erkendi ama kendini yorgun hissediyordu.

Odasına çekildi... Yatağına uzandı... Bütün yorgunluğuna rağmen bir türlü uykuya dalamadı. İsmet'e yazdığı mektup O'nu çok uzaklara götürmüştü. Yatağının içinde bir o yana bir bu yana dönerken, bütün bir yakın geçmiş gözlerinin önünden akıp gidiyor, uyku tutmuyordu...

Uyku Tutmuyor...

Haksız da değildi.

Ülke ekonomisi henüz ulaşması istenilen noktadan uzaktı. Zira her anlamda yakılmış, yıkılmış, tükenmiş bir coğrafya yeniden bir vatana dönüştürülmüş, yepyeni bir devlet kurulmuştu. Ne var ki, bu yurdun özlemi duyulan cennet gibi bir vatana, bu devletin de sıradan olmayan çağdaş bir devlete dönüşmesine daha çok vardı. Bunun için de cephelelerde gösterilen özveriden daha fazlasının şimdi cephe gerisinde gösterilmesinin zamanıydı ve hem içeriden hem de dışarıdan buna fırsat vermek istemeyecek mihraklar, ilk günden itibaren iş başındaydılar.

Ne yazık ki, sadece geleceğe bakış açıları ve vizyon farkı nedeniyle, Kurtuluş Savaşı esnasında omuz omuza verdiği silah arkadaşlarıyla yolları ayrılmıştı.

Ardı ardına yapılan ve dost düşman bütün ülkelerin büyük bir hayranlıkla izlediği devrimler boyunca binbir sıkıntıyla, hatta isyanlara varan direnişlerle karşılaşmıştı.

Yetmemiş, suikasta uğramıştı ama ilkelerinden ve yolundan ödün vermemişti.

Karşısında umduğundan da inatçı bir İnönü bulunca "Ne desem 'hayır'diyorsun. Ülken baştan aşağı yıkık dökük. Paraya ihtiyacın olacak. Nereden bulacaksın? Bana geldiğinde, şimdi her 'hayır' dediğin için cebime koyduğum bir kartı, o zaman tek tek önüne koyacağım" diyen İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a "Kapına gelirim, verme!" diye cevap veren İnönü, şimdi başbakandı ve tam da Curzon'un tanımladığı koşullarda canla başla çalışıyordu.

Bir taraftan Osmanlı Devleti'nin borçları ödenmeye başlanmış öbür taraftan da olağanüstü bir tempoyla yeni kurulan devletin bir an önce çağdaşlaşması yönünde atılımlar, yatırımlar yapılıyordu. Ne yazık ki bu esnada, ABD'de 1929'da başlamış olan Dünya Ekonomik Krizi bütün ülkeleri derinden etkiliyor, genç Cumhuriyet de bundan nasibini elbette alıyordu.

İsmet Paşa, izlediği devletçi politikayla ve o son derecede kıt olanaklarla ülke ekonomisini düzlüğe çıkarmaya çalışıyordu. Bu konuda epey mesafe de alınmıştı. En önemlisi, bu çabalar sürdürülürken ulusalci duruştan en ufak bir ödün verilmemişti, verilmiyordu.

Osmanlı Devleti zamanında verilen imtiyazlarla işletmesi yabancılara bırakılan tüm kurumlar, birer birer satın alınarak kamulaştırılıyordu. Demiryollarıyla ülkenin bölgeleri birbirine bağlanıyor, sanayileşme yolunda ilk adımlar atılıyor, bütün bu gelişmeler esnasında da "denk bütçe"ye özellikle dikkat ediliyordu.

Geçici bir refah toplumu değil, her anlamda tam bağımsız, egemen, kalıcı bir refah toplumu olmak amaçlanıyordu. Bu nedenle de "(...) benden sonra tufan (...)" anlayışı söz konusu bile değildi; zaten asker-sivil bürokrat olarak kendileri bir tufandan geliyorlardı.

1930'lu yıllardan itibaren Avrupa'da faşizm, nazizm, komünizm gibi ideolojilerin yükselişte olduğunu görüyordu. Ama bunların hiçbirini halkına layık görmemişti.

Yaptığı dünya çapında bir devrimdi. Elbette otoriter olmak zorundaydı. Ama silah arkadaşlarının bir kısmının zannettikleri gibi totaliter bir yönetimi asla aklından geçirmemiş, aksine daha ilk günden itibaren, halk egemenliğine dayanan, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devletinin düşünüyordu.

Ardından da bu düşü gerçekleştirmek için 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası'nı kurdu. Zira siyasi partiler demokrasilerin vazgeçilmez unsurlarıydılar, onlar olmadan demokrasi olamazdı.

Esasen Sivas Kongresi esnasında Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti birleştirilerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştı. İşte bu oluşum, Halk Fırkası'nın temelini teşkil etmiş, Cum-

huriyet kurulunca da bu fırka, Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştı. Buna karşılık da muhalefete geçen silah arkadaşları, Cumhuriyetçi Terakkiperver Fırka'yı kurmuşlardı. Böylece ilk muhalefet partisi kurulmuş oluyordu.

İsminin başında "cumhuriyetçi" yazıyordu ama bu parti cumhuriyetçi değildi ki! Aksine tüm yöneticileri, yola birlikte çıktığı, komutan arkadaşlarıydı. Ne var ki cumhuriyet kurulasın diye ilk günden en büyük engelleri onlar çıkarmışlar ama gene de "su yolunu bulmuştu".

Bunları hatırlayınca yatağında doğruldu, yasak olmasına rağmen bir sigara yaktı. Ne zaman bu konuyu hatırlasa çok üzülmüştü. Kalktı, pencerenin önündeki koltuğa oturdu, o günlere gidiverdi...

Nutuk'u yazarken de Meclis'te okurken de en çok zorlandığı bölüm, işte bu en yakın silah arkadaşlarıyla yollarının ayrılacağını fark ettiği günleri kaleme aldığı bölümdü.

Gene boğazının düğümlendiğini hissetti.

Nutuk'u Yazarken Zorlandığı Bölüm

Çankaya'da yatak odasının penceresinden çiftliğe doğru dalıp giderken, Lozan günlerini anımsadı. İsmet Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti, 17 Kasım 1922 günü Lozan'a hareket etmişti. Şimdi yeni bir "meydan savaşını" bu kez diplomatik masada verecektik...

İlahi adalet... Aynı gün Sultan Vahdettin İngilizlere sığınmış, Malaya zırhlısıyla Malta'ya doğru yola çıkmıştı. Sultan kaçıyordu. Aradan birkaç gün geçmişti. Lozan'da müzakereler sürüyor, kıyamet kopuyordu.

Bir gün, Vekiller Heyeti Reisi (Başbakan) Rauf Bey, Gazi'nin TBMM'deki başkanlık odasına gelerek O'nu, Refet (Bele) Paşa'nın Etlik'teki (Keçiören) bağ evine akşam yemeğine davet etti. Rauf Bey, Moskova Büyükelçimiz olan ve o günlerde Ankara'da bulunan müşterek arkadaşları Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın (Salacaklı Fuat) da bu yemekte bulunması için Gazi'nin onayını aldı.

Etlik, Ankara'nın dışında, bağlık bir beldeydi. Yol çok zorluydu ve henüz elektrik yoktu. Yaverinin fenerle aydınlattığı

patikadan eve ulaştılar. şimdi artık Gazi, Rauf Bey, Refet Paşa, Fuat Paşa, akşam sofrasında bir araya gelmişlerdi.

Hatır sormalar henüz bitmiş, yemek bile daha başlamamıştı ki, Rauf Bey Gazi'ye döndü, "Kemal, davetimizi kabul edip geldiğin için teşekkür ederiz. Yemeğin yanı sıra seninle baş başa konuşmak istediğimiz bir konu da var, bugün seninle o konuyu da görüşmek istiyoruz" dedi.

Hisleri onu yanıltmazdı. Bu davetin altından bir şey çıkacağını zaten sezinlemişti. Gene de bozuntuya vermedi.

"Buyurun, konuşalım! Mesele nedir?" dedi.

Rauf Bey sıralamaya başladı:

"Kemal! Bu Meclis senden korkuyor kardeşim! Milletvekilleri o yüzden sana değil, Vekiller Heyeti Başkanı olarak bana geliyorlar. Kafaları karışık... Bu yemekten de haberleri var. Seninle görüşmemizi de zaten onlar istediler."

Gazi birden şaşırmıştı, belli etmemeye çalıştı.

"Neyimden korkuyorlarmış?" deyiverdi.

Rauf Bey konuya doğrudan girdi:

"Senin cumhuriyet kuracağından korkuyorlar. Dedikodular giderek yayılıyor. Bazen o kadar abartıyorlar ki, eline bir fırsat gezerse senin padişahı bile bu ülkeden kovacağını düşünüyorlar!..."

Gazi donup kalmıştı. Soğukkanlılığını korumaya çalışıyordu. Rauf Bey ise içini dökmeye devam etti:

"Kemal! Bu vatan tehlikeye düştü, işgale uğradı. En çok sen çaba gösterdin, öne atıldın, kurtardın, biz de sana yardım ettik. şimdi vatan kurtuldu. Bize göre kardeşim, artık 'emaneti sahibine' iade etmenin zamanı gelmiştir."

Gazi yemek davetinin bir bahane olduğunu anlamıştı.

"Peki Rauf, Sultan Vahdettin için sen ne düşünüyorsun?" diye sordu.

Rauf Bey'i dinleyelim:

"Kemal, benim babam padişahın başmabeyincisiydi. Babamın boğazında padişahın ekmeği var. şimdi o ekmek benim boğazımda. Ben yediğim ekmeğe ihanet etmem kardeşim.

Üstelik benim rejim sorunun da yok. Madem sordun, söyleyeyim: Padişah bir İşlam Halifesi, ben de bir Müslümanım. Dini terbiyem nedeniyle de padişaha bağlıyım.

Kaldı ki Kemal, o makamlar uhrevi makamlar. Senin, benim gibi kişilerin ulaşabileceği makamlar değil. Bu milletin yüzlerce yıldan bu yana alıştığı yönetim de mutlakiyet yönetimidir, cumhuriyet değil. Bu topraklarda bin senedir bir kişi 'otur' dedi, herkes oturdu, 'kalk' dedi, kalktı. Çünkü onlar kendilerini 'ümmet' görüyorlar, sen ise 'millet' diyorsun. Onlar kendilerini 'kul' kabul ediyor, sen 'yurttaş'diyorsun. Bu böyle gitmez. Benim kişisel görüşüm budur!"

Başvekil Rauf Bey "(...) cumhuriyet adında bir ot olsa, o ot bile bu topraklarda bitmez (...)" demeye getiriyordu.

Gazi'nin yüz hatları gerilmişti. Ev sahibi Refet Paşa'ya döndü "Sen ne düşünüyorsun Refet?" diye sordu.

Refet Paşa "Aynen Rauf Bey gibi düşünüyorum, Paşam!" deyip, kestirip attı.

Gazi, serinkanlılığını korumaya, havayı anlamaya çalışıyordu.

Bu kez masadaki son konuk Fuat Paşa'ya döndü

"Senin görüşün Fuat?"

Fuat Paşa da Destek Vermiyor...

Fuat Paşa Gazi'nin Harbiye'den sınıf, hatta sıra arkadaşıydı. O nedenle hukukları daha derindi. St. Joseph mezunuydu Fuat. Yani askeri liseden değil, sivil liseden Harbiye'ye -biraz da geç- katılmıştı. Okul Müdürü Zülüflü İsmail Paşa, Mustafa Kemal'i odasına çağırtmış ve iki genci birbiriyle tanıştırmıştı:

"Selanikli Mustafa Kemal, Salacaklı Fuat..."

Sene 1899. Ve Fuat'ı sınıfının çavuşu Mustafa Kemal'e emanet etmişti.

İleride bu iki arkadaşın aralarındaki dostluk daha da derinleşecekti. Fuat'ın Fransızcası çok iyiydi, Mustafa Kemal'e bu derste çok yardımcı oldu. Hafta sonlarını birlikte Beyoğlu'nun arka sokaklarında dolaşarak, Olimpos gazinosunda içip eğlenerek geçiriyorlardı. Aralarında uzun yıllar sürecek bir dostluğun köprüleri atıldı ve Mustafa Kemal Harbiye yılları boyunca her hafta sonunda Fuat'ın Salacak'taki köşküne "evci" çıktı.

İlk rakı deneyimini de gene Fuat'la bir hafta sonu Heybeliada'da yaşamıştı.

Daha sonra iki arkadaş, akademiden mezun olur olmaz, her biri vatanın bir diğer köşesine savrulmuş, fakat meslek yaşamları boyunca da yolları zaman zaman kesişmişti.

Örneğin Trablusgarp cephesine gitmek üzere Derne'ye hareketinden hemen önce, Selanik'teki son yemeğini Beyaz Kule'nin dördüncü katındaki Subay Gazinosu'nda Fuat'la birlikte yemişti Mustafa Kemal. Çok hüznlenmişti o gün... Balkan Savaşı'nın hemen öncesindeki zor ve karanlık günlerdi. Gelecek günlerden kaygılıydı.

"Derne'den döndüğümde tekrar bu şehri görebilecek miyim, emin değilim Fuat!" diyecek, bakışlarını pencereden dışarıya kaydırıp hırsından sessizce ağlayacaktı. Fuat onu sakinleştirmeye çalışacaktı.

Selanik'in kaybedileceğinden korkuyor, anasını, bacısını düşünüyordu. Korktuğu başına geldi. O, Bingazi'de çarpışırken, Selanik tek mermi atılmadan Yunanistan'a verilecekti.

Yıllar sonra 1916 yılında 2. Ordu'ya tayin edilmişti. Rus işgaline uğrayan Muş ve çevresini Ruslardan kurtarmaya koşmuştu. Kader bu iki arkadaşını tekrar bir araya getirdi. Ali Fuat Cebesoy'un da içinde bulunduğu Türk karargâhı Ruslara esir düşmek üzereyken Mustafa Kemal Paşa yetişecek ve Rusları Sarkamış'a kadar çekilmeye mecbur edecek, böylece Fuat esir olmaktan son anda kurtulacaktı.

İki arkadaşın, dağ başında, önce askerce selamlaşmaları, sonra kardeşçe kucaklaşmaları görülmeye değermişti.

1918 Eylül'ünde Mustafa Kemal Paşa ikinci kez 7. Ordu Komutanlığına atanmıştı. Kendisine bağlı kolordulardan 3. Kolordu Komutanı İsmet (İnönü) Bey, 20. Kolordu Komutanı ise Ali Fuat Cebesoy'du.

Bütün bu nedenlerden ötürü, Fuat Paşa'dan doğrusu bir miktar destek alabileceğini umuyordu bu soruyu sorarken. Ama beklediği gibi olmadı.

Fuat "Paşam" dedi "(...) biliyorsunuz uzun süredir Moskova'dayım, durum hakkında fazla bilgim yok. İzin verin birkaç gün düşüneyim, yanıtımı sonra veririm!... (...)"

Yani o bile "Kemal Paşam, her ne olursa olsun ben senin arkadayım!" diyemedi.

Mustafa Kemal belli etmemeye çalıştı ama doğrusu bozulmuştu... Masada olmayan dördüncü kişi, Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'daydı ve belli ki bu davetten haberi vardı, telefonun öbür ucunda, bu toplantıdan çıkacak kararı bekliyordu.

O Kâzım Karabekir Paşa ki...

O Kâzım Karabekir Paşa ki, Mustafa Kemal ve beraberindekiler Erzurum'a geldiğinde, onları karşılayıp büyük destek vermese Devrim Tarihi bir başka yazılırdı.

Günümüzde de çok tartışılan bu konuya biraz daha yakından bakmakta yarar var:

Mustafa Kemal Paşa, yanında Rauf Bey, Kurmay Başkanı Alb. Kâzım Dirik, Dr. Bnb. Refik (Saydam), Bnb. Hüsrev (Gerede), Eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya (Bozyiğit) Bey olmak üzere, 3 Temmuz 1919 günü Ilıca'da Karabekir Paşa ve beraberindeki mülki ve askeri erkân tarafından, sıcak bir şekilde karşılandı ve birlikte İstanbul Kapısı'ndan Erzurum'a girdiler.

Bu arada Harbiye Nazırı Turgut Paşa, Karabekir Paşa'ya önceden, 21 Haziran 1919 tarihinde şu telgrafı göndermişti:

Harbiye, 21 Haziran 1919

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine,

Zat-ı âlilerinin Mustafa Kemal Paşa'ya vekâleten tayininiz musammemdir.

15. Kolordu Kumandanlığı için, yerinize kimin tevkilini tavsiye edersiniz? Ve bundan başka oraca yaptığınız ile-ri mütalaa ve efkârınıza vâkıf olarak takip etmek üzere Kolordu Erkânı Harbiye Reisliğine kimi tavsiye ediyorsunuz? Acilen inhasını rica ederim.

Harbiye Nazırı Turgut

Demek ki Mustafa Kemal Paşa'yı hükümet, daha 21 Haziran'da gözden çıkarmıştı. Yerine, Müfettişlik görevine vekâleten Karabekir Paşa'yı getirmek istiyorlardı. Karabekir Paşa acaba kendisinden boşalacak 15. Kolordu Komutanlığına kimi tavsiye ederdi!

Karabekir Paşa ertesi gün bu telgrafa şu yanıtı verdi:

Erzurum, 22.06.1919

Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa Hazretleri'ne,

Öteden beri bana gösterdiğiniz yüksek teveccühünüze şükranlarımı ifadeden acizim. Şu aralık bendenizin Erzurum'dan ayrılmaklığımın telafisi vahim sonuçlar doğuracaktır. Kolorduya vekâlet edecek münasip kimse dahi yoktur. Büyük kumandanların sırasıyla ve birer bahane ile ortadan kaldırılması suretiyle daha kolay mahv ve münkariz edileceğimiz kanaati umumu sarmış olduğundan, eğer sağlık durumunda görev yapmasına engel bir husus yoksa Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlikten infikakı tehlikeli olacaktır...

15. Kolordu Kumandanı
Mirliya Kâzım Karabekir

Böylece Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik görevinden alınmasının son derece tehlikeli sonuçlar doğuracağını söylüyor, kendisinin onun yerine atanması önerisini de reddediyordu.

İstanbul Hükümeti bununla da kalmayarak, bu kez Erzurum Kongresi çalışmalarına başlayınca, 29 Temmuz günü aldığı bir kararla Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in derhal tutuklanarak İstanbul'a gönderilmelerinin mülki memurluklara bildirilmesine karar verir. Bu karar üzerine de Harbiye Nazırı Nazım Paşa Kâzım Karabekir Paşa'ya şu telgrafı çeker:

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in hükümetin aldığı kararlara aykırı iş ve hareketlerinden dolayı hemen yakalanmaları ile Dersaadete gönderilmeleri Babıâlice uygun görülerek bölgedeki memurlara gerekli emirler verildiğinden, Kolorduca da ciddi yardımda bulunulması ve neticesinden bilgi verilmesi rica olunur.

Harbiye Nazırı
Nâzım

Her şey büyük bir hızla değişiyordu. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan Samsun'a hareket ettiği gün, Harbiye Nazırı Şakir Turgut Paşa idi. Üç gün sonra Samsun'a ulaştığında ise Şevket Turgut Paşa Harbiye Nazırı olmuştu. Yunanlıların İzmir'e çıkışlarını protesto eden Damat Ferit Paşa istifa etmiş, hükümet düşmüş, yeni hükümeti kurma görevini Sultan Vahdettin yeniden Damat Paşa'ya verince yeni kabinede bu değişiklik yapılmıştı.

Ve hükümet, Mustafa Kemal Paşa'nın hareketlerinden son derecede rahatsızdı. İngilizlerle bir sorun çıkmadan bu konuyu çözmek telaşındaydı. 8 Haziran'da M. Kemal'e "İstanbul'a dön!" emrini göndermişler, o da 11 Haziran günü Havza'dan gönderdiği telgrafla "kömür tedarik ettiğinde" deniz yoluyla İstanbul'a döneceğini bildirmiş, fakat İstanbul yerine 12 Haziran'da Amasya'ya gitmiş olduğu anlaşılmıştı. Bu paşa ne yapmaya çalışıyordu?

21 Haziran günü Hükümet toplandı. İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın çizmeyi aştığını, kendisinden istenmeyen, beklenmeyen işler yaptığını söyledi. Verilen yetkilerin derhal geri alınıp, görevinden azledilerek İstanbul'a getirilmesini istedi.

Sonra da Şevket Turgut Paşa'ya döndü,

"(...) Bu paşa bakanlığınız emrindedir. Onu geri getirmek de sizin görevinizdir. Gerekeni yapın!..." dedi.

Şevket Turgut Paşa "(...) bunu yapmaktansa istifa ederim (...)" dedi ve istifa etti. Bunun üzerine iki bakan daha istifa ederlerken Mehmet Ali Bey'e döndüler,

"Bu krize sen yol açtın, sen de istifa et" dediler. O da istifa etti.

İşte bu hükümet buhranından sonra da Harbiye Bakanlığı'na Nazım Paşa getirildi. Nazım Paşa'nın ilk işi, Kâzım Karabekir Paşa'ya içeriği yukarıda verilmiş olan yazıları göndererek Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasını emretmek oldu.

Kâzım Karabekir Paşa'nın Nâzım Paşa'ya verdiği yanıt, "vatansever bir asker"e yakışır nitelikteydi.

Uzun olan bu telgrafın özeti şudur:

Cevap

Şifre

Zata Mahsustur (Kişiyeye Özel)

Erzurum, 1 Ağustos 1919

Harbiye Nezareti'ne

C.30.07.1919 Merkez İdaresi 2733 şifreye:

Harbiye, 30 Temmuz 1919

(...) Mustafa Kemal Paşa gibi, memlekette namusuyla ve güzide askeri hizmetleri ve vatanseverliği ile tanınmış ve bütün askerlerin de pek ziyade, bilhassa hürmetini kazanmış ve özellikle henüz 20 gün kadar evvel memleketin yarısına komuta etmiş olan ve hal ve hareketlerinde vatani ve milli menfaatlere aykırı herhangi bir şey olmayan ve görünmeyen bir zatın tutuklanmasına bir kanuni sebep olamayacağını ve yukarıda arz ettiğim durum dolayısıyla halk ve ordu nazarında da iyi bir hareket olarak telakki edilmeyeceği cihetle, Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasına hal ve vaziyetin asla müsait olmadığını arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva Kâzım Karabekir

Oysa hükümet adına Harbiye Bakanı "tutuklama emri" veriyordu, Karabekir Paşa'nın bu konudaki fikrini sormuyordu. Askerlikte emir esastır. Fakat Karabekir Paşa bu emri yerine getirmeyeceğini açıkça ifade etmekte, bir anlamda da "Üzerime daha fazla gelerseniz beni de karşınızda bulursunuz" demektedir.

İşte Karabekir Paşa'nın bu desteği olmasaydı Anadolu'daki Kutsal İsyân'ın başarı şansı son derece kısıtlı olurdu.

O halde, o dönemde bu desteği veren K. Karabekir Paşa ve arkadaşları şimdi neden Mustafa Kemal'in karşısına dikiliyorlardı? Onun bir diktatör olabileceğinden, Meclis'i bir tarafa bırakıp ülkeyi bir demir yumrukla tek başına yöneteceğinden kaygı duyuyor, yapılacak son derece radikal reformlar nedeniyle halkın ayaklanıp, bir karşıdevrim yaparak hepsini devirebileceğinden endişe ediyorlardı.

Açıkçası değişimden yanaydılar ama, bir yere kadar... O nedenle zirvede bir çatışma kaçınılmaz görünüyordu.

Benden Ne Yapmamı İstiyorsunuz?

Biz şimdi yeniden Refet Bele Paşa'nın Etlik'teki bağevine dönelim.

Anadolu'da, kendisiyle birlikte aynı amaç için bir araya gelen ilk 5 komutan işte Etlik'te, bir masanın etrafında toplanmış bulunuyorlardı.

Dördü masanın etrafında, Kâzım Karabekir Paşa ise kendi isteğiyle gittiği Birinci Ordu'nun başında, İstanbul'da, telefonun öbür ucunda...

Henüz devlet kurulmamıştı, Lozan görüşmeleri tüm hızıyla sürüyordu ama kurulacak olan bu devleti kimin yöneteceği, rejimin ne olacağı kavgası başlamıştı.

Mustafa Kemal durumu kavradı ve kırık bir ses tonuyla sordu: "Peki, anladım... Benden ne yapmamı istiyorsunuz?"

"Yarın kürsüye çık, bunları yapmayacağına dair millet önünde söz ver!" diye yanıtladı Rauf Bey. Anlaşılan, Mustafa Kemal'den "cumhuriyeti kurmayacağına, padişaha dokunmayacağına" ilişkin bir söz almanın peşindeydi.

"Bana bir kâğıt verin..." dedi Gazi.

Bağ evinde gece yarısı kâğıt bulamadılar, içtiği sigaranın kapağını yırttı ve arkasına kızgın bir yüz ifadesiyle yazdı:

"Günü geldiğinde Padişahla ilgili kararı en yüce yürütme (icra) organı olan TBMM verecektir."

Yüksek sesle okudu ve sordu:

"Bu sizi ve Meclisi tatmin eder mi? Bunu yarın çıkıp okursam, sizce Meclis tatmin olur mu?"

"Hah, işte bu olur. Bunu çık yarın kürsüden oku!" dedi Rauf Bey.

O Meclis'ten padişah aleyhinde bir karar çıkmayacağını herkes biliyordu. Madem ki padişahla ilgili son kararı TBMM verecekti, o halde sorun yoktu.

Masadaki komutanlar rahatladılar ama sofraya buz gibi olmuştu.

Sofra dağılırken Etlik sırtlarından yeni bir gün ışıyordu.

O günden itibaren Gazi, bu arkadaşlarıyla bir yol ayrımında olduğunu anlamıştı. Bu arkadaşlarıyla kafasındaki hiçbir reformu yapamayacağını, devrimi tamamlayamayacağını kavramıştı.

Yapacağı her şeyi isimlerle tartışmak, bir anlamda önce onların onaylarını almak ve ancak ondan sonra hükümet üzerinden Meclis'e sunabilmek olasılığı, onu dehşetli sarsmıştı. Bu tarz bir yönetim onun kişiliğine aykırıydı.

Öte yandan, 5 Temmuz 1919 günü Erzurum Kalesi'ndeki hücre toplantısında yapılan oylama sonucu alınan kararlar ve oybirliğiyle bu harekâtın lideri seçilmişti. Liderlik paylaşılmazdı. Tıpkı komutanlığın paylaşılmadığı gibi.

O halde bir strateji belirlemeli ve ancak zamanı geldiğinde harekete geçmeliydi. Zamanlama çok önemliydi. Burada yapılacak bir hata beklenmedik sonuçlar doğurabilirdi. O nedenle önce Lozan'ı ve İsmet Paşa'nın dönüşünü beklemeliydi. Öyle de yaptı.

Çankaya'ya doğru yola çıktığında çok geç olmasına rağmen, yakınlarda oturan Kılıç Ali'ye uğradı. Süreyya Yiğit de oradaydı. Arkadaşlarına gece baskınları yapması çok bilinen bir şeydi. O nedenle bu geç geliş kimse yadırgamadı. O da bu konuya hiç değinmedi. Ama o geceyi de hiç unutmadı.

Söz verdiği gibi ertesi gün kürsüye çıkarken bir gün önce Etlik'te olanları ayrıntısıyla öğrenen muhalefet milletvekilleri tam kadro ve heyecan içinde, sıralarına yapışmış bekliyorlardı. Meclis'in en kalabalık oturumlarından biri yapılıyor, başkanlık makamında ise Dr. Adnan Adıvar bulunuyordu.

Gazi, ağır ve emin adımlarla kürsüye çıktı ve komutanların onayından geçen metni okudu:

"Günü geldiğinde Padişah'la ilgili kararı en yüce yürütme (icra) organı olan TBMM verecektir."

Şimdi herkes rahat bir nefes almıştı. Mesele umduklarından da kolay hallolmuştu. Ya da öyle zannediyorlardı...

Birinci Meclis, elbette Gazi Meclis'ti. Tüm ulus tek yürek olmuş, burada atıyordu. Tek hedef vardı, vatanın düşman işgalinden kurtarılması. Bunun dışında bir talep, bir proje, bir program Gazi Meclis'in gündeminde yoktu. Ama işte o Gazi Meclis'te olmayan vizyon, Gazi Mustafa Kemal'de vardı.

Gazi'nin vizyonunda Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyinin ötesine taşımak asıl hedefti. Sadece vatanın işgalden kurtarılması ona göre yeterli olamazdı. Asıl olan, yüzyıllardır ihmal edilmiş bu halkın beyinlerindeki kelepçeleri söküp atmak, yapılacak olan devrim nitelikli reformlarla bilgi düzeyini olması gereken çağdaş düzeye çıkarmaktı.

Artık uluslar süngüyle değil, kalemle, bilgiyle ayakta durabiliyor, güvende olabiliyorlardı. Çünkü kalem süngüden daha güçlü silahlar üretebiliyordu. Eğer Türk Ulusu bunu başaramaz da "bilgi toplumu" olamazsa, kısa bir süre sonra yeniden emperyalistlerin sömürgesi durumuna düşebilirdi. Zira ülkenin jeopolitik konumu dünya durdukça önemini hep koruyacak, birilerinin gözü hep bu topraklarda olacaktı...

Yakın silah arkadaşlarıyla ayrı düştükleri nokta işte buydu. Onlar, vatan kurtulduğuna göre, bir iki düzenlemeyle yetinip, her şeyin kaldığı yerden devam etmesinden yanaydılar. Mustafa Kemal ise baştan aşağı her şeyi değiştirmekten, devrim nitelikli reformlardan yanaydı.

Buna rağmen neden acaba Rauf Bey'in önerisine bir tepki göstermemişti?

Çünkü, böyle bir tartışmaya girerse kaybedeceğini biliyordu.

Vatanı kurtarmak için Anadolu'da bir araya gelen beş komutandan dördü işte karşısındaydı. Bunlar ayrıca, hem birliklerinin başında birer komutan (Rauf Bey hariç) hem de Meclis'te milletvekiliydiler.

Meclistekiler ise elbette vatanın kurtulmuş olmasından mutluydular ama hepsi o kadar. Cumhuriyet, tadını bilmedikleri bir meyve gibiydi ve pek de umurlarında değildi. Oysa Osmanlı devlet düzeni, yüzlerce yıldan beri alışık oldukları, tanıdıkları, İslami bir düzendi. O gün bir oylama yapılırsa bu Meclis'ten Halife-Sultan aleyhine bir karar çıkmazdı, bunu görüyordu.

İsmet de Lozan'daydı. Yalnızdı. O halde beklemeliydi.

Lozan'ın ilk günlerinden itibaren Ankara'da süren gerginlik, böylece bir nebze olsun dağılmış gibiydi. Tam da bu arada bu kez Gazi'nin arkadaşlarının "yeni seçimlere gidilmesi için" Meclis Başkanlığı'na bir önerge sundukları görüldü.

O günkü Anayasaya göre, her iki yılda bir seçime gidilmesi gerekiyordu. 23 Nisan 1920'de kurulmuş olan Meclis, yasama dönemini doldurmuştu. Gazi de içinde bulunduğu bu krizi ancak böyle atlatabileceğini hesaplamış ve düşmeye basmıştı.

Seçimler sonucunda gelecek olan İkinci Meclis'in ne ölçüde cumhuriyetten yana bir tavır sergileyeceği bilinmiyordu ama Gazi'nin de başka çaresi yoktu.

Muhalef kanat ve komutanlar ise meseleye daha farklı açıdan bakıyorlardı. Bu seçimler yüzünden Mustafa Kemal'i ellerinden kaçırabilirlerdi. Çünkü ancak o günkü mevcut Meclis aritmetiği sayesinde Mustafa Kemal'in cumhuriyeti kurmaya yönelmesinin önüne geçebilirlerdi, ama kaygılıydılar. "Ya gelecek Meclis Kemalist olursa!"

O zaman cumhuriyetin önüne geçilmesi katiyen mümkün olamazdı.

Bu olasılığın verdiği panikle inanılmaz bir planı uygulamaya koydular:

"Mustafa Kemal'i Meclis'e sokmayalım!"

"Bu nasıl olabilir ki?"

"Seçim kanununu değiştirerek!"

Muhalif kanadın üç milletvekili, Samsun'dan Emin Bey, Erzurum'dan Necati Bey, Mersin'den Çolak Selahattin Bey hemen oturdular, bir "seçim kanunu değişiklik önergesi" hazırladılar.

Seçim kanununda değişiklik isteyenlerin önerileri özetle şunlardı:

1. Bundan böyle milletvekili adayı, adaylığını koyduğu yerde en az beş seneden beri oturuyor olmalıdır.

(Mustafa Kemal, yaşamı boyunca o cephe, bu cephe koşturmaktan, hiçbir yerde değil beş yıl, beş ay bile sürekli oturamamıştı. Belli ki bu maddenin doğrudan hedefiydi)

2. Milletvekili adayının doğum yeri, Misak-ı Milli sınırları içinde olmalıdır!...

(Selanik, Misak-ı Milli sınırlar dışında kalmıştı)

Kısacası bu aranan özelliklerin ikisi de Gazi'de yoktu. O halde bu önerge yasalaşırsa Gazi milletvekilliğine aday olamazdı. Önerge bu umutla 2 Aralık 1922 günkü celsede TBMM Başkanlık Divanı'na verildi. Oturumu Halide Edip Adıvar'ın eşi ve Meclis 2. Başkanı Dr. Adnan Adıvar yönetiyordu. O da muhalefet yapan İttihatçı kanadın liderlerindendi.

"Bir önerge verilmiştir. İncelenmek üzere ilgili ihtisas komisyonuna havale ediyorum" dediği işitildi.

İstanbul Milletvekili Ali Rıza Bey ile Isparta Milletvekili Hüseyin Hüsnü Efendi, usule uygun olmadığı halde bu yasa önergesinin okunmasını istediler.

"Bu aşamada söz vermem usule aykırıdır" diye seslendi Dr. Adıvar.

Bunun üzerine Gazi hışımla ayağa kalktı ve "Bu önerge benim şahsımla ilgilidir. Ben TBMM'nin başkanayım. Millet Meclisi'nin başkanıyla ilgili bir önergede ne yazıyor, millet bunu bilmek ister ve bu hakka sahiptir. Önergeyi okuyun, millet duysun..." diye bağırdı. Başkanın olumsuz başlayan cümlesi henüz bitmemişti ki, kürsüye fırladı ve mikrofona geçti.

Şimdi söz sırası O'nundu. Avazı çıktığı kadar bağıırıyordu:

"(...) Efendiler! Bugüne kadar ne yaptıysam Türklük adına, İslam adına yaptığımı ve iyi şeyler yaptığımı inanıyordum...

Kendi kurduğum Meclis'in içinden, sayıları üç beş de olsa milletvekilinin bir gün çıkıp beni en doğal yurttaşlık haklarımdan, seçme-seçilme haklarımdan mahrum etmeye çalışacağını, cephelerde gırtlak gırtlığa savaştığım düşmanlarımdan bile beklemezdim...

Doğrudur, ne yazık ki doğum yerim, bugünkü sınırlarımız dışında kalmış bulunuyor. Ancak siz bilin, millet de bilsin ki Selanik tek kurşun atılmadan Hükümet tarafından Yunan'a teslim edildiğinde ben bir başka yurt köşesini savunmak üzere Derne'de, Bingazi'de, Trablusgarp cephesinde savaşıyordum...

Efendiler! Hiçbir seçim bölgesinde sizce bilinen nedenlerden ötürü 5 yıl oturamadım. Eğer bu önergeyi hazırlayan 3 milletvekilimizin belirttiği gibi her yerde 5 yıl kalsaydım, ben o zaman Derne'de, Bingazi'de olamazdım. Filistin'de, Sina Çöllerinde, Suriye'de olsam, o zaman Çanakkale'de, Kafkaslarda, Sakarya'da, Dumlupınar'da olamazdım. Ama ben oralarda olamasaydım bu efendilerin de doğum yerleri Allah korusun, Misak-ı Milli sınırları dışında kalırdı...

Şimdi bu efendilere soruyorum: Bu efendiler seçim bölgelerindeki halkın ciddi olarak düşünce ve duygularını mı dile getiriyorlar? Yani, millet bu efendilerle aynı düşüncede midir?

Efendiler! Beni yurttaşlık haklarımdan yoksun kılma yetkisi, bu efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden resmi olarak size ve bu efendilerin seçim bölgelerindeki halka ve bütün millete soruyorum ve yanıt istiyorum."

Mustafa Kemal'in sesi TBMM'nin duvarlarında çınlıyor, kimseden çıt çıkmıyordu.

Gazi, hışımla kürsüden inmişti. Bunun üzerine Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Ulaş kürsüye çıkarak önergenin yanlış anlaşıldığını, böyle bir amacın olmadığını açıklamak zorunda kalmıştı.

Gazi oturduğu yerden "Hiçbir şey yanlış anlaşılmamıştır. Madde son derecede açıktır (sarihtir) Hüseyin Bey" diye kızgınlığını sürdürmüştür. Ardından, önergeyi hazırlayan 3 milletvekili teker teker kürsüye gelerek hedeflerinin katiyen Gazi olmadığını açıklamak gereğini duymuşlardır.

Sonradan ne olduğunu ise Ord. Prof. Dr. Hıfzı Velled Velidedeoğlu *Üç Devir* adlı kitabında çok canlı olarak anlatacaktır. O günlerde Hukuk Fakültesi'nde öğrenci ve aynı zamanda Meclis'te Zabıt Kâtibi olarak çalışan Velidedeoğlu'nun anlatımıyla "Tüm Türkiye Mustafa Kemal'ine sahip çıkmış", çekilen çuvallar dolusu telgrafla O'nu adeta paylaşmamışlardı.

Örneğin, dadaşlar "Paşam, sen Selanikli olduğun kadar Erzurumlusan. Koyasan adaylığını Erzurum'dan, seni buradan Meclis'e sokak!" diyorlardı telgraflarında.

Sonunda bu yasa değişikliği yapılmadı. Önemli bir tehlike atlatılmıştı.

Aradan iki hafta kadar zaman geçti. Dr. Adnan Adıvar "Göğüs ağrılarının arttığını, Meclis 2. Başkanlığı gibi ağır bir görevi daha fazla sürdüremeyeceğini" söyleyerek affını istedi ve istifa etti. Dr. Adnan Adıvar, bunun üzerine Ankara Hükümeti'nin İstanbul Temsilciliği görevine atandı. Bu görevi sürdüren Refet (Bele) Paşa ise karargâhıyla birlikte Doğu Trakya'nın idaresini eline almak üzere Tekirdağ'a gönderildi.

Adnan Bey'den boşalan Meclis 2. Başkanlığı görevi için 11 Aralık günü yapılan seçimde 192 üyeden 117'sinin oyunu alan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa bu göreve seçildi. Kâzım Karabekir Paşa'ya 64 oy çıkmıştı. Bunun üzerine kürsüye gelen Ali Fuat Paşa, gösterilen güvene teşekkür etmiş fakat bu çok önemli görev için gerekli sayıda destek almamış olduğunu ileri sürerek anında yazılı olarak istifa etmişti.

Arkasından kürsüye gelen Kâzım Karabekir Paşa da, henüz barış antlaşması olmadan Şark Orduları Komutanlığı'nı bırakmayacağını, dolayısıyla aday olmadığını belirtmişti. Bunun üzerine 13 Aralık'ta seçim yenilenmiş ve Ali Fuat Paşa, celseye katılan 204 üyenin 118'inin oyunu alarak bu göreve seçilmişti. Karşı aday Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey 81 oy almıştı.

Oyun Bozulmuştu

1923 yılına işte bu havada girildi. Lozan'da müzakereler çok sert geçiyor, İnönü büyük bir metanetle ve inatla TBMM'nin isteklerini kabul ettirebilmek için adeta bir savaş veriyordu. Lozan'daki gelişmelere göre de Gazi, Ankara'da pozisyon alıyordu.

9 Ocak günü, Lozan'daki müzakereler sırasında Lord Curzon Anadolu'da Ermeniler için bir yurt istedi. İnönü'nün bu teklifi reddedeceğini bilen Gazi, görüşmelerin kesilip bir savaş halinin ortaya çıkma olasılığını göz önünde bulundurarak orduyu denetlemek üzere 14 Ocak 1923 günü uzun bir seyahate çıktı.

Ne yazık ki, annesi Zübeyde Hanım'ın İzmir'de vefat ettiğini aynı gün trende öğrendi. Buna rağmen işini ertelemedi. Yaveri Salih Bozok vasıtasıyla İzmir'e gönderdiği talimatla annesinin cenazesinin geleneklerimize uygun ve sade bir törenle defnedilmesini, başına dağdan getirilecek büyük bir taşın konulmasını, üzerine de adının yazılmasını emretti ve denetimlerini sürdürdü. Ancak 27 Ocak'ta İzmir Karşıyaka'ya gelebilmiş ve annesinin mezarını ziyaret edebilmiştir.

Lozan'da görüşmeler tıkanıp her iki taraf da durduğu mevzilerden taviz vermeyince, İsmet Paşa 4 Şubat 1923 günü masadan kalkarak Lozan'ı terk etmiş, 17 Şubat'ta da Ankara'ya dönmüştür.

Aynı gün (17 Şubat) Gazi, İzmir'de "İzmir İktisat Kongresi"-ni açmıştır. Daha sonra da 19 Şubat günü Gazi, İsmet Paşa ve Mareşal Fevzi Çakmak, Eskişehir'de bir trende buluşarak durum değerlendirmesi yapmışlardır.

21 Şubat'tan itibaren de Meclis, Lozan konusunda haftalarca süren uzun müzakerelere başlamıştır. Nitekim Lozan görüşmelerinin ikinci raundu 23 Nisan 1923'te yeniden başlayacaktır.

Bu arada TBMM'de 1 Nisan 1923 günü seçimleri yenileme kararı alınmış ve Gazi 24 Nisan 1923 günü yapılan bu seçimler sonucunda Ankara (Bâlâ) milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. Muhalif grubun "Seçim kanununu değiştirerek Gazi'yi Meclis dışında tutup cumhuriyete giden yolu tıkama planı" geri tepmiştir.

İkinci Meclis'te de Gazi yeniden Meclis Başkanı, Rauf Bey ise Vekiller Heyeti Reisi seçilmişlerdi. Şimdi sıra Lozan'da alınacak sonuca gelmiş, dikkatler yeniden Lozan'a çevrilmişti.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖNCE LOZAN İMZALANIYOR

Bakanlar Kurulu Başkanı Hüseyin Rauf Orbay, yanında Meclis 2. Başkanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa olduğu halde Çankaya Köşkü'ne çıkmış, yaverlere Gazi'yi derhal görmek istediklerini bildirmişti. Heyecandan adeta titriyordu. Tarih, 25 Temmuz 1923'tü.

O sabah Fuat Paşa'yı aramıştı Rauf Bey ve "İsmet Paşa'nın barışın imzalandığını bildiren telgrafı geldi. Sizi, cümlenizi tebrik ederim. Çankaya Köşkü'ne çıkarak bu müjdeli haberi bizzat Gazi'ye bildirmek istiyorum. Bana refakat eder misiniz?" dedi.

Fuat Paşa derhal kabul etmiş ve birlikte Köşk'e çıkmışlardı. Salona alındılar.

Gazi Mustafa Kemal banyodan henüz çıkmış, kurulanıyordu. Giyinip geleceğini bildirince Rauf Bey ısrarla "Lütfen bizi bornozuyla kabul etsin, giyinmekle zaman harcamasın, bildireceklerimiz çok acil!" demişti.

Konuklarına karşı daima çok ölçülü davranan, tıraş olmadan kimsenin önüne çıkmayan Gazi, bornozuyla salona girdi.

Gazi "Hayrola Rauf! Nedir bu telaş? Hayırdır inşallah!" dedi.

"Hayır Paşam, hayır!" dedi Rauf Bey ve ani bir hareketle de Gazi'nin elini öpmeye davrandı.

"Paşam! Sivas Kongresi esnasında sana söylemiştim. Zafere kavuşalım, ülke kurtulsun, o gün ellerini öpecektim. İşte o gün, bugün. Lozan imzalandığına göre elinizi öpmeye geldim."

Üç arkadaş sevinçle birbirlerine sarıldılar. Gazi onları öyle yemeğinde ağırladı. Sofrada Latife Hanım da vardı.

Koltuklarına oturup kahvelerini yudumlarken Rauf Bey bu ziyaretinin gerçek sebebini de açıklama zamanının geldiğini düşündü ve "Paşam" dedi "Sivas'a gitmek istiyorum. İzninizi rica edecektim".

Gazi şaşırmişti "Sivas da nereden çıktı Rauf?" dedi.

"Paşam, biliyorsunuz benim seçim bölgem Sivas. Seçmenlerimi ziyaret etmek istiyorum."

"İyi ama, İsmet geliyor. Onu karşılayalım, şu zaferi doya doya bir kutlayalım, sonra gene gidersin."

Rauf Bey beklediği fırsatı yakalamıştı, şöyle dedi:

"Asıl sorun da zaten o, Paşam. Ben artık bundan böyle İsmet'le aynı masada oturamam."

Gazi şaşırmıştı. "Nedenmiş o?" diye sordu.

Rauf Bey, sözcüklerini seçerek, her birinin altını çizerek içindekileri döktü.

"Paşam biliyorsunuz Lozan görüşmeleri esnasında hükümet, İsmet Bey'le pek uyum içinde çalışmadı. Hatta çoğu kez İsmet, müzakereleri sizinle yürüttü, hükümeti atladı. O nedenle ben, bundan böyle İsmet'le aynı ortamda olamam. Hele karşılayıcıları arasında hiç olamam..."

Gazi donup kalmıştı. Sözü edilen kişi, hükümetin dışişleri bakanıydı. Onun elini bile sıkmak istemeyen ise o hükümetin başkanı, yani başbakandı. Bu tavırla da adeta Gazi'ye "Ya ben ya İsmet!" demiş oluyordu.

Gazi, son noktayı koydu:

"Ama bu durumda istifa etmen gerekir Rauf."

Rauf Bey, anında yanıtını verdi:

"İstifa ettim bile Paşam."

Elini ceketinin yan cebine soktu, daha önce hazırlayıp imzaladığı istifa mektubunu usulca Gazi'ye uzattı. İş ciddiydi.

Sivas'a gittikten sonra istifasını oradan bildirmesi daha uygun bulundu ve Rauf Bey 4 Ağustos 1923 günü resmen görevden ayrıldı.

Lozan imzalandıktan 10 gün sonra, henüz kurulan yeni devlet başbakansız kalmıştı.

Kısa süre önce yaşanan sevincin ölçüsünü sözcüklere dök-

mek olanak dışıydı. Şimdiyse yaşanan hayal kırıklığı tüm salonu sarmıştı.

Konuklar Çankaya'dan ayrıldılar. Tarih, 2 Ağustos 1923'tü. Gazi'nin yüreğinden bir parça koptu.

Hükümet Krizi Büyüyor

Lozan'da imzalanan antlaşmayla kurulan, tam bağımsız, egemen bir devlet vardı ama, artık o devletin başbakanı yoktu. Olayı ajanslar duyurunca, dünya tam anlamıyla bir şok yaşadı.

Sürpriz istifalar bununla da kalmadı. Meclis İkinci Başkanı ve Rauf Bey'le birlikte Çankaya Köşkü'nü ziyaret eden Ali Fuat Cebesoy Paşa da istifa etti. Böylece ardı ardına başbakan ve Meclis İkinci Başkanı görevden ayrılmış oluyorlardı. O halde bunların yerine seçim yapılmalıydı.

Bir süre önce Kâzım Karabekir Paşa, orduya dönmek istediğini ifade etmiş ve İstanbul'daki 1. Ordu Müfettişliği görevine atanmıştı.

Ali Fuat Cebesoy Paşa da "Bu siyasetin kendine göre olmadığı, 2. Ordu Müfettişi olarak Konya'ya gitmek istediğini" Gazi'ye bildirdi. Ali Fuat'ın rütbesi bu görev için yeterli değildi. Buna rağmen Gazi, geçmişteki hizmetlerini göz önüne alarak arkadaşının terfisi için Meclis'e başvurdu ve çıkarılan yasayla da bu atamayı sağladı. Ali Fuat Paşa da artık Konya'da, 2. Ordu'nun başındaydı. Aynı taleple gelen Cevat Çobanlı Paşa da 3. Ordu Müfettişi olarak Diyarbakır'a gitti.

Böylece muhalif üç komutan da 24 Ekim 1923 günü kıtalarının başına gitmiş bulunuyorlardı. O günkü yasaya göre, bu komutanların milletvekillikleri de sürmekteydi. Paşaların böylece bir ayaklarının Meclis'te, diğerinin ise fiilen orduların başında oluşu, elbette dikkat çekiciydi.

Meclis'te muhalif cephede yer alan bu üç komutan, şimdi hem mebustular, diledikleri gün Meclis'e gelebiliyorlardı, hem de ordularının fiilen başındaydılar.

Gözdağı daha başka nasıl verilirdi ki?

Burada Tarihe Bir Not Düşmek Gerekir

Bütün komutanlar, bizzat başvurarak ve kendileri talep ederek orduların başına gitmiş olmalarına ve bu durumu kendi yazdıkları anı kitaplarında açıklamalarına rağmen, günümüzde Atatürk'e saldırmak için her fırsatı kullanan kimileri, bu komutanların Gazi tarafından kıtalara gönderildiğini ve sonra da cumhuriyetin onların yokluğunda ilan edildiğini ya cehaletlerinden ya da Atatürk'e duydukları kinden olsa gerek sıkılmadan söyleyip yazabilmektedirler.

Gazi, Rauf Bey'in istifasıyla boşalan Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na (başbakanlığa), Ali Fethi Okyar Bey'in seçilmesini sağladı. Fethi Bey İçişleri Bakanıydı. Bu görevi üzerinde kalarak başbakanlık görevini de üstlendi.

Ali Fuat Cebesoy Paşa'nın istifa edip Konya'ya gitmesiyle boşalan Meclis İkinci Başkanlığı'na ise aday olmadığı halde, hatta haberi bile olmadan Rauf Bey seçildi.

Daha, kısa bir süre önce başbakanlık gibi bir görevi bırakan Rauf Bey, bu kez Meclis 2. Başkanlığı görevine getirilerek Gazi'nin hemen bitişiğinde konumlandırılmak istenmişti. Buna rağmen Rauf Bey, Meclis'in gösterdiği güvene teşekkür etmiş ama gene istifa etmişti. Bu makam yeniden boşalmıştı.

Bu şekilde TBMM, Gazi'ye bir mesaj veriyor ve muhalefet, Gazi'ye rağmen dilediğini seçerek güç gösterisi yapıyordu. Bu Mustafa Kemal'e nasıl "diktatör" denilebilirdi ki?

Fethi Bey Hükümeti bu şartlar altında göreve başlamıştı. Ne var ki, ortalık gene de durulmamıştı. Kriz üstüne kriz yaratılıyor, Fethi Bey üzerinden muhalefet aslında Gazi'ye yükleniyordu. Gazi, bu eleştirileri azaltabilmek için, Fethi Bey'den İçişleri Bakanlığı görevini bırakmasını, tamamen başbakanlığa yoğunlaşmasını istedi. Fethi Bey İçişleri Bakanlığı'ndan istifa etti. Bu kez hem bir İçişleri Bakanı bulmak gerekiyordu hem de bir Meclis İkinci Başkanı. Ve bütün bunlar "diktatör" olduğu söylenen Mustafa Kemal'in gözlerinin içine bakılarak yapılıyor, karmaşa sürdürükçe sürüyordu.

O, Nasıl Bir Diktatörse!...

Oysa tarih, diktatör nasıl olur sorusunun yanıtını, aynı dönemde iktidarda olan Mussolini, Hitler, Franko gibilerinin eylemlerini yazarak verecektir...

Bu konuda en çarpıcı değerlendirmeyi ise 1933-1937 yılları arasında İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'ni yapmış Sir Loraine şöyle yapacaktır:

"Korkarım gelecek nesillere Atatürk bir diktatör olarak aktarılacak. Bunun yanlış olacağı kanısındayım. Hem savaşta hem barışta evet o büyük bir liderdi ancak gerçek bir diktatör değildi. Ne yazık ki ben, şimdiye kadar onu anlatabilecek diktatör kelimesine ait bir tanımımız olduğuna inanmıyorum... Ancak Hitler ve Mussolini'nin tersine, devlette yönetim fonksiyonu bulunmuyordu; af yetkisi yoktu; mahkemelere emir yetkisi yoktu; diplomatik misyon temsilcilerini reddetme hakkına sahip değildi."

Deneyimli bir diplomat olan Loraine'in bu gözlemi gerçkti. Örneğin, Meclis, İçişleri Bakanlığı için eski bir Vali olan Sabri Bey'i aday gösterdi. Gazi, Milli Mücadele dönemindeki bazı davranışları nedeniyle Sabri Bey'i bu kritik bakanlık için uygun görmedi. Meclis ise adayında ısrar etti. Çekişme sürüyordu.

O, nasıl bir diktatörse!...

Bütün bu engellemelerin nedeni, Cumhuriyet'i ilan edeceği bilinen Gazi'yi bu tür sorunlarla uğraştırmak, böylece zaman kazanmak, bu arada konuyu basına, üniversitelere taşıyıp tartışmaya açmak, kamuoyunun, muhafazakâr kesimin, İslam dünyasının vs. desteğini sağlamaya çalışmaktı. Mustafa Kemal'in bütün bunların altından kalkamayacağı, dolayısıyla boyun eğip belki de cumhuriyet sevdasından vazgeçeceği hesaplanıyordu.

Milletvekilliğini bırakıp, orduların başına dönerek de adeta "gözdağı" verilmek isteniyordu. Ve bütün bunlar gizlice değil, açıktan yapılıyordu.

O, nasıl bir diktatörse!...

Oysa Mustafa Kemal bir "dâhi"dir. Değil pes etmek, bakın zamanı gelince nasıl yıldırım gibi harekete geçer:

Önce Başbakan Fethi (Okyar) Bey'i ve hükümet üyelerini 26 Ekim günü Çankaya'ya yemeğe davet eder ve bu yemekte, Başbakan Fethi Bey'den istifa etmesini ister.

"Çok yoruldun Fethi! Yerli yersiz sürekli eleştiriliyor-sun. İstifa et çekil. Böylece hükümet de çekilsin... Bırakalım Meclis istediği gibi bir hükümet kursun. Buna hiç müdahale etmeyelim. Hatta yardımcı olalım. Ben önüme getirecekleri listeyi aynen onaylayacağım. Mademki bu hükümeti bu kadar eleştiriyorlar, o halde şu anda bakan olan arkadaşlarımız, yeni kurulacak hükümette kendilerine görev verilirse bu görevi kabul etmesinler. Celal (Bayar) Bey, siz de böyle bir teklif gelirse geri çevirin. Yalnız Fevzi Paşa bunun dışında kalsın. Eğer ona Genelkurmay Başkanlığı önerilirse kabul etsin. Zira o kritik görevde değişiklik olmaz."

Bu talimat yerine getirilir ve Fethi Bey hükümeti çekilir.

Şimdi Meclis daha da büyük bir sorunla karşı karşıyadır. Bir bakanlık için tek bir isimde buluşamayan TBMM, şimdi 12 bakanlık için uğraş vermek zorunda kalmıştır. Ayrıca bir başbakan ve bir de Meclis 2. Başkanı bulmak gerekmektedir. Evlerde sabahlara kadar toplantılar yapıp, listeler yazılıp çizilir. Ancak Meclis'te birbirine karşı olan o kadar çok grup vardır ki, her grup kendi adayının bakan olmasını istediği için çekişme uzayıp gider. Bu durumda herkesin üzerinde uzlaştığı bir hükümetin kurulabilmesi ise neredeyse olanaksız hale gelir.

Mustafa Kemal'in de beklediği budur!

Milletvekilleri evlere dağılmışlar, listeler hazırlamaktadırlar ama aradan üç gün geçmesine rağmen sonuç da alınamamaktadır. Bu koşullarda alınması da olanak dışıdır, Meclis kilitlenmiştir.

Dışarıdan bakılınca görülen manzara şudur:

"Daha üç ay önce bağımsızlığını ilan edip devlet kurduklarını iddia eden Türkler, şimdi bir hükümet dahi kuramamaktadırlar"

Bütün dünya dikkat kesilmiş, Ankara'yı izlemektedir. Bu durum bu şekliyle uzun süre devam edemez. Hükümetin toptan istifasıyla şimdi kriz daha da büyümüş, Gazi adeta yangına körükle gitmiştir. Bunun ince bir hesap olduğunu henüz kimse fark edememiştir. Tüm yaşamı sorunları çözmekle geçmiş olan Gazi, belli ki beklediği anın geldiğine emin olmuş ve düğmeye basmıştır.

Şimdi söz sırası Mustafa Kemal'indir. Bir plan adım adım uygulanacaktır.

Krizden Cumhuriyet Doğuyor...

Tarih 28 Ekim 1923, günlerden Pazar...

Ankara güzel bir sonbahar gününü yaşıyordu. Gazi öğlene kadar Meclis'te çalışmış, şimdi Çankaya'ya gitmek üzere ayrılıyordu ki, Meclis koridorunda, kendisiyle görüşmek üzere bekleyen Kemalettin Sami ve Halit Karsıalan Paşalarla karşılaştı ama onları dinleyecek vakti yoktu. Kâzım Özalp'e, paşaları akşam yemeğine Köşk'e getirmesini söyledi ve beraberinde İsmet İnönü ve Ali Fethi Okyar olmak üzere Çankaya'ya çıktı. Köşk'e geldiğinde bu kez diğer arkadaşları Ruşen Eşref Ünaydın ve Fuat Bulca'yı, bir konuyu görüşmek üzere kendisini bekler durumda buldu ve onları da yemeğe alıyordu.

Birazdan Kâzım Özalp Paşa, Kemalettin Sami ve Halit Karsıalan Paşalarla birlikte Çankaya'ya geldiler. Sofraya işte bu konuklarla oturulmuştu ve yemek henüz başlamıştı ki, kısa bir süre sonra Atatürk'ün kesin bir ifadeyle "Arkadaşlar! Cumhuriyeti yarın ilan edeceğiz" dediği işitildi.

Masaya önce bir ölüm sessizliği çöktü, ardından da doğum taşkınlığı geldi... Herkes birbirini kutladıktan, ilk şok geçtikten sonra gözler Gazi'ye çevrildi.

"İyi ama bu iş nasıl olacaktı?"

Konuklar böyle bir soru yöneltmediler ama hepsinin bakışları bu sorunun yanıtı arıyor gibiydi.

Gazi onları daha fazla merakta bırakmadı.

"Neden hükümet kurulamıyordu? Çünkü, mevcut seçim sistemine göre her bakan tek tek oylanıyordu. Meclis'te pek çok grup vardı. Böylece her bakanlık için, her grubun kendi adayı ortaya sürülüyor, tartışmalar kimi zaman akşama kadar devam ediyor, bir mutabakat sağlanamazsa tartışmalar ertesi gün de devam ediyordu. Bir bakanlık bitmeden, öbür bakanlığa da geçilemiyordu..."

Gazi, bu zaafı görmüştü. O halde Anayasa'da değişiklik yaparak bu zafiyetten kurtulmak, uygar dünyanın kabul ettiği evrensel kurallara göre seçime gitmek gerekirdi. Ancak o takdirde kurulacak hükümet, bir cumhuriyet hükümeti olurdu.

Böyle bir rejim değişikliğini onaylamayacak ve buna muhalefet yapacak tüm lider karakterdeki kişiler, Ankara dışındaydılar. Kâzım Karabekir Paşa İstanbul'da, 1. Ordu'nun başındaydı, Ali Fuat Cebesoy da Konya'da, 2. Ordu'nun başında. Rauf Bey İzmir'deydi, annesini ziyarete gitmişti. Refet Paşa da İstanbul'daydı.

Gazi bu fırsatı çok iyi değerlendirdi ve işte o yüzden "Cumhuriyeti yarın ilan edeceğiz" dedi. Anlaşılan Cumhuriyet, muhaliflerin ağır toplarının Meclis'te olmadığı bir gün ilan edilecekti.

Gazi planını ve iş bölümünü şöyle yaptı:

"Yarın Grup toplanınca gene bir sonuç alamamış olacaklar. O zaman, Kemalettin Paşa, sen söz al, kürsüye çık ve 'Günlerdir bir buhran içinde bocalayıp duruyoruz, bir hükümet üzerinde anlaşamıyoruz. Bütün bir dünya da bizi gözlüyor. Bu durum, ilelebet böyle gidemez. Bu grubun bir partisi, bu Meclis'in bir başkanı var. Her ikisinin de başkanı Mustafa Kemal. Çankaya'da oturuyor. Ona başvuralım, gelsin o bu sorunu çözsün!' de, yerine otur. Ben bu davet üzerine Meclis'e gelir, çözüm önerimi sunarım."

Plan bundan ibarettir. Sofra erken dağılır. Gazi sadece İsmet Paşa'yı alıkoyar. Onlar bütün gece, değiştirilmesi gereken Anayasa maddeleri üzerinde çalışırlar. Gazi bu konuda gereken hazırlığını yapmış, Genel Sekreteri Hasan Rıza aracılığıyla

güvendiği bir hukukçudan, demokratik cumhuriyetlerin anayasalarındaki temel maddelerin neler olduğunu öğrenmiştir. Şimdi bunları notlarına bakarak sırdaşı İsmet'e dikte etmektedir. Böylece rejimin adının cumhuriyet olduğuna, hükümetin nasıl teşkil edileceğine ve cumhurbaşkanının, başbakanın seçimine ilişkin maddelerde gereken düzenlemeler yapılır.

İsmet Paşa o geceyi Çankaya'da geçirir. Pembe Köşk'te Mevhibe Hanım merak içindedir. Çok önemli kararlar alındığını tahmin etmekte ama ne olduğunu o dahi bilmemektedir.

Bellidir ki, Kemal ve İsmet sabaha karşı biraz dinlenmeye çekilirken bütün Türkiye bambaşka bir güne uyanmak üzeredir.

Bu plan aynen uygulanır. Gazi, davet üzerine Meclis'e gelir, kürsüye çıkar ve Parti Grubuna hitaben konuşur. Yüz yüze olunan sorunun kaynağını bilmektedir. Kendisine birkaç saat izin verilirse çözüm önerilerini Parti Grubu'nun sayın üyelerine sunabilecektir.

Daha sonra odasına geçer, Meclis'te sözü geçen birkaç milletvekili arkadaşıyla konuşur ve nihayet kürsüye yeniden döner. Krizin seçim sistemimizdeki aksaklıktan kaynaklandığını anlatır. Oysa çağdaş devletlerde bu işlerin çok kolay yürüdüğünü, çünkü o ülkelerde, her bakanın tek tek ve ayrı ayrı oylanmadığını, bütün hükümetin tek liste halinde oylandığını, Meclis bu listeye güven göstermediği takdirde bir başka listenin hazırlanıp gene seçimi yapacak olan Meclis'e sunulduğunu, son sözün daima Meclis'e ait olduğunu anlatır. Örnekler verir ve bütün bunların olabilmesi için ise seçim usulünü değiştirmek üzere Anayasa'da değişiklik yapılması gerektiğini ifade ederek, önerisini de tartışılmak üzere komisyona verip kürsüden iner.

Şimdi konu, bir anayasa meselesi haline dönüşmüştür. Bunun lehinde, aleyhinde konuşmalar olur ve sonunda gereken anayasa değişikliklerinin yapılmasına karar verilir ki, aslında bu da "cumhuriyet" demektir. Zira cumhuriyetlerde bir cumhurbaşkanı, başbakanını seçer ve hükümet listesini başbakan hazırlayarak cumhurbaşkanına, o da meclise sunar. Kabul görürse hükümet güvenoyu almış olur ve göreve başlar. Güvenoyu alamazsa cumhurbaşkanı aynı başbakana veya bir başkasına hükümeti kurma yetkisini verir. Bakanlar Kurulu listesi, her defasında tümüyle oylandığı için, diğer sisteme

nazaran çok daha kolay sonuç alınan bir sistemdir bu. Ne var ki, bu sistemin de adı "cumhuriyet"tir. Esasen bu sistem, yani cumhuriyet, Amasya Tamimi'nden başlayarak Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar ışığında kurulan TBMM'nin adım adım izlediği yoldur. Henüz adı konmamıştır, şimdi sadece açıkça adı konmaktadır.

İlgili komisyon gereken madde değişikliklerini ivedi olarak görüşme kararı alır ve Gazi'nin bir gece önce İsmet Paşa'ya dikte ettirdiği Anayasa maddelerini tartıştır, oylar ve kabul eder. Böylece "Yaşasın Cumhuriyet" çılgınlıkları arasında cumhuriyet ilan edilir. Kısa bir aradan sonra Cumhurbaşkanı seçimine geçilir. Tek ve doğal aday olarak Gazi Mustafa Kemal, salonda bulunan 158 milletvekilinin oybirliğiyle cumhurbaşkanı seçilir.

Bunun üzerine kürsüye çıkıp, Meclis'e hitaben şu teşekkür konuşmasını yapar:

"Muhterem Arkadaşlar,

Mühim ve cihanşümul (dünya çapında) hâdisat-ı fevkalâde (fevkalâde olaylar) karşısında muhterem milletimizin teyakkuz (dikkat) ve intibah-ı hakikisine (gerçek uyanışına) bir vesika-i kıymettar olan (değerli bir belge olan) Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun (Anayasamızın) bazı maddelerini tavgiz (açıklamak) için encümen-i mahsus tarafından (özel ihtisas komisyonu tarafından) heyeti celilenize teklif olunan (yüksek heyetinize sunulan) kanun layihasının (yasa teklifinin) kabulü münasebetiyle Yeni Türkiye Devleti'nin zaten ve cihanca malum olan (dünyaca bilinen) malum olması lazım gelen mahiyeti (biliniyor olması gereken mahiyeti), beynelmilel maruf unvanıyla yâd edildi (uluslararası bilinen adıyla adlandırıldı).

Bunun icab-ı tabiiyesi (doğal sonucu) olmak üzere, bugüne kadar doğrudan doğruya Meclisinizin riyasetinde (başkanlığında) bulundurduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz (yaptırdığınız) vazifeyi Reisicumhur unvanıyla yine aynı arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza tevcih buyurdunuz (verdiniz).

Bu münasebetle şimdide kadar mükerreren (birçok ke-
reler) hakkımda izhar buyurmuş olduğunuz (göstermiş
bulduğunuz) muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir
defa daha göstermekle yüksek kadirşinaslığınızı ispat
etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı heyet-i celilenize
(yüksek heyetinize) bütün samimiyeti ruhiyemle arz-ı
teşekkürat ederim (bütün içtenliğimle teşekkürlerimi
sunarım).

Efendiler, asırlardan beri şarkta mağdur ve mazlum
olan milletimiz (yüzlerce yıldan bu yana doğuda hak-
sızlığa uğramış ve zulüm görmüş bulunan milletimiz),
Türk Milleti, hakikatte meftur olduğu hasailden muâr-
ra telakki ediliyordu (aslında sahip olduğu hasletler-
den uzakmış gibi sayılıyordu). Son senelerde milleti-
mizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrâk, kendi
hakkında suizanda (yanlış kanıda) bulunanların ne
kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak zevahirperest
(üstünkörü) insanlar olduğunu pek güzel ispat etti.
Milletimiz, haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükümeti-
nin yeni ismiyle cihan-ı medeniyete (uygar dünyaya)
daha çok suhuletle izhara (kolayca göstermeye) mu-
vaffak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti cihanda işgal et-
tiği mevkiye layık olduğunu âsarı ile (eserleriyle) ispat
edecektir.

Arkadaşlar, bu müessese-i âliyeyi (yüksek kurumu)
vücuda getiren Türk Milleti'nin son dört sene zarfında
ihraz ettiği (kazandığı) zafer, bundan sonra da birkaç
misli olmak üzere, tecelliyatını (kendini) gösterecektir.
Âcizleri (bendeniz), mazhar olduğum bu emniyet ve
itimada (gösterdiğiniz bu güvene) ve kesbi liyakat et-
mek için (layık olabilmem için) pek mühim gördüğüm
noktadaki ihtiyacımı arz etmek mecburiyetindeyim
(çok önemli gördüğüm bir ihtiyacımı bildirmek zorun-
dayım). O ihtiyaç, heyet-i âlinizin (yüksek heyetinizin)
şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının (sevgi ve
güveninin), müzaheretinin (desteğinin) devamıdır.
Ancak bu sayede ve Allah'ın inayetiyle (yardımıyla),
şahsıma tevcih buyurduğunuz (verdiğiniz) ve buyura-

cağınız vezaifi (vazifeleri) hüsnü ifaya (başarıyla yerine getirmeye) muvaffak olabileceğimi ümit ederim. Daima muhterem arkadaşlarımla ellerine, çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile müstağni görmeyerek çalışacağım, milletin teveccühünü (sevgisini) daima noktai istinat telakki ederek (dayanak noktası olarak) hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır."

Eğer isteseydi her şey olabilirdi. Mesela istilacılarla birlikte memleketi terk edip giden son Osmanlı Padişahı'nın yerine geçmek, kendisi için işten bile değildi. Bu suretle kalan ömrünü, halkın muhabbet ve minnettarlık halesiyle çevrili olarak büyük bir ihtişam ve rahatlık içinde tamamlayabilirdi. Fakat istemedi. Bu yoldaki teşvik ve tekliflere iltifat etmedi. Çetin, aşılması güç ve bilhassa şahsı için çok büyük tehlikelerle dolu bir yola girmekten çekinmedi.

Cumhuriyeti kurduktan sonra yaptığı teşekkür konuşması beklenenden kısa sürmüştü. Kimse nedenini anlayamadı. Bunu yıllar sonra bir vesile ile kendisi şöyle açıklayacaktır:

"Protezlerimi yeni taktırmıştım. Henüz alışmamıştım. Dişlerim sıkıyor, dilim dolaşıyordu. Rahat konuşamıyordum. Kısa kestim."

Alnını pencerenin soğuk camına dayamış, gözleri Çiftlik taraflarındaki elektrik direklerinde belli belirsiz bir yanıp bir sönen lambalara takılı, dalgın ve yorgun bir halde işte bunları hatırlamıştı 1938'in ilk gününe doğru devrilen o soğuk Çankaya gecesinde.

Gerçek oydu ki, pek çok alanda büyük iyileşmeler, gelişmeler görülmüştü. İslam dünyası olanı biteni büyük bir şaşkınlık, Batı ise hayranlıkla izliyor, ardı ardına yapılan devrim nitelikli reformlar, ülkenin de toplumun da çehresini değiştiriyordu.

Ama hâlâ yapılacak çok şey, gidilecek çok yol vardı.

Tam bunları düşünüyordu ki, birden gene burnunda aynı sıcaklığı hissetti ve hemen banyoya koştu. Artık deneyimliydi, ne yapacağını biliyordu. Lavabo kan içinde kalmıştı. Hemen

ecza dolabını açtı, önceden hazırladığı tamponları burnuna tıkadı, uzandı.

Bir süredir bu koşuşmaları sürüyor, olanı biteni ise doktorlardan saklıyordu.

Oda hizmetlileri ise durumu fark etmişlerdi ama sıkı sıkı tembihliydiler. Sabahları ilk işleri banyo dolaplarına bakmak oluyordu. Kanlı çarşaf varsa hemen alınıyor, gizlice yıkanıp, ütülenip yerine kaldırılıyordu. Diğer görevliler görmeden.

Çünkü doktor demek, bir sürü kısıtlama demekti. O günlerde öyle düşünüyordu. Keşke öyle düşünmeseydi.

Silah Arkadaşlarıyla Yol Ayrımında...

Cumhuriyet'in kurulmasıyla en büyük devrim gerçekleşmiş, şimdi sıra yüzyıllardır ihmal edilmiş olan siyasal, sosyal, hukuksal, eğitsel, ekonomik vb. alanlardaki yenileşme hamlelerine gelmişti ama buna giden yol dikensiz gül bahçesinden geçmiyordu.

Gazi'nin önü kesilemeyince, Cumhuriyet'in kurulmasını engelleyemeyenler, bu kez Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TCF) kurarak, siyaset alanında karşı cepheye yer aldılar. Kuruluş günü için seçtikleri tarih ise dikkat çekiciydi: 17 Kasım 1924.

17 Kasım, Sultan Vahdettin'in İngilizlere 1922 yılında sığınıp Malaya Zırhlısı'yla Malta'ya kaçtığı tarihti. Her yıl bu partinin kuruluş yıldönümleri kutlanırken, dolaylı olarak Sultan Vahdettin'in ülkeden ayrıldığı tarih de anımsanmış, anılmış olacaktı. Kuruluş tarihi saptanırken böyle bir hesap yapılmış mıydı? Kesin bir kanıt yok ama fiili durum da buydu.

Yapılacak olan reformlara doğal olarak tepki göstermesi beklenen geniş muhafazakâr kesimlerin ve padişah yanlılarının oylarını alıp iktidara gelmeyi umuyorlardı. Bunun için de özellikle doğu ve güneydoğu halkına güveniyorlardı.

Böylece zarlar açıkça atılmıştı. Gazi'ye nazire yapıyorlardı.

Mustafa Kemal, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı (CHF) 9 Eylül 1923 tarihinde kurmuştu. Yani Türk ordularının İzmir'e girerek zaferin kazanıldığı günü, partisinin kuruluş günü seçmişti. Silah arkadaşları ise Sultan Vahdettin'in ülkeyi terk ettiği günü kuruluş günü yapmayı tercih etmişlerdi. Buna tesadüf dene-

meyeceğini sonraki gelişmeler açıkça gösterecek, her şeyin belli bir hesap kitap içinde yürüdüğü kanıtlanacaktı.

Gerçekten de TCF yöneticileri, çok önem verdikleri muhafazakâr kesime şirin görünmek için, parti programına, "Bu parti dine saygılıdır..." gibi bir hüküm koymuşlardı. Bu suretle ve dolaylı olarak CHF'nin dinsiz bir parti olduğunu ima ediyorlardı. Gazi'nin laiklik temeline dayalı bir program izleyeceğini biliyorlardı. "Laiklik dinsizliktir" ezberi ise o günlerde daha da kolaylıkla halka yutturulabilen bir afyundu. Tıpkı bugünlerde de olduğu gibi.

TCF'nin programının önemli hükümleri arasında dikkati çekenler şunlardı:

- Türkiye Devleti halkın egemenliğine dayalı cumhuriyettir.
- Hürriyetperverlik (liberalizm), halkın egemenliği (demokrasi) partinin izlediği yoldur.
- Yasaların yapılmasında halkın ihtiyaçları, çıkarları, eğilimleri, çağın gerekleri ve adalet ilkeleri hâkim olacaktır.
- Genel özgürlüklere Parti şiddetle taraftardır. Toplumumuzun gerçek ihtiyaçları ve eğilimleri ve kamu düzeninin korunması endişesi, bu özgürlüklerin kısıtlanmasını zorunlu kıldığı takdirde, ancak Anayasa ile bu yapılacaktır.
- Anayasa ulustan açık vekâlet alınmadıkça değiştirilmeyecektir.
- Parti dini inanç ve düşünceye saygılıdır.
- Milletvekilleri tek dereceli seçimle seçileceklerdir.
- Cumhurbaşkanı, seçilişinden sonra milletvekilliği sıfatını kaybedecektir.
- İç siyasette, devletin talimatı altında adem-i merkeziyet uygulanacaktır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, iktidara gelirse dini inanç ve dini düşünce konusunda bireyleri özgür bırakacağı vaadi, Saltanatı kaldırmış olan (1 Kasım 1922), ardından 3 Mart 1924'te hilafeti de kaldırıp eğitim birliğini sağlayan, böylece medrese eğitime son veren CHF'yi devirmek için, adeta bir işaret fişegi görevini görmüştü.

Kimi zaman Kürtçülük kimi zaman din-mezhep dürtüsüyle Güneydoğu'da ortaya çıkan Şeyh Sait isyanının Diyarbakır'a kadar yayılması, Fethi Bey'in başbakanlıktan alınmasına, İnönü'nün yeniden başbakanlığa getirilmesine ve TCF'nin kapatılmasına yol açmıştı.

Bölgede sıkı yönetim ilan edilmiş, Takrir-i Sükûn yasasıyla düzen sağlanmaya çalışılmış, basın üzerinde sansür uygulanmıştı.

Böylece ilk deneme başarısız olmuş, yeniden tek partili döneme geçilmişti. Ama ülkedeki en önemli devrimler de bu arada yapılmıştı. Gazi'nin asıl ideali ise bir an önce çok partili yönetimi yeniden denemektir.

Bunun için harekete geçti ve en eski dostlarından Fethi Bey'i bu konuda teşvik ve ikna etti. Fakat 1930 yılında, içinde bulunulan uluslararası konjonktür, bu tür demokrasi denemeleri için son derecede elverişsizdi. Dünya büyük bir krizden geçiyor, nazizm, faşizm, komünizm, sosyalizm rüzgârları bir oradan bir buradan esiyordu.

Çok partili düzen değil "tek ve güçlü parti" düzeni çıkar yol olarak görülüyordu. Demokrasinin esamesi bile okunmuyordu. İşte, Atatürk'ün ricasıyla Serbest Fırka'yı kuran arkadaşı Fethi Okyar, üç ay içinde partisini kendi isteğiyle kapatıyor ve üstelik tekrar yurtdışına gidiyordu.

Bunu bizzat Fethi Bey, kendisi talep etmişti.

Fethi Bey'e göre, çok partili döneme geçmek için hâlâ erkendi. Ülkenin tüm devrim karşıtı kesimleri, kendi partisinde toplanmıştı ve bu partinin genel başkanı olmasına rağmen, partisinden gelişmesinden cumhuriyet ve devrimler adına büyük endişeye düşmüştü.

Bu nedenle Köşk'e çıkmış ve Atatürk'e şunları söylemişti:

"Kemal, bir diktatör olarak anılmak istemediğin için, bir an önce çok partili düzene geçmek istiyorsun ama hata yapıyorsun. Ülke henüz bu olgunlukta değil... Memleketteki bütün cumhuriyet karşıtları partimde bir araya geldiler. Bu gidişle rejim tehlikeye girer. Partiyi derhal kapatmak istiyorum. Üstelik yurtdışına gitmemde de yarar var. Aksi halde burada kaldığım süre

boyunca bunlar çevremden ayrılmazlar. O nedenle beni zaten Paris'ten getirmiştin, bırak gene bir yurtdışı göreve gideyim..."

O Günlerin Çankaya Köşkü

"O günlerin Çankaya Köşkü, ayrı ayrı iki kısımdan ibaretti. Büyük kısmı hâlâ mevcuttur. Bugün yıkılmış olan küçük köşk ise yolun büyüğe yaklaştığı ve bir kavis teşkil ettiği yerde idi. Hatırimda yanlış kalmadıysa, büyük köşkün kapısından girince, zemini mermer bir hol ve ortasında bir havuz vardı. Havuzun üstü açık, olduğundan, ikinci kattan görmek mümkündü. Holde, Paşa'nın büyük bir kütüphane ve yazıhanesi vardı. Mefruşatı harpten evvel 1. Kolordu Kumandanı'na mahsus resmi odanın kırmızı renki maroken koltuk ve kanepelerle, mükemmel bir yazı masasından ibaretti. Zannedersem bunların hepsi, Viyana mâmulatı idi. Duvar birkaç tablo ile süslenmişti. Holün diğer cephesinde bir yemek odası mevcuttu.

İkinci kata gelince, biri büyük, diğeri küçük olmak üzere iki yatak odası, iptidai bir şekilde hazırlanmış bir banyodan ibaretti. Gazi Paşa böbreklerinden rahatsız olduğu için, ekseriya sıcak su ile banyo yapmak ihtiyacını duyardı. Misafirler, umumiyetle küçük köşkte kalırlardı. Fakat yemekler, ekseri akşamlar büyük köşkte ve Gazi Paşa ile beraber yenirdi. Fevkalâde haller istisna edilecek olursa, geceleri geç vakitlere kadar oturulur, yemek masasının etrafında, o günlerin pek müşkül olan meseleleri konuşulurdu."

Fethi Bey Kimdir?

Fethi Bey yıllık iznini geçirmek üzere Türkiye'ye geldiğinde Paris Büyükelçimiz idi, Londra Büyükelçisi olarak yeniden dış göreve gönderildi.

Fethi Okyar, Mustafa Kemal'in çocukluk ve silah arkadaşıydı. Trablusgarp Savaşı'nda da yan yana idiler, Balkan Savaşlarında da Bolayır Muharebelerinde de. Her ikisi de birer Kurmay Binbaşı olarak...

Fethi Bey, İttihat ve Terakki Partisi'nin Genel Sekreterliği'ni de yapmıştı. Partinin genel kurulunda Mustafa Kemal kürsüye çıkmış ve salondaki İttihat Terakki'nin asker kanadına seslenerek "Eğer askerseniz, kışanıza gidin, burada siyaset yapmayın; yok eğer siyaset yapmak istiyorsanız, o zaman da sırtınızdaki bu üniformayı çıkartın, istifa edin, sonra siyaset yapın... Aksi halde bu orduda disiplin diye bir şey kalmayacak, sonumuz hezimet olacak" demişti. Dediği de çıkmış, Balkan Savaşlarının sonunda tam bir hezimet yaşanmıştı.

Gerçekten de kimi subaylar Hürriyet ve İtilaf Partisi yanlısıyken, büyük bir çoğunluk ise asıl güç sahibi olup iktidarda olan İttihat Terakki üyesiydi. İttihatçı bir binbaşı yolda Hürriyetçi bir albayla karşılaştı selam vermeden başını çevirip gidiyordu. Disiplinsizlik bu boyutlara ulaşmıştı.

Mustafa Kemal'in o günlerde bu çağrısını haklı bulup İttihat ve Terakki Partisi'nden istifa eden tek kişi, işte bu Fethi Okyar'dı. İstifa etmiş, dışişlerine geçmiş ve büyükelçi olarak da Sofya'ya atanmıştı. Aslında, Mustafa Kemal'i dinleyip istifa ettiği için gözden düşmüştü ve İstanbul'dan uzaklaştırılarak hiç de önemli olmayan bir merkeze, Sofya'ya gönderiliyordu.

Mustafa Kemal'in yaptığı bu çıkış en çok Enver Paşa'yı kızdırmıştı. Çünkü Enver hem ordunun başındaydı hem de İttihat ve Terakki'nin. Söylenilenler en çok onu hedef alıyordu. Bunu bilen Fethi Bey, Mustafa Kemal'e "Kemal, bunlar senin başını yiyecekler. Ben Sofya'ya Sefir gidiyorum. Nasıl olsa Askeri Ataşe talebinde bulunacağım. Sen de Sofya'ya gel..." demişti.

Sofya Ataşemiliterliği meselesi işte böyle doğmuştu. Bu bir tayinden çok, gözden düşenlerin sürgününe benziyordu. Önce Fethi gitmişti Sofya'ya, ardından da Mustafa Kemal.

Aradan yıllar geçmiş, koskoca imparatorluk eriyip gitmişti. Mondros Mütarekesi'nden sonra ise ikisi de işte İstanbul'daydılar. Fethi Bey önce İstanbul Mebusu, sonra da Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın kurucu başkanı olmuştu. Mebuslar Meclisi'nde idi.

Daha sonra da Ahmet İzzet Paşa Hükümetinde İçişleri Bakanı olmuştu.

Fethi Bey'i bu makama tavsiye eden de Mustafa Kemal Paşa idi. 15 Ekim 1918'de Halep'te 7. Ordu Komutanı iken İstanbul'da hükümet kurulmasında sıkıntı olduğunu öğrenen Kemal Paşa'nın, gönderdiği telgraftaki önerdiği isimler arasında Fethi Bey de vardı.

Daha sonra Sultan Vahdettin Meclis-i Mebusan'ı kapatacak(21 Aralık 1918), iki yakın arkadaş bu kez İstanbul'da *Minber* adlı bir gazete çıkaracak ve bu iki acemi gazete patronu, birlikte batacaklardı.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkması öncesinde Şişli'deki evinde yaptığı toplantılarda Fethi Bey hep yanındaydı. Daha sonra tutuklanıp Malta'ya sürülmüştü. Mustafa Kemal Samsun'a gitme hazırlığı yaparken Bekirağa Bölüğü hapishanesinde yatmakta olan Fethi Bey'i ziyaret etmeyi ihmal etmemişti. Yurda döndükten sonra da bu kez İstanbul Milletvekili olarak TBMM'deki yerini alacaktı.

Cumhuriyet kurulunca değişik zamanlarda bakanlık, başbakanlık yapacaktı. Son olarak Paris Büyükelçimizdi ve yaz tatili için İstanbul'a geldiğini öğrenen Atatürk onu Yalova'ya davet etmiş ve bir muhalif parti kurması için rica ve ısrar etmişti. Fethi Bey pek istekli olmamakla beraber, bu denli yakın olan arkadaşı Mustafa Kemal'i kırmamış, muhalif Serbest Fırka'yı kurmuş ama sonuç hüsrana kalmıştı.

Atatürk böyle bir muhalif partinin kurulmasını samimi olarak istiyor, böylece CHF'nin Meclis'te eleştirilmesini, bu yoldan da ülke yararına sonuçlar alınacağını umuyordu. Kız kardeşi Makbule Atadan'ın da kendisine "Kemal" diye hitap eden tek arkadaşı Nuri Conker'in de Serbest Fırka'ya geçmesini sağlaması bundandı. Ama, görüldüğü gibi, sonuç başarısız olmuştu.

Bu durumda Meclis'te muhalefeti "bağımsızlar" sürdürmeye devam ettiler. Onlara en büyük desteği ise Gazi veriyor, en keskin çıkışları kendi kurduğu partiye karşı, bizzat kendisi, üstelik acımasızca yapıyordu.

Başbakan İsmet İnönü ise Atatürk'ün bu tavrından rahatsızdı. Bakanlarının uluorta herkesin önünde azarlanmasına, kimi zaman istifaya zorlanmasına içerliyor, yapılan acımasız eleştirileri ise başbakan olarak üstüne alıyordu. Karşısındaki Gazi değil de bir siyasi parti lideri olsa herhalde böyle sessiz kalmaz, tavrı da çok farklı olurdu. Ama bu durumun da böyle devam edemeyeceği açıktı.

İşte en buhranlı 1930'lu yıllara böyle gelindi. Bu yıllarda iki lider arasındaki sürtüşmelere daha çok tanık olundu. Gazi gerçekten de bir muhalefet partisinin yokluğunu aratmıyordu. Bu da, mizacı gereği İnönü'yü incitiyordu.

O nedenle kimi zaman İnönü de yanıt veriyor, her defasında da ortam geriliyordu. 1931 yılına böyle gelinmişti. O yıl Dördüncü Büyük Millet Meclisi'nin süresi dolmuş, yeni seçimlere gidiliyordu. O günlerden birinde, Genel Sekreteri Soyak, Gazi'ye imzalanacak evrakları sunarken beraberinde iki tane de mektup vermişti. Mektuplar İzmir Bağımsız Milletvekili Halil Menteş ile Kocaeli Bağımsız Milletvekili Sırrı Bellioğlu'dan geliyor ve verdiği destek için her ikisi de Atatürk'e teşekkür ve veda ediyorlardı.

Yeniden seçime girmeyeceklerini bildiriyorlardı.

Halil Bey Meclis-i Mebusan'da başkanlık yapmış, Osmanlı hükümetlerinde dışişleri bakanlığı dahil, birçok bakanlıklarda bulunmuş, son derecede deneyimli, bağımsız bir mebusu. Sırrı Bey de CHF'ye karşı yaptığı cesur ve haklı eleştirilerle Atatürk'ün takdirini kazanmıştı.

Atatürk okuduklarına üzüldü. Soyak'a döndü ve şunları söyledi:

"Halil Bey henüz Ankara'da ise hemen kendisini gör, ayrılmışsa mektup yaz, hizmetlerinden çok memnun olduğumu söyle. Seçimlerde yeniden aday olmasının yararlı olacağını düşündüğümü, seçimlerde kazanması için de çalışacağımı bildir (...) Sırrı Bey için de aynı

düşüncede olduğumu belirt (...) Ama onun acelesi yok. Sırrı Bey nasıl olsa İstanbul'da. Onu da İstanbul'da bulur ricamı söylersin (...) Akşam da bunları bana istasyonda hatırlat, İsmet Paşa ve Recep Peker'le bu konuyu görüşeceğim (...)"

Bunun üzerine, Hasan Rıza Soyak Meclis'e gider, Sırrı Bey İstanbul'a gitmiştir, fakat Halil Bey henüz Meclis'tedir. Duyduklarından gözleri yaşarır, Atatürk'e minnetlerini iletir... Seçimlere de girecektir.

O akşam Atatürk İstanbul'a hareket eder. Bu gibi durumlarda Başvekil İsmet Paşa ve beraberindekiler Atatürk'le birlikte Etimesgut İstasyonu'na kadar gelip trenden orada inerler. Bu, bir gelenek haline gelmiştir. O gün de öyle olur. Başvekil İnönü ve CHP Genel Sekreteri Recep Peker uğurlamaya gelmişlerdir. Trende Soyak'ın hatırlatmasıyla Atatürk konuyu açar ve bu iki bağımsız mebusun seçilebilmesi için yardımcı olacağını da söyler.

Recep Bey şiddetle karşı çıkar ve şunları söyler:

"Halil Bey için diyeceğim yoktur; fakat Sırrı Bey, geçen devre boyunca çok şiddetli tenkitlerde bulundu, adeta muhalefet yaptı; birçok işlerde bizi müşkül durumlara soktu, bize kök söktürdü. Onun tekrar Meclis'e girmesi katiyen doğru olamaz".

Recep Bey ayrıca birçok örnekler de vermeye başlar. Bu arada İnönü söze pek girmez ama suskunluğu ile de anlatılanları onaylıyor görünümündedir.

Dudaklarını ısırmaya başlayan Atatürk'ün sinirlendiği anlaşılmaktadır. Günümüzde utanmadan, sıkılmadan "diktatör" olarak yaftalanan Gazi'nin, sesini yükselterek şunları söylediği duyulur:

"Elbette konuşacaklar, elbette tenkit edecekler. Biz bu arkadaşların Meclis'e girmelerini neden teşvik ve ihzar ettik Recep? Bir oyun olsun diye mi? Hayır efendim, bilakis biz onları gayet ciddi bir düşünceyle, işlerimiz hakkındaki fikir ve kanaatlerini açıkça söylesinler, yaptıklarımızı tenkit etsinler, yani yeri boş kalan mu-

halefetin, bir dereceye kadar olsun, vazifesini görsünler diye Meclis'e getirdik, öyle değil mi? O halde niçin sinirleniyorsunuz? Neden şikâyet ediyorsunuz? Yoksa kendinizden emin değil misiniz? İcraatınızda savunamayacağınız noktalar mı var? Şunu açıkça söyleyeyim ki, benim katiiyen böyle bir endişem yoktur. Bütün yaptıklarımı her zaman, her yerde savunabilirim!"

Karşısındakiler susmuş dinliyorlardı... Artık herkes sükûnet bulmuştu.

"Demek ki Sırrı Bey'in tekrar seçilmesine karşısınız, öyle mi?" diye sordu.

"Evet" yanıtını alınca da "Peki! Bu konuyu kapatalım. Başka?" dedi.

Konuyu değiştirmek istediği zaman hep böyle yapardı.

Birkaç dakika başka şeylerden bahsettiler, hava yumuşadı, uğurlayıcılar Etimesgut'ta trenden indiler. Atatürk Soyak'a döndü ve şöyle dedi:

"Hali gördün mü çocuk? Tenkide hiç tahammülümüz yok. Maatteessüf (ne yazık ki), arkadaşları bir türlü buna alıştıramadım. Hele bakalım, elbette bunun da bir sonu olacak! Artık Sırrı Bey'le görüşmene lüzum kalmadığını anladın, değil mi?"

Birikim Sürüyordu...

Gene o günlerdeydi. Serbest Fırka henüz kurulmuştu ama buna rağmen yaklaşan Belediye Seçimlerine katılacağı ilan edilmişti. Ortada henüz bir teşkilat bile yokken bu kadar aceleyle de gerek yoktu. Fakat 1930 yılının yurtiçinde ve yurtdışında yarattığı genel hoşnutsuzluk ve 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin şimdi Türkiye'ye de ulaşan dalgalarının yol açtığı ekonomik sıkıntıları CHF'ye karşı kullanmayı düşünen partililer, kendi yönetimlerini de bir oldubitti karşısında bırakmışlar, seçimlere girmelerini Atatürk'ün emrettiğini dahi yaymaktan geri kalmamışlardı. Oysa bu doğru değildi.

Olayın tanığı Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak, meseleyi şöyle anlatmaktadır:

"Ortaya Serbest Fırka'nın çıkmasıyla kamuoyunda meydana gelen heyecanı fazla abartan partili Tahsin(Uzer) Bey, bir akşam Yalova'da sofrada Atatürk'ten İstanbul Belediye Seçimine katılmak için izin istemiş. Atatürk bu talebi hayretle karşılayarak 'henüz kuruluş aşamasında bulunan Serbest Fırka'nın neye dayanarak böyle önemli bir karara vardığını' sormuş. Tahsin Bey, eğer seçimlere girecek olurlarsa kazanacaklarına emin olduklarını, ifade etmiş. Bunun üzerine Atatürk 'Henüz kuruluş aşamasındayken böyle bir mücadeleyi kaybetmeniz aleyhinize olur; fakat madem ki kendinizde böyle bir kuvvet görüyorsunuz ve buna karar verdiniz, Allah muvaffak etsin!' demiş. Tahsin Bey, hemen oradan Fethi Bey'e 'İstanbul Belediye Seçimlerine katılmamız Reisi Cumhur Hazretlerinin iradeleri iktizasındandır (emirleri gereğidir)' diye bir telgraf çekmiş ve Fethi Bey'i de kamuoyunu da yanlış yönlendirmişti."

Atatürk "Başkanlık" Rejimine Karşı

Aynı günlerde doğrudan Atatürk'e yönelik birtakım yazıların gazetelerde görüldüğü de oluyordu. Bu gazetelerden biri, güya Fethi Bey'in Atatürk'e "yaşam boyu" cumhurbaşkanlığı önerdiğini yazmıştı. Tamamen uydurma olduğu anlaşılan bu haber derhal tekzip edilmiş, fakat yankıları sürmüştü. Gazetelerin Ankara temsilcileri bu vesileyle ve kamuoyunu aydınlatmak için Atatürk'ü ziyaret ettiler. Sordukları soru şuydu:

"Farz edelim ki size böyle bir teklif yapıldı. Yanıtınız ne olurdu?"

Atatürk şu yanıtı vermişti:

"Bana öteden beri bu ve buna mümasil tekliflerde bulunanlar çok olmuştur. Siz ve efkârı umumiye bilmelisiniz ki, bu yoldaki teklifler hoşuma gitmemiştir ve gitmez. Benim gayem Türkiye'de, Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde millet hâkimiyetini egemen kılmak ve ebedi-

leştirmektir. Dediğiniz gibi bir teklifi, benim idealimi cidden rencide eden bir manada telakki ederim. Bu noktada şu veya bu tefsirlere giden sözlerin manasını, beni iyi tanımış olan Türk Milleti, benden daha iyi takdir eder."

Atatürk bu ifadesiyle kendisine hilafet hatta saltanat hakkında yapılan önerileri nasıl şiddetle reddettiğini anımsatmak istiyordu. Kendi kurduğu partinin ölünceye kadar başkanı olması yolunda yapılan teklifi de aynı düşünceyle reddetmişti.

27 Nisan 1931'de yeni seçimin sonuçlanması üzerine, ulusa bir beyanname yayımlamış ve yeni seçilenleri kutlamıştı. 4 Mayıs günü de üçüncü kez cumhurbaşkanı seçilmiş, kabineyi de İsmet Paşa'nın kurmasını istemişti.

Bu vesile ile Akşam gazetesi başyazarına demeç verirken, sözün arasında "Eğer İsmet Paşa, hükümeti kurmayı kabulden kesin olarak çekinmiş olsaydı, başvekilliği bizzat üzerime almaktan başka çare kalmazdı. Ya ben ya İsmet Paşa" demişti.

Bu demeç basında derhal, acaba bizde de ABD'deki gibi "Başkanlık Sistemi mi kurulacak" şeklinde yorumlara yol açtı. Bunun üzerine Atatürk, İsmet Paşa'yı, Fethi Bey'i, Serbest Fırka'nın Genel Sekreteri Nuri Conker'i ve bazı milletvekillerini davet ederek onlara şu açıklamayı yapmak gereğini duymuştu:

"Arkadaşlarımız içinde başvekillik yapacak zevat çoktur; fakat bütün bu arkadaşlarım da dahil olduğu halde, milletin umumi temayülü(eğilimi), benim şu veya bu zaruret karşısında başvekil olmamı icap ettirirse, bu vazifeyi kemalî tevazu ve minnetle yapmaya hazırım. Bu takdirde benim aynı zamanda Reiscumhurluğu üzerimde bulundurmamın elbette kanuni imkânı yoktur. Benim alacağım bu yeni vaziyeti muhtelif tarz ve manalarda kötüye yorumlamak hiç de makul ve mantıki değildir.

Amerika sistemini memleketimizde tatbik etmeyi hiç hatırıma getirmedim; sistemsiz ve kanunsuz tarzda, Reiscumhurlukla Başvekâleti birleştirmeyi düşün-

medim ve düşünecek adam olmadığım bütün milletçe malumdur zannederim. Bugünkü şartlar içinde, bir hükümetin millet ve memleket menfaati için takviyesine masruf herhangi sözümü, bin türlü malayanilerle istismar etmeye kalkışmak isteyenler, çok bedbaht adamlardır. Akşam gazetesi başmuharririne söylediğim sözler, benim ağzımdan çıkmıştır ve icabında daha tekrar olunacak sözlerdir."

Atatürk bu sözleri aslında tam da bugün için söylemiş. Ona diktatör yakıştırmaları yapanlar, onun basına verdiği bu demeçten haberdar mıdır acaba?

Böyle bir demeç vermek zorunda kalmasının nedeni şuydu:

Ülkenin her şeye ihtiyacı vardı, buna karşılık olanaklar kısıtlıydı. Hükümet bir taraftan çok önemli yatırımlar yapıyor, demiryolları projesini büyük bir hızla sürdürüyordu. Bunun için gereken finansmanı sağlamak için ise halkın sırtına taktinin üzerinde vergi yükleniyordu. Adeta en büyük yatırımlar, bir neslin sırtından çıkarılmaya çalışılıyordu, çiftçi perişandı.

Paris'ten izinli geldikçe Fethi Bey'in Atatürk'e en büyük yakınması, hükümete yönelik en büyük eleştirisi de işte bu noktada toplanıyordu. Artık Parti Başkanı olan Fethi Bey, İnönü'ye gene bu noktadan yükleniyordu.

Öte yandan da bu ve benzeri yatırımlara hızla yönelmek gerekiyordu. Devletin önemli bir ihraç kalemi yoktu. Henüz hiçbir ülkeden uygun kredi alınmamıştı. Kendi yağımızla kavrulmak zorundaydık. İyi ama kavrulmak için gerekli olan yağ bile yoktu memlekette!...

Bu nedenle ülkede iki farklı fikir oluşmuştu:

1. Vergiler ödeme gücünün üstündeydi. Bazı teşebbüsler zamansız ve yersizdi. Bunların finansmanı tek bir nesilden çıkarılmaya çalışılmamalıydı.
2. Hükümet ve taşradaki yöneticiler halka karşı sert davranıyorlardı. Özgürlükler kısıtlanıyordu. Halk genel olarak mutsuzdu.

Çözüm olarak varılan ortak görüşe gelince, en iyisi Atatürk fiilen işin başına geçmeliydi. Hükümeti fiilen o yönetmeliydi. İcraatın içinde olmalı, tüm vekâletleri her gün dolaşıp denetlemeli, işlerin nasıl geliştiğini yakından izlemeliydi. O zaman işler yoluna girerdi.

Halk böyle düşünüyor, basın da bunu haber yapıyordu. Oysa ekonomi yönetimi farklı bir şeydi. Fakat buna rağmen Gazi'ye o kadar güveniyordu ki halk, onun her sorunu çözeceğinden emindiler.

İşte bu genel istek üzerine başbakanlığı kabul edebileceğini ama o takdirde aynı zamanda cumhurbaşkanlığını da üzerinde katiyen tutmayacağını, bunun yasalara aykırı olduğunu söylüyordu. ABD'nin Başkanlık Sistemini ise eleştiriyordu.

Üstelik bu tartışmalar basında bile yer alıyordu. Bunları elbette İsmet Paşa da okuyordu. Şimdi de karşısına Fethi Bey çıkarılmıştı. Bütün bunlar İsmet Paşa'yı geriyordu.

Diktatör müydü?

Tek çıkar yolun, Devlet Başkanı'nın aynı zamanda fiilen Başbakanlık görevlerini de üzerine almasından geçtiğine ilişkin yazıları Atatürk görmezden geliyordu ama bir gün Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak bu konuyu açtı ve görüşünü sordu.

Atatürk, Soyak'a döndü ve bu tür "tek adam" yönetimlerini katiyen onaylamadığını, bunun kadar budalaca bir düşünce olamayacağını söyledi. Sonra da şöyle devam etti:

"Şaşarım, o efendilerin aklı perişanına. Hep biliyoruz ki, memleketimizin başına gelen felaketlerin çoğu şahsi idareden gelmiştir. Bu kadar geri kalmamızın başlıca amillerinden biri de budur. Biz öteden beri, böyle bir idareyi bertaraf etmek için mücadele ettik. Şimdi nasıl olur da benim aynı yola gitmekliğim, yeniden devlet hayatında tarafımdan böyle bir çığır açılması istenebilir.

Hadi diyelim ki ben de bu gaflete düştüm. Vekâletlerin yürütmekte oldukları işlerin büyük kısmı bilgi ve ihtisas isteyen konular olduğuna göre, ben Hariciye ve Milli Müdafaa Vekâletlerinden başka yerde nasıl fayda-

lı olabilirim? Bu iki vekâlette, yüksek dış seyahatimin idaresi ile, yurdun müdafaası esbabını hazırlamak işlerinde zaten sorumluluk mevkiindeki arkadaşlarla daimi temas halindeyiz. Bu arkadaşlara aklımın erdiği kadar yardım etmeye, faydalı olmaya çalışıyorum.

Diğer sahâlârda pek açık olan ihtiyaçlara, durmadan ilgililerin dikkatini çekiyorum. Mesela umumi kültürü yükseltmek, bir taraftan memlekette ziraat işlerini yeni vasıta ve usullere göre düzenlemek, verimi artırmak, diğer yandan da ölçülü bir programla muhtaç olduğumuz sanayii kurmak lazımdır diyorum. Bunları imkân nispetinde süratle tahakkuk ettirmek, tamamen mesuliyet ve ihtisas sahiplerinin işidir; oralarda benim ortaya atacağım yanlış mütalaalar vazife sahibini şaşırtabilir, tereddüte düşürür. Bu suretle mutlaka aksi tesir yaparak memlekete fayda yerine zarar getirir."

Diktatörlüğün ne olduğunu bilmeyen, bilmediğini de bilmeyen "Atatürkofobi" hastası pek çok yazar-çizer tayfası, Atatürk'e "diktatör" der. Adolf Hitler, Benito Mussolini, Franco gibilerle Atatürk'ü, böylece utanmadan sıkılmadan aynı kategoriye sokarlar.

Oysa, bir liderin diktatör olup olmadığını anlamak son derece kolaydır. Bunu anlamak için Anayasaya bakıp liderin yetkilerinin neler olduğunu incelemek yeterlidir. Atatürk'ün bir cumhurbaşkanı olarak yetkileri son derece kısıtlıdır. Kaldı ki, bir ülkenin dikta ile yönetilip yönetilmediğinin tek ölçüsü, o ülkedeki siyasal partilerin sayısı olamaz... Bir ülkede birden çok parti mevcut olabilir fakat iktidar çıkardığı yasalarla muhalefeti öylesine işlemez hale getirebilir ki, sonuç bir diktatörlükten farksız olabilir.

Bu konudaki daha sağlam ölçüt, liderin parlamentoyu kapatma yetkisi olup olmadığıdır. Zira genel olarak tüm diktatörlüklerde, görünürde de olsa bir meclis vardır. Fakat diktatörün o meclisi feshetme yetkisi de vardır. Oysa Atatürk'ün TBMM'yi feshetme yetkisi yoktur. Bütün yetkileri Anayasa'da açıkça belirtilmiştir ve bu yetkilerin dışına çıkamaz, yaşamı boyunca da çıkmamıştır.

Diktatör Diyenler ve Yanılıları

Atatürk'e "diktatör" yaftasını asanlar, eleştirilerini genel olarak şu noktalarda yoğunlaştırırılar:

- Tek adamdı. Bu "dikta" demektir.
- Muhalefeti tümüyle tasfiye etti.
- Hukuk dışı olan İstiklal Mahkemeleri'ni kurdurdu.
- En yakın silah arkadaşlarıyla birer birer yollarını ayırdı.
- Basını susturdu. Gazetecileri hapse attırdı. Eleştirilerin üzerine çok sert gitti.
- Reformları zorla, halkın bu konuda bir talebi yokken tepeden inme yaptı.

Literatürde, bunun adı diktatörlük rejimidir.

Atatürk'e diktatör diyenler, işte daha çok bu noktalardan hareket ediyorlardı. Oysa tümüyle yanılıyorlardı.

Devrimler, olağandışı hallerdir. Devrimi yapanlar ancak hedeflerine vardıktan sonra, yaşam koşulları normale döner. Aksi halde devrim tehlikeye girer.

Uygulamada devrim önderleri arasında bir görüş ayrılığı doğar da, yönetimde çatlak oluşursa devrim kendi evlatlarını bile yiyebilir. Örneğin Fransız Devrimi'nde bu yaşanmış, devrimin öncülerinden olan ve idam cezasının kaldırılmasını savunan hukukçu ve siyasetçi Robers Pierre yol arkadaşlarıyla ters düşmüş ve giyotinde idam edilmişti.

Kaldı ki bu gerçek, gelmiş geçmiş tüm devrimler ve ihtilaller için de geçerlidir.

Liderlik Paylaşılmaz...

Mustafa Kemal devrimin lideridir, üstelik seçimle gelmiştir. O nedenle elbette "Tek Adam"dır. Eşyanın tabiatı budur ve liderlik paylaşılmaz.

O nedenle 5 Temmuz 1919 günü, Erzurum Kalesi'nde gizli bir "hücre toplantısı" yapılmıştı. İşte bu toplantıda gizli oylama yapılmış ve oybirliğiyle Mustafa Kemal Paşa "Harekâtın Lideri" seçilmiştir.

Oylama öncesinde alınan kararlar herkes, kayıtsız şartsız, lider seçilecek olan kişinin emrinde olacaklarını beyan etmişlerdir.

Bu gizli oylamaya katılanlar şunlardı:

Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Orbay, Erzurum Valisi Münir Akkaya, İzmit Mutasarrıfı Süreyya Yiğit, Alb. Kâzım Dirik, Bnb. Hüsrev Gerede, Mazhar Müfit Kansu.

Millet İradesi...

Samsun'a çıkmasını takip eden daha ilk günlerden itibaren, daima "halk iradesini" öne sürüp duruyordu. Oysa diktatörler kendi iradelerinden başka irade tanımazlar.

Örneğin, 25 Mayıs'tan itibaren Havza'daydı. Ülkenin dört bir yanında, İzmir'in 15 Mayıs günü haksız olarak işgal edilmesini protesto eden mitingler düzenlenmekteydi. Bunları yönlendirenin Mustafa Kemal Paşa olduğu anlaşılmıştı ve bu doğrudur.

4 Haziran 1919 günü Harbiye Bakanı Turgut Paşa, İngilizlerin de baskısıyla gönderdiği telgrafla, bu mitingleri durdurmasını emretti.

Mustafa Kemal'in verdiği yanıt dillere destandı:

"Millî Tezahüratı önlemek ve engellemek için, nefsimde ve hiç kimse de kudret ve takat göremiyorum. Üstelik bu toplantılara engel olmanın yol açacağı olaylar karşısında sorumluluğu kabul edebilecek ne kumandan, ne bir il yöneticisi, mülkî amir, ne de hükümet tasavvur ederim..."

Halkın iradesi bir kere sokağa döküldü mü, hiçbir güç onun önünde duramazdı. Buna samimi olarak inanıyordu.

Oysa bir diktatörün topluma bakış açısı bu olamaz.

Amasya Genelgesi

Havza'dayken bu kez de 8 Haziran 1919 günü, İstanbul'a dönmesi için Harbiye Bakanı Turgut Paşa'dan bir emir daha almıştı:

"Emrinizdeki istimbotlardan biriyle İstanbul'a avdetiniz rica olunur."

İstanbul'dayken Genelkurmay Başkanı Cevat Çobanlı'dan, gerektiğinde kullanmak üzere gizli bir şifre almıştı. O yoldan sordu:

"Dönmemi kim istiyor?"

Yanıt tek sözcüktü: "İngilizler..."

Durum açıktı. Belli ki, İngilizler hükümete baskı yapmaya başlamışlardı. Ne yapacaksa hemen yapmalıydı. Ama kısa bir süreye daha ihtiyacı vardı. Anadolu'daki birlik komutanlarıyla teması henüz tamamlayamamıştı. En az 72 saat daha gerekliydi. Telgrafı sanki üç gün sonra, 11 Haziran günü almış gibi yaptı, sonra da yanıtladı:

"Emrimdeki istimbotun kömürü yok. Kömür tedarik ettiğimde döneceğim tabiidir."

Hükümet onu Karadeniz yoluyla İstanbul'a dönüyor zannederken, O karadan Amasya'nın yolunu tutmuştu bile... Bunların sonucu olarak da Hükümet, 20 Haziran günü yayımladığı bir kararname ile onu görevinden azletmiş, verilen tüm yetkiler elinden alınmıştı.

Artık hiçbir askeri ve sivil makama emir verme yetkisi yoktu. Parasını ödese ve Kuvayi Milliye adına olduğunu söylese bile, verdiği hiçbir telgraf çekilmeyecekti. Bu emre uymayanlar da derhal cezalandırılacaklardı.

Bu azilnameden henüz haberi olmayan Mustafa Kemal Paşa ise, adeta bir ihtilal bildirgesi olan "Amasya Genelgesi"ni 22 Haziran günü tüm dünyaya ilan etmişti:

- Vatanın bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir.
- İstanbul Hükümeti durumun vahametini idrakten acizdir.

Bu, milleti yok saymaktır.

- O halde milleti bu durumdan, gene bu milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

Genelge bu maddelerle başlıyor, sonra da dili giderek sertleşirken, yapılacaklar konusunda bir de yol haritası çiziyordu. Her il, üç güvenilir delege göndermeliydi... Böylece oluşacak Kongrede, vatanın içinde bulunduğu durum tartışılmalıydı. Kararlar işte böyle bir kongre tarafından alınacak, kongre ne derse o olacaktı.

Böylesi bir çağrıda bulunan bir öndere, dünyanın hiçbir yerinde diktatör denemez.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür:

Diktatörler dikte ederler, danışmazlar.

Hesap sorarlar, hesap vermezler.

Genelde sivildirler, ama mareşal üniforması giyerler.

Güçlerini halktan değil, silahtan alırlar.

Egemen olan halkın iradesi değil, diktatörün iradesidir.

Gösterişte bir Meclis var ise de, diktatörün de o Meclisi her an fesih yetkisi vardır.

Milyonlarca kişinin sürülmesine veya katline, tek başlarına karar verebilirler.

Tek başlarına ölüp giderler.

Arkalarında bıraktıkları sadece milyonlarca kişinin nefretidir.

Oysa, Mustafa Kemal...

Dikte etmek yerine, Kongrelere gidip, görüş ve yetki aldı.

TBMM'yi açarak, "halk egemenliği"ne dayanan bir devlet kurdu.

Hesap soran değil, hesap sorulan oldu.

Başkomutanlık yetkisi bile her 3 ayda bir, yeniden oylandı, onaylandı, öyle verildi.

Mareşaldi, emekli olunca bir daha üniforma giymedi.

Gücünü silahtan değil, halkının sonsuz sevgi ve güveninden aldı.

Daima halkının arasına katıldı, halktan biri oldu, bundan asla çekinmedi.

Çoğu kez, gösterdiği adayları Meclis'in onaylamadığı oldu, saygıyla karşıladı.

TBMM'nin fesih yetkisi yoktu.

Çok partili düzene geçilmesi için çok uğraş verdi, çok çalıştı.

Ölünceye kadar, ulusu ve vatanı için nefes verdi nefes aldı. Yoktan bir ulus, yoktan bir devlet yarattı.

Barışı yalnız kendi ulusu için değil, tüm insanlık için önemsedti.

"Savaş, mutlak bir zaruret olmadıkça, cinayettir!" diyen tek askerdi.

Savaş paktları kuran bir "diktatör"değil, barış paktları kuran bir "devlet adamı" oldu.

Emperyalizme karşı savaştı, emperyalistlerden en büyük saygıyı gördü.

Bağımsızlık mücadelesi veren tüm sömürgelere umut ışığı oldu.

1 Kasım 1937 Meclis Açış Nutku'nda "... Efendiler, toprak-sız çiftçiyi topraklandırma kanununu çıkarınız..." diye yakardı ama başarılı olamadı.

Çünkü bir diktatör gücü yoktu.

Diktatörlerin servetleri çoğu kez yurtdışındadır. Onunki zaten kendinin değildi ki! Milletindi. Bunu önce Nutuk'ta belirtmiş, daha sonra da gereken hukuki altyapıyı hazırlatarak, nesi var nesi yoksa Hazine'ye bağışlamıştı.

Kendilerine çıkar sağlamak için özel yasalar çıkarttıran devlet adamlarına dünyanın her yerinde rastlanmıştır, bundan sonra da rastlanacaktır. Fakat nesi var nesi yok, tüm mal varlığını ulusuna, yani hazineye bağışlamak için özel yasa çıkarttıran bir devlet adamına, ne Atatürk'ten önce ne de sonra, bir daha rastlanamamıştır. Böyle bir lidere nasıl "diktatör"denebilir ki?

Diktatörlerin çoğu kez mezarları bilinmez. O ise, ulusun çıkarlarını her çıkarın üzerinde tutmayı bilen, temiz süt emmiş yurtseverlerin gönlünde, beyninde yaşıyor. O nedenle, Atatürk'ün heykelinin başını koparıp bir köşeye atan yobaz, mil-

letin yüreğinde yer etmiş olan Atatürk sevgisine, ne yaparsa yapsın, erişemez bile.

Son olarak, bu konuda, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine'nin, Atatürk öldükten 15 gün sonra Londra'ya gönderdiği "Gizli" ve "40 yıl boyunca açıklanmayacak" damgası vurulmuş mektubu, Atatürk'ün bir diktatör olup olmadığı konusunda gösterilebilecek en önemli kanıtlardan bir diğeri-
dir. Percy Lorainne 1933-1939 yılları arasında, İngiltere'nin Ankara Bykelçisidir. Deneyimli bir diplomat olan Loraine, tüm dünyanın büyük bir buhran içinde olduğu bu dönemde, Türkiye'deki tüm gelişme ve olaylara en yakından göz ve kulak tanıklığı yapmıştır.

Görüşleri herhalde önemlidir. Şimdi bu mektubun tam metnini okuyalım:

"GİZLİ

Telgraf No: 608

İngiltere Bykelçiliğı

Ankara, 25 Kasım 1938

Aziz Lordum,

1. Size Mösyö Kemal Atatürk'ün ölümünü bildiren 194 sayılı telgrafı çok derin üzüntüler içinde sunmuştum.
2. Bu belgeye ek olarak, Bykelçiliğimiz Müsteşarı tarafından hazırlanan ve Kemal Atatürk'ün geçmişteki kariyerini içeren belgeyi sizlere sunma onuru yanında, bu yazımda, Atatürk'ün yaptığı işleri övmekten çok, onun kişiliğı ve bu ülke insanına ne ifade ettiğı konusuna değinmeye çalışacağım. Hiç şüphesiz toplumbilimciler ve tarihçiler onun çalışma hayatı ve yaptıklarıyla ilgilenip ayrıntılı bir çalışma yapacaklardır. Ancak bunların çok azı, Atatürk'ün gerçek kimliğini öğrenmeden hazırlanacaktır ki onu tanımadan yapılacak değlendirmeler kuşkusuz yanlış olacak ve yanlış yönlendirmelere neden olacaktır.
3. Bu bilginin toplanmasında, ben belki de ayrıcalıklı bir konuma sahiptim. Her ne kadar, rahmetli Cumhurbaşkanı-

nı ile çok nadir karşılaşmış olsam da bu görüşmeler diğer diplomatik temsilciliklerinkine nazaran daha sık ve daha uzun olmuştur. Bütün bunlar bir yana, görevimin ilk günlerinden itibaren Atatürk beni bir dost gibi görmüş, benimle görüşmekten memnun olmuş, görüşme fırsatı doğduğunda bundan hoşnut kalmış, karşılıklı konuşmalarımız arasında ilgi ve dikkati asla azalmamıştır. Galiba onun yeteneklerini ortaya çıkartan becerikli yaklaşımlarım vardı, bu yüzden olsa gerek görüştüğümüz konu hakkındaki fikirlerine ya da o konuyla ilgili sunduğu sonuca karşı çıktığımda benim bu tavrıma direnmezdi. Dolayısıyla, kendi özel kimliğini bana, diğer yabancılara gösterdiğinden daha fazla gösterdiğine inanıyorum...

4. Doğrudan edinilen tecrübelerimi sağlayan kişisel görüşmelerimiz dışında, onu çok yakın dostlarından ve hatta aramızdaki dostluğu gördükten sonra benimle onun hakkında konuşmaya hiç çekinmeyen Kabine'deki bazı Bakanlardan da birçok kez dinleme fırsatım oldu.

5. Atatürk'ün müstesna ve takdire şayan bir şahsiyet olduğunu söylemek pek bir şey ifade etmeyebilir. Ancak gerçekten müstesna ve takdire şayan bir kişiydi, neden bu niteliklere sahip bir şahsiyet olduğunu açıklamaya çalışmalıyım.

6. Sanırım bunu temelde "çift karakterlilik" olarak açıklayabiliriz. Bu ülkede nefret uyandıran ve yasaklanan H. C. Armstrong'un *Grey Wolf (Bozkurt)* adlı kitabını okuyan çoğu insan, çok yetenekli; inatçı bir enerjiye sahip ancak insafsız, itici tavırları olan, serkeş mizaçlı, gem vurulmamış zevkleri, ahlak dışı ihtirasları olan; dahası, dostluğu tanımayan bir adamın portresiyle karşılaşmaktadır. Bu tespiti doğrular görünecek kanıtları toplamak hiç de zor olmayacaktır ancak şahsen ben, bir insanın bu şekilde tanıtılmasını tamamıyla yanıltıcı buluyorum. Gözle görülen bir dizi kural dışılığı sadece ayrı karakterlilikle anlatabileceğime inanıyorum. Sadece şu veya bu savaşı kazanarak, şu veya bu kanunu çıkararak, harf devrimi yaparak ya da fes giyilmesini

yasaklayarak veya ülkeyi laik kılarak değil yüzyıllarca acı çekmiş, ruh karartıcı yönetimler yaşamış bir ırkın dehasına güvenerek, sadece artık kölelik çekilmemesi gerektiğine inandığı için çok sayıda kuvveti harekete geçirip -bir insanın büyüklüğünün ve sıra dışı görüşünün kanıtı sadece iyiliği ile ölçülebilir- on beş yıl gibi kısa bir sürede bu insan birçok iyi şey yapmıştır. Gerisi ayrıntıdan ibarettir; sadece dedikoducu zihniyetin üzerinde duracağı ancak bir tarihçinin gerektiği kadarını vereceği ayrıntılar.

7. Atatürk'ün dinamik enerjisi üzerinde durmama gerek yok. Bu enerjinin dayanılmaz gücü, Türk ırkının tarihinde şimdiden önemli bir sayfa olarak yer almıştır. Ancak ben, pek bilinmeyen bir başka özelliğine değinmek istiyorum: Bu da Atatürk'ün doğuştan gelen, belki de farkında olmadan tıpkı sütün kaymağını hemen ayıran aletler gibi, faydasızı faydalıdan ayırma yeteneğiydi.

8. Atatürk'ün bütün kişiliğinde veya en azından mevcut şeklinde, bazı çelişkilerle karşılaşmaktadır. İddia edilen acımasızlığı, onu tanıyanların çok iyi bildiği gibi, vatandaşlarına duyduğu sevgiyle uyuşmamaktadır. Tensel günahlar ve geçici ilişkilere duyduğu varsayılan zevklere karşın toplumda kadının rolü kavramı, halk devrimlerinde en çarpıcı savunmayı ortaya koyduğu kadın hakları ve önemiyle bağdaşmamaktadır. Zira bir iki sene içinde çokeşliliği yasal olarak ortadan kaldırmış ve istedikleri takdirde harem kadınlarına bile devletin liberal mevkilerinin açık olduğunu ortaya koymuştur. (Kimi zaman toplum içinde de olsa) Özel hayatını tanımlayan ve göz ardı edilmiş resmiyeti, giyiminin kusursuzluğu, olağanüstü tavırları ve resmi görevlerdeki asaleti ile garip bir çelişki yaratmaktadır. Sadece birkaç büyük adam daha rahat ve daha güvenli hissetmenizi sağlayabilir; sanırım yok denecek kadar azı da gerektiğinde sizi bu kadar rahatsız hissettirebilir.

9. Atatürk, Batı'da "yes-men" ve uzun süredir Türkiye'de "evet efendimci" olarak bilinen tarzdan hoşlanmıyor, bu tür insanları aşağılıyordu. Ahmak ve dalkavuklara ta-

hammülü yoktu. Aslında belki de en çok sömürücüleri sevmez, açgözlüleri hor görürdü. Bir insanın onun için çalışıyor olması fikrine hoş bakmazdı. Kendisi zaten ülkesi, ırkı ve insanları için yaşıyor, onlar için düşünüp onlar için çalışıyordu. Diğerleri bu şekilde davranmıyorsa görevlerini yerine getiremedikleri kanısına varıyordu.

10. Korkarım gelecek nesillere Atatürk bir diktatör olarak aktarılacak. Bunun yanlış olacağı kanısındayım. Hem savaşta hem barışta, evet o büyük bir liderdi ancak gerçek bir diktatör değildi. Ne yazık ki ben, şimdiye kadar onu anlatabilecek diktatör kelimesine ait bir tanımımız olduğuna inanmıyorum. Ancak Hitler ve Mussolini'nin tersine, devlette idari veya yönetim fonksiyonu bulunmuyordu; af yetkisi yoktu; mahkemelere emir yetkisi yoktu; diplomatik misyon temsilcilerini reddetme hakkına sahip değildi. Bütün bu hususlara teknik gözle bakıp bir kenara iter ve bütün devlet meselelerinde onun isteklerinin hâkim olduğu konusunda ısrar edebilirsiniz.

Doğru ancak daha çok o konudan sorumlu kişilerin onayının hâkimiyeti şeklinde karşımıza çıkıyordu. Olayların gidişi, Atatürk'ün görüş açısının doğruluğunu, verdiği hükümlerin zekice olduğunu ve hata yapmadığını göstermiştir. Dolayısıyla sıkça fikirlerine başvurulması ve memnuniyetle bu fikirlerin uygulanmasını görmek pek de şaşırtıcı değil. Ancak onu Mussolini, Hitler veya Primo de Rivera gibi diktatörlerden ayıran belki de en büyük özellik, başından beri isteyerek ve çok emek sarf ederek, kendini yaşatacak bir sistem kurmaya çalışmasıdır. Atatürk'ten sonraki Cumhurbaşkanı seçiminin sessizce hallolması ve ölümünden sonra kurduğu rejimin sakince sürmesi bir kriterse evet başarılı olmuştur.

11. Atatürk'ün idrak gücünde esrarengiz bir yön vardı; küçük şeylere önem vermeyiş veya sinsi olamayışında üstün bir yön bulunuyordu; konsantrasyon gücü olağanüstüydü; şefkat ve ilgi bekleyen bilinçaltının etkileyici yanı belki de şuurlu amacının buz gibi dimdikliğinin bir başka parçasıydı.

12. Müslüman olarak doğmuş, ancak yobazlık karşıtı bir kişi olmuştu, doğruluğu sevmiş, günden nefret etmişti; işini iyi bilen, istidat sahibi bir askerdi, savaştan nefret ederdi. Bağımsızlığı elde ettiği andan itibaren barışın peşinde koşmuş ve barış ortamını sağlamayı başarmıştı. Türkiye'nin kaderini elleri arasına aldığından beri, Kemalist Cumhuriyet'in dostluk elini uzatmadığı ve aralarında Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlarının da bulunduğu tek bir komşusu dahi yoktur. Uzatılan dostluk eli çoğunlukla tutulmuş ve sarf edilen çabalar sonunda ülkelerarası sürtüşme azaltılarak, doğunun bu bölgesinde daha geniş kapsamlı barış, dikkat çekici bir biçimde sağlanmıştır.

13. Kemal Atatürk, yapılması gerektiğine inandığı şeyleri korkusuzca yerine getirmekten asla vazgeçmemişti. Hastalığının şiddetlendiği anlarda ölüme çok yakınlaşmış olsa bile, korku asla ne yüreğine ne beynine yerleşmeyi başaramamıştı. O, Türk Milleti'ne hizmet ederken öldü. Ölüm bile büyük zaferini ondan çalmayı başaramamıştır. İnsanlara hayatlarını, onur ve şereflerini ve insanca yaşama yolunu vermiş, belki de bütün bunlardan daha önemlisi bu haklarına sahip çıkmalarını sağlayacak bağımsızlığı tattırmıştır. Lordum, en derin saygılarımla, sizin en sadık ve en mütevazı hizmetkârınız olduğumu bildirmekten şeref duyarım.

Percy Loraine"

Atatürk'ün Serbest Fırka Girişimi Başarısız...

Konuya sadece "bu girişimin başarısızlığı" olarak bakmak doğru değildir. Bu dönemde, yurtiçinde ve dışında öylesine olağanüstü gelişmeler olmuştu ki, bunların rüzgârından bile büyük sarsıntı geçirmemek zaten olanak dışıydı.

Bir kere ülkede çok önemli bir devrim olmuş, 623 yıllık bir imparatorluk tarihe karışmış, saltanat ve hilafet kaldırılarak yerine cumhuriyet kurulmuştu.

Bu rejim değışikliği, İslam dünyasında ve ÷lke içindeki belli muhafazakâr çevrelerde elbette bir şok etkisi yaratmıştı. ÷lkede mevcut ne kadar mezhep, tarikat, cemaat mensupları ve onların destekleyicileri varsa, bir fırsatını beklemek üzere bir kenara çekilmiş, pusuda bekliyorlardı. İlk muhalif parti, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulunca da, hemen bu partinin çevresinde yer aldılar. Onlar için önemli olan bir muhalif cephenin kurulmasıydı, parti yöneticilerinin kimler olduğuy la ilgili değildiler.

Bu arada devrim hızla yoluna devam etti. Hukuk ve eğitim sistemi tümüyle değıştirildi. Medreseler, tekke ve zaviyeler kapatıldı. Bu, hoşnutsuzluğu daha da artırdı. Ardından Arap harfleri terk edilip yerine yeni Türkçe harfler kabul edilince, Kur'anı Kerim'in Türkçe meali hazırlatılıp Ezanın Türkçe okunması yasayla kabul edilince, devrim karşıtları daha da bilendiler ve kenetlendiler.

Farklı nedenlerden olsa da, Anadolu'da birlikte aynı ideal uğrunda çalıştığı yakın silah arkadaşları da, Atatürk'ün pek çevresine sokmadığı eski İttihatçı arkadaşları da karşısında yer aldılar. Suikasta bile uğradı ama yılmadı. Kurduğu laik düzenden de, ulus-devlet anlayışından da hiçbir şekilde taviz vermedi. Her bir bireyi, teokratik bir imparatorluğun kulu olmaktan çıkarıp, laik bir cumhuriyetin yurttaşı yapmak için büyük çaba gösterdi. Bu yapılanlara karşı çıkacaklar olacağını elbette biliyordu ama bunu göze almadan da devrim yapılamazdı ki!

Buna rağmen Atatürk Devrimi, diğer devrimlerle kıyaslandığında en kansız olarak gerçekleşmiştir. 14 Temmuz 1789 Fransız Devrimi, Avrupa'da ardı ardına gelen 1830, 1848 ihtilalleri, 1917 Rus Bolşevik Ekim Devrimi, Mao'nun 1949 Çin Devrimi, 23 Temmuz 1952 Mısır Devrimi, 14 Temmuz 1958 Irak Devrimi... 1 Şubat 1979 İran Humeyni devrimi ve benzerlerine bakıldığında, bunların her birinde devrim karşıtı yüz binlerce insanın hayatlarını kaybettikleri, hanedan mensuplarının ise tümüyle katledildikleri hemen görülür. Örneğin İran'da, Resmi İran Ordusu'nun yanı sıra "Devrim Muhafızları" adı altında sivil bir teşkilat oluşturulmuş, Şah Rıza Pehlevi döneminin tüm üst bürokratları, hatta ÷lkeden kaçmayan veya kaçamayan kuvvet komutanlarının tamamı ve üst rütbeli subaylar tutuk-

lanmış ve asılmıştır; yönetime Mollalar egemen olmuştur. Başta Humeyni olmak üzere bu mollaların verdikleri hükümlerle şeriat hukuku devreye girmiş ve binlerce kişi idam edilmiştir. Üstelik bu infazların büyük çoğunluğu meydanlarda, halkın ve kamuoyunun gözleri önünde olmuştur.

Buna karşılık Türkiye'de İstiklal Mahkemeleri'nin halk önünde yaptıkları açık yargılamalar sonucu idamlarına karar verdiği kişilere dair bin dolayındaki dosya bile, hâlâ günümüzde eleştiri konusudur. Oysa toplam 50 bin dolayında dosya İstiklal Mahkemelerine intikal etmiş, bunlardan 40 bin dosya beraatla sonuçlanmış. Bundan kimse bahsetmez. Geri kalan 10 bin dosyadan bin kadarı idamla sonuçlanmış, geri kalanlar suçlarına göre değişik yıllarda hapis, kalebent, sürgün gibi cezalara mahkûm olmuşlardır. Bundan da hiç bahsedilmez ve sanki 50.000 kişi cezalandırılmış, hatta idam edilmişçesine bir yalan kampanyası sürdürülmeye devam edilir. Böyle bir yalanla nereye varılacağı düşünülüyorsa!... Elbette keşke o bin kişi de asılmasaydı ama keşke onlar da o zor günlerde, vatan aleyhtarı o eylemlerde bulunmasalardı... İdam cezaları, Kuvayi Milliye'ye karşı olup, Anadolu'da nifak çıkaranlar, devrimlere karşı çıkanlar, asker kaçakları, dağlarda eşkıyalık yapanlar, cepheden firar edenler, düşmana casusluk yapanlar ve benzer suçları işleyenlere verilmiştir. Yani "vatana ihanet" yasasını ihlal edenlere, düşmanla işbirliği yaptığı kanıtlanmış kimselelere bu ceza verilmiştir.

Düşmanla savaş halinde olup ölüm kalım mücadelesi veren her ülke, benzer durumlarda aynı tavrı sergileyecektir. Bu husus gözden uzak tutulmamalıdır.

Öte yandan ekonomik ve siyasal alanlarda da büyük başarılar sağlanmıştır. Gerçekten de, eski dış borçlar meselesi, Suriye Hududu ve Musul ihtilafları, Yunanlılarla mübadele meselesinde çıkan sorunlar halledilmiştir.

Şeyh Sait isyanı bastırılmış, İzmir suikast teşebbüsünün yarattığı olumsuz hava dağılmış, Ağrı Dağı Harekâtı ve dağlardaki eşkıyalarla olan mücadele başarıyla sona ermiştir. Bağdat Demiryolu, tütün rejisi satın alınmış, savaşlar boyunca harap olan demiryolları onarılmış, öte yandan da 1.800 km yeni demiryolu döşenmiş, Sivas'a ulaşılmıştır.

Ayrıca bu dönemde aşar vergisi de kaldırılmıştı. Ürettiği ürünün yüzde 10'unu ürün olarak devlete vermek anlamına gelen bu verginin kaldırılması (1926), köylünün belini doğrultmasına yardımcı olmuştu. Yerli buğday himaye edilerek üretim, ülke ihtiyacını karşılayacak düzeye çıkarılmıştı. İki şeker fabrikası kurulup, işletmeye açılmıştı.

Ankara civarında kurulmuş olan mühimmat fabrikalarına ilave olarak Kırıkkale'de büyük silah fabrikasının temeli atılmıştı. Dokuma sanayinin kurulma hazırlıkları başlatılmıştı.

Memleketin her tarafına yayılmış olan salgın hastalıklarla başarıyla mücadele edilmiş, bilhassa sıtma ülkenin birçok bölgesinden tamamen silinmişti.

Otuz bin ton civarında bulunan ticaret filomuzun tonajı, seksen bin tona ulaşmıştı.

Bankacılık sahasında da büyük gelişme olmuş, İş Bankası ve Emlak Bankası kurulmuş, Merkez Bankası'nın kuruluş hazırlıklarına da başlanmıştı.

Bütün bu gelişim ve değişim sadece 7 sene içinde olmuştu. Bu, içinde bulunulan koşullar değerlendirildiğinde olağanüstü bir başarıydı. Yüzyılların ihmaliyle çağın çok gerisinde kalmış bir ümmetten, çağdaş bir millet yaratılmaya çalışılıyordu.

Yıllardır süren savaşlar nedeniyle tüm kaynakları tükenmiş, işgale uğradığı için yakılmış, yıkılmış, harabeye dönmüş bir coğrafya üzerinde yeniden bir vatan kurulmaya çalışılıyordu ve insanlarımız açtı. Resmen açtı.

Halkımız yorgundu, yoksuldu, iğneden ipliğe her şeye muhtaçtı.

Üstelik, bu tükenmişliğin yanı sıra, Osmanlı Devleti'nden kalan borçların ödemelerine de o yıl başlamıştı (1929). Dahası, aynı yıl dünya krizi patlamış, en güçlü ekonomiler bile bundan büyük darbe almış, Avrupa ve ABD'de borsalar çökmüş, en güçlü şirketler iflas etmişti. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin mütevazı bütçesinin bundan olumsuz olarak etkilenmemesi olası değildi. Ülkede her ürünün kıtlığı çekiliyor, dolayısıyla hoşnutsuzların sayısı hızla artıyordu.

İşte böyle bir ortamda Gazi Mustafa Kemal, bugün bakıp da değerlendirdiğimizde görüyoruz ki, inanılmaz bir hata yaptı:

Rakip bir muhalefet partisinin kurulması için, samimi olarak harekete geçti ve bu konuda büyük çaba gösterdi.

Çok partili düzene geçiş elbette demokrasiye geçiş için bir ön şarttı ama bu girişimin zamanlaması son derecede yanlış. Daha doğrusu, bugün baktığımızda, bu girişimin henüz erken olduğu görülüyor. Zira devrim sürüyordu... Toplum hızlı değişime ayak uydurmaya çalışıyordu.

Öte yandan tüm Avrupa'da otoriter rejimler yaygınlaşıyor, bu belirgin şekilde görülüyordu. Demokrasinin hiçbir yerde esamisi okunmazken, böylesine bir kaos ortamında çok partili sisteme geçiş için düğmeye basmak, ülkedeki varlığı ve gücü zaten bilinen devrim karşıtı tüm gerici-yobaz kesimi, yıllardır dağlarda isyan halinde olan ayrılıkçı unsurların kentlerdeki uzantılarını, tüm halife, sultan, hanedan yanlılarını, tüm şeriat-tarikat-cemaat mensuplarını tek bir yumruk haline getirmişti.

Tek bir yumruk olan bu güruh da, tekbirler getirerek Fethi Bey'in Serbest Fırkası'na koşmuştu. Öyle ki, bir süre sonra bu durumdan Fethi Bey bile korkmuştu.

Bunu, bir gün "diktatör" olarak anılmamak, bir an evvel çok partili düzene geçmek, ulusunun yararına olduğu için yapıyordu ama ortam henüz buna müsait değildi. Sonunda bunu kendisi de gördü ama olanlar da oldu.

Memlekette zaten fırsat kollayan büyük bir muhalif kesim vardı ve kısa bir zaman içerisinde Fethi Bey'in kurduğu Serbest Fırka'nın arkasında yer aldılar. Milletvekili seçimlerine daha vakit vardı ama belediye seçimleri yakındı. Bu seçimlere girme kararı alan Fethi Bey, hemen hemen her yerde seçimleri kaybetti ise de, seçim konuşması yapmak üzere ziyaret ettiği her yerde de bir kurtarıcı gibi karşılandı.

Bu durum, ilerisi için yeterli bir mesaj veriyordu.

Nihayet Ben de Bir İnsanım Be Birader...

Yakın arkadaşı Fethi Bey'in bir siyasi parti kurup CHF'yi Meclis'te sıkı bir şekilde denetlemesi, bu rekabetten ülkenin daha çok yarar sağlayabileceği düşüncesiyle Atatürk, bu konuda Fethi Bey'i ikna etmeye çalışmadan önce bir yurt gezisine çıkmıştı.

26 Şubat 1930 günü İzmir'deydi. 5 Mart'a kadar burada kaldı, şehirde tetkiklerde bulundu, yöneticilerin şikâyetlerini dinledi, halkla temas etti. Trenle yolculuk ediyordu. İzmir'den Antalya'ya doğru gidiyordu. Yol boyu halkla temas etmiş, onların da dilek ve şikâyetlerini dinlemişti. Bir gece Aydın'da, bir gece de Isparta'da kaldıktan sonra, Burdur'a gelmiş, ardından 6 Mart 1930 günü akşamüstü otomobille Antalya'ya ulaşmıştı. Çok büyük tezahüratla karşılanmıştı. Kendisine tahsis edilen eve geldiğinde bir hayli yorgundu. Karşılayanlar yemekte buluşmak üzere dağılınca, Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'la birlikte odasına çıktılar. Belli ki içini dökmeye ihtiyacı vardı...

Şimdi Soyak'ı dinleyelim:

"Bir koltuğa yığılır gibi oturdu, eliyle işaret ederek beni de oturttu. Çok yorgun, düşünceli ve sinirli görünüyordu; bir sigara yaktı:

'Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum! Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz... Her taraf derin bir yokluk, maddî, mânevi perişanlık içinde. Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz. Maatteessüf (ne yazık ki), memleketin hakiki durumu bu işte!

Bunda bizim günahımız yoktur. Uzun yıllar hatta asırlarca dünyanın gidişinden gafil, birtakım şuursuz idarecilerin elinde kalan bu cennet memleket, düşe düşe şu acınacak hale düşmüş. Memurlarımız henüz istenilen seviyede ve kalitede değil; çoğu görgüsüz, kifayetsiz ve şaşkın... Büyük istidatlara malik olan zavallı halkımız ise, kendisine mukaddes akideler şeklinde telkin edilen bir sürü batıl görüş ve inanışların tesiri altında uyuşmuş, kalmış...

Bu arada beni en çok üzen şey nedir, bilir misin? Halkımızın zihninde kökleştirilmiş olan, her şeyi başta bulunandan beklemek itiyadı... İşte bu zihniyetle, herkes büyük bir tevekkül ve rehavet içinde, bütün iyilikleri bir şahıstan, yani şimdi benden istiyor, benden bekliyor. Fakat nihayet ben de bir insanım be birader, kutsî bir kuvvetim yoktur ki!...

Münasebet düştükçe daima tekrar ediyorum; bütün bu dertlerin, bütün bu ihtiyaçların giderilmesi, her şeyden önce, pek başka şartlar altında yetişmiş, bilgili, geniş düşünceli, azim, feragat ve ihtisas sahibi adam meselesidir, sonra da zaman ve imkân meselesi... Bu itibarla, evvela kafaları ve vicdanları köhne, geri, uyuşturucu fikir ve inançlardan temizleyeceksin; işlerinin ehli, idealist ve enerjik insanlardan mürekkep, muntazam, her parçası yerli yerinde, modern bir devlet makinesi kuracaksın; sonra bu makine, halkın başında ve halkla beraber durmadan çalışacak, maddi ve manevi her türlü istidat ve kaynaklarımızı faaliyete geçirecek, işletecek, böylece memleket ileriye, refaha doğru yol alacak... Başka çaremiz yoktur. İleri milletler seviyesine erişmek işini, bir yılda, beş yılda, hatta bir nesilde tamamlamak da imkânsızdır.

Biz şimdi o yol üzerindeyiz; kafiyeyle hedefe doğru yürütmek için, beşer takatinin üstünde gayret sarf ediyoruz; başka ne yapabiliriz ki?"

Atatürk'ün yaşamı süresince devlet işlerinde bu kadar titiz, aceleci, hemen sonuç almaya yönelik, çoğu zaman kırıncı, başta en yakın arkadaşlarını, örneğin İnönü'yü olmak üzere hırpalayıcı tavrının altında belli ki yukarıda açığa vurduğu bu düşünce yatmaktaydı.

Serbest Fırka'nın kurulmasını takiben bu partinin belediye seçimlerine katılmaya karar vermesi, ülkedeki siyasal atmosferi, o güne kadar olmadık düzeyde etkilemişti. Seçim olan neredeyse her yerde, her iki parti taraftarları birbirlerine girmişler, parti binaları karşılıklı olarak tahrip edilmiş, hatta İzmir'de olduğu gibi kan dökülmüştü.

Fethi Bey İzmir'de büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştı. O günlerde Sivas demiryolunun açılışını yapan İnönü'nün buradaki konuşmasına İzmir'den yanıt verecekti. Miting, Alsancak Stadi'nda yapılacaktı. Serbest Fırka taraftarları CHF İl Merkezi önünde gösterilere başlamış, çıkan kavga sonunda binaya zorla girmişler, duvardaki İnönü posterleri yırtılıp çiğnenmişti. Atlı polisler olayları bastırmaya çalışırken ateş açmışlar, bu arada doğan karışıklık esnasında bir küçük çocuk vurularak ölmüştü.

Bu olup bitenleri Atatürk büyük bir üzüntüyle izliyordu. İzmir Valisi, çıkan olayları da bahane ederek mitingi iptal etmeye kalkışmıştı. Durumu Fethi Bey bir telgrafla Atatürk'e bildirmişti.

Sonuç olarak CHF Atatürk'ün kurduğu ve genel başkanı olduğu bir siyasi partiydi. Serbest Fırka ise muhalefet partisiydi. CHF'nin tüm icraatlarını acı bir şekilde, biraz da insafsızca eleştiriyor, Atatürk'ün Başvekili İnönü'yü yerden yere vuruyordu. Bütün bunlara rağmen Atatürk tarafsızlığını koruyor, hiçbir müdahalede bulunmuyordu. Fethi Bey'in bir muhalefet lideri olarak Meclis'te yaptığı eleştirileri gelip locasından izliyor, buna karşın hükümet kanadının verdiği yanıtları da not ediyordu.

Atatürk'ün bir muhalefet partisi kurulması fikri ülkede birtakım çalkantılara yol açmıştı ama, işte beklediği buydu: Kendi lideri olduğu partinin icraatını, eksikliğini, fazlasını bir muhalefet partisinden duymak. Bu durumdan mutlu olmayan ise İsmet Paşa idi. Fethi Bey Anadolu'da konuşurken çok ağır eleştiriler yapıyor, İsmet Paşa'nın hiç alışık olmadığı bu üslup yüzünden prestiji sarsılıyordu. Paşa buna çok içerliyordu.

Serbest Fırka'nın İzmir mitinginde, posterlerinin yerlerde sürüklendiğinin fotoğraflarını gazetelerde görünce büyük tepki göstererek "Ben bu hakarete nasıl tahammül edebilirim?" diye bağırarak İnönü'yü teskin etmek Atatürk'e düşüyordu.

Hükümet, bu olayları bahane ederek ve asayiş korumak maksadını ileri sürerek Fethi Bey'in mitingini engelleyecek girişimlerde bulunmuştu. Bunu Fethi Bey'den gelen bir telgraf-tan öğrenen Atatürk derhal olaya müdahale etmişti.

"İzmir'de Serbest Fırka Reisi Fethi Beyefendiye

Anlıyorum ki sana nutkunu söyletmek istemiyorlar, fakat sen behemehal nutkunu söyleyeceksin ve tesadüf edeceğin herhangi bir maniayı derhal bildireceksin. Asayişin temini için; Başvekil, Dahiliye Vekili ve İzmir Valisi lâzım olan tedbirleri almakla mükelleftirler.

Reisicumhur
Gazi Mustafa Kemal"

Bu telgrafın birer kopyası da, telgrafta adı geçenlere tebliğ edilmişti.

Bunun üzerine İnönü, İzmir Valisi Kâzım Dirik'e şu telgrafı çekti:

"Karşı fırka erkânının fikirlerini tam bir serbesti ve emniyet içinde izhar edebilmeleri için, bütün tedbirleri alınız."

Emir yerine getirilmişti. Böylece Fethi Bey Alsancak Stadi'nda dilediği kadar konuşma, hükümete yönelik tüm eleştirilerini büyük bir özgürlük içinde yapma olanağına sahip olmuştu.

Buna rağmen İzmir olayları Fethi Bey'in moralini bozmuştu. Ege gezisine devam etmeyip İstanbul'a dönme kararı almış, bunu Gazi'ye de iletmişti. Gazi verdiği yanıtta, "Böyle davranırsan asıl hedefe zarar vermiş oluruz, ilan ettiğin programı aynen sürdür" tavsiyesinde bulundu.

Atatürk'ün bu tarafsız tutumu ve muhalefete verdiği destek, alışılmamış bir tavidir. Öyle ki, Batı'da bile yankı bulmuş, dış basında takdirle yer almıştı.

19 Ağustos 1930 tarihli *Times* gazetesinde şu yoruma yer verildi:

"Şurası muhakkaktır ki, Gazi daha 1924 yılında resmi bir muhalif fırkanın kıymetini takdir etmiş, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına karşı koymamıştır.

Acı tecrübeler, Gazi'yi Anayasaya riayet etmek ve vücuda getirilen ıslahata aykırı olmamak şartıyla, teşekkül edecek muhalefetin kıymetini takdirden alıkoymamıştır."

Makale şöyle sona eriyordu:

"Gazi'nin kararı çok mühimdir. Birçok memleketlerde tek fırkanın siyasî tekemmülde son söz olduğu iddia edildiği bir zamanda, Gazi'nin vermiş bulunduğu bu karar, fevkalâde kıymeti haiz ve dikkate şayandır."

Bu yorum, dünyanın en eski demokrasisine sahip olan İngiltere gibi bir ülkenin çok önemli bir gazetesinde yapılıyordu.

Gazi'nin bu tarafsız, hatta kendi partisine değil de muhalefet partisine daha çok destek veren tutumu, bu tür davranışlara hiç alışık olmayan çevrelerde şaşkınlık yaratmıştı. Mecis'te ve birtakım çevrelerde Gazi'nin Serbest Fırka'yı daha çok kolladığı şeklinde söylentiler çıkınca, bunun bile altında bir şeyler arayanlar, bu düşüncelerini yüksek tonda seslendirmeye başlamışlardı.

Acaba Gazi İnönü'yü yıpratmak için mi böyle davranıyordu? Kendi kurduğu partinin, hatta zaman zaman haksız yere eleştirilmesini bile hoş görü ile karşılıyor, şikâyet gelen İnönü'ye de, hükümete de itidal tavsiye ediyordu. Demokrasilerde bu tür haksızlıkların da olabileceğini, iktidarın daima hedef alınacağını, buna da tahammül edilmesi gerektiğini, bunları böyle yaşayarak öğreneceğimizi, yaşayarak olgunlaşacağımızı telkin ediyordu.

Yunus Nadi bu konuyu *Cumhuriyet* gazetesindeki sütununa taşımış ve Gazi'ye hitaben bir "açık mektup" yayımlamıştı.

Gazi bu açık mektuba, 9 Eylül 1930 günü yanıt verdi:

"Ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumi Reisiyim. Cumhuriyet Fırkası, Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mevlûdudur (evlâdıdır), bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz.

Resmi vazifemin hitamında, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başında, fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüde mahal yoktur. Benim bu esas vaziyetim bir sene nihayetinde hitam bulacak olan bugünkü muvakkat resmi vazifemin bana tahmil ettiği bitarafılığı ihlal edemez. İşaret olunan hadiseler meyanında, İzmir'de bir gazete idarehanesine ve Cumhuriyet Halk Fırkası merkezine her ne sebep ve suretle olsun, vukubulmuş tecavüzlerden ve Hükümet ricaline ve otoritesine karşı, bazı idraksizler tarafından yapılan çirkin tecavüzlerden çok müteessir olduğumu tahmin etmek güç değildir;

bu teessürümü akan kanlar ve zayi olan hayat şiddetlendirmiştir.

Bu gibi mütecavizler ve muharrikler Cumhuriyet kanunlarının takiplerinden tabii kurtulamazlar. Bu sözlerim *Cumhuriyet* gazetesine cevaben ve efkârı umumiye-yi tenviren neşredilmiştir."

Cumhurbaşkanı, günü geldiğinde CHF'nın başındaki görevine döneceğini net bir şekilde ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, diğer bir parti iktidara gelirse, doğal olarak kendisinin cumhurbaşkanlığından ayrılacağını ve CHF Genel Başkanı olarak göreve devam edeceğini söylemiş oluyordu. Yani öyle bir durumda bile gene yola İnönü ile birlikte ve yan yana devam edeceğini ifade etmiş oluyor, dedikoduları susturuyordu.

Serbest Fırka'nın hükümetin bazı konulardaki icraatlarına yönelik yaptığı tenkitlerin bir kısmı haklıydı. Hükümet de bu eleştirileri dikkate almış ve örneğin Türk parasının değerini koruma konusunda alınması acilen gerekli tedbirler için hazırladığı bir kanun projesini görüşmek üzere Meclis'in olağanüstü toplantıya çağırılmasına karar vermişti.

Bu şekilde Hükümet aynı zamanda izlediği politika ve icraatları konusunda Meclis'e bilgi verme fırsatını da elde etmiş olacaktı. Bunun üzerine Atatürk TBMM'yi 22 Eylül 1930 günü için olağanüstü toplantıya çağırırdı.

İnönü açılışta kısa bir nutuk söyledi, ardından hükümetin hazırladığı yasa teklifini Meclis'e sundu. Ayrıca İsmet Paşa, son zamanlardaki gelişmeler, hükümete yönelik eleştiriler, bu nedenle hükümetten istifalar nedeniyle ve bir anlamda güven tazelemek üzere istifa etti.

Atatürk hükümeti kurmak görevini yeniden İsmet Paşa'ya verdi. İnönü "çok yorgun düştüğünü, yapılan tüm eleştirilerin, sanki Türkiye'nin koşulları bilinmiyormuş gibi yapıldığını, biraz dinlenmek istediğini" söylediyse de Atatürk ısrar etti. O kritik dönemi İnönü olmadan aşamazdı. Bunu çok iyi biliyordu. Basında bir manşet görüldü: "Ya İnönü, ya ben!"

Günümüzün İnönü düşmanları bu manşeti görselerdi, kimbilir nasıl kullanırlardı? "Atatürk'ü görüyor musunuz? İnönü'ye rest çekmiş, ya o, ya ben demiş..." gibi yorumlara ne de çok tanık olurduk.

Oysa bu demeci veren Atatürk idi. "Başbakan ya İnönü olur, eğer görev almamakta ısrar ederse, bu görevi o zaman ben üstlenirim..." demek istiyordu. Bu durum yasalara aykırı olduğu için de, cumhurbaşkanlığını o durumda bırakacağını söylüyordu.

İnönü bütün bu gelişmelerden sonra görevi nihayet kabul etti ve yeni hükümeti kurdu. Yeni kabinede Nafia, Maarif, Adliye ve İktisat vekilleri değişmişti. Bir yandan kriz aşılmış, ama öbür taraftan da İnönü'nün vazgeçilmezliği ortaya çıkmıştı.

Serbest Fırka hareketi, Fethi Bey'in tamamen irade ve kontrolünün dışında, rejim için de tehlikeli olabilecek, gerici bir harekete dönüşüverdi. Ülkenin her tarafından her gün terör haberleri ve cumhuriyet karşıtı eylemlere ilişkin raporlar geliyordu. Uydurulan yalan propoganda arasında, medreselerin, tekke ve zaviyelerin yeniden açılacağı, tekrar eski harflere dönüşüleceği, şapka yerine yeniden fesin giyileceği gibi haberler hızla yayılmaya başlamıştı.

18 Kasım 1930 günü Fethi Bey şu beyannameyi yayımladı:

"Büyük Gazi'miz Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin teşvik ve tasvibi ile Serbest Cumhuriyet Fırkasını tesis etmiştim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip, tabiatıyla teşkil edeceğim fırkanın, Gazi Hazretleri'ne karşı siyasî mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu. Esasen bu karar haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almayı hatırıma getirmemiştim.

Halbuki tahakkuk eden şekle göre, fırkamızın atiyen Gazi Hazretleri ile siyasî sahada, karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır; bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini, fırka müessisi muhafaza ve idameyi muhal buluyorum. Bu sebeple Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verdim. Bu kararın teşkilâtımıza tebliğini rica ederken, bana itimat eden ve benimle teşriki mesai eden Cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnettarlığımı arz ederim."

İlk deneme böylece başarısızlıkla sona ermiş oluyordu.

Buna rağmen Atatürk, böylesine kritik bir dönemde bile ikinci bir partinin, kendi desteğinde, üstelik İnönü'ye yani CHP'ye karşı muhalefet yapmak üzere kurulmasına büyük çaba göstermesine rağmen, gene de kimi kesimlerce diktatörlükle suçlanmaktan kurtulamamıştır. Acı olan da budur.

Cumhurbaşkanlığından Ayrılmayı Düşünüyor...

Atatürk'ün çok iyi niyetle başlattığı ve ülkemiz demokrasisinin gelişimi açısından son derecede önemli olan bir proje, ne yazık ki başarılı sonuçlanmadı. Aksine söz ayağa düşmüş, memleket baştan başa çalkalanır olmuştu. Tüm köy kahvelerinde partililer birbirine giriyor, tüm ülkeyi bir dedikodu dalgası sarıyordu.

Gazi bu sonuca çok üzülmüştü. Genel Sekreteri Soyak odasına girdiğinde, her zaman yaptığı gibi, "Ne haber?" diye sormuştu. Soyak, birçok yerlerde tekkelerin süpürülüp temizlendiğine, fesler ısmarlandığına, daha bu gibi gerilik kımıldanışlarına dair gelen telgraf haberlerini arz etmiş, arkasından da sormuştu:

"Şimdi ne olacak, Paşam?"

Bu son derecede kritik bir soruydu. Gerisini Soyak'tan dinleyelim.

"Bana sükûnetle yanıt verdi:

İki taraftaki arkadaşlar benim gibi düşünseler ve benim sözlerimi dinleselerdi, bu sonuç vasıl olmazdı; fakat bir kere olan olmuştur, çocuk. Şimdi biz işimize bakalım... Yapacağımız şey basittir; Devlet Reisliğinden ayrılmak ve Parti'nin başına geçmek. Karşı taraftaki arkadaşlarla birlikte, ilkin beliren anarşi ve gerilik istidatlarını ortadan kaldırmak, ondan sonra da sükûnetle, samimiyetle yolumuza devam etmek... Belki bu suretle gayeye daha çabuk, daha kolay vasıl oluruz.

Ya onlar iktidara gelirse?

Olabilir. Biz hiçbir zaman, daima iktidarda kalacağız diye bir iddiada bulunmadık ki.

Ya inkılâp esaslarından saparlarsa?...

Haaa! Bak, işte bu olamaz. Sen, ben ve inkılâpların hayatî kıymetini ve hedefini kavramış olanlar, bu gibileri her zaman bertaraf etmeye ve inkılâp esaslarını muhafazaya muktedir olacaktır.

Reisicumhur kim olacak Paşam!...

Tabii TBMM en münasip zatı intihap eder; zaten biliyosun, bu makama Anayasamızda büyük selahiyetler verilmiş değildir...

Sonra gülerek latife eder:

İşte Nuri Bey (Conker) var ya! Zaten öteden beri Reisicumhurluğa istekli... Onu yaparız; partisinden istifa eder, tam tarafsız bir devlet başkanı olur."

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1930'LU BUHRAN YILLARI

Cumhuriyet tarihimizin temeli, 1923-1938 arası Atatürk Dönemi'nde atılmıştır. Bu dönemin kuruluş yılları, daha ziyade enkazı temizleme, molozu kaldırma ve hiç vakit geçirmeden, yeniden, fakat ilk günden itibaren, çağdaş bir devletin standartlarında yapılanmaya geçmek gayretlerinin çok yoğun yaşandığı yıllardır. Nasıl yoğun yaşanmasın ki?

Koskoca bir dünya savaşının ardından, dört yıl daha varını yoğunu ortaya koyan, 1911-1922 arası fiilen on bir yıldan beri savaş halinde olan bir ülke. Bu kadar süre boyunca doğru dü-rüst ekilmemiş, biçilmemiş, sulanmamış, sürülmemiş; içinde yeşili besleyemez, yaşatamaz hale gelmiş, kıraç bir toprak. Üstelik işgal görmüş, üzerinde harp edilmiş bir toprak. Hemen ıslah edilmeyi bekliyor.

Gene koskoca bir dünya savaşının ardından, dört yıl daha varını yoğunu ortaya koyan, gene fiilen on bir yıldan beri savaş halinde olan bir halktan geride kalan 13 milyon nüfus. 5 milyonu erkek, 5 milyonu kadın, 3 milyonu çocuk. Hasta ve sakatı bunun içinde. Kadın ekonomide yok. Kısacası 5 milyon üretecek, artık neyi üretebilirse, 13 milyon da tüketecek! Ve bu toplum, çağdaş bir toplum olma hedefine, el ele, kol kola yürüyecek. Sanki bir hayal. Ama o hayali gerçek kılmak şart. Aksi halde bugün değilse yarın, bu emperyalizmin altında yeniden ezilme riski hayal değil.

Bu nedenle kasaba kasaba dolaşıp "Bir toplum düşünün ki, bir yarısı ayaklarından prangalarla toprağa bağlanmış olsun, diğer yarısı gökyüzüne yükselsin, bu mümkün müdür?" diye haykıran bir lider.

Kalkınmanın kadından başlayacağına işaret eden bir lider. Buna izin vermeleri için kocaları ikna etmeye çalışan, kız çocuklarını mutlaka okula gönderme gereği konusunda yılmadan, yorulmadan çaba harcayan bir lider.

O nedenle, daha Sakarya Savaşı sürerken "Savaştan sonra egemen devletimizi kurduğumuzda, çocuklarımızı daha çağdaş yöntemlerle nasıl eğitmeliyiz" konusunu tartışmaları için, Ankara'da Öğretmenler Kongresi'ni arkadaşı Mazhar Müfit Kansu'ya düzenleten, cepheden kalkıp kongreye gelerek başarılar dileyip tekrar cepheye koşan bir lider.

Savaşı kazanacağından emin... Devletin kurulacağından emin... Bu devletin temelini "kültür" olacağına, "eğitim" olacağına daha ilk günden kararlı bir lider. "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" diyen, "Öğretmenler, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır" diyen bir lider.

Hızla eğitilmesi gereken bir nüfus. Tek günü ziyan etmeden, artık bir "kul" olmayıp, cumhuriyetin bir "yurttaşı" olduğu bilincine eriştirilmesi gereken bir nüfus. Bu nüfusu hızla harekete geçirebilmek için ardı ardına, her biri devrim nitelikli yapılması gereken reformlar. Bunlara başlamak için kaybedecek tek bir gün yok.

Kaybedecek tek gün bile büyük kayıp ama, buna karşılık şer'i hükümlerin hüküm sürdüğü, halifenin var olduğu bir yapıda da bu reformları gerçekleştirebilmek olanaksız.

O zaman, toplumu ve ülkeyi çağdaş kılacak doğrultuda yeniden inşa etme çabalarına engel olacak kurumları kaldırmakla işe başlamak zorunluydu. Öyle de yapıldı.

3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat (Eğitim Birliği) yasasıyla, bu kurumlar kaldırılarak işe başlandı. Eğitim birliği sağlanarak ortaöğretim tamamen Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı, kız erkek çocukların aynı okulda aynı sınıfta birlikte eğitim almaları sağlandı.

Din eğitimi almak isteyenler için ilk İmam Hatip okulları açıldı. Bu eğitimin yükseği için ise İstanbul Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi kuruldu. Böylece hurafelerden arınmış İslamın gerçek yanlarını öne çıkaran bir din eğitiminin mahalle mekteplerinde değil de, bilimsel eğitim veren okullarda verilme-

sinin yolları açılmış oldu. Aynı yasayla Diyanet İşleri Başkanlığı kurularak bütün camilerde ve benzeri yerlerde yapılan ibadetin İslama en uygun şekilde yapılmasını sağlayacak, din âlimlerinden oluşan kadrolarıyla terfi, tayin vb. idari konulardan da sorumlu olacak olan yeni bir idari yapı oluşturuldu. Böylece İslam dini, ehil din âlimlerimizin denetimlerine bırakıldı.

Çağdaş bir toplumun temeli hukuk olduğu için, Batılı laik hukuk sistemi getirildi; bütün reformlar bu çerçeve içinde ardı ardına yapıldı. Kılık kıyafete de bir düzen verilirken, Harf Devrimi gibi Osmanlı'nın 1861-1912 yılları arasında tam 51 yıl uğraş verdiği ama tüm çabalarına rağmen gerçekleştiremediği devrimi, Cumhuriyet yönetimi yaptı.

Daha birkaç yıl önce sokakta bile olmayan kadına belediye seçimlerinde seçme seçilme hakkı tanındı. Bir taraftan demiryolları projesi hızla sürerken, öte taraftan Osmanlı Devleti'nin borçlarının ilk taksidinin ödenmesiyle birlikte ödeme süreci başladı.

Dünya ile bütünleşmeyi kolaylaştırmak için, onlarla aynı hafta sonu tatil günü kabul edildi; aynı takvim ve ölçü birimleri benimsendi. İleride soyadı yasası da çıkarılacak, daha da önemlisi Batı dünyasının şaşkın bakışları arasında, kadına milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilecek ve bunların hiçbiri kolay olmayacaktı.

Gerçekten de devrimin liderinin hayatına bile kastedilecek ama "durmak yok, yola devam" denecek, planlanan devrimlerden hiçbir taviz verilmeyecektir. Yurtiçinde işte bütün bunlar yaşanırken yedi yıl çok çabuk geçecek ve 1930'lu yıllara, o buhran dolu yıllara böyle gelinecektir.

Bütün bu süreç içerisinde izlenen dış politika ise Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik olan, dış sorunlarını barışçıl yollarla çözmeyi yeğleyen, imzaladığı uluslararası antlaşmalara sadık, barış yanlısı bir Türkiye'nin Atatürk'ün belirlediği bir rota üzerinden izlediği bir politikadır.

Dünya siyasi tarihinde "Buhranlar Dönemi" olarak adlandırılan bu çalkantılı dönemde Türk dış politikasında, Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" prensibi ile hareket edilmiş, bunu gerçekleştirmeye yönelik olarak da çeşitli bölgesel ve uluslararası işbirliklerine girilmiştir.

O esnada dünya, revizyonist-antirevizyonist kamplaşmalara hızla sürüklenmektedir. Revizyondan yana olan devletler Almanya, Avusturya, Bulgaristan gibi, I. Dünya Savaşı'nın mağluplarıdır. Kaybettiklerini geri alabilmek için, içinde bulunulan barış sürecini baltalamak adına adeta fırsat kollar konumdadırlar.

Osmanlı Devleti de bu savaşın mağlubudur ama Atatürk, Lozan'da kurulan ve sınırları belirlenmiş olan yapıya sadıktır, bir maceranın peşinde değildir. Dolayısıyla Türkiye, mevcut statünün devamından yana, yani antirevizyonist bir politika izlemektedir ama revizyondan yana olan devletlerle de iyi ilişkiler içindedir.

İtalya ise savaşın kazananları arasında olmasına rağmen, bu savaşın sonunda beklediğini elde edememiştir. İngiltere Yunanistan'dan önce Ege Bölgesi'ni İtalya'ya vereceğini söylemişti. Fakat sonra Ege'ye Yunanistan çıkarılmıştı. İtalya bunu unutmuyordu. Zaten Mussolini'nin faşist partisi de iktidara, İtalyan halkının tepkisi üzerine gelmişti. Mussolini onlara yalnızca Ege'yi değil eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden kuracağını da vaat etmişti. O nedenle de yeni bir savaş kundaklamak için fırsat kolluyor, Balkanlar üzerinde yayılmacı emeller besliyordu.

Savaş Riskine Karşı Barış Paktları

Bütün bunlara karşın Türkiye'nin izlemekte olduğu savaş karşıtı dış politika, yakın çevresindeki komşu devletler arasında da bir güven duygusunun doğmasına, dolayısıyla da Türkiye'nin yurtdışında büyük itibar kazanmasına yol açmıştı.

Nitekim Atatürk liderliğindeki Türkiye'ye duyulan bu saygı, bölgede, hem batıda Balkanlar'da Balkan Pakti'nin hem de doğuda, Ortadoğu'da, Sadabad Pakti'nin kurulmasına yol açacak, sınırdaş olan bu devletlerin oluşturduğu "barış kuşağı" tüm dünyanın Atatürk'e duyduğu sevgi ve saygıyı pekiştirecektir.

Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, Bulgaristan, Türkiye, İran, Irak, Afganistan, bu barış kuşağının devletleridir. Romanya'nın en batısı Avrupa'nın merkezidir. Afganistan'ın en

doğusu ise Çin. Avrupa'nın göbeğinden Çin'e kadar uzanan bir barış çemberi.

Ve gene bu nedenledir ki, Yunanistan Başbakanı Venizelos, 1932 yılında Nobel'e gönderdiği başvuruda, 1932 Nobel Barış Ödülü'nün Gazi Mustafa Kemal'e verilmesini teklif edecektir.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi

I. Dünya Savaşı sona ermeden önce ABD Başkanı Wilson'un belirlediği prensipler çerçevesinde ve onun gayretleri ile savaştan sonra 1919 yılında oluşturulan Milletler Cemiyeti (MC), daha çok I. Dünya Savaşı'nı kazanan devletlerin bir kulübü havasındaydı. Zaten Milletler Cemiyeti'nin başlıca amacı da Versay Antlaşması ile tespit edilen savaş sonrası yeni düzenin korunması olmuştur. Kısacası MC, "Status Quo"nun (statüko) korunmasını isteyen devletlerden oluşmaktaydı.

Türkiye, Milletler Cemiyeti ile ciddi ilk tecrübesini Musul Sorunu ile yaşamış ve burada aleyhine alınan kararlar da cemiyete büyük bir tepki duymuştu. Daha sonra Musul Sorunu çözülünce İngiltere, Türkiye'yi de MC'ye sokmaya zorlasa da Türkiye Cemiyete üye olmamıştır. Ancak 1920'lerin sonlarına doğru dünya siyasetinde yaşanan gelişmelere paralel olarak bu durum değişmeye başlandı. Cemiyette görüşülen konulardan biri olan 'Saldırı Savaşını' önlemeye yönelik Briand-Kellog Paketi'na Türkiye de davet edilmişti. Türkiye'nin milletler arası çalışmalara bu ilk aktif katılımı aynı zamanda er ya da geç MC'ye gireceğini de gösteriyordu.

Türkiye MC'ye Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda, kendisi müracaat ederek değil de Teşkilat tarafından yapılacak davet üzerine girmek istiyordu. Bu belki de bir risk olarak görülebilir. Fakat Atatürk'ün muhteşem zekâsını, dış politikayı okumadaki büyük ustalığını göstermesi açısından bu durum çok özeldir.

ABD Başkanı Wilson'ın ilkelerini belirlediği ve 1919'da kuruluşuna öncülük ettiği bu örgütün amacı elbette barışı korumak, bir daha bir başka dünya savaşının çıkmasına elbirliğiyle engel olmaktır. Atatürk Türkiye'si cemiyete üye değildi ve olmuyordu da. Aradan 13 yıl sonra Atatürk "Başkalarının

koşullarını belirlediği herhangi bir yerde olmam. O koşulları ben koyarım" diyen bir lider.

6 Temmuz 1932'de Çin-Japon uyuşmazlığı patlak verdi. Bu sorunu görüşmek üzere olağanüstü toplanan MC Genel Kurulu müzakereleri sürdürürken İspanya temsilcisi söz alarak ve özetle şu teklifi yaptı: "Türkiye'yi mutlaka cemiyete almalıyız."

Arkasından söz alan Yunan delegesinin bu teklife destek verirken, kürsüden söyledikleriye daha da anlamlı: "İçinde Türkiye'nin yer almadığı bir teşkilat, Balkanlarda ve Avrupa'da barışı sağlayamaz..."

Müzakereler sonucu, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, Türkiye Cumhuriyeti'ni davet yoluyla MC'ne kabul ettiklerini bildirir bir karar taslağını Ankara'ya gönderdi. TBMM bu karar taslağını müzakere ettikten sonra daveti kabul ettiğini MC Genel Sekreterliği'ne bildirdi. Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 18 Temmuz 1932 tarihinde yaptığı toplantıda, Türkiye Cumhuriyeti'nin davet yoluyla ve oybirliğiyle MC'ne kabul edildiğini ilan etti. Böylece Atatürk Türkiye'si de MC'ndeki yerini aldı.

Milletler Cemiyeti'ne davet edilerek giren hiçbir devlet yoktur. Hiçbir ülke MC'ne böyle girmemiş, girememiştir... Bir lider olarak Atatürk'ün karizmasını, bütün dünyanın O'na ne kadar saygı duyduğunu bundan daha net anlatan bir başka örnek olabilir mi?

Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Konferansı'nda Boğazlar meselesi, Boğazlar Komisyonu kurulması ile çözüme kavuşturulmuştu. Yapılan bu düzenleme yabancı gemilerin geçişleri bağlamında Türkiye'nin temel aldığı Misakı Milli'ye genel olarak sorun teşkil etmezken, bölgenin askerden arındırılması ise olumsuz bir durumdu. Bu olumsuzluk, özellikle 1930'lardan itibaren silahlanma yarışının hızlanması ve revizyonist devletlerin mevcut düzeni bozucu eylemleri ile Türkiye için tehdit oluşturan bir hal almıştı. Neticede 1920'lerin dünya siyasi durumu ile 1930'ların durumu birbirinden çok farklı idi.

Türkiye bu yeni şartlar altında Boğazlar'ın statüsünün değiştirilmesi teklifini 23 Mayıs 1933'te Londra'daki silahsızlan-

ma konferansı genel görüşmeleri esnasında yapmıştır. Türkiye'nin Boğazlar'ın statüsünün değiştirilmesine gerekçe olarak dayandığı hukuksal durum, "rebus sic stantibus" (şartlar değişmiştir) prensibidir.

Türkiye'nin bu değişiklik teklifi kabul görmemekle birlikte Sovyetler ile Balkan Paktı üyeleri tarafından desteklenmekteydi. Türkiye daha sonra 11 Nisan 1936'da sözleşmeye taraf olan devletlere birer nota göndererek sözleşmenin tadilini istemiştir. Nota verilen devletler dünya siyasi ortamının değişmesinin de etkisi ile notaya olumlu yanıt vermiş ve bir tek İtalya sıcak bakmamıştır. Sonuçta Konferans İtalya dışında katılma hakkına sahip devletlerin katılımı ile 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö şehrinde toplanmıştır.

Konferansta Sovyetler'in desteklediği Türk tezi ile İngiltere'nin tasarıları üzerinde durulmuş ve sonuçta geçiş yönünden ağırlıklı olarak İngiliz tasarısı, Boğazlar'ın silahlandırılması ve komisyonun kaldırılması yönünden ise Türk tasarısı kabul görerek 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi taraf devletlerce imzalanmıştır. Tasarı daha sonra İtalya tarafından da 2 Mayıs 1938 tarihinde imzalanmıştır. Sözleşmenin süresi 20 yıldır ve bugüne kadar da taraf devletlerden hiçbirinden feshih talebi gelmediği için sözleşme hâlâ yürürlüktedir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar'ın egemenliği Lozan'dan sonra barışçıl yollarla Türkiye'ye geçmiş oldu ve Boğazlar'dan geçişte "açıklık ilkesi" kabul edildi. Bu sözleşme başta Atatürk olmak üzere Türk yöneticilerinin en önemli uluslararası başarılarından biridir.

Değişen Dünya Dengeleri

1930'lu yıllar birer sanayi ülkesi olan Batılı devletleri de vurmuş, onları bile ekonomik birçok tedbirler almaya zorlamıştır. Bu zorunluluk bu ülkelerin kimi yerlerde yıllardır sürdürdükleri sömürgeci-yayılmacı dış politikaları değiştirmelerine bile yol açmıştır. İngiltere sırf bu yüzden Ortadoğu'daki sömürgelerinden çekilme eğilimine girmiş, arkasından Fransa da aynı nedenlerle benzer bir politika izlemeye yönelmiştir.

Sömürgeciler için sömürgeler artık sıkılmış limon halini aşip yük haline dönüşürse, oraları hızla terk edilir. Bahane olarak da artık "onları özgürleştirme" zamanı gelmiştir. "Artık kendi kendilerini yönetebilir hale gelmişlerdir." Bu tarz argümanlar kullanılır. Geride nasılsa yeter sayıda işbirlikçi yetiştirilmiş, kilit noktalara geçirilmiş, şirketler kurulmuş hatta kartellere dönüşmüş... Sömürgeci artık fiilen orada olmasa da olur. Hâlâ çölü beklemenin bir anlamı kalmamıştır. Fransa'nın Suriye'den çekilme kararına da işte bu çerçeve içinde bakmak gerekir.

Yani 30'larda yaşam sömürgeci emperyalistler için de zordur, halk oralarda da büyük sıkıntı içindedir; yokluk, yoksulluk hele işsizlik her yere sinmiş, toplumların bu tepkisini susturabilmek için de yönetimler, faşist, nazist, zorba rejimlere dönüşmüş; sendikalar, işçiler her gün sokaklarda, içerideki tepkileri azaltabilmek için diktatörlerin gözü kulağı komşu ülkelerin topraklarında...

Bir taraftan Benito Mussolini "Mare Nostrum" (Bizim Akdeniz) diye bağırıp, arkasındaki yığınları hayal dünyasında zevkten havalara hoplatırken, gözü Antalya'da, işaret parmağı Akdeniz'e doğru, İtalyan halkını Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak rüyasıyla oyalarken, diğer yandan Adolph Hitler *Mein Kampf* (Kavgam) diye kitaplar yazıp, açıkça "... Bana oy verin, iktidara geleyim, Avrupa'nın yarısını Almanya'ya katacağım..." derken, Franco bir başka telden çalıp başka telden oynarken... Sonunda bu çılgın söylemlerin ürünü olarak, 50 milyon insan ölürken, yaralanırken, sakat kalırken, Ankara'dan da bir ses yükselir:

"Yurt'ta Sulh, Cihan'da Sulh!"

Ama buna rağmen bizim Atatürkofobi hastaları bu sesi duymaz da, diktatör denince gözlerini Atatürk'e dikerler.

Atatürk devrimine ve yönetimine en çok eleştiri, işte bu yıllardaki bütün dünyayı sarsan krizlerin Türkiye'ye yansımalarını görmezden gelip, insafsızca İnönü ve hükümetlerini eleştiren, sözüm ona aydınlardan, aslına bakarsanız "okumuş cahillerden" gelir.

Neden okumuş cahillerdir? Çünkü okuryazar olduklarına göre, olanın bitenin aslında farkındadırlar. Fakat sebep-sonuç ilişkilerini bir türlü, olması gereken şekilde kurgulamazlar. Çünkü bunu yaparlarsa bilirler ki, ortaya koyacakları tüm eleştiriler, temelsiz ve havada kalacaktır.

İşte böylesi zor günlerden geçilirken bile Atatürk, devrimlerden hız kesmemiştir. 1930'da Türk kadını belediye seçimlerine katılma hakkına kavuşmuş, 1934'te de, milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmiştir. Dünya nelerle boğuşurken, henüz güçsüz ekonomisiyle bütün bunlardan daha çok etkilenen Türkiye'de ise Atatürk, hiçbir mazerete sığınmadan, halkının siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik kalkınmasını hızlandırabilmek için tüm kaynakları sonuna kadar kullanmaya devam etmektedir.

Kimi okumuşlar, Atatürk'ün bu çabalarını bile kendi kafalarının erdiği kadarıyla yorumlayıp, hükmü de ona göre verirler.

"Kendisinden reform isteyen mi vardı? Koş diyen mi vardı? Koşmasaydı!"

"Ne yaptıysa yukarıdan, tepeden inme yaptı. Halka sordu mu?"

Bunu söyleyenler hemen bilgiç bir havaya da bürünerek şöyle derler:

"Jakoben yönetim!"

"Reform diye bir şeyleri zorla uyguladı. Buna demokrasi denir mi?"

"İnsanlar o gün kabul eder gibi olduklarını, bugün ortamını bulunca işte reddediyorlar. Şimdiki tepkiler bundan kaynaklanıyor."

Bunlara daha başkalarını da eklemek mümkündür ve ne yazık ki bu çıkışlara, okumuş ama anlamamış yani sadece okumuş, sadece mektep bitirmiş kişilerin de katıldığı zaman zaman görülür; acı olan da budur.

Oysa şunu göremezler:

Yüzyılların ihmaline uğramış, çağdaş dünyanın çok gerilerinde, yarisömürge bir toplum olarak kaderine terk edilmiş, "kul" olduğuna inandırılmış, bir insan olarak doğuştan hangi haklara sahip olduğu bilincinden uzak bireylerden oluşan bir

toplumu, bulunduğu kör kuyulardan çıkarıp, "evrensel yurttaşlık kimliği" içerisinde var olan tüm haklara sahip kılabil-mek maksadıyla devrim yapan bir yönetim, bu hedefe varmak için yapacağı hangi reformu, yukarıdan değil de aşağıdan, kime danışarak yapacak, neyin onayını kimden alacak? Neden alacak?... Yeryüzünde böyle bir devrim örneği var mıdır?

Zaten ancak icazet alınarak bir şeyler yapılmak isteniyorsa, ona "devrim" denir mi?

Kendisine, o güne kadar bilmediği, tanımadığı haklar veril-mek istenen bireylerin bu hakları, belli bir egemen gücün çı-karlarına ters düşecek olursa, ki düşecektir ve devrim de zaten o nedenle yapılmaktadır, o egemen güç zaten bu izni verir mi?

Dolayısıyla devrimlerde tüm reformlar zaten bu yüzden ve kimi zaman zorla yapılmaz mı?

Örneğin köleliği kaldırmaya karar veren bir yönetim, bu-nun için gereken yasayı çıkarmadan önce gider de toprak sa-hiplerinden, köle sahiplerinden izin mi ister?

Toprak reformu planlamasına giren bir yönetim, gidip top-rak ağasından izin mi alır? O topraksız köylü için harekete ge-çip, yasayı çıkarıp, zorla uygulamaz mı?

Bunlara daha pek çok benzer soru eklemek mümkündür.

Nitekim, ABD'de Başkan Abraham Lincoln'un yaptığı gibi, o zorlama bir savaşa bile yol açabilmiştir. Kuzey-Güney savaşı budur. O köle ancak, devletin bu zorlama gücüyle, yani tepeden inmesi, Jakoben yaklaşımıyla özgürlüğüne kavuşabilmiştir.

Dolayısıyla zaten devrimler her zaman, Fransız Devrimi'n-de olduğu gibi aşağıdan yukarıya, halktan yönetime doğru ol-maz. Kimi zaman da, Atatürk Devrimi'nde olduğu gibi yukarı-dan aşağıya doğru olur.

Eşyanın tabiatının gereği budur. Atatürk Devrimi de budur ve elbette budur.

Peki, olaya bir de "karşıtlar" açısından bakalım:

Bu karşıt görüşlülerin ellerindeki alternatif nedir? Ne, nasıl yapılmalıydı ki, toplumumuz şimdilerde çok daha ileri düzey-de, refah ve mutluluk içinde, hukukun güvencesi altında de-mokratik, sosyal ve çağdaş bir yaşamı sürdürüyor olabilirdi?

Osmanlı Devleti ne yazık ki paramparça olmuş, arkasında milyonlarca borç bırakarak tarihe gömülmüş, kendi iradesiyle imzaladığı uluslararası antlaşmalarla hukuken sona erdiğini kabullenmiş, bir tek Anadolu ve Rumeli, omuz omuza vererek kendini şükür olsun ki son anda kurtarmış ve ancak böylece Türkler bağımsızlıklarını sürdürme şansını yeniden yakalamışlar.

Evvela bu fiili durumu bir saptayalım ve sabitleyelim. Bu noktada herkes fikir birliği içindedir. "Hayır, aslanlar gibi ayaktaydık. Yenildiğimizi kim söylemiş, işgale uğradığımızı kim söylemiş? O işgalciydi denen devletler bizim dostlarımızdılar. İyiliğimiz için gelmişlerdi. Eğer öyle olmasaydı Padişah Efendimiz Sultan Vahdettin Han Hazretleri onlara karşı 'cihat' ilan eylemez miydi? Aksine, bu Ankara'daki haydutların üzerine asker salmadı mı, bre densizler!" diyecek kişilere bu kitabın vereceği bir yanıt yoktur, zira onlar mazurdurlar.

Sonra da saptadığımız ve sabitlediğimiz bu gerçekten yola çıkarak bir durum değerlendirmesi yapalım: Acaba yakın çevremiz ve uzak çevremiz ne halledirler?

Yeni kurulan devlet binbir güçlkle boğuşarak, 1930'lu yıllara ulaşmış. Bahsi geçen bu dönemde, Avrupa'nın ve genel olarak da dünyanın siyasi ve askeri konumu kısaca şöyle özetlenebilir:

1933 senesinde Almanya'da revizyonist politika takip eden Hitler iktidara gelmiştir. 1935 senesinde İtalya Habeşistan'ı işgal etmiştir. Almanya 1936'nın Mart ayında Ren bölgesini silahlandırmıştır. 1936'nın Temmuz ayında İspanya'da iç savaş çıkmıştır.

İtalya I. Dünya Savaşı'nda galip gelen devletler tarafında olmasına rağmen yorgun çıktığı savaşın ardından yapılan savaşlarda isteklerinin çoğuna kavuşamamıştır. İtalyan kamuoyunda müttefiklerine karşı kızgınlık ve kırgınlık yaratan bu durum, savaşın getirdiği maddi ve manevi zararların da etkisiyle çoğalmış, devlet otoritesinin zayıflamasına sebep olmuştur. Böylesi bir durumda, ülkede liberalizm akımının yanı sıra sosyalizm ve komünizm gibi akımlar da görülmeye başlanmıştır.

Kötü giden ekonomi yüzünden ülkede sorun yaratan işsizliğe çare bulunamamaktadır. Ayrıca, sayısı 500.000'e yakın as-

ker kaçağı da ayrı bir problem yaratmaktadır. İtalya'nın içinde bulunduğu bu karışık durum, 1919 senesinde kurulmuş olan Benito Mussolini önderliğindeki faşist partisi tarafından çok iyi değerlendirilmiştir. Sandıkta gittikçe daha çok milletvekili çıkaran ve taraftar sağlayan faşistler, koyu ulusçuluk politikasına dayandırdıkları partilerini güçlendirmeye başlamışlardır.

Mussolini yönetimindeki faşistler, İtalya'yı bahsi geçen karışık durumdan ve komünist ihtilalinden kurtaracaklarını ileri sürerek harekete geçmişlerdir. 30 Ekim 1922'de Başbakanlığa getirilen Mussolini ile İtalya'da faşist yönetim kurulmuş, kısa bir süre sonra demokrasi sandığa rağmen rafa kalkmıştır. Ülke içinde İtalyan olmayan ırkları zorla İtalyanlaştırmaya çalışan yeni politika, ülke dışında ise Akdeniz çevresinde bir sömürge kurmayı hedeflemiştir.

İtalya'nın bu genişleme ve yayılma politikası, çevre devletlerde ve Doğu Akdeniz ülkelerinde huzursuzluk yaratmıştır. Bu sırada İtalya, Yugoslavya ve Yunanistan ile toprak yüzünden anlaşmazlıklara düşmüş, 1927 yılında da Arnavutluk Devleti'ni koruyuculuğu altına almıştır.

Anadolu'da da yayılma hedefi güden Mussolini, Kurtuluş Savaşı sonucu aradığını bulamamış, bu durum Türk-İtalyan ilişkilerinde bir soğukluğa neden olmuştur. Bu soğukluk, 1934 senesinde, Atatürk'ün önderliğinde Balkan Paketi'nin kurulmasında etkin olmuştur. Öte yandan, İtalya Ortadoğu'ya sokulmaya çalışarak Habeşistan'ı işgal etmiştir. Diğer taraflarda ise Kuzey Afrika'da da, Akdeniz egemenliğine kavuşmak için bir çekişmenin başladığı görülmektedir.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Almanya iç sorunlarla karşılaşmıştır. 1918 senesinin Kasım ayı başlarında olan askeri ayaklanmanın ardından, 9 Kasım 1918'de İmparatorluğa son verilmiş ve Cumhuriyet ilan edilmiştir. Yine de grevlerin ve ayaklanmaların devam etmesinden ötürü Almanya'nın iç politika ve ekonomisi büyük bir çıkmaza girmiştir. 28 Haziran 1919 tarihinde imzalanan Versay Antlaşması ise ülkeye daha ağır koşullar getirmiş, Almanya'nın iç düzenindeki sıkıntıları daha da belirgin kılmıştır.

Almanya'da cumhuriyetin ilk yıllarında sol akımlar güçlüdür. Fakat daha sonra iç ve dış politikadaki başarısızlıklar,

devam eden işsizlik sorunu ve huzursuzluk sağ akımının güçlenmesine neden olmuştur. Bir de Fransızların, 1923 yılında, Almanya'nın savaş tazminatını ödememesini bahane ederek Ruhr bölgesini işgal etmesi üzerine Versay Antlaşması'na duyulan tepki daha da artmıştır.

Böylesi karışık bir durumda, Almanya'da Nasyonal Sosyalist Parti (Nazi Partisi) iktidara gelmiştir. 1919 yılında Adolf Hitler'in bu partiye üye olması ve ilerleyen tarihlerde liderliği eline alması üzerine bu parti daha da güç kazanmıştır.

1920'de Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi olarak adlandırılan Nazi Partisi, 1930 seçimlerinde aldığı oylar ile ülkenin en büyük partisi halini almıştır. Dönemin cumhurbaşkanı Hindenburg, 30 Ocak 1933'te Hitler'i başbakanlığa atamıştır ve de Nazi Partisi iktidara gelerek genel politikanın yegane amacının politik gücün tekrar kazanılması şeklinde belirtmiştir.

1936 senesinden itibaren İngiltere, Almanya'nın şiddete dayalı bir değişiklik geçirme amacından kuşkulananmaya başlamış, önlem almak istemiştir. İngiltere'nin emeli, Avrupa'da yaşanan sorunların barışçıl düzenlemeler ile çözülmesinin sağlanmasıdır. Hatta bunun için zorunda kalırsa Almanya'ya ödün vermekten bile çekinmeyecektir. Bu düşünce ile sömürgeler sorununu Almanya ile görüşebileceğini dile getirerek, bazı sömürgelerin idaresinin Almanya'ya bırakılabileceğini ifade etmiştir.

Düşüncelerinin karşılığı olarak ise talebi Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne ve Silahsızlanma Konferansı'na yeniden katılmasıdır. Almanya'nın dolayısıyla Hitler'in sömürgelerin geri verilmesini İngiltere ile devam eden görüşmelerde yaptırım aracı olarak kullanabileceği bir nokta yaratmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan dengenin Almanya tarafından tekrar şekillendirilmeye başlanması üzerine mevcut durum ve dengenin korunmasından yana olan devletler Almanya'ya karşı harekete geçmişlerdir. Bu yüzden, devletler arasında mühim yeni sorunlar ortaya çıkmıştır.

1933 senesinden sonra Hitler Almanya'sının güçlenerek çevresini tehdit etmesi, Sovyet Rusya'da da endişe uyandırmıştır. Aynı zamanda, Sovyetler silahsızlanma taraftarı olarak görünerek, Avrupa'da cereyan eden yeni olaylara seyirci kal-

mayı tercih etmişlerdir. Bu şekilde Rusya, kapitalist devletler ile faşist devletler arasında ileride çıkması muhtemel görünen savaşın sonucunda dünya ihtilali amaçlarına ulaşacaklarını düşünmektedir. Rusya, böylesi bir düşünce doğrultusunda, yeni bir dış politika izleyerek Almanya ile görüşmelere başlamış, II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Almanlar ile bir anlaşma imzalanmıştır.

Aynı zamanda Suriyeliler'in de bu dönemde bağımsızlık talepleri yoğunlaşmıştır. İşte bu baskılar doğrultusunda, 9 Eylül 1936 tarihinde Fransa ile Suriye arasında olan manda yönetimine son verilmiş ve bu tarihten sonra Fransa Suriye üzerindeki uluslararası hak ve görevlerinin tümünü Suriye hükümetine devretmiştir. Fransa, Suriye üzerindeki haklarını Suriye'ye bırakarak aynı zamanda İskenderun üzerindeki hak ve görevlerini de Suriye'ye bırakmış oluyordu. Bu gelişme çok önemlidir çünkü Fransa'nın Suriye üzerindeki manda yönetimini Suriye'ye terk ettiğine ilişkin olan bu antlaşmada İskenderun Sancağı'ndan hiç bahsedilmemesi üzerine Atatürk duruma müdahale etme gereği duymuştur. Eğer stratejiye yön veren lider tarafından dünyada olup biten gelişmeler düzenli olarak incelenmiyor olsaydı ve de hangi olayların birbirlerini etkileyebileceği üzerine fikirler üretilmiyor olsaydı, göz ardı edilen gerçekler hedefin gerçekleştirilememesi yönünde sonuç verebilirdi.

Atatürk'ün Bütün Dikkati Dış Politikada...

Bazı hususları tekrarlama pahasına da olsa, bu bölümde anlatılacak konularla geçmiş olaylar arasında bir bütünlük sağlayabilmek amacıyla 1930'lu yıllara zaman zaman dönmek bütünlüğü kaçırmamak adına kimi zaman da zorunludur.

1930'lu yılların başlarında Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'nda halledilemeyen bazı meseleleri çözmeyi başarmış ve 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne katılarak uluslararası işbirliğinde rol oynamaya da başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, yabancı devletlerle takip ettiği ilişkilerde devletler hukukuna hep bağlı kalmış, antirevizyonist

bir politika izlemiştir. Yukarıda izah edilen İtalyan ve Alman tehlikesinin yarattığı yeni dünya düzeninde, Türkiye ile Batılı devletler arasındaki ilişkiler iyiye doğru gelişmeye başlamıştır. Örneğin 1933 senesinde Hitler Almanya'da iktidara geldikten sonra Fransa, Türkiye'yi kendi tarafında tutmak için çaba harcamıştır. Dolayısıyla Fransa Balkan Paketi'nin desteklemiştir.

Özellikle 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine Türkiye, İngiltere ve Fransa beraberce Milletler Cemiyeti'nin yaptırımlarının bir parçası olmuşlardır. Bu gelişmeler Türkiye için olumlu koşullar sağlamaktadır çünkü Türkiye İngiltere ve Fransa'nın desteğini kazandıktan sonra, uluslararası hukuk kuralları doğrultusunda hareket ederek Boğazlar'da kesin hâkimiyeti garanti altına alan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni gerekli devletlere kabul ettirebilmiştir.

Atatürk, Avrupa'da siyasi koşulların Türkiye lehine döndüğünden emin olduktan sonra, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlığını vermeyi planladığı anda harekete geçmiş, o ana kadar beklemiş, Hatay sorununu hem iç hem de dış kamuoyunda etrafıca düşünülmüş planlarla gündeme getirmeye başlamıştır.

Bu konuda, Mussolini gibi sınırlarını genişletmekten yana saldırgan bir lider profili çizmekten özellikle kaçınmıştır, bunun için uygun zamanı beklemeyi tercih etmiştir. Nitekim tahminleri doğru çıkmış, Fransa Suriye'den çekileceğini ilan edip de Paris'te Fransa-Suriye görüşmeleri başlar başlamaz, harekete geçmiştir.

Atatürk'ün gerçekten bir dış politika uzmanı olduğunun bir diğer göstergesi de, Hatay meselesini bekletip önce Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin neticelenmesini beklemesidir. Böylece Fransa'nın bile desteğini sağlayarak en uygun fırsatı kollamıştır. Manda yönetimi altında olan devletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları üzerine Türkiye de aynı talepte bulunmuştur. Suriye'nin Fransa ile imzaladığı bağımsızlık antlaşması içeriğinde bir antlaşmanın İskenderun için de imzalanması isteği Fransa'ya iletilmiştir. Dışişleri Bakanı Tefik Şükrü Aras, Milletler Cemiyeti'nin 26 Eylül 1936 tarihli oturumunda sancak meselesinin çözümü için Fransa'ya ikili görüşme talebinde bulunmuştur. Bir nota ile sancak bölgesi adına gerçekleştirilmek

istenilen hususlar Türk hükümeti tarafından Fransa'ya iletilmiştir. Paris Büyükelçisi Suat Davaz, Fransa Dışişleri Bakanı Delbas'a Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a tanıyacağı bağımsızlık hakkının, halkının çoğunluğunun Türkler tarafından oluşturulduğu İskenderun Sancağı'na da verilmesini talep etmişti. Bu talep devamlı kendini yenileyen, dönemin şart ve koşullarına uyum sağlayan, stratejiye yön veren yeni bir etkindir ve de hedefe ulaşmak adına ayrıntılı düşünülp karara varılmış bir husustur. Ne var ki, Fransız Hükümeti bu notaya 10 Kasım 1936'da olumsuz yanıt vermiştir ve bu yüzden Türk Hükümeti isteklerini gerçekleştirememiştir.

Atatürk'ün dış siyasetinin kaynağı "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesiydi. Çünkü Atatürk sadece kendi ulusunun değil bütün dünya uluslarının da sorunlarını düşünüyordu. Fakat bu ilkenin gerçekleştirilebilmesi için bununla uyumlu bir dış politikanın da varlığı gereklidir. Bu dış politikanın temellerini 9 Mart 1935 tarihli bir konuşmasında atmıştır:

"Dünyanın filan yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa, tıpkı kendi aramızda olmuş gibi, onunla ilgilenmeliyiz. Olay ne kadar uzak olursa olsun bu esastan şaşmamak gerekir. İşte bu düşünüş, insanları, ulusları ve hükümetleri bencillikten kurtarır. Bencillik, kişisel olsun, ulusal olsun, daima fena telakki edilmelidir."

Atatürk dünya barışı ile ilgili fikrini 21 Haziran 1935 günü yaptığı bir konuşmada açıkça belirtmiştir. O'na göre sürekli bir barış isteniyor ise, tüm devletlerin durumlarını daha iyiye götürecek çeşitli tedbirler alınmalıdır. Açlık ve baskı yerine insanların refahı gelmelidir. Bunun için de tüm bireyler açlık, kıskançlık ve nefretten uzak bir biçimde eğitilmelidirler.

Atatürk, "Yurtta Barış Dünyada Barış" ilkesini izlerken çok yönlü bir düşünce sistemi oluşturmuştur. O'na göre dünyadaki tüm ulusların mutluluğunu hedef almak aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti ulusunun da kendi huzur ve mutluluğunu sağlamak demektir.

Bir ulus için huzur ancak tüm ulusların barış içerisinde olmasıyla mümkündür çünkü kendi ülkemize uzak sandığımız bir yerde cereyan eden olayların daha sonra bizi de etkilemeyeceğinden asla emin olunamamaktadır. Bunun için, bütün insanların bir varlık olarak değerlendirilmesi, bir ulusun da bu varlığın bir parçası olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Tıpkı insan vücudundaki herhangi bir ağrının diğer yerlerde de bir etki bırakacağı gibi dünyayı oluşturan tüm uluslar da birbirlerini etkileyecektir.

İşte İnönü ve hükümetleri 1930-1936 yılları arasında yalnızca Avrupa'yı değil tüm dünyayı saran ve en güçlü ekonomileri bile kuvvetle sarsan içte ve dıştaki bu sorunlarla uğraşüyor, sıkıntıların yurtiçine yansıyanları aşılmaya çalışılıyor fakat ne yapılırsa yapılsın, haklı olarak ülkedeki her hoşnutsuz kişi yüzünü hükümete ve daha çok da Başbakan İnönü'ye çeviriyordu.

Basın, eleştirilerini acımasızca yaparken vatandaşın durumunu yerinde görmek için Atatürk sık sık yurt gezilerine çıkıyordu. Her bölgenin kendine özel, öncelikle çözülmesi gereken sorunları vardı. Bunların bazılarını Atatürk İnönü'ye, Ankara'ya bile dönmeyi beklemeden, bulunduğu yerden telgrafla bildiriyor, kendisi ise seyahatine devam ediyordu.

Daha çok gerçekle yüzleşmek için... Daha çok dert dinlemek üzere...

Elbette Atatürk'ün her seyahat dönüşü demek, hükümetin de ilgili kamu kuruluşlarındaki yöneticilerin de kimi zamanlarda hatta TBMM'nin de daha uzun toplantılar ve çalışmalar yapmaları demektir.

Adeta bir muhalefet partisinin lideri gibi çalışıyor, öyle de davranıyordu.

Bununla da yetinmemişti, şimdi de resmen bir muhalefet partisinin kurulması için bizzat harekete geçmişti ama sonuç tam da bir fiyaskoya dönmüştü. Çünkü bütün dünya bir buhrandan geçerken, her ülkede insanlar büyük sıkıntılar yaşıyor ve onları baskı altında tutabilmek için ülkelerde yönetimler nazizm, faşizm, komünizm gibi totaliter rejimlere dönüş yaparken, Atatürk tam da aksi yönde harekete geçmiş, "daha çok demokrasi" diyerek bir muhalefet partisinin kurulmasını,

en yakın arkadaşlarının da kız kardeşi Makbule Hanım dahil 40 CHP milletvekiliyle birlikte bu partiye, Serbest Fırka'ya geçmelerini sağlamıştı.

Bu yaklaşımlar İsmet Paşa'yı geriyordu.

Ülkede yaşayan -nüfusun varlıklı küçük bir kısmı hariç- herkes, her yokluktan doğal olarak şikâyetçiydi ve hepsinin hedefinde başbakan olarak İsmet Paşa vardı. Dolayısıyla, böyle bir ortamda bir muhalefet partisi kurulunca, tüm hoşnutsuzların bu partiye akın edecekleri, giderek belki de rejimin bile tehlikeye düşebileceği belliydi.

Nitekim öyle de oldu. 1930'larda zaten tüm dünyanın içinden geçmekte olduğu buhranları görmezden gelip sadece Türkiye'nin içinde bulunduğu sıkıntıları dile getirmek ve buradan İnönü'yü ve hükümetini suçlamak veya o koşullarda yapılabilenleri başarısız göstermek, dönemin gerçekleriyle bağdaşmaz.

Dün kadar bir süre önce koskoca bir dünya savaşında varını yoğunu tüketmiş, yakılmış, yıkılmış, yetişmiş insan gücünü cephelerde kaybetmiş ama hâlâ tükenmediğini hemen arkasından gelen Kurtuluş Savaşı'nda ortaya koymuş, ardından yepyeni bir cumhuriyet kurup yüzyıllardır ihmal edilen her konuda reformlar yapmış ve yapmaya devam eden, kaynakları kıt bir hükümetin hangi ekonomi politikasını, kim, hangi ölçüte bakarak eleştirebilir ki?

Bu noktada henüz 7 yaşındaki cumhuriyetin, Osmanlı döneminden devraldığı toplumu ve ülke koşullarını yeniden hatırlamakta yarar vardır:

Osmanlı'dan Ne Devralındı?

Yaklaşık 13 milyon nüfus. İlkel bir tarım. Sıfıra yakın bir sanayi. Madenlerin büyük bir çoğunluğu, limanlar ve yetersiz demiryolları yabancıların elinde.

153 ortaokul ve lise. Sadece 1 üniversite var. Halkın yüzde 7'si okuryazar. Ortaokullarda yalnız 543 kız öğrenci var, liselerde ise 230. Ekonomik bakımdan yarısömürge. Kişi başına gelir 4 lira. Dolaşımdaki para 158 milyon kâğıt para. Altyapı yetersiz. Bilim hayatı ve düşüncesi yok sayılacak düzeyde. Anadolu, araştırmayan, nakilci ve yetersiz eğitim veren medreselerin

elinde. Kanunlar çağın gereklerinin çok gerisinde. İnsanlar padişahın kulu.

Ya toplumun yarısını oluşturan kadınlar?

İlke olarak hiçbir sosyal hayatları ve hakları yok. Bir gün kadınların da erkekler gibi doktor, mühendis, hâkim, avukat, üniversite hocası, pilot, vali, polis, asker, belediye başkanı, milletvekili, bakan, başbakan olabileceklerini hayal etmek bile zor.

Ne seçme hakları bulunuyor, ne seçilme. Yani adeta vatandaşan sayılmıyorlar. Ülke neredeyse bütünüyle ve pek çok alanda ortaçağı yaşıyor. İrtica, karşıdevrim harekete geçmek için fırsat kollamakta. Oysa hızla çözüm bekleyen pek çok sorun var. Yaşayabilmek, çağa ayak uydurabilmek, hem maddi hem toplumsal hem de kültürel anlamda kalkınabilmek için bir dizi mucize gerekli.

İşte böyle çağdışı kalmış bir toplumu, bütün o zorlukları aşarak çağdaş kılma uğraşı veren hükümetin başbakanıdır İnönü. Ama bütün bunlar unutulur; o günlerde yaşananlar, günümüzde bile İnönü ve onun üzerinden partisine yönelik yapılan eleştirilere kanıt olarak sunulur.

Savaş sonrası ortaya çıkan buhran yıllarında hükümet edenler, o savaşlarda başarıya ulaşmış olsalar bile, bu eleştirilerden kendilerini ne yazık ki kurtaramazlar.

İngiltere'de yaşananlar bunun tipik bir örneğidir.

İngiltere her iki dünya savaşının da galibidir ve Churchill, birincisinde Bahriye Bakanı, ikincisinde ise Başbakandır. Her iki savaştan da İngiltere'nin zafer kazanarak çıkmış olmasına rağmen, bu savaşların hemen ardından gelen seçimlerde Churchill iktidardan düşürülmüştür. Çünkü sonu ne olursa olsun savaş demek; kan, gözyaşı, korku, açlık, yokluk, ölüm demektir. Savaşın kazanılmış olması bile bu acıları dindirmez.

Durum, Türkiye'de de benzer özellikler taşımaktadır.

Kurtuluş Savaşı kazanılmıştır; İnönü cumhuriyetin ilk başbakanıdır; Atatürk, cumhuriyeti kurandır ve devrimin tartışmasız lideridir.

İşte böylesi zor yılların Türkiye'si'nde de, zirvedeki en sorumlu iki devlet adamı olan Cumhurbaşkanı Atatürk ile Başbakanı İnönü'nün, zaman zaman karşı karşıya gelmeleri, kimi konularda farklı düşünmeleri esasen doğaldır.

Fakat bu karşıtlığı fazla abartmaya, buradan akıl almaz senaryolar üretip hatta bu senaryolar üzerinden günümüzde bile siyasal rant devşirmeye çalışmak, en hafif deyiimiyle aymazlıktır, özellikle de Atatürk'ü hiç tanımamış olmaktır.

Unutulmamalıdır ki, Cumhuriyet'in kuruluşunu takiben, sonuncusunu 1 Kasım 1937 tarihinde okuduğu TBMM'yi açış nutuklarının tümünde Atatürk'ün Meclis'e sunduğu hükümet icraatlarının tamamı, İnönü hükümetlerinin icraatlarıdır.

Atatürk dönemi denildiği zaman akla gelenlerden ilki Başbakan İnönü'dür.

Bayar'ın başbakan olduğu 1938 yılındaki en büyük başarı, kuşkusuz Hatay'ın önce bağımsız bir devlet olup sonra da 1939 yılında anavatana katılmasını sağlamak olmuştur ama bu, 1924 yılından itibaren aralıksız sürdürölen ve 1936'da en üst düzeyde takip edilen bir dış politikanın sonucudur ve gene İnönü hükümetlerinin eseridir.

Elbette meselenin mutlak mimarı Atatürk'tür; her şey O'nun direktifleri yönünde ele alınmıştır ama hükümet de İnönü Hükümeti'dir.

1938 Bayar dönemindeki neredeyse tek icraat, Dersim isyanının bu yıl kanlı bir şekilde bastırılmasıdır ki, bu olay günümüzde bile ağır bir dille eleştirilmektedir.

Buna karşılık sanki 1938'de İnönü başvekilmiş gibi, Dersim konusundaki eleştiriler Bayar'a yönelmeliyken, İnönü hedef alınmakta ve bu yolla da partisi üzerinden siyaset yapılp, siyasal rant elde edilmeye çalışılmaktadır.

Bu, tarih bilimi açısından yanlıştır ve gerçeklerle de bağdaşmaz.

Gerçekten de İnönü başbakanken, 1937'nin ilk aylarında başlayan bu ayaklanmayla ilgili olarak, asiler ile askeri birliklerden verilen kayıp sayısı, toplam olarak birkaç yüz kişiden ibarettir ve bu ayaklanma bir hal yoluna da girmiştir ama İnönü karşıtları nedense bu gerçekleri görmezden gelirler.

O zaman şu gerçekleri, tarih bilimi adına okurların dikkatine sunmak, en azından "bilim namusu" adına yapılması zorunlu olan bir ödevdir.

25 Eylül 1937 itibariyle, İnönü, sürmenaj olduğu gerekçesiyle ve "kendi talebi" açıklamasıyla, 3 aylık izne çıkmış gösterilmiş-

ti. Atatürk'le böyle mutabık kalınmıştı. Sonuç olarak 25 Aralık'a kadar Bayar İnönü'ye vekâlet edecek sonra da İnönü, sağlık nedenlerini ileri sürerek göreve dönmeyip istifa edecekti.

Bayar, o tarihten, yani 25 Aralık 1937'den itibaren asaleten başbakan olacaktı.

İnönü o kadar beklemedi. 5 Ekim 1937'de istifa etti.

Artık Bayar asaleten başbakandı.

Aradan birkaç ay geçti ve Dersim ayaklanması, Şubat 1938'de, bu kez çok daha şiddetli bir biçimde yeniden başladı. İsyancılar içinde bulunulan konjonktürün çok uygun olduğunu görmüşler ve yeniden harekete geçmişlerdi.

Atatürk, Hatay meselesini kesinlikle bitirmek kararındaydı. Bunun Türkiye'yi Fransa'yla bile bir savaşa sürükleme riski taşıdığını görüyordu. O nedenle de Dersim isyanının 30 Mayıs tarihine kadar sonlandırılmasını emretmişti. Fransa'yla işlerin bir çatışmaya yol açabilecek mecraya girmesini ve arkasından patlayabilecek büyük bir Kürt ayaklanmasının Hatay meselesine sekte vurmasını istemiyordu.

Kürt ayaklanması uzun sürdü ve nihayet kanlı bir şekilde bastırılabilirdi. Bu esnada 12.000 dolayında da kayıp meydana gelmişti. Günümüzde tartışılan da işte buydu.

Buydu da, bundan İnönü'yü sorumlu tutmak nasıl mümkün olabilir, işte bunu anlamak zordur.

Bu esnada Atatürk'ün hastalığının beklenmedik şekilde hızla kötüye gitmesi, özellikle yabancı doktorların kesin istirahat ve devlet işlerinden mutlak surette uzak durması talimatları nedeniyle ülkede olup biten pek çok şeyin ondan saklanması, buna rağmen söz dinlemeyip yaptığı son Güney seyahati, Atatürk'ü yiyip bitirmişti.

Suriye'ye yönelik olarak "Bana çizmelerimi giydirtmeyin!" dediğinde, işin gerçeği, eğilip de ayakkabısını kendisi bağlayamayacak durumda olmasıydı. Bu seyahatten Ankara'ya 25 Mayıs'ta döndüğünde ise perona bir ayağını atmış ama öbür ayağını yanına çekememişti. Artık yürüyemez hale gelmişti.

Fransız gazetelerinde yayımlanmış, Atatürk'ü sinirlendirip sinirlendirmeyeceği belli olmayan haberleri, Paris Büyükelçimiz Suat Davas Dışişleri Bakanlığı'na gönderiyor ama Saray'dan saklıyordu. Böyle bir durumda, Dersim'de olup bitenlerin ayrıntısını hiçbir zaman bilemedi.

Öte yandan Fransa ve Suriye'nin direktmesi de O'nu çok yordu. Daha birkaç ay önce Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a, devleti bir savaşa sokmamak için resmi görevinden yani cumhurbaşkanlığından istifa edip etrafına toplayacağı milis gücüyle ve Hataylılardan toplanacak sivil ve her yaştan gençle Amanos Dağları'na çıkıp, oradan vuruşarak Hatay'a girmeyi düşündüğünü söylemişti. Ne var ki, kısa sürede yatağa bağlanmış ve bu esnada tüm dünyadan saklamaya çalıştığı hastalığı kontrolden çıkmıştı.

Dersim'de olup bitenleri ancak Savarona'ya çıktıktan sonra öğrendi.

Atatürk-İnönü ilişkisini tam olarak anlayabilmek ve tarafsız bir gözle değerlendirebilmek için, 13 yıllık İnönü döneminin karne notu niteliğindeki Atatürk'ün Meclis açış nutuklarına özetle de olsa bir göz atmak ve bunlar hakkında Atatürk'ün kendi yorumlarını okumak, O'nun son yıla kadar İnönü ile ilgili duygu ve düşüncelerini çok net olarak ortaya koyması açısından önem kazanmaktadır.

Bütün bu somut gerçekler karşısında bile, İnönü karşıtı tüm magazin tarihçileri gene de bildiklerini okuyacaklardır ama biz özetle de olsa Meclis açış nutuklarına bir göz atalım.

Atatürk'ün Meclis Açış Nutukları...

TBMM, her yıl Kasım ayının birinci günü cumhurbaşkanı tarafından açılır. Bu, Anayasa hükmüdür.

Meclis açış nutuklarında cumhurbaşkanı, hükümetin o yılki icraatını anlatarak Meclis'i bilgilendirir, öte taraftan da ek-sik aksak kalanlar konusunda eleştirisini yapar, tavsiyelerde bulunur.

Şimdi bunlara topluca bir bakalım:

1 Kasım 1924

1 Kasım 1924 senesinde Meclis'in ikinci dönem ikinci toplanma yılının açış konuşmasında öncelikle uzun seneler süren

savaş yıllarının ardından barışı sağlayabilmiş olan ordunun gösterdiği çabalar takdir edilmektedir.

Bununla beraber, bir diğer çok önemli konu ise sıtma mücadelesi ve halkın genel sağlığıdır. Senenin acil olarak görülen ve halledilmesi istenilen konusu ise Ankara'nın yeterli ve zamana uygun muhabere araçlarıyla donatılmasıyla bahsi geçen vasıtaların sevk edileceği yerin bir an önce inşa edilmesidir.

İç politikada değinilen konular Erzurum ve Kars illerinin bazı kesimlerinde gerçekleşen olaylar, mübadeleden sonra anavatanlarına kavuşan kişilerin ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği, bahriyenin ciddi bir şekilde ıslah edilmesi ya da demiryolunun refah ve ümran yolu olduğu gibi hususlardır.

Dış politikayla alakalı olarak değinilen öncelikli konu ise önceki sene imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nı takiben, "muallak"ta kalan Musul vilayetinin durumunun hak ve adalet çerçevesinde bir çözüme varılacağına ümit edilmesidir.

Daha sonraları, yerleşik düzenin korunmasında meydana çıkacak anlaşmazlıkların Cemiyet-i Akvam Meclisi'nde geçici bir süre için anlaşmayı sağlamak adına görüşüleceği söylenmiştir. Dost olarak değinilen ülkeler Fransa, İtalya, Rusya, Lehistan Cumhuriyeti, İran ve Afganistan'dır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilerisi için hedefi ise sonu gelen yılda tasdik edilememiş bir antlaşmanın Meclis'e sunulmasıdır. Bu antlaşma, Amerika, İspanya, İsveç, Felemenk ve Çekoslovak devletleri ile resmi ilişkilerin kurulması içindir. Cemiyet-i Akvam ile irtibata geçilmesi ve ortak kararların izlenmesi Lozan Barış Antlaşması'nın kesinlik kazanmasından sonra değerlendirilecektir.

1 Kasım 1925

1 Kasım 1925 tarihli Meclis'in ikinci dönem üçüncü toplanma yılının açış konuşmasına ilk olarak yine orduya değinerek, ordunun Cumhuriyet karşıtlarına olan tutumundan, Cumhuriyet için sarf edilen çaba ve kayıplar doğrultusunda askerlere duyulan güven ve takdirden bahsetmiştir.

Bir sonraki senede de "tedavi edilen hastalıkların tedavisinin devamının mecburi olduğu"nu söylenmiştir. Cumhuriyetin halka getirdiği huzur ve güven duygusu, vatandaşların sağlık-

larının korunması için takip edilen mücadelenin neticeleri, köylüden alınan aşar vergisinin kaldırılması ile milletin daha çok üretme isteğinin oluşması bir önceki senede meydana gelen hususlardandır.

Ayrıca, bu dönemde medeniyetlerin temelinde maden sanayinin olduğuna da değinilmiştir. Acil olarak değerlendirilebilecek olan mevzu, halkın sağlığının yanı sıra Cumhuriyet adliyesinin dayanağı olacak Ceza Kanunu, Medeni Kanun ve Ticaret Kanunu gibi kanunların bir an evvel oluşturulmasıdır.

Dış politikaya bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti ile tam olarak kurulmuş bir ilişkisi olmayan devletler ile yeniden antlaşmalar yapıldığı görülmektedir. Bulgaristan, Sırp-Hırvat-Sloven krallıkları ile bahsi geçen antlaşmalar imzalanmıştır. İyi ilişkilerin olduğuna değinilen ülkeler Sovyet Cumhuriyeti, İran ve Afganistan'dır. Batılı devletler ile olan ilişkilerde de belirlenen sınırların takip edildiği söylenmiştir. Bununla beraber genel barış için bütün dünya devletlerinin huzurunun sağlanması gerektiğine değinilmiştir.

1 Kasım 1926

1 Kasım 1926 tarihli Meclis'in ikinci dönem dördüncü toplanma yılının açış konuşmasında, önceki senelerin en önemli meselesinin, "eskiye geri dönüşü isteyenlerin olduğu" ifade edilmiştir. Bununla beraber, alınan tedbirler ile Cumhuriyet karşıtı bu gibi düşüncelerin önlendiği de ifade edilmiştir.

İç politika sadece huzur ve güvenlikle ilgili değildir, ekonomik alanda da faaliyetler mevcuttur. Yol inşası için gösterilen çaba takdir edilmiştir. Yol Kanunu, Köy Kanunu, Borçlanma Kanunu, İskân ve Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu gibi kanunların netice vermeye başladığına da değinilmiştir. İleriki sene için de nahiye kanunları ve belediye kanunları ile öğretim vergisinin düzenlenmesinin amaçlandığı söylenmiştir. Söz konusu çabalar, muasır medeniyetlerin kanunları ile paralel olarak çağdaş medeniyetler seviyesine erişmek içindir.

Dış politikaya bakıldığında Rusya, İran ve Afganistan'la iyi ilişkiler olduğu, Sırp-Hırvat-Sloven, Romanya ve Arnavutluk ile dost ilişkiler olduğu, Batılı devletler ile olan dost ilişkilerin

antlaşmadaki sınırlar doğrultusunda takip edildiği gözlemlenmektedir.

Ayrıca, Balkanlar'daki huzur ve emniyet ile yakından ilgilendiği de sözlere eklenmiştir. Yine Yunanistan, Bulgaristan, İtalya, Fransa, Almanya, Kuzey Amerika ve Arjantin ile farklı konularda imzalanan ya da imzalanması öngörülen antlaşmalar bu ülkeler ile de olumlu yönde ilişkilerin takip edildiğinin bir göstergesidir.

1 Kasım 1927

1 Kasım 1927 tarihinde Atatürk, cumhurbaşkanlığı seçiminin sonra yapılan meclisin üçüncü dönem birinci toplanma yılı açılış konuşmasına, ikinci defa cumhurbaşkanı olarak seçilmenin kendisine verdiği onur ve mutluluğu dile getirerek başlamıştır.

Cumhuriyet rejiminin temellerini "istiklal, milliyet ve muzaferiyet" olarak göstermiştir. 1927 senesinde yapılan bu konuşma diğerlerine kıyasla daha kısacadır ve daha az detaya sahiptir; fakat çok açık ve net bir şekilde cumhuriyetin iç ve dış siyaseti izah edilmiştir:

"Cumhuriyetin dahili ve harici siyaseti, istikbalde dahi haysiyet, kuvvet ve istikametle ve Türk milletinin kudretlerini onun refah ve inkişafı için tevcih ve teksif eylemekle temayüz edecektir."

Bu sözlerden, cumhuriyet idaresinin yani halkın yönetiminin oluşturulması ve uygulanması için göz önünde bulunduran amacın, iç ve dış politikada her zaman ülkenin önceliklerine uygun olarak hareket edileceği sonucu çıkarılmaktadır.

1 Kasım 1928

1 Kasım 1928 tarihli meclisin üçüncü dönem ikinci toplanma yılının açılış konuşmasına, sonu gelen sene boyunca memleket içinde gerçekleşen olayların huzur ve güvenliği bozmadığı, ilerlemenin devam ettiği, siyasi veya idari hiçbir olumsuz arıza ile karşılaşmadığı belirtilerek başlanmıştır. Bazı illerde devam eden kuraklığa değinilirken aynı zamanda İzmir'de meydana gelen depremde zarar gören vatandaşlara yardım edileceği de belirtilmiştir.

Yine memleketin güvenliği için doğu illerinde uygulanana genel müfettişliğin olumlu sonuçlandığına değinilmiştir.

Şehir işlerinin idaresi için yeni kanun layihâlârının oluşturulacağı söylenmiştir. Ceza Mahkemeleri Usulü, Deniz Ticareti, Ticarete İflas ve İcra Kanunu bahsi geçen sunulacak layihâlârdır.

Yeni senenin hedefi ise geçen senelerde güvenlik ve huzur olarak nitelendirilen hususların sağlanabilmesinin ardından toprağı olmayan çiftçilere toprak sağlanması olarak sunulmuştur.

1 Kasım 1928 tarihinde dış siyasetle ilgili olarak değinilen konular arasında en önemlisi, kuşkusuz barışın sağlanması ile ilgili sözlerdir.

Bir memleketin ilerlemesi için barışın çok önemli olduğu, 1 Kasım 1925 senesindeki meclis açış konuşmasında da belirtilmiştir; fakat bu hedefin gerçekleşmesi adına ileride yararlanılacak olan araçların çok önceden oluşturulmaya başlandığı gözlemlenmektedir. Bu çıkarımın yapılabilmesinin nedeni, Atatürk'ün dış politika takip edilirken göz önünde bulunduru lan noktanın memleketin masuniyeti, emniyeti ve vatandaşların hakları olduğunun söylenmesinin ardından, herhangi bir tecavüzle karşılaşma ihtimalinde söz konusu haksızlıklara karşı memleketin kendini müdafaa edeceğinin de belirtilmesidir.

Ordu, bu fikir izah edildikten sonra konuşmaya eklenmiştir. Kara, deniz ve hava ordularının memlekette barış ile emniyeti sağlayabilmek adına yeterli güce sahip olmasının lüzumu açıklanmıştır.

Bununla beraber, dış politika alanında muallakta kalmış iki meseleden birinin Suriye hududunda bir türlü sağlanamayan emniyet, diğerinin ise mübadele edilen ve edilmeyen vatandaşların hukukunun temin edilmesi olduğu belirtilmiştir.

Memleketin iç siyasetine damgasını vuran yenilik ise Latin harfleridir. Atatürk, memleketin ilerlemesi için okumanın şart olduğunu, okumanın kolay çözümünün ise Latin esaslarından alınan bir Türk alfabesi olduğunu ifade etmiştir. Bu amaç, yükselme mücadelesinin önemli bir adımı olarak değerlendirilmektedir.

1 Kasım 1929 tarihli meclisin üçüncü dönem üçüncü toplanma yılının açış konuşmasına, tamamlanması istenilen ilerlemenin medeni ve milli sınırlar haricinde gerçekleşmesinin prensiplere uymayacağı söylenerek başlanmıştır.

Bir sene içerisinde yeni Türk harfleri tamamen yürürlüğe geçmiştir. Türk köylülerine işleyebilecekleri kadar toprak verilmesi de memleketin üretimini artırmak için iyi bir yol olarak belirtilmiştir.

Ayrıca, ticaretin gelişmesine devam edilmesi için gayretlerin daha da artacağına da değinilmiştir. Yeni ticaret antlaşmaları yapılması hedef iken, iktisadi kanunların önemi de göz önünde bulundurulmuş, İş Kanunu, Yeni Maden Kanunu ve Orman Kanunu gibi iktisadi kanunlar oluşturulmuştur.

Yine önemi vurgulanan demiryolu yapımında ise son senede 445 kilometre demiryolu döşenmiştir, ileriki seneye kadar da 500 kilometre daha yol döşeneceği belirtilmiştir.

Dış siyasette güdülen temel noktanın özellikle barış fikrine dayandığı tekrarlanmıştır. Problemler öncelikle barış aracılığıyla çözüme ulaştırılmaya çalışılacaktır. Bunun dışında bir çözüme başvurulmaması için de barış yolunun takibi çok önemlidir denilmiştir.

1 Kasım 1930 tarihli meclisin üçüncü dönem dördüncü toplanma yılının açış konuşmasına, sonu gelen sene boyunca çok önemli badireler atlatıldığı söylenerek başlanmıştır.

Dış devletler tarafından senelerdir devam eden "fesat ve tecavüz emelleri" olarak adlandırılan istekler doğu vilayetlerindeki vatandaşların huzurunu bozmuştur. Huzuru bozan bu hareketler Cumhuriyet ordusu ve jandarması sayesinde vatan düşmanlarına karşı olumlu neticeye ulaştırılabildiği için cesaretlerine övgüler söylenmiştir, Şehit olan askerler ve vatandaşlar için de hürmetler belirtilmiştir.

1929 senesinde tüm dünya çapında hissedilen Büyük Buhran'dan sonraki iktisadi bunalımın Türkiye Cumhuriyeti'ni de

etkilediği söylenerek, alınan tedbirlerin ileriki senelerde de devam ettirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Hem mali hem de iktisadi anlamda memleket için büyük bir önem taşıyacak olan Cumhuriyet Merkez Bankası'nın tesisi ve hisse senetlerinin vatandaşlara sunulmasına az zaman kaldığı bu sözlerden sonra eklenmiştir.

Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar yüzünden çok çaba sarf edilmesi gerektiği de belirtilmiştir.

Dış siyasetin barış ve iyi ilişkiler doğrultusunda takip edildiği söylenmiştir. Dış ilişkilere bakıldığında, Dışişleri Bakanının Sovyet Rusya'ya gittiğinde gördüğü samimiyetin Türkiye Cumhuriyeti'ni mutlu ettiği söylenmiştir.

Yunanistan ile olan ilişkilerde ise artık iki ülke arasında menfaatlerin birbirlerine ters olmadığı, aralarında samimi bir dostluk olduğu ifade edilmiştir.

1 Kasım 1931

1 Kasım 1931 tarihli meclisin dördüncü dönem birinci toplanma yılının açış konuşmasına bütün dünyayı etkileyen ekonomik buhranın etkileri yüzünden her ülkede yeni vergilere karşı tedbirler alınırken, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çeşitli vergileri indirdiği belirtilerek başlanmıştır.

İleriki senenin amacının mali ve iktisadi durumun yakından takip edilerek tedbirlerin zamanında alınması olduğu söylenmiştir. Hükümetin siyasette takip ettiği başlıca hedefin devletin iç ve dış güvenliği olduğu söylenmiştir.

Dış siyasette ise komşu devletlerle takip edilen dost ilişkilere tekrar değinilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin memleketin emniyetini hedef aldığı, hiçbir milletin aleyhinde tutum izlenmeden sulh yolunda ilerlendiği yine açıklanmıştır. Yunanistan, Macaristan, Irak ve Sovyet Rusya ile olan iyi ilişkiler izah edildikten sonra Atatürk tarafından Balkan milletleri arasında barış ve anlaşmanın olmasının çok önemli olduğu belirtilmiştir.

1 Kasım 1932

1 Kasım 1932 tarihli meclisin dördüncü dönem ikinci toplanma yılının açış konuşmasına siyasi ve iktisadi buhranın et-

kilerinin tüm dünya tarafından hâlâ hissedildiğine değinilerek başlanmıştır. Bunun için, yine barışa değinerek en azından barışın korunmasının devamının siyasi emniyet için olan önemi belirtilmiştir. Ekonomik güçlülere karşı alınan tedbirler hâlâ devam etmektedir. Bununla beraber, demiryolu inşasının süreceği söylenmiştir. İhracat mallarına dış devletlerden alıcı bulup satışların genişletilmesi için çeşitli tedbirler alınmasının önem verilen konular arasında olduğu eklenmiştir.

Milli kültürün yükselmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Ve de milletin her türlü güçlük ile zorluğa karşı durmadan ilerlemekte, yükselmekte olduğu söylenerek konuşma bitirilmiştir.

1 Kasım 1933

1 Kasım 1933 tarihli meclisin dördüncü dönem üçüncü toplanma yılı açış konuşmasına cumhuriyetin onuncu yılının kutlanmasının mutluluğuna değinilerek başlanmıştır. Daha sonra iktisadi alandaki gelişmelerin önemine değinilerek toprak mahsullerinin cins ve miktarı adına kaydedilen ilerlemelerin iyi durumda olduğuna değinilmiştir.

Ayrıca, Büyük Millet Meclisi'nin gelir ile giderler konusunda söz sahibi olmasının devletin hem mali hem de genel siyaseti için olumlu olacağı söylenmiştir.

Söz diğer devletlere geldiğinde, barış adına sarf edilen çabaların dünyanın bazı yerlerinde başarılı olamadığına değinilmiştir. Mesela, İktisat ve Silahları Bırakma konferanslarında da mevcut zamana kadar iyi bir netice sağlanamadığı eklenmiştir. Fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin bu alanda hep ilerleme kaydettiği, elinden geleni yaptığı bir kere daha vurgulanmıştır.

Konuşma esnasında hatırlatılan barış adımları şu şekilde özetlenebilir: Sovyet Rusya ile dostluğun on beş senedir sürmesi, Yunanistan ile dostluk paktı imzalanması ve bu sayede Balkanlar'da barışın daha kolay sağlanabilmesi, Bulgaristan ile iyi ilişkiler kurmak adına anlaşmaların kat edilmesi, Yugoslavya Hükümdarı ile iyi ilişkilerin olması ve Romanya ile Macaristan dışişleri bakanlarının Türkiye Cumhuriyeti'ni ziyaret edeceklerini söylemeleri.

1 Kasım 1934 tarihli Meclis'in dördüncü döneminin dördüncü toplanma yılının açış konuşmasına dışişlerinde sürekli olarak devam eden çalışmaların ulusal ülküye uygun olarak işlediği söylenerek başlanmıştır. Senelerden beri ülkenin ekonomik durumunun iyiye gitmesi için başvurulmuş yöntemlerden sanayi programı durmadan yürütülmektedir.

Tasarlanan fabrikaların çoğunun temelleri atılmış durumdadır. Ticaret bağlıkları karşılıklı ve dengeli anlaşmalar doğrultusunda şekillenmiştir. Ekim işlerine, ürünlerin artırılmasına verilen özenin daha da fazla olmasının gerekliliği vurgulanmıştır. 1934 senesine gelindiğinde, medeniyetler seviyesine ulaşmak adına atılan adımların artık Türk musikisinde de gösterilmesi gerektiği, bunun bir ulusun değişmesi sırasında evrensel boyutların takibi açısından çok mühim olduğu söylenmiştir.

Dış ilişkilere bakıldığında ise son senelerde ülkelerin kendilerini koruma endişesine düşmelerinden dolayı hız verilen silahsızlanmaya değinilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu konudaki tutumu ise bir yandan ulusal koruma gücünü sağlamlaştırırken diğer yandan da barışın sarsılmaması için elinden geleni esirgememesidir. Balkan Devletleri ile daha yeni imzalanan Balkan Antlaşması sınırların korunmasında büyük önemli anlama sahip olan bir belge olarak yorumlanmıştır.

Atatürk, 1 Kasım 1935 tarihli Meclis'in beşinci dönem birinci toplanma yılı açış konuşmasına dünyadaki barışın bozulmasından duyduğu üzüntü üzerine Türk milletine iki önemli hususun önemini yeniden hatırlatarak başlamıştır. Bunlardan birincisi yurdun ve hakların müdafaa edilecek kuvvete sahip olunması, ikincisi ise barışı koruyacak ulusal çalışma birliğine önem verilmesidir.

Yurdun doğu bölgelerinden başlayarak iç idare teşkilatının sağlamlaştırılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Dersim bölgesinde yaşanan zor zamanlardan dolayı ise söz konusu bölge

için ciddi bir ıslahat programının uygulanması lazım geldiği eklenmiştir.

Demiryolu inşasının önemi ise doğu vilayetlerinin ana ihtiyacının orta ve batı illerine bu vesileyle bağlanması şeklinde izah edilmiştir. İç meselelerden üzerinde durulan çok mühim bir diğer husus köyler dâhil olmak üzere küçük büyük bütün bölgelerde birer genlik ve bayındırlık görevinin olmasıdır. Bununla beraber bir önceki sene maliyede alınan tuz ve şekerin fiyatlarının düşürülmesi gibi tedbirlerin ne kadar olumlu sonuç verdiği söylenmiştir.

1 Kasım 1936

1 Kasım 1936 tarihli meclisin beşinci dönem ikinci toplanma yılının açış konuşmasına idare ile adliyede uygulanmaya başlanılan yeni kanunların vatandaşları sevindirdiği söylene rek başlanmıştır. Ayrıca halk ile hükümet arasındaki yakınlık ile beraber çalışma gayretinden dolayı duyulan sevinç de dile getirilmiştir. Eğitim ve öğretimin yayılması için sade ve pratik tedbirlerin alınmasının gerekliliği vurgulanırken, Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'nun her gün daha da ufuk açan çabaları takdir edilmiştir.

Memleketin belli başlı iç meseleleri şu şekilde özetlenebilir:

Anavatanlarına kavuşan yeni göçmen vatandaşların yerleşmelerinin önemli konulardan biri olduğu söylenerek bir an önce onları üretime de geçirmek istenildiği belirtilmiştir.

Demiryolları yapımına devam edilmektedir. Telefon şebekesi bir programa bağlı olarak genişlemektedir. Ticari hava nakliyesinin önemi vurgulanmıştır. Ziraat alanındaki kalkınmanın devamı için ise yeni usullerin ve yeni makinelerin kullanıldığı, kooperatif teşkilatlarından istifade edilebileceği eklenmiştir.

Üç seneden beri ticareti düzenli olarak artıran ticaret antlaşmalarının sonu gelen senede daha da genişletildiği söylenmiştir. Ayrıca, vergilerin indirilmesine devam edileceği de açıklanmıştır.

Uluslararası alanda cereyan eden ilişkilerin anlatılmasına İngiltere Kralı'nın ziyareti ve Montrö Antlaşması ile Boğazlar'da uygulanmaya başlanılan yeni rejimden dolayı duyulan olumlu duyguların bahsi ile başlanmıştır.

Bu iki hadise çok önemlidir. Hem İngiltere Kralı'nın ziyareti ile iki ülke arasında samimi ilişkilerin inşası kesinleşmiştir hem de Türkiye'nin Boğazlar konusunda savunmaya kararlı olduğu haklarının Montrö Antlaşması kararlarını takiben Türkiye'ye teslim edilmesi barış sağlanmaya çalışılan bir dünyada barışın korunması için çok önemli adımlar olarak yorumlanabilir.

Artık herhangi bir savaş gemisinin Boğazlar'dan geçmesinin yasak olmasından ötürü duyulan memnuniyet yenilenmiştir. Sovyet Rusya, Afganistan ve Yugoslavya ile iyi ilişkiler devam etmektedir.

Senelerdir arzu edilen Balkanlar'daki devletler arası kardeşlik ve dostluk artık elde edilmiştir. Fakat bu nokta, konuşmanın çok önemli bir noktasıdır. Daima kendisi ile dostluğa önem verilen Fransa ile Türkiye Cumhuriyeti arasında çok önemli bir husus olduğu söylenmiştir.

Hakiki sahibi Türkler olan "İskenderun-Antakya" ve havalsinin geleceğinin ne olacağı milleti gece gündüz meşgul eden başlıca mesele olarak değerlendirilmiştir. Bu şekilde günümüzde Hatay Meselesi olarak adlandırılan olayların bütünü Türkiye'nin gündemine bahsi geçen konuşma ile oturmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ATATÜRK-İNÖNÜ YOL AYRIMINA DOĞRU

1930 buhran yılı aşılmaya çalışılırken, yurtdışında ama daha çok da yurtdışında önemli olaylar patlak veriyor ve bu olaylar öylesine büyük bir hızla tüm bölge ülkelerinin her birinin sınırından girip çıkıyordu ki, hükümetlerin sürekli tetikte olup kararlarını büyük bir hızla vermeleri gerekiyordu.

İşte bu durumlarda da zaman zaman hükümetle Çankaya görüş birliği içinde olamayabiliyor, gerekli gereksiz gerginlikler eksik olmuyordu. Özellikle 1932'den itibaren bunların sayısında artış olduğu gözleniyordu. Ne var ki, bunların hiçbirisi tek başına, bir kopuşun gerekçesi değildir. Fakat her birinin bıraktığı bir tortunun, sonunda bir kitleye dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Şimdi bu olayları tarih sırasına göre izleyelim.

Mustafa Şeref Bey Olayı

Atatürk ile İnönü arasında ilk ciddi tartışma Yalova'da yaşandı.

1932 senesi tüm dünyada sıkıntılı geçmekte, küresel konjonktür her ülkeyi etkilemekteydi. Henüz gelişmeye çabalayan Türk ekonomisinin ise bundan olumsuz etkilenmemesi olası değildi. Mazeret dinlemeye alışkın olmayan Atatürk, hükümetin icraatlarını zaman zaman denetlemeye başlamıştı.

1932 yılı Eylül ayının ilk haftalarında Yalova'da dinlenmekte olan Atatürk, çalışmalarından memnun olmadığı İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'i, raporlu olduğu halde Yalova'ya çağdırtmıştı.

Sağlık problemleri bulunan Mustafa Şeref Bey, yurtdışına tedaviye gideceğini öne sürerek, kendi arzusuyla görevden ayrılacağını her haliyle belli etmekteydi. Ancak bu zat, Başbakan İnönü'nün başarılı olarak gördüğü bakanlardan birisi olarak tanınıyordu.

Mustafa Şeref Bey görevinden ayrıldığı anda, yerine muhtemelen Celal Bayar'ın getirileceğini tahmin etmekte olan İnönü, Mustafa Şeref Bey'in Yalova'ya çağrılmasından hayli tedirgin olmuş, fazlasıyla kuşkulanmıştı. Sonunda hislerinde haklı çıktı, zirvede ilk çatlak Yalova'da oluştu.

O gün olup bitenlere tanık olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, anılarında o geceyi şöyle anlatmaktadır:

"Bu, epeyce تنها bir sofraydı. Hepimizin sayısı tutsa tutsa, dokuzu-onu ancak tutardı. O akşam orada kimlerin bulunduğunu sırasıyla teker teker söyleyebilirim. Atatürk'ün bir tarafında Afet Hanım, diğer yanında refikam (eşim) oturuyordu. Refikamla benim aramda ise, Atatürk'ün hususi meclislerinde ilk defa gördüğüm İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey bulunmaktaydı. Biraz ötemde mutad zevattan birkaçı, karşımda Nuri Conker ve onun solunda da Konya Mebusu Hamdi Bey'le Kılıç Ali vardı.

O zamanlar Nuri Conker ve Kılıç Ali'nin çehresi benim için Atatürk ve çevresinin havasını önceden bildiren birer barometre idi. Eğer onların çehreleri çatıksa, anladım ki sert bir rüzgârın esme ihtimali vardır. Sakin ve gülümserlerse hava açık ve güzel olacaktır.

Lakin sözünü ettiğim akşam, her ikisinin de yüzünde bu gibi belirtilerden eser göremiyordum. Gerçi ilk bakışta, günlerden beri tartışılan mesele ile doğrudan doğruya ilgili bir vekilin olağanüstü tarzda bu sofraya davet edilmiş bulunmasından işkillenmem gerekirdi. İçimizden birinin kulağıma fısıldadığına göre, Mustafa Şeref Bey'in buraya gelişinin sıhhi sebepler dolayısıyla çıkacağı bir yurtdışı seyahatinden önce, Devlet Reisine "Arzi veda" etmek gibi protokoller vesileye dayandığını anla-yınca, yürek tedirginliğine düşmekten kurtulmuştum.

Kaldı ki yemeğe de öyle bir samimiyet havası içinde başlamıştık. Atatürk o kadar rahat ve hatta neşeli görünüyordu ki, Nuri Conker ile Kılıç Ali'nin çehreleri aniden çatılsa bile, bu havanın bozulacağına asla ihtimal vermemekteydim.

Evet, Atatürk her zamanki gibi hoş fıkralar ve hatıralar anlatıyor, sofrasında ilk defa gördüğüm Konya Mebusu Hamdi Bey'le sanki kırk yıllık ahabmışçasına şakalaşıyordu. Fakat yemeğin sonlarına doğru ne oldu ve hangi sebeple bilmiyorum, sözlerinin mecrasını değiştirmişti ve hassaten Mustafa Şeref Bey'e hitap ederek:

'Bizler yanımda vazife gören kimselerin maiyetlerini tayinde çok defa hataya düşeriz. Belki siz de bilirsiniz, benim maiyet erkânım arasında ahlâk ve karakterine itimat ettiğim iki üç kişi vardır ki, bu itimada ne kadar az layık olduklarının farkına ancak seneler sonra varabilmişimdir.'

Atatürk, bu kişilerin isimlerini de söyleyip, işledikleri yolsuzluk ve suiistimalleri uzun uzadıya izah ettikten sonra, yüzünü belirgin bir şekilde Mustafa Şeref Bey'e çevirerek:

'Mesela sizin maiyetinizde de bir Sanayi Umum Müdürü varmış, onu nasıl tanırırsınız'

Dürüst, çalışkan ve kıymetli bir mesai arkadaşı olarak bilirim Paşam.

İşte ne olduysa bu konuşmanın üzerine oldu. Atatürk, kendinde hiç görmediğim bir öfkeye kapılarak masaya vurdu. Akabinde Mustafa Şeref Bey'i öylesine haşladı ki, zavallı adam neye uğradığını bilemedi. Yanı başımda oturduğu için gayet iyi görüyordum. Şakaklarından sürekli ter tanecikleri akıyordu, elleri titriyordu. Neredeyse kalbinin küt küt attığını işitecektim. Arada bir bütün gücünü toplayarak kendini ve bakanlığının çalışmalarını savunurken, kelimeler boğazının içinde düğümlenip kalıyor, mütemadi olarak şu iki üç sözü söyleyip susuyordu:

'Efendim, bendeniz, arz edeyim, bendeniz.'

Daha fazla konuşabilse de, Atatürk onu dinleyecek gibi değildi. Sesinin en yüksek tonu ile:

'O sizin dürüst ve kıymetli arkadaşınız' diyordu, 'memleketimizin iktisadi ve sınai gelişmesini baltalamaktan başka bir şey bilmeyen bir adamdır. Ortada, bundan birkaç sene önce iki yüz elli bin lira sermaye ile kurulup bugün üç dört milyona yakın mali müessese kudretini haiz milli bir bankamız var. İşte bu kadar az bir zaman içinde, böyle bir muvaffakiyet elde etmiş olan bu banka, geçenlerde İstanbul'da bir selüloz ve kâğıt fabrikası kurma ruhsatı almak için vekâletinize müracaat ediyor ve buna karşı sizin dürüst ve kıymetli arkadaşınız, nedendir bilmem, bin türlü güçlük çıkarıyor.'

Atatürk'ün kastettiği Sanayi Ofisi Genel Müdürü Şerif Bey idi.

Arz edeyim efendim.

'Ben meseleyi tetkik ettim. Yapılan müracaatta kanunlara, mevzuata aykırı tek bir nokta bulamadım. Kesin kanaatim şudur ki bu zat ya kötü niyetle hareket etmiştir ya da menfi tesirler altında kalmıştır.'

Bu meselenin aslı şuydu: O sırada Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında 'Selüloz Kâğıt Sanayii'nin kurulmasına geçilmişti. İşbankası bu sanayii kendi bünyesine almak için girişimlere başlamıştı. Oysa İktisat Vekili Şeref Bey ve Umum Müdür Şerif Bey böyle düşünmüyorlar, devletçiliği savunuyorlardı.

Atatürk böyle daha ne kadar konuştu hatırlamıyorum. Zaten o anda öyle bir heyecan içindeydim ki, söylediklerinin büyük bir kısmını dinleyememiştim. Yalnız belirttiği 'Menfi tesirler' sözü beynime saplanıp kalmıştı. Menfi tesirler, öteden beri İş Bankası'nın teşebbüslerini kontrolü altına almaya çalışan, ara sıra bazı kimselerin bu bankanın İdare Meclisi üyelerine ait tayinlerinde, vetosunu dayatmaya çalıştığını işittiğim İsmet Paşa'dan başka kimden gelebilirdi?"

Bellidir ki, bu çıkışıyla Atatürk, aslında İnönü'ye yüklenmektedir. İktisat Bakanı sonuç olarak başbakana bağlıdır. İz-

lediği bakanlık politikası, kuşkusuz İnönü'nün de, hükümetin de onayından geçmektedir. Yapılması düşünülen Selüloz Fabrikasını İş Bankası elbette finanse ederek yapabileceği gibi, bizzat devlet yani bakanlık da hazineden finanse ederek yapabilir.

Bu devletçi yaklaşımın, İnönü'nün genelde izlediği devletçi politikaya, daha yakın bir politika olduğuna da kuşku yoktur.

İş Bankası genel müdürü olan Celal Bayar, bu projeyi bankanın finanse edip gerçekleştirebileceğini, konu ortaya çıktığında Atatürk'e aktarmıştır. Atatürk de gereken girişimleri yapması talimatını vermiştir. Konu bir gün açıldığında Bayar, banka olarak başvuruyu yaptıklarını, ancak henüz bakanlıktan bir onay çıkmadığını, biraz da şikâyet eder tarzda Atatürk'e aktarmıştır.

Bu olayın Yalova'da, sofrada gündeme gelmesi, konunun öncesini bilmeyen konuklar için sürpriz olabilirdi ama Atatürk'ün bu daveti kasten yapmış olduğu sonradan anlaşılacaktır. Yoksa, sağlık nedeniyle zaten istifa edip Avrupa'ya tedaviye gidecek olan bir bakanı, önce yemeğe davet edip, sonra da yabancı konukların yanında paylamanın bir anlamı olamazdı.

İsmet Paşa bir gün sonra Yalova'da olacaktı. Gazi, bu konudaki rahatsızlığını İnönü duysun, bilsin istiyordu. Asıl niyetinin ise Bayar'ı bu bakanlığa getirmek olduğu da açıktı.

Muhtemelen Atatürk, İnönü'nün damarına basarak, aslında izlenmekte olan katı devletçi politika konusunda ona bir mesaj vermek istemiş de olabilirdi.

İnönü, buna benzer durumları yaşamaktan, bakanlarının uluorta tenkit edilip istifaya zorlanmasından rahatsız olduğunu, zaman zaman Atatürk'e bizzat söylemiştir, hatta beş yıl sonra benzer bir tartışma Çankaya Köşkü'nde yaşanınca, bu kez İnönü patlayacak ve yolların ayrılması işte o kırgınlık sonucu gerçek olacaktır.

Oysa İnönü 1937'de Çankaya'daki o yemekte sinirlerine hâkim olabilse, daha sonraki gelişmelerin hiçbiri yaşanmayacaktı. İsmet Paşa bu durumu kabullenir ve kendini şöyle savunur:

"Ben sabırlı ve tahammüllü bir adam olarak tanınmışımdır. Arkadaşlarım, siyasi rakiplerim münakaşa

ederler. Benim sabırla ve tahammülle geçirdiğim her meseleden sonra, büyük bir gayret sarf ederek o işten kurtulmaya çalıştığıma, gayretimin bu maksada dayandığına hükmetmezler. Arkadaşlarım da, herkes de, 'O sabırlıdır, dayanır, dayanma gücü vardır, ne kadar istesek dayanır' diye beni muhakeme ederler. Sonra bir gün yine zorladıkları zaman, hiç ummadıkları ölçüde sabrımın tükendiğini görürlerse şaşakalırlar. Bu sefer beni haksızlıkla itham etmeye kalkarlar. Bu benim kaderim..."

İnönü bu yakınmalarında haklıdır. Yapısı gereği sakindir, sabırlıdır. Ama bunun da elbette bir sınırı vardır. Ne zaman patlayacağını kendisi de bilemez, zaten bilebilse, kontrol etme yoluna giderdi, gidemediğini biliyoruz.

Ertesi akşam Yalova'da gene sofra kurulmuştur ve konuklar da aynıdır. Ayrıca İnönü de Yalova'dadır. Sofraya oturmak için Başvekil beklenmektedir. Bir hayli zaman geçtikten sonra Gazi haber göndermiş ama İsmet'in inadı tutmuştur besbelli. Ve Gazi sağ başındaki sandalyeyi boş bırakarak, çaresiz, konukları sofraya davet ettiğinde saat 23.00 olmuştur.

Tedirgin bir havada servis yapılırken, herkesin suratı sarık, gene bir patlamanın olacağı kaygısıyla birbirlerini kaçamak süzmektedirler ki, İnönü kapıda görülür.

Yakup Kadri'yi dinlemeye devam edelim:

"Mustafa Şeref olayının hemen ertesi akşamı, Atatürk İsmet Paşa'yı, hiç şüphesiz gönlünü almak ve onunla görüşmek için yemeğe davet etmişti. Bu samimi davete rağmen, İsmet Paşa 5-10 adım ötede konakladığı pavyondan Cumhurbaşkanına ait Köşk'e gelmek için Atatürk'ü ve masasındaki bütün davetlileri, saatlerce bekleterek herkesi meraklandırmıştı.

Kısmen ayakta geçen bekleme anlarında Atatürk, ikide bir saatine bakıyor, etrafındakilere kısık sesle bir şeyler soruyor, aldığı cevaplardan sonra, sinirlenir gibi bir görünüm arz ediyordu. Ayrıca, davetlilerini uzun müddet ayakta bekletmek zorunda kalmış bir ev

sahibi mahcupluğu içerisindeydi. Bizden, daha doğrusu, bizimle birlikte bulunan hanımlardan İsmet Paşa namına özür diliyordu.

'Geç gelmiş, gelir gelmez banyolara gitmiş. Köşk'üne henüz dönmüş. Giyinip neredeyse burada olacaktır' gibi sözlerle onları avutmaya çalışıyordu.

Nihayet saat dokuzu, dokuz buçuğu bulmuş, saat ona doğru Atatürk, bizleri çaresiz sofraya buyur etmişti.

Bu, epeyce geniş bir sofraydı. Herkes yorulmuş ya da açılmış olacak ki bir anda bütün sandalyeler işgal edildi. Yalnız Atatürk'ün tam karşısında Afet İnan'ın sağına isabet eden bir sandalye boş kalmıştı. Bunun biraz ilerisinde de ben yer almış bunuyordum ve gözlerim boş kalan sandalyeden, bir de yemek odasının kapısından ayrılmasını bilmiyordu.

Arada bir de Atatürk'e bakıyordum ve hayretle, daha doğrusu hayranlıkla görüyordum ki, o, başkaları üzerinde olduğu kadar kendi üzerine de hâkim iradesi sayesinde, az önceki sinirli ve tedirgin hali silip atmış, hatta İsmet Paşa'nın gelip gelmeyişi unutmuş gibiydi. İki yanındaki hanımlara neşeli esprili bir şeyler anlatıyor, ara sıra başını uzatıp az ötede oturan Nuri Conker'e takılıyordu.

Akıbet saat on buçuk ya da on birde Başvekil İsmet Paşa'nın oda kapısından içeriye girdiği ve sağına soluna bakmaksızın, asık bir çehreyle yerine oturduğu görüldü. Sonra da cebinden çıkardığı bir akşam gazetesini çarşaf gibi açıp okumaya koyuldu.

O anda sofranın üzerine ağır bir sükut çökmüş gibiydi. Hiç kimse de ne bir ses ne bir nefes. Öylesine bir sessizlik ki, ben adeta yürek çarpıntılarım iletilecek diye korkuyordum. Evet, yüreğim şiddetle çarpıyordu. Zira, o zamanlar benim için Atatürk ile İsmet Paşa arasında bir hadise çıkması, inkılabın tehlikeye girmesi demekti. Ben böyle endişeler içindeyken, birden bire Atatürk'ün sesi imdadıma yetişti. Bu sesin, hepimizi tehdidi altına alan gergin havayı gevşetebilecek tatlı okşayıcı bir hali vardı.

Atatürk, İsmet Paşa'ya, 'Umarım ki, iyi bir banyo aldınız Paşam' diyordu. Muhatabından karşı cevap almayışına aldırış etmeyip konuşmasını sürdürmekteydi: 'Banyodan sonra, belki bir müddet daha istirahat etmek isterdiniz. Ama biz sizi, aramızda görmek arzusuna kapılarak istical gösterdik (acele ettik). Kusura bakmayın.'

İsmet Paşa yine susmakta ya da Atatürk'ün sözlerini işitmezlikten gelmekteydi.

Fakat Atatürk yine de konuşmaya devam ediyordu:

'Nasıl bari su yeteri kadar sıcak mıydı? Bazı arkadaşlar geceleri gündüzden daha sıcak banyoya girmeme müsaade etmiyorlar. Onlara göre suyun hararet derecesi, herkesin tansiyonuna uygun olarak ayarlanmak gerekmiş. Bilmem, sizin tansiyonunuzun ölçüsü nedir?'

Atatürk'ün bunca gönül almalarına rağmen İsmet Paşa'dan yine ses çıkmıyordu. Yüreğim yeniden çarpmaya başlamıştı. Az sonra sofraya hizmetine bakanlardan birine getirttiği *Akşam* gazetesini çarşaf gibi açarak okumaya koyulunca, bu çarpıntılar, dayanılmaz bir vaziyet ihtiva etmekteydi.

Atatürk, bir müddet susmuş, gözlerinin ucu ile sağında solunda ve karşısında oturanlara 'Bu ne acaip hal' demek ister gibi bakınıyordu. Fakat sabrı yine de taşmamıştı.

'Ne okuyorsunuz o kadar dikkatli, bizim dizbağı nişanı havadisini mi?'

Bu sözler üzerine İsmet Paşa'nın mırıldandığı işitildi.

'Dizbağı nişanı mı? O da ne?'

Atatürk yine sükûnetle:

'Siz duymadınız mı?' dedi. 'Bir Amerikan gazetesinden naklen bütün dünya matbuatına yayılan havadisi. İngiltere Kralı bana dizbağı nişanı verecekmiş. Söylendiğine göre bu, İngiltere'nin en büyük nişanı imiş.'

İsmet Paşa hayli soğuk bir tavırla:

'İyi ama, bu nişanı size ne sebeple vereceklermiş?' diye mırıldandı.

'Bunu herkesten çok sizin bilmeniz lâzım gelir. İngiliz Milleti beni sever de ondan...'

Atatürk'ün mümkün olduğu kadar tatlılıkla söylediği bu söze karşı İsmet Paşa, kıpırdayan dudaklarından istihzalı (alay) bir gülümseme ile omuzlarını silkti. Bu davranış üzerine Atatürk'ün sesi de sertleşmeye başladı:

'Evet, İngiliz Milleti beni sever ve sevgisini Lloyd George'u düşürmek suretiyle ispat etmiştir.'

İsmet Paşa Atatürk'e mukabele de bulunup:

'O meselenin harici siyasetle hiçbir alakası yoktur. Lloyd George, başında bulunduğu koalisyon kabilesini teşkil eden partiler arasındaki ihtilaf yüzünden düşmüştür' sözlerini sarf etti.

Başını öne eğen İsmet Paşa, elindeki gazetesini açarak tekrar okumaya başladı.

Paşa'nın bu davranışları karşısında, Atatürk'ün kaşları çatıldı:

'Ya, bu ihtilâfın tam Dumlupınar Zaferi üzerine çıkışına ve Avam Kamarası'nda Lloyd George'a yapılan hücumlarda en çok Türkiye'ye karşı takip ettiği düşmanca politika üstünde duruluşuna ne dersiniz?'

Bu tartışmalar üzerine, sofrada herkes sus pus olmuş önüne bakıyordu. Benim heyecanım ise son haddini bulmuş vaziyetteydi. Atatürk, bir akşam önce İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'e olan fevranının bir örneğini daha mı verecekti, diye düşünmektaydım.

Hayır! Göz kapaklarım arasından O'nun yüzüne bakarken, bu yüzde hiçbir öfke belirtisi sezmiyordum. Dün akşam ki 'Yıldırımlar saçan Zeus' şimdi Olimpien içindeydi. Ve bana gerek lider gerek insanlık vasıflarıyla o andaki kadar büyük ve yüksek görünmemişi. Yan gözle baktığım İsmet Paşa ise gözümde birden bire küçülmüş, sanki hırçın bir çocuk halini almıştı.

Bu müşahademin bende İsmet Paşa'ya karşı ilk defa olarak, hayal kırıklığına benzer, bir tepki uyandırdığını hissediyordum. Kendi kendime, acaba İsmet Paşa bütün siyasi rakiplerini yendikten sonra, Atatürk ile boy ölçüşmeye mi kalkışıyor demektaydım.

Gerçi onun, bir akşam önceki Mustafa Şeref Bey haddesinden dolayı Atatürk'e güvenmesi haklı olabilirdi.

Fakat bu gücenikliğini herkesin gözü önünde, bir gösteri mahiyetinde meydana vurması, ne centilmenliğe ne de devlet adamlığına yakışır hareketlerdendi.

İşte ben zihnimden bu düşünceleri geçirdiğim sırada-
dır ki, Atatürk, Zeus gibi şimşek bulutlarını ve gergin
havayı dağıtmak için Nuri Conker'e yeniden takılmaya
başladı.

'Sen ne dersin bu işe?'

Öteden beri İsmet Paşa'nın kendisine karşı pek hoşnut
olmadığını bilen Conker:

'Aman Paşam, beni bu münakaşaya karıştırma Allah
aşkına' deyince, bunun üzerine sofranın öbür ucun-
dan yemeğin bitimine kadar bir gülüşme, şakalaşma
ve yarenlik havasıdır alıp yürümüşü.

Hepimiz ayrılıp giderken, sanki olup bitenleri unut-
muş gibiydik. Davetlilerin Atatürk ile vedalaşmaları
esnasında onun İsmet Paşa'ya:

'Size bir müddet daha kalmanızı rica edeceğim' deyip
yanında alıkoyması, başkalarını bilmem ama, beni
tamamı ile ferahlandırmıştı. Hiç şüphesiz her ikisi de
baş başa verip anlaşıp, barışacaklar diye çocuk gibi se-
viniyordum."

O geceyi Yakup Kadri işte böyle nakletmektedir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu eşiyile birlikte Atatürk'e veda
edip ayrıldığına göre, bundan sonra neler olduğunu, gene an-
cak göz tanıklarının ifadelerinden anlayabiliriz.

Bu konuda İnönü'nün torunu Gülsün Bilgehan şunları
yazıyor:

"Atatürk sofrayı dağıtırken, İnönü'yü alıkoymuş. İki arka-
daş bir tarafa çekilmişler ve baş başa görüşmüşler. Ne konu-
ştuklarını ise bilen yoktur..."

Oysa bu konuşmanın ayrıntısına göz ve kulak tanıklığı ya-
pan iki kişi vardır: Kılıç Ali ve Salih Bozok.

Kılıç Ali esen kasırgayı anılarında şöyle anlatmaktadır:

"O akşam misafirler birer birer veda edip ayrılırken Atatürk'ün İsmet Paşa'yı alıkoyduğunu görünce müsaade istemek için Salih Bozok ile birlikte yanına yaklaştığımızda Atatürk, 'Siz kalın!' dedi. Sonra İsmet Paşa ile beraber yemek salonunun bitişindeki küçük odaya girdi. Odanın kapısı kapanınca Salih Bozok bana, 'Paşa haşlamayı sabaha bırakmadı, akşamdan ateşe vuracak!' diye gözünü kırıp, şaka yollu sözler söylemeye başladı. Ben, konuşulacakları öylesine merak ediyordum ki parmağımı dudaklarıma götürüp, Salih Bozok'a sus diyerek kapıya yakın bir yerde durdum. Önce Atatürk'ün sesi duyuldu:

'Neydi sofradaki afra tafranız Paşa Hazretleri? Ne demek istediğinizi açıkça söyleyin bakalım!'

İsmet Paşa çok yavaş bir sesle konuştuğundan dediklerini tam olarak duyamıyordum. Arada bir kulağıma 'hükümet işleri' gibi kelimeler çarpıyordu. Bu arada Atatürk'ün sesi tekrar yükseldi:

'Ne demek Hükümet azası? Ya benim Devlet Reis'i olarak görevim nedir? Yaa!... Demek öyle!... Siz, bildiğiniz gibi işleri yürüteceksiniz, ben de sizin işlerinizin Mühürçübaşı mı olacağım! Öyle mi? Sen böyle mi anlıyorsun Başvekilliği?... Böyle mi memleket idare edeceksin? Başvekil demek layüsel (dokunulmazlık) demek değildir. Elbette yaptığı işler tenkit edilecektir. Tenkit edeceklerin en başında da ben gelirim. Beğenmediklerimi ikaz edeceğim, düzelteceksiniz. Sizin göreviniz budur!...'

İsmet Paşa'nın Atatürk'e cevaben hükümeti savunan sözler sarf ettiğini duyabiliyordum. Atatürk beş on dakika kadar anlattıklarını dinledi ve sonra:

'Siz yorulmuşsunuz Paşa? Sinirleriniz bozulmuş!... Yalnız sinirleriniz olsa yine de zarar vermez. Ama düşünce selametinizi de kaybetmişsiniz!... Acele olarak dinlenmeye ihtiyacınız var! Size izin veriyorum, yerinize kimin vekalet edeceğini yarın ajanstan öğrenirsiniz!...'

İsmet Paşa kendini savunmak istercesine bir şeyler söylerken, Atatürk sözünü kesti:

'Öyle, öyle Paşa... Yorulmuşsunuz! Dinlenin bir müddet, sağlığınızı kazanmış olursunuz. İleride sağlığınız düzelince yine devlet hizmetleri sizindir. Ama kesinlikle görüyorum ki, dinlenmeye hemen ihtiyacınız var!...'

İsmet Paşa, az sonra açılan kapıdan kızarmış bir halde perperişan çıktı. Bize başını bile çevirmeden yemek salonunun kapısından hızla çıkıp kendi pavyonuna doğru yürüdü. Atatürk de hemen arkasından salona girmişti. Dikkatle yüzümüze bakarak 'Kim şişiriyor bu adamı?' diye söylendi. 'Şimdiye kadar tek başına her işin üstesinden gelmiş gibi hükümet, hükümet diye tutturmuş... Hükümet, evet ama ya ehliyet?'

Sonra Salih Bozok'a döndü:

'Sen yarın sabah tam beşte bana gel. Bir tebliğ hazırlayalım, ajans hemen yaysın; Başvekil İsmet Paşa, sağlık sebebiyle görevinden çekilmiştir. Kimin vekâlet edeceğini de yarın söylerim!'

Atatürk bu sözleri söyler söylemez yatak odasına doğru yürümeye başladı. İyi geceler dileyerek biz de odalarımıza yö-neldik. Yalova'daki köşk hayli küçüktü. Misafir ağırlamak için ayrı odalar yoktu. Atatürk bazı yakın arkadaşlarının kalabilmesi için, bodrum katını tahta perdelerle böldürüp, oda haline getirmişti. Salih Bozok ile ben burada kalıyorduk.

İsmet paşa, beni de Salih'i de pek sevmezdi. Atatürk'e bağlılığımızı ve yakınlığımızı çekemiyordu. Eline fırsat geçtikçe bizi Atatürk'e çekiştirirdi. Ama Atatürk bunlara aldırmaz etmez, baş başa kaldığımız anlarda İsmet Paşa'nın şikâyetlerini güle-rek bize anlatırdı.

'Sev seni seveni Hak ile yeksan olsa,

Sevme seni sevmeyeni Mısır'a Sultan olsa!' demişler.

Doğrusu, bizim de İsmet Paşa'ya karşı bir düşmanlığımız yoktu ama pek sevdiğimizi de söyleyemem.

'Salih Bozok'a, Aman Salih, dedim. Atatürk merhametli insandır. Yarın sabah öfkesi geçer meçer, sen işi sıkı tut! Çünkü İsmet Paşa bu akşam çizgiyi iyice geçti. Biraz akılının başına gelmesi lazım...'

Salih de bana 'Merak etme' gibilerinden birkaç söz söyledikten sonra odalarımıza istirahata çekildik.

Âdetimdir, yatmadan önce Atatürk'ün sofrasında konuşulanları birkaç satır da olsa mutlaka defterime yazarım. Bu akşam gerçekten önemliydi. Konuşmaların önemli yerlerini yazıyordum. Henüz uyumamıştım ki, koridorda bir ayak sesi duyuldu. Seslerden gelenlerin iki kişi oldukları anlaşılıyordu.

Hemen dikkat kesildim. Ayak sesleri benim kapımın önünde durdu. Alçak sesle konuşan biri:

'Bu oda değil, Paşa Hazretleri, şu oda' diyerek Salih'in kapısını açtı. Sonra tek başına koridoru geçerek uzaklaştı.

Odaların arasındaki tahta bölmeler çok ince olduğu için, konuşulanları gayet iyi işitebiliyordum. Salih'in odasına gecenin bu vaktinde giren İsmet Paşa idi. Kulağıma gelenleri dikkatle dinlemeye başladım. Bir taraftan da konuşulanları defterime not ediyordum. Şimdi bu konuşmaları, notlarıma bakarak anlatacağım. Paşa konuşuyordu:

'Sizi bu saatte rahatsız ettim, Salih Beyefendi. Uyumuş muydunuz?'

'Estağfurullah Paşa Hazretleri. Hayır, buyurunuz. Kılığım için özür dilerim.'

Salih'i don ve atlet fanilas ile İsmet Paşa'nın karşısında düşündükçe, gülmekten öleceğim ama zor da olsa tutuyordum kendimi. O anda Salih de ahretten gelen biriyle karşılaşmış gibi şaşkınlık içerisinde olmalı!... Bir yandan İsmet Paşa'ya odasındaki mevcut tek kırık iskemlesini gösterirken, bir yandan da gömleğini sırtına geçirmeye çalıştığı duyuluyordu. İsmet Paşa:

'Çok rica ederim Salih Beyefendi. Katiyen rahatsız olmayın, giyinmenize lüzum yok. Birkaç dakika kalıp gideceğim' diyordu. Salih de bu arada her halde kendisine çeki düzen vermiş olacak ki İsmet Paşa konuşmaya başladı:

'Salih Beyefendi, benim Gazi Paşa'ya hangi duygularla bağlı olduğumu her halde benim kadar bilirsiniz. Bir kere İsmet Paşa olarak neyim varsa, bunların hepsini ona borçluyum. Bir Gazi olmasaydı, bir İsmet Paşa olmazdı. Yaptıklarımın içinde var olan kusurlar bana aittir. Başarı sayılabilecek ne varsa onundur. Minnetten hayranlığa kadar bütün duygularla kendisine bağlıyım. Öyle olduğu halde bu akşam aramızda o istenilmeyen nahoş hadiseler geçti. Gazi'nin hakkı var, sinirlerim iyice bozulmuş galiba... Kendimden beklemediğim şeyleri yapıyorum. Bu akşam bana Başvekillik'ten çekildiğimi söyledi. Beni Başvekil yapan Gazi, çekil diyen Gazi... Emirlerine karşı boynum kıldan incedir. Yerden göğe kadar hakkı var. Gerçekten sinirlerim bozulmuş! Başvekillik'ten çekilmeye hazırım.

Fakat Gazi Paşa beni kovmasın! Bu akşam olanlardan sonra benim Başvekillik'ten çekilmem, düşmanlarımıza güç kazandırır. Yanlışa yorarlar, yanlış tefsir ederler. Ben, Gazi'yi bunca seven milletimize karşı itibarsız olurum. Milletin husumetine terk etmesin beni! Kendilerinden bunu rica ediyorum. Emrettiler, başımla beraber Başvekillik'ten uzaklaşayım. Fakat şerefimle bana bırakmak âlicenaplığını göstersizsin!

Bu arada Salih Bozok konuşmaya başladı:

'Aman Paşa Hazretleri neler söylüyorsunuz? Gazi Hazretlerinin herkesten fazla sizi sevdiğini, size ne kadar değer verdiğini bilirsiniz. İki yakın arkadaş, bir akşam birbirlerine sitemde bulunmuşlar; Gazi'nin yarın sabah bu meselenin üzerinde bile durmayacağından eminim. Şu anda bana bir emriniz mi var?'

'Estağfurullah Salih Efendi. Estağfurullah. Sizden istirahatım var. Gazi'nin kırmayacağı tek insansınız! Sizi, kardeşten ileri bir muhabbetle sevdiğimi de bilirsiniz herhalde. Gidip bu duygularımı lütfen Gazi Hazretleri'ne arz ediniz. Bendenize, bir iki haftalık süre bağışlasınlar. Bir tabip raporu alıp yorgunluk mazeretiyle çekileyim. Çoluğuma çocuğuma bırakacağım tek şereften beni böylece mahrum etmemiş olacaklar.'

Bir sessizlik oldu. Daha sonra Salih Bozok konuşmaya başladı:

'Durumu mübalağa ettiğinizi sanıyorum, Paşa Hazretleri! Siz Gazi Paşa'nın fikir, icraat ve inkılap arkadaşısınız. Sizin bir dediğinizi iki etmez. Yarın sabah kendisi ile görüşseniz...'

İsmet Paşa, Salih'in konuşmasını keserek:

'Hayır, Salih Efendi. Yarın sabah geç olur. Bu hususu sizin hemen arz etmenizi ricaya geldim.'

Yine bir sessizlik oldu.

'Hemen mi emrediyorsunuz?'

'Estağfurullah, emir değil mümkünse rica ediyorum.'

'Emredersiniz Paşa Hazretleri. Buyurun birlikte gidelim!...'

Birlikte çıkıp gittiler. Meraktan patlıyordum. Dakikalar saatten de uzun geliyordu bana. Takriben kırk beş dakika sonra Salih'in ayak sesleri duyuldu. Sonra hemen koridora fırladım.

'Ne oldu Salih?'

'İsmet Paşa, Gazi'nin huzuruna benimle birlikte çıkmak istemedi. Sonra bana haber verirsiniz herhalde' deyip, pav-

yonuna gitti. Ben çaresiz Gazi'yi uyandırdım. Anlattım olup bitenleri... İsmet Paşa'nın biçime girmesinden memnun kaldı. Yatağında bir sigara yakıp, 'Hadi de ya? Deja. Bunları, kendisi bana söylemiş gibi kabul ettim. Ancak akşamki sofrada yalnız değildik. Yarın akşam, bu sana söylediklerini sofrada, herkesin içinde münasip bir şekilde tekrarlarsa, olanları unuturum. Bundan sonra işine devam etsin, biz de işimize bakalım.'

Gazi'den ayrıldıktan sonra İsmet Paşa'nın pavyonuna gittim. Tedirginlik içerisinde beni bekliyordu. Daha kapıdan girerken heyecanla ellerime sarıldı. Gazi'nin cevabını bildirdim. 'Minnetle' dedi. Sonra gözlerimin içine bakarak 'Bana büyük bir iyilik yaptınız Salih Bey, bunu ömrümce unutmayacağım' diye duygularını açıkladı. Fakat gözlerinde öyle acayip bir parıltı vardı ki Ruşen Eşref'in dilinden düşürmediği bir beyiti hatırladım:

'Eşar-ı kibare sakın olma hele mahrem

Bir nokta koyup mücrim eder seni ahir."

O gece olup bitenler, Salih Bozok'un anlatımları ile Kılıç Ali'nin hatıralarında işte böyle yer almaktaydı ve tarih henüz 8 Eylül 1932 idi.

İktisat Vekil Mustafa Şeref Bey o gün istifa etmiş, yerine ertesi gün Celal Bayar getirilmişti (9 Eylül 1932). Böylece iş tatlıya bağlanmıştı.

Bayar bakan olunca, ilk işi bu kâğıt fabrikası işini devletin yapmasını savunmak olmuştu!

Devletin zirvesinde ilk ciddi çatlak işte böyle oluşmuştu.

Gelecek, buna benzer pek çok fırtınalara daha tanık olacaktı.

Oysa bütün bu olup bitenlere, gereksiz tartışmalara yol açacak sürtüşmelere ne gerek vardır ki? Hele ortamda yabancı konuklar da varsa... Kaldı ki, gerçekten de İngiliz Hükümeti o günlerde Atatürk'e İngiltere'nin en üst düzey liyakat nişanı olan "dizbağı nişanını" vermeye niyetlidir, bu konuda Ankara'daki Büyükelçi Sir Loraine'in görüşü sorulmuştur. Loraine olumsuz görüş bildirmiş, Atatürk'ün katıyen yabancı bir ülkenin vereceği nişanı takmayacağını ifade etmiştir. Konu dış basına da yansımıştır. Atatürk'ün, sofrada oturduğu halde yemek

almayacağını söyleyip gazete okumayı sürdüren İnönü'ye sırf takılmak için bu "nişan" meselesini ortaya atması, çok gereksiz bir tartışmaya gidecek olan yola girilmesine sebep olmuş, İnönü'nün olayı umursamaz ve küçümser tavrı ise çok tatsız şekilde noktalanmıştı.

Bu küçücük görünen noktalar zamanla birikecek ve iki arkadaşın da gönlünde yer edecekti.

İnönü'nün "Devlet Kapitalizmi" Israrı

İnönü'nün yıllar içerisinde Sovyet Rusya ile olan yakın münasebetleri, dünya görüşündeki "devlet kapitalizmi" fikrini her geçen gün daha da geliştirmişti. Bunlarla da yetinmeyen İsmet Paşa Sovyetlerin askeri alandaki silahlanma, savaş stratejisi ve beş yıllık sanayi planını her toplantısında açıklamaktan adeta mutluluk duyuyordu. Bu arada Sovyetlerden Vasilov adındaki bir akademi üyesinin başkanlık ettiği heyet, ülkemizi ziyaretlerinde komüncülüğün benzeri olan zirai raporlar hazırlayarak topraklarımızın ıslahı konusunda İnönü ile mutabakata varmışlardı.

Ancak Meclis'ten kopan homurtular nedeniyle Sovyetlerin zirai raporu tatbikata geçirilmeden rafa kaldırıldı. Fakat İsmet Paşa her şeye rağmen Rusya ile bilhassa sanayi dalında münasebetler kurmaya kararlıydı. 1932 senesinin sonlarında Ruslar, Profesör Pavlov başkanlığında Türkiye'ye kalabalık bir teknik ekip gönderdiler. Pavlov'un hazırladığı rapor ülkemizin 5 yıllık sanayi planının temel çizgilerini içermektedir. İsmet Paşa bunlarla da yetinmeyerek, Rusya'dan "devlet modeli sanayileşme" fikrini de getirmiştir.

Rus uzmanların istekleri doğrultusunda alelacele bir "Sanayi Planlama Dairesi" kurulması, yeni yeni kıpırdanmaya başlayan özel sektördeki müteşebbisleri hayli tedirgin etmiştir. Bu müteşebbislere göre, Batı ekonomisi dururken, İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya'nın "devlet kapitalizmi" sistemine yönelmesi aklın alacağı işler değildir.

Onlara göre, ülkenin iktisadi durumu elverişli olmamasına rağmen fevkalade önemli atılımlar yapmaya başlamışlardır. Henüz devlet sanayileşme konusunda ne yapacağını bilmez-

ken, köy ve kasabalardan toplanan tasarruflarla memleketimizde ilk özel şeker fabrikasının hayata geçirilmesini sağlamışlardır. Bu azımsanacak bir iş değildir.

İnönü kabinesinin yeni İktisat Vekili Celal Bayar, Başbakan İnönü'den çok farklı düşünceler taşıyan, karma ekonomi teorisinin gerçek savunucusudur. İsmet Paşa karşıtları da böyle düşünmektedirler. Dolayısıyla da Celal Bayar'ı desteklemektedirler.

Bayar'a göre, "devletin görevi, özel sektörün el atmadığı veya üstesinden gelemeyeceği sanayiye eğilmektir". Atatürk geçen zaman içerisinde devlet eliyle fazla sınai tesisler üretilmediğini, özel sektörün şeker, kağıt ve çimento fabrikalarını hızla üretmeye açtığını görünce, kaçınılmaz gerçekler karşısında İnönü'nün devlet kapitalizmi sisteminden ümidini kesip, Bayar'ın "karma ekonomi" modeline açıktan itibar etmeye başlamıştır.

Bütün bunlara rağmen yaptığı Sovyet Rusya gezisinden çok etkilendiğini, bakan ve milletvekili arkadaşlarına devamlı surette anlatan İnönü, kafasındaki dünya görüşünün devlet kapitalizmi modelini çoktan çizmişti. Ülkemize gelen yabancı uzmanlar ve hazırlanan projeler bir yana, Başbakan İnönü'nün Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker'e Sovyetlerin sanayi ve ziraat sistemini uzun uzun izah etmesi neticesinde, iki siyaset adamı yeni reformlara yöneleceklerine dair mutabakata varmışlardı. İnönü ve Recep Peker'in tatbiki koyuldukları program, Rusya'nın Bolşevik ihtillinin üzerinden geçen on beş sene içerisinde uyguladığı ve batı dünyasının gözünde köhneleşmiş olan devlet nizamının "komün" modeliydi.

İsmet İnönü'nün o günlerde Sovyet Rusya için söyledikleri şunlardır:

"Sovyetler Birliği sistemini ben, iki cepheyle göz önünde bulundurdum. 1930'da Sovyetler Birliği'ne gittim. Yakın temaslar ve tetkikler yaptım. Sovyetler Birliği o zamanlar büyük iç buhranlar geçiriyordu. Ve dış âlemde, hemen hemen yalnızdı. Bu büyük sıkıntılar içinde de Sovyetler âlemini, yanı başımızda kudretli bir devlet olarak gördüm. Ve bu devletin bizimle dost geçinmek fikrinde olduğunu şu şekilde anladım. Bu şekli düşündüğüm zaman, hem Atatürk'e hem meclis grubu'na anlattım. O şekil şuydu:

Sovyetler bütün düşünceleriyle batı hudutlarına dalmışlardır. Bu batı hudutları onlar için daimi bir tehlike tesiri yapmaktadır. Eğer biz doğu hududunda onlara bir gaile olmak durumuna girmezsek, bizimle dost geçinmeyi isteyeceklerdir. Bu durum, Batı hudutları halloluncaya kadar devam edecektir. Şimdiki dünya şartlarına göre de, Batı hudutlarını halledebilmeleri 25 senelik bir iştir. Batı hudutlarını hallettikten sonra, yeni bir dünya görüşüne çıkabilirler. Bizim politikamız buna göre yürütülmelidir.

Sovyetler Birliği'nin sistem ve nizam olarak Sovyet Rusya içinde yerleşmiş olduğunu görüyorum. İktisadi ve iç mücadelelerinin içinden başarı ile çıkmalarını, kuvvetli ihtimal sayıyordum."

İnönü'nün o dönemlere ait görüşlerini noktalayarak Sovyet programına ait meselenin bundan sonrasını Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun hatıralarından dinleyelim:

"Recep Peker bu konu üzerinde geceli gündüzlü çalıştı. Bilhassa, Yusuf Kemal Tengirşenk'le birlikte sistemin bilimsel dayanaklarını tartıştı. En son ortaya bir program çıktı. Çıkan bu program bilimsel olmaktan hayli uzak görünmekteydi. Fakat Recep Peker, kendi fikirlerinin sıcaklığı içinde, teorisini uygulamayı ısrarla istiyordu. İlk aşama olarak, Parti'yi 'üçlü bir yönetime' götürmeye karar verdi. Bir taslak hazırladı. Recep Peker'e göre; bütün devlet kuvvetlerini Parti'nin emrine geçiriyor ve Parti tepede bir triyomvira ile yönetiliyordu. Tabii ki düşüncesi, Atatürk-İnönü-Recep Peker triyomvirası, üçlü yönetimi idi.

İsmet Paşa taslağı okudu ve hiçbir görüş belirtmeden imzaladı. Recep Peker zaten baştan imza etmişti. Taslak Atatürk'e de imzalatıldıktan sonra hemen uygulanacaktı.

Atatürk'ün o yıllardaki Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak taslağı imzalaması için Atatürk'e sundu, Atatürk dikkatle okuduktan sonra:

'Bunu İsmet Paşa'ya gösteriniz' talimatını verdi.

Hasan Rıza, İsmet Paşa'nın taslaktaki imzasını göstererek:

'Görmüşler Paşam!...' dedi.

'Siz bunu yine de İsmet Paşa'ya okutunuz' demekle yetindi ve imza etmedi."

Bu noktaya bir "mim" koymakta yarar vardır. Atatürk gibi bir lider, iktidarı paylaşmaz. Eğer bunu yapacak olsaydı, milli mücadele döneminde ve Cumhuriyet'in ilk günlerinde yapardı, silah arkadaşlarıyla yolları ayrılmazdı. Bir orta yol nasıl olsa bulunur, ayrılık gayrilik olmazdı.

Atatürk gibi bir lider, bütün gücün bir siyasal partide toplanmasına da rıza göstermezdi. Onun gerçek hayali, bir gün mutlaka çok partili düzene geçmektir. Gerek yakın çevresini, gerekse milletvekillerini, fırsat buldukça yaptığı konuşmalarla halkını buna hazırlamaya çalışıyor, buna göre eğitmeye gayret ediyordu.

CHP'nin genel sekreteri olan ve "güçlü parti" kuramının öncüsü Recep Peker'le yolunu, biraz da şık olmayan şekilde ayırmasının nedeni budur.

Bu konuya yeniden döneceğim.

Eğer tüm yetkiyi ve ülkenin güçlerini bir partide toplarsa, kendisi ölene kadar cumhurbaşkanı olarak kalır, tüm kuvvetleri elinde bulunduran bu güçlü parti de, bir başka partinin kurulmasına hiçbir zaman fırsat vermezdi. Oysa istediği asla bu değildi. Her zaman seçimle göreve talip olmak, seçilemediği zaman da, CHP'nin başına dönmek istiyor ve bunu her fırsatta, her platformda yineleyip duruyordu.

Yakup Kadri'nin anlatımlarından da anlaşıldığı gibi Atatürk, CHP'nin mevcut nizamına bağlıdır, "devlet kapitalizminden" yana olmadığını açıklıkla ortaya koymaktaydı.

Tam da bu günlerde İtalya'nın Habeşistan'a saldırdığı haberleri gündeme oturmuştu. Eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden ihya etmek sevdasına düşen Mussolini, Akdeniz'den "mare nostrum" (bizim deniz) diye bahseder olmuştu. Parmağıyla Doğu Akdeniz'i işaret ederken çekilmiş fotoğrafları gazeteleri süslüyor, bu da Atatürk'ü müthiş sinirlendiriyordu. Her fırsatta Mussolini'ye yönelik çok sert demeçler veriyordu. Sebebini soranlara da, "Çünkü" diyordu, "... Mussolini asker değil... Savaşın ne felaket olduğunu bilmez. Ben askerim. Biliyorum... O yüzden, bu adamı hiç boş bırakmaya gelmez."

Recep Peker Olayı...

Çok partili döneme geçiş teşebbüsünün başarılı olamayışı biraz da dünyanın o günkü genel konjonktüründen kaynaklanıyordu. Faşist Mussolini İtalya'sını, Faşist Franco İspanya'sı destekliyor, Hitler Nazizmi tüm Avrupa'yı tehdit ediyor, Stalin komünizmi her yere yaymak için büyük gayret sarf ediyordu. Bu liderler tek parti diktasına dayanarak ülkelerini birer demir yumruk gibi yönetiyorlardı. O karmaşa içinde demokrasinin esamisi bile okunmuyordu ve Avrupa hızla yeni bir hesaplaşmaya doğru kayıyordu.

Kendisi CHP'yi kurmuştu ama cumhurbaşkanı olduğu için, parti genel başkanlığını vekâleten İsmet İnönü götürüyordu. CHP yönetiminde de genel konjonktüre uyup, parti tüzüğünde gereken değişiklikler yapılarak, CHP'yi daha güçlü bir partiye dönüştürme eğilimi artmıştı. Bu nedenle ve Avrupa'daki durumu yerinde incelemek üzere CHP Genel Sekreter'i Recep Peker, uzun süren bir tetkik gezisine çıkmış, neredeyse her ülkenin anayasa ve parti tüzüklerini de yanına alarak yurda dönmüştü. Başbakan İsmet İnönü bu metinleri bir yazı ekinde köşke göndermişti.

Bu metinleri tetkik eden Atatürk, evrakları sunan Hasan Rıza Soyak'a dönmüş:

"İsmet bunları okumuş mu?" diye sormuştu.

"Okumuş, efendim, bakınız takdim yazısının altında parafı var."

"Hayır, okumamış, bakmış. Söyleyin bu akşam her ikisini de yemeğe bekliyorum. Sofraya başka misafir de istemem."

Akşam yemekte Recep Peker tüm ülkeleri dolaştığını, bütün Avrupa'da genel eğilimin bu olduğunu, çok partili ülkelerde bile iktidarların bir demir yumrukla ülkelerini yönettiklerini, içinde bulunulan zor koşulların bu sonucu yarattığını uzun uzun ve hararetle anlatmıştı.

Atatürk bütün bunları çatık kaşla dinlemiş ve sonunda da, "Bunları ben öldükten sonra yaparsınız" diye kestirip atmıştı.

Faşizan eğilimlere kesinlikle tahammülü yoktu. İleride bir gün, "faşist bir yönetimin başı" olmakla suçlanacağını bilse, herhalde çok şaşırırdı. Ne var ki Avrupa'da o dönemde tüm ül-

kelerde benzer yapılanmalar görölüyor, en demokratik olanında bile iktidar muhalefete göz açtırmıyordu. Bir savaşa hızla sürüklenen koca kıtada kimi devletler, demokratik tavrı bir kenara bırakmışlar, önce ayakta kalmaya çalışıyorlardı. Demokrasi sonra gene gelirdi.

Bunların da çoğunda partiyi bir üçlü cunta yönetiyordu. Napolyon dönemindeki "triumvira" gibi. Kararlar ancak bu üç imzanın bir araya gelmesiyle alınabiliyordu. İşte Recep Peker örnek olarak bu tarz ülkelerin parti tüzüklerini almış gelmiş, İnönü de imzalamıştı. Atatürk de imzalarsa derhal uygulamaya geçilecekti.

Bu durumda da yönetim, Parti Genel Başkanı (ve cumhurbaşkanı) Atatürk, Genel Başkan Vekili İsmet İnönü ve Parti Genel Sekreteri Recep Peker arasında paylaşılacak demektir. Parti Meclisi ikinci sıraya itiliyordu. İşte bu örnek tüzükleri Atatürk elinin tersiyle itiyor ve bu öneriyi de bir "mim" koyuyordu.

Kendisine bugün diktatör denen adam, o günkü koyduğu tavırla, o dönemde pek çok ülkede uygulanan bu tarz cunta yönetimi tarzını değil, gerçek anlamda demokratik yönetimi destekliyor, parti meclisini bir kenara itmeyi onaylamıyordu.

Birkaç gün sonra, Anadolu Ajansı, 15 Haziran 1936 günü Atatürk'ün CHP Genel Sekreteri Recep Peker'i görevden aldığı haberini bildiriyordu.

Bir akşam yemekte konu gene açılmış, bir süredir Kâzım Dirik'in Trakya Müfettişliği görevinden alınması için ısrarcı olan ve reddedilen Peker, kırılgan bir ifadeyle, kendisinin de bir haysiyeti olduğunu, bu konularda üstelik söz sahibi de olması gerektiğini, zira bu partinin Genel Sekreteri olduğunu söyleyince, Atatürk de, "Yaaa. Öyle mi beyefendi... Ben de bu partinin Genel Başkanıyım. Şimdi bunu nasıl çözeceğiz?" demiş, bunun üzerine Recep Peker sofrayı terk edince de, yukarıdaki sonuç doğmuştu.

İnönü bu sonuca da çok üzölmüştü.

Birlikim devam ediyordu.

İnönü'nün Ruhunda Fırtınalar Estiren Telgraf

Başbakan İnönü ve kabinesinin Sovyet modeli ekonomi politikası, halkın gözünde iflas etme noktasına gelince, bu vahim

duruma müdahale eden Atatürk, ülke ekonomisinin gerçek bir iktisatçıyla yönetilmesinden yana görüş belirtti. Artık bundan böyle Türkiye'nin tarım, ekonomi ve bankacılık işlerini yeni İktisat Vekili Celal Bayar yürütecekti. Gazi Paşa, bu husustaki bütün yetkileri Bayar'a devretti. İktisadi meselelerde artık gözü arkada kalmayacak olan Atatürk, düşüncelerindeki bütün reformları hayattayken birer birer gerçekleştirecekti. Böyle düşünüyordu.

Cumhuriyet'in üzerinden geçen yıllar içerisinde memleket ekonomisi, alınan bütün tedbirlere rağmen, bir türlü istediği noktada değildi. Bir yandan kuraklık bahanesi, bir yandan tohumluk bulunamayışı, çiftçimizi üzüntülere sevk ediyordu. İsmet Paşa'nın kafa yapısında yer eden Devlet Kapitalizmi, ülke adına yeterli gelişmeler sağlayamadığından halk telaşa kapılmaya başlamıştı.

İşte böylesine zor günlerde İktisat Vekili Bayar, Parti programının kuralcı tarzından farklı uygulamalar sergileyerek, yumuşak devletçilik anlayışının yanı sıra özel teşebbüsü de yönlendirerek, iktisat dünyasındaki "karma ekonomi" modelini süratle hayata geçirmişti.

Bayar, üstün bir gayretle ülke ekonomisini düzlüğe çıkarmak isterken, göreve başlaması nedeniyle Atatürk'e çektiği teşekkür ve bağlılık telgrafının yankıları, siyasi çevrelerde şok etkisi yarattı.

"Türkiye Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'ne:

İrade ve feyzinizin ilhamı ile işe başladım. Halkın ve memleket ihtiyaçlarını en iyi sezen yüksek dehanızın açtığı nurlu yolda şimdiye kadar olduğu gibi, mefkûreci bir ameleniz olarak candan çalışacağım. Yeni vazifemde muhtaç olduğum kudret ve mukavemeti de teveccüh ve itimadınızdan alacağım. Bütün teşebbüslerimde bana tükenmez bir kuvvet ve mukavemet menbaı olan yüksek teveccüh ve itimadınızın devamı, en yüksek emelimdir.

İktisat Vekili
Mahmut Celal"

Bayar'ın bu telgrafına İstanbul'da bulunan Atatürk, aynı gün 13 Eylül 1937'de şu cevabı verdi:

"İktisad Vekili Mahmut Celal Beyefendi'ye

Yıllardan beri büyük ve maddi iktisad işleri içinde biz-zat uğraştınız, görgü ve tecrübeleriniz çoğalttınız. Bu defa İktisad Vekâleti'ne daha yüksek ve ameli vasıflarla deruhte etmiş bulunuyorsunuz. Bundan çok memnun ve müsterihim. Gerek zatı devletiniz ve gerek zatı devletinizi büyük bir isabetle seçen Başvekil Paşa Hazretle-ri'ne teşekkür ederim.

Bütün dünyada olduğu gibi memleketimizde de en baş-ta bulunan mühim işimiz, iktisad işidir. Bu işte en yük-sek muvaffakiyeti temine çalışmak hayatidir. Zaruridir. Bunu için bu işle devlet teşkilatının, bütün yurttaşları ve hepimizin ciddi duygularla alakalı olmamız tabiidir. Milli İktisad yolunda emin olarak ve emniyet vererek kat'i ve radikal adımlar atarken, esas programımızın, il-ham ettiği ameli tedbirleri tercih etmek en doğru yoldur. İçtimai heyetimizin iş bölümleri sahiplerini aynı faydalı alaka ile bu yolda el ele vermiş, omuz omuza dayanmış bir hedefe yürüyen samimi yolcuları yapmak, devletin iktisad işlerinde yorgunluğunu azaltmak ve muvaffaki-yet zamanını kısaltmak için tek çaredir.

Muvaffakiyetiniz için benimle beraber bütün arkadaşla-rımızın ve yurttaşlarımızın maddi ve manevi her türlü vasıtalarla yardımcınız olduğunu düşünerek, müste-rihane ve muvaffakiyetten emin olarak radikal surette çalışınız, efendim.

Reisicumhur
Gazi Mustafa Kemal"

Atatürk'ün Bayar'a gönderdiği telgraf 14 Eylül 1937'de *Ulus* gazetesinde manşetten yayımlandı. Siyasi çevreler böylesine şaşalı bir telgrafın şaşkınlığı içerisindeydiler. Atatürk bugüne kadar Başvekil dahil hiçbir devlet adamına övgülerle dolu sev-

gi tezahürü içeren yazılı açıklamada bulunamamıştı. İsmet Paşa'da tedirginlik had safhaya ulaşırken, politika kulislerindeki dedikodular almış yürümüştü. İnönü, mümkün olduğu kadar dikkatli davranıp İktisat Vekili Bayar'ın birkaç istisna dışında, hiçbir icraatını engellemedi. Çalışmalarını dikkatle takip ederken ancak Atatürk'ün övgüler içeren bir üslupla kaleme aldığı telgrafına da için için üzülüyordu.

Atatürk yaz çalışmalarını tamamlayıp Eylül ayının sonlarında avdet etmişti. İnönü mutat görüşmesini yapmak için Çankaya Köşkü'ne çıktı. Atatürk, yakın arkadaşları Kılıç Ali, Nuri Conker ve Ruşen Eşref Ünaydın ile birlikte sohbet etmekteydi. İnönü içeriye girince belki özel görüşme yapar düşüncesiyle, Kılıç Ali ve Nuri Conker kalkmaya yeltendiler. Atatürk "İsmet Paşa'nın sizlerden saklı bir işi olamaz" diyerek arkadaşlarının kalkmalarına mani oldu. Sohbet koyulaşınca Atatürk, İktisad Vekili Bayar'dan memnun olup olmadığını İsmet Paşa'ya sordu. İsmet Paşa:

"Terbiyeli bir insandır. Kendisini sevdiğimi bilirsiniz" demekle yetindi.

Ve devam ederek:

"Celal Bey'in teşekkür telgrafına verdiğiniz cevap görülmemiş bir şeydi."

Atatürk: "Nasıl, yani!?" dedi.

İsmet Paşa serzenişli bir ses tonuyla:

"Bir Vekile değil, bir Başvekil'e çekilmiş gibi... Bu telgraf karşısında izin veriniz de Başvekilliği Celal Bey'e terk edeyim."

Atatürk, İsmet Paşa'nın serzeniş içeren konuşmasına derin bir kahkaha atıp, işi şakaya dökerek, "Şimdi değil, ileride onun da sırası gelir!" dedi.

Böylesine şaka dolu konuşmaya hep birlikte gülerlerken, İsmet Paşa'nın zoraki gülüşünün arz ettiği görünüm, sanki çok yakın bir gelecekte olacakları şimdiden ihsas eder gibiydi... Nitekim "o yakın gelecek", sadece beş gün sonra geliverdi... 19 Eylül 1937 itibarıyla Başvekil İsmet Paşa, hasta olduğu nedeniyle 3 ay izne ayrılmış, yerine vekâleten İktisat Vekili Celal Bayar getirilmişti.

Değişen Dünya Konjonktürü

Fethi Bey'in yurtdışına giderken Mustafa Kemal'i uyardığı irtica konusu, elbette Mustafa Kemal'in de çok hassas olduğu bir sorundu. Özellikle harf devriminden sonra, beklendiği gibi belli çevrelerden "... Kur'an harfleri terk edildi, gâvur harfleri kabul edildi" şeklinde tepkiler gelmiş, öte taraftan nineler torunlarının ellerinden tutarak halk evlerine koşup dört ayda okur yazar olunca, hele askerdeki torununa yeni harflerle kendisi mektup yazabilince, okuma yazmanın ne kadar da kolaylaştığı anlaşılmış, tepkiler azalmıştı.

İsmet Paşa bile, başlangıçta harf devrimini erken bulmuş, "Bunun için biraz daha beklemenin daha yararlı olacağını..." savunmuştu. Fakat Mustafa Kemal ısrar edince de, reform uygulanmış, bu tarihten itibaren İsmet Paşa'nın bir daha "Eski Türkçe" ile yazdığını gören kimse olmamıştı. Reformlar, dünyanın bir kaosa sürüklendiği zamanda bile kararlılıkla sürüyordu ama tarikat-cemaat çevrelerinde de fitne fesat dinmiyordu. Hükümet, Atatürk'ün bu konudaki hassasiyetini bildiği için gelişmeleri dikkatle izliyordu. Memleketin neresinde reformlara yönelik en ufak bir hareket olsa, İnönü Köşk'e çağrılıyordu.

Ardından ezanın Türkçe okunmasına ilişkin yasa çıkmış ve uygulamaya da geçilmişti. Gazi ibadetin kendi dilimizde yapılmasının daha doğru olduğuna inanıyordu. Önce Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Mealini hazırlattı. Bunun için bir bütçe yoktu. Gereken 10.000 lirayı kendisi ödedi. İslam dünyasının büyük âlimi Elmalılı Hamdi Hoca Türklerin ilk kez kendi dillerinde bu kutsal kitabı okumalarına ve anlamalarına olanak veren ilk *Kur'an-ı Kerim* mealini yazdı. Bu husus da özellikle Anadolu'nun muhafazakâr kesimlerinde çeşitli yorumlara yol açtı, homurtular iyice arttı.

Bu gibi hallerde seyahate çıkmayı ve halkın nabzını tutmayı yeğler, kimi zaman İnönü de kendisine refakat ederdi. Bu seyahatlerinde de halkla temas ettikçe yaptığı konuşmalarda, yapılan devrimlerin anlamını ve önemini, o kendine has üslubu ile anlatır, dinleyenleri hayran bırakırdı. Ama her yere de yetişemezdi ki!... Bir defasında, Antalya'yı ziyareti esnasında, Genel Sekreteri Soyak'a yakınmıştı:

"Nihayeti ben de bir insanım birader. Sonsuz gücüm, kuvvetim yok ki... Her şeyi benden bekliyorlar. Bir anda her şey hallolsun istiyorlar. Onlar da haklılar ama devletin durumu da belli. Bazen bunalıyorum, çocuk, bunalıyorum..."

İşte böyle bunalım anlarında da ortalığı kırıp geçiriyor, her şikâyet nihayet hükümeti ilgilendiriyor olduğu için, seyahatlerden döndüğünde bakanlara, genel müdürlere fazlaca yükleniyordu. Bu da başbakanı incitiyordu.

İçeride bunlarla uğraşırken, daha çok vaktini dış politika alıyordu. Orada çok daha ciddi gelişmeler hızla akıp gidiyor, dünya büyük bir hızla, bir kaosa sürükleniyordu.

İtalya'da Mussolini'nin Anadolu'ya yönelik tehditleri karşısında, Balkan Paketi'nin kurulmasına öncülük ederek Türkiye'nin batı sınırlarını güvenceye almıştı. Romanya, Yugoslavya, Yunanistan şimdi Türkiye ile birlikte aynı pakt içindeydiler. Bir süredir devam eden Sadabat Paketi görüşmeleri de olumlu sonuç verecek, 1937'de İran, Irak ve Afganistan ile de Sadabad Paketi içinde olunacaktı. Atatürk böylece Türkiye'nin Doğu sınırlarını da güvence altına almıştı ama Doğu Anadolu'da Dersim bölgesindeki isyandan elbette hoşnut değildi ve gelişmeleri dikkatle izliyordu.

Bununla da bitmiyordu. Fransa, 1936'da Suriye'yi boşaltma kararı aldığını resmen ilan etmişti. Böylece Suriye bağımsızlığını kazanıyor, ayrıca bu topraklar üzerinde bir de bağımsız Lübnan kuruluyordu. Atatürk derhal 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması'nı gündeme getirerek, İskenderun Sancağı'nın da Lübnan gibi bağımsız olması gerektiği savını ortaya atıp, bu konuda son derecede kararlı ve ısrarlı çalışmalara yoğunlaşmıştı. Aynı günlerde Dersim'deki Kürt isyanının zamanlaması bir tesadüf olamazdı. Bunu net görüyordu.

Almanya'da Hitler, izlediği saldırgan politika ile çevresini tehdit etmeyi sürdürüyor, bunun sonunun iyi gelmeyeceği çok açık görülüyordu.

Öte yandan aynı yıl İtalya Habeşistanı işgal etmiş, Milletler Cemiyeti hiçbir şey yapamadan olayı sadece seyretmişti. Mussolini şimdi de gözünü Akdeniz'e çevirmişken, bu kez Hatay

için Fransa ile bir kriz yaşıanıyordu. Aynı yıl içinde Montrö antlaşması imzalanarak Türk Boğazları tamamen Türk egemenliğine devredilirken, Rusya bu durumdan hiç hoşnut olmamış, itirazlarını ortaya koymuştu.

Tam da bu sırada başlatılan Dersim isyanı, nasıl tesadüfi olabilirdi ki? Üstelik bir de isyanın elebaşı Şeyh Seyit Rıza, Dersim Generali imzalı başvurusu ile İngiltere'den yardım isteyince, Atatürk Türkiye'yi, yaklaşan II. Dünya Savaşı öncesinde, bir sorunlar yumağıyla sarılmış gibi hissetmeye başlamış ve öncelikle Dersim Meselesi'nin en geç 1938 Mayıs'ına kadar mutlaka bitirilmesi emrini vermişti. İçerideki bu isyan bastırılmalıydı ki, hemen ardından Hatay için kesin ve kararlı olarak Fransa'ya karşı harekete geçebilsin.

Zaten ne zaman Türkiye'nin bir dış sorunu gündeme gelse, mutlaka içerden bir Kürt ayaklanması devreye sokuluyordu. Kurtuluş Savaşı esnasında Ankara Hükümeti 16 irili ufaklı isyanla boğuşmak zorunda kalmış, bunların büyük bir çoğunluğunu Kürtler çıkarmıştı.

Buna, "bir kısım Kürtler" demek elbette daha doğrudur.

Kurtuluş Savaşı'nda vatan savunması yaparken gözünü kırpmadan canını, kanını veren Mehmetçiğin arasında elbette pek çok Memo, Hasso, Agop, İsrafil, Mişel, Aleks ve benzeri yurtseverler de vardır. Bu vatan için şehit düşmüşlerdir. Mehmetçik onların hepsinin ortak adıdır. Bu ne kadar gerçekse, emperyalistlerin oyununa gelip bağımsız bir Kürdistan kurmak hayaliyle bu vatana ihanet ederek isyan eden Kürtlerin varlığı da o kadar gerçektir.

Bu iki "Kürt" kesimi birbirinden elbette ve dikkatle ayırmak gerekir.

Lozan'da varılan mutabakat gereği, Boğazlar'ımızın her ikisinin de her iki yakasındaki 15 km.lik alan içine Türk askeri-nin girmesi yasaklanmış, bu bölgenin güvenliği, başkanı Türk olan bir uluslararası komisyonun yönetimindeki Milletler Cemiyeti Gücüne terk edilmişti.

Bu durumu, "egemen devlet olma" onuruyla bağdaştıramayan ve sonunda bu konuyu da 20 Temmuz 1936 Montrö Antlaşması ile çözen Atatürk, bu kez Hatay'ı kurtarmak üzere o hasta haliyle ayağa kalkmışken, Dersim'de başlatılan isyanı tam bir

ihanet olarak yorumluyor, Cumhuriyet yönetiminin eşkıyaya kesinlikle teslim olmayacağını her fırsatta ifade ediyordu. Nitekim "tenkil" harekâtı sürüyordu.

Ardı ardına gelen bütün bu olaylar Atatürk'ü çok sinirli yapmıştı. İnönü ise, bir başbakan sorumluluğu içinde, olayları soğukkanlılıkla götürüyordu. Dünya konjonktüründeki eksen kayması devam ediyordu. Böyle bir ortamda Hükümetle Çankaya arasında zaman zaman fikir ayrılıklarına rastlanması ise kaçınılmaz oluyordu.

Bu da İnönü ile Atatürk'ü, eskiye nazaran daha da sık karşı karşıya getiriyordu.

Çiftlik Meselesi...

Uzandığı yatağında bütün bunlar bir film şeridi gibi gözünün önünden geçtikçe, Atatürk'ün uykusu iyice açılmıştı.

İsmet Paşa ile yollarının ayrılmasında belli ölçekte payı olan, en azından işte şu içinde bulunduğu Köşk'teki son tartışmanın açılmasına vesile olan Orman Çiftliği meselesi birden aklına gelince yatağından doğrulup bir sigara yaktı. Dumanını içine çekerken pencereye yürüdü.

Çiftliğe doğru uzun uzun baktı.

Ankara'nın solgun ışıkları çok uzaklarda bir yanıp bir sönyordu.

Yıllar öncesine, Cumhuriyet'in kuruluşunun 10. yıllarına gidiverdi.

Bu Çiftlik dahil tüm mal varlığını millete bağışlamak istediği günlere...

1927 yılında Büyük Nutku'nu okuduğu CHP'nin 2. Kurultayı'nda, taşınır taşınmaz tüm mal varlığını CHP'ye bağışlayacağını duyurmuştu. Daha ileride, bu Parti'nin artık devletle tamamen bütünleştiğini görerek fikrini değiştirmiş ve mal varlığını CHP'ye değil, Hazine'ye bağışlamaya karar vermişti. İşte 1933 yılında bu konuda ilk adımı atmış ve gereken hukuki hazırlığı yapmasını da Genel Sekreter'i Hasan Rıza Soyak'a emretmişti.

Soyak Atatürk'ün bu emrinin yerine getirilebilmesinin olanak dışı olduğunu, Miras Hukuku'nda "mahfuz hisse" denen bir kavram bulunduğunu, buna göre kız kardeşi Makbule

Hanım sağ olduğu için, mal varlığının yüzde 25'inin Makbule Hanım'a ait olduğunu, o nedenle tümünü değil ama kendi tasarrufundaki yüzde 75 üzerinde dilediğini yapabileceğini uzun uzun anlatıp durdu.

Atatürk tatmin olmuyor, tüm varlığını milletine yani hazineye bağışlamak konusunda ısrar ediyordu. Son sözünü söylemiş, "... Her neyse, bir çaresini bulmalı ve mutlaka benim istediğim gibi bir vasiyetname yapmalıyız. Sen bu işle meşgul ol..." demişti. Emir kesindi.

Hasan Rıza bunun üzerine bir hukuk bilgini olan Saruhan (Manisa) Milletvekili Mustafa Fevzi Efendi'ye danışmış, konuyu inceleyen M. Fevzi Efendi şu öneriyle gelmişti:

"Miras Hukuku hükümleri çok açık. Oradan bir çıkış göremiyorum. Yalnız aklıma bir başka nokta geliyor: TBMM, Gazi için özel bir kanun çıkartsın. Sorun herhalde o zaman çözülebilir."

Atatürk'ün de uygun görmesi üzerine konu Meclis'e götürülmüş ve bu kanun çıkartılmıştı.

Kabul tarihi: 12.6.1933, numarası: 2307.

Madde 1: Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin, Kanunu Medenin 452. maddesi dairesindeki tasarrufları, mahfuz hisseler hakkındaki hükümden müstesna olup, bütün mallarında muteberdir.

Madde 2: Bu kanun neşri tarihinden itibaren muteberdir.

Madde 3: Bu kanunun hükümlerini icraya, İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Tüm mal varlığının ulusa yani hazineye ait olduğu, 1933'te çıkarılan işte bu yasayla hüküm altına alınmış oluyordu.

İntikallerin tamamlanması ise 12 Haziran 1937'de bitmişti.

Özel yasa çıkarttırarak kendine özel çıkarlar sağlayan devlet adamlarına, dünyanın her yerinde dün de, bugün de rastlanıyor, yarın da rastlanacak... Ama özel yasa çıkarttırarak nesi var nesi yok milletine bağışlayan devlet adamına ne Atatürk'ten önce ne de sonra bir daha rastlanmadı. O, bu konuda da "Tek Adam" olduğunu tüm dünyaya göstermişti ve 1933'ten itibaren O'nun artık bir dikili ağacı bile yoktu.

Kâğıt üzerinde nice mal mülk sahibi görünüyor olsa da...
Ne Atatürk'müş ama!...

Atatürk'ün bu cömert davranışı karşısında Başbakan İnönü Meclis'te uzun bir konuşma yapmış, millet adına Atatürk'e şükranlarını sunmuş, ardından 13 milletvekili daha konuşmuş, yüzlercesi de çektikleri telgraflarla memnuniyetlerini dile getirmişlerdi.

O ise son derecede sakın, adeta yaptığının duyulmasından utanır gibiydi.

Seyahatte olduğu Trabzon'dan yanıt verdi:

"Yapılan vazifedir. Mustafa Kemal..."

Aynı gün bir açıklama daha yapmıştı:

"Ben günü geldiğinde milletime en değerli varlığımı, canımı vereceğim..."

Bu demeçten kimse bir şey anlamadı. Durup dururken şimdi neden "canını vermekten" falan bahsediyordu ki!

Bu sorunun yanıtını bir tek kendisi biliyordu: Hatay Sorunu.

Hastaydı ve bunu yakın çevresi hariç kimse henüz bilmiyordu.

Ya O Hatay'ı alacaktı ya da Hatay O'nu...

Tıpkı Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul için söylediği gibi...

Hasan Mezarıcı Adında Bir Milletvekili...

Bu taşınmaz mallarının Hazine'ye devri konusu üzerinde bu kadar durmamın özel bir nedeni var. Bir zamanlar Refah Partisi'nde Hasan Mezarıcı adında bir milletvekili vardı. Müftü emeklisi olan Mezarıcı, her konuşmasında bir fırsat yaratır ve bitmez tükenmez bir kinle Atatürk'e saldırır dururdu. Bu yüzden hüküm giymiş, hapis yatmışlığı da vardı. Kini biraz da oradan geliyordu. Tıpkı bugünkü örnekleri gibi.

Bugün de malum TV kanallarında, Atatürk'e hakaret etmek için planlandığı ilk dakikada anlaşılan düzmece tartışma programlarında, besleme basındaki köşelerinde, Atatürk'e her hakaretin karşılığı, özel ve ek prim alıyorlarmış gibi fütursuzca saldırıyorlar. Üstelik bunu demokrasi adına, özgürlükler adına, "Resmi olmayan, gerçek Tarih adına" yaptıklarını da yüzle-

ri bile kızarmadan söyleyebiliyorlar. Gerçek aydınlar da bütün bu olup biteni oturdukları köşelerden, hazmedemeyenler ise Silivri ve benzeri yerlerden seyreliyorlar.

Ben o günlerde her hafta Pazar akşamları Radyo Best FM'de, "Atatürk'ün Yolunda Bir Arpa Boyu" programında, canlı yayında Atatürk'ü, Kurtuluş Savaşımızı, Cumhuriyet'in kazanımlarını anlatıyordum. Programı yapan, ODTÜ'lü, Alper adında, her iki gözü de âmâ, yüreği Atatürk sevgisi dolu bir gençti.

Bir gün beni aradı ve "... Hocam" dedi, "bu haftaki programda Atatürk'ün mal varlığını açıklar mısınız? Hasan Mezarıcı, Antalya'da yaptığı bir konuşmada 'Atatürk bu kadar mal varlığını nasıl elde edebilmiş? Her ilde bir köşk, bahçeler, çiftlikler, tarlalar... Bu değirmenin suyu nereden gelmiş? O günkü Meclis ipotek altındaymış, kimse kalkıp da bu hesabı soramamış, işte şimdi ben soruyorum. Biri bana bunu açıklasın' demiş. Siz bu açıklamayı bizim programdan yapar mısınız?"

Peki demiştim ve o günkü programı tümüyle bu konuya ayırmıştım.

Zavallı Mezarıcı, Atatürk'ün zaman zaman ziyaret ettiği yerler belediyelerinin kendisine "yörenin bir şükran ifadesi olarak" hediye ettikleri köşkleri kendi parasıyla satın aldığını sanıyor, bu paranın kaynağını soruyordu. Oysa Atatürk nezaketen kabul ettiği bu köşkerin tümünü ilk fırsatta belediyelere iade etmiş, buraları o belediyeler tarafından ya "Atatürk Evi" olarak muhafaza edilmiş veya müzeye dönüştürülmüştü.

Atatürk, kendine hediye edilenler bir yana dursun, kendi parasıyla edindiklerini bile ya Yalova'da, Mersin'de olduğu gibi yöre köylüsüne veya yukarıda belirtildiği gibi hazineye bağışlamıştı. Ama zavallı Milletvekili Mezarıcı bunlardan habersizdi. Ya da bilmezden gelerek Atatürk'e saldırıyordu. On-
dan aldığımız son haber-görüntüde ise yerleştiği Köln'ün bir mahallesinde, komşusu Kaplan kendini Halife ilan etmiş, çevresine İslâmiyeti güya yayarken, Mezarıcı da bir diğer mahallede "Mesih"liğini ilan etmekle meşguldü. Beline kadar uzattığı saçlarını bir de sarıya boyatıp, üstüne de uzun kaftanını giyin-
ce İsa'ya da benzemişti doğrusu. Ciddi ciddi beklenen Mesih olduğunu ilan etmişti, Müslümanlar bir yana, şimdi de Hristiyanları kurtarmakla meşguldü...

Almanlar bir Kaplan'a, bir Mezarıcı'ya bakıp, Türkler için ne düşünmüşlerdir acaba?

Bu konuda bir diğer acı deneyimimi ise, kültür düzeyi oldukça yüksek olduğunu tahmin ettiğim bir topluluk önünde, Antalya'da yaptığım konuşmadan sonra yaşadım:

"İyi ama..." dedi, muhatabım, "Son günlerini yaşıyordu. Öleceğini anlamıştı. Çoluk çocuğu da yoktu, eşi de! Bu bağışları fazla abartmamak lazım... Öyle değil mi?"

Yanıliyordu, hayır öyle değildi.

Atatürk'ün yaptığı bağışlara temel olan yasayı Meclis'ten rica ederek çıkarttığı tarih 12 Haziran 1933'tür... Yani, Cumhuriyet henüz 10 yaşındadır. Hastalıktan hiçbir emare elbette yoktur, çünkü hasta değildir. Henüz 52 yaşında, dünyanın en karizmatik, adından en çok bahsedilen, en çok gıpta edilen lideri, İslam dünyasının ise parlayan yıldızıdır.

Joseph Stalin, Adolf Hitler, Benito Mussolini, Franko gibi çağdaşları arasından kolayca fark edilen, diğer tüm esir halklar tarafından da sevilip sayılan, saygı gören bir önderdir. Hiçbir yere gitmediği halde, her Cumhuriyet Bayramı'nda kendisini ziyaret edip elini sıkabilmek için Asya'dan, Avrupa'dan liderler yarış içindedirler...

İşte bu Atatürk, öleceğini anladıktan sonra değil, işte bu konumdayken tüm mal varlığını hazineye yani ulusuna bağışladığının ifadesi olan yasayı, hatta Meclis'in itirazlarına rağmen 1933'de çıkarttırmıştır. Bu tarihten itibaren Atatürk'ün kendi üzerine kayıtlı görünse de, gerçekte tek bir dikili ağacı yoktur. Ne varsa tümünün millete ait olduğunu bu yasa ile teminat altına almıştır.

Bu soruya hâlâ "evet" yanıtını verebilecek ya da bu konuyu güya istismar ederek Atatürk'ü halkın gözünden düşürebileceğini zanneden, zavallı, aydınımsı kılıklı, ultracahil yazar çizer tayfası elbette vardır. Biliniz ki bu yaratıkların ya beyinlerine giden damarlarda tıkanma vardır, ya da damarların sonunda zaten bir "beyin" yoktur.

O yüzden zaman zaman karabatak gibi ortaya çıkar, Atatürk'e duydukları nefretin sara nöbetleri altında, kimi zaman basında, kimi zaman ekranlarda, debelenip dururlar.

Bu gibilerin bu ruh hastalığına günümüz tıbbı henüz bir tedavi yöntemi bulamamıştır.

Hasan Mezarıcı ve benzerlerinin bilmediği veya bilmezden geldiği nokta şuydu:

Atatürk her konuda ulusuna örnek olmaya çabalıyordu. Bu nedenle memleketin dört bir yanından, çoğu zaman kıraç ve kimi zaman da Ankara'daki gibi bataklık çiftlik arazisi satın alıyor, büyük uğraşlar sonucu buralarını cennete çeviriyor, tarlaya traktörü sokarak makineli tarımın önemini yöre köylüsünün gözüne sokmaya çalışıyordu. Sonra da bunları birer "örnek çiftlik" olarak yöre halkına bağışlıyordu.

İyi de bu topraklar onlarca yıldan bu yana, savaşlar yüzünden ekim bakım görmemişti ki! Köylü ise elindeki sabanı bırakmış, süngüsünü kapmış, Galiçya'dan Filistin'e, Yemen'e; Kafkaslar'dan Çanakkale'ye; yetmemiş İnönü'ye, Sakarya'ya, Dumlupınar'a, vatan hizmetine koşmuştu. Şehit düşen canını, sağ döneni ise Ankara'nın her feryadında elindeki kalanı cömertçe vermekten çekinmemiş, varını yoğunu tüketmişti. Köylü yoksuldu.

"Eyyi deyyon, güzel deyyon emme... o traktor dediğin makineye güç yeter mi heç Paşam!" deyiveriyorlardı, bu konuyu nerede açsa.

O zaman hep aynı şeyi anlatıyordu:

"Kolayı var. Hepiniz bir araya gelecek bir kooperatif kuracaksınız. Traktörü kooperatif alacak, tek tek sizler değil. Sonra da hepinizin tarlalarına sırayla bu traktör girecek. Kısa zamanda veriminizin de gelirinizin de arttığını göreceksiniz..."

Böylece kooperatif kurulmasına öncülük ediyor, 1 numaralı üyeliği kendisi alıyor, bu yoldan da köylüye örnek oluyordu. Kendi çiftlikleri başarılı bir düzeye geldiğinde de bunları o yörenin köylülerine bağışlıyordu.

Atatürk böylece diğer taşınmaz mallarıyla birlikte Atatürk Orman Çiftliği'ni de içindeki tüm tesisleriyle beraber hazineye bağışlamıştı ama Çiftliğe gittiğinde gördüklerinden mutlu olmuyordu.

Çiftlik bakımsızdı. Ağaçlar kurumaya yüz tutmuştu. Ortalık mezbeleliğe dönmüştü. Bunu gördükçe üzüliyordu. Devrettiğinde yemyeşil olan ve Ankaralıların mesire yerine dönüşmüş olan Çiftlik, tam bir "memur zihniyeti" ile yönetilmeye başlanmıştı. Bu konuda sık sık Tarım Bakanı'nı hedef almaya başlamıştı. Bu ise İnönü'yü incitiyordu.

Birikim sürüyordu.

Bomonti Meselesi

Köşkün penceresinden Ankara'yı seyrederken işte bunları düşünüyor, düşündükçe uykusu açılıyordu.

Çiftlikte küçük bir bira fabrikası da vardı. Danimarkalılarına göre bu fabrika, yapılacak küçük bir yatırımla biraz daha büyütülürse, İstanbul'daki Bomonti Bira Fabrikası'na pekâlâ rakip olabilir, bu rekabetten de tüketici yararlanırdı. Danimarkalıların yaptığı fizibilite raporları bunu gösteriyordu.

Üstelik Bomonti'nin imtiyaz süresi sona eriyordu. Atatürk sürenin uzatılmamasından yanaydı. Bomonti ise sürenin uzatılması için Danıştay'da dâvâ açmıştı. İnönü'nün kız kardeşi Saniha Hanım'la evli olan enişte Abdürrezzak Bey Bomonti'nin hissedar yöneticilerindendi ve bu imtiyazın uzatılması için bir taraftan İnönü üzerinde baskı yapıyor, İnönü'nün bir diğer kardeşi Rıza Temelli'nin de Bomonti'ye ortak olması işin rengini daha da değiştiriyordu.

Bunlara karşılık Tarım Bakanı Şakir Kesebir'in Çiftlikteki bira fabrikasını genişletmeye yanaşmaması Atatürk'le İnönü'nün arasının açılmasına en azından katkıda bulunuyordu.

Bardağı taşıran son damla ise Nyon Konferansı olmuştu.

Nyon Konferansı Meselesi

1936 yılının Temmuz ayında İspanya'da solcular ile sağcılar arasında 1.5 yıl sürecek olan bir içsavaş başlamıştı. Ülkedeki ılımlı solcular ile aşırı sol birleşerek Halk Cephesi'ni oluşturmuşlar, arkalarına Rusya'nın da desteğini alarak iktidara gelmişlerdi. Komünistler böylece İspanya'da iktidar gücüne sahiptiler.

Buna karşılık Almanya ve İtalya ise, açıkça görülür şekilde bu savaşta Faşist Franco'ya destek veriyordu. Böylece aslında İspanya'da iki ayrı doktrin, yani komünizm ve faşizm savaş halindeydiler. Bu esnada da Akdeniz'de kimliği belirlenemeyen birtakım denizaltılar, ticaret gemilerini batırıyorlardı.

10 Eylül 1937 günü, Akdeniz'de korsanlık yapan bu denizaltılara karşı alınacak tedbirleri görüşmek üzere Nyon'da uluslararası bir konferans düzenlenmişti. Türkiye de bu konferansa katılmak üzere İngiltere ve Fransa'dan ayrı ayrı davet almıştı.

Mussolini'nin ne çılgın biri olduğunu bilen İnönü, "bu diktatörün eline bir bahane vererek, bir macerayı kendi üzerine çekmek istemiyor", Nyon Konferansı'na Türkiye'nin katılmasına sıcak bakmıyordu.

O esnada İstanbul'da, Florya'da olan Atatürk ise farklı düşünüyordu:

"Avrupalı büyük devletlerle eşit statüde bir olayın içinde olmak Türkiye için önemliydi ve gurur vericiydi. Böyle bir anlaşmaya taraf olunursa, deniz gücü kısıtlı olduğu için, zaten Türkiye'den beklentiler fazla olmazdı; olsa olsa oluşturulacak ortak deniz gücünün yakıt ikmali vb. için Türk limanlarından yararlanılırdı. Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras zaten Cenevredeydi, oradan Nyon'a geçmeliydi."

Atatürk böyle düşünüyordu. İnönü ise böyle düşünmüyordu.

İspanya'daki içsavaşta komünistlerle faşistler dövüştüğüne göre, şikâyeteye yol açan ticaret gemilerini Akdeniz'de batıranlar, Boğazlardan geçip Akdeniz'e inen Rus denizaltılarıysa, o zaman Stalin'le başımız derde girecek, yok eğer İtalyan denizaltılarıysa, bu kez de Mussolini ile karşı karşıya geleceğiz demektir. Her iki durumda da belaya bulaşmış olacaktık.

Oysa Montrö Boğazlar Antlaşması'nı daha dün kadar kısa bir süre önce ancak imzalayabilmiş (20.07.1936) ve Boğazlar'daki egemenliğimizi dünyaya onaylayabilmiştik, Hatay sorununuz ise hâlâ çözüm bekliyordu... Bu sıkıntılar varken, yenilerini davet etmiş olmaktan çekiniyordu Başbakan.

Ardından, Rus ve İngiliz ticaret gemileri de vurulmaya başlanınca, bu savaşın genişlemesi riski iyice artmıştı. İtalya ile Rusya'nın birbirlerini suçlayan karşılıklı notaları ise havalarda uçuşuyordu. Böyle bir tablo karşısında da İnönü, " ... Batırıyorlarsa bizim gemilerimizi batırmıyorlar ya! Bu işe bulaşmayalım" demeye getiriyordu.

Bu saldırı olayları bizim karasularımız içinde de görülmeye başlandı. 1937 yılı Ağustos ayında biri Çanakkale Boğazı açıklarında, diğeri de o havalide, karasularımız içinde 2 İspanyol gemisi torpillenmişti ve bu gemiler Rusya'dan İspanya'ya gönderilen muhtelif eşya ve malzemeyle doluydu. Diğer taraftan da Marmara Denizi'nde yabancı bir denizaltının görüldüğü ısrarla öne sürülüyordu.

Dışişleri Bakanlığımız Ankara'daki büyükelçiliklere verdiği notada, torpillenen İspanyol gemileri hakkında resmi tahkikat açıldığını bildirmişti

İşte bu aşamada, Akdeniz'de sürüp giden bu korsanlık olaylarına karşı sıkı tedbirler almak üzere, İngiltere ve Fransa tarafından, bir Akdeniz Konferansı toplanması fikri ortaya atılmış, Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerle, en çok şüpheleri üzerine çekmiş olan Almanya ve İtalya da bu toplantıya davet edilmişti.

Türk Hükümeti de bu gelişmeler karşısında bu daveti kabul etti ve zaten Cenevre'de bulunan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Türk Delegesi sıfatıyla konferansa katıldı.

Atatürk Florya'daydı. İsmet Paşa ise bu siyasi durum nedeniyle Ankara'ya hareket etmişti.

Nyon Konferansı 10 Eylül 1938 günü İsviçre'nin Nyon şehrinde açıldı. Konferans'a Arnavutluk, Bulgaristan, Mısır, Fransa, Yunanistan, Romanya, Türkiye, Sovyet Rusya ve Yugoslavya katılmıştı.

Aras, toplantı tutanaklarını muntazam olarak Ankara'ya Hükümete, ayrıca bir kopyasını da Florya'ya Atatürk'e gönderiyordu.

Fransızca olan metnin bir maddesi Atatürk'ün dikkatini çekmişti. Buna göre "İngiltere ve Fransa, Akdeniz'deki bu denizaltı korsanlığını önlemek için, gerektiğinde Türkiye'den yardım" isteyebilecekti. Metinde "assistance" sözcüğü geçiyordu. Bu "yardım" nereye kadar olacaktı? Açıklık yoktu.

Atatürk, yanındaki Genel Sekreteri Soyak'a dönmüş, "... acaba Hükümet bu maddenin farkına varmış mıdır?" diye sormuştu.

Soyak Ankara'yla temas kurmuş, hükümetin böyle bir anlam çıkarmadığını anlamıştı. Bunun üzerine, yapılan uyarı sonunda telaşlanan İnönü, adı geçen maddenin ilerde Türkiye'nin başına iş açabileceği kaygısına kapılmıştı ve Aras'a gönderdiği talimatta "o madde var olduğu sürece anlaşmayı imzalamaması" bildirilmişti.

Bundan haberi olmayan Atatürk ise madde konusunda uyarıyı kendisi yaptığı halde, katılmanın Türkiye için daha yararlı olacağına hükmetmiş ve Aras'a aynı gün , "... anlaşmayı imzala..." talimatını göndermişti.

Şimdi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın elinde iki ayrı şifre vardı:

Biri Hükümet Başkanı İnönü'den geliyor, "imzalama" diyor, diğeri Devlet Başkanı Atatürk'ten geliyor, "imzala" diyordu.

Tevfik Rüştü Aras tam bir ikilem içinde kalıvermişti. Zirvenin tepesinde bir fırtına kopacağı belliydi. İçine düştüğü açmazı bir yakınma şeklinde, fakat kimseyi suçlamadan, dostu olan Hasan Rıza Soyak'a bir mesajla bildirdi. Soyak durumu anlamıştı. Uygun bir dille konuyu Atatürk'e iletti.

Tevfik Rüştü Aras askeri doktordu. Atatürk'le arkadaşlıkları çocukluk günlerine kadar gidiyordu. Atatürk Aras'ın içine düştüğü durumu anlamıştı. O'nu rahatlatmak için bir telgraf daha gönderdi:

"Tevfik Bey, sana anlaşmayı imzalaman talimatını göndermiştim ama senin fikrini sormamıştım. Sence ne yapmalıyız?"

Tevfik Rüştü verdiği yanıtta, "Türkiye'nin bu anlaşmayı imzalaması konusunda Atatürk gibi düşündüğünü, ancak kendisinin bir hükümet mensubu olduğunu, bu nedenle Hükümet Reisi olan İnönü'nün talimatını yerine getireceğini ve anlaşmayı imzalamayacağını..." bildirdi.

Aradan bir otuz altı saat daha geçti. Telsiz susması gibi, ıstırap veren bir otuz altı saat. Sonra İnönü'den Aras'a bir talimat daha geldi:

"Anlaşmayı imzalayın..."

Ve anlaşma imzalandı. Belli ki Atatürk İnönü'yü ikna etmişti!

Aras ayrıca son derecede ihtiyatlı ve şüpheli bir mizaca sahip olan İnönü'nün talimatı üzerine ve onun tüm kaygılarını gidermek için "Türkiye'den kuvvet yardımı istenmeyeceğine dair" bir çeşit teminat mektubunu da Konferans'tan resmen talep etmiş ve almıştı. Mesele şimdilik tatlıya bağlanmıştı.

Böylece 14 Eylül 1937'de Nyon Anlaşması Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Mısır ve Arnavutluk arasında imzalanmış oldu.

Sonunda Türkiye aleyhine bir sonuç da doğmamış, Atatürk haklı çıkmıştı. Gene de bu olay, dış politika konusunda da devletin zirvesinde bir çatlağa yol açmıştı. Zira bu anlaşmanın imzalanması konusunda İnönü'yü ikna edebilmesi için Atatürk'ün telefonda saatlerce konuşması gerekmişti. Daha doğrusu her ikisinin de Özel Kalem Müdürleri karşılıklı konuşuyor, iletişim böyle sağlanıyordu ama ilk kez bu kadar uzun süre iki taraf da kendi görüşlerinde ısrar ediyordu.

Belli ki zirvedeki çatlak büyüyordu. Gerçekten de Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Aras'a "imzalasın" talimatı verdiğini duyan İnönü, bunu "hükümete müdahale" olarak kabul ediyor, sinir içinde kabineyi topluyor ve bakanlara, "İstifa etmeyi düşünüyor musunuz? Bu resmen Hükümete müdahaledir ve güven duyulmadığını gösterir" diye soruyordu. Bunun zaman zaman ikisinin arasında olageldiğini bilen bakanlar, sükûnet telkin edip olayı yumuşatıyorlar ve istifanın önüne geçiyorlardı.

Çok bellidir ki artık, İnönü de son derecede gergindi ve bunda da, küçük kardeşi Hayri'nin o günlerde intihar ederek hayatına son vermiş olmasının rolü büyüktü. Her gün Hayri'nin mezarına gidip ağlıyordu... Her şeye kısa sürede tepki vermekte, en ufak bir olayda da kolayca parlamaktaydı.

Sofradan Emir Alıyoruz...

Aradan iki gün geçti.

16 Eylül 1937'de İstanbul'dan hareket eden Atatürk, ertesi gün Ankara'daydı. TBMM, Nyon Anlaşması'nı onaylamak üzere olağanüstü olarak toplantıya çağırılmıştı, Atatürk de bu nedenle Ankara'ya gidiyordu.

Başbakan İnönü Atatürk'ü her zamanki gibi Etimesgut'ta karşıladı. Aralarında belirli bir gerginlik gözleniyordu. Hava adeta fırtına topluyordu. Daha iki gün önce Cumhurbaşkanı ile Başbakan, Özel Kalem Müdürleri aracılığıyla ve gece yarısı sonrasına kadar süren sert tartışmalara girmişlerdi ve olay henüz çok tazeydi.

Üstelik tren Çiftlik'ten geçerken Atatürk İnönü'ye yeniden bira fabrikası meselesini açmış, İsmet Paşa konunun kapandığını söylemişti ama belli ki alınganlık sürüyordu. Bu kez İnönü, Çiftlikteki bira fabrikasını büyütme projesinin devam ettiğini ama bu fabrikanın ekonomik olmayacağını Atatürk'e anlatmıştı.

Bu hava içinde Ankara'ya geldiler.

O gün Hükümet toplantısı vardı, o nedenle İnönü Başvekâlete gitmek üzere ayrıldı. Atatürk ise ayağının tozuyla Çiftliğe gitti.

Soyak da Çiftlikteydi ve Atatürk'ün de geldiğini duyunca, Çiftlik Müdürü Tahsin Coşkan'ın odasında Atatürk'e katıldı. İşleri Bakanı Şükrü Kaya ve Başyaver Celal Öner de odadaydılar.

Atatürk Soyak'a oturması için işaret eder etmez, "Bak unutmadan söyleyeyim. Bu sabah Çiftlikten geçerken İsmet Paşa bira fabrikası hakkında olumsuz konuştu. Fabrikanın istenilen özelliklere sahip olmadığını, çıkaracağı biranın maliyetinin yüksek olacağını, memlekete dağıtılmasının hayli güç ve çok masraflı olacağını, bunun sebebinin de fabrikanın deniz kıyısında olmayışından kaynaklandığını söyledi. Kısacası sen ve Tahsin Bey kendisine verdiğiniz bilgilerle Paşa'yı aldatmışınız, ne dersiniz?" dedi.

Oysa gerçek bunun tam tersiydi, İsmet Paşa yanlış bilgilendirilmiş, hükümet üyeleri yanıltılmıştı. Şükrü Kaya "biz

de öyle sanıyorduk" deyince işin aslı anlaşılmıştı. Soyak tüm projeyi yeniden tüm ayrıntısıyla anlattı. Fizibilite raporları her şeyi gösteriyordu, bu proje çok daha ekonomik ve ülke yararınaydı. Belli ki Bomonticiler, verdikleri yanlış bilgilerle İnönü'yü yanıltmışlardı.

Atatürk Çiftliği gezmeye çıkarken, Şükrü Kaya'ya hükümeti akşam yemeğine Köşk'te beklediğini bildirdi. Bu hiç de hayra alamet değildi.

Çiftlikten ayrılan Şükrü Kaya geç de olsa hükümet toplantısına katıldı ve hükümetin akşam yemeğine Köşke beklendiğini İnönü'ye bildirdi. Ayrıca Hasan Rıza Soyak'ın Çiftlikteki bira fabrikası hakkında Atatürk'e yaptığı açıklamayı da İnönü'ye nakletti.

İnönü bir şeyler sezinlemişti. Yeni bir gerginlik "geliyorum" diyordu.

Çankaya'da Perde İniyor

Gece sofraya sadece Bakanlar Kurulu üyeleri davet edilmiş, başka konuk çağrılmamıştı. Belli ki aile içi bir görüşme olacaktı.

Konuklara içki servisi yapılmıştı. Nezle olduğunu bahane ederek Atatürk ıhlamur içiyordu. Bu da son derecede anlamlıydı.

Gece, sohbet şeklinde başlamıştı ama konunun nereye geleceğini herkes sezinliyordu. İlk hamleyi, inisiyatifi elinde tutmak isteyen İsmet Paşa yaptı:

"Fikrim alınmaya gerek görülmeden bakanlarım istifaya zorlanıyor. Emrivakiler (oldubittiler) karşısında bulunduruluyorum. İleri sürdüğüm fikirlere güvenilmeyerek, başkalarından soruşturma isteniyor. Etrafındakiler benim aleyhimde konuşuyorlar.

En önemlisi memleket davaları, ilgili olmayanlarla görüşülerek, hep sofranın başında kararlaştırılıyor. Bize ne oldu Paşam, aramıza Kara Tahsinler girdi. Size rahatça ulaşamıyoruz. Bu vaziyetten korkuyorum."

Kastettiği, Atatürk'e sabahleyin Bomonti bira fabrikasıyla ilgili trende söylediklerini Atatürk'ün Soyak'tan soruşturmasıydı. Köşke ulaşmakta zorlandıklarını ifade ederken şikâyet ettiği de gene aynı kişi, Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak'tı.

"Kara Tahsin" ise Sultan II. Abdülhamit'in başkâtibiydi ve ona gitmeden Sultan'a ulaşmak imkânsızdı. Burada kinaye yoluyla eleştirilen Çiftlik Müdürü Tahsin Bey'di.

Küçük Ülkü'nün babası Tahsin Coşkan.

Atatürk şaşırmıştı. Bir ara Kâzım Özalp'e doğru eğilmiş ve yavaş bir ses tonuyla, "Paşa'ya ne olmuş böyle..." demişti. "Yoksa içki mi içmiş?"

İsmet Paşa'nın sofraya gelmeden önce Anadolu Kulübü'ne uğrayıp birkaç kadeh viski içtiğini bilmiyordu. Sükûnetle dinlemeye çalışıyordu.

İnönü sitemini sürdürdü:

"Bana sorulmadan vekillerim tecziye ediliyor, istifaya zorlanıyor. Buna artık dayanamıyorum!"

Kastettiği Tarım Bakanı Muhlis Erkmen'di ve o esnada tam da Atatürk'ün karşısında oturuyordu. Çiftliği bakımsız bulan Atatürk birçok kez Erkmen'i azarlamıştı. Şimdi İnönü, bakanların önünde bunun rövanşını alıyordu.

Atatürk sakin olmaya gayret ederek "Evet" dedi. "Seninle ilgili pek çok şikâyet geliyor ama ben anlatılanlara değer vermiyor olmalıyım ki, seninle devam ediyorum..."

Sonra da havayı yumuşatmak için İçişleri Bakanı'na dönerek:

"Bunlar senin mi başının altından çıkıyor Şükrü Kaya! Sabahki konuşmaları mı Paşa'ya naklettin? Yoksa bugünkü Hükûmet gündeminde Bomonti meselesi mi vardı beyefendi?..." diye takıldı.

Yanıt gene sert bir şekilde İnönü'den geldi:

"Benim vekillerim benimle ilgili duydukları her şeyi bana nakletmeye mecburdurlar."

Atatürk'ün giderek sinirleri gerilmeye başlamıştı. Gene de sakin olmaya gayret ederek, "Bugün" dedi, "Çiftliği gezdim.

Özellikle Marmara Havuzu'nun çevresindeki ağaçlar kurumuş. Çevresi son derecede bakımsız. Tarım Bakanımız açıklayabilir mi acaba, bunun sebebi nedir?"

Muhlis Bey yanıt vermeye hazırlanırken, gene İnönü'nün sesi duyuldu:

"Siz onu kendi adamlarınıza sorun!"

Kastedilen kişiler Genel Sekreter Soyak ve Çiftlik Müdürü Tahsin Bey'dir.

Ardından gene İnönü'nün sesi yükselir ve sofraya adeta bomba gibi düşer:

"Meseleler yetkili ve sorumlu olmayan kişilerle hallediliyor, bana danışma gereği duyulmadan, sözlerimin doğruluğu başkaları tarafından araştırılıyor. Sürekli sofradan emir alıyoruz. Bu da beni korkutuyor."

İşte bu son cümle üzerine Atatürk sinirden kıpkırmızı olmuştur.

Yüz hatları gerilmiş, gözleri çakmak çakmak, İnönü'ye döner, "Yaaa... Öyle mi beyefendi" der. "Ama gene böyle bir sofrada başbakan olduğunu unutma İsmet... Anlaşıldı... Bugün konuşamayacağız..."

Sofrayı terk eder. İp kopmuştur.

İnönü'nün bu son sitemi kısa sürede bütün Türkiye'ye, "İçki sofrasından emirler alıyoruz... Bu da beni rahatsız ediyor..." şeklinde nakledilir.

Oysa İnönü bu konu kendisine hatırlatıldığında, bütün hayatı boyunca "içki sofrasından" demediğini, "sofradan" dediğini anlatır durur ama nafile. Dedikodu bir kere yayılmıştır.

Sofra tatsız bir şekilde dağılır. Daha pek çok tatsız olaya gebe olarak...

Atatürk o geceyi çok rahatsız geçirir. Sofrada konuşulanlar adeta beyninde çınlamaktadır. Bir süredir devam eden kaşınmaları o gece daha da artmış gibidir. Nihayet bayılır gibi uykuya dalarken, yeni bir gün ışıkmaktadır perdelerin aralığından.

Pek de hayra alamet olmayacak yeni bir gün.

Öğlene doğru Genel Sekreteri Soyak'ın getirdiği evrakları imzalarken, içine düştüğü hayal kırıklığının etkileri sürmektedir:

"Bilmiyordum, meğer arkadaşımız bizim ikazlarımızdan muzdarip oluyormuş; kendisini bu ıstıraptan kurtarmak lâzım. Bunun tek yolu da mesai arkadaşlığımıza bir müddet için olsun nihayet vermektir."

Sözün nereye geleceğini fark eden Soyak, yumuşak bir ses tonuyla "Efendim! Biliyorsunuz ki Başvekil Paşa bugünlerde çok kederli ve yorgundur. Birkaç gün önce küçük kardeşi Hayri'yi (Temelli) kaybetti. Bunun acısını üstünden bir türlü atamadı. Her gün mezarına bir gidip ağlıyormuş..." derken, Atatürk sözünü keser:

"Evet, haklısın çocuk! Zaten ben onu da düşündüğüm içindir ki, bu kararı verdim... Ne yazık ki arkadaşımız yalnız kederli ve yorgun değil, aynı zamanda hastadır" der.

Soyak sonuç alamaz. Bellidir ki, karar verilmiştir.

Birlikte Son Seyahat...

Atatürk o uğursuz gecenin hemen ertesi günü İstanbul'a dönmek zorundaydı. Önceden saptanan programa göre İstanbul'da 20 Eylül günü 2. Tarih Kurultayı'nı açacaktı. Başvekil İnönü de kurultaya katılacaktı. Böylece birlikte dönmeleri kaçınılmazdı. Oysa İnönü'nün yüzünü görmeye henüz hazır değildi. Daha bir gece önce konuşulanları bir türlü zihninden atamıyor, bakanların önünde düştüğü durumu kişiliğine yediremiyordu.

Soyak'ın getirdiği evrakları imza faslı bittikten sonra, içindeki sıkıntıyı dağıtmak için kendini köşkün dışına attı. Arabanın hazırlanmasını istedi, yanına eski başyaverini, Cevat Abbas Gürer'i aldı ve Ankara'nın dışına, Keçiören taraflarında dolaşmaya çıktı.

Hiç konuşmuyordu. Başyaver Rusuhi Bey, Cevat Abbas'la mimiklerle anlaşıyor, söze girmeye kimse cesaret edemiyordu. Açık hava sanki iyi gelmiş, biraz rahatlamış gibiydi.

"Çubuk Barajına!" dedi.

Baraj havası daha da rahatlamasını sağladı. Kısa bir yürüyüş yaptı, çabuk yoruldu. Barajdaki odasında bir süre dinlendi. Cevat Abbas'ı çağırdı:

"Sor bakalım, Meclis devam ediyor mu?"

Neden Meclis'e gitmek istemişti? Bilmiyoruz.

Köşkten ayrılmazdan önce, Cevat Abbas'a bir gün önce olanları anlatmış, başvekiliyle mesai arkadaşlığına bir ara vermeyi düşündüğünü söylemiş, bunun en münasip yolları konusunda da bir iki yöntemden bahsetmişti ama şimdi birden bire Meclis'e gitmeyi neden istemişti ki?

Bir ihtimal buna Baraj'da dinlenirken, aniden karar vermişti. Öyle olmasa, Keçiören'de gezinip zaman öldüreceğine, vakitlice Meclis'e giderdi zaten.

Bu ani karardan kuşkulanan Cevat Abbas, olan bitenin Meclis'te duyulup, bir tatsızlığın çıkmasından kaygılanarak yalan söyledi:

"Meclis dağılmış efendim!"

Atatürk Cevat Abbas'ın gözlerinin içine bakarak:

"Gidiyoruz!" dedi.

Arabaya bindiler.

"Meclis'e!"

Cevat Abbas kıpkırmızı olmuştu. Düştüğü durumdan onu ancak bir mucize kurtarabilirdi.

Öyle de oldu.

Meclis o dakikalarda çalışmasını sürdürüyordu ama dağılmak üzereydi. Meclis'e geldiklerinde ise milletvekillerinin yarısı gitmişti. İyi ki de öyle olmuştu. Yoksa günün bütün siniri ondan çıkabilirdi.

Cevat Abbas derin bir soluk aldı.

Nyon Anlaşması, Meclis tarafından onaylanmıştı ama bu Meclis'ten birkaç kişi dışında kimse, onayladıkları bu anlaşmanın devletin zirvesinde nasıl bir yara açtığını henüz bilmiyordu.

Meclis'te fazla kalmadılar. Oradan Çiftliğe geçtiler. Çiftlik-te iyice sakinleşmişti. Aynı zamanda kararını da kesinleştirdi. Özel trenine Çiftlikten bindi.

Bakanların önemli kısmı, Başbakanla birlikte trende, Cumhurbaşkanına ait arka salonda bulunuyorlardı.

Atatürk, İnönü'yü işaret ederek, "bizi yalnız bırakın" diye emretti.

Salonu terk ettiler.

Dün gecedен bu yana, Cumhurbaşkanı ile Başbakan ilk kez bir arada ve yüz yüzediler.

Aradan 15-20 dakika geçmişti ki, genel sekreterini çağırttı:

"Gel, gel! Meseleyi hallettik. Otur da anlatayım."

İşte anlattıkları:

"Eee... Şimdi ne yapacağız!...' diye söze başladım.

İki eliyle yüzünü kapadı. Heyecanlanmıştı.

'Çok mustaribim!' dedi. 'Bilmiyorum nasıl oldu !'

'Âlem içinde olmasaydı...' dedim.

Sonra da teskine çalıştım:

'Sâkin ol da meseleyi sükûnetle konuşup halledelim. Görüyorum ki sen çok yorgun ve hatta hastasın. Uzun zaman istirahatı ihtiyacın var. Bu itibarla, mesai arkadaşlığımıza bir müddet ara vermemiz uygun olacaktır.'

Başı önünde dinliyordu.

'Şimdi karar verelim, yerine kimi tavsiye edersin?'

'Sen kimi emreder ve desteklersen, o muvaffak olur...' diye yanıtladı.

'Celal Bey uygun mudur?'

'Benim üzerimde de olumlu etki bıraktı...' dedi.

'Yalnız!' diye ekledi: 'Anayasaya göre yeni hükümetin bir hafta içinde programını okuyup güven oyu alması lâzım. Oysa Meclis zaten olağanüstü toplandı ve bugün dağıldı. İkinci bir olağanüstü toplantı içeride ve dışarıda çeşitli yakıştırmalara yol açabilir. Bu noktayı da dikkate almak gerekir.'

'O halde sen Meclis açılınca kadar resmi bir izin alırsın. Celal Bey şimdilik vekâlet eder. Meclis açılınca da icabı yapılır' dedim.

Mutabık kaldık.

'Haydi sofraya geçelim.'

'Beni mâzur gör. Başım ağrıyor. Gidip yatacağım.'

Ve... İnönü kompartımanına çekildi.

Perde inmişti.

Tarih: 18 Eylül 1937."

Atatürk bunları anlattıktan sonra, genel sekreterinin kulağını bükmeyi de ihmal etmez:

"Beri bak! Bilirsin, bizde bilhassa politikacılar arasında kökleşmiş çok kötü bir huy vardır. Bir adam makamdan çekildi mi, derhal etrafı boşalır, en yakın gibi görünen kimseler tarafından bile terk edilir... Bu sefer arkadaşlar aksini yapmalı, bunun için de İnönü ile teması kesmemeleri, kendisini yalnız bırakmalarını, hürmette asla kusur etmemeleri, hatta eskisinden fazla hürmet etmeleri gereklidir. Bunu sağlamaya çalışmalıyız."

Bu uyarısında bile, günümüze yönelik ne ince dersler var!...

İnönü kompartımanına çekilirken, Atatürk asık bir suratla yemek salonunda kalmıştır. Koltuğunun solunda Şükrü Kaya, karşısında ise Kılıç Ali oturmaktadır. İsmet Paşa'nın koltuğu ise boştur. Kimse söze girmeye cesaret edemediği için gergin bir sessizlik sürerken, Atatürk'ün eğilip Şükrü Kaya'nın kulağına bir şeyler fısıldadığı görülür... Şükrü Bey'in o anda elini hayretler içinde ağzına götürüp "... Aman Paşam..." dediği, sonra sesini alçalttığı görülür. Aralarındaki fısıldaşma bitince Şükrü Kaya'nın, Kılıç Ali'ye doğru başını her iki tarafa sallarken yüzünün aldığı şekil, çok önemli bir şeylerin döndüğünü açıklamaya yetmektedir.

O akşam sofrada içki yoktur. Yemek kısa sürer ve erkenden tatsız tuzsuz bir havada dağılır. Herkes kompartımanına çekilmiştir. Bir süre sonra Atatürk'ün berberi Rıdvan, Kılıç Ali'nin kapısındadır: "Atatürk sizi çağırıyor..."

Bu sahneyi Kılıç Ali anılarında şöyle anlatıyor:

"Atatürk'ün salonuna gittim... Büyük bir koltuk içinde bağdaş kurmuş oturuyordu. Ceketini çıkarmıştı. Üze-

rinde yelek vardı. Fakat yakasında yakalık ve boynunda kravat yoktu. Sigara içiyordu. Karşısında da benden önce gelmiş olan Cevat Abbas oturuyordu. Emretti, ben de karşısına oturdum. Sigarasından birkaç nefes çektikten sonra, ikimize birden sordu:

'Eee... Söyleyin bakalım, ne var ne yok?'

'Sağlığınız Paşam!' dedik. Tekrar buyurdu:

'Neler oluyor, neler bitiyor? Hiçbir havadisiniz yok mu?' Atatürk bu şekilde bizden havadis almak istiyordu. Dayanamadım, rica ettim:

'Paşam! Olan bitenden haberimiz yok. Fakat muhakkak ki bir olağanüstülük var. Bundan dolayı da meraktayız. Lütfediniz, bizi meraktan kurtarınız.'

Atatürk gayet doğal bir sesle yanıt verdi:

'Önemli bir şey yok! İsmet Paşa biraz youlmuş da kendisine bir süre izin verdim... Şimdi söyleyin bakalım, Başbakan kim olacak?'

Ben yine atıldım:

'Paşam, İsmet Paşa'ya izin veren sizsiniz... Elbet vekilini de seçmişsinizdir. Lütfediniz, merak ediyoruz, vekilleri kimdir efendim?'

Atatürk güldü. Yavaş bir sesle, 'Bayar' dedi...

'Ne büyük isabet buyurmuşsunuz!...'

'Evet, İsmet Paşa da aynen sizin gibi isabet ettiğimden söz etti...' "

Beyaz Tren, yakında tüm Türkiye'de bomba gibi patlayacak bir sırrı bir an önce İstanbul'a ulaştırmak istercesine, Anadolu steplerinde hızla yoluna devam ediyordu.

Kompartımanına giden İnönü'nün o geceyi nasıl geçirdiğini bilmiyoruz.

Kendisi de, sorulmadıkça bu konuyu anlatmaktan hiç hoşlanmadı.

Ama çok üzgün olduğu kuşkusuzdu.

Kimbilir, belki de Polatlı'dan geçerken alnını pencereye dayamış, Sincan Ovası'nın derinliklerinden gelen top seslerini yeniden duyar gibi olmuştu.

Zaten Topçu İsmet Bey'in ağır işitmesi, bu top sesleri yüzünden değil miydi?

Tren, İnönü istasyonunda durmayacaktı elbette ama İnönü Ovası'ndan da geçmeyecek miydi?

Porsuk'un bu kıyısından, Sakarya'nın öte yakasından, Bozöyük'ün yamacından bir o yana, bir bu yana eğile büküle, kıvrıla kıvrıla gecenin içinde süzülüp gitmeyecek miydi?

Bilecik'i, Kütahya'yı, Eskişehir'i geçmeden İstanbul'a ulaşılabilir miydi?

O, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'di.

Tüm bir tarih tanıktı ki, bu coğrafyadaki kurtlar, kuşlar O'nun ismini bilirdi.

Ankara en umutsuz, en karanlık günlerini yaşarken, İsmet Bey bu topraklarda yepyeni bir tarih yazıyor, Ankara'ya gönderdiği telgraf, tüm Türkiye'ye yeniden umut ışığı oluyordu:

"Metris Tepe'den

10 Nisan 1921

Genelkurmay Başkanlığı'na

Sabah saat 09.30'da Metris Tepe'den görülen vaziyet:

Gündüz Bey kuzeyinde sabahtan beri direnen ve artçı olması muhtemel düşman müfrezesi, sağ cenah grubunun taarruzu ile gayrimuntazam çekiliyor.

Kıtalarımız yakından takip ediyor. Hamidiye yönünde temas ve faaliyet yok.

Bozöyük yanıyor. Düşman, binlerce ölüleri ile doldurduğu muharebe meydanını, muzaffer silahlarımıza terk etmiştir.

Garp Cephesi Komutanı
İsmet"

Ardından tüm Türkiye bayram havasına bürünmüştü...

Acaba kompartımanında bütün bunları mı düşünmüştü?

Pencereden dışarıya baktığında, karanlığın derinlerinde bir yerde olan Bozöyük artık yanmıyordu ama İsmet'in yüreğinin derinlerinde bir yer de yanmıyor muydu?

Bir itilmişlik, kakılmışlık, haksızlığa uğramışlık duygusu?...

Evet, böyle bir duygu yok muydu?

Bilmiyoruz.

Bu soru sorulduğunda;

"Canım, yirmi sene memleketin, hayatımızın en çetin maceralarını beraber geçirmişiz, görüşmüşüz ve böyle bir ortak hayat yaşamız. Bu kadar yakın, gece gündüz münasebette bulunan insanlar yirmi sene zarfında bin defa kavga etmişlerdir. Her kavga yirmi dört saatten fazla sürmemiştir, devam etmiştir. Bu da o çeşit kavgalardan biridir, fakat ayrılmaya, aralık vermeye neden olmuştur" diye yanıt verecektir.

Ama şunu biliyoruz:

Beyaz Tren'in gecenin sessizliğini yırtan gürültüsü bile, İnönü'nün şu ovayı rüzgâr gibi geçen süvarilerinin at nallarını bastıramazdı.

Bu bölgede geçilen her tepenin arkasında İsmet'in topçusunun izi, aşılan her tepenin yamacında onun piyadesinin nefesi vardı.

Yunanlı Bursa üzerinden Eskişehir'e doğru harekete geçtiğinde, asker Gediz'deydi. Ordular henüz kuruluş aşamasındaydılar. Kuvayı Seyyare denen milis güçlerle sıkıntı yaşanıyordu. Çerkez Ethem isyan halindeydi. Askerin ayağında çarık bile yoktu, ki Yunanlının harekete geçtiği haberi geldi.

Ne yapıp edip düşmanın önü kesilmeliydi.

Kütahya önlerine kim daha önce ulaşır, doğal siperlere yerleşirse, partiyi o kazanacaktı. Buna karşılık asker üç günlük mesafedeydi.

İsmet Mehmetçiği adeta koşturdu. Asker kırk sekiz saat sonra siperlerindeydi.

Hem de soluk soluğa...

Zafer Mehmetçiğin, ün İnönü'nün.

Bu hakça bir paylaşımdı.

Bunu biliyoruz...

Harp tarihine giren en güzel kutlama mesajı ise, işte şu birkaç metre ötede, Cumhurbaşkanlığı vagonundaki Mustafa Kemal'den gelmiştir:

"İnönü Muharebe Meydanı'nda,
Metris Tepe'de,
Batı Cephesi Kumandanı ve
Genelkurmay Başkanı
İsmet Paşa'ya,

Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Muharebesi'nde üstlendiğiniz kadar ağır bir görev üstlenmiş kumandanlar enderdir. Milletimizin istikbal ve hayatı, dâhiyane idarenizin altında şerefle vazifelerini gören kumanda ve silah arkadaşlarınızın kalp ve hamiyetine emniyetle istinat ediyordu...

Siz orada yalnız düşmanı değil, Millet'in makus (ters giden) talihini de yendiniz... İşgal altındaki bahtsız topraklarımızla beraber bütün vatan bugün en uzak noktalarına kadar zaferinizi kutluyor... Düşmanın işgal hırsı, azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdahaş oldu.

Namınızı tarihin iftihar kitâbesine kaydeden ve bütün milleti hakkınızda ebedî minnet ve şükrana sevk eden büyük gazâ ve zaferinizi tebrik ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal"

Evet! Daha dün kadar yakın bir süre önce bunları yazan Mustafa Kemal, şimdi ona "... Mesai arkadaşlığımıza bir süre ara verelim..." diyordu.

Buna üzülmemesi mümkün müydü?

Üstelik bir sinir anında, bütün bunlara kendisi yol açmıştı. Bunu biliyordu.

Sabahı zor etti.

19 Eylül 1937 sabahı İstanbul'dadırlar. Trendekilerin dışın-
da olayı bilen yoktur. Kafile Haydarpaşa rıhtımına doğru iler-
lerken Afet İnan İnönü'ye yaklaşır, "... Odanızı her zamanki
gibi hazırlattım Paşam..." der.

Anında Atatürk'ün sesi duyulur;

"İsmet Paşa Heybeli'de kalacak!"

Paşa'nın bavulları ayrılır.

Mesai arkadaşlıkları da.

İsmet Paşa Heybeliada'ya gelir.

Olanlardan Mevhibe Hanım'ın haberi henüz yoktur. İsmet
Paşa da bahsetmez. Uzun zamandır bir arada olmayan aile,
şimdi birlikteliğin keyfini çıkarmaktadır.

O geceyi hasret gidererek geçirirler.

Atatürk Tarih Kurultayı'nı Açıyor...

Ertesi gün 20 Eylül 1937.

Atatürk o gün Tarih Kurultayı'nı açacaktır. Mevhibe Hanım,
Paşasının bu kurultaya katılmak için geldiğini bilmektedir. Fa-
kat İsmet Paşa'nın durgun hali Mevhibe'nin dikkatinden kaç-
maz. Onu hiç bu kadar isteksiz görmemiştir:

Dayanamaz, sorar:

"Kurultaya gitmeyecek misiniz Paşam?"

"Gideceğim..."

Kadınlık önsezisi öne çıkmıştır.

Kocasının ellerini şefkatle tutar:

"Paşam, neyiniz var?"

Başbakan elini karısının omuzuna koyar, gözlerinin içine
bakar:

"Hani ben sana hep söyledim. Yorgunum, devam edeme-
yeceğim diye... İşte, o oldu!"

İsmet Paşa o gün kurultaya gitmez.

Atatürk 2. Tarih Kurultayı'nı açar ve çalışmaları locasından
yalnız olarak izlemeye başlar. O günkü programı oldukça yük-

lüdür. Dolmabahçe Sarayı'nın bir bölümünde Türkiye'de ilk Resim Galerisi'ni açacak ve manevi kızı dört yaşındaki Ülkü'yü bu sanat etkinliğine götürecektir.

Arkasından kurultay nedeniyle Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen "Tarih Sergisi"nin açılışını yapar. Böylece çok yoğun bir gün geçirir.

O gün İsmet Paşa ise, yıllardır tutmakta olduğu not defteri-ne şu notu düşecektir:

"20 Eylül Pazartesi

Tarih kongresine gitmedim.

İzin isteyen tezkere. Başyaver ile Vedit'in mülakatı.

Gece ajanslar. Tezkereyi avdetle imzalayacak."

Tarihe ışık tutacak notları, not defterlerinde yaşamı boyunca yıl yıl titizlikle tutan İsmet Paşa, bu kısacık notunda da, ilk gün kongreye (kurultaya) gitmediğini, aynı gün ajansların kendisinin "sağlık nedenleriyle!" izin talebinde bulunup, bunun Atatürk tarafından uygun görüldüğü haberini yayımladığını, aynı gün Atatürk'ün başyaveri ile kendisinin Özel Kalem Müdürü Vedit Bey'in bir görüşme yaptıklarını, gece ajansların gene bu konuyu işlediklerini, Atatürk'ün bu izin tezkeresini Ankara'ya döndüğünde imzalayacağını bizlere aktarmış olmaktadır.

Aynı gün Anadolu Ajansı şu resmi tebliği yayımlar:

"Başvekil Malatya mebusu İsmet İnönü'ne, talep ve ricası üzerine, Reisicumhur Atatürk tarafından bir buçuk ay mezuniyet verilmiş ve Başvekâlet vekâletine, İktisat Vekili Celal Bayar tayin edilmiştir."

İktisat Vekili Celal Bayar'a da Atatürk tarafından aşağıdaki tezkere yazılmıştır:

"Başvekil Malatya Mebusu İsmet İnönü şiddetli sürmenaj neticesi olarak, mutlak istirahat şeklinde mezuniyete ihtiyaç hissetmekte olduğundan bahisle tedavisini bitirebilmek üzere bir buçuk ay müddetle mezuniyet istemiş ve talebi uygun görü-

lerek Başvekâlet vekâletine sizin tayininiz muvafık görülmüş-
tür. Keyfiyet BMM Riyasetine ve kendisine de tebliğ edilmiştir."

Görüldüğü gibi Başvekil İsmet İnönü, görünüşte sağlık ne-
deniyle izne ayrılmaktadır.

Böyle bir görüntü verilmek istenmiştir. Celal Bayar O'na
vekâlet etmektedir. Dolayısıyla hükümette bir değişiklik söz
konusu değildir.

Tarih Kongresi'nde ikinci gün ise bütün gözler, Cumhur-
başkanlığı Locası'nda Atatürk'le birlikte kurultay çalışmalarını
izleyen İnönü'nün üzerindedir. İnönü'nün sağlık nedeniyle
izne ayrıldığı haberi Türkiye'de olduğu kadar, yurtdışında da
büyük şaşkınlık yaratmıştır. Zira İnönü'nün böylesine acil bir
sağlık sorunu olmadığını herkes bilmektedir.

O nedenle kim bilir dünden beri sefaretler arasında nasıl
bir kripto yarışı başlamıştır?

Aslında bunu kestirmek zor da değildir.

Yüzlerce merkezde yüzlerce uzman, bu olay üzerinde tah-
min yürütürsün, İsmet Paşa Kongre sürerken önündeki seh-
panın üzerinde duran kongre davetiyesini eline alır. Davetiye-
nin üzerinde "21 Eylül" tarihi ve "II. Tarih Kurultayı Kürsüsü"
başlığı görülmektedir. İnönü davetiyenin boş bir yanına "Ak-
şama benimle gelebilecek misin?" diye yazar, Atatürk'ün eline
tutuşturur.

Atatürk başıyla olumlu yanıt verince, İnönü davetiyeyi tek-
rar alır ve "Demek bana çok dargın değilsin..." diye yazar ve
uzatır.

Atatürk'ün yanıtı rahatlatıcıdır:

"Hayır, her şeyi unuttum, bildiğin gibi, arkadaşım ve kar-
deşimsin. K. Atatürk"

Peki, ne olmuştur da ilk gün Kurultay'a gitmeyen İnönü,
ikinci gün toplantıya katılma gereğini duymuştur?

Bunu da Paşa'nın Not Defteri'nden okuyalım:

"21 Eylül, Salı

Sabah Dr. Refik, (Saydam demek istiyor), Kâzım Paşa (Özalp), Rana B. (Ali Rana Tarhan, Gümrük ve İnhisarlar Bakanı), Maliye Bakanı (Fuat Ağralı).

Kâzım Pş. Kongreye gitmemi tavsiye etti. Karar vermiştim.

Kongre için Saray'a.

Atatürk öyle karşıladı.

Mükâleme ve temaslar;

Akşam Bay Celal Bayar ile Heybeli'ye"

Belli ki Ankara'dan birlikte geldikleri ve Kurultaya katılmakta olan, şimdi de Bayar Kabinesi'nde yer alan bakanlar, Kurultayın ikinci günü sabah erkenden İnönü'yü ziyaret etmişler, bu ziyaret esnasında da Kâzım Özalp Paşa İnönü'yü Kurultaya katılmaya ikna etmiştir.

Burada bir parantez içinde belirtelim ki, aynı Kâzım Paşa ile-ride Atatürk yataktan kalkamaz hale gelince Atatürk'ü Dolmabahçe'de ziyaret etmesi için İnönü'yü Ankara'da ikna edecek, İnönü hareket etmek üzere iken, bunu son anda duyan Dr. Refik Saydam'ın karşı çıkışıyla bu ziyaret gerçekleşemeyecektir.

Gene İnönü'nün Not Defterinden öğrendiğimize göre, o akşam Celal Bayar İnönü'yü Heybeli'de ziyaret etmiş, uzun uzun hükümet meselelerini görüşmüşlerdir.

Tarih Kurultay'ının ikinci günü katıldığı toplantı esnasında bir ara Atatürk'e "Beni sevmediğin devirde de, 'verdiğim emek boş imiş' dedirtmeyeceğim sana" der.

Atatürk bu söze bir anlam verememiş gibi dinlemektedir.

İnönü Not defterine şöyle yazar:

"İsmet'e verdiğim emekler boş imiş dedirtmeyeceğim. Söylemek istediğim buydu."

Bir buçuk ay sonra İnönü'nün izin süresi sona erince, bu kez 25 Ekim 1937 günü aşağıdaki ikinci resmi tebliğ yayımlanacaktır:

"Malatya mebusu İsmet İnönü bu ayın 25. günü Başvekâlet'ten istifasını vermiştir. Reisicumhur Atatürk, İzmir mebusu Celal Bayar'ı Başvekâlete tayin ve Kabinayı teşkile memur etmiştir. Reisicumhur, aynı günde arz olunan İcra Vekilleri Heyeti'ni (Bakanlar Kurulu'nu) tasdik buyurmuşlardır. Keyfiyet BMM'ne yazılmıştır... İsmet İnönü Parti Umumi Reisliği Vekilliğinden de istifa etmiş ve bu vazife Başvekil Celal Bayar'a tevdi olunmuştur."

Atatürk, kurucusu olduğu CHP'nin Genel Başkanı'dır. Ancak, aynı zamanda Cumhurbaşkanı olduğu, o nedenle de aynı anda parti genel başkanlığını da yürütemeyeceği, zira tarafsız olması gerektiği için, Başvekil, CHP Genel Başkanlığını da Atatürk'e "vekâleten" yürütmektedir. Şimdi artık başvekil Bayar olduğuna göre, bu değişikliğin de yapılması zorunlu olmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BAYAR DÖNEMİ BAŞLIYOR

Artık Celal Bayar asaleten Başbakandır ve büyük bir incelelik yapmış, İnönü Hükümetini aşağı yukarı aynen korumuştur. Buna göre:

Başbakan: Mahmut Celal Bayar (İzmir Mv.)

Adliye: Şükrü Saraçoğlu (İzmir)

Milli Müdafaa: Kâzım Özalp

Dahiliye: Şükrü Kaya (Muğla)

Hariciye: Tevfik Rüştü Aras (İzmir)

Maliye: Fuat Ağralı (Elazığ)

Maarif: Saffet Arıkan (Erzincan)

Nafia: Ali Çetinkaya (Afyonkarahisar)

İktisat: Şakir Kesebir (Tekirdağ)

Tarım (vek.): Şakir Kesebir (Tekirdağ)

Sağlık: Dr. Hulusi Alataş (Aydın)

Gümrük: Rana Tarhan (İstanbul)

Başbakan Bayar'ın boşalttığı İktisat Bakanlığı'nı Tarım Bakanı Şakir Kesebir üstlenmiştir. Kesebir, Tarım Bakanlığı'nı da vekâleten yürütecektir.

Böylece "İnönü Dönemi" sona ermiş, "Bayar Dönemi" başlamıştır.

Celal Bayar'ın hazırladığı ilk listede Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'dır. Ancak, Dr. Saydam Atatürk'ün bu tasarrufuna açıkça tavır koymuş ve görevi reddederek istifa etmiştir. Ata-

türk bunu duyduğunda çok üzülecektir. Samsun'a çıktığı ilk günden beri beraber olduğu bir arkadaşından ayrılmak ona dokunmuştur.

Dr. Saydam bekârdır. Aralıksız 13 senedir Sağlık Bakanındır ve çok önemli hizmetler yapmış, Atatürk'ün büyük ölçüde sevgisini kazanmıştır.

Cumhurbaşkanlığı bahçesi içinde, Atatürk'ün yaptırıp kendisine hediye ettiği bir köşkte oturmaktadır.

Sağlık Bakanlığından istifasını takiben, ziyaretine giden Soyak, "bundan böyle meşguliyetiniz azalacağına göre daha sık görüşeceğimizi umarım" deyince, "Maalesef Hasan Rıza, komşuluğumuz devam edemeyecektir; çünkü ben bu evin ağır masrafını artık karşılayamam, gelirim buna müsait değildir. Her gün şehre inip çıkmak için hususi vasıtam da yoktur. O nedenle burayı kiraya verip Anadolu Kulübü'nde bir odaya nakletmeyi düşünüyorum. Oraya gelirsin, görüşürüz" der.

Soyak bu durumu Atatürk'e anlatır. Atatürk üzüdür. Talimatını verir:

"İş Bankası'na yaz. Benim hesabımdan İsmet Paşa'ya her ay ödenmekte olan 2000 lira, yarından itibaren her ay 3000 lira olarak ödensin. Dr. Saydam'a da aynı hesaptan ayda 500 lira ödensin. İsmet Paşa'nın vasıtası temin edilmiştir. Köşkün otomobillerinden birini de Saydam'a tahsis edin. Kimsenin yaşantısında bir değişiklik olsun istemem..."

Atatürk aylardır İsmet Paşa'ya her ay kendi özel hesabından 2000 lira yardım yapmaktadır. Şimdi bu rakamı 3000 liraya çıkarmaktadır.

Burada bir parantez açmak da yarar vardır: Atatürk ileride, hazırlayacağı vasiyetinde İnönü'nün çocuklarına yurtdışı eğitimleri için katkıda bulunulmasını istediği zaman, "Atatürk İnönü'nün öldüğünü sanıyordu da (hatta, İnönü'yü öldürttü de) vicdanı rahatsız olduğu için vasiyetinde İnönü'nün çocuklarına da yer verdi" diyen akıl fukaraları, acaba yukarıdaki bu yardımdan haberdar mıdır? İşte, İnönü sağdır ve O'nu "geçici bir süre için" diyerek görevden alan Atatürk, bu dava ar-

kadaşına da maddi yardımda bulunmayı ihmal etmemektedir.

Bu yardım konusu gündeme geldiğinde, Hasan Rıza anlamlı, biraz da şaşkın bir ifadeyle Atatürk'ün yüzüne bakınca, Atatürk'ün verdiği yanıt son derecede anlamlıdır:

"Bakışlarınla ne demek istediğini anlıyorum, çocuk...!" der. "Ama İsmet Paşa'nın parası yoktur. Milletvekili maaşıyla geçinemez, sıkıntıya düşer. Zengin bir kardeşi var (Rıza Temelli) ama, hayırsız. Paşa'ya yardım etmez. Dolayısıyla sen benim dediğimi yap!"

Gerçekten de bir ara İsmet Paşa, geçim sıkıntısından Pembe Köşk'ün masraflarını karşılayamayacak ve Köşk'ü bir süre kiraya verecektir.

Anlaşılan odur ki, bir zamanlar bu ülkede bir cumhurbaşkanı, başbakanının cebinde para var mı, yok mu, olanla geçenebilir mi, bunu bilirdi...

Böylece Tarih Kurultayı'nı açmak üzere İstanbul'a gelmiş olan Atatürk, 3 Ekim'e kadar İstanbul'da kalır ve o gün Ertuğrul Yatı'yla Yalova'ya gelir. Saat 19.00'da da Derince'den trenle Ankara'ya hareket eder.

İnönüler ise daha önceden Ankara'ya dönmüşlerdi.

Çocukların okulları açılmak üzereydi.

22 Eylül 1937 Çarşamba günü Heybeliada'da vapura binerlerken İsmet Paşa'nın eski arkadaşı İrfan Ferit Bey ağlıyordu.

Haydarpaşa'da istasyon tenhaydı. Uğurlamaya gelenler arasında akrabalar dışında bir tek Kâzım Özalp Paşa'nın eşi görülüyordu. Bu cesareti bir tek o gösterebilmişti. Mevhibe ister istemez eski günleri hatırladı. Bu istasyonda ne görkemli karşılamalara uğurlamalara tanık olmuştu!... Şimdi ise ne Vali vardı ne de Bakan eşleri.

Bundan önemli bir sonuç çıkardı: İsmet Paşa'sının arkasında dimdik ve sağlam duracaktı. Paşa'nın onun desteğine şimdi her zamankinden daha çok ihtiyacı vardı.

Öyle de yaptı. Hem de yaşamı boyunca...

Atatürk 4 Ekim'de Ankara'ya gelir ve istasyonda Bayar ve İnönü tarafından karşılanır.

Ertesi gün Ankara'da bulunan Irak Dışişleri Bakanı Tevfik Essuveydi'yi Çankaya'da kabul eder. İstanbul'dan bir gün önce gelişinin sebebi de bu kabüldür. Zira Atatürk Doğu ülkeleriyle bu yakın ilişkilere büyük önem vermektedir. Bunun önemli bir sonucu olarak da, daha birkaç ay önce 4 Temmuz 1937 tarihinde Sadabad Paketi'ni imzalamıştır.

İran'ın başkenti Tahran'ın Sadabat Sarayı'nda imzalandığı için bu adla anılan bu pakitin kurucusu Atatürk'tür.

Tıpkı 9 Şubat 1934'te Atina'da imzalanan Balkan Paketi'nin da kurucusu olduğu gibi.

Atatürk'ün İsmet Paşa ile yollarını ayırmasını elbette tek bir nedene bağlamak olası değildir. Bu daha çok bir birikimin sonu parlayan bir kıvılcımın, devletin çatısında yol açtığı yangındır. Bu yangında kabahatli aramak, kanımca doğru değildir.

Gerçekten de 13 yıl aralıksız ve gece gündüz demeden Atatürk gibi bir liderin başbakanı olarak hizmet vermek elbette kolay bir şey olmasa gerek. Bu, cumhuriyetin kuruluşunu takiben yapılan tüm reformlarda, sorumlu hükümetin başbakanı olmak demektir ki, başlı başına bu gerçek bile, iki dostun aralarındaki güven ve sevginin canlı göstergesidir.

Zaten Atatürk böyle bir karar alırken, Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a, "Paşa çok yorgun... Bir süre dinlenmesinde yarar var. Geçici olarak mesai arkadaşlığımıza ara vermekte onun açısından da fayda var..." demiş, ardından ortaya çıkan hastalık, İstanbul'a gidiş, Savarona, Hatay Meselesi ve nihayet hastalığın kısa sürede beklenmedik şekilde hızlanması, bu kez tümüyle farklı bir tablonun ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Karınca Isırığı...

1937'nin ikinci yarısından itibaren, durup dururken gelen burun kanamalarının nedenini çözememişlerdi. Ayrıca bu kez kollarında, bacaklarında kaşıntılar da başlamıştı...

Evet belli ki hastaydı. Çabuk yoruluyordu. Ne yapılsa kaşıntılarının önü alınamıyordu. Bu konuda önce Ankara Numune'nin Deri Hastalıkları Klinik Şefi Prof. Dr. Alfred Marchionini'nin verdiği merhem ve solüsyonlar kullanılmış ama bir faydası görülmemişti. Aksine kaşıntılar giderek artmıştı.

O günlerin birinde Köşkün bahçesinde konuklarıyla oturmaktadır ki kaşıntılar gene başlar. Kolunu uzun uzun kaşıyıp, sonra da gömleğinin kolunu sıyırınca, derisinin üzerinde kırmızı kabarcıklar oluştuğunu görür, konuklar arasındaki bir doktora sorar:

"Doktor, bunlar nedir?"

Doktor uzun uzun inceler ve sonra da teşhisini bildirir:

"Bunlar karınca ısırtığı efendim! Sizi karıncalar ısırılmış."

"Ama doktor, ben geceleri yataarken de kaşınyorum. Karınca köşke çıkar mı?"

"Çıkar efendim, karınca bu!"

Hemen çevrede birkaç zavallı karınca da bulunuverir. Suçlu belli olmuştur. Kanıtlar da ortadadır. Karar derhal infaz edilmek üzere harekete geçilir. Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Süreyya Anderiman, Sıhhat Vekâleti (Sağlık Bakanlığı) Müsteşarı Dr. Asım Arar'ı telefonla arayarak durumu bildirir, tedbir alınmasını ister.

Bunun üzerine Veteriner Fakültesi Parazitoloji ve Entomoloji Öğretim Üyesi Dr. Nevzat Tüzdil çağırılarak görüş ve tavsiyeleri istenir. Köşkte yapılan incelemede elbette sağda solda küçücük karıncalara da rastlanır. Bir bağ evinden bozma olan ve ağaçlıklı bir tepede bağ içinde kurulu bir mekânda karınca olmayacak da gergedan mı olacak!...

Onu bırakın bir yana, bu karıncalar arayıp tarayıp gelip bir tek Atatürk'ü mü ısırıyorlar? Neden köşk sakinleri veya gelen konukların böyle bir şikâyeti yok? Hiç buna bakılmaz, bunun yerine karıncaların rengine bakılır, bir de ne görülsün! Hepsi kırmızı. Uzmanlar bu karıncaların Çin üzerinden Avrupa'ya, oradan da Türkiye'ye gelmiş olabileceğini söylerler. Şaka gibi...

"Belki de renkleri kırmızı olduğu için bunların 'kızıl karıncalar' olabileceği düşünülmüş olmalı ki, kaynağının Çin olduğuna hüküm verilmiş!" diye espri konusu yapılabilir ama işin şaka yanı yoktur.

Belki gerçekten de Çin'e özgü karıncalardı bunlar. Belli hayvan türlerinin dünyanın belli yerlerinde yaşadığı doğrudur. Fakat böyle bir olasılığı, hiçbir bilimsel araştırmaya gerek görmeden doğruymuş kabul edip, ona göre harekete geçmek olacak şey mi? İyi ki bunları "casus karınca" sayıp, içlerinden bazılarında dinleme cihazı olabilir hükmüne vararak, bunun gereğini yapmaya kalkmamışız!...

Peki ama nasıl olmuş da, Atatürk buna izin vermiş?

Bunlar olurken Atatürk Çankaya'da değil ki! Yalova'da dinleniyor ve tedavi görüyor. İlgililer, hazır O'nun yokluğunda, belirttiğim argümanlarla Köşkü baştan aşağı ilaçlatıyorlar. Yoksa Atatürk olup biteni tümüyle bilse, tartışılanları duysa, o slogan olmuş ünlü sözünü burada da yinelerdi:

"Şaşarım sizin akl-ı perişanınıza!"

O'na, "Efendim, hazır sizin yokluğunuzda Köşkü bir ilaçlayalım" denmiş, o da "peki, yapın" demiş. Nereden bilsin Yavuz zırlısı ve mürettebatıyla Çankaya'daki karıncalar üzerine sefere çıkılır gibi bir harekât planlanacağını!...

Sonuç olarak Dr. Asım Arar Milli Savunma Bakanlığı Sağlık İşleri Dairesi Zehirli Gaz Şubesi Müşaviri Dr. Nuri Refet Korur ile görüşerek Köşkün, gemilerde fare öldürmek için kullanılan "Cyclon B" adı verilen bir siyanidrik asit gazıyla ilaçlanması-na karar verilir. Bunun için ünlü Yavuz Zırlısından uzman bir ekip getirtilir.

Ekip, Dr. Nuri Refet Korur, Yzb. Kimyager Arif Tekman, Ütğm. Dr. Behiç Onul, Ütğm. Faruk ve iki sıhhiye astsubayından oluşur. Daha sonra bu gruba Deniz Binbaşı Refik Kuntol ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Sağlık Daire Başkanı Alb. Mazhar Tan da katılırlar.

Sanki Yavuz zırlımız sefere çıkmaktadır.

Köşkün bütün pencere ve kapıları zamlı bez ve kâğıtlarla kapatılarak gaz geçirmez bir hale getirilir. 48 saat müddetle Köşk yoğun bir gaz altında tutulur. Eldeki dedektörler gazın kalmadığını gösterene kadar Köşk havalandırılır. Her tarafta elbette ölü karıncalar dikkati çeker. Köşkün oturduğu zemin de Kreozot solüsyonu ile yıkanır. Bütün dezenfeksiyon işi beş

gün içinde tamamlanır ve Köşk temizlenerek İdare Müdürüne teslim edilir (7.2.1938).

Peki sonra ne olur? Atatürk Ankara'ya döner, dezenfekte edilmiş Köşk'e çıkar, sofraya iner ve eskisinden daha çok kaşır. Çünkü O'nun sorunu karıncalar değil, karaciğerdir.

Doktorların doğru dürüst teşhis koyabilmeleri için gerekli laboratuvar tahlillerine sürekli karşı çıkan Atatürk, kaşıntı şikâyetine neyin sebep olduğunun erken teşhis edilememiş olmasından birinci derecede sorumludur. Oysa manevi kızı Ayşe Afetinan'a gönderdiği mektupta, doktorların yanlış teşhiste bulundukları, geç kalmış olabilecekleri yönünde biraz sitem etmektedir ama bu değerlendirme doğru değildir.

Hastalığın teşhis edildiği Ocak ayı ile, kendisini kaybettiğimiz Kasım ayı arasındaki 10 aylık yaşantısını yakın mercek altına aldığımızda, bu gerçek çok açık olarak ortaya çıkmaktadır.

O halde, şimdi o süreci kronolojik olarak, gerektiğinde zaman zaman gerilere dönerek incelemeye başlayabiliriz.

22 Ocak 1938 günü Yalova'da, nihayet kendi isteğiyle yapılan muayenesinde Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'in koyduğu teşhis doğrudur:

"Siroz başlangıcı."

Bu teşhis daha sonra Türkiye'ye getirtilecek olan tüm yabancı uzmanlarca da doğrulanmıştır.

Peki, teşhiste geç kalınmadıysa, hasta neden kaybedildi?

Çünkü hasta, teşhisi konulan bu son derecede tehlikeli ve ölümcül hastalığın tedavisi için yapılması gereken hiçbir şeyi yeterince yerine getirmedi, bu konuda doktorlara yardımcı olmadı.

Bunda, o günkü dünya konjonktürünün yol açtığı son derecede kritik bir dönemden geçiliyor olmasının da rolü elbette büyüktü. Hatay meselesi kritik bir noktaya gelmişti. Bir askeri harekât ve sonucunda da Fransa ile bir savaş ihtimali dahi, uzak değildi.

Öte yandan Doğu Anadolu'daki Kürt isyanı da henüz bastırılmamıştı. Avrupa'da ise kamplaşmalar belirlenmiş, kadrolar oluşmuştu.

Hitler bir taraftan *Mein Kampf* (Kavgam) diye ortaya çıkmış, Avrupa'nın yarısını Almanya'ya katacağını, bu gönüllü olmayacağına göre savaşaacağını açık açık haykırıyordu.

Öte yandan Benito Mussolini, *Mare Nostrum* (Benim Akdeniz) diyerek adeta Türkiye'ye gözdağı veriyor, Eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmanın hayalini kuruyordu.

Bu şartlar altında Atatürk gibi bir liderden, ilaçlarını aksatmadan tam zamanında almasını, erken yatıp geç kalkmasını, seyahatlar bir yana, kendisine yapılan ziyaretleri bile kaldırmasını, hiçbir devlet işiyle uğraşmamasını, yorucu her şeyden kaçınmasını, sadece yan gelip yatmasını kim, nasıl isteyebilirdi ki!

Doktorlar da isteyemediler. Bir doktorun hastası üzerinde kurması şart olan otoriteyi, Atatürk üzerinde kuramadılar. Fiessenger hariç...

O zaman da doktorları suçlamak, işin kolaycılığına kaçmak olur ve yanlış olur.

Yukarda belirtildiği gibi Yalova'daki bu muayeneyi kendisi talep etmişti. Demek ki birtakım anormallikleri daha yoğun hissetmeye başlamış olmalı ki, kendiliğinden bu talepte bulundu. Keşke doktorların aylar öncesinde bu yöndeki ısrarlarına direnmeyip, köşkü ilaçlatmak gibi komikliklerle zaman kaybedilmeseydi de, bu teşhis aylar öncesinde yapılsa, tedavisi de ona göre aylar öncesinde başlasaydı. Maalesef olmadı. İçinde bulunulan koşullar da diğer taraftan buna fırsat vermedi.

Eğer 1938 yılının Ocak ayı sonlarında bir hasta, o zamana kadar muayene olmaktan hep kaçmış olan bir hasta, şimdi kendiliğinden muayene olmayı ister duruma gelmişse, hissettiği ne tür bir rahatsızlık olursa olsun, bu rahatsızlığın kökeni bir hayli zaman önceye dayanıyor demektir. O zaman birkaç ay geriye, 1937 ortalarına gitmekte yarar vardır.

1937'nin getirdikleri...

İştahsızdı, sürekli zayıflıyordu.

Ama o, Atatürk'tü.

Hizmete doymuyor, hiçbir mazeretin arkasına sığınmıyordu.

Hastalık bile onun bu azmini frenleyemiyordu.

Bilinen temposuyla her gün Anadolu'nun bir başka yöresindeydi.

Daha dört gün önce, Derince üzerinden Ankara'ya gelmişti. Şimdi Aydın'a gidiyordu.

Nazilli Basma Fabrikası'nı açmaya.

Tarih: 8 Ekim 1937

Ertesi gün bu fabrikayı hizmete açmıştı (9 Ekim).

İleri yıllarda kimi aydın geçinenlerce bu tür fabrikaları açmış olması alaya alınacak, devletçiliği eleştirmek için, adeta bir koz olarak kullanılacaktır.

"Canım, devlet bez fabrikasıyla mı uğraşır? Hele 'özel teşebbüs' varken" diyerek...

Sanki o dönemde, böyle bir fabrikayı açacak bir sermaye adamı vardı da, devlet elini kolunu tutuyor, engel oluyordu!...

Aynı gün Nazilli'den Söke'ye hareket etti. Askeri manevraları izlemek üzere.

Ertesi gün tatbikat alanında idi.

Tarih: 10 Ekim...

Önce Söke bölgesindeki tatbikatı izledi, arkasından Kuşadası yoluyla Çamlık'a geldi ve buradaki tatbikatı da izledi.

Manevralar devam ediyordu, O da izlemeye devam etti. Arkasından komutanlarla görüştü ve onlarla birlikte genel durum değerlendirmesi yaptı (11 Ekim).

Sonuçlardan son derecede memnundu.

Bütün bu tatbikatlar boyunca yanındaki "onur konuğu" İsmet Paşa'ydı.

İsmet Paşa o tarihte devletin resmi Başbakanıydı ve izin durumu devam ediyordu.

Ertesi gün, "Ege Manevraları" olarak anılan bu tatbikatlar nedeniyle, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ile Tatbikat Komutanı Orgeneral İzzettin Çalışlar'ı kabul etti ve onları kutladı. Sonuçlardan gerçekten mutlu olmuştu.

Aydın'a döndü ve İsmet Paşa ile birlikte Ankara'ya trenle hareket etti.

Tarih: 12 Ekim 1937...

İyi ama, hastalığını bir yana bırakın, o yaştaki normal bir insanın dayanabileceği bir tempo mudur bu?

Ondaki "görev sorumluluğu bilincini" yakından bilmeyenler, bu soruya yanıt veremezler.

Dönüş esnasında ve sohbet ortamında not ettirdiği şu görüşler ne kadar değerlidir:

"Büyük devletler arasındaki mücadele, gerginlik, düşmanlık o haldedir ki, bunların arasında bulunarak bir badireye karışmak ihtimali vardır. Bu ihtimale karşı ise, son derecede dikkatli, tedbirli ve soğukkanlı bulunarak, postu kurtarmaya çalışmak vaziyetindeyiz..."

Atatürk'ün bu tespit ve öğüdü bugün için de aynen geçerli değil mi?

Türkiye'nin Ortadoğu'da bugünkü konumu, tam da Atatürk'ün tanımladığı döneme benzemiyor mu? Buna karşılık Türkiye tedbirli, dikkatli ve soğukkanlı bir politika izliyor diyebilir miyiz? Keşke diyebilsek...

Atatürk bu görüşünü belirtirken, yanı başında bulunan İsmet Paşa bu öğüdü sıkı sıkı tutacak ve ileride İngiltere adına Churchill'in tüm baskılarına rağmen Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na sokmayacaktır, "Milletin erkekliğini öldürdü!" eleştirilerine rağmen.

İnönü ülkeyi bir savaşa sokmadı ve Atatürk'ün yukarıdaki tavsiyesine uydu ama bu direnci gösterebilmek için bile, 1 milyon kişilik bir orduyu silah altına alıp beslemek zorunda kaldı. Bu tedbir, elbette ülkede büyük sıkıntılara yol açtı, ekmek karneye düştü, yokluklar dönemi başladı. Aslında kazanan veya kaybeden her ülke bu sıkıntıları fazlasıyla çekmek zorunda kaldılar. Örneğin İngiltere savaşı kazandığı halde, savaş sonrası ilk seçimde Churchill iktidardan düştü. İsmet Paşa, "Buğdayı depolarda çürüttü, milleti aç bıraktı..." şeklinde tümüyle haksız eleştirilere uğradı. Çok partili dönemin başlaması kararını alıp uygulamaya geçerek, ülkeye demokrasiyi kazandırdı ama bu eleştiriler yüzünden iktidarı kaybetti.

İşte, iktidardan düştüğü bu seçim konuşmalarından birinde, dinleyiciler arasından bir genç kız, "bizi sefil ettin, ekmeksiz bıraktın..." diye bağırınca, bu genç kıza dönecek, "Evet, sizi ekmeksiz bıraktım ama babasız bırakmadım..." diye yanıt verecektir.

Bu yanıtında son derecede haklıdır. Yurttaş ekmeksiz kaldı ama vatansız kalmadı...

Eğer Hitlerin baskısına boyun eğip, ittifakına girseydi, sonunda savaşı Almanya kaybettiğine göre, Türkiye yeniden işgale uğrayacak, depoya dönüştürüldüğü iddia edilen o camiler, depoyu bırakalım kiliseye dönüştürülecekti. Sevr Antlaşması'nda ifadesini bulan ve Lozan'da ise yırtılıp atılan plan yeniden uygulamaya konulmuş, Ege Yunanistan'a verilmiş, doğuda bir Ermenistan, güneydoğuda da bir Kürdistan kurulmuş olacaktı... Bunların hiçbiri olmadıysa bunu İnönü'nün, iyi eğitilmiş, karnı tok sırtı pek, yüksek moralli bir orduyu 1939-1945 arasında sürekli silah altında hazır tutmasına borçluyuz.

Gerçekten de Almanya savaşın ilk günlerinde Çekoslovakya'yı, Polonya'yı silindir gibi geçmiş, Belçika'yı bir günde savaş dışı bırakmış, 48 saatte Paris'e girmiş, sadece Hava İndirme gücü ile Girit'i işgal edip Yunanistan ve Bulgaristan üzerinden Türk sınırına gelip dayanmıştı.

Hitler, Kuzey Anadolu'dan sadece "zararsız geçiş hakkı" istemiş, böylece Kafkasya üzerinden Rusya'yı vurmak üzere yeni bir cephe açmayı planlamıştı.

İnönü bu talebi reddetti.

Türkiye bu savaşta tarafsız kalacağını ilan etmişti, sözünde duruyordu. Fakat neden Hitler, yukarıdaki tüm başarılarına rağmen, Türkiye'den zorla geçmeye cesaret edemedi? İşte bu Türk Ordusu'ndan çekindiği için...

Ertesi gün, 13 Ekim 1937'de Atatürk ve İnönü birlikte Ankara'ya gelirler.

19 Ekim günü Yunan Başbakanı Metaxas'ı, Çankaya'da kabul eder ve Balkan devletleri arasındaki ilişkilerin nasıl bir seyir izlemesi gerektiğini uzun uzun anlatır. Bunun dünya barışı için de ne denli önemli olduğunu vurgular.

24 Ekim'de de İran Dışişleri Bakanı Sami'yi kabul eder ve onunla da Sadabat Paktı çerçevesinde görüşür.

28 Ekim'de bu kez Romanya Başbakanı Georges Tataresco'yu kabul etmiştir. Bir hafta içinde üç ülkenin bu denli üst düzey yöneticileriyle yaptığı görüşmeler, elbette ayak sesleri giderek yaklaşan II. Dünya Savaşı karşısında takınılması gere-

ken tutuma yöneliktir. Her ülke O'na gelip danışmakta, görüşüne başvurmaktadır.

Atatürk'ün karizmasına, Türkiye'nin prestijine bakar mısınız?

29 Ekim...

Cumhuriyet'in kuruluşunun 14. yıldönümü gelmişti. Atatürk o gün, Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Ponso'ya, resmi kabulde ve herkesin duyabileceği bir ses tonuyla şunları söyleyecekti:

"Ben toprak büyütme dileklisi değilim; barış bozma alışkanlığım yoktur; ancak antlaşmaya dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almasam edemem. Büyük Millet Meclisi'nin kürsüsünden milletime söz verdim: Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getiremezsem onun huzuruna çıkamam, yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim, yenilemem; yenilsem bir dakika yaşayamam."

Dediğini aynen yapacak ve Hatay'ı tereyağından kıl çeker gibi Fransa'nın elinden çekip alacaktır.

Öte yandan bu Fransız Büyükelçisi Paris'e gönderdiği raporda Atatürk için "Zihni ve fiziki bir çöküntü içinde. Ondan her türlü şaşırtıcı bir davranış beklenebilir!" diye yazacaktır.

Böylece, eğer ileride Atatürk'ten Hatay konusunda beklenmedik tepkiler gelirse, buna şaşmamak gerekir denmek istenmektedir.

İsmet Paşa Viyolonsel Derslerine Başlıyor

25 Ekim'de İsmet Paşa başbakanlıktan planlandığı ve beklendiği gibi istifa eder.

Celal Bayar hükümeti kurar ve ilk toplantıya Atatürk başkanlık eder.

İsmet Paşa, en kritik virajların dönüldüğü, uzun yıllar süren mücadelelerin aşıldığı, zor günlerin başbakanıydı. Şimdi

ilk kez, biraz olsun dinlenebilecek, yapmayı isteyip de zaman-sızlıktan yapamadığı hobilerine vakit ayırabilecekti.

Meclis henüz tatildaydı. O nedenle fazla bir meşguliyeti de yoktu. Arada Bayar uğruyor, görüşünü alıyordu.

Öteden beri klasik müziğe çok düşkündü. Viyolonsel çalmayı hep istemişti. Bu nedenle bir hoca tutuldu ve derslere derhal başlandı.

Fransızca ve Almanca biliyordu ama İngilizcesini de ilerletmek istiyordu. Bunun için iki İngilizce öğretmeninden ders almaya başladı. Büyük bir azimle günde 5-6 saat ders çalışıyordu.

Eskisi gibi yukarıdan pek çağrılmıyordu artık. Bu durumdan kuşkusuz Atatürk'ün yakın çevresindeki sofrada arkadaşları pek hoşnut idiler. Çünkü Atatürk'ün yanında bile, sofrada İsmet Paşa varsa, hareketlerine ve sözlerine daha özen gösterirlerdi.

Basında ise kıyamet kopuyor, hergün yalan yanlış haberler gazetelerden eksik olmuyordu. İsmet Paşa'nın ise aldıracağı yoktu. Öteden beri zaten az işiten kulaklarını dış dünyaya adeta hepten kapatmış gibiydi.

Pembe Köşk hiç olmadığı kadar sakin ve huzurluydu.

Arada bir durup dururken bu huzura gölge düşürecek olaylar eksik olmasa da...

Stadyum Olayı...

Bir pazar günü 19 Mayıs Stadyumu'nda Peşte Karması ile Ankara Karması arasında bir futbol maçı düzenlenmişti. Erdal ile Ömer babalarına çok ısrar ettiler. Sonunda İsmet Paşa daha fazla dayanamadı, Kâzım Özalp Paşa'nın oğlu Teomanı da alarak hep birlikte maça gittiler.

Stat çevresinde büyük bir kalabalık vardı. Paşa'nın arabası stadyumun kapısına zar zor yanaşabilirdi. İnönü'nün geldiği kulaktan kulağa fısıltı halinde süratle tüm stada yayıldı. Şeref tribününde Atatürk'ün Özel Kalem Müdürü Süreyya Bey oturuyordu. İnönü onun yanına, çocuklar da arka sıralara geçtiler.

Maçla birlikte İnönü lehine yapılan tezahürat yeri göğü inletmeye başladı. Artık kimse maça ilgilenmiyordu ve herkesin gözü Şeref Tribünü'ndeydi. İnönü, bu tezahürattan rahatsız oldu ve orada bulunmasının tehlikeli sonuçlar doğurabilece-

ğini düşünerek, telaşla yanındaki çocuğun kolundan tuttuğu gibi dışarı çıktı, arabasına koştu. Telaştan Teoman'ı yanına almış, Erdal ve Ömer tribünde kalmıştı.

Şoföre hareket etmesini söylemesine rağmen, kımıldayamadılar bile. Halk arabayı kuşatmıştı. Birazdan da tekerlekler yerden kesilmişti. Bütün olan biten, Teoman'ın küçük bel- leğine kazındı ve hiç çıkmadı. Zorlukla caddeye çıkabildiler, Paşa'nın emriyle de Ankara Palas'a yöneldiler.

İnönü bu telaşında haklıdır. Öyle günlerden geçilmektedir ki, o alkışlayanlar arasında bulunacak olan, kötü niyetli bir- kaç kişinin yapacağı bir tezahürat içinde geçecek ve maksadı- nı aşan bir ifade, Çankaya'da farklı yankı bulabilirdi. Bunu hiçbir zaman amaçlamayan İnönü'nün, böyle bir ortamda bu- lunmaması gerektiğini bilecek deneyimi de şüphesiz vardır.

İnönü şoförden stata dönüp çocukları eve götürmesini is- ter. Mevhibe çocukların yalnız döndüğünü görünce telaşlan- mıştır. Çocuklar heyecan içinde olan biten her şeyi anlatır ve olanlar bir anda tüm Ankara'ya yayılır.

Artık evlerde konuşulan tek şey, Atatürk'ün olayları du- yunca ne tepki göstereceğidir. Bunu kendisine karşı yapılmış kasıtlı bir protesto hareketi olarak algılsa, cumhurbaşkanı acaba nasıl bir tepki gösterecekti?

Olayın yankıları birkaç gün sürer. Ortalıkta inanılmaz ya- lanlar dolaşır! Mevhibe insanların nasıl olup da bu kadar de- dikoduyu bulabildiğini hayretle izlemektedir. İsmet Paşa ise hem üzgün hem mahcup hem de bir haksızlık karşısında kal- dığı için kızgındı. Kendisine yapılan oldubitti bir olayı Mustafa Kemal'e gerçek yüzüyle anlatamamış olmanın verdiği buruk- luğu yaşıyordu.

O Esnada Çankaya...

Stadyum olayını Köşk elemanları hemen Atatürk'e yetişti- riler. Sofrada konu açıldığında Atatürk olan biteni sükûnetle dinledi. Ardından da, "Çok memnun oldum. Demek ki millet, büyük saydığı insanlara saygı göstermesini biliyor" dedi. Ara- larını iyice açmayı umanlar hayal kırıklığına uğramışlardı.

Fakat bu meseleyi bir fırsat olarak görenler, konuyu kaşımayı sürdürdüler.

Ankara Valisi Nevzat Tandoğan, İnönü'nün adamıydı. Halk Partisi Müfettişliği, milletvekilliği, sonra da Ankara Valiliği görevlerine onu İnönü getirmişti. Paşa'nın maçta olduğunu öğrenince de, adamlarını stada gönderip İnönü'yü alkışlattığı söyleniyor, bir cephe de Vali Tandoğan üzerinden açılmak isteniyordu.

TBMM, 1 Kasım günü açıldı. Atatürk, her yıl olduğu gibi mükemmel bir açış konuşması yaptı ve geçen 1 yılın özetini, gururla anlattı. Bir konunun altını ise adeta bir vasiyet gibi ısrarla çizmişti:

"Efendiler, topraksız çiftçiyi topraklandırma kanununu çıkartınız..."

İnönü, Malatya Milletvekili olarak salonun bir tarafında bulunuyordu. Gerginlik sürdüğü için çevresi sakindi, anlaşılan milletvekilleri yanına pek sokulmak istemiyorlardı. İnönü, gönülden bağlı olduğu Atatürk'ü, yüreği buruk, bambaşka duygular içinde ve uzaktan dinliyordu.

O gün bir araya gelmediler ama İnönü'nün beklediği fırsat kısa bir süre sonra doğdu. Yenyılın hükümet programını tartışmak üzere, 6 Kasım günü CHP Grup toplantısı vardı. Bu toplantıda hükümet programı görüşüldükten sonra, Salih Bozok'un söz aldığı görüldü. Konuşması asabi bir tondaydı:

"Arkadaşlar, bugünlerde ortalıkta bir propoganda yapılıyor. İsmet Paşa bir tertip dahilinde stadyuma gelmiş, kendisine tezahürat yaptırmış. Atatürk'e karşı vaziyet alıyormuş. İsmet paşanın böyle bir harekette bulunacağını ümit etmem. Fakat kendilerinden rica ederim, buraya çıksınlar ve bizi aydınlatsınlar. Geçen günkü stadyum olayı hakkında İsmet İnönü'den bilgi istiyorum!"

İnönü beklediği fırsatı bulmuştu. Görevden ayrıldıktan sonraki ilk konuşmasını yapıyordu kürsüden. Grup büyük bir dikkatle dinliyordu.

Salih Bozok'un Atatürk'ün direktifiyle İnönü'den bu istemde bulunduğu dedikodusu da Ankara'da bir süre çalkalandı.

İnönü Kürsüden Kendini Savunuyor...

İnönü kendinden emin adımlarla kürsüye yürüdü ve sükûnetle konuştu:

"Arkadaşlar! Ortada merak edilecek hiçbir şey yoktur. Uzun zamandan beri hakikaten yorucu ve bunaltıcı işler içinde olduğumu bilirsiniz. Ve ben Atatürk'ten her vesile ile artık bana müsaade etmesini ve kendimi toplamak için fırsat isterdim.

Bendenizin terbiyeli bir adam olduğumu bilirsiniz. Benim resmi işlerimde olduğu gibi, özel hayatımda da Atatürk velinimetimdir. En önemli resmi hayatımda ve karşılaştığım olayların her birinde başarılı olmam için Atatürk'ün çok emeği geçmiştir. Fakat kendisini silmiş, daima bütün şerefi bana bırakmıştır.

Sonra, servetim olmamakla beraber, böyle bir düşünce benim aklımdan hiç geçmedi ama özel hayatımda bu memlekette maddi bakımdan rahat bir adamın hayatını geçirdim. Bunu bana Atatürk sağladı. Kendisi bir dilim ekmek yerse bana yarısını yedirmekten zevk alır. Onun için gerek resmi gerek özel hayatta kendisine ne kadar minnettar olduğumu takdir etmek kolaydır."

Daha sonra Çankaya'da sofradaki o talihsiz tartışmayı anlatır, çok yanlış yaptığını, tüm kabahatin kendisinde olduğunu tekrar eder ve sonunda sözü Stadyum meselesine getirir. Bu konuda söylediği şudur:

"Bu nümayişi yapanlar kimlerdir ve ne maksatla yapmışlardır? Atatürk'e düşmanlık göstermek için benim orada bulunuşumu ve çekilmemi fırsat mı bilmişlerdir? Yoksa masumane, katıksız bir gösteriden mi ibarettir? Bunun hakkında bir teşhis koyacak durumda değilim. Hükümetin elinde her türlü imkân vardır. Hadiseye kimler karışmıştır, ne maksatla yapmışlardır? Bunlar tahkik edilebilir, gerçek ne ise ortaya çıkar."

6 Kasım gecesi, İnönü'nün Grupta yaptığı bu konuşma, Çankaya'da sofra konusu olmuştur. Her kafadan bir ses çıkmış, birin üzerine bin konarak olay hararetle tartışılmıştır.

Konuşmaları köşesinden dinleyen Atatürk söze girer, "Ne olmuş?" der.

"İnönü bunca zaman devlet hizmetinde bulunmuş, çalışmış, takdir görmüş ve ayrıldığı zaman kendisine tezahürat yapılmıştır. Elbette yapacaklar. Bir milletin hayatında bunlar olağan şeylerdir. Büyük bir millet elbet bunları yapar. Bunu yapmayan millete millet denmez! Bundan sora bu mesele bitmiştir, kapanmıştır. İnönüyü gördüğünüz yerde saygı göstereceksiniz. Hiçbir aksi tavır takınmayacaksınız!"

Emir samimidir ve kesindir. Uygulama da öyle olur.

Aradan bir süre daha geçer. İsmet Paşa'nın konukları sofrada azalmıştır ama kendi kendini meşgul edecek şeyler bulmaktadır Paşa. İngilizcesini de viyolonsel de epeyi ilerletmiştir. Birgün ziyaretine, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras bir teklifle gelir:

"Sizi Amerika Birleşik Devletlerine büyükelçi tayin etmeyi düşünüyorlar!"

İnönü şiddetle öneriyi reddeder:

"Bu da nereden çıktı?"

Tevfik Rüştü sıkılarak açıklar:

"Hani siz hep Amerika'yı merak ettiğinizi söylerdiniz ya!"

İsmet Paşa kararlı bir dille bu öneriyi reddeder ve "Böyle bir şey olursa, bundan seni sorumlu tutarım!" der.

13 seneye yakın süredir İnönü'nün emrinde görev yapan Tevfik Rüştü, bir bakan olarak şimdi büyükelçilik önerilen İnönü'nün patronu olacaktır. Bu gerçekten de kabul edilecek şey değildir.

Kasım 1937'ye böylesi yoğun bir çalışma temposunda girer.

Atatürk 1 Kasım 1937'de TBMM'nin V. Dönem, III. Toplantı Yılıni açar.

Açış konuşmasında değindiği konular bugünün de güncel konularıdır:

"Milletimizin lâıyk olduğu yüksek uygarlık ve refah seviyesine varmasını alıkoyabilecek hiçbir engel düşünmeye yer bırakılmadığını ve bırakılmayacağını huzurunuzda söylemekle bahtiyarım...

Topraksız çiftçiyi topraklandırma kanununu çıkartınız..."

Evet, kürsüden milletvekillerine yalvarıyordu. Çünkü o bir diktatör değildi, elinde bir başka güç yoktu. Toprak reformunun bu ülke için ne denli yaşamsal önemde olduğunu vurgulamaya çalışıyordu.

Daha Dersim isyanı kısa bir süre önce bastırılabilmiş, birtakım aşiret reisleri ve yakınları bölgeden batıya sürülmüş, isyana kalkışmamış bir kısım bölge halkına tapu ile toprak dağıtılmıştı ama yapılanlar, bu yaraları sarmak için yeterli değildi.

İlgili yasayı mutlaka çıkararak tüm ülkede dengeli bir reform yapılmalı, devlet her bölgede otoritesini ve varlığını göstermeliydi. Köylü, aşiretler arasındaki mücadelede arada kalmamalı, ezilmemeli, başı derde girince de devlete koşmalıydı, şeyhlere, şıhlara, seyitlere değil.

Bu yasayı çıkarmadılar. Çünkü yasayı çıkarması istenen milletvekillerinin çoğu zaten kendileri toprak ağasıydı. O feodal yapıyı kıramadı, kırdırmadılar. Bugünkü sıkıntılarımıza bakalım, izdüşümünü o günlerde görürüz.

Atatürk'ün Doğu'ya Son Seyahati

12 Kasım günü Başbakan Celal Bayar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, manevi kızı Sabiha Gökçen, milletvekillerinden Ali Kılıç, Recep Peker, Salih Bozok, Cevat Abbas Gürer, Dr. Ömer İrdelp, Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak, Başyâver Celal Üner, Muhafız Komutanı İsmail Hakkı Tekçe ve diğerleri olduğu halde, trenle binlerce kilometre sürecek olan Doğu seyahatine çıktı. Doktorların karşı çıkmalarına rağmen.

Ertesi gün, 13 Kasım günü, saat 09.40'te Sivas'taydı. Sivas Valisi Nazmi Toker'in başkanlığında bir heyet tarafından karşılandı. Ayağının tozuyla Halkevine, arkasından da Sivas Kongresi'ni topladığı Sivas Lisesi'ne gitti, çevresindekilere o günleri anlattı.

Daha sonra Sivas'ta yapılan Cer Atölyesi inşaatını gezdi ve saat 11.10'da trenle Malatya'ya hareket etti. Ertesi gün saat 13.00'te Malatya'ya geldi.

Tarih: 14 Kasım 1937, Pazar.

Vali İbrahim Ethem Akıncı, Belediye Başkanı, Malatya Milletvekilleri ve kalabalık bir halk topluluğu tarafından, top atışlarıyla ve coşkuyla karşılandı.

Doğruca Malatya Bez Fabrikası'nın inşaatına gitti ve yetkililerden bilgi aldı. Oradan Memleket Hastanesi inşaatına gitti. Daha sonra Malatya Lisesi'ni ve Halkevi'ni ziyaret etti, faaliyetler hakkında bilgi aldı.

Halkevleri'ne büyük önem veriyor, onları ülkenin aydınlık insanını yetiştirecek irfan yuvaları olarak görüyordu.

Aynı gün saat 14.00'de, Diyarbakır'a hareket etti.

Ertesi gün saat 18.00'de, Diyarbakır'daydı.

Tarih: 15 Kasım 1937, Pazartesi.

Vali Mithat Altıok ve yetkililer, olağanüstü bir kalabalığın eşliğinde "Fahri Hemşerileri"ni karşılamışlardı. Kısa bir yemek arasından sonra Halkevi'ne gittiler. Buradaki konser salonunda mükemmel bir konser dinlediler. Halkevi'nden sonra Ordu Evi'ni ziyaret etti. Daha sonra da Vali Konağı'nda nihayet dinlenmeye çekilebildi.

Ertesi sabah Diyarbakır'ı gezdi (16 Kasım, Salı). Vilayette bölge valileriyle bir toplantı yaptı, arkasından kurulmasına çok önem verdiği Diyarbakır Üniversitesi için tahsis edilen arsayı gezdi, bilgi aldı. Buradan Kolordu'ya geçti. Sokağa çıktı, bir süre halkın arasında yürüdü. Kendisine armağan edilen köşkte bir saat kadar dinlendi. Havaalanı olarak ayrılan yeri inceledi. Diyarbakır-Irak-İran demiryolları inşaatı temel atma törenlerine katıldı. Saat 17.00'de Vilayet'teki Çay Partisi'ndeydi ve saat 18.00'de Elazığ'a doğru yola çıktı.

Geceyarısı Elazığ'a gelmişti (16 Kasım). İstasyondan şehre kadar yollara halılar serilmişti.

Vali Şefik Bicioğlu, Belediye Başkanı Hürrem Müftügil, Genel Müfettiş General Abdullah Akdoğan ve kalabalık bir karşılayıcılar grubuyla birlikte şehre girdi.

Ertesi gün, 17 Kasım Çarşamba günü, Genel Müfettişlikte kentin sorunlarını dinledi. Buradan Tunceli'ye bağlı Pertek ilçesine gitti. Burada Murat Suyu'nu geçerek, Hozat Deresi üzerinde yapılan Soyungeç Köprüsü'ne geldi. Yeni yapılan bu köprüyü açtıktan sonra "Daha önceleri soyunup suya girdikten sonra geçilen ırmak, şimdi buna lüzum görülmeden sinekrek geçiliyor. Köprüye bundan böyle 'Singeç' diyelim" dedi.

Daha sonra Pertek'e geldi, gençlerle sohbet etti, Halkevi'ni ziyaret etti. Gençlerin yüzündeki "şark çıbanı" denilen yaralarla ilgilendi, hükümet tabibinden, bu yaraya yol açan sinekler hakkında bilgi aldı, bunlarla mücadele için yetkililere talimatlar verdi.

Saat 19.00'da Elazığ'a döndü. Halkevi'ndeki geceye katıldı. Vakit gece yarısını geçiyordu ki, Atatürk'ün sesi duyuldu:

"Yürüyelim Arkadaşlar!"

Hep birlikte sokağa çıktılar ve istasyona kadar marş söyleyerek yürüdüler.

Tıpkı Kurtuluş günlerinde, Havza yollarında olduğu gibi.

Elazığ adeta inliyordu, "Dağ başını duman almış..." diyerek.

Malatya-Fevzipaşa üzerinden Adana'ya doğru tekrar yola çıktı.

18 Kasım'da Adana'ya geldi. Bu sekizinci gelişi idi. Vakit bir hayli geçti. Temaslarına ertesi gün başladı (19 Kasım 1937).

Önce kendi adıyla anılan parka gitti. Parkta yeni dikilen Atatürk anıtının açılışını yaptı. Burada Hatay'dan gelen iki genç kız çocuğu çiçek verirken Hatay'ı da kurtarmasını istediler. Onun da bir gün mutlaka gerçekleşeceğini söyledi. Zira yıllar önce belirttiği gibi, "Kırk asırlık Türk Yurdu düşman elinde esir kalmaz"dı. Daha sonra Kız Enstitüsü'nü ziyaret etti ve Tarih dersini izledi. Arkasından Milli Mensucat Fabrikasını gezdi.

Saat 13.00'te Mersin'e hareket etti. Mersin'de birkaç saat dinlendi. Akşam saat 17.00'de Konya'ya doğru yola çıktı.

20 Kasım günü sabah saat 05.20 sularında Konya'ya geldi. Bu, Konya'ya son gelişidir. Konya Valisi Cemal Bardakçı, Belediye Başkanı Şevki Ergun ve diğer yetkililerle istasyonda kısa bir görüşme yaptıktan sonra yoluna devam etti ve aynı gün saat 13.00'te Afyon'a geldi.

Afyon'a on ikinci ve son geliştirdi. Adeta bütün bu illeri son olarak ziyaret etmekte ve vedalaşmaktadır.

Belediye Parkı'ndaki Zafer Anıtı'nı, arkasından da Belediye'yi ziyaret eder. Saat 14.00'te gara gelir ve Ankara'ya doğru yola çıkar.

Başkent'e gelir gelmez, ayağının tozuyla Bakanlar Kurulunu toplar ve yönetir. Toplantılar ertesi gün de devam eder (21-22 Kasım 1937). Bu toplantılarda "siyasi müsteşarlıklar" kaldırılmıştır.

Dur durak bilmemekte, sanki kısa süre sonra öleceğini biliyormuş da acelesi varmış gibi yurdun bir köşesinden diğerine koşturup durmaktadır. Bu gezi hakkındaki izlenimlerini şu cümlelerle dile getirir: "... Gerçek insanlık tereddütsüz kabul eder ki Türkiye Cumhuriyeti ve onun bugünkü sahipleri olan Türkler bütün dünya uygarlık ve insanlığı için bir benzeme örneğidir..."

Bir lider ancak bu kadar halkına hayran olabilir, onların içinde bu kadar mutlu olabilir, Elazığ'da olduğu gibi el ele, kol kola sokaklarda, çocuklar gibi şen, marşlar söyleyip birlikte yürüyebilir, onlarla bu kadar gururlanabilir.

Atatürk'ün Doğu illerimizi kapsayan bu seyahatinde yaşananları mümkün olduğu kadar kısa tuttum. Ölümünün sadece bir yıl öncesinde, o içten içe kemiren hastalığın verdiği acıyla sık sık soluklanıp, ama gene de yarım bırakmadan sürdürdüğü bu seyahatler, O'nun bu toprakların tümüne duyduğu sevgiyi, insanına duyduğu saygıyı bir kez daha göstermektedir.

Çalışma azmi, yurt sevgisi, görev bilinci olağanüstüdür.

12 Kasım 1937'de yola çıkıyor, 21 Kasım'da yani 9 gün sonra dönüyor ve bu süre içinde ziyaret ettiği yerler Sivas-Çetinkaya-Malatya-Diyarbakır-Elazığ-Pertek (Tunceli)-Adana-Mersin-Konya-Afyon-Eskişehir-Ankara...

Bu kadar il, ilçe, belde, yöre dolaşıyor. Bilgi alıyor, bilgi veriyor; kızıyor, seviniyor; fabrikalar, tesisler açıyor... Bunlar

yetmiyor, Ankara'ya döner dönmez de iki gün süreyle, yeni hükümete başkanlık ediyor. Bu tempoyu da herkes sadece seyrediyor.

Seyrediyorlar, çünkü kimseye söz hakkı vermiyor. Çok yorulduğu, biraz dinlenmesinin şart olduğu ileri sürüldükçe, hemen konuyu değiştiriyor.

Bütün bu telaşın sebebi ne acaba?

Bütün bu telaşın tek bir sebebi var: Hatay.

Kafasındaki bu tek takıntıyı çözmeden dinlenmeyi kendine hak görmüyor.

Hele hastane tedavisine tümünden karşı çıkıyor:

"Demek ki, hastane tedavisini gerektirecek kadar hastaymış ha!... İşte bu iyi haber!" dedirtmemek, düşmanı sevindirmemek için tedaviye yanaşmıyor.

Avrupa basını, "felç inmiş ayağa kalkamıyormuş, ağır hastaymış" türünden yayımlar yaptıkça, O da inadına bu seyahatlere çıkıyor, açılıştan açılışa, bir askeri tatbikattan diğerine koşup duruyor.

Oysa gerçekten de hasta...

Öylesine ki; 28 Nisan 1937 saat: 18.15, 30 Nisan 1937 saat: sabahleyin, 04 Mayıs 1937 saat: 16.45, 06 Mayıs 1937 saat: 18.30, 10 Mayıs 1937 saat: 17.30, 12 Mayıs 1937 saat: 18.30'da günlerinde Atatürk Ankara Numune Hastanesi'ndedir, burun kanamalarına çare aramaktadır. Bunun Ankara'daki dost düşman o kadar sayıda büyükelçiliğin dikkatinden kaçması mümkün müdür? Bu gelişleri her defasında "hasta ziyaretindeydi!" diye geçiştirmek inandırıcı olur mu? Elbette olmaz.

O nedenlerle de Sefaretler doğal olarak gördüklerini, duyduklarını rapor ediyorlar. Yalnız bunu yaparken, oldukça abartıyorlar. Bu ülkelerin başında da Suriye geliyor. Fransa 1936 yılından itibaren Suriye'den çekileceğini ilan eder. O zaman "İskenderun Sancağı"nın durumu ne olacaktır?

Atatürk, derhal 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması'nın gereğinin yapılmasını emreder.

Suriye, "Osmanlı zamanında İskenderun ve Antakya'nın il merkezi Halep'ti. Şimdi Halep Suriye'de kaldığına göre, İskenderun Sancağı da Suriye'ye bağlanmalıdır!" diye direktmekte-

dir. Fransa, "Ben artık çekiliyorum, siz bu konuyu Suriye ile halledin" demektedir. Elbette bunun yanı sıra ileri sürdüğü pek çok argümanı daha vardır.

Atatürk, bunlara karşı "bana çizmelerimi giydirmeyin!" demektedir.

Suriye, bu nedenle zaman zaman ortaya attığı abartılı haberlerle, Fransız kamuoyunda kendisine taraftar sağlamaya çalışırken, bir ara "Atatürk ölmüş!" haberini bile yayar.

Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak yurtdışındadır, haberi doğru sanar, az kalsın yüreğine inecektir. Sonra bir de bakar ki, gazetelerden birinde Atatürk aslan gibi, Dolmabahçe'nin merdivenlerinden iniyor!...

Bir başka gün "Atatürk'e felç inmiş" haberini yayarlar. Buna yanıt olarak Atatürk ayağına mayosunu geçirir ve gazetecilere poz verir. "Hem çizmemi giyerim hem denizde yüzerim..." der gibidir.

İşte bütün bu maskaralıklarla da uğraşıyor olduğu için, Atatürk tedaviyi reddetmektedir.

Yeni yılın ilk günü, alnını dayadığı köşkün penceresinden bomboş ve yorgun gözlerle Ankara'yı seyrederken, Atatürk işte bütün bunları düşünmektedir.

İnönü'ye yazdığı bir mektup, onu alıp nerelere götürmüştür?

Yeniden yatağına uzanır. Bu kez kaşıntılar rahat vermez. Sol dizinden kasıklarına kadar bacaklarını kanatırcasına kaşırken olanlar olur.

Yatak aniden kan içinde kalır. Gene burun kanamaları başlamıştır. Banyoya koşar, lavaboya zor yetişir. Bu kanamalar bir süredir devam ettiği için, artık deneyimlidir.

Banyodaki ecza dolabından tamponu alır burnuna tıklar, sırtüstü yatağına uzanır...

Son yıla işte böyle girer.

ALTINCI BÖLÜM

AH... LATİF'İ OLSAYDI!...

Yatak çarşafının kan içinde olduğunu gören hizmetliler durumu derhal genel sekretere bildirmişlerdi. Soyak, doktorların yeniden görmesine izin vermesi için çok ısrar edince de, nihayet ikna oldu, "Peki! Gelsinler" dedi.

O günden sonra Ordinaryüs Profesör Doktor Neşet Ömer İrdelp, Kulak, Burun, Boğaz Uzmanı Dr. Ziya Naki Yaltırım, Sağlık Bakanları Dr. Refik Saydam ve halefi Dr. Hulusi Alataş, Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Dr. Asım İsmail Arar sık sık köşkte görünmeye başladılar.

Ne yazık ki sağlığına hiç önem vermiyor, önerileri ciddiye almıyordu.

Kesin bir teşhis için zorunlu olan laboratuvar tetkiklerine katiyen izin vermiyor, doktorların işlerini bir gün olsun kolaylaştırmıyordu. Prof. İrdelp'in ısrarla istediği 24 saatlik idrarını toplatıp bir türlü vermedi. Bunu da zorla alamazlardı ki...

Böyle de olunca, Prof. Dr. İrdelp'in çaresizlik ve üzüntü içinde geçen çabaları sonuç vermiyor, asıl sorunun iç organlardan gelip gelmediği konusuna ciddi olarak eğilmek mümkün olmuyordu. Bu durumdan da doktorları sorumlu tutmak insafsızlık olurdu. Dr. Ziya Naki Yaltırım'ın her kanama sonrasında uyguladığı "cauterisation" yöntemiyle kanamayı durdurma çabaları ancak kısa süreli sonuçlar veriyordu. Bir süre sonra kanamalar yeniden başlıyordu.

Bir öneri üzerine Ankara Numune Hastanesi'nin Kulak Burun Boğaz (KBB) uzmanı Prof. Dr. Max Mayer de Köşk'e davet edildi. Prof. Mayer uzun uzun muayene ettikten ve o güne

kadar yapılan tedavi yöntemlerini inceledikten sonra bir dizi önerilerde bulundu ama, onların tatbikinden de bir sonuç alınamadı.

Sonunda doktorlar kaplıca sularının yararlı olabileceğini hatta bu kaşıntılarına belki de çare olabileceğini düşünmüşlerdi. Bu nedenle de 20 Ocak 1938 günü Yalova'ya gitmek üzere Ankara'dan trenle hareket etti.

Yolculuk bu kez oldukça maceralı geçmişti. Hatta ileride yanlış anlamalara yol açarak, İngiliz-Fransız büyükelçilikleri arasında gereksiz ve asılsız birtakım yazışmalara, yakıştırmalara da neden oldu.

Mesele şuydu: Bozöyük'e 3 km mesafede toprak kayması olmuş ve bundan tren yolu da hasar görmüştü. O nedenle de gereken onarım yapılana kadar beklemek zorundaydı. Gereken güvenlik tedbirleri derhal sağlandı ve geceyi beraberindekilerle birlikte İnönü istasyon binasında geçirdi. Bu durum öğrenilince de, Avrupa'nın belli merkezleri arasında hızlı ve heyecanlı bir kripto yarışı başladı:

"Yetkililer yalanlasa da Atatürk'ün bir süredir hasta olduğu söyleniyordu. Bunun doğru olduğu dün gece anlaşıldı. Seyahat esnasında fenalık geçirmiş olmalı ki yola devam edememiş, treni kuytu bir istasyona çekilmiş ve geceyi istasyon binasında geçirmiş!..."

Bu ve benzeri haber Avrupa'yı hızla dolaştı. Israrlı yalanlamalara rağmen.

O günlerde tüm Avrupa Atatürk'ün sağlığı ile yakından ilgileniyordu. Bir taraftan Suriye ve Fransa onun Hatay meselesindeki ısrarını bildikleri için; diğer taraftan ise İngiltere, iyice yaklaşan II. Dünya Savaşı'nda Atatürksüz bir Türkiye'nin nasıl bir tavır sergileyeceğinden emin olmadığı için...

Yol ertesi gün ancak öğleden sonra açılabilirdi ve Atatürk İzmit üzerinden Derince'ye geldi. Buradan Akay Vapuruyla Yalova'ya geçti ve Termal Otel'in açılışına katıldı. Otelin de ilk konuğu oldu (21 Ocak 1938).

Ertesi sabah otelde kendisi için yapılan banyo dairesinde küre başlarken, aynı zamanda kaplıcanın müdürü olan Prof.

Dr. Nihat Reşat Belger'den bu kaşıntılara bir çare bulmasını bu kez kendiliğinden istedi. Prof. Dr. Belger önce vücudun en çok kaşınan yerlerini ve bacaklarını muayene ettiğinde, bacaklarda kaşıntının bıraktığı tırnak izlerinden başka bir şey görmedi. Ama karnını muayene ettiğinde karaciğerini üç parmak büyümüş ve sertleşmiş buldu ve kesin teşhisini koydu: Siroz başlangıcı.

Muayene sonunda konuyu Atatürk açmıştır:

"Doktor, kaşıntıların sebebini buldunuz mu?"

"Evet efendim. Bu kaşıntının yemek ve özellikle içmekle ilgisi var..."

"Buna emin misiniz?"

"Efendim, kanaatim o kadar kesindir ki, bu teşhisimin isabetinde şüphenin gölgesi bile yoktur. Karaciğeriniz büyümüş ve biraz sertleşmiştir. İşte kaşıntının sebebi bu karaciğer rahatsızlığıdır."

Doktorun bu açıklamaları Atatürk'ün üzerinde bir sürpriz etkisi yapmıştır. Nasıl yapmasın ki? Ankara'dakiler sorunun kaynağı olarak karıncaları görmüşler, onlar için bir imha planı hazırlamışlar ve bunu uygulayabilmek için de Yavuz zırhlısından bir uzman ekip getirtmişler, hazır Atatürk Yalova'dayken Köşkü ilaçlamakla meşguldüler!...

İster komedi deyin, ister trajedi... Gerçek budur.

Atatürk, bunun üzerine sorar:

"Şimdi ne yapacağız?"

Yapılan ilk iş, bu teşhisin doğru olup olmadığını kontrol etmek olur. Dr. Belger'in kesin ifadesi o denli şaşırtıcıdır ki, daima en yakınında olan arkadaşları Kılıç Ali ile Salih Bozok şöyle bir bakışır, sonra yan odaya geçerler ve kimseye danışmadan, Atatürk'e bile sormadan, izin almadan, bu sonucu bir de Atatürk'ün daimi doktoru Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp'den kontrol etmeye karar verirler.

Dr. İrdelp Ankara'dan çağrılır. Bunun için bile bu teşhisi koyan Prof. Dr. Belger'e haber verilmemiş, danışılmamıştır.

Prof. Dr. İrdelp hastayı muayene eder. Evet, teşhis doğrudur. Üstelik Dr. İrdelp, Atatürk'ü altı ay kadar önce de muayene etmiş, ama o zaman hiçbir bulguya rastlamamıştır. Şimdi ise maalesef gerçek budur. Tarih: 23 Ocak 1938.

"Karaciğerde büyüme vardır, derhal sıkı bir diyetle girmelidir, içki ve sigarayı hemen bırakmalıdır, kesin istirahat şarttır, verilecek ilaçların derhal getirilmesi zorunludur."

En önemlisi: "İşin şakası yoktur!"

Prof. Dr. İrdelp Ankara'ya dönerken, Prof. Dr. Belger'e teşhisinin tamamen doğru olduğunu, uygulanan tedavinin de yerinde olduğunu söylemiş, aynen devam edilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Bu teşhis daha sonra diğer Türk hekimleri tarafından da doğrulanacak, yurtdışından getirtilen uzmanlar da aynı görüşü paylaşacaklardır.

Çankaya'dakiler Atatürk'ün hazır yokluğundan da istifade ederek tüm köşkü ilaçlatadursunlar, sıkıntının kaynağı ilk ciddi muayenede anlaşılmıştır ve o andan itibaren Türk hekimlerinin izleyecekleri tedavi yöntemi, dışarıdan çağrılan ve karaciğer uzmanı dünyaca ünlü hekimler tarafından da hep onaylanmıştır.

Eğer Atatürk Yalova'da Prof. Dr. Belger'e bu muayene için izin vermemiş olsaydı, hastalık şüphesiz çok daha ileri safhadayken fark edilecekti. Dolayısıyla bu konuda Türk hekimlerinin bir ihmali olduğu şeklinde bazı kuşkuları olanlar, Atatürk'ün bir 24 saati nasıl yaşadığını bilmeyenlerdir.

İşte, nitekim bu muayeneden sonra derhal Paris'e ilaç siparişleri verilmiştir.

İlaç ve maden suları.

Talep hangi doktordan gelmişti bilmiyoruz, fakat o günlerde ilk kez yurtdışından ilaç istendiğini biliyoruz:

"Vaccin Enterococcique stop elli dört rue Faubourg Saint Honore stop Doktor Cuny mamülatı stop yirmi beş kutunun âcilen gönderilmesini saygılarımla dilerim.

Süreyya Anderiman

Tarih: 4 Ocak 1938"

Süreyya Anderiman Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürüydü ve bu telgrafı Paris Büyükelçimiz Suat Davaz'a çekmekteydi. İstenenler aşıydı, bol miktarda ve acil olarak talep ediliyordu. Belli ki bu burun kanamaları meselesine nihayet eğilmişlerdi.

Büyükelçi Suat Davaz ilaçları hemen temin etti ve Ankara'ya tez elden yollattı. Arkasından da faturalarını gönderdi. İlaçların bedeli 740.65 Frank, posta masrafı ise, 246 Frank tutmuştu.

Daha sonra Cumhurbaşkanlığı Başyaveri Celal Öner'in Paris'ten ilaç talebinde bulunduğunu görüyoruz: Tarih: 24 Ocak 1938.

Acilen gönderilmesi gereken ilaçlar şunlardı:

Üç kutu Chophytol, üç kutu hepascol; küçük şişelerde bir sandık Vichy celestin, küçük şişelerde bir sandık Vichy grande grille, üç şişe Elisor Boldo Verne, üç şişe Solution Detisch.

Telgraf Kaplıcalar'dan yani Yalova'dan çekilmişti.

Büyükelçi Suat Davaz bu ilaç ve maden sularını da acilen gönderdi ve 4 Şubat'ta da faturalarını yolladı. Buna göre ilaç ve maden sularının bedeli 483.60 Frank, gönderim bedeli de 1857 Frank tutmuştu.

Atatürk'ün perhize başladığı anlaşıyordu ama, hastalığının ne boyutta olduğu konusunda Türk Büyükelçisi'nin bile bir bilgisi yoktu henüz.

Peki ama Atatürk'ün kaplıcada ne işi vardı da Yalova'dan Paris'e ilaç siparişi verilmeye başlanıyordu?

Latife Hanım Olsaydı...

Yeni yılın ilk günlerinden itibaren pek çok sorunla boğuşmaya başlayan Atatürk, şimdi bir de hastalığının yurtdışında duyulmasının Hatay davasına verebileceği zarardan çekinmeye başlıyordu. Sofrada "hasta" sözcüğünün kullanılmasını yasak etti. Perhize bir miktar uydu ama, istirahat konusu hep aksadı. Biraz kendini iyi hissetse çalışmaya dalıyor, o tempo içinde adeta kendini kaybediyordu.

Örneğin İzmir Telefon Şirketi satın alınacaktı o günlerde. Bir kulağı Ankara'da, sonucunu bekliyordu. 25 Ocak günü bu sözleşme imzalandı da şöyle bir rahatladı.

Bu dönemde belki de bir tek şeye çok ihtiyacı vardı: Latif'ine...

Atatürk Latife Hanım'a "Latif" diye seslenirdi. Şimdi O'na herkesten çok ihtiyacı vardı. Köşkte, Saray'da, trende hatta sofrada... Her zaman ve her yerde, O'nunla yaşamı paylaşan, O'nu yürekten seven, her gün yirmi dört saatini onunla geçirmek isteyen otoriter bir Latife Hanım'a... Böyle bir dönemde belki bir tek O'nun Latif'i O'nun tüm aşırılıklarını frenleyebilirdi.

Sofra arkadaşları veya hizmetliler değil... Hele doktorlar hiç değil...

Bunu nereden mi biliyoruz?

Kısa dönemde ardı ardına o kadar vahim hatalar yapıldı, öylesine geri dönülmez bir yola öyle hızlı bir giriş yapıldı ki, bütün bunları ancak bir Latife Hanım önleyebilirdi. Örneğin 1 Şubat günü Yalova'dan Bursa'ya hareket etti. Oysa en az iki hafta daha mutlak istirahat edecek, yataktan kalkmayacaktı. Üstelik Yalova'da başlayan tedavi hemen meyvesini vermiş, kaşıntıları azalmış, kısa sürede bir kilo almış, yüzüne renk gelmişti.

Buna rağmen kararını verdi ve uyguladı, bu konuda doktorunun ısrarlarını ciddiye almadı, Bursa dönüşü tekrar Yalova'ya uğrayacağını, tedaviye o zaman devam edilebileceğini söyledi ve Bursa'ya doğru yola çıktı.

Bursa dönüşünü de Yalova üzerinden yapmadı. Gemlik üzerinden doğrudan İstanbul'a geçti. Hem de ateşler içinde. Bu kez zatürree olmuştu.

Latife Hanım olsa bunların hiçbirini yaşamazdı...

Bursa'yı Son Görüşü...

1 Şubat 1938'de Yalova'dan Bursa'ya hareket etti.

Prof. Dr. Belger ilerde yazacağı anılarında "Her şey olumlu giderken, Yalova'ya gelişinin 12. günü, tüm ısrarlı ricalarıma rağmen ve aniden Bursa'ya gitti. Neden gitti, bilmiyorum... Dönüşünde de Termal Otele uğramadı, doğrudan İstanbul'a geçti... Keşke tedaviyi sürdürseydi..." diyecektir.

Oysa Bursa'ya neden gittiğini biz biliyoruz. Sümerbank Merinos Fabrikası'nın açılışını yapacaktı. Bu fabrika açılışı, tedavinin sonunu bekleyemez miydi?

O'nun "görev anlayışı" ölçüleriyle bakılınca, hayır bekleyemezdi.

Bu konuda onu bir tek Latif ikna edebilirdi.

Yalova'dan, Orhangazi üzerinden Gemlik'e geçti ve önce burada Gemlik Sun'i İpek Fabrikası'nı açtı. Kısacık sürede o kadar yorgun düşmüştü ki, açılıştan önce müdüriyet odasında bir süre dinlenmek zorunda kalmıştı.

Fabrikanın Şeref Defteri'ne şunları yazdı:

"Gemlik Sun'i İpek Fabrikası'nı ziyaretten duyduğum bahtiyarlık büyüktür. Bu değerli kurumun millet için kutlu olmasını dilerim."

Arkasından aynı gün saat 16.30'da Bursa'ya geldi. Muazzam bir tezahüratla karşılandı. Yanında Başbakan Bayar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, Ekonomi Bakanı Şakir Kesebir, Orgeneral Fahrettin Altay, Kâzım Dirik, Kılıç Ali, Salih Bozok, Bursa milletvekilleri Ali Fuat Cebesoy, İ. M. Mayakon, Ş. Ahmet Ediz, Z. N. Yaltrum vardı.

Doğruca Çelikpalas Otel'i'ne gitti ve dairesine çekildi. Akşam Çelik Palas salonlarında çok güzel donatılmış sofranın başına geçti. Bu esnada Bursalılar dışarıda muhteşem bir "fener alayı" tertiplemişlerdi. Tezahüratlara dayanamayarak üç kez balkona çıkıp halkı selamladı, gösterdikleri sevgi seline teşekkür etti.

Halk öylesine coşku içindedir ki, adeta kendinden geçmiştir.

Tezahüratların sonu gelmeyince Başyaver Celal Öner, Atatürk'ün talimatıyla balkona çıkar ve Atatürk'ün şu notunu iletir:

"Ben Atatürk'ün Başyaveriyim. Atatürk, gösterdiğiniz sevgi ve saygıdan dolayı çok memnun kaldılar, memnuniyet ve teşekkürlerinin size ıblığına (bildirilmesine) beni memur ettiler. Aynı zamanda rahatsız olmanızı da size söylemekliğimi emir buyurdular. Lütfen istirahat ediniz."

Bursalılar bunun üzerine "Biz rahatsız olmayız, siz var olunuz..." diye bağıarak yavaş yavaş dağılırlar.

Atatürk sofrada bulunan Vali Şefik Soyer'e de "Halkın bana karşı gösterdiği bu ilgiden dolayı fevkalade mütehassis oldum, inkılâbın ilk günlerinin heyecanını tekrar yaşadım" der. Vali bu sözleri de halka duyurur.

Kısacası Yalova Yalova'da kalmıştır. Doktorların uyarılarını unutmuş, hayat dolu eski günlerine yeniden dönmüş gibidir. Birden sofraya içki servisi yapılmamış olduğunu fark eder:

"Sofraya içki konmamış, sabaha kadar su mu içeceğiz..."

Doktorların ricası üzerine sofraya içki konmamıştır. Henüz tedavisi sürmektedir ama perhiz daha ilk geceden bozulmuştur.

Yatağına uzandığında saat 03.00 olmuştur ve birkaç saat sonra yorucu bir diğer gün onu beklemektedir.

Kuşku yok ki Latif olsa o masaya içki konulamaz, perhiz ilk günden bozulmazdı.

Ertesi gün, 2 Şubat günü Bursa için çok önemli bir gündür. Döneminin en ileri teknolojisi ile donatılmış Sümerbank Merinos Fabrikası işletmeye açılacaktır. Atatürk saat 16.00'da fabrikaya gelir, büyük coşku ile karşılanır, sonra işletmeyi gezerek her makine hakkında ilgililerden bilgi alır, nihayet gösterilen düğmeye basarak fabrikayı işletmeye açar.

Son derecede mutludur.

Sevincini, fabrikanın şeref defterine yazdıklarından anlamak mümkündür:

"Sümerbank Merinos Fabrikası, çok kıymetli bir eser olarak milli sevinci artıracaktır. Bu eser yurdun, özellikle Bursa bölgesinin endüstri gelişimine ve büyük milli ihtiyacın giderilmesine yardım edecektir."

Kendisiyle röportaj yapan *Kurun* gazetesi başyazarı Asım Us'a verdiği demeçte Bursa'da olmaktan duyduğu memnuniyeti şöyle ifade eder:

"Bursa düşman istilasından kurtulduktan sonra ben buraya gelmiştim. Bana bu bölge halkı büyük gösteriler yaptılar. Bunu olduğu gibi hatırlıyorum. Bugün Bursa ve havalisinin yaptığı gösteriler ilk gördüğümünden çok üstün oldu. Bunun sebebini kendi kendime şöyle izah ediyorum: İlk gelişimdeki gösteriler, kendilerini yabancı istilâsından kurtarış içindi, şimdiki gösteriler onların ekonomik hayatta yükselişine ve refahına yarayan endüstri fabrikalarımızın kurulmuş olmasından ileri geliyor. Bundan çok memnun oldum."

Aynı gün Bursa Belediye Başkanı'na yazdığı mektupta ise Bursalıların bir kez daha kalbini kazanmıştır:

"Bursa Kaplıcaları'nın büyük ve medeni ihtiyaçlarından birini karşılayan Çelikpalas Otel'i'nin Bursa Belediyesi'nin de gayret ve yardımıyla daha fazla gelişebilmesini temin için bu otelin ait olduğu şirketteki 34.830 Türk liralık hissemi Belediye'ye terk ediyorum.

Aynı zamanda vaktiyle Bursa Belediyesi'nin 1923 tarihinde bana hediye etmiş olduğu, otel bahçesine bitişik köşkü de bütün eklentileriyle Belediye'ye hibe ettim."

Merinos'un açılışından sonra saat 16.00'da Çelikpalas'a döner. Akşam Belediye'nin vereceği baloya kadar dinlenir.

O akşam Bursa Belediyesi Atatürk'ün onuruna bir balo düzenlemişti. Hava müthiş yağışlı ve soğuktu. Sulu kar yağıyordu ama rüzgâr nedeniyle savrulan taneciklerden göz gözü görmüyordu. Arabası Belediyenin önünde durduğunda saat tam 23.00'tü. Davet sahipleri onu bina girişindeki merdivenlerin her iki tarafına bay bayan muntazam bir şekilde dizilerek karşıladılar. Yaveri, arabadan inerken ıslanmaması için elinde bir şemsiye, kapısını açtı.

Arabadan indi. Siyah pelerin ve frakı içinde, Olimpos tanrılarını kıskandıracak kadar heybetli ve son derecede yakışıklı duruyordu. Doktorların daha bir hafta kadar önce mutlak yatak istirahati verdiği adam, karşılayanları tam bir centilmen gibi hafif reveranslarla selamlayarak çıktı merdivenleri.

Silindir şapkasını, pelerinini ve beyaz eldivenlerini resepsiyonda bıraktı. Balonun verileceği ikinci kat merdivenlerinden, kendinden emin ve muntazam adımlarla, vakur bir edayla çıktı. Davetliler kapıda bekliyorlardı ve salona onlarla beraber, alkışlar arasında girdi. Birlikte seyahat etmekte olduğu zevatla, protokol masasındaki yerini aldı.

Hastalığına ilişkin hiçbir bilgi henüz ortalarda olmadığından yüzler gülüyor, herkes büyük bir hayranlıkla onu izliyordu.

Vali ve Belediye Başkanının yaptığı "hoş geldiniz" konuşmalarından sonra, Bursa halkı adına konuşan Avukat Hulusi Bey'e yanıt verdi:

"Kıymetli hatip arkadaşımızın sözleri benim üzerimde çok hassasiyet uyandırdı; bunun derecesini ifade etmek bence mümkün değildir. Fakat Bursa'yı ve Bursalıları seven ilk Türk ben değilim; tarihte ve cihanda en büyük imparatorluklar kurmuş olan Türkler de evvela dikkat nazarlarını Bursa'ya bu kıymetli şehre tevcih etmişlerdir. Onun kıymetini anlamış ve ifade etmiş isem çok bahtiyarım.

Bursa inkılâp hayatımızda nice müşkül anlar geçirmiştir. Fakat Bursalılar kıymet, kabiliyet ve kudretleriyle bu müşkül zamanları suhuletle atlatmışlardır. Biz de kendilerine kavuşmak bahtiyarlığına nail olduk. Bugün o bahtiyarlığın safhâlârından birini idrak etmekle mesut olduğumu ifade edebilirim."

Salon büyük bir dikkatle dinliyor ve neyi kastettiğini çok iyi anlıyordu. 5 yıl önce 5 Şubat'ta "Türkçe Ezan" meselesi yüzünden gene bu şehre gelmiş ve sonunda tüm ülkede "Bursa Nutku" olarak bilinen konuşmasını yapmak zorunda kalmıştı.

"Bursa inkılâp hayatımızda nice müşkül anlar geçirmiştir. Fakat Bursalılar kıymet, kabiliyet ve kudretleriyle bu müşkül zamanları suhuletle atlatmışlardır..." derken, işte o olaya gönderme yapıyordu.

Konuřmalardan sonra orkestra řefi Azerbaycanlı Mehmedov'e műzięin başlayabileceği iznini verdi. Strauz'un Tuna Dalgaları valse almaya başlayınca da ayağa kalktığı görüldü. Nefesler tutulmuştu. Bir masaya yöneldi ve bir hanımefendinin önünde zarif bir reveransla eğilerek, birlikte pistin ortasına yürüdü. Daha bir hafta önce her türlü hareketten uzak durması gereken Atatürk, pistte hafif ve zarif hareketlerle vals yapıyordu.

Herkes onun dansını seyretmeyi, dans etmeye yeğliyor, gözlerini özellikle ayaklarından, yere ne zaman değdiği, sonra ayrıldığı belli olmayan ayaklarından ayıramıyorlardı. Vals devam ederken damını masasına kadar götürüp teşekkür etmiş, şimdi bir başka hanımefendiyi dansa davet etmişti. Bunu yaparken de masalardaki erkeklere zarif bir el işareti yaptığı dikkatli gözlerden kaçmadı. şimdi herkes pistteydi.

Beş ay kadar sonra yürüyemez hale düşecek olan Atatürk'ün, bu danslardan sonra oturduğu yerden bir daha kımıldayamayacağını zannedenler, yanıldıklarını gördüler. Çiftler masalarına ynelirlerken, şef Mehmedov'a dönüp, yüksek sesle "Zeybek!" diye seslendiği duyuldu.

Sarı Zeybek'le birlikte, bir kahramanlık ayini başladı.

Salonun tam ortasında, cesaret, ruh ve uyumun simgesi olan zeybek oynuyordu şimdi: Sarı Zeybek. Adeta Aydın'ın, demiř'in efelerini de hayran bırakacak bir ustalıkla, tüm kahramanlık figürlerini ardı ardına icra ederken, iki elini kartal gibi iki yana açmış, műzięin ritmiyle uyumlu, bir o yana, bir bu yana dne dne, dizlerini yere vura vura oynuyordu.

lme meydan okur gibi...

Zeybek sona erince, konuklar gözyaşlarını ondan gizli silmeye çalışırken ağız dolusu bir kahkaha savuruverdi... Ne yazık ki, bu onun oynadığı son zeybekti.

Saat sabahın 04.00' olmuştur. Herkesin gözü üzerindedir. Tüm konuklar bu tablonun donup öylece kalmasını ister gibidirler. Masasından kalkar. Gelirken olduğu gibi, hiçbir yorgunluk emaresi göstermeden, konukları başıyla selamlayarak, ağır ağır merdivenlerden iner. Silindir şapkasını, eldivenlerini ve bastonunu alır, dışarı çıkar.

Otomobiller fabrika önünde dizili beklemektedirler ama o arabalara bakmaksızın, sokağın karanlığında yürümeye başlar. Sabahın ayazı yüzüne vurdukça, başlangıçta iyi gelir. Belli ki terlidir... Yaverleri ve doktoru biraz gerisindedirler ama kimse ağzını açıp bir şey söylemeye cesaret edemez. İçinde bulunduğu büyüü bozmaktan korkarlar. Daha geriden de Başbakan Bayar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Vali, Belediye Başkanı ve diğerleri, buz tutmuş sokakta küçük adımlarla arkasından koşuşturmaktadırlar. Nihayet sokağın köşesine gelince ürperir, ter içindeki gömleği bedenine yapışmış ve soğumuştur. Üşüdüğünü fark eder, arkadakilere seslenir:

"Fakat bizim bir arabamız olacaktı!... Yayan mı gideceğiz yoksa?"

Koşuşurlar. Arabaya biner binmez, "Haydi çabuk, üşür gibi oluyorum..." der.

Yaver camı kapatınca da, bu kez başını buz gibi cama yaslarlarken, ağzından şu sözler dökülür:

"Ama ne güzel geceydi!"

Yatağına uzandığında neler düşündüğünü bilmiyoruz. Aca-ba Yalova'daki doktorların uyarıları aklına gelmiş midir? Siroz başlangıcı teşhisi koyan Prof. Belger ve bu teşhisi onaylayan Prof. D. İrdelp ona karaciğer hastalığının ne denli riskli sonuçlar doğurabileceğini anlattığında, söylenenleri yeterince ciddiye almış mıdır? Bilmiyoruz.

Bildiğimiz tek şey Nöbetçi Yaver C. Tolgay'ın, Nöbet Defteri'ne düştüğü not:

"Saat 04.30'da (otele) avdetle yattılar."

Ertesi gün 13.30'da uyandı. Yalova'ya uğramadan İstanbul'a gitmek istiyordu. Tedaviye ayıracak zamanı yoktu. Ege Vapuruyla Mudanya üzerinden İstanbul'a gitmek üzere Bursa'ya veda etti (3 Şubat 1938, saat: 15.35). Bu, Bursa'yı son görüşü oldu.

Baloda yaptığı konuşma, O'nun bir topluluk önünde yaptığı son konuşmaydı. Bir avuç insana sesleniyordu ama vermek istediği mesaj tüm Türkiye'ye idi.

Devrimi yapan adam, herkesin bu devrime sonuna kadar sahip çıkmasını istiyor, bu endişesini bir kez daha, gene Bursa'da dile getiriyordu. Yalova'da acı gerçeği öğrenmişti. Ne kadar günü kaldığını elbette bilmiyordu ama kalan günleri sırt üstü yatarak harcayamazdı.

Devrimin karşısında gördüğü en büyük tehlike "karşıdevrim"di. Devrim çağdaşlaşma için yapılmıştı, o halde bir karşıdevrimin "irtica" için olacağını biliyordu. Onun için nerede en ufak bir gericilik hareketi görse, olayın üzerine büyük bir hışımla, bizzat gidiyordu.

"Memleketin adliyesi vardır, polisi vardır, hâkimi-savcısı vardır..." deyip beklemeden... Tıpkı tam da 5 yıl önce aynı tarihte gene bu şehre, Bursa'ya gelip, gençliğe seslendiği Bursa Nutku'nda olduğu gibi.

Sırası gelmişken, tam da beş yıl öncesinin 5 Şubat günü Bursa'da söyledikleri ve "Bursa Nutku" olarak kayıtlara geçen konu ile "Türkçe Ezan" meselesi neydi, sorun nasıl doğmuştu? Günümüzde de çok tartışılan bu konuya özetle de olsa değinmekte yarar vardır.

YEDİNCİ BÖLÜM

BURSA NUTKU MESELESİ

Haberi aldığında İzmir'deydi (3 Şubat 1933). Yorucu bir gün geçirmişti. O gün Buca'ya gitmişler, dönüşte İzmir Milli Kütüphane'sini gezmiş, kitapları incelemiş, kütüphane hakkında bilgi almıştı. Bankaları, arkasından İncir Kooperatifi'ni ziyaret etmişti. Akşam CHP'nin Karşıyaka'da vereceği baloya katılacaktı ki... Bursa'daki olayı duydu. Vali Bey, olayın pek de büyütülecek bir yanı olmadığını anlatmaya çalışıyordu:

"İki gün önce, 1 Şubat 1933 Çarşamba günü, Bursa Ulu Cami'den çıkan 100 kadar kişi, 'Ezan her yerde Arapça okunurken, neden bir tek Bursa'da Türkçe okunuyor?' diye bağrışarak Müftülüğe doğru yürüyüşe geçmişler. Meraklıların da katılımıyla kalabalık giderek büyümüş. Müftü, bu konuda talimat alındığını, ezanın yalnız Bursa'da değil, her yerde Türkçe okunduğunu, asıl yanıtı Vali'nin verebileceğini söyleyince de, kalabalık Hükümet Konağı'na yürümüş. Makamında olmayan Vali'yi beklerlerken merdivenlere oturmuşlar, sonra da polis müdahalesiyle, bir olay çıkmaksızın dağılmışlar."

Vali'yi dikkatle dinliyordu. Sonra yüz hatları gerildi... Çelik gibi bir ses tonuyla talimatını verdi:

"Başvekil Paşa'yla temas kurun, bana Afyon'da katılın! Tren hazırlansın, bu gece Bursa'ya hareket ediyorum. Balo'ya gitmeyeceğim, ama balo yapılsın."

Oysa, CHP Karşıyaka teşkilatının düzenlediği baloya gitmek üzere hazırlanmaktaydı bu haberi aldığı anda. Kendisini temsilen valinin mutlaka bu baloya katılması ve konuklara muhabbetini iletmesi talimatını verdi.

Hava birden değişmiş, ortalık buz kesmişti. Antalya'da bulunan İsmet Paşa'ya talimat iletildi ve sabaha karşı 03.30'da Atatürk beraberindekilerle İzmir'den Afyon'a doğru yola çıktı.

Hedef Bursa'ydı.

Oysa, daha iki hafta önce gene Bursa'daydı (17.1.1933). Çok sevdiği ve sık geldiği bu kentte her zamanki gibi valiliği, belediye, komutanlığı ziyaret etmiş; şehirde tetkiklerde bulunmuş, son gün de İpek İş Dokuma Fabrikası'nı gezmişti. Hatıra defterine yazdıklarında içtendi:

"İpek İş Fabrikası'nda gördüklerimden çok sevinç duydum."

Nerede bir fabrika açsa, çocuklar gibi şenlenir, mutlu olurdu. Çünkü fabrika demek, üretim demek, kalkınma demek, teknoloji demek, istihdam demektir, iş, aş demektir...

Ama bu kez bu ani gidişinden hiç de mutlu olmadığı yüz ifadesinden belliydi.

15 Ocak'tan beri seyahat halindeydi. Önce Bursa'ya gelmiş, sonra on gün boyunca Bandırma, Balıkesir, Kütahya, Afyon ve Konya'yı ziyaret etmiş, nihayet Adana'ya kadar gitmişti (25 Ocak). Oradan Gaziantep, sonra tekrar Adana, nihayet Mersin (28 Ocak 1933). Buradan Gülcemal Vapuru'yla Antalya'ya geçmiş ve İsmet Paşa ile buluşmuştu. Daha sonra da Fethiye, Marmaris ve nihayet İzmir'deydi (31 Ocak 1933).

İsmet Paşa'yla Baş Başa...

Ve... İşte şimdi de sabaha karşı Afyon'da, Başvekil Paşayla baş başaydı. İstasyondaki veda merasimini kısa tuttular ve hemen kompartımanına geçtiler. Tren bir an önce Bilecik'e varmak ister gibi karanlığın derinliklerinde yoluna hızla devam ederken, Bursa'da olanları giderek hiddetlenen bir ses tonuyla başvekiline anlatmaya başlamıştı bile.

İyi ama, İsmet Paşa'nın bu olaydan haberi elbette vardı fakat doğrusu bu kadar telaş edecek bir olay gibi de görmemişti olanları... Ama Atatürk öyle bir döküm yaptı ki, yılların Başvekil Paşası'nın da çok geçmeden suratı asıldı. Atatürk'ü dinleyince hak verdi, çünkü bir noktayı çok kötü atlamıştı. Aslında, Atatürk hariç herkes atlamıştı...

Afyon'dan Eskişehir'e kadar Başvekil'e içini döktü. Özellikle Serbest Fırka günlerinin geri gelmesinden endişeliydi, bu konuda İsmet Paşa'ya özellikle idarecilerin kayıtsızlığı konusunda yakındı. Eskişehir'e gelince İsmet Paşa Ankara'ya gitmek üzere ayrılırken, Atatürk Bilecik'e doğru yoluna devam ediyordu.

Afyon-Eskişehir arasında ne mi konuştular? 1928-1933 arasında olup biten her şeyi...

Tam da memleketin dar bir geçitten geçtiği günlerdi.

Daha birkaç yıl önce, 1928'de, Yeni Türk harflerine geçişle ilgili devrimin ülke için ne kadar da önemli olduğunu kavrayamamış bir yobaz kesim, bu olaya "Kur'an harflerini terk ediş" gözüyle bakarken, bir de Anayasa'dan "Devletin dini İslâmdır" hükmünün çıkarılışını duyunca homurdanmalar bütün ülkede iyice yükselmişti (10 Nisan 1928).

Çabuk atlatmışlar, bu reformun meyvelerini de bir yıl gibi kısa sürede toplamaya başlamışlardı ki, bu kez 1929 Dünya Ekonomik Krizi patlamıştı. ABD'de borsalar çökmüş, bankalar batmış, üretim durmuş ve işsizlik tavan yapmıştı. Kaçakçılık önlenemez hale gelmiş, uluslararası pek çok şirket batmıştı. İşverenlerle sendikalar karşı karşıya kalmışlar, bu durum büyük bir kaosa yol açmıştı.

Bundan tüm dünyanın etkilenmesi kaçınılmazdı, çünkü kapitalist sistemde sermaye hareketleri, uluslararası boyutta etki gücüne sahipti. O nedenle, doğabilecek bir buhran, domino etkisi yapar, diğer ekonomileri de vururdu. Bir ülkeden doğup tüm kıtayı geçen, sonra denize ulaşan nehirler gibi. Ülkelerin bir kaçında meydana gelebilecek bir kuraklık, mutlaka suyun debisini yavaşlatır, diğer ülkeleri de kuruturdu.

Bundan Türkiye'nin etkilenmemesi zaten olanak dışıydı. Üstelik tam da o yıl, Cumhuriyet yönetimi Osmanlı Devleti'nin borç taksitlerini ödemeye başlamıştı. Homurtular daha

da yoğunlaştı ama devrim hız kesmeden sürüyordu. Şimdi de "Kadın Hakları" gündemin başındaydı ve Avrupa'nın pek çok ülkesinde bu haklar kadınlara henüz tanınmazken, belediye seçimlerinden başlayarak Türk kadınının seçme ve seçilme haklarına sahip olmasının yolu açılmıştı (3 Nisan 1930).

"Kadın ancak hamur yoğurur, çocuk doğurur" zihniyetindeki tarikat-cemaat ehli yığınlar, bu gelişmeleri dişlerini gıcır-tatarak ve "la havle..." çekerek izliyorlardı. Bunun farkındaydı. Umursamıyordu ama dikkatliydi.

Normal olarak her ülkede iktidarlar, özellikle bu tür zor koşullardan geçilirken "muhalafet" istemezler. Atatürk, tam aksine, toplumun bir an önce demokrasi kültürüne sahip olabilmesi için, kendi eliyle ve hatta baskısıyla, kendi kurduğu partiye karşı muhalafet yapması için, yakın arkadaşı ve Paris Büyükelçimiz Ali Fethi Okyar'ı, bir muhalif parti kurmaya ikna etmişti. Serbest Fırka böyle kurulmuştu (12 Ağustos 1930).

Menemen'i Yakın...

Ne yazık ki bu iyi niyetli girişim, Cumhuriyet'in o güne kadar getirdiği kazanımların tümünün bir anda yok olması anlamına gelecek şekilde ülkedeki tüm gericilerin bu parti etrafında toplanması nedeniyle, bizzat bu tehlikeyi gören ve partinin genel başkanı olan Fethi Bey tarafından sonlandırmıştı (17.11.1930).

Bu olay da gösteriyordu ki, pusudaydılar... Ve hep tetikte olmak zorunluydu. Nitekim, korkulan oldu. Aradan bir ay geçmişti ki, "Menemen Olayı" patladı.

İzmir'in Menemen ilçesinde Giritli Derviş Mehmedi adlı Nakşibendi Tarikatı'na bağlı bir yobazın önderliğinde bir kalabalık, Belediye Meydanı'nda toplanıp, zikrederek şeriatı ilan ettiklerini duyurmuşlardı. Olaya bir müfreze ile müdahale etmeye çalışan yedek subay Kubilay, boğazı kesilerek şehit edilmişti. Cumhuriyet Hükümeti derhal gereken tedbiri alıp suçluları en ağır şekilde cezalandırmıştı ama Atatürk günlerce bu olayın etkisinden kurtulamamıştı. Her defasında önündeki tabakta Kubilay'ın kesik başını gördüğü için, günlerce yemekten kesildi, uzun süre et yemeği yiyemedi.

İşte o günlerde ve o kızgınlıkla İsmet Paşa'ya dönüp "Menemen halkını taşıyın ve Menemen'i yakın. Cumhuriyet'in gelecek nesillerine bir örnek olması için de Menemen'i o yanık haliyle muhafaza edin" emrini vermişti.

İsmet Paşa bu tür emirleri uygulamaz, 48 saat bekletirdi. Buna birlikte karar vermişlerdi. İyi ki de öyle yapardı. Eğer Atatürk konuyu tekrar açıp, o konuda ne yapıldığını başbakanından sormazsa, bu İsmet'e "O meseleyi sen de unut..." anlamına gelirdi... Menemen konusunda da öyle olmuştu...

Konu kapanmıştı.

Türkçe Ezan

Atatürk'ün Kütahya yolunda ve sabaha karşı bütün bunları İsmet Paşa'ya yeniden hatırlatması için elbette kendince haklı bir nedeni vardı. Yoksa mesele, kimilerinin sandığı gibi 100 kadar kişinin Bursa'da toplanıp, rastgele bağırıp çağırıp sonra da dağılmasından ibaret, basit bir mesele olsaydı, o zaman iki "devrimcinin" sabahın ayazında, kör bir istasyonda buluşup, bir kompartımana çekilip sabaha kadar tartıştıkları ne olaydı ki?

Dışarıda gün hafif hafif ısırken, Eskişehir'e yaklaşıyorlardı. Atatürk, nihayet asıl konuya gelebilmişti. Kendisini en çok endişeye sevk eden meseleye. Ezanın Türkçe okunması meselesine.

Geçen yıl tam da bu günlerde çok cesur bir karar daha almıştı. Verdiği talimat üzerine 23 Ocak 1932 günü Riyaset-i Cumhur İncesaz Heyeti Şefi Binbaşı Hafız Yaşar (Okur), İstanbul'da Karaköy'deki Yeraltı Camii'nde Cuma namazından sonra ilk kez Yasin Suresi'ni önce Arapça, sonra Türkçe okumuştur.

Yer yerinden oynamıştı ama hükümet en ufak bir zaaf göstermemiş, uygulama sürüyordu. Aradan sadece 10 gün kadar geçmişti. 3 Şubat 1932 günü Kadir Gecesi'ydi. Ayasofya'da yatış namazından sonra aralarında bir çok tanınmış hafızın bulunduğu Mevlithan Heyeti, önce Mevrit ve arkasından *Kur'an* okumuşlardı... Türkçe olarak...

Radyodan yapılan canlı yayın bütün ülkede büyük yankı yapmıştı. Ankara'da Atatürk heykelinin yanına monte edilen hoparlörden de halka dinletilen bu yayını, Ankaralılar, kar al-

tında dinlemişlerdi. Türkçe Kur'an değişik İslam ülkelerinden de değişik tepkiler almıştı. Kimi çevreler bunu "dinsizlik" olarak değerlendirirken, bazıları da olumlu karşılamıştı. İki gün sonra da 5 Şubat'ta Süleymaniye Camii'nde ilk Türkçe "hutbe" okunmuştu.

Yoksa, Rövanş mı?

Aradan tamı tamına bir yıl geçmişti. İşte bugün de günlerden 5 Şubat'tı. Bursa olaylarını İzmir'de haber aldığı anda ise 3 Şubat. Acaba tam da bu yıldönümü günlerinde geçen yılki bir şeylerin rövanşını mı alınıyordu? Bu olaylar bir rastlantı mıydı, yoksa organize olmuş birtakım çevreler Cumhuriyet'e bir mesaj mı vermek istiyorlardı? Atatürk'ün olayın üzerine hızla gitmesinin sebebi buydu. Başbakanını yanına almış, İçişleri Bakanı ile Adalet Bakanını da Bursa'ya çağırılmış, devrimi yapan adam, yaptığı devrime sahip çıkıyordu.

İsmet Paşa Eskişehir'de ayrıldıktan sonra, kızgınlığı hâlâ geçmediği için, beraberindekilere yakınmaya devam etti:

"Bir devrim yapıyoruz, oyun mu oynuyoruz? Toplumun bir yerden bir yere taşımak istiyoruz, yasalar çıkarıyoruz, gericiler karşı çıkıyor... Hâkimi, polisi, savcısı seyrediyor. Benden ne yapmamı istiyorsunuz, oturup beklememi mi?"

Orada bulunan gazetecilerden ve tarihçi Nizamettin Nazif Tepedelen, ileride o günleri işte böyle anlatacak ve ekleyecek:

"Öylesine kabına sığmaz bir hali vardı ki, makiniste haber gönderdi:

-Niye böyle yavaş gidiyoruz, daha hızlı, daha hızlı!"

Sabah saat 05.00'te Bilecik'e geldiler. Burada trenden inildi, bekleyen otomobillere binildi ve saat 09.30'da hızla olay mahalline, Bursa'ya gelindi. Doğru Vilayet'e gidip olaya el koydu. Meseleyi kavramıştı. Olay, korktuğu ölçüde planlı, örgütlü bir olay değildi.

Buna rağmen, sayıları az da olsa birilerinin Cumhuriyet'e hesap sorarcasına vilayete gelip taşkınlık yapmalarına görevlilerin sessiz kalışını kabul edemiyordu. Bu eylem Cumhuriyet yasalarına aykırıydı, buna karşın kimse tutuklanmamıştı.

İşte takıldığı, bu noktaydı:

"Birileri Cumhuriyet yasalarına kafa tutuyor, yasaları ve yasal düzeni savunmaktan sorumlu olan savcılar, yargıçlar, kolluk kuvvetleri ise olayı umursamıyorlar bile. Bu kabul edilebilir değildir. Böyle idare olmaz!" diye bağıryordu.

Ertesi gün 6 Şubat.

Ankara'dan çağırdığı İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Adalet Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek de Bursa'ya geldiler. Yapılan incelemeler sonucunda, olayda ihmali görülen Savcı Sakıp Bey, Sulh Ceza Hakimi Hasan Bey ve Bursa Müftüsü Nurettin Bey görevden alındı ve 15 kişi tutuklandı...

Aynı gün Anadolu Ajansı'na resmi demecini verdi:

"Resmi Demeç

(...) Bursa'ya geldim. Olay hakkında ilgililerden bilgi aldım. Olay aslında fazla önemi haiz değildir. Herhalde mürteciler Cumhuriyet Adliyesi'nin pençesinden kurtulamayacaktır. Olaya dikkatimizi bilhassa çevirmemizin sebebi, dini siyaset ve herhangi bir tahrike vesile etmeye asla müsamaha etmeyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır. Meselenin mahiyeti esasen din değil, dildir. Kesin olarak bilinmelidir ki, Türk milletinin milli dili ve milli benliği bütün hayatında hâkim ve esas kalacaktır."

O gün akşam Gülcemal Vapuru'yla İstanbul'a dönecekti. Hareket saati 19.30'du, fazla vakti yoktu ama gene de Çekirge Köşkü'nde bir yemeğe katılmayı kabul etti. Bu, her zamanki bildik ziyafetlerden değildi. Belliydi ki olayın utancını taşıyan bazı Bursalı yöneticiler, olayı yumuşatıp gönlünü alma çabasıydılar.

Aslında o gün biri Belediye Meclisi'nde olmak üzere iki yerde daha konuştu, daha doğrusu konuşmasını istediler. Söy-

ledikleri birbirini tamamlıyordu. "İrticaya karşı uyanık olunmalıydı. Bu konuda gençliğe çok iş düşüyordu. Devrime sahip çıkma hususunda her şeyi hükümetten ve idareden beklemek olmazdı." Söyledikleri bu çerçeve içindeydi.

Çekirge'deki salonda gençler çoğunluktaydılar. Masadaki-ler ise 15 Ocak'tan beri kendisine refakat eden arkadaşları ile Bursa'daki kent yöneticileri ve Ankara'dan çağırdığı İçişleri ve Adalet Bakanlarıydı.

Nöbet Defteri'ne bakıldığı zaman, bu zevatın Kılıç Ali, Saf-fet Bey, Nuri Conker, Salih Bozok, Hasan Cavit, Sami Bey, Kâ-zım Bey, Mümtaz Bey, Avni Bey, Şahap Bey ve Ferit Bey, Vali Fatin Bey, Belediye Başkanı Muhittin Bey olduğu görülür.

Daha sonraki gelişmelerden öğreniyoruz ki, Bursalı gazete-ciler, Rıza Ruşen Yücer, Musa Ataş ve heyetle beraber olan ga-zeteci Nizamettin Nazif Tepedelenli de oradadırlar. Atatürk'ün Yaveri Cevdet Tolgay da olaya tanık olanlardandır.

Ayrıca Bursa'ya çağırttığı vekiller, Şükrü Kaya ve Yusuf ke-mal Tengirşek de elbette masadadırlar.

Atatürk'ün Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak sofrada değil, yan odada işiyle meşguldür. Soyak, Atatürk'ün burada yaptığı konuşmayı aynı gün Yaver Cevdet Tolgay'dan dinleyecek ve bunu ileride Falih Rıfkı Atay'a da anlatacaktır.

Seyahatin başında ve İzmir'e kadarki bölümünde Celal Bayar da heyetin içindedir ama Bayar Afyon'da gruptan ayrılmıştır. Bu kez Antalya'dan gelen İsmet Paşa Eskişehir'e kadar heyete katılmış, Atatürk'le görüşmüş, sonra da Eskişehir'den Ankara'ya dönmüştür

Çekirge Köşkünde de konuşulanlar birbirinin aynıdır: İrtica ve devrimler.

Yani, Atatürk'ün en hassas olduğu konular.

Gençlerden Biri...

Gençlerden biri "Bursa Gençliği olayı hemen bastıracaktı, fakat zabıtaya ve adliyeye olan güveninden ötürü..." demeye kalmaz, olanlar olur...

Atatürk elinden çatalı, bıçağı bırakır, arkadaşları vücut dilinden fırtınanın yakın olduğunu anlamışlar, onlar da yemeğe ara vermişlerdir; gözlerini gence diker ve adeta gürleyerek "Bursa Gençliği de ne demek? Memlekette parça parça, yer yer gençlik yoktur! Sadece ve toplu olarak Türk Gençliği vardır."

Sonradan "Bursa Nutku" olarak bilinen sözleri bir çırpıda söyleyiverir:

"Türk Genci, devrimlerin ve rejimin sahibi ve bekçisidir. Bunların gereğine, doğruluğuna herkesten çok inanmıştır; yönetim biçimini ve devrimleri benimsemiştir. Bunları güçsüz düşürecek en küçük ya da en büyük bir kıpırtı ve bir davranış duydu mu, 'Bu ülkenin polisi vardır, ordusu vardır, adalet örgütü vardır' demeyecektir. Elle, taşla, sopa ve silahla; nesi varsa onunla, kendi yapıtını koruyacaktır. Polis gelecek, asıl suçluları bırakıp suçlu diye onu yakalayacaktır. Genç, 'Polis henüz devrim ve cumhuriyetin polisi değildir' diye düşünecek ama hiçbir zaman yalvarmayacaktır. Mahkeme onu yargılayacaktır. Yine düşünecek, 'demek adalet örgütünü de düzeltmek, yönetim biçimine göre düzenlemek gerek'. Onu hapse atacaklar, yasal yollarla karşı çıkışlarda bulunmakla birlikte bana, İsmet Paşa'ya ve Meclis'e telgraflar yağdırıp, haklı ve suçsuz olduğu için salıverilmesine çalışılmasını, kayrılmasını istemeyecek. Diyecek ki, 'ben inanç ve kanaatimin gereğini yaptım. Araya girişimde ve eyleyimde haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı ortaya koyan neden ve etkenleri düzeltmek de benim görevimdir'. İşte benim anladığım Türk Genci ve Türk Gençliği..."

Sofrada soluk alınmaz. Herkes pürdikkat Atatürk'ü dinlemektedir. Kendisi iktidarda olduğu halde, "Bu iktidar sahipleri..." diyerek öyle bir tablo çizer ki, o tablonun meydana çıkması halinde, Cumhuriyet'i korumak ve kollamak görevinin, diğer yasal kuruluşlar yanı sıra gençlikte de olacağını, üstelik gençliğin, diğer kurumların harekete geçmelerini beklemeden, derhal harekete geçip, Cumhuriyet'i savunacağını, kendisinin

anladığı Türk Gençliği'nin, işte böyle bir gençlik olduğunu, üstüne basa basa haykırmaktadır. İşte ancak o zaman Cumhuriyet'in sonsuza değin emin ellerde olacağına inanacağını söylemektedir. Gençliğe sonsuz kredi tanımaktadır.

Çok ileriki yıllarda değerli bir akademisyen, Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı, bu konuda şöyle yazacaktır: "Tarihte bu sözleri söyleyebilen bir başka devrimci çıkmış mıdır? Başında bulunduğu devletin bile zaaf içinde olabileceğini düşünen, geleceğin siyasal iktidarlarından kuşkulanan ama gençliğe böylesine sınırsız bir güven besleyen, böylesine 'çek veren', gençliği böylesine 'son çare' olarak gören bir devrimci yoktur. Ve Atatürk, hem gelecek iktidarlar hem de gençlik konusunda yanılmamıştır."

Sofrada Not Alınmadı...

Atatürk konuşurken sofradakiler not almamışlardı. Burada söyledikleri o yüzden "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri" arasında yoktur ve basına da verilmemiştir ama bu kadar zevat önünde de söylenmiştir.

Atatürk'ün hiçbir zaman böyle bir ifadede bulunmadığını iddia edenlerin dayandığı noktalardan biri, bu nutkun neden Söylev ve Demeçler arasında yer almadığı hususudur.

Önce bu soruyu yanıtlamalıdır.

Uzun yıllardır Atatürk'ün sofrasında İsmet Paşa'nın uygulattığı bir sistem vardı. Buna göre, İnönü sofrada olsun olmasın, sofrada konuşulanlar sofrada kalırdı. Aksine durumlarda bu husus (yani not tutulabileceği) baştan belirtilirdi ve o zaman isteyen herkes not tutabilirdi. Nelerin basına verilip topluma aktarılacağı veya aktarılmayıp sofrada kalacağının takipçiliğini de İçişleri Bakanı (aynı zamanda Parti Genel Sekreteri) Şükrü Kaya yapardı.

Hiçbir memleket meselesinin görüşüldüğü sofrada içki içilmezdi. Bu da sofranın yazılı olmayan kurallarındandı. Sofranın konusunu belirleyen Atatürk olduğu için, misafirler daha yerlerini alırken, garson Cemal Granda'nın da, Şef garson İbrahim'in de gözü Atatürk'te olurdu. "İçki servisi yapılsın..." talimatı verilmişse, gecenin biraz daha sakın geçeceği anlaşıldı.

Oturma düzeninde de bir disiplin vardı. Atatürk'ün sağ başındaki koltuk, İsmet Paşa'nındı. Mareşal sofrada konuksa, hiçbir şekilde sofraya içki servisi yapılmaz ve sağ başta Fevzi Çakmak, bu takdirde sol başta İsmet Paşa oturlardı. Atatürk Mareşal'e daima "Hocam" diye hitap eder ve yemek sonrasında Atatürk, bir tek Mareşal'i dış kapıda arabasına kadar gelerek yolcu eder, ona büyük saygı gösterirdi.

Bu, Genelkurmay Başkanı'na özel saygı, Atatürk'ün yaşam biçimiydi ve tek bir istisnası olmaksızın yaşamı boyunca da bu saygıyı hep gösterdi. Çünkü Genelkurmay Başkanı'nın sıradan bir asker bürokrat olmadığını bilir ve söylerdi.

Biz sofraya dönelim.

Eğer Atatürk, topluma aktarılmasını istediği bir mesaj verecekse, o konuşma mutlaka not edilir ve gözden geçirildikten sonra gitmesi gereken yerlere gönderilirdi. Anadolu Ajansı'na verdiği demeçler böyledir. Gazetecilere demeç veriyorsa, söyleyeceğini doğrudan onlara söyler ama özellikle dış politika konusunda gazetelere makale göndermişse, zaman zaman gönderdiklerini ertesi gün tekrar gözden geçirip, düzeltmeler yaptığı görülür. O yüzden baskıya girmezden önce hep bir son kontrol söz konusudur ve bu konularda Falih Rıfkı (Atay) frenleyicisi ve yardımcısıdır. Gerçi Hatay Meselesi konusunda *Kurun* gazetesinde, gazetenin başyazarı Tarık Us imzasını kullanarak yazdığı on dört makalede kullandığı üslup son derece kırıktır ve bu makalelerde daha çok bizzat hükümeti yani İnönü'yü eleştirmektedir. Ama bu tavır, Fransa'ya karşı "özellikle" sürdürdüğü bir taktiktir.

Sofrada mutlaka kara tahta ve her misafir sandalyesinin önünde not tutmak için bir kalem ve bir defter bulunur. Konuşulanlar not edilsin diye. Ama bir konuşma masada kalacaksa, bu da açıkça belirtilir, o zaman not tutmak da yoktur.

Bursa Nutku'nun Metni Elbette Atatürk'ün...

Bursa'da Çekirge Köşkü'nde yaptığı konuşma, topluma verdiği resmi bir demeç değildir. Atatürk resmi demecini sabahleyin Anadolu Ajansı muhabirine vermiştir. Sofradaki olay ise, bir anda gelişmiş, bir gencin, belli ki o an içinden geçenleri samimi olarak dile getirmesi üzerine gelişmiş bir olaydır, hepsi o kadar.

Ama bunları bağıra bağıra, orada bulunanların gözlerinin içine baka baka söylemiştir. Bunda en ufak bir kuşku yoktur. Sürmekte olan devrimlere gerici çevrelerden gelebilecek baltalama hareketleri konusunda kaygıları elbette vardır. Bu kaygılarını haklı gösterecek onlarca sebep de gözler önündedir. Bu uzun yurtiçi gezilerinin de maksadı esasen budur. Bu seyahatlerde halkın nabzını bizzat tutmakta, fırsat bulmuşken de devrimleri tekrar tekrar anlatmaktadır. Bir kıpırtı olmuşsa, hiç üşenmeden, olayın üzerine de bizzat gitmiştir.

Bursa'ya da, seyahat planını değiştirerek, gece yarısı yollara düşüp, Anadolu'nun izbe istasyonlarında başbakanıyla buluşup, görüşüp; yıldırım gibi gelmesinin sebebi budur. Bursa'ya geldiğinde olup biteni bir taraftan anlamasına rağmen, öbür yandan gene de İçişleri ve Adalet Bakanını acilen Bursa'ya çağdırmış olduğunu da gözden ırak tutmamalıdır.

Kabına sığmaz bir halde olduğu bellidir. Bunun en kesin kanıtı, Anadolu Ajansı'na resmi demecini vermekle yetinmeyip, aynı gün içinde Çekirge'dekiyle birlikte üç konuşma yapmış olmasıdır. Yani bir tek Anadolu Ajansı'na verdiği demeç onu tatmin etmemektedir ve hazır Bursa'ya gelmişken, Bursalıların dikkatini pusuda bekleyen tehlikeye çekmek istemektedir.

Atatürk konuşurken, kimse kelimesi kelimesine o anda kayıt tutmadı ama hemen sonrasında sofradakiler, dinlediklerini kâğıda döktüler. Nitekim ilerde Bornova Savcısı'nın başvurusu üzerine Türk Tarih Kurumu Yönetim Kurulu, bu metnin mealen Atatürk'e ait olduğunu "oybirliği" ile onaylayacaktır.

Bursa Nutku, resmi bir demeç olmadığı için, "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri" arasında yer almaz. Kimi aydın ve yazar, olayın sadece bu tarafına bakarak, bu metnin Atatürk'e ait olmayacağını savunurlar, yanlıştır. Çünkü Atatürk tarafından söylendiği açıkça bilinen yüzlerce söylem daha vardır ki, bunlar da Söylev ve Demeçleri arasında yer almazlar. Fakat bu, o sözlerin hiç söylenmediği anlamına da gelmez, gelemmez.

Bu konuda asıl önemli olan nokta, Atatürk'ün bu görüşleri bizzat dile getirip getirmediğidir. Yoksa, "yapılan konuşmanın kaç kişi önünde yapıldığı", "az kişi önünde yapılan bir konuşmaya nutuk denip denemeyeceği" meselesi değildir.

Diyelim ki Atatürk'ün bağıra çağıra, her sözcüğün altına çize çize ifade ettiği bu görüşlerine "nutuk" değil de "demeç" demek daha doğru bir ifade olsun, sonuçta ne farkeder? Önemli olan gençliğe yaptığı bu uyarılar değil midir?

Hiç kuşku yok ki, özellikle siyasi yöneticilere seslendiği için, hükümet edenler dahil belli çevreleri müthiş tedirgin eden husus, bu konuşmanın bir nutuk mu, yoksa demeç mi olduğu konusu değil, doğrudan içeriğidir. Böyle bir nutkun olmadığını savunmaya çalışanlar da, işte bu içerikten korkan, çekinen, ürperen, kriz geçiren bir kesimin kuyruğuna takılanlardır.

İşte bu taife, yaşanan bu gerçeğin karşısında ellerinden de bir şey gelmeyince, bu olayı hafife almak, itibarsızlaştırmak için, polemik yoluna gitmekten başka bir kaçış yolu bulamazlar. Örneğin, bu konuyu ilk kaleme alıp kamuoyuna taşıyan gazetecinin Türkiye'de hiç tanınmamış, adı sanı geçmeyen biri olduğunu, bu nedenle yazdıklarına itibar etmemek gerektiği savına yapışırlar. Böylece konuyu, itibar edilir tanığı bile olmayan basit bir sohbete dönüştürmeye gayret ederler.

Örneğin Mustafa Armağan adlı bir yazar, benimle TV'8 deki bir HaberAktif programında bu konuyu tartışırken, bana karşı bu çok çürük argümanı kullanmıştı.

Hele Tekin Erer gibi yazarlar çok daha ileri giderler ve Atatürk'ün böyle bir nutku olamayacağını, çünkü Atatürk'ün o gün Bursa'da bile olmadığını, İstanbul'da olduğunu kanıt olarak ileri sürerler. Sanırsın ki Bursa Türkiye'nin bir ucu. Atatürk ve beraberindekiler saat 18.00'de Bursa'da, 22.00'de Dolmabahçe'de olamazmış gibi...

Bütün bu çılgınca ve bir yerlere yaranma içgüdüsüyle yapıldığı açık savunmaları yapanlar, o esnada Atatürk'ün masasında bulunan zevatı ya bilmezler, ki bu onların eksikliği; veya bilmezden gelirler, bu da onların "Tarih" anlayışını gösterir.

Oysa Bursa Nutku'nun Atatürk tarafından söylendiğinin iki önemli kanıtı çok açıktır:

1. Üslup:

Bursa Nutku'ndaki üslubu alın, sonra da 6 gün boyunca, ayakta, 36 saat 33 dakikada okuduğu Büyük Nutuk'taki "Gençliğe Hitabı" ile kıyaslayın.

Üslup ve verilen mesaj aynıdır. Bunda en ufak kuşku yoktur.

Gençliğe Hitabı'nda, gelecekte bu ülkeyi yönetecek devlet adamlarının bile, kimi zaman ihanetle anılabilir tutum ve davranış içinde olabileceklerine işaret eden, böyle bir durumda da gençliği rejimin bekçisi olmakla görevlendiren devrimci bir lider, neden Bursa Nutku'nda işaret ettiği noktaları söylememiş olsun ki?

Bunun hiçbir mantığı yoktur ve mesele son derecede açık ve nettir: Rejim, yani Cumhuriyet ve devrimler tehlikede mi, gençlik görev başına koşacaktır...

Yani gençlik ancak böyle bir kutsal amaç için, gerek diğer kolluk güçleriyle, gerekse tek başına harekete geçecektir. Yoksa Atatürk öyle her sıradan nedenle kimseyi sokağa dökülme-ye teşvik etmemektedir.

2. İçerik:

Atatürk'ün Bursa Nutku'nun içeriğine yeniden bakalım ve O'nun "Gençliğe Hitabı" ile yeniden kıyaslayalım. Atatürk'ün geleceğe yönelik en büyük kaygısı, bir gün devrimlerin ve Cumhuriyet'in baltalanabileceği riski ve irticadır. Bunu da açıkça dile getirir ve gençliği bu konuda hem uyarır hem görevlendirir. Bunda da en ufak bir kuşku yoktur.

Daha Cumhuriyet dört yaşındayken, 1927'de, bütün dünyanın önünde Türk Gençliği'ne hitap ederken, söylediklerine bir bakalım. Göreceğimiz şudur: Cumhuriyet ve devrimler gençliğin en büyük "hazinesi"dir. Atatürk buna değinmekte ve hemen arkasından uyarısını yapmaktadır:

"Seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek, dahili ve harici bedhahların (sapkınların) olacaktır... Bütün bu şeraitten (koşullardan) daha elim (acı) ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hatta hiyanet içinde olabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri, şahsi menfaatlarını müstevlilerin (işgalcilerin) siyasi emelleriyle tevhid edebilirler... (birleştirebilirler)."

Bu ifadelerin, içerik olarak, Bursa Nutku'ndan ne farkı vardır?

Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ndeki bu sözleri söylemiş olduğuna şüphemiz var mı? Yok!... Çünkü bunlar 787 sayfalık Büyük Nutuk'un içinde, beş dilde yazılmış olarak duruyor. O zaman Büyük Nutuk'ta bunları söyleyen bir devrimci, Bursa Nutku'nu niye söylememiş olsun?

Buna verilen yanıt genelde şudur: "Bursa Nutku'nun metni gençliği kendi yönetimine, kendi devletine karşı gelmeye, düzeni bozmaya, terör yapmaya teşvik ediyor. Atatürk böyle bir şey istemiş olamaz. Çünkü o daima hukuktan ve düzenden yana olmuştur. O nedenle bu metin uydurmadır..."

Aşağı yukarı söylenen budur. Şimdi bu görüşün analizini yapalım:

Hiç kuşku yok ki Atatürk, Bursa Nutku'nda çizdiği irtica tablosu kendi yönetiminde de ortaya çıksa, gençliğin aynı şekilde tepki göstermesini istemektedir ve ister.

Kaldı ki işte bu son ve yasalara aykırı gerici olay, bizzat kendi cumhurbaşkanlığı esnasında cereyan etmiştir ve buna karşılık vali, savcı, yargıç, polis, jandarma olayı seyretmiştir. Atatürk işte bu noktaya işaret etmekte, bu gibi hallerde asıl yetkililer ve sorumlular harekete geçmemişlerse, cumhuriyetin ve cumhuriyet yasalarının gerçek koruyucusu olan Türk gençliği bizzat harekete geçecek ve cumhuriyetine sahip çıkacaktır, demektedir.

"Hele bir süre bekleyeyim, bugün değilse yarın, olmadı öbür gün herhalde yönetim gerekeni yapar, demeyecektir" diyor.

Bu nedenle, bir taraftan bu olaya seyirci kalıp kimseyi tutuklamayan Savcı Sakıp Bey'i, Sulh Ceza Hakimi Hasan Bey'i ve diğer taraftan da göstericilere gereken açıklamayı yapmayıp gelenleri başından savan, hepsini vilayete yönlendiren Bursa Müftüsü Nurettin Bey'i görevden almıştır. Ayrıca 15 kişi tutuklanmıştır.

Ertesi gün 6 Şubat.

Ankara'dan çağırdığı İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Adalet Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek de Bursa'ya geldiler. Yapılan incelemeler sonucunda, olayda ihmali görülen Savcı Sakıp Bey, Sulh Ceza Hakimi Hasan Bey ve Bursa Müftüsü Nurettin Bey görevden alındı ve 15 kişi tutuklandı...

Bu konuşmasının bir öncesinde, Belediye Meclisi'nde yaptığı konuşmada da, "bu gibi durumlarda, polis müdahale edecekmiş, jandarma gelecekmiş, savcı gereğini yapacakmış"a aldırmaksızın gençlik, hiçbir kuvvetin desteğine ihtiyaç duymadan, kendi müdahalesini yapacaktır..." demiştir.

Peki acaba bu söylemleriyle Atatürk, iddia edildiği gibi gençliği teröre mi teşvik etmektedir?

Atatürk, Bursa Nutku'yla Türk Genci'ne ne zaman ve hangi durumda, taşla, sopayla, elinde ne varsa onunla eyleme geçmesini söylüyor? O noktaya bir daha bakalım.

"Türk Genci devrimlerin ve cumhuriyetin sahibi ve bekçisidir. Bunların gereğine, doğruluğuna herkesten çok inanmıştır. Bunları güçsüz düşürecek en küçük ya da en büyük bir kıpırtı gördüğü an..." diyerek sınırı çizmektedir. Yoksa, "yönetim benzi ne mi zam yaptı, sokağa dökülün, yıkın, yakın..." dememektedir.

Hasan Rıza'dan Falih Rıfkı'ya...

İleride, Falih Rıfkı Atay bu konuda 12 Aralık 1966 günkü *Dünya* gazetesindeki köşesinde bir makale yazacak ve bu konuyu tartışarak nutkun katiyen böyle yasadışı bir yönlendirmesi olmadığını savunacaktır. Atatürk'ün ölümüne kadar önce Özel Kalem Müdürlüğü'nü, sonra da Genel Sekreterliği'ni yapacak olan Hasan Rıza Soyak da Falih Rıfkı'ya bu yazısı üzerine gönderdiği bir mektupla onu destekleyecektir: "Atatürk'ün hiçbir zaman gençliği meşru olmayan yollara yönlendirmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Böyle bir yönlendirmesi olmamıştır, Bursa Nutku'nun dikkatli okunması gereklidir. Söylediklerinin ruhuna bakmak gerekir. Dikkat buyurulursa, 'polis gelecektir, asıl suçluları bırakıp suçlu diye onu yakalayacaktır. Genç, polis henüz inkılap ve Cumhuriyet'in polisi değildir diye düşünecek, fakat asla yalvarmayacaktır' diyor. Dikkat buyurulsun, 'polise de saldıracaktır' demiyor, 'hatta karşı gelecektir' de demiyor. 'Ben inanç ve kanaatimin icabını yaptım, müdahale ve hareketimde haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı meydana getiren sebep ve amilleri düzeltmek de benim vazifemdir' diyecek, diyor".

Oysa "Bursa Nutku yoktur..." iddiasında bulunanlar, işte bu Falih Rıfkı Atay'ın da kendi iddialarını desteklediğini yalan yanlış yazar dururlar, güya Atay'ın savcılıkta verilmiş uydurma ifadelerini ileri sürerler. Oysa Falih Rıfkı, sağlığında duyduğu bu tür yazıları sürekli tekzip etmekten yorulmuş, bu malum çevreler ise sahte belge üretmekten bıkmamış, yorulmamıştır. Tıpkı bugünlerde de olduğu gibi... Demek ki, Atatürk Türk Gencinin her vesileyle taş a sopaya sarılmasını istemiyor, onu bu yolda yönlendirmiyor. Sadece "Cumhuriyetin ve devrimlerin tehlikeye düştüğü anda", bir başkasının müdahalesini beklemeden devrimleri korumasını istiyor. Anormallik bunun neresinde?

Bu satırlar tamı tamamına Devrimci Mustafa Kemal'in ruhunu yalın bir şekilde yansıtmaktadır... Buna en ufak bir kuşku yoktur.

Bursa Nutku, Kolağası Mustafa Kemal'in, Şam'da kurduğu ve Selanik'e gizlice gelip şubasını açtığı Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin yemin töreninde, silah üzerine ettiği ve arkadaşlarına ettirdiği yeminin ruhunu da yansıtmaktadır. Yani Mustafa Kemal iken de, Atatürk olduktan sonra da, söz konusu olan vatansa, değişen bir şey yoktur.

Tekrar Bursa'ya dönelim. Atatürk ve beraberindekiler o gün akşam üzeri Gemlik'e geçip, sonra da tarifeli Gülcemal vapuruyla İstanbul'a döneceklerdir. O nedenle Çekirge Köşkü'ndeki bu davete gönülsüz ve Bursalıların yoğun isteği üzerine, onları kırmamak için katılmış, Gemlik'te bekleyen yolcu vapurunu da bekletmemek için, mekândan erken ayrılmıştır.

Çekirge'de kurulan sofrası, bildiğimiz sofralar gibi değildir, içki servisi de yapılmamıştır. O halde bu konuşmayı da saat 17.30 dolayında yapmış olsa gerektir. Atatürk yaşamının hiçbir döneminde bu saatlerde sofraya oturmamış, içki içmemiştir. Gülcemal'in hareket saati 19.00 olduğu için Gemlik'e 18.00 dolayında hareket etmek gerekmiştir ve öyle de yapılmıştır. İşte bu nedenle de asıl sofrası o gece Dolmabahçe'de kurulmuştur.

İleride pek çok "Bursa Nutku Karşıtı" kimseler, Atatürk'ün o gece İstanbul'da olduğunu ve sofranın da Dolmabahçe'de kurulduğunu bildikleri için, Ata'nın değil Bursa Nutku'nu söylemiş olmasını, Bursa'ya hiç gitmediğini iddia edecek kadar işi

mecrasından saptırırlar. Onlara göre yani Bursalılar şehirlerinde Atatürk'ü değil hayaletini ağırlamış olmaktadırlar.

Atatürk ve beraberindekilerin İstanbul'a dönüşlerini takiben Bursa'da yargılamalar sürüyor, olaylara karışanlar cezalandırılıyorlar. Ezan ve kaamet yeniden Türkçe okunuyor. Bir süre sonra da olay unutuluyor çünkü Bursa Nutku zaten içeriği itibariyle her yerde ve fırsatta tekrarlanabilecek bir nutuk değil. Söylenmesi için, hatırlanmasını gerektirecek koşulların oluşması gerekli. Durup dururken niye okunsun ki?

Ve aradan yıllar geçiyor

Sonrası...

İleride 1975 yılında, Atatürk'ün böyle bir nutku olmadığı şikâyetiyle, Kayseri 2. Ağır Ceza Mahkemesi'nde dava açılınca mahkeme bilirkişi olarak Türk Tarih Kurumu'na başvuruyor. Kurum verdiği yanıtta bu nutkun var olduğunu bildiriyor ve ekine koyduğu belgeler arasına, 1936'da yayımlanmış olan bir dergiyi de koyuyor. Demek ki, "Atatürk'ün sağlığında bu nutuk neden hiç yayımlanmadı, çünkü yoktu, sonradan uyduruldu" yaklaşımı temelden yoksundur (Bkz. Aşağıdaki 10. madde).

Bursa Nutku uzunca bir aradan sonra, ilk kez yeniden 1947 yılında Rıza Ruşen Yücer'in *Atatürk'e Ait Birkaç Fıkra ve Hatıra* adlı kitabında yer alıyor. İki yıl sonra, bu kez 1949 yılında, "İzmir 2. DP Büyük Kongresi"nde Celal Bayar tarafından, Milletvekili Şeref Balkanlı'ya kürsüden okutturuluyor. Balkanlı Nutku kongrede okuyor. Bayar'ın bu Nutku okutarak gençlere vermek istediği, "Gerici CHP'yi madem yargı durduramıyor, o halde gençlik durdursun..." mesajıdır. Bursa Nutku yoktu da, vardır diyen Bayar bu durumda sahtecilik mi yapmaktadır? İnanılır gibi değil.

Aradan beş yıl daha geçiyor. Atatürk'ün Bursa Nutku, 1954 yılında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nin cephesine, Atatürk heykeli arkasındaki taş zemin üzerine baştan başa kazılıyor. O dönemde iktidardaki parti Demokrat Parti. Nutkun oraya kazılmasına ise üstelik Demokrat Partili Atıf Benderlioğlu başkanlığındaki bir komisyon karar veriyor. O halde bu nutkun varlığı konusunda, o gün iktidarda olan Demokrat Parti

yöneticilerinin hiçbirinde, Cumhurbaşkanı Celal Bayar dahil hiçbirinde, hiçbir kuşku yok. O kadar yok ki, bu metnin bir fakültenin duvarına baştan aşağı kazılmasına izin verilebiliyor. Yani siyasi otorite Bursa Nutku'ndaki ifadeleri, "gençliğin anarşizme sürüklenmesi" olarak görmüyor. "Cumhuriyet rejiminin tehlikeye düştüğünü gördüğü anda, Atatürk'ün gençliğe yüklediği görev olarak" yorumluyor.

Görülen odur ki, kimin işine gelirse, "Bursa Nutku var olmaktadır", kimin işine gelmezse de "Nutuk aniden kâbusa dönüşmektedir". İşte, Celal Bayar, Şeref Balkanlı, Adnan Menderes, Atıf Benderlioğlu. Hepsi Demokrat Partili ve hepsi nutkun varlığını kabul ediyor hatta nutku kullanıyor. İleride Süleyman Demirel dönemine gelince ise, konunun rengi biraz değişmeye başlıyor.

1958 yılında bir gelişme oluyor ve bu kez CHP'nin resmi yayın organı olan *Ulus* gazetesi Bursa Nutku'nu yayımlıyor. Hem de 19 Mayıs günü. Bununla bu kez CHP, "Demokrat Parti'nin rejim için bir 'tehdit' oluşturduğu" fikrini işlemekte, "Gençlik, iktidara rağmen, kanun-nizam dinlemeden, rejimi korumak adına, idareye el koymalıdır" görüşüne yer vermektedir. Tartışma uzar ve Ankara Cumhuriyet Savcısı Rahmi Ergil olaya el koyar. Gazeteci Ülkü Arman adliyeye götürülüp sorgulanır ve Bursa Nutku'nun kaynağı sorulur. Atatürk'ün sahibi olduğu ve CHP'ye bağışladığı *Ulus* gazetesi için böylece bir soruşturma açılmıştır. Oysa aynı Nutuk, o anda Cumhurbaşkanı olan Celal Bayar'ın talimatıyla Demokrat Parti Kongresi'nde okunmuş ve alkışlarla karşılanmıştı. Şimdiyse yasaklanması, ortaya garip bir durum çıkaracaktır. Bu husus Başbakan Menderes'e iletilir ve onun verdiği talimat üzerine de bu soruşturmaya son verilir.

Nutuk Senato'ya da Getiriliyor...

3 Eylül 1963 tarihinde böyle bir nutkun mevcut olup olmadığı bu kez Senatör Özel Şahingiray tarafından ve Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem'in yanıtlaması talebiyle Senato'ya getirilir. Bakan verdiği yanıtta, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Afet İnan'ın verdiği yanıtı Senato'da okur. Bu yanıtta göre, dönemin tanık ifadeleri dikkate alınarak, "bu söz-

lerin mealen Atatürk tarafından söylendiği anlaşılmaktadır" denilmekte ve konuya ilişkin dosyanın herkes tarafından incelenebileceği ifade edilmektedir.

Demek ki, dönemin tanıkları ifade vermişler ve Bursa Nutku'nun varlığını onaylamışlardır. Ayrıca Prof. Dr. Afet İnan, konuya ilişkin dosyanın herkes tarafından incelenebileceğini belirterek, aslında bu konuya son noktayı da koymuştur.

Bursa Nutku Yeniden Mahkemelik...

Nutkun serüveni bunlarla da bitmemiştir. Aradan üç yıl geçmiş, bu kez Ege Üniversitesi Fikir ve Sanat Kulübü bir broşür yayımlayarak, "Nasıl Bir Gençlik?" başlığı altında Atatürk'ün Bursa Nutku'na yer vermiştir. "Bu nutuk halkı anarşiye teşvik ediyor" savıyla Bornova Cumhuriyet Başsavcılığı bu Fikir Kulübü'nün kapatılması için dava açmış ve Bornova Asliye Hukuk Hâkimliği, böyle bir nutkun var olup olmadığının tespiti için 27 Eylül 1966 tarih ve 1966/338 sayılı yazı ve bu yazıya ekli Bursa Nutku metnini Türk Tarih Kurumu'na gönderip görüş istemiştir.

Bunun üzerine toplanan Türk Tarih Kurumu Yönetim Kurulu aşağıdaki kararı almıştır:

"Türk Tarih Kurumu Yönetim Kurulu'nun 24 Ekim 1966 tarihli toplantısında Bornova Asliye Hukuk Hâkimliği'nin 27/9/1966 tarih ve 1966/338 sayılı yazısı ve bu yazıya ekli Atatürk'ün Bursa Nutku ile ilgili sözleri üzerine gerekli incelemeler yapılmıştır. Bu incelemeler sonucunda bu sözlerin Atatürk'ün 1933 Şubat'ında Bursa'da yaptığı konuşmadan mealen alınmak suretiyle çeşitli tarihlerde basılmış olduğu kanaatine oybirliğiyle varılmıştır."

Böylece, Nutkun varlığını, bu konuda yorum yapabilecek en yetkin kurum olan Türk Tarih Kurumu da onaylamıştır.

Konuya Ecevit de Katılıyor...

Aynı yıl, 12 Aralık 1966 günü Bülent Ecevit Erzurum'da, Doğu Sinema salonunda konuşmaktadır. Gençler, bir kâğıda yazdıkları soruyu Ecevit'e gönderirler. Bursa Nutku'nun Atatürk'e ait olup olmadığı sorulmaktadır.

Ecevit gençlere şu yanıtı vermiştir:

"Atatürk, Türk Devleti yıkılmak üzere olduğu vakit, 'bu devletin ordusu var, jandarması var, benim neme gerek' deyip İstanbul'da bir köşeye çekilmemiştir. 19 Mayıs 1919 günü Anadolu'ya çıkıp Türk Kurtuluş Savaşı'nı başlatmıştır. Bunu yapan insan, Bursa Nutku'nu da söyleyebilecek insandır..."

Halk bu yanıtı ayakta alkışlamıştır.

Nutuk Ağır Ceza Mahkemesi'nde...

Nihayet konu Ağır Ceza Mahkemelik olmuştur. 1975 yılında, Cafer Tanrıverdi adlı bir vatandaş, kim bilir kime veya neye bozulmuş olmalı ki, Kayseri'de nutku bastırıp, yolda gelip geçene dağıtmıştır.

Yapılan şikâyet üzerine, Kayseri 2. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından kovuşturma yürütülürken, mahkeme bilirkişiye başvurmuş ve bunun üzerine, dönemin Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Enver Ziya Karal ve Öğretim Üyesi Sami N. Özerdim, mahkemeye bu metnin Atatürk'e ait olduğunu gösterir bilgi ve belge sunmuştur. Bu belgeler arasında, içinde nutkun yer aldığı 1935 baskısı dergi de vardır.

Kayseri 2. Ağır Ceza Mahkemesi bunun üzerine Bursa Nutku'nun Atatürk'e ait olduğunu onaylamış, bu mahkeme kararından sonradır ki Bursa Nutku okunur, basılır, dağıtılır hale gelmiştir.

Ergenekon ve Bursa Nutku

Ergenekon davasının delilleri arasında bulunan "Atatürk'ün Bursa Nutku" İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı, İstanbul Emniyet Müdürlüğü, Ankara Emniyet Müdürlüğü ve Türk Tarih Kurumu arasında da yazışmalara yol açmıştır.

İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı 10 Nisan 2008'de İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne gönderdiği "gizli" yazıda "İstanbul'da yürütülen bir soruşturma kapsamında yapılan operasyonda, 'Mustafa Kemal Atatürk'ün Bursa Nutku 1933' başlıklı bir belge ele geçirilmiştir. Söz konusu belge incelenerek, böyle bir nutuk belgesinin olup olmadığının araştırılması, neticenin ivedi olarak başsavcılığa bildirilmesi" talebinde bulunmuştur.

Konu Ankara Emniyet Müdürlüğü tarafından Türk Tarih Kurumu'na bildirilmiş, Dönemin TTK Başkanı Prof. Dr. Yusuf Hâlâçoğlu imzasıyla yapılan açıklamada, TTK arşivinde 1966 yılında aynı konuyla ilgili yapılmış bir araştırma bulunduğu kaydedilerek "Nutuk" diye bilinen sözlerin Atatürk'ün Şubat 1933'te Bursa'da bir akşam yemeğinde yaptığı konuşma olduğu" açıklanmıştır.

Sonuç

Atatürk'ün Bursa Nutku'nun kimi çevreleri rahatsız etmesi son derecede normal ve anlaşılır bir durumdur. Ama böyle bir nutkun hiç söylenmemiş olduğunu iddia edip, hele bunu kanıtlamaya çalışmak olanak dışıdır.

Bu çaba içine düşenlerin en sık başvurdukları yöntem ise "dezenformasyon", yani gerçek olmayan, daha doğrusu yalan olduğu bilinen bilgiler yayarak bilgi kirliliği yaratmaktır.

Örneğin Atatürk'e yakın olduğu bilinen kişilerin ağzından, "Atatürk'ün hiçbir zaman böyle bir nutuk vermediğini" de-dirtmektir. Bu konuda çok uzun bir isim listesini rastgele yayımlamaktan da çekinmezler. Bu kişiler arasında Celal Bayar, Hikmet Bayur, Afet İnan, Falih Rıfkı Atay, Kılıç Ali, Hasan Rıza Soyak gibi ünlüleri özellikle kullanırlar.

Oysa bu tamamen gerçek dışıdır. Atatürk'ün bu arkadaşları, her farkına vardıkları veya haberdar edildikleri bu tür açıklamaları yaşamları boyunca sürekli tekzip edip durmuşlardır.

Tekin Erer gibi bazı yazarlar bununla da kalmamış, hatta Bursa'da böyle bir yemeğin hiç verilmemiş olduğunu bile yazabilmişlerdir. Atatürk'ün böyle bir nutku olamayacağını, çünkü o nutku verdiği iddia edilen gün ve saatte Bursa'da değil, İstanbul'da olduğunu bilindiğini ileri sürebilmişlerdir. Sanki aynı gün hem Bursa'da hem de İstanbul'da olunamazmış gibi.

Oysa Atatürk Gemlik'ten 19.30'da hareket eden Gülcemal Vapuru'nda beraberindekilerle birlikte İstanbul'a doğru seyahat etmektedir ama, Bursa'daki konuşmasını gece değil, akşam saatlerinde yapmış, daha sonra yola çıkmıştır. Bursa'daki yemek ise, önceki ziyaretlerinde olduğu gibi, geniş katılımlı bir ziyafet şeklinde olmamıştır.

Esasen ortam da buna müsait değildir. Gece yarısı yollara düşüp, hışımla geldiği Bursa'da, hakimi, savcüyı, müftüyü görevden aldığı aynı güne üç konuşma sığdıran Atatürk'ün gözü ziyafet mi görür? Akşam verilen sıradan bir yemektir ve amaç bu vesileyle Atatürk ile biraz daha beraber olmak, O'nun gönülünü almaktır.

Öte yandan 6 Şubat günü Bursa'da güneş 17.30'da batmıştır. Belli ki bugün de öyledir ve hemen arkasından da hava kararır. Söz konusu yemek de işte bu sıralarda verilmiş, ortalık karardığı için de bazı kayıtlara "gece" olarak geçmiştir. Daha sonra saat 19.30'da Gemlik'te olacak şekilde Bursa'dan arkadaşlarıyla birlikte ayrılmıştır. O nedenle de, aynı gece İstanbul'da, Dolmabahçe'de olması son derecede doğaldır.

Kısacası, Atatürk'ün 6 Şubat'ta İstanbul'da olduğunu söyleyerek, aynı gün Bursa'da olamayacağını, dolayısıyla da böyle bir nutku veremeyeceğini ileri sürebilmek, mantıklı bir değerlendirmeye değildir.

Atatürk'ün söylediklerinin üstünü böylece örtmeye çalışanlar, öte yandan söylemediği sözleri O'na mal etmeye büyük özen göstermişlerdir. Örneğin, Atatürk'ün olduğu iddia edilen "Türk aleminin en büyük düşmanı komünistliktir. Her görüldüğü yerde ezilmelidir..." sözüne çok sık yer verilmiştir. Oysa Atatürk'ün böyle bir sözü hiçbir zaman olmamıştır ve bu söz hayal mahsulüdür.

1964 yılında Adalet Partili Senatör Fethi Tevetoğlu *Toprak* dergisinde bu sözü kullanmıştır. Bunun üzerine gazeteci ve yazar olan Çetin Altan, "Bu elyazısı Atatürk'e ait değil" diyerek, İsveç'te kaligrafi konusunda uzman ve uluslararası düzeyde bilirkişi niteliği taşıyan bir kuruluşa yaptırdığı inceleme sonucunda, bu yazıyla ilgili olarak "bu yazının Atatürk'e ait olmadığı" gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

Bunun üzerine Çetin Altan, bu söylemin Atatürk'e ait olduğunu iddia eden kişiyi de mahkemeye vermiştir. Mahkeme Çetin Altan'ı haklı bulmuş, yazıyı yazan Münir Hayri, olayı yurtdışındaki mahkemelere taşımıştır. Uluslararası mahkeme de "o yazının sonradan ekleme olduğuna, Atatürk'e ait olmadığına" karar vermiştir. Daha sonra Münir Hayri yazıyı "cam üzerinden kopya ettiğini" kabul etmiştir.

Bursa Nutku'nun varlığını gösteren bu kadar somut örneğe karşılık, "hayır, yoktur..." diyenlerin ileri sürdükleri savlar ise çok cılız kalmaktadır. Bunları şöylece sıralamak mümkündür:

Bursa Nutku'na 1947'de yayımladığı kitabında ilk kez yer veren Bursalı gazeteci Rıza Ruşen Yücer, tanınmamış, ismi cismi olmayan bir yazardır, o nedenle bu iddiasına pek de itibar edilmemesi gerekir.

İyi de bu nutku kulaklarıyla dinleyen Nizamettin Nazif Tepedelen, döneminin en popüler tarihçi gazetecilerindendir ve tüm gezi boyunca Atatürk'le birlikte seyahat edecek kadar da önemli bir yazardır. Nutku tümüyle doğrulamaktadır. Kaldı ki sofrada bulunan ve isimlerini yukarıda verdiğimiz pek çok bakan, milletvekili, gazeteci, mülki erkân da nutku onaylamaktadırlar. Arkasından bu kadar mahkemeler, şahit ifadelerini de dikkate alarak, yukarıda belirtildiği gibi nutkun varlığını onaylamışlardır.

Bursa Nutku var idiyse, neden Atatürk sağ iken hiç yayımlanmadı?

Bursa Nutku, olur olmaz yayımlanacak, tekrarlanacak bir söylem değildir. Gerici bir harekete karşı verilmiş, reaksiyoner bir demektir. Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ne benzemez. Sadece konu itibarıyla yeri geldiğinde gündeme getirilir ve okunur.

Nitekim bu nutku, "tam da hatırlanması gereken zamandır" düşüncesiyle Demokrat Parti de kullanmıştır, CHP de kullanmıştır. Kullananlar partilerinin üst düzey yöneticileridirler. Bu kişiler Atatürk bu demeci verdiğiğinde sağ olan ve hep yakınında olan kişilerdir (Bu konuya yukarıda yeterince açıklama getirilmiştir).

Bütün bu veriler yan yana koyularak objektif değerlendirildiğinde, Nutkun mealen varlığının son derecede açık olduğu görülmektedir ve Atatürk'ün 5 yıl sonra 2 Şubat 1938 günü Bursa Belediyesi'nin düzenlediği baloda, "Bursamız da nice müşkül anlar geçirmiştir. Fakat Bursalılar kıymet, kabiliyet ve kudretleriyle bu müşkül zamanları suhuletle atlatmışlardır..." derken gönderme yaptığı olaylar, işte kendisinin "Bursa Nutku" olarak anılan çıkışına vesile olan olaylardır.

Bursa Dönüşü Gelen Zatürree...

Şimdi biz yeniden Atatürk'ü bıraktığımız Mudanya'ya dönelim.

Atatürk ve beraberindekiler 3 Şubat 1938'de Ege Vapur'u ile Mudanya'dan İstanbul'a hareket ettikten kısa bir süre sonra, Gazi içinde bir rahatsızlık hissetmeye başlar. Buna rağmen sofraya oturur. Başbakan, bakanlar, milletvekilleri, arkadaşları sofrada bir araya gelmişlerdir. Yanı başına Ali Fuat Cebe-soy Paşa'yı oturtur. Vapurun orkestrası çalmaya başlamıştır. Bir gün öncesinin tam tersi, yorgun ve durgun görünmektedir. Ayrıca zaman zaman yüz ifadelerinden, bir sancısı olduğu da masadakilerin dikkatinden kaçmamıştır.

Başbakan Bayar, bir süre dinlenmesi için ricada bulunur, kabul etmez. Bir süre sonra ise renginin sapsarı olduğu görülür. Sancısı daha da artmıştır. Bu kez ısrarla ricada bulunulur. Bunun üzerine, bir şartla kamarasına çekilebileceğini söyler:

"Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında sofraya devam edecektir."

Verilen söz üzerine Atatürk istirahatata çekilir ama O ayrıldıktan hemen sonra orkestra susturulmuş ve sofraya dağıtılmıştır. Herkesteki merak ortaktır:

"Acaba ağrıların sebebi ne, artıyor mu azalıyor mu, uyuyabilecek mi?"

Biraz sonra doktor muayenesini bitirmiş, gerekenleri yapmış, salona dönmüştür. Verdiği bilgiye göre Atatürk'ün sancısı

ları azalmıştır, birazdan uykuya dalabilir. Bu haberden herkes mutludur ve adeta parmak uçlarına basarak kamaralarına geçerler.

Ali Fuat Paşa da yatmaya giderken Atatürk'ün kamarasının önündeki nöbetçiden, Paşa'nın uyuyup uyumadığını sorunca, sesini tanıyan Atatürk içerden Fuat Paşa'yı davet eder.

Sonrasını Ali Fuat Paşa'dan dinleyelim:

"Beni başucuna oturttu. Yavaş yavaş konuşuyordu:

'Doktorun müdahalesinden sonra kendimi daha iyi hissediyorum. Uyuyabileceğim. Fakat bu seferki hastalığımın tedavisi uzun sürecek gibi görünüyor. Yatakta uzun zaman kalacak olursam çok sıkılacağım. Ancak sizin gibi arkadaşlığımız mektep hayatından başlayan eski dostlarımla oyalanabileceğim. Beni yalnız bırakmayınız Fuat Paşa' dedi.

Kendisine şu cevabı verdim:

'Paşam, sizi hiçbir vakit yalnız bırakmayacağıma emin olabilirsiniz. Sizin yanınızda ve hizmetinizde daima bulunacağım. Kendinizi daha iyi hissettiğinize sevindim. Vaktiyle bundan daha mühim hastalıklardan kurtulmuştunuz. Maşallah bünyeniz sağlamdır. Merak buyurmayınız bu da geçecektir. Fazla yoruldunuz, iyi bir istirahat neticesinde bir şeyiniz kalmayacaktır. Doktorlarınız çok dikkatlidir, onlara güvenebilirsiniz.' Bundan sonra ancak birkaç kelime telaffuz edebilen Atatürk, eli ellerimin içinde olduğu halde, aldığı ilaçların etkisiyle uyumaya başladı.

Ellerimi usulca çektim... Kamaradan ayrıldım."

Ege Vapuru saat 24.00 sularında Dolmabahçe önüne demir atar. Uykuda olduğu için rahatsız edilmez, 3 Şubat 1938 gecesini vapurda geçirir. Böylece takvimden bir yaprak daha usulcana kopuvermiştir. Kimseye hissettirmeden.

Ertesi gün, 4 Şubat, öğlen saatlerinde uyanır ve Dolmabahçe'ye çıkar. Bütün gün boyunca istirahat eder. Ama öylesine yoğun yaşamaktadır ki, biraz dinlenip kendine gelir gibi olunca eski alışkanlıklarına hemen geri dönmektedir. O gece bile sofraya 8 konuk davetlidir. Kendisi içki almasa da, dost-

larıyla saat 02.30'a kadar sofrada oturur. Yalnızlığa hiç tahammülü yoktur. Aynı gün ise Suat Davas, Paris'ten daha önce göndermiş olduğu ilaçların şimdi de faturasını göndermiştir. İlaçlar ve maden suları 483.60 F., ulaştırma masrafı ise 1857 F. tutmaktadır.

5 Şubat'ta bütün gününü Saray'da dinlenerek geçirir. O bir günlük dinlenme bile yüzüne renk getirmiştir. Gece sofrada 10 kadar konuşunu ağırlarken son derece neşeli olduğu görülür. En azından artık sancıları yoktur. Tek olumsuzluk, sofranın geç dağılması ve saat 03.00'te yatmasıdır. Oysa bunu bir düzene koyabilse, belki çok şey farklı olacaktır.

Ertesi gün, 6 Şubat günü ise inanılmaz bir hata yapar: Gece saat 22.00'de Park Otel'e gider. Sofra orada kurulacaktır. Kimse başlangıçta farkında değildir ama sofranın kurulduğu yer camekâna yakındır. Tam arkasında oturan Kılıç Ali, "Soğuktan adeta omuzlarım tutulmuştu ..." diyecektir.

Saray'a döndüğünde saat 04.00 olmuştur. Gene rahatsız bir gece daha geçirir.

Ertesi gün (7 Şubat), ancak saat 15.00'de, fakat 38 derece ateşle ve şiddetli öksürükle uyanır. Zor nefes almakta, göğsünde özellikle öksürürken ağrı duymaktadır. Durum hemen Kadıköy'de oturan daimi doktoru Neşet Ömer İrdelp'e iletilir. Aksilik, şiddetli bir lodos esmektedir, o nedenle Prof. Dr. İrdelp Saray'a gelemez. Bunun üzerine Atatürk, Sıraselviler'de oturan Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'in çağırılmasını emreder.

Yalova'da da hastalığının siroz başlangıcı olduğunu doğru bir şekilde teşhis etmiş olan Prof. Dr. Belger, bu kez de Dolmabahçe'deki muayene sonunda, bu yeni vakanın da teşhisini koyar: Zatürree.

Prof. Dr. İrdelp ile birlikte vakit kaybetmeden tedaviye başlanılır (7 Şubat 1938).

Balodaki Sarı Zeybek'in ter içinde bıraktığı bedeni, Bursa'nın şubat ayazıyla sokak boyu buluşunca, zatürreeye ilk davetiye zaten çıkarılmıştır. Hemen arkasından ve henüz iyileşmeden Park Otel'e gidip orada yeniden soğukta kalmasıyla da, vücudu terk etmekte olan zatürree, ortamı müsait görüp derhal geri dönmüştür...

İstanbul'da bu gelişmeler olurken, Ankara'da da gereken hazırlıklar tamamlanmış ve Köşk nihayet bu gün baştan aşağı ilaçlanmıştır (7 Şubat 1938).

Gerçekten de, Atatürk basit bir ihmalden dolayı yeniden üşütüp zatürree ile boğuşurken, S. Anderiman Paris'e gönderdiği bir yazı ile, daha önce siparişi verilmiş olan ilaçların bir kısmının geldiğini bildiriyor, faturalarının da gönderilmesini rica ediyordu. Bu yazıda ayrıca Atatürk için golf çorapları gönderilmesi de istenmektedir. Bunun için mektuba bir örnek de konmuş, "aynı bunun gibi" notu düşülmüş, "yani üst tarafı kıvrık olmayan, muhtelif renkte bir düzine çorap" diye de tanımlanmıştır.

Golf çorapları siparişi, Paris'teki havayı bir miktar yumuşatmıştır. "Golf çorabı açık havada giyildiğine göre, herhalde Dolmabahçe'de her şey yoluna girmiş" gibi algılanmış, Paris'tekilere derin bir soluk aldırılmıştır (8 Şubat).

Oysa gerçek hiç de öyle değildir. Zatürree, O'nun asıl hastalığı olan sirozu tetiklemiştir. 10 gün kadar süren sıkı bir tedaviyle zatürreenin önü alınmış, böylece ciğerler kurtulmuş fakat karaciğerin tükenmesi hızlanmıştır. Bu 10 gün boyunca Saray'dan dışarı çıkmaz, sadece 9 Şubat günü otomobille Karaköy-Sütlüce-Eyüp-Fatih-Beyoğlu istikâmetinde küçük bir gezinti yapar. Diğer günlerini dairesinde çalışarak geçirir. İşte bu arada aklına İsmet gelir. Belli sayıda ziyaretçileri vardır ama belli ki sıkılmaktadır. İnönü'yü Dolmabahçe'ye davet eder.

İnönü'yle Gene Baş Başa...

İsmet Paşa Atatürk'ün daveti üzerine 19 Şubat günü Dolmabahçe'dedir. Yeni yılın ilk günü yazdığı mektupta "Benim Sevgili Dostum, Kardeşim, Aziz Evladım..." diyerek seslendiği İsmetle, işte şimdi karşı karşıyadır Atatürk.

Yüzüneki kasvet gitmiş, yerine aydınlık bir huzur gelmiş gibidir. Uzun zamandır birbirini görmeyen iki kardeşin bir araya geldiklerindeki hal gibi.

İnönü'den Dolmabahçe'de 1 hafta kalmasını rica eder.

"Sonra, birlikte Ankara'ya döneriz" der. Öyle yaparlar.

24 Şubat'ta birlikte Ankara'ya hareket ederler.

İnönü'nün dışında trende eski Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam da vardır.

Uğurlamaya gelenler belli etmemeye çalışsalar da, büyük üzüntü içindedirler. Çünkü Atatürk on gün öncesine göre çok daha halsiz ve bitkin görünmektedir.

O akşam İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nde bir parti verilmektedir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da konuklar arasındadır. Büyükelçi Sir Loraine bir fırsatını bulur, Aras'la ayaküstü görüşür ve bakana, "Son günlerde Atatürk'ün sağlığına ilişkin dolaşmakta olan haberlere inanmadığını kendi Dışişleri Bakanı Eden'e bildirdiğini, ama gerçeğin ne olduğunu da öğrenmek istediğini..." söyler.

Aras cevabında "Atatürk'ün hâlâ çelik gibi olduğunu, melekelerinin eskisi kadar sağlam, muhakemesinin seri ve emin, gerçekleri kavrama hissinin keskin, yoğun çalışmadan yorulmak bilmez ve dimağının her zamankinden daha uyanık olduğunu, basit bir soğuk algınlığı geçirdiğini, yakında hiçbir şeyinin kalmayacağını" belirtir.

Büyükelçi Loraine bu bilgiyi 25 Şubat günü "çok gizli" olarak Londra'ya bildirir.

Tam da Atatürk'ün Ankara'ya geldiği gün.

Atatürk, bütün bunlardan habersiz ve adeta Dr. Aras'ın söylediklerini doğrularcasına, beraberindekilerle Ankara'ya gelir gelmez doğru Çankaya'ya çıkar ve ayağının tozuyla saat 17.00'de Yunan Başbakanı ve Balkan Antantı Konsey Başkanı Metaxas'ı, 18.00'de Yugoslav Başbakanı Stoyadinoviç'i, 19.00'da da Romanya Hariciye Müsteşarı Comnen'i ayrı ayrı kabul eder (25 Şubat 1938).

Ankara'ya da zaten tamamen iyileşmeden gelmesinin nedeni, işte kendisini bekleyen bu zevatla görüşmek içindir. Ona göre devlet işi her şeyden, hatta sağlıktan bile önce gelir.

Karşılayanlar arasında bulunan Dr. Asım Arar O'nu son derecede yorgun ve halsiz görmüş ve bu durumu İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya bildirme gereğini duymuştur.

O akşam sofrada sadece Salih Bozok, Cevat Abbas Gürer ve İsmail Hakkı Kavalalı konukturlar. Sofra erken dağılır. Erken-den yatar. Ertesi gün 26 Şubat, nispeten erken uyanır (09.40),

gün boyu odasında çalışır, hiç konuk almaz ve gene odasına erken çekilir (00.30). Zira bir gün sonra Balkan Antantı Konsey Üyeleri şerefine bir yemek, ardından da bir suare verecektir. Biraz enerji toplamaya çalışmaktadır. Bu yemekte yapacağı konuşmayla Balkan Pakti'nın barış için önemini vurgularken, diğer taraftan da sürekli kışkırtıcı beyanlarda bulunan Mussolini'ye göndermeler yapmayı planlamaktadır.

Beklenen gün, 27 Şubat gelir.

Atatürk Balkan Antantı üyeleri onuruna, bütün devlet ricalinin de katılımıyla Çankaya Köşkü'nde bir çay ziyafeti verir. Bu parti saat 17.00-19.30 arasında büyük bir samimiyet havası içinde geçer. İsmet İnönü de davetliler arasındadır.

Arkasından aynı gece, bu kez Hariciye Köşkü'nde bir yemek ve suare verilecektir. Yemek ve suarenin verileceği Çankaya'daki Hariciye Köşkü özenle hazırlanmış, davetliler titizlikle seçilmiştir. İnönü gene davetliler arasındadır. Ankara'daki yabancı misyon şefleri, diplomatlar, yavaş yavaş Hariciye Köşkü'nü doldururlarken, kendisi de frakını giymiş, aynanın karşısında son hazırlıklarını yapmaktadır ki olanlar olur.

Bir anda gömleği kan içinde kalmıştır. Önce genzine doğru bir ılıklik hissetmiş, banyoya koşmasına fırsat kalmadan burundan kan boşalmıştır. Üstelik kanama bu kez her zamankinden daha fazla olmuş, durdurmak da bir hayli zaman almıştır. Sonuç olarak Hariciye Köşkü'ne geç gelir. Oysa bu gibi protokol kurallarına uyma konusunda ne kadar titiz olduğu bilinmektedir. Bu durum diplomatların dikkatinden elbette kaçmaz. Bir şeylerin ters gittiği açıktır. Buna rağmen belli etmemeye çalışır. Balkanlı gazetecilerin talebi üzerine de şu demeci verir:

"Balkan İttifakı bizim öteden beri samimiyetle üzerinde durduğumuz bir idealdir. Bu idealin her gün geniş bir saha üzerine daha ziyade genişlemesini görmekle bahtiyarım..."

Ankara'ya geldiğinde O'nu istasyonda karşılayan Dr. Asım Arar, ne denli bitkin ve yorgun olduğunu görmüş, son dönemlerde iyice artan kaşıntı ve burun kanamalarının da basit bir meseleden değil, aksine iç organlardan, muhtemelen karaciğerden geldiği şüphesine iyice düşmüştür.

Bu son kanama üzerine de artık sessiz kalmaz, suarede bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın yanına gider ve tüm şüphelerini açıklıkla ifade eder:

"Şükrü Beyefendi, size hem Dahiliye Vekili hem de vatanın kıymetli bir ferdi olarak çok mühim ve ağır bir şeyden bahsedeceğim. Atatürk çok vahim bir hastalığın başlangıcındadır ve öyle zannediyorum ki şimdiden tedbir almak hususunu ihmal edecek olursak, maddi ve manevi mesuliyetimiz büyük olur."

Dr. Arar'ı büyük bir şaşkınlıkla dinleyen Şükrü Kaya, Arar'ı hemen Başbakan Bayar'ın yanına götürür. Bayar bu esnada bir köşede Yugoslav Başbakan Stoyadinoviç ile görüşmektedir. Bayar, konukla ilgilenmesini Şükrü Kaya'dan rica eder ve Dr. Arar'la bir köşeye çekilir. Duydukları dehşet vericidir. Dr. Arar aynı şeyleri tekrarlamaktadır:

"Sayın Bayar, Atatürk'ü istasyonda gördüm, halini hiç beğenmedim. Burnundan kan geldiği söyleniyor. Ben ise bunun ciğerden geldiğini sanıyorum. Eğer öyleyse durum vahim..."

Peki, hemen yapılması gereken nedir?

Takip edilecek tek bir yol var, o da Atatürk'ü ciddi bir muayeneye tabi tutmak, ondan sonra da tahakkuk edecek vaziyete göre muntazam bir tedavi sayesinde kurtarmaya çalışmak. Bilhassa rakı içmesini men etmek, bunun için de fikrimce yegâne çare, yabancı bir uzman getirterek onun da yardımıyla tedavi işini tanzim etmek."

Beni Türk Hekimlerine...

Bayar için o gece hiç bitmez. Sabahleyin erkenden Çankaya'dadır. Atatürk'ün kendisini derhal kabul etmesini rica eder ve birazdan da yanındadır.

Tarih: 28 Şubat 1938.

Atatürk robdöşambrını giymiş, şezlongda oturmaktadır:

"Hayrolsun, ne var?"

"Hastalığınızı merak ediyorum. Biri Almanya'dan, diğeri Fransa'dan iki meşhur mütehassısın ismini verdiler. İzin verin de bunları getirtelim."

Atatürk, Bayar'ın önerisini dinledikten sonra,

"Ortalıkta Hatay meselesi var. Hastalığım hariçte duyulursa fena olur. Neşet Ömer'le konuş. Burada zaten Tıp Kongresi var. Bizim doktorlar bir muayene ve konsültasyon yapsınlar..." der.

O durumdayken bile, hayatını değil, Hatay'ı düşünmektedir.

Aynı gün Balkan Antantı'na ilişkin olarak Yunanlı gazetecilere verdiği demeçte söyledikleri, ne denli bir barış adamı olduğuna yeterli kanıttır:

"Uzun sulh devreleri tarihte nadirdir. İçinde bulunduğumuz devreyi mümkün olduğu kadar uzatmak için elden gelen gayreti ve iyi niyeti sarf etmeliyiz. Milletleri idare edenler için ilk ve en müşkül vazife, şahsi gurura kapılmaktan kendilerini korumaktır. Herkesi memnun edecek bir adalete varmak güçtür. Mutlak manada bir hakkaniyet belki hiçbir zaman dünya yüzünde kurulamayacaktır. Bununla beraber bütün kuvvetlerimizi bu yüksek ideale doğru çevirmeli ve buna yaklaşmak için elden neler gelirse hepsini yapmalıyız." Daha sonra konsültasyon için kendini Çankaya'da Türk doktorlarına emanet eder.

Dr. Neşet Ömer İrdelp, Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. Hüsamettin Kural, Dr. Asım Arar ve Dr. Ziya Naki Yaltırım'dan oluşan bir hekim grubu tarafından muayene edilir ve konsültasyon yapılır. Doktorlar heyeti muayene öncesi köşkün kütüphanesinde kendi aralarında görüşürler, sonra Atatürk'ün yanına çıkarlar.

Atatürk, üzerinde koyu renk bir robdöşambr, yanında İnönü, bir kanepede oturmaktadır. Doktorların toplu olarak üzerine doğru gelmekte olduğunu görünce, "korkunç" diye söylenir.

Doktorlar Atatürk'ü uzunca bir muayeneden geçirirler. Sonunda, "Kaburga kavsini üç parmak geçen, sert kıvamda karaciğer; iki parmak geçen dalak büyüklüğü; gözlerinde hafif bir sarılık" tespit ederler.

Ödem ve asit saptanmamış, Dr. Yaltırım tarafından yapılan kulak-burun-boğaz muayenesinde, burunda iki sathi yara tespit edilmiştir.

Daha sonra doktorlar tekrar Köşk'ün kütüphanesine inerler. Bayar'ın da katılımıyla yarım saat kadar tartışma ve değer-

lendirme yaparlar. Hastalığın "karaciğer hastalığı, siroz başlangıcı olduğu ve bunun en önemli sebebinin de alkol olduğu" kabul edilir. Alkolün tamamen yasak edilmesi ve sıkı bir bedeni istirahat halinde bulunmasına karar verilir.

Başbakan Bayar Atatürk'ün ruh halini göz önüne alarak, içki yasağının devamlı değil, muayyen bir süre konulmasını, sonra tekrar uzatılmasını ister. Bu yasağın katı bir şekilde uygulanması halinde, Atatürk'ün buna tümüyle karşı çıkmasından çekinmektedir.

Raporu Dr. Asım Arar kaleme alır, bütün doktorlar imzalar, sonra birlikte heyet halinde Atatürk'ün yanına girilir. Raporu Dr. Arar okur.

Raporun okunuşunu arada bir başını sallayarak dinleyen Atatürk, alkollü içkilerin yasaklandığı bölüme gelince, hafifçe gülümseyerek "Bu içki yasağı ne zamana kadar sürecek?" diye sorar.

Yanıt Dr. Asım Arar'dan gelir:

"Yine böyle bir heyet toplanıp, içki kullanmakta mahzur olmadığına karar verinceye kadar!"

Bu beklenmedik bir çıkış, hatta bir feryattır. Atatürk, içinde bulunduğu durumun temelini "içki" olduğunu kabullenmeye henüz hazır görünmemektedir. Sabit bir fikirle ve birtakım örnekler ileri sürerek, bu teşhisin doğru olamayacağını savunmaya çalışır:

"Ben alkollü çok eskiden beri kullanıyorum, bir şey olmadı. Şimdiki hastalığıma bir başka sebep aramanız gerekir..."

Bu savunma karşısında heyet suspus oluvermiştir. Bir kişi hariç...

Dr. Akil Muhtar Özden, sesini hiç beklenmedik şekilde yükselterek, tam anlamıyla bir tıp dersi verir:

"Atatürk! Sizin birkaç defa sofranızda bulundum. Çok içiyorsunuz. Lakin bununla dimağ faaliyetlerinize hemen hemen hiçbir şey olmuyor. Bunun sebebi şudur: İçtiğiniz alkollü çabuk yakıyor veya zararsız bir şekle sokuyorsunuz. Bunu yapan en önemli uzvunuz karaciğerdir. Bugün karaciğeriniz hastalan-

miştir. Artık vazifesini eskisi gibi yapamayacaktır. Aldığınız alkol de sizi zehirleyecektir. Onun için bunu behemehal (ne olursa olsun) bırakmanız lazımdır."

Atatürk dikkatle dinler, biraz düşünür, "Peki!" der.

Bu konuşmanın olumlu yansıması, hemen o gün kendini gösterir. Nöbet Defteri'ne bakıldığında, o gece sadece Kılıç Ali, Cevat Abbas Gürer ve İsmail Hakkı Kavalalı'yı kabul etmiş, sofraya kurulmamış ve o gece erkenden, saat 23.30'da yatmıştır.

İşte yapılması gereken budur. Atatürk'ün o dönemde Dr. Akil Muhtar gibi, gerçeği hiç çekinmeden yüzüne karşı söyleyecek kişilere ihtiyacı vardır. Ne yazık ki çoğu kez bu yapılamamıştır. Oysa gençliğinden beri savunduğu temel bir ilkedir bu:

"Ben, doğru olduğuna inandığım bir fikri sonuna kadar savunur ve ne pahasına olursa olsun açıkça söylemekten kendimi alıkoyamam. Doğruları söylemekten çekinmeyiniz."

Bu sözler ona aittir. Gençlik günlerinden itibaren edindiği bir ilkedir bu.

Mondos'un o en karanlık günlerinde İngiliz 3 Kasım 1918'de Musul'a, 6 Kasım'da Kerkük'e girmiş, General Allenby İskenderun'a dayanmış, Mustafa Kemal Paşa'dan İskenderun'u boşaltmasını istiyor. Belli ki Mustafa Kemal'i tanımıyor.

Paşa'nın yanıtı "Gir girebilirsen..." türünden bir yanıt.

"Girmeye kalkarsan Mehmetçiğe 'ateş' emri verdim!" diyor.

Arkasından paniğe kapılan Saray, Hükümet, Harbiye Bakanlığı...

"Bu adam çıldırdı mı?" feryatları. Ardı ardına İstanbul-İskenderun arasında gidip gelen telgraflar... Herbirinin üzerinde tüyler ürperten bir uyarı notu:

"Geciktiren idam olunur."

Sonuç olarak İstanbul'a verdiği yanıt:

"Emrinizi yerine getirmeyecek, İskenderun Sancağını da, 7. Ordu'yu da düşmana teslim etmeyeceğim. Emre itaatsizliğin ise askerliğe sığmadığını biliyorum. O nedenle, beni görevden almanızı, orduyu ve İskenderun Sancağını teslim edeceğim

bir Türk komutanının adını derhal bildirmenizi hassaten istirham ederim."

Söylenen aşağı yukarı buydu.

Neden bu kadar ısrarla Harbiye Bakanlığı'nın emrine karşı çıktığını Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya açıklayan son telgraftaki son paragraf anlatıyordu:

"Bilhassa tarafınızdan yakinen bilinir ki, ben her ne hal ve vaziyette bulunursam bulunayım, doğru olduğuna inandığım ve icap edenlere arz ve bildirilmesini memleketin selameti icabı kabul ettiğim görüşlerime uymaktan kendimi alıkoyamam."

Aynı gün Paris'e yeniden ilaç siparişi verilir: "5 kutu Pilules de haut, on iki şişe Solution Tisch, on kutu Agocholine zizine, on iki kutu Extrait hepaticque ampule choay." Bu ilaçların çoğu ilk kez ısmarlanmaktadır.

Mart 1938...

1 Mart'tan itibaren yaşamında bir düzelme görüldü. Örneğin o sabah 11.30'da uyandı, çalışma odasından çıkmadı, bütün gün boyunca sadece Ali Çetinkaya, C. Abbas Gürer, İ. M. Mayakon ve İsmail Hakkı Kavalalı'yı kabul etti ve 22.30'da da uyudu.

Bu mükemmel bir sonuçtu ve umut vericiydi.

Ertesi gün (2 Mart) gene sakın bir gün geçirdi. İçki, sigara katiyen söz konusu olmadığı gibi, yediğine içtiğine de dikkat ediyordu. Bu kez konukları Başbakan Bayar, eski başyaverleri C. Abbas Gürer ve Salih Bozok ile İsmail Hakkı Kavalalı idi.

Gece 24.00'te uyudu.

3 Mart daha da sade bir gün oldu. O gün saat 14.00'te uyandı ve dairesinden hiç çıkmadı, hiç konuk almadı. Saat 24.00'te uyuyuncaya kadar kitap okudu.

Ertesi gün (4 Mart), saat 10.30'da uyandı, 14.10'da Çiftliğe kadar bir gezinti yaptı, dönüşünde Evkaf Apartmanında faaliyet gösteren Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ni ziyaret ederek ilgililerden bilgi aldı, saat 17.30'da Köşk'e döndü.

Bu tür ziyaretlerin "akşam sofraları" genelde kalabalık olurdu. O gün de öyle oldu, dilci ve tarihçi 10 konuk, gece sofradaydılar. İçki perhizi kendisi için devam ediyordu -zaten hiç bozulmayacaktır- o nedenle ıhlamur içiyordu, konukları dile-diklerini. Gece 02.00'de yattı.

Ertesi sabah (5 Mart) erken uyandı (08.30), Köşk'ten çıkmadı, gece sofrada 9 konuk ağırladı, saat 24.00'te yattı. Bu kez konuklar arasında İnönü'nün Özel Kalem Müdürü Vedit Uzgören de vardı. Atatürk Genel Sekreteri Soyak'a, "Bundan böyle sofraya sıkça Vedit Bey'i de davet edin. Nasıl olsa sofrada neler konuştuğumuzu İsmet'e söyleyecektir. İsmet vesveselidir. Neler konuştuğumuzu öğrenirse, bari rahat eder" demişti.

6 Mart günü saat 13.00'te uyandı. Doktorlar heyeti bir haftalık sonucu görmek üzere yeniden muayene ettiler. Bünye güçlü olduğu için, birkaç günlük dinlenme bile ona yetiyor, doktorların yüzü gülüyordu. Bu sonucu kutlamak üzere akşam Yeni Sinema'da ses sanatçısı Melek Tokgöz ve saz arkadaşlarının konserini izledi. Dönüşte akşam yemeğini Karpişte yedi ve saat 00.30'da yattı.

7-8 Mart günleri de sadeliğini korudu. Geç kalkıyor, erken yatıyor, Köşk'ten çıkmıyor, akşamları da daha çok asker arkadaşlarını ağırlıyordu. İnönü'nün Özel Kalem Müdürü Vedit Bey artık sofranın müdavimi, İnönü'nün de kulağıydı.

7 Mart günü Paris'ten, Suat Davas'tan Anderiman'a bir yazı gönderiliyordu:

"Atatürk için ısmarlamış oldukları 3 kat kostümden 2'si derhal gönderilmiş, üçüncüsü de bir ay içinde gönderilecektir..."

O durumdayken bile giyimine bu denli özenliydi.

9 Mart'ta 11.30'da uyandı. 17.45'de otomobille gezmeye çıktı. Önce Etimesgut Türkkuşu Meydanı'na gidip uçuşları izledi. Dönüşte yemeğini Ankara Palas'ta yedi ve Halkevi'ne giderek Güneş Kulübü'nün müsamesini ve güreşleri izledi. Öteden beri ata sporu güreşi seyretmeyi çok severdi. Kıtada da askerleri güreştirir, seyrederdi. 2 Şubat akşamı Bursa'daki baloda bile iki pehlivan yarım saat önünde güreş tutmuşlardı. Kuralı gene bozmadı, Köşk'e erken döndü ve saat 01.00'de uyudu.

10 Mart günü nispeten erken kalktı (10.30), 17.00'de Çiftliğe kadar gidip dönüşte Anadolu Kulübü'ne uğradı, 21.00'de Köşk'e döndü. Yemekte sadece 3 konuğu vardı: Salih Bozok, İ. M. Mayakon, H. R. Tankut. 01.30'da uyudu.

İstikbal Göklerdedir...

Ertesi gün de (11 Mart) gene oldukça sakin bir gün geçirdi. Sabahleyin 08.30'da uyanıp Türkkuşu uçuşlarını izlemeye gitti (10.30), genç pilotları ve yaptıkları hareketleri gururla izledi, onları kutladı.

"İstikbal Göklerdedir" diyerek Türkkuşu'nu kurarken, gereken finans kaynağı olarak genel bütçeden tek bir lira kullanılmamıştı, zaten böyle bir bütçe de yoktu. Yazdığı Büyük Nutkun satış gelirlerinin tümünü bu kuruma bağışlamıştı. Başına genel müdür olarak da, başyaveri Cevat Abbas Gürer'i geçirmişti. Şimdi bu emeklerinin sonuçlarını görüyor, müthiş keyifleniyordu.

Manevi kızı Sabiha Gökçen'i de zaten bu nedenle savaş pilotu yapmıştı. Bunun Balkanlar'da da bir örneği yoktu.

Sabiha Gökçen uçağıyla tek başına Yunanistan'a uçmuş, Atina'ya inmişti. Ertesi gün çıkan Yunan gazeteleri "Atatürk'ün kızı Atina'ya İndi" diye manşet attığında, dünyanın en mutlu insanı Atatürk idi.

Atatürk, havacılığın yakın bir zaman dilimi içinde inanılmaz bir gelişme göstereceğine o denli yürekten inanıyordu ki, Eskişehir Tayyare Mektebi'ni 9 Haziran 1936 günü ziyaret ettiğinde söylediği şu sözler, içinde bulunduğumuz günleri daha o zamandan ne kadar isabetle görüp yorumladığının kanıtı değil mi?

"Geleceğin en kıymetli silahı da hiç kuşkunuz olmasın, uçaklardır. Bir gün insanoğlu uçaksız da göklerde yürüyecek, gezegenlere gidecek, belki de bize aydan mesajlar yollayacaktır. Bu mucizenin gerçekleşmesi için iki bin yılını beklemeye gerek kalmayacaktır. Gelişen teknoloji bize şimdiden bunu müjdeliyor. Bize düşen görev ise, Batı'dan bu konuda fazla geri kalmamayı temindir..."

Dediği aynen çıkmış, Rus Gagarin uzaya gönderilen ilk insan olmuş, 12 Nisan 1961 günü dünyayı uzaydan seyretmişti. Yani Atatürk'ün bu iddiayı ortaya atmasından sadece 25 yıl sonra... İnanılır gibi değildi.

Ardından Amerikalı 3 astronot, Neil Armstrong, Michael Collins ve Edwin Aldrin, 16 Temmuz 1969 günü uzay yolculuğuna başlamış, 20 Temmuz 1969 günü Ay'a ulaşmış ve saat 22.56'da Armstrong Ay'a ayak basarken dünyaya şöyle seslenmiştir:

"Bu benim için küçük, ama insanlık için büyük bir adım..."

Neil Armstrong doğru söylüyordu ve aslında Atatürk'ün 33 yıl önceden müjdesini verdiği bir gerçeği doğruluyordu.

Astronotlar 4 gün sonra, 24 Temmuz'da dünyaya dönmüşler ve planlandığı gibi Havaii açıklarına inmişlerdi. Bu, pozitif bilimin zaferiydi. O günden bugüne uzay insanoğlu için gidilip gelinen, devasa bir mekâna döndü.

Türkiye'de sivil havacılığın Büyük Nutkun geliriyle kurulup bugünlere geldiğini, Atatürk'e çamur atmayı kendine iş bellemiş, çünkü kendisi yolsuzluğa, hırsızlığa bulanmış zavallı taife bilmez ya da bilmez görünür. Çünkü bu taife ancak bu çamur deryasında kulaç attıkça efendileri tarafından beslenir. Aksi halde yemleri kesilir.

Günümüzde parlamenteriyile, akademisyeniyle, onlarca basınıyla, yüzlerce televizyon kanalıyla, buralarda görev verilmiş, güya gazeteci kimlikli zavallı bir güruhla, hergün her saat her dakika saldırı altındadır işte bu Atatürk!

Neden? Çünkü bu ülke için yaptıkları, başkaları için sanki birer "kötü örnek"tir. Bunlar yeni nesillere aktarılmamalıdır. Aman haaa... Üstü örtülmeli, hatta karartılmalıdır. Peki, bu nasıl olacak? Olanlara bakın, kolayca fark edersiniz.

Ortaya "tarihçi" diye sürülmüş, besleme basında birer köşe verilmiş, besleme kanallarda programcı kılığına büründürülmüş, kadın erkek kimi zavallıların görevi de işte bu karartmacılık işidir.

"Boyu kaçmış, kilosu neymiş?"

"Kökeni aslen nereliymiş?"

"Zübeyde Hanım annesi miymiş, yoksa hâlâsı mı? Annesinin Malatya'lı olduğu neden saklanıyormuş?"

Malatya genelevinde çalışan Zübeyde adlı bir kadının kaydına ulaşılmış olmalı ki, buradan bir imada bulunmak isteniyor.

"Ali Rıza Efendi'nin neden Ankara'da Rusumatta görev yaptığı saklanıyor?"

Ali Rıza Efendi adlı birinin Ankara gümrüğünde çalışmış olduğunu saptamış, bu kişinin de mutlaka bir suistimalini bulmuş olmalı ki, buradan hemen Selanikli Mustafa'nın babası Ali Rıza Efendi'ye çamur atmaktan geri durmuyorlar.

Şu sorulara bakar mısınız? Güya gerçeği arama kılıfına bürünerek, güya bir "Atatürk'ü Koruma Kanunu"nun varlığına rağmen, Basın Savcılarına rağmen, bu nasıl bir kin, nasıl bir nefret, nasıl bir öc alma duygusudur ki, insan bu kadar alçaklabiliyor?...

"Malı götürmek" varken, tüm mal varlığını hazineye mi bağışlamış!

Yapılacak iş midir bu? Dünyada bir örneği var mıdır?

Karartma çetesi derhal faaliyettedir, gençlik bunları duymamalıdır. Yedi koldan saldırı başlar:

"Bağışlamış da, bu serveti nasıl ve nereden edinmiş?"

"Bunda ne var canım, Çiftlik zaten zarar ediyormuş!"

"Vasiyetini yazarken, yakında öleceğini biliyordu. Mirasını bırakacak kimsesi yoktu! Bağışlamayacaktı da ne yapacaktı?"

Buna benzer ne iğrenç yorumlar... Tıpkı suratları gibi... Yüreklere gibi... Beyinleri gibi.

Oysa Gazi, bu bağış meselesini daha 1927'de Büyük Nutuk'ta belirtmişti. Tüm varlığını CHP'sine bırakacaktı.

Sonra, 1930'da, kendisinin ricası ve ısrarıyla Serbest Fırka kurulunca, mal varlığını CHP'ye bırakmasının, cumhurbaşkanlığı tarafsızlığını zedeleyeceğini düşünerek fikrini değiştirdiğini açıkladı. Tüm mal varlığı, Hazine'ye yani millete gidecekti.

Bunun gerçekleşmesinin yasal tabanını da oluşturdu, TBMM, ayrıntısını diğer sayfalarda bulacağınız gibi uzun çalışmalarından sonra çıkardığı 12 Haziran 1933 tarihli ve 2307 sayılı yasayla bu oluşumu yasallaştırdı.

O tarihte ne hastaydı, ne şu ne bu... 52 yaşında, dünyanın en yakışıklı, en imrenilen, takdir edilen, örnek gösterilen, görüşlerine danışılan, ziyaret edilen devlet adamıydı.

Hayat doluydu; ulusuyla, ülkesiyle bayrağıyla, kimliğiyle gururluydu...

O nedenle siz bu "karartma taifesi"ne bakmayın.

Onlar, tüm yazdıkları, çizdikleri, tartıştıkları, söyledikleriyle, kendi kendilerini kayıt altına almış bulunmaktadırlar. Teknoloji bunu sağlamaktadır. Gelecekte de arkalarında Mütareke basınından bin beter bir miras bırakacaklarına kuşku yoktur. Ancak buna karşılık Atatürk, bütün dünyanın her yıl daha da çok saygıyla anacağı bir lider olarak varlığını sürdürmeğe devam edecektir.

Akşam, her zamankinden de daha erken yattı (23.30). Çünkü ertesi gün çok önemliydi. 12 Mart evet çok önemlidir, çünkü Atatürk'ün daimi doktorlarından Neşet Ömer İrdelp, "bir de o görsün..." diyerek ünlü Alman Prof. Dr. Frank'ı İstanbul'dan Ankara'ya davet etmiştir.

Dr. Frank 12 Mart günü gelir, garda Dr. İrdelp tarafından karşılanır. Birlikte Çankaya'ya doğru yol alırlarken, İrdelp hasta hakkında bilgiler vermektedir:

"Atatürk acıya karşı çok hassas ve kendisine sürpriz olan bu hastalık nedeniyle de gergindir. Muayene olmayı pek sevmez. O nedenle muayeneye karşı çıkabilir. Bu durumda bir alınganlık gösterilmemelidir..."

Köşke geldiklerinde Atatürk sıkıntılı bir halde, bir koltukta oturmaktadır. Almanya'nın Avusturya'yı işgal ettiğinin haberi almış, buna canı çok sıkılmıştır. Bu işgalin sonunun neler getirebileceğini elbette bilmektedir. Böyle bir zamanda daha da güçlü olması gerekirken bu hastalık iletisi onu ciddi olarak endişelendirmektedir.

Konuklar gelince ayağa kalkar, ellerini sıkar ve yer gösterir. Atatürk'le Almanca konuşan Dr. Frank, muayene için izin isteyince de, "Emrinizdeyim" diyerek kütüphaneye geçer ve bir divana uzanır.

Muayenede sorulara son derecede nazik yanıtlar verir ve muayene bitince de doktorlar Çankaya'dan ayrılır, Dr. İrdelp'in Kızılay'daki evine giderler. Muayene bulguları ve tedavi önerileri hakkında bir rapor düzenlenecektir.

Kan grubu bilinmiyor...

Dosyayı inceleyen Dr. Frank hayretle görür ki, Atatürk'e bir kan tahlili yapılmamıştır. "Bu nasıl olabilir?" diye sorunca da Dr. İrdelp'den "Atatürk'ten kan almaya çekindik..." yanıtını alır... Yani, böylesi ölümcül bir hastalığı olan Atatürk'ün o tarihte kan grubu bilinmemektedir. Gerçekten de ne yazık ki Atatürk, bütün ısrarlara rağmen o günlerde laboratuvar tahlillerini yaptırmaktan çekiniyordu. Dr. İrdelp, hiç değilse 24 saatlik idrarını toplayıp vermesini çok rica etmişti ama bir türlü başaramamıştı. Son zamanlarda bunu ancak Haseki Hastanesi Başhekimi Dr. Fethi Erden başarabilmişti.

Dr. Frank'ın raporu kaleme alması o kadar sürdü ki, merak edip Köşk'ten aradılar. Sonunda aynı teşhis yineleni: Siroz. O dönemde siroz hastalığı için vitaminlerden başka elde bir ilaç yoktu. Dr. Frank buna bir de ananası ekledi.

O akşam Başbakan Bayar'ın evine gitti.

13 Mart 1938...

Bugün aldığı bir habere çok üzülmüştür. Çanakkale 18 Mart Deniz Savaşı'nın Müstahkem Mevkii muzaffer komutanı Orgeneral Cevat Çobanlı Paşa vefat etmiştir.

Cevat Paşa yakın arkadaşıdır. Kendisinin Samsun'a gönderilmesinin söz konusu olduğu günlerde, Sadrazam Damat Ferit Paşa, son görüşmeleri yapmak üzere Nişantaşı'ndaki konağına davet ettiğinde, sofranın bir diğer konuğu işte bu Cevat Paşa'dır.

Görüşmenin bir yerinde Damat Paşa, Samsun'daki görev alanının ayrıca nereleri de kapsadığı konusunda bir soru yöneltince, sofraya bir Kiper harita atlası getirilecek ve Mustafa Kemal hiçbir şüpheyi üzerine çekmemeye özen göstererek, elini Karadeniz üzerinde şöyle bir gezdirip "İşte şuradan şuraya kadar..." diyerek geçiştirmeye çalışacaktır soruyu.

Sadrazam Paşa'nın yüzünde oluşan tereddüdü görünce, imdada durumu sezinleyen Cevat Paşa yetişmiştir:

"Zaten nerede ne kuvvet kaldı ki Sadrazam Paşa, bu normaldir..."

Konaktan çıktıktan sonra ise iki arkadaş, Nişantaşı'nın dar sokaklarından usulcana akıp giderken, "yerin kulağı var" örneği, Cevat Paşa usulcana sorar:

"Bir şey mi yapacaksın, Kemal?"

"Evet bir şey yapacağım, Paşam!"

"Allah muvaffak etsin."

"Mutlak başaracağız Paşam"

Ertesi gün...

Mustafa Kemal Paşa Harbiye Bakanlığı binasında, veda ziyaretleri yapmaktadır. Birden Genelkurmay Başkanlığı odasından gelen gürültüleri duyar, oraya yönelir. Kapıyı açtığı anda gördüğü manzara şaşkınlık vericidir.

Fevzi Paşa (Çakmak) bir taraftan masasını toplarken, diğer taraftan bağıra çağıra söylenmektedir. O gün Genelkurmay Başkanlığı görevini Cevat Paşa'ya devretmektedir. Böylece M. Kemal, her ikisini de bir arada bulmak şansını yakalamıştır.

Fevzi Paşa neden görevini bırakıyor? Ne günlerden geçildiğini, yurtseverliğin gerçekte ne olduğunu göstermesi açısından çok önemli olduğundan kısaca buraya almakta yarar var.

Tarih 14 Mayıs 1919. İzmir'e çıkmaya hazırlanan Yunanlılar adalara asker yığmaya başlamışlar. İzmir'den Genelkurmay şifre telgraflar geldikçe, Fevzi Paşa böyle bir tecavüz olursa ateşle mukabelede bulunulması emrini, Harbiye Bakanı adına tebliğ ediyor.

Bu şifrelerin gidip gelişlerinin birinde, Harbiye Bakanı Şakir Paşa İzmir Komutanı tarafından telgrafhaneye çağrılıyor ve o da Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'yı yanına almadan telgrafhaneye gidiyor. Karşılıklı muhabere başlıyor:

"Amiral Galtrop, 'Mondros Mütarekesi (md.7) şartlarına göre İzmir'e çıkıp, Kadifekale'yi işgal edeceğim' diyor, ne buyurursunuz?"

Şakir Paşa, yanıt olarak, çaresiz, mütareke şartlarına uyulması emrini vermiş. Yani, 'bırakın, girsinler...' demiş.

Bunun üzerine İzmir Komutanı bir şifre daha çekmiş:

'Ondan sonra Yunanlılar İzmir'e çıkacakmış, buna ne dersiniz?'

Harbiye Bakanı Şakir Paşa hiddetlenmiş:

'Böyle şey olur mu? Hayal ediyorsun, vehmediyorsun.'

Arkasından Fevzi Paşa'yı telgrafhaneye çağırmışlar. Bakanın verdiği emirle Fevzi Paşa'nın verdiği emirlerin ters olduğu görülmüş. Bu durumda Fevzi Paşa'nın artık yerinde kalması mümkün değil. O da basmış istifayı. Olay bu.

İşte bu devir teslim esnasında Mustafa Kemal araya girmiştir:

'O halde bana yardım edeceksiniz.'

'Elbette.'

'Özellikle siz Cevat Paşam. Şimdi yetkili makamda siz bulunuyorsunuz. Beraber yürüyebilecek miyiz?'

'Elbette...'

'O halde ilk iş olarak Ulukışla taraflarında bulunurken trenle ulaştırılmalarına izin verilmeyen 20. Kolordu'nun yürüyerek Ankara'ya hareket etmelerini emir buyurunuz. Sonra sizinle gerektiğinde şahsen gizli görüşme yapabilmem için de, özel bir şifre isterim.'

Her ikisi de yerine getirilmişti. Nitekim, Havza'da iken, "İstanbul'a dön" emrini aldığı anda, bu gizli şifre ile Cevat Paşa'ya sormuştu:

"Geri gelmemi kim istiyor?"

"İngilizler!"

İşte bu Cevat Paşa'nın ölüm haberi, Gazi'ye bir anda bütün bunları hatırlatmıştı.

Tüm arkadaşlarıyla yollar bir bir ayrılıyordu. Daha iki yıl önce de Nuri Conker'i kaybetmişti. Sıra kendine de nihayet sekiz ay sonra gelecekti...

Bu arkadaşlıkların değeri, vatandı. Vatan kadar kıymetliydi.

O Cevat (Çobanlı) Paşa ki, 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı'nda Menzil Komutanı'ydı ve dünyanın en büyük deniz gücünü yenmiş, ters yüz etmiş, Boğaz'ı geçirtmemişti.

O Mustafa Kemal Paşa ki, henüz yarbaydı, Cevat Paşa denizden geçit vermeyince, bu kez karaya çıkan düşmana Geli-bolu'yu dar etmiş, denize dökmüştü.

Bu başarılar, ileride tüm vatanın kurtuluşunun müjdecisi olmuştu.

13-30 Mart arasında günler gene durağan geçer. Son bir yıldır yapıyor olması gerekeni son bir aydır yapmakta ve yararını en çok kendisi fark etmektedir. O nedenle de içki konusundaki direnci tamamen ortadan kalkmıştır. Gene çok düzenli olarak erken yatmış, pek Köşk'ten çıkmamış, çıktığında da Çiftliğe veya Anadolu Kulübe gidip vakitlice dönmüştür. Doktorların tavsiyesiyle sofraların süresini, konukların sayısını iyice azaltmıştır. Son günlerde Başbakan Bayar'ın ziyaretlerinin arttığı görülmektedir.

İşte bunlardan birinde, tüm doktorların da ortak görüşü olarak 15 Mart günü Köşk'e çıkan Celal Bayar, yabancı uzman doktor getirilmesi için yeniden iznini isteyince, Bayar'a dönüp, "Çocuk, ne yapacaksan çabuk yap, ben hastayım" der. Belli ki hastalığının önemini sonunda kabullenmiştir. 24 Mart günü ise çok sevindiği bir haber alır: Hükümetin Cumhurbaşkanlığı için satın aldığı Savarona yatına, İngiltere'nin Southampton limanında Türk Bayrağı çekilmiş, törene Londra Büyükelçimiz Fethi Okyar da katılmıştır. Yat Hamburg'da, inşa edildiği tersanede bakımdan geçirilip bazı yenilikler de yapıldıktan sonra, İstanbul'a getirilecektir. Kendi ifadesiyle, "bir çocuğun oyuncağını beklediği gibi bu yatın İstanbul'a gelip Dolmabahçe'nin önüne demir atmasını..." beklemektedir.

Aynı gün (24 Mart) ise İngiliz Büyükelçisi Loraine, Fransız meslektaş Ponsot'nun sürekli Atatürk'ün sağlığıyla ilgilendiğini, onun bu konuda birtakım şüpheler taşıdığını Londra'ya rapor etti. Loraine bu raporunun bir bölümünde ise şu önemli noktanın altını çiziyordu:

"Atatürk, Ponsot'un duyumlarına göre, dönemi 1939 yılında bitince yeniden adaylığını koymayacak, yerini İnönü'ye bırakacakmış, kendisi geri planda bir önder olarak kalacakmış..."

Lorraine ayrıca Ponsot'un bu teorisine katılmadığını belirtiyor ve kendi görüşünü ekliyordu. Ona göre Atatürk isterse 1939'da da seçilirdi, üstelik hâlâ melekeleri yerinde, sıhhati sağlam olan Atatürk için arkaya çekilmek kolay mıydı? Ve acaba İnönü hâlâ muazzam prestij sahibi ve heybetli şefinin her önemli meselede arka sahnede belireceği bir durumda Cumhurbaşkanlığı'nı kabul eder miydi?

Ankara'da diplomatlar işte bu konular üzerinde tartışıyorlardı.

Prof. Dr. Fissenger Ankara'da...

28 Mart günü hükümetin davetiyle dünyaca ünlü Prof. Dr. Fissenger Ankara'ya geldi ve Çankaya'da Atatürk'ü uzun uzun muayene etti.

Prof. Dr. Fissenger sözünü esirgemeyen bir hekim ve bir Atatürk hayranıdır. O'nun Hatay meselesi nedeniyle kendi ülkesiyle yani Fransa ile olan gerginliğini elbette bilmektedir ve buna rağmen, bu hayran olduğu devlet adamı için elden geleni yapmaya kararlıdır. Üstelik Atatürk'ün Türk hekimlerine yönelik kaprislerinden de haberdardır.

Uzun süren bir muayeneden sonra şunları söyler:

"Ben sizi iyi edeceğim, fakat benden önce siz kendinizi iyi edeceksiniz. Siz büyük bir kumandan olabilirsiniz, büyük zaferler kazanmış olabilirsiniz. Fakat bu işin kumandanı benim, bana yardım edeceksiniz."

Bu konuşma Atatürk'ün çok hoşuna gitmiştir: "Yaparım..." der.

"Benim tayin edeceğim zamana kadar alkol yok. Şezlongda uzanmış kalacaksınız. Bu vaziyeti hiç bozmayacaksınız, yemek içmek hakkında tavsiyelerimi tutacaksınız."

Mutabakat sağlanmıştır.

Yapılan muayenenin bulguları, uygulanacak tedavi yöntemleri, kullanılacak ilaçlar, gelişmelerin seyrine göre alınacak tedbirler ve benzeri konuları içerir rapor, Hükümete verilmek üzere, Dr. Neşet Ömer İrdelp ile birlikte, İrdelp'in Yenişehir'deki evinde, ertesi gün hazırlanacaktır.

Dr. Akil Muhtar Özden'e göre, Fissenger'ın koyduğu teşhis, "hepatite sclero-congestive ethylique" (alkole bağlı sert ve kanlı karaciğer iltihabı).

Dr. Fissenger ile Dr. İrdelp raporu hazırlarlarken, Kılıç Ali Salih Bozok'un evinde merakla sonucu beklemektedir. Atatürk'ün Özel Kalem Müdürü Süreyya Bey bir süre sonra telefonla arar, sonucun endişe verici olmadığını bildirir ama bundan tatmin olmazlar, Süreyya Bey'i Salih Bozok'un evine davet ederler. Süreyya Bey gelinceye kadar telefonla Dr. İrdelp'e de ulaşmışlardır. İrdelp aynı şeyleri tekrarlar:

"Merak etmeyiniz, iyidirler..."

Birazdan Süreyya Bey de eve gelmiştir. Söyledikleri, mese-
lenin biraz daha ciddi olduğu mesajını taşımaktadır:

"Fissenger endişe göstermiyor. 'Tavsiyelere uygun hareket ederse hastalık geçer' diyor. Profesörün tavsiyesine göre, Atatürk'ün üç ay süreyle 24 saatin 23 saatini sırt üstü yatarak geçirmesi gerekiyor. Bir yıl da dinlenecek, çalışıp kendini yormayacak. İyi beslenecek, özellikle tatlıları bol yiyecek. Taze soğan, beyaz peynir, hatta çok sevdikleri kuru fasulyeyi de yiyebilecek. Yalnız kesinlikle alkol almayacak."

3 ay sırt üstü yatmasının istenmesi, bunu takip eden bir yıl boyunca da aktif çalışmadan uzak durması gerekliliği, pek de iyiye alametler değildi. Yemek meselesi kolaydı da, Atatürk gibi bir adamdan üç ay boyunca "yan gelip yatması" nasıl beklenebilirdi ki!... Takip eden bir yıl boyunca, hiç bir şeye müdahale etmeden bir kenara çekilip olanı biteni sadece izlemesi ise tümüyle olanak dışıydı. Nitekim öyle de oldu. Bırakalım bir yılı bir tarafa, bir buçuk ay kadar sonra O'nu Hatay meselesi yüzünden Adana yollarında buluruz.

Zira, çok güzel söylediği gibi:

"Söz konusu vatansa, gerisi teferruattır."

28 Mart günü Ankara'da bu gelişmeler olurken, artan dedikodular üzerine Tevfik Rüştü Aras, İngiliz Büyükelçisi'ne şu demeci verdi:

"Atatürk, birkaç hafta önce, ağır şekilde karaciğerini üşüttü. İyileşmeye yüz tuttuğu halde, kendi dikkatsizliği yüzünden, hastalık üç defa nüksetti. Muayene, karaciğerin kısmen şiştiğini, ama bunun giderilebileceğini, organik bakımdan endişelenecek bir şey olmadığını, genel sağlık durumunun her zamanki gibi mükemmel ve iyi olduğunu gösterdi. Bununla birlikte, hastalık ve gerekli tedavi O'nu tabii epeyce sarstı. Bu arada rastgele Türkiye'yi ziyaret etmekte olan ünlü bir Fransız mütehasısına yeniden muayene ettirilecektir."

29 Mart 1938 günü Fissenger'in talebiyle Paris'ten yine ilaç sipariş edilmiştir:

"Dört kutu Ampoules Biolipase Haffmann Roche stop Adresse rue Crilon No.10, stop iki kutu Hormantoxone stop Taze ananasın soyulup suyunun sıkılması için aletler ve makine stop Acele gönderilmesini saygılarımla dilerim-Süreyya Anderiman."

Anlaşılan o dönemde mikser sözcüğü henüz dilimize girmemiştir. Ananas suyunun iyi geleceği düşünülmekte ve önerilmektedir.

Doktor Fissenger bu gelişinde 3 gün kalır. Bu sürenin az olduğunu düşünen Kılıç Ali, Bayar'ın Meclis'teki odasına gider ve bu sürenin uzatılması için ricada bulunur ama değişen bir şey olmaz. Bayar aynı şeyi düşünmüştür ve gereken girişimde de zaten bulunmuştur ama doktorun cevabı kesindir: "Daha fazla kalmamın ona şu aşamada hiçbir yararı olmaz. Üç ay sonra yeniden geleceğim. O güne kadar öncelikle yaptığım tüm önerileri özenle ve eksiksiz uygulamalıdır..." Doktor, muayenenin ertesi günü, ayrıntılı olarak hazırladığı uzun bir raporu, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a verir ve İstanbul'a hareket eder (29.3.1938).

O akşam Atatürk, Kılıç Ali, Salih Bozok ve Cevat Abbas'ı Köşk'e çağırır. Özel Kalem Müdürü Süreyya Bey'in de raporla birlikte gelmesi talimatını verir ve raporu yüksek sesle Sürey-

ya Bey'e okutur. Bu arada, raporda geçen tıbbi ifadeleri anlayabilmek için de, yakınlarda oturan ve Köşk'ün özel doktoru olan Ragıp Bey'i de çağırtmıştır. Atatürk raporu dikkatle dinlemede, anlamadığı tıbbi sözcükleri Ragıp Bey'e sormakta ama sonunda gene de bu raporu kendi duymak istediği şekilde yorumlamaktadır. Bu bir buçuk ayın çok sıkıntılı geçeceği daha ilk gecedен belli olmuştur.

30 Mart akşamı Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri de, talebi üzerine İngiliz Büyükelçisi'ne şu bilgiyi vermişti: Fransız mütehassısı Atatürk'ü muayene etmiş, eski teşhisi, yani karaciğerini üşütmüş olduğunu doğrulamış; ancak zayıf düştüğü için Atatürk'e altı haftalık zihni ve bedeni dinlenme öğütlemiştir.

Fransa'dan bir uzman doktorun Ankara'ya çağrıldığını artık bütün dünya bilmektedir. Dolayısıyla da, tüm yabancı misyonlara bilgi veren Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nin Türk toplumuna da bir açıklama yapması zorunludur.

İlk Resmi Tebliğ...

Bu ilk Resmi Tebliğ, 30 Mart günü yayımlanır:

"Türkiye Reisicumhuru Atatürk, geçen Ocak ve Şubat aylarındaki Yalova, Bursa, ve İstanbul seyahatlerinde kuvvetli bir grip geçirmişlerdi; Ankara'ya avdetlerinde grip nüksettiğinden konsültasyon için Fransa'dan Prof. Fissenger davet edildi. Prof. Fissenger, tetkik ve muayene neticesinde, Atatürk'ün sıhhatlerinde ehemmiyete şayan bir vaziyet olmadığını tespit etmiş ve kendilerine bir buçuk ay kadar istirahat tavsiyesini kâfi görerek avdet etmiştir."

Bu demeç yayımlanırken Dr. Fissenger Ankara'dan İstanbul'a gelmiştir. Tıp Fakültesi'nde bir konferans verir. Zaten sanki bu konferans için davet edilmiş de, gelmişken bir de Atatürk'ü muayene etmiş gibi bir görüntü verilmek istenmiş, duyurular o yolda yapılmıştır. Fissenger yakın çevresindekilere, tavsiyelere uyduğu takdirde Atatürk'ün daha 7- 8 sene yaşayabileceğini söylemiştir. Buna göre yakın bir tehlike yok gibidir. İstanbul'da Dr. Akil Muhtar Özden'e söyledikleri ilginçtir:

"Sizlerin koyduğunuz teşhisi ben de koydum ve tavsiyelerinizi tekrar ettim. Yalnız kabızlık için aşçıbaşıyı ağırttım, daha fazla selülozlu sebzeler tavsiye ettim. Prognostik için bir şey sileyemem. Çok bk bir şefiniz var. Kendisine karaciğerden bahsederken, bu uzuv bir orduda levazım tedarik eden, orduyu besleyen bir kıt'adır, diyerek açıklamak istedim, beni susturdu, 'bazan orduda levazım teşkilatı bozulur, lakin orduyu gene de beslemek mümkün olur. Onları bir tarafa bırakınız' dedi. Sen esasa gel demek istiyordu. Eğer istirahat eder, içki içmeyi bırakır ise çok mit var. Kendisine yazın yeni yat içinde gezeceklerini söyledim, gözlerinde memnuniyet alametleri belirdi."

31 Mart 1938 günü Dr. Fissenger akşam ekspresi ile Paris'e hareket ederken, bir soru üzerine gazetecilere Atatürk ile ilgili olarak "Bu kadar dinamizmin bu kadar zek ve canlılığı bir arada toplaması pek enderdir. Zamanımızın birçok bk adamlarıyla temas ettim. Fakat bk şefiniz Atatürk bunlardan hiç biriyle bir tutulamaz" der.

Atatürk'n Sağlığıyla İlgili İlk Resmi Bildirinin Yayınlanması

Atatürk hastaydı. Hem de ağır hastaydı. Bunu, yurttan hemen herkes biliyordu. Bu konuda beklenen ilk resmi bildiri, 31 Mart 1938 tarihli gazetelerde yayımlandı. Bu bildiri, aynı tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin manşetinde çift sütün olarak yer almıştı. "Atatürk'n Sıhhati" başlığını taşıyan haber şöyleydi:

"Ankara, 30- Riyaseticumhur Genel Sekreterliği'nden resmi tebliğ:

Türkiye Reisicumhuru Atatürk geçen kanunsani ve şubat aylarındaki Yalova, Bursa ve İstanbul seyahatlerinde kuvvetli bir grip geçirmişlerdi. Ankara'ya avdetlerinde grip nksettiğinden konsültasyon için Fransa'dan Prof. Fiesenje davet edildi. Profesör, tetkik ve muayene neticesinde, Atatürk'ün sıhhatinde ehemmi-

yete şayan bir vaziyet olmadığını tespit etmiş ve kendilerine bir buçuk ay istirahat tavsiyesini kâfi görerek avdet etmiştir. (AA)"

Ne var ki Atatürk'ün sağlığıyla ilgili böylesine sevindirici bir bildirinin, manşette yalnızca çift sütun olarak -hem de yorumsuz- yer alması anlamlıydı. Bildiri, halkın, Büyük Kurtarıcı'nın sağlığıyla ilgili kuşkularından tümüyle sıyrılmasına doğrusu yetmemişti.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

**LONDRA'DA
ATATÜRK'E SUİKAST HAZIRLIĞI**

Mart 1938, Türkiye'de işte böyle yaşandı.

Atatürk'ün sağlığıyla çok yakından ilgilenen İngiltere'de, Dışişleri Bakanlığı'nın birtakım servislerinde bir süredir Türkiye'yi ve özellikle Atatürk'ü çok yakından ilgilendiren, çok gizli görüşmeler süregelmektedir.

Olaydan Türk Milli İstihbaratı'nın da (TMI) haberi vardır ama İngiliz Gizli Servisi, Türklerin bu konuda ne ölçüde bir bilgiye sahip olduğunu henüz bilmemektedir.

Olay aslında 1937'den beri gündemdedir ve TMI'nin yakından kontrolü altındadır. Tüm somut verilere henüz ulaşılamadığı için, Atatürk'e bu konuda bir bilgi verilmemiştir.

Meselenin özü şuydu:

1937 yılı sonuna doğru özellikle İngiltere ile Fransa arasında Atatürk'ün sağlık sorununa ilişkin bir polemik yaşanmıştı. Bundan henüz Türkiye'nin haberi yoktu.

Fransa'nın Ankara Büyükelçisi M. Ponso, Aralık 1937'de, Atatürk'ün sağlık durumunun kötüye gittiğini Paris'e rapor etti.

Bunda elbette şaşılacak bir şey yoktur ve bir büyükelçinin de bu tür çok önemli istihbarat bilgilerini ülkesine gecikmeden iletmesi doğaldır. Üstelik bu istihbarat Fransa için çok önemlidir. Zira Atatürk'ün "şahsi meselem" dediği Hatay sorunu nedeniyle Türkiye-Fransa ilişkileri o günlerde bir hayli soğuktur.

Şaşılacak olan, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın da bu bilgiyi İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Sir Eric Phipps'e iletmesidir. Doğal olarak İngiliz Büyükelçi de bu istihbaratı elbette Lond-

ra'ya aktarmıştır. Özeti, Ankara'daki Fransız Büyükelçisi'nin Paris'teki kendi Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir rapor, kasten Londra'ya uçurulmuştur.

Bu istihbaratta belirtilen şudur:

"Atatürk'e yakın çevrelerden alınan bilgiye göre, O'nun zihni ve fiziki bir çöküntüye gitmekte olduğu izlenimi varmış. Atatürk son günlerde sık sık kendini kaybediyormuş."

Sir Eric, Fransızların kendisine gizlice verdikleri ve Ankara'dan gelen bu raporu Londra'ya aktarırken, şu görüşe de yer veriyordu:

"Atatürk'ün son hastalık belirtilerinin içkiyle ilgisi yoktur.

Bir süre önce Atatürk Anadolu'da uzun bir seyahate çıkmış ve basın bunu ayrıntısıyla vermişti ama Fransa'nın Ankara Büyükelçisi'nin duydukları farklıydı. Bu seyahat esnasında Beyaz Tren zaman zaman kuytu yerlerde saatlerce bekletilmişti. Kimi zaman da tümüyle bir program son dakikada iptal edilmişti. Atatürk baygınlık durumundan kurtulunca şaşırtıcı davranışlarda bulunuyordu. Hükümet mensuplarını sürprizler karşısında bırakıyordu. Yabancı Büyükelçileri çağırıp sabahın erken saatlerine kadar onları konuşturuyor, eğlendiriyor, ağırlıyordu. Böyle bir "fasıl" sırasındadır ki, en sadık dostu İsmet İnönü'nün başbakanlık görevine son vermişti. Atatürk'ün çöküşü son zamanlarda hızlanmıştı. Öyle ki, Fransa Hükümeti "Büyük Adam"ın göçüp gideceği, Türk devlet gemisinin birdenbire motorsuz ve dümensiz kalacağı gün için hazırlıklı olmak durumundaydı. O gün belki pek uzak değildi."

Bu karamsar rapor bununla da bitmiyordu ve bir cümle özellikle dikkati çekiyordu:

"Bu durumda Atatürk herhangi bir çılgınca veya ölçsüz harekette bulunursa, Fransa Hükümeti buna şaşmamalıdır."

İyi ama bütün bunlar ne anlama geliyordu? Fransız diplomatları İngiltere'ye ne demeye çalışıyordu? Fransa'nın Ankara Büyükelçisi'nin Paris'e gönderdiği rapor neden İngiltere'ye servis ediliyordu?

Evet, Hatay meselesi yüzünden Türkiye-Fransa ilişkileri gergindi ve bu biliniyordu Bir resmi kabul esnasında Atatürk, yukardaki raporu Ankara'dan gönderen Fransız Büyükelçisi Ponsot'ya dönmüş, çevrede herkesin duyabileceği bir ses tonuyla "Hükümetinize bildirin" demişti, "Hatay'ı alacağım. Milletime söz verdim, bunu mutlaka yapacağım. Bu millet ona ne söz verdiysem yaptığımı bilir. Buna alışkıdır. Eğer sözümde duramazsam, sokağa çıkamam, onların yüzüne bakamam. Yenilirsem bir tek gün yaşayamam. Bunu böyle bilin."

Şimdi bu büyükelçi tutmuş, yukarıdaki raporu kaleme almıştı. Bununla, hastalığı nedeniyle Atatürk'ün artık normal düşünemediğini, o nedenle her türlü çılgınca kararı alabileceğini mi ima etmeye çalışıyordu? Bütün bunların İngiltere'ye gizlice duyurulmasından maksat ne olabilirdi? İlerde Atatürk daha radikal kararlar alırsa, ileri süreceği Türk tezini zayıflatmak için Fransa şimdiden tedbir mi almaya, İngiltere'yi yanına mı çekmeye çalışıyordu?

Bütün bu soruların yanıtı, kocaman bir "Evet"dir.

Atatürk'ü çok iyi tanıyan Fransa, başına geleceği bilmektedir.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı konunun üzerine derhal eğilir. Hemen ertesi günü, yani 29 Aralık 1937'de Ankara'daki büyükelçiliğine "çok acele ve gizli" bir şifre telgrafla konuyu sorar ve tam da o günlerde yurtdışına çıkacak olan Dışişleri Bakanı Eden'in merakını gidermek için de 48 saat içinde yanıtının verilmesini ister.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine 48 saat beklemez bile, yanıtını hemen ertesi günü bildirir:

"Atatürk'ün zihni ve fiziki durumunda bir gerileme olduğunu doğrulayamam."

Büyükelçi Loraine'in verdiği yanıtı göre, biraz yaşlanmış görünmekle birlikte Atatürk hep aynı Atatürk'tü. Gündüzden ziyade geceleri yaşıyordu ama sabahları geç kalkıyor, uykusu-

nu bol bol alıyordu. Yaşantısı oldukça düzgündü. Onun dinamik canlılığı ile durgunluğu arasındaki değişimler veya ani kararlar alışı yeni bir şey değildi. Atatürk'ü en son bir ay kadar önce, 25 Kasım'da görmüştü. Bu görüşme esnasında Atatürk'ü herhangi bir çöküntü içinde görmemişti. Bu görüşmede hazır bulunan Büyükelçilik Maliye Uzmanı Mr. Nixon ile Mr. Waley de bu görüşü doğrulayacaklardı. İnönü'nün Başbakanlık'tan ayrılması ise Atatürk'ün rahatsızlığına bağlanamazdı.

Ayrıca, Loraine kişisel değerlendirmesini de ekleyerek, Fransız Büyükelçisi'nin bu kadar karamsar bir rapor yazmasının arkasında Hatay (İskenderun Sancağı) meselesinin olabileceğini, Atatürk'ün bu meseleyi tamamen kişisel bir meselesi haline getirmiş olduğunu, bu milletin de sonuna kadar onu bu kararında destekleyeceğini belirtir.

Atatürk'ün aniden ölebileceği görüşüne karşı olarak da İngiliz Büyükelçi, "eğer böyle bir raporu okumasaydım da bana sorsaydınız, size Atatürk'ün daha beş-on yıl yaşayabileceğini söyledim" demektedir.

Büyükelçi, ayrıca, Atatürk'ün ani ölümü üzerine ülkede kaos çıkıp rejimin tehlikeye düşeceği görüşüne de katılmadığını, Türkiye'de iç barış ve rejim sarsılmadan böylesi bir tehlikenin atlatılabileceğini ifade ediyordu. Rejim o denli sağlamdı ve oturmuştu.

İngiliz Sir Lorain'in bu telgrafının bir kopyası, İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından "özel" olarak İngiltere'nin Paris Büyükelçisi'ne gönderildi. Böylece Paris'teki İngiliz Büyükelçi de konu hakkında bilgilendiriliyordu ama bu bilgiyi Fransız makamlarına vermesi istenmiyordu.

Bu tarihten itibaren Şubat 1938 sonlarına kadar bir daha Atatürk'ün sağlık durumuyla ilgili ortalıkta bir rapor görünmedi.

özel ve gizli

e 69

5 Ocak 1938

İngiltere Büyükelçiliği

Paris

28 Aralık 1937

Sevgili Alec,

Geçen Cuma Lloyd Thomas ile konuşmamız sırasında, Saint-quentin, Quai d'orsay'ın [Fransa'nın Çankaya'sı] yakınlarında Ankara'daki Büyükelçilerinden Kemal Atatürk'ün sağlığıyla ilgili çok endişe verici haberler aldığı söyledi ve bir kaç gün önce ulaşmış olan mesajı okumaya başladı.

Ponsot'un Cumhurbaşkanı'nın maiyetinden direkt olarak edinmiş olduğu görünen bilgi sonrakinin [cumhurbaşkanı'nın] zihinsel ve fiziksel bir gerileme durumunda olduğu izlenimini bıraktı.

Bazen, ki son aylarda gittikçe daha sık olmakta, Atatürk zihninin boş olduğu saatler süren bir uyusukluk durumuna dalıyor. Alkollü aşırılıkları yıllardır dillere düşmüş bulunmakta, fakat son zamanlardaki bu sapmalar açıklıkla "şerefe kaldırdığı kadehi"nin sonucu değildir! Mesela, çok önce değil, yoğun bir Anadolu turuna çıktı ve yerel basına göre, çok yüklü bir programın her detayını yerine getirdi. Gerçekler, Ponsot'a göre, çok farklıydı. birçok kez bütün bir günün programı son anda iptal edilmiş, ve başka zamanlarda da Cumhurbaşkanlığı treni kent dışında belirsiz bir istasyonda durdurulmuş ve açık hiç bir neden olmaksızın orada saatlerce kalmıştır.

Zaman zaman Atatürk bu durgunluktan çıkacak ve o zaman Gazi'nin ateşi tekrar yükselecekti. Böyle zamanlarda hükümetini toplatacak ve şaşkınlık içindeki bakanlarına, bir dizi sürprizler yapacaktı; ya da yabancı büyükelçileri çağtıracak ve onları sabahın er-

ken saatlerine dek sohbet ve içkiyle ağarlayacaktı. İşte böyle bir zamanda hayat boyu ona sadık olan arkadaşı İsmet'ten kurtuldu; oldukça yakın başka bir zamanda da kendisinin bir ay önce yaratmış olduğu on tane Meclis müsteşarını görevlerinden aldı.

Bu şartlar altında Fransız hükümeti Atatürk'ün yapabileceği herhangi bir çılgınlık veya aşırılık karşısında şaşırmmamalı. Fakat, Ponsot'a göre, son zamanlarda [Atatürk'ün sağlığında] gerileme hızı vurgulanmış bulunmakta ve (Fransız hükümeti) bu büyük adamın yok olacağı -belki çok uzakta değil- ve Türk devleti gemisinin aniden kendisini motorsuz ve dümensiz bulacağı güne hazırlıklı olmalı.

Tabii ki, bunların hiçbirine kefil olamam, fakat bu Fransız Büyükelçisinin kendi hükümetine raporudur ve bu nedenle ilginç olabilir. Eğer bu doğruysa, siz de bu haberleri Percy Loraine'den duymuş olabilirsiniz.

Saygılarımla,

Eric Phipps

[Not:] Diplomatik torba/çanta giderken acele daktilo yazımı affediniz.

7

Kemal Atatürk'ün sağlık ve şimdiki durumu

Yabancı Büro'ya ilişkin telgraf No: (E 69/69/44) Özel ve gizli mesaj

Sir L. Oliphant Kemal Atatürk'ün zihinsel veya fiziksel durumunda hızlı bir gerileme olduğuna dair hiç bir doğrulama olmadığını bildiriyor.

(Elyazısıyla)

İskenderun'la ilgileniyor.

Bu Sir P. Loraine'e yapmasını istediğim soruşturmaya cevaptır.

(Sir E. Phipps'in mektubunun arkasına yazılmıştır)

Bu kısmen yeniden güven veriyor: ama Sancak için uğurlu değil.

Bilgisi için Sir E. Phipps'e bir kopyasının gönderilmesini istedim.

Belge 2- İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Lorraine'in Atatürk'ün sağlığı konusunda, 30.12.1937'de Dışişleri Bakanlığına Ankara'dan gönderdiği mektubu ihtiva eden dosyanın ön kısmı ve müsteşar Yardımcısı Sir Lancelot Oliphant'ın bununla ilgili yorumu.

8-9-10

E-1434

14 Mart 1938

Çok Gizli

İngiltere Büyükelçiliği

Ankara, Şubat 25, 1938

Sevgili L.

Lütfen No. 192, T.R. telgrafıma bak. Dün gece Aras [Dr. Tefvik Rüştü Aras] Büyükelçilikteki partiye geldi ve uzunca konuştuk.

Ona, şüphesiz kendisinin de bildiği, Atatürk'ün sağlık ve gücünün kötüleşmekte olduğunu belirten haberlerin ortalıkta dolaştığını söyledim. Kendim gördüğüm hiçbir şey bu bakışı doğrulamıyor, ve Mr. Eden'e bu haberlere inanmadığımı, ve Cumhurbaşkanı'nın daha uzun yıllar yaşayacağını düşündüğümü bildirdim. Fakat bununla birlikte şahsen izleme olanaklarım olmadı ve Cumhurbaşkanı'nı Kasımdan beri görmedim. Bu nedenle Aras'ın görüşümü paylaşıp paylaşmadığını bilmekten mutlu olacaktım.

Aras tamamiyle haklı olduğumu söyledi. Atatürk hâlâ çelikten yapılmıştı. Yetileri her zamanki gibi güçlü, kararları hızlı ve emin, algılaması kapsamlı, gerçeklere duyarlılığı keskin, dikkatini verdiği etkinliklerinde yorulmak bilmez: Gerçekten, karışıklık veya tehlike du-

rumlarında alışkanlığı olduğu gibi, aklı şu anda hiç olmadığı kadar tetikte/dikkatli. Son zamanlarda kötü bir soğuk aldı, fakat onu yakalayan bunun gibi hastalıklar bedenin maruz kalabileceği normal rahatsızlıklardan fazla bir şey değildir. O uzun süre yaşayacak kadar iyidir (Mesleği doktorluk olan Aras'ın tıbbi yönden bakışı özellikle çok değerlidir).

"Fakat" Aras devam etti, "Atatürk'ün sağlığı ve gücü ile ilgili herhangi bir ciddi endişe olursa, ilk önce size bildiririm. Bu durumda böyle bir gelişme çok önemlidir ve bundan ötürü size bilgi vermek görev bildiğim ve değişmeyen alışkanlıklarım doğrultusundadır. Hatta dahası: eğer olaylar o noktaya varırsa, biz, Türk Devleti'nin, herhangi bir istenmeyen olay için hangi hazırlıkları yapacağımızı bildiririm."

Bana göre Aras'ın bir önceki paragraftaki önemli söylemi hiç bir şüpheye açık değildir.

Saygılarımla

Percy

Belge 3- Sir Percy Loraine'nin 25.2.1938'de Hariciye Müsteşar Yardımcısı Sir Lancelot Oliphant'a Ankara'dan gönderdiği ve 24.2.1938'de Dr. Tevfik Rüştü Aras'la yaptığı görüşmeyi anlatan "çok mahrem" işaretli yazı.

11

Özel

İngiltere Büyükelçiliği

Paris

25 Şubat 1938

Sevgili L.

Lütfen benim Atatürk'ün sağlığıyla ilgili daktiloda yazılı mehtubumu çok gizli olarak oku.

Sanırım T. R. Aras tarafından bana yapılan beyanın çok önemli olduğuna katılacaksın ve umarım mektubumun Kral'a ya da Bakanlar Kurulu'na ulaştırılması mümkün olur.

İçtenlikle,
Percy Loraine

Belge 4 - Sir Percy Loraine'nin 25.2.1938'de Ankara'dan Sir Lancelot Oliphant'a gönderdiği, kendi eliyle yazılı mektup.

12

Sir P. Loraine Ankara'dan Sir L. Oliphant'a
Çok Özel

25 Şubat 1938
Türkiye

Kemal Atatürk'ün Sağlığı

(L. Oliphant'ın) 192 No'lu 30 Aralık 1937 (E 70/69/44) telgrafına gönderilir/atfedilir.

Cumhurbaşkanı'nın sağlığı. Zihinsel ve fiziksel işlevlerinin mükemmel olduğunu bildiren Türk Dış İşleri Bakanı ile konuşmayı bildirir. Öyle olmasaydı, Majesteleri'nin Büyükelçisini kendi kişisel girişimiyle bilgilendirecekti.

(Elyazısıyla)

Kral.

Bu çok tatmin edici bir haber. Fakat mektubu Bakanlar Kurulun'a dağıtmaya gerek olduğundan emin değilim.

Lancelot Oliphant
5 Mart, 1938

Belge 5- İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Sir Lancelot Oliphant'ın, belge No. 4'le ilgili yorumu.

13

Sir P. Loraine Ankara'dan Sir L. Oliphant'a
Çok Özel

24 Mart 1938
Türkiye

Kemal Atatürk'ün Sağlığı

Bu konu üzerine M. Ponsot'la konuşmayı bildirir/kaydeder. M. Ponsot Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığından istifa edip, yerinin İnönü tarafından alınacağı teorisini ileri sürer. Böyle bir durumda Atatürk arka planda kalacak ve gerektiği yerlerde akıl verecektir. Sir P. Loraine bu teoriye ihtiyatla yaklaşır.

(Elyazısıyla) 24 Mart 1938

Sir L. Oliphant'a

Atatürk'ün sağlığıyla ilgili ciddi bir endişe olduğunu E 1791'den biliyoruz. Fransız uzmanların raporlarını duymak ilginç olacaktır.

Cumhurbaşkanı'nın değişimi açıkça ihtimal haricinde değildir ama Atatürk'ün çok ağır hasta olmadıkça [görevini] devretmeyeceğinden eminim.

R. J. Bowker

Belge 6-Sir Percy Loraine'nin Ankara'dan Sir Lancelot Oliphant'a gönderdiği 24.3.1938 tarihli yazısıyla ilgili olarak Hariciye birinci Sekreterlerinden R. J. Bowker'in 2.4.1938'de kaleme aldığı yorum.

29 Mart 1938

Kemal Atatürk'ün Sağlığı

Atatürk'ün sağlığıyla ilgili daha başka söylentiler M. Aras'ın 28 Mart'ta yaptığı kisisel açıklamaları doğrular. Atatürk karaciğerinde çok kötü bir soğuk almış ve bu sürekli nüksetmiştir. Bu hastalık ve tedaviden keyfi kaçtıysa da kendi genel sağlığı mükkemel bir halde yerindedir. Daha başka Konsultasyon ünlü Fransız uzmanla henüz askıdadır.

Elyazısıyla

Dr. Aras O'nun tüm durumunu çok yakından anlattı, fakat açıkça kendisi endişesini ele verecek herhangi bir intibayı vermekten sakınma içerisinde, ki [bu endişenin] Ankara'da hükümet çevresinde hissedildiğini biliyoruz.

J. R. Colville

Bakınız E1851/G

4/4/38

Belge - İngiltere Dışişleri Bakanlığı Sekreteri J. R. Colville'in, Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın 28.3.1938'de İngiliz Büyükelçisine İstanbul'da beyan ettiği görüşlerle ilgili yorumu.

17-18

Telgraf

Sir Percy Loraine

1 Nisan 1938

Kemal Atatürk'ün Hastalığı

Cumhurbaşkanı'nın altı hafta hiç zihinsel bir çalışma yapmaması gerektiğini bildirir.

Kral

M. Atatürk'ün hastalığının ilk Türk teşhisi karaciğerin büzülmesi olmuştur, ki şüphesiz karaciğer sirozuna neden olan sebeplere ilişkilidir. Görülüyor ki, Fransız uzman bu teşhisi doğrulamıştır, fakat duruma kendi bakışı Türk meslektaşlarından daha iyimser olmuştur. Not: P.S. 30'dan biliyoruz ki altı haftalık mutlak bir dinlenmeden sonra M. Atatürk'ün üç ayda iyileşmesi bekleniyor, fakat kalbi mükkemel bir durumdadır ve sonunda tam bir iyileşme bekleniyor.

Bu hastalığın önemli iki siyasi etkisinin olması bekle-
nebilir.

a. Fransız Dışişleri Bakanı'nın ziyareti M. Atatürk tama-
miyle iyileşene kadar ertelenecektir. (Bakınız P.S. 30)

b. Erken bir ölüm veya sürekli bir hastalık olasılığı ol-
madığından, Sir Percy Loraine'nin mektubunda veya
1851/G de bahsedilen [Türkiye] Cumhuriyet'in Cumhur-
başkanlığına bir halef meselesi aciliyetini kaybeder.

J. R. Colville.

Belge 9-Sir Percy Loraine'nin, Atatürk'ün sağlığıyla il-
gili olarak Ankara'dan Londra'ya gönderdiği 1.4.1938
tarihli kapalı telyazısının İngiltere Dışişleri Bakanlı-
ğında yarattığı tepki: J. R. Colville'in 12.4.1938 tarihli
yorumu.

22

Sir P. Loraine'den (Ankara) Mr. Butler'e
Özel

30 Temmuz 1938

4 Ağustos 1938

Referanslar

E4549/67/44

1) Kemal Atatürk'ün ve Celal Bayar'ın Sağlığı

2) Türk-Bulgar ilişkileri

3) İngiliz-Türk ticari ilişkileri

Fransız Konsolosu kendi Büyükelçiliğinin Atatürk'ün sağlığı konusunda endişeli olduğunu belirtir. Fransız Büyükelçiliği, O'nun uzmanının bir veya iki yıl daha yaşamasını beklediği sonucuncu çıkarmaktadır. [Fransız Konsolosu] Bu rapordan kuşkuludur.

Güvenilir başka kaynaklar Atatürk'ün karaciğer kanseri olduğunu ileri sürer. Celal Bayar da hastadır. Bu şartlar altında son derece acil işler dışında karar almak zor olabilir.

Almanya korkusuyla Bulgaristan'la barışmaya hız verildiğine inanıyor. Kredi sorunu ise dondurulmuştur.

(Elyazısıyla)

I. M. Atatürk'ün sağlığı. Şimdi Atatürk'ün sağlığının kötüye gittiğine dair haberler işitiyoruz, fakat hiçbir şey kesin değil.

II. Alman Heyeti Berlin'e. M. Nieman'ın kabullerinden ne kadar etkilendiklerini ve ne başarabildiklerini duymak ilginç olacak.

III. Krediler. Bu anlaşmanın bazı detaylarında/ayrıntılarında meydana gelen pürüz için alarmla herhangi bir gerçek neden olmadığı görülüyor.

Belge 11-Sir Percy Lorain'nin 30.7.1938'de İstanbul'dan İngiliz milletvekili R.W. Butler'e gönderdiği mektupla ilgili olarak J. R. Colville ve Birinci Sekreter H. A. Baggalay'ın yorumları.

23

Mr. Butler'in bu mektubu henüz görmediğini anlıyorum. Aldığına dair bildirmeyi arzu ederse ben de o zaman bir taslağını gönderirim.

H. A. Baggalay

5 Ağustos 1938

Sir P. Loraine yakında Lancaster'a dönüyor olacak. Cevap için zahmete gerek yok.

Bu birçok fırsatta tartışılmıştır. Siz, Mr. Butler, göreceksiniz fakat, şimdi bir dereceye kadar süresi geçti. M. Atatürk'ün sağlığına ilişkin birçok rapor almış bulunmaktayız ki sonuncusu yeniden güven vericidir.

J. R. Colville

Belge 11A

25

(196/28/38)

İngiltere Büyükelçiliği
İstanbul

10 Eylül 1938

Sevgili Oliphant,
Büyükelçinin 20 Ağustos tarihli 60 no'lu telgrafına ilişkin olarak.

Dr. Aras dün bana buraya üç veya dört gün önce Atatürk'ü muayeneye tekrar gelen Fransız uzmanın muayene sonucundan tatmin olduğu ve tekrar Paris'e döndüğünü söyledi. Atatürk bir dereceye kadar daha iyi. Sevgilerimle

James Morgan
Sir Lancelot Oliphant Dış İşleri

Belge 12-Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği Müşaviri James Morgan'ın, Atatürk'ün bir Fransız mütehassısı tarafından muayene edildiğini Sir L. Oliphant'a bildiren 10.9.1938 tarihli yazısı.

26

28

6049/69/44

Sir P. Loraine'den

TELGRAF

İstanbul

17 Ekim 1938

18 Ekim 1938

Türkiye

Kemal Atatürk'ün Sağlığı

17 Ekim basına verilen resmi açıklamada Cumhurbaşkanı'nın karaciğer probleminin 16 Ekimde çok şiddetli hale geldiğini bildirir. Semptomlar bir dereceye kadar tedaviye cevap verdi ve hafif bir iyileşme/gelişme kaydedildi. Yine de Cumhurbaşkanı'nın durumu ciddiye-tini korumaktadır. Açıklama metni postayla gönderilmektedir. Kral'a bildirilmiştir.

(Elyazısıyla)

Türk Hükümeti'nin uzun bir süredir büyük bir gizlilikle ele aldığı şeyi [Atatürk'ün Hastalığı] şimdi halka açıklamaya karar vermesi daha kötüsünden korktuk-larını gösteriyor. Atatürk'ün bedeninin onun ne kadar direnmesine olanak vereceğini görmeye kaldı.

Belge 22-Atatürk'ün sağlık durumunun kötüye gittiği-ne dair J. R. Colville'nin yorumu.

29

Resmi

17 Ekim 1938

"İstanbul"

Atatürk'ün Sağlığı hakkında resmi yazışma

[Türkiye] Cumhuriyetin genel seketerinden:

1. Cumhuriyet'in Cumhurbaşkanı'nın sağlık durumu üzerine doktorlar ve uzmanlar tarafından bu gün verilen rapor ikinci paragraftadır.

2. Cumhurbaşkanı Atatürk'ün karaciğer hastalığı normal seyrindeyken, aşağıdaki hadiseler 16 Ekim 1938, Pazar günü aniden ortaya çıkmıştır.

A. 14:30'dan 22:00'ye kadar sindirim ve sinir sistemlerinde düzensizliklerin görülmesiyle aynı zamanda genel bir zayıflama ağır bastı; o sırada, nabız 116, nefes alma 22, ve ateşi 36.5 dereceydi.

B. Saat 22:00'den sabah 10:00 a kadar yukarıda bahsedilen hadiseler kısmen hafifledi ve nabız 104'e, nefes alma 20'ye düştü, ve ateşi 37'yi gösteriyordu.

C. Tedavi kararlaştırıldı ve ardı sıra uygulandı, muayene ve konsültasyon yapıldı, durumu ciddiyetini muhafaza etmektedir.

3. Bu sağlık bülteni daha sonra halka açıklanacaktır.

Belge 22A-Atatürk'ün sıhhatıyla ilgili olarak 17.10.1938 tarihli Fransızca "İstanbul" gazetesinde çıkan bildiri.

30

E 6111/69/44

Sir P. Loraine'den TELGRAF (ANKARA)

19 Ekim 1938

20 Ekim 1938

Türkiye

Kemal Atatürk'ün Sağlığı

Cumhurbaşkanı'nın durumunun çaresiz olduğundan ve herhangi bir saatte ölebileceğinden korkar. Kral'a bildirmiş bulunmaktadır.

(Elyazısıyla)

Bu sabahın haberleri daha iyi fakat kısa bir süre için olduğu açıktır.

L. Baggallay

20/10/38

Belge 24-Atatürk'ün kısa bir zaman içinde öleceğini ileri süren L. Baggallay'ın 20.10.1938 tarihli yorumu.

32

(Elyazısıyla)

Yeni devlet başkanın duyurusunun muhtemelen Cumhurbaşkanı'nın ölüm haberi ilanına müteakiben yapılırken, mesajın, mümkünse, şimdi tamamlanmasının tercih edileceğini farz ediyorum (Taslaktaki eklemeler boşluklara kurşun kalemle yapılmıştır).

"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti" en iyisi olacaktır. Antlaşma Departmanı'nın ayarlamasıyla telgrafın buradan direkt olarak gitmesi gerektiğini farzediyorum. Saray'dan duplike/mütekerrir mesaj gönderilmeyeceği haberi alınmıştır.

Eğer telefon hafta sonu görevli memura bırakılırsa (herhangi bir ihtimale karşı) mevcut taslak telgrafın sadece H. M. büyükelçisinden resmi bir haber alınması üzerine gönderilmesi gerektiğini düşünüyorum.

L. Baggallay

21/10/38

Buna katılıyorum. Belki Antlaşma Departmanı bu konuda Saray'la aynı fikirde anlaşacaklardır. Yukarıdakilere binaen "Hükümet" sözcüğünden sakınmanın daha iyi olacağını hissediyorum -çünkü Kral Hükümetlere değil fakat sadece Başkanlara başsağlığı diler. Belge 13A

Suikast Planlanıyor...

Fransa ve İngiltere'nin Atatürk'ün sağlığı ile bu kadar yakından ilgilendiği o dönemde, Londra'da Atatürk'ün sağlığını, hatta hayatını yakından ilgilendiren bir başka gelişme olmaktadır. Atatürk'e karşı harekete geçilmek üzere, 28 Şubat 1938 tarihinde bir suikast planı hazırlanmıştır. Bu suikasti gerçekleştirecek olanlar Ankara'da talimat beklerken, planı hazırlayanlar ise Londra'dadır ve bu suikastın gerçekleşmesinde harcanmak üzere İngiltere'den resmen ve yazılı başvurarak, 100.000 pound parasal destek istemektedirler.

Suikast planını hazırlayan çetenin başı, Sultan Vahdettin'in yeğeni Prens Sami'dir. İngilizlere resmen müracaat eden de, üç yıldır Londra'da oturmakta olan ve bu tür temaslarda "Tam yetkili" kılınmış bulunan oğlu Prens Bahattin Sami.

Suikastı gerçekleştirecek olanlar ise Türkiye'dedirler.

Prens Bahattin Sami İngilizlere, babası adına özetle şunu söylemektedir:

"Cumhuriyet rejimi varlığını Atatürk'e borçludur ama bu rejim gelenekçi bir yapıya sahip olan Türk halkının özüne aykırıdır. O yüzden bu rejim yerleşmemiştir, yerleşemez. Atatürk ölürse, rejim de yıkılacaktır ve saltanat tekrar kurulacaktır. Bu taktirde tahta ya Sultan Vahdettin'in yeğeni, İngiltere yanlısı olan babam Prens Sami geçecektir, ya da Sultan Aziz'in oğlu ve Alman yanlısı Halife Abdülmecit.

Yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin İngiltere'nin yanında yer almasını istiyorsanız, babamı desteklemeli ve bu 100.000 sterlin yardımı yapmalısınız. Bunun aksi olur da Alman yanlısı Abdülmecit tahta çıkarsa bunun size maliyeti çok daha fazla olur. Şimdi siz düşünün ve elinizi çabuk tutun..."

Prens Bahattin Sami, bu görüşlerini hem de yazılı bir proje halinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 4 Nisan 1938 günü sunmuştur. Zira bu arada Türk Hükümeti 30 Mart 1938 akşamı, Anadolu Ajansı aracılığıyla, Atatürk'ün kuvvetli bir grip geçirdiğini, endişe veren bir durum olmadığı halde, konsültasyon

için Fransa'dan Prof. Fiessinger'in davet edildiğini, kendisine sadece bir buçuk ay istirahat tavsiye edildiğini resmi bildiri olarak yayımlamış bulunmaktadır. Bu, Atatürk'ün hastalığı ile ilgili ilk resmi duyurudur.

Bu resmi duyuru yapılr yapılmaz da Osmanlı saltanatçıları, yeniden umuda kapılmışlar, hatta harekete geçerek projelerini İngiltere'ye sunmuşlardır ve şimdi de yanıt beklemektedirler.

Türk İstihbaratı İz Üzerinde...

Bu projenin ayrıntısına geçmeden önce, bu olayın beş ay öncesine dönüp konunun bir de Türkiye'den görüntüsüne bakmakta yarar vardır.

Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği Başkâtibi Hikmet Anlı, 1 Kasım 1937 günü İngiltere Dışışleri Bakanlığı görevlilerinden Mr. Bowker'ı ziyaret eder ve şunları söyler:

"Türk Hükümeti'nin aldığı bilgilere göre Osmanlı Saltanatçıları son zamanlarda yıkıcı çalışmalarını hızlandırmışlardır. 150'liklerden bazılarının kurmuş bulundukları 'Osmanlı Hanedanı ve Hilafetinin Haklarını Koruma Cemiyeti' Türkiye'ye karşı yeniden yıkıcı faaliyetler planlamaktadır. Cemiyet, eski Halife Abdülmecit ile sıkı temastadır. Ayrıca Cemiyetin 'Bir Yabancı Devlet' ile de ilişkileri vardır. Bunların İngiltere'de de ajanları olabileceği düşünülmektedir. Cemiyetin ileri gelenleri Prens Şevket, Rıfki, Aziz, Nuri ve Gümülcineli İsmail Hakkı'dır. İngiltere Hükümeti bu cemiyetin ajanları, teşkilatı ve emelleri hakkında bilgi verebilirse, Türk Hükümeti bundan memnun kalacaktır."

Dikkat edilirse burada herhangi bir ithamda bulunulmamakta, Prens Sami'den ise hiç bahsedilmemektedir. Ama buna rağmen bu Türk teşebbüsü İngilizleri telaşlandırır ve oldukça güç durumda bırakır. Zira gerçekten de İngiliz Dışışleri'nin elinde bu konuda epey bilgi vardır. Saltanatçıların bir kolu İngiltere'ye uzanmıştır. Prens Bahaeddin Sami, Londra'da faaliyette bulunanların başındadır. Ayrıca Keith Williams ve Biddulph adlarında iki İngiliz de bu işin içindedir. Bu kişiler

de Sultan Abdülhamit'in terekesini karşılık göstererek Londra Borsası'ndan bu parayı bulmaya çalışmaktadırlar. Ne var ki bu bilgiler Türk Hükümeti ile paylaşılabılır türde bilgiler değildir.

Öte yandan da, durup dururken Türk Başkâtibi'nin bakanlığa gelip bu soruları sorması da elbette anlamlıdır. Bakanlıkta bir tedirginlik doğar:

"Ya Türklerin, dolayısıyla Atatürk'ün tüm bu ayrıntılardan haberi varsa!"

Bu ihtimal bakanlıkta bir çok toplantı yapılmasına ve bakanlıklar arasında da 30 sayfa kadar yazışmalara yol açar. Sonuçta Türkiye Büyükelçiliği'ne "sadece sözlü olarak" çok kısa bir iki şey söylemekle yetinilmesi uygun görülür.

Nitekim 13 Kasım 1937 günü Başkâtip Hikmet Anlı, bilgi almak için yeniden İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gittiğinde, ona verilenler baştan savma bilgilerdir. Oysa Türk İstihbaratı'nın elinde bile bundan çok daha derin ilişkileri gösteren istihbarat mevcuttur.

İngiltere'nin, Mr. Bowker aracılığıyla verdiği bilgi şundan ibarettir:

"Eski hanedan sülalesi Türkiye'de saltanatı yeniden kurmayı ummaktadır. Ancak bu hanedanda iki zıt hizip gurubu bulunmaktadır. Birinci grup ölü sultanın (Vahdettin'in), ikinci grup ise eski Halife'nin (Abdülmecit'in) etrafında kümeleşmiş bulunmaktadır. Ayrıca bu kişiler Sultan Abdülhamid'in terekesini karşılık göstererek City'den (Londra Borsası) para bulmaya çalışmaktadırlar. Bu bilgiler çok önemli olmadığı için Türk Hükümetine vermeye gerek görülmemiştir."

İngiliz İstihbaratı her şeyin farkında...

Evet, verilen bilgi bu kadardı ve çok eksikti. İngilizler aslında çok daha fazla istihbarata sahiptiler ama gizli tutmayı o gün için yeğliyorlardı. Türk İstihbaratı'nın elinde ise İngilizlerin açıkladıklarından daha çok bilgi vardı: Buna göre, Sultan Aziz'den inen Halife Abdülmecit Grubu Almanya yanlısı idi ve Almanya ile ilişkileri vardı; Sultan Abdülmecit'in oğlu olan Sultan Vahdettin grubu ise İngiliz taraftarıydı ve onların da İngiltere ile ilişkileri vardı.

Sultan Vahdettin'in ölümünden sonra bu grubun elebaşı, Vahdettin'in yeğeni Prens Sami'ydi ve oğlu Bahaeddin Sami, saltanat sırasının şimdi de babası Prens Sami'de olduğunu savunuyordu. O'nu Osmanlı tahtına çıkarmak için büyük uğraş veriyor, bu amaca ulaşmak için de İngiliz desteğini sağlamaya çalışıyordu. Ayrıca Londra piyasasından 100.000 İngiliz lirası tutarında para sağlamak için de çaba içindeydi. Bu işte de İngiliz sermayedarlarından Mr. Keith Williams kendisine yardım ediyordu.

İngiliz makamları bu son derecede hassas konuda Türk makamlarına fazla bilgi vermiyorlar, özellikle konuya bulaşan İngiliz sermayedarlarından hiç söz etmiyorlardı ama kendi aralarındaki istihbarat birimlerinin konuyu soruşturması da sürüyordu.

Örneğin İngiltere İçişleri Bakanlığı 4 Aralık 1937 günü Dışişleri Bakanlığı'na uzun bir Gizli Emniyet Raporu (Special Branch Report) yollamıştı. Bu rapor altı daktilo sayfası tutmaktadır.

Özeti şudur: "Prens Sami'nin Türkiye' deki adamları Şubat 1938'de harekete geçmek üzere Atatürk'e bir suikast hazırlamışlardır. Bu suikast gerçekleştirilip Atatürk öldürülünce, gelip tahta geçmesi için Prens Sami'ye teklifte bulunmuşlar, o da kabul etmiştir. Bu suikastta harcanmak üzere gerekli olan 100.000 İngiliz Lirasını Prens Bahaeddin Sami, İngiliz borsasından sağlamaya çalışmaktadır. Keith Williams adında bir İngiliz sermayedarı bu parayı temin konusunda Prens Sami'ye yardımcı olmaktadır."

İngiltere İçişleri Bakanlığı'nın 4 Aralık 1937 tarihli bu raporuna karşılık, İngiltere Dışişleri Bakanlığı da 13 Aralık 1937 günü, İçişleri Bakanlığı'na, göndermiş oldukları rapor için teşekkür eder ve bu defa bu teşekkür mektubunun ekine ayrıca dört sayfalık bir de kendi raporunu ekler.

Bu arada işe bir de İngiliz Bahriye Bakanlığı İstihbarat Servisi karışır. Bu servis ise 15 Eylül 1937'den itibaren bu konuyu bilmektedir ve gelişmeleri yakından izlemektedir.

Bu üç İngiliz bakanlığının birbirlerine gönderdikleri istihbarat raporlarında bilgiler birbirlerini tamamlamaktadır. Dışişleri Bakanlığının raporu ise ayrıca bazı ek bilgileri içermektedir. Şöyle ki;

Prens Sami, ailesinin maddi sıkıntı içinde olduğunu belirterek İngiltere'den daha önceleri de para istemiştir. Bu isteğini kimi zaman Prens Bahaeddin Sami aracılığıyla, kimi zaman da Kurtuluş Savaşı'nın Türk zaferiyle bitmesi üzerine istifa ederek çekilen İngiliz Başbakanı ve bir numaralı Türk düşmanı Lord Lloyd George aracılığıyla iletmiştir.

Dışişleri raporunda belirtildiğine göre bu istekler iki nedenle reddedilmiştir.

1-Prens Sami'ye para verilirse, hanedanın diğer üyeleri de para yardımı isteyebilirler.

2- Prens Sami, geçim sıkıntısı bahanesiyle alacağı bu parayı, Osmanlı Saltanatını diriltmek amacıyla kullanmaya kalkabilir, bu da İngiltere'nin Türkiye ile arasının açılmasına yol açabilir. Bu riskler göze alınamamıştı. Böylece Türkiye ile dost kalmanın önemine de vurgu yapılmış oluyordu.

Saltanatçıların İngiliz Borsası'ndan bulmaya çalıştıkları 100.000 sterlin karşılığında teminat olarak gösterdikleri varlık, Sultan Abdülhamit'in meşhur 100 milyon İngiliz Sterlini değerindeki miras işiydi... Sultan Hamit'in Filistin, Irak, Suriye ve Kıbrıs'taki malları üzerindeki hak iddialarını İngiltere reddediyordu. Bu mallar, Sultan Abdülhamit tahttan indirilince mevcut Hükümete, 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'yla da Osmanlı Devleti'nden ayrılan devletlere geçmişti. Ama Sultan'ın mirasçıları, bu miras üzerindeki haklarından vazgeçmemişlerdi. İş mahkemedeydi ve askıdaydı. Bahaeddin Sami işte bu terekeyi karşılık göstererek para bulmaya çalışıyordu ve bu girişiminden de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na haber vermişti.

Aradan bir süre geçti, Prens Sami bu parayı bulamadı. Bu arada da Atatürk hastalandı, seyahatleri kısıtlandı. Bursa dönüşü Şubat ayını daha çok Dolmabahçe'de zatürreesini tedavi ettirmekle geçirdi. Şubat sonu geldiği Ankara'da da burun kanamaları devam edince Mart boyunca doktorların yakın gözetiminde, nisbeten sakin ve hareketsiz günler geçirdi. Özellikle Prof. Dr. Fiessenger'in verdiği 45 günlük yatak istirahati yüzünden, Mayıs ortalarına kadar Çankaya'dan çıkamadı, sonuç olarak her ne sebepten olursa olsun, Şubat ayı içinde düşünülen suikast gerçekleşmedi.

30 Mart günü hastalık resmen açıklanınca, Avrupa basını bu habere 1 Nisan'dan itibaren geniş yer vermeye başladı. Bunun üzerine de vakit geçirmeden, o esnada Londra'da olan Prens Bahaeddin Sami hemen İngiltere Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Sir Lancelot Oliphant'a telefon etti. Arkasından da aynı kişiye 4 Nisan 1938 günü, kendi elyazısı ile bir mektup yolladı. Suikastı gerçekleştirememişlerdi ama işte şimdi bir fırsat daha doğmuştu.

Prens Bahaeddin Sami'nin Elyazısı Mektubu...

Prens Bahaeddin Sami'nin İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektup tam anlamıyla tüyler ürperticidir ve "Osmanlı Hanedanı mensupları yurtdışına sürülmelerine rağmen, dışarıda hiçbir zaman Cumhuriyet ve Atatürk aleyhine faaliyette bulunmamışlardır..." iddiasını da kökten yalanlamakta ve çürütmektedir.

Bu mektup altı sayfa tutmaktadır. Tam bir hayal mahsulüdür. Önemli maddelerini aşağıda göreceğimiz gibi, mektup tümüyle "Atatürk'ün nasıl olsa öleceği ve o takdirde de cumhuriyet rejiminin kesinlikle devrilip, yerine sürgündeki Osmanlı Hanedanının davet edileceği" varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Bu takdirde tahta çıkabilecek iki aday vardır: Birisi babası, yani Sultan Vahdettin'in yeğeni Prens Sami, diğeri ise Sultan Aziz'in oğlu Halife Abdülmecit. Bu konuda akla gelmeyecek kişilerin de içeriden destek vereceğini, tek tek isimlerini saymaktan çekinmeden, iddia etmektedir.

Mektupta ayrıca bir Alman-İngiliz rekabeti alevlendirilerek, sık sık Abdülmecit'in Almancı olduğu ve O'nun da Türk Ordusu içinde örgütlenmeye çalıştığı mesajı öne çıkarılmaktadır.

Güya kendisine bildirildiğine göre:

1. Almanya, Türk Ordusu içinde propagandasını yoğunlaştırmıştır.

2. Mustafa Kemal, bir antlaşma imzalamak üzere gizlice Alman Hükümeti ile görüşmektedir.

3. İsmet İnönü, Fethi Okyar ve diğer bazıları, Türkiye'de "İslamcılık" akımını desteklemektedirler. Bu nedenle de Abdülmecit'i Türkiye'ye Halife olarak yeniden getirmek istemektedirler.

Bu durumda İngilizler de ellerini çabuk tutmalı, nasıl olsa Hanedan döneceğine göre, İngiliz yanlısı olan Prens Sami desteklenmeli, bunun için gereken parasal yardım yapılmalıdır.

Mektubun, bu anlatılanlar dışındaki önemli maddeleri şunlardır:

- Almanya aynı zamanda Panislamizm akımını kendi emelleri uğrunda kontrol edebilmek amacıyla, Abdülmecit'in Türkiye'ye geri dönmesini desteklemektedir.
- Mustafa Kemal'in sağlığı yüzünden durum iki bakımdan naziktir ve O'nun ölmesi halinde Abdülmecit'in dönmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu, Türkiye'nin tamamen Almanya'nın kontrolüne girmesi demek olacaktır. Bunu önlemenin çaresi, bir karşı propaganda örgütü kurmaktır. İngiliz taraftarı yüksek seviyeli (rütbeli) subaylar (ki bunların çoğu babamın şahsi dostlarıdır), yüksek memurlar arasında ve diğer çevrelerde esasen güçlü ve esaslı bir unsur çok şükür vardır. Bu unsur, böyle bir örgütün çekirdeği olacaktır.
- İngiliz taraftarı üyeleri örgütlendirme işini üzerine alması için, Türkiye içindeki ve dışındaki dostları son zamanlarda ve özellikle geçen ay babama teklifte bulundular.
- Bugün Türkiye'deki durum şöyledir: Üç siyasi grup vardır. Birincisi ve en önemlisi antikemalistler, diğer ikisi Alman taraftarı ve İngiliz taraftarlarıdır. Alman taraftarlarının gücü, antikemalist duygulardan ve bizim (İngiliz taraftarı) partimizin hareketsizliğinden ileri gelmektedir.
- Eğer bizim partimiz vakit geçirmeden propagandaya girişirse, antikemalist kesimin önemli kısmını çabucak kendisine çekecek ve en önemli parti olacaktır.
- Kemal'in hayatına bağlı olan bugünkü rejim son bulunca ve herhangi bir kimsenin şahsında saltanat yeniden diriltilince, Türkiye tahtı için artık rekabet zemini kalmayabilir. Karşılıklı çıkarlarımız bakımından ben, Türkiye tahtının Alman taraftarı bir sultanın eline geçme-yeceğini umarım.

Prens Sami'nin mektubu buydu. Son paragrafında, "me-sele son derece önemli olduğu için, bunu yüz yüze görüşmek ve daha etraflı tartışmak gereklidir" diyor, Sir Lancelot Oliphant'dan randevu istiyordu.

Bu mektuba İngiliz Dışişleri'nde "gizli" damgası vuruldu. Mektup gizli belgeler dosyasına girdi. İngiliz yetkililer oturup bu konu ve mektup üzerine uzun uzun görüşlerini yazdılar. Bu yazdıkları ve 3 sayfayı bulan görüşler de aynı dosyada yer aldı. Artık gizliliği kalmayan bu yazılar bugün okunduğunda, İngiliz bürokratların mektup konusunda ne düşündükleri anlaşılmaktadır.

Örneğin İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın bu konuda izlemesi gereken politikayı teklif edecek olan Mr. Bowker, günümüz saltanatçılarına da yanıt olacak şekilde görüşlerini şöyle ortaya koyar:

"Prens Bahaeddin Sami'nin mektubunun özü şudur:

Türkiye Cumhurbaşkanı'nın hayatı tehlikededir ve herhalde Türkiye'de güçlü bir Anti-Kemalist duygu vardır. Bay Atatürk ölünce, bugünkü durumda, eski Halife Abdülmecid'in Sultan olarak Türkiye'ye döneceği şüphesizdir. O'nun (Halife Abdülmecid'in) geri dönmesi, eski Başbakan General İsmet İnönü'yü, Türkiye'nin bugünkü Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'ı ve Enver Paşa'nın kardeşlerini de içine alan bir partinin çalışmalarıyla sağlanacaktır ve Almanya tarafından desteklenmektedir. Bunu önlemek için, (babası) Prens Sami'ye (ki duyguları İngiltere'den yanadır) bir karşı parti örgütleyip yönetmesi teklif edilmiştir. Bu karşı partinin amacı, Abdülmecid'in yerine, muhtemelen Prens Sami'yi Türkiye Sultanı yapmaktır. Prens Bahaeddin Sami, babasının partisi için muhtemelen İngiltere Hükümeti'nin mâli desteğini sağlamak için Sir L. Oliphant veya Sir R. Vansittart ile görüşme istemektedir.

Prens Bahaeddin Sami'nin delilleri, Atatürk'ün ölümü üzerine Osmanlı Saltanatı'nın kaçınılmaz şekilde geri geleceği faraziyesine dayanmaktadır ki, bence bu aldaticıdır, safsatadır (fallacious). Kanaatimce şimdiki rejim, bazı değişik biçimde dahi olsa, Atatürk'ten sonra da yaşayacak kadar güçlü şekilde yerleşmiş bulunmaktadır. Ama o an gelince herhangi bir deği-

şiklik olsa bile, Osmanlı sülalesinin geri gelmesi asla muhtemel değildir (Return of the Ottoman Family is the most unlikely).

Bundan başka, Prens Bahaeddin Sami, mektubunda pek yanlış gibi görünen birçok şeyler söylemektedir. Şöyle ki;

1. Madam Metaxas adında birinin verdiği bilgilere göre, Türkiye ile Almanya arasında bir antlaşma imzalamak amacıyla görüşmeler yapılmıyordu (Paragraf 1-2). Bizim aldığımız tüm istihbarat, Türkiye'nin Almanya ile anlaşma yapmak niyetinde olmadığını göstermektedir.

2. General İsmet İnönü, Abdülmecid'i Halife ve Sultan olarak geri getirmeye taraftar bir panislamistmiş ve birkaç ay daha Başbakan olarak kalsaymış, eski Halife Abdülmecid bugün Türkiye Padişahı olacakmış (Paragraf 3). Bunun tamamen saçma olduğu kanısındayım (This I believe to be pure moonshine).

İngiliz yetkili Mr. Bowker, Prens Bahaeddin Sami'nin bu mektubu bir "safсата" olarak tanımlar ve raporuna şunları ekler:

"Prens Bahaeddin Sami, pek yoksul kalmış ailesine mali yardım yapılması için birçok defa İngiltere Hükümeti'ne başvurmuştur. Müracaatlarının reddedilmesinin nedeni, ailesinin, Osmanlı saltanatını geri getirme planlarına katılmış olmasıdır. Verilecek parayla bu planları gerçekleştirmeye kalkışacağı için, majesteleri hükümetinin (prens) ailesine para sağlaması tasavvur olunamaz ve mektubunda belirttiği amaçlar için kendisiyle görüşülemeyeceğinin kibarca Prens Bahaeddin Sami'ye söylenmesini teklif ediyorum."

Mr. Bowker'ın bu teklifi üzerine, Prens Bahaeddin Sami'nin mektubu, Mr. Bowker'ın bu yazısıyla birlikte, Müsteşar Yardımcısı Sir L. Oliphant'a sunuldu.

Oliphant her iki yazıyı okuduktan sonra şunları not etti:

"Mustafa Kemal'in sağlığı şüphesiz kaygı yaratmaktadır. Görünürde bir iki konferans vermek, aslında kendisini muayene etmek amacıyla bir Fransız mütehassı-

nın Ankara'ya çağrıldığını biliyoruz. Gazi meydandan çekilince her şey olabilir. Ama ben de Mr. Bowker gibi, Almanya'nın nüfuz sağlayabileceğinden şüphe ederim. Teklif edilen tutum uygundur... Ayrıca, mektubun bir örneğinin, görüşünü almak için kuryeyle Sir P. Loraine'e gönderilmesini teklif ederim."

Prensın görüşme arzusunun reddedilmesi ve mektubun Ankara'ya da iletilmesi teklifleri kabul edildi. Müsteşar Yardımcısı Sir L. Oliphant, 13 Nisan 1938 günü "özel ve gizli" bir yazıyla, Prens Bahaeddin Sami'nin mektubunu Büyükelçi Sir P. Loraine'e yolladı.

Yollarken, mektup konusunda herhangi bir işlem yapıldığını bildirdi, "sadece telefonla mektubun alındığını bildirdim" dedi ve "mektup konusundaki görüşlerinizi bildirirseniz büyük bir ilgiyle okuruz" diye ekledi.

Lorraine'in Yanıtı Tokat Gibi...

Ankara Büyükelçisi Sir P. Loraine, 24 Nisan'da, özel ve gizli bir yazıyla cevap verdi:

"Samimi müşahedem şudur ki, Sami'nin mektubu tümüyle saçmadır. (All bunkum) Atatürk'le Alman Hükümeti arasındaki gizli görüşmeler yapıldığına inanmıyorum. İsmet'in (İnönü) halifeliği diriltme fikri beslediğine inanmıyorum. Türk Hükümeti'nin ve Atatürk'ün, halifelikle bütün ilişkilerini kesmiş olduklarına ve bunun (halifeliğin) Türkiye'de veya başka yerde yeniden diriltilmesini istemediklerine tamamiyle eminim. Eğer Almanya Abdülmecit'in geri dönmesini fiilen destekliyorsa, körü körüne boşluğa doğru gidiyor demektir. Atatürk'ten sonra ne olacağı konusunda spekülasyon yapmak boşuna olacaktır. Yerine kimin geçeceğini bilmiyoruz. ama, Atatürk'ün yarın öleceğini farz etsek bile, Türkiye politikasının genel çerçevesinde herhangi bir değişiklik olacağını sanmam. Atatürk'ün hayatta kaldığı her geçen yılın, böyle bir değişme tehlikesini azaltacağı kanısındayım."

Lorraine böyle görüş bildirdi...

Ayrıca Atatürk'ün sağlığının iyiye gittiğini, evinin içinde dolaşmasına izin de verildiğini, kilo bile almaya başladığını, Türkiye'de İngiltere yanlısı duyguların giderek arttığını da eklemeyi unutmadı.

Sanki, "İki ülke arasında hazır gelişen bir dostluk varken, bu tür saçmalıklarla bunu baltalamayalım, durup dururken Atatürk'ü kızdırıp, karşımıza almayalım" diyordu.

Saltanatın ve hilafetin kaldırılmasında Atatürk ile birlikte en ön safta mücadele veren İsmet İnönü'yü ve Fethi Okyar'ı, sanki pişman olmuşlar da şimdi Halife'yi geri getirmek istiyorlarmış gibi takdim etmek, "ibret özlü insan manzaraları sergilemekten" ibarettir.

Türkiye'den sürülen bir hanedanın mensubu da olsa Prens Bahaeddin Sami bir Osmanlı'dır ve elbette bir Türk'tür. Bu Türk, Osmanlı Devleti'ni yıkan emperyalistlerin başında gelen İngiltere'ye başvurarak, binlerce şehidin kanı pahasına gene Osmanlı'nın küllerinden yeniden doğmuş, tam bağımsız, ege-men, Türkiye Cumhuriyeti rejimini yıkıp, yerine yeniden hanedanı getirmek için İngiltere'ye işbirliği önerebilmektedir!...

Şimdi, hangi görüşte olursak olalım; solcu-sağcı, ilerici-gerici, Kemalist-antikemalist, padişahçı-cumhuriyetçi... Şu tabloyu net görmemiz kaçınılmazdır:

- İngiltere ve yandaşları Osmanlı Devleti'ni yıkmıştır. Ortada Osmanoğlu Beyliği kadar bir toprak kalmış, 1300 yıl öncesine dönmüş, Anadolu bile paylaşılmıştır. Türklere İstanbul-Ankara arasına sıkışmış 15 il bırakılmıştır.

Sultan Vahdettin ve hükümetinin fiilen kabullendiği durum budur...

- Son bir hamleyle millet, tümüyle Mustafa Kemal'in etrafında birleşip bir var olma, veya tümüyle yok olma mücadelesini vermiş, Osmanlı Devletini yıkanları yenerek, bağımsız yepyeni bir Türk Devleti kurmuştur.

- Şimdi o hanedan artıkları, "Ah bir Atatürk ölse de veya eğer kendi kendine ölmüyorsa (!) biz ölmesine yardımcı olsak da (!), yeniden Türkiye'ye hanedanı getirsek..." sevdasına düşmektedir ve bunun için gereken yardımı almak üzere de, Osmanlı'yı yıkan İngiltere'den medet ummaktadır. Bu nasıl bir vatanseverliktir? Bu nasıl "Cumhuriyet'in aleyhinde olmamak, Atatürk'ün aleyhinde olmamak"tır. Bunu herkesin mutlaka sorgulaması gereklidir.

Prens Sami, Atatürk ölürse Türkiye'de cumhuriyetin sona ereceğine o kadar inanmaktadır ki, aklınca İngiliz-Alman reketini körükleyip, "Atatürk ölünce Türkiye'de Abdülmecit tahta geçerse ülke Alman güdümüne girmiş olacak; eğer babam Prens Sami'ye yardım ederseniz ve o tahta geçerse, elbette Sultan Vahdettin gibi babam da İngiltere'nin yanında yer alacaktır. Seçimi siz yapın" diyebilmekte, üstelik bu teklifini yazılı olarak yapabilmektedir. Yani Türklerin kendi ayakları üzerinde durabilme olasılığı, ona ve onun gibi düşünenlere göre söz konusu bile değildir; Türkiye ya Almanya'ya dayanacaktır ya da İngiltere'ye.

Kurtuluş Savaşı'nda da kimi aydınlar ve hatta delegeler aynı fikri savunmuyorlar mıydı? Halide Edip ve Robert Koleç çevreleri "Amerika" derken, İstanbul basınının Saray beslemesi büyük bir çoğunluğu "İngiltere" çığırtkanlığı yapmıyor muydu?

Şöyle bir soru sorulsa... "Birinci sıradaki üyesi Sultan Vahdettin, ikinci sıradaki üyesi ise Sadrazam Damat Ferit Paşa olan bir derneğin adı, sizce ne olabilir?"

Böyle bir soruya sakın, "Ya istiklal Ya Ölüm Derneği" deyip, başkasıyla karıştırmayın.

Bu derneğin adı "İngiliz Sevenler Derneği"dir ve kurucusu da, Saray'ın "hık deycisi", gazeteci Sait Molla'dır. Satılık, yandaş basın (tıpkı bugün de olduğu gibi) o zaman da iş başındadır ve bu tür olaylar, bu topraklar için "bildik bir yerlerden tanıdık" olaylardır.

Asıl acı olan budur.

Kazara bu mektup amacına ulaşsaydı, Saltanat ve Hilafet İngiltere desteğinde bu ülkeye tekrar gelseydi, acaba bu tahta çıkmanın, yani tahta çıkarılmanın karşılığı, diğer bir deyişle İngiltere'nin bundan çıkarı ne olacaktı? İngiltere'nin hangi sömürgesine benzetilmeye rıza gösterecektik?

Prens Sami ve benzerleri "Bugün para verenin, yarın emir vereceğini" bilmezler mi?

Elbette bilirler bilmesine ama...

Onlar için önemli olan, tahta geçmekti, gerisi teferruattı.

Mustafa Kemal için ise "söz konusu vatansa, gerisi teferruat"tı...

Fark budur.

Ders çıkarılacak bir diğer nokta, İngiliz diplomatların Atatürk'e ve Türkiye'ye karşı besledikleri sevgi ve saygıdır; Türkiye'de rejimin sadece Atatürk'ün yaşamıyla sınırlı olmayıp, geri dönülmez bir şekilde yerleşmiş olduğu şeklindeki doğru tespitleridir.

Ve İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Loraine'in bu konularda Londra'ya gönderdiği "tokat" gibi yanıtlardır.

Sir Loraine İngiltere'nin Kahire Büyükelçisi iken Paris'e tayin olmuş, ama Ankara için çok ısrar ederek Türkiye'ye gelmiştir. Sırf Atatürk'ü yakından tanıyabilmek için...

Sonuç olarak İngiliz diplomatların bu tepkileri üzerine de Prens Sami'ye randevu verilmemiş, görüşme talebi reddedilmiş, bakanlığın kapısından bile girmesine izin verilmemiştir... Prens Bahaeddin o anda kim bilir neler hissetmiştir? Bir Osmanlı şehzadesinin içine düştüğü ne hazin bir durumdur bu...

Bütün bunlardan habersiz olan Atatürk, birileri O'nun bedenini ortadan kaldırmak için, üstelik yabancılarla işbirliği yapacak kadar alçalırken, aynı tarihlerde nelerle meşguldü?

Atatürk o tarihlerde, çekmekte olduğu ve çoğunu sakladığı acıları içine gömüyor, ülkenin bir o köşesi, bir bu köşesi demeyip koşuyor; fabrikalar, işletmeler açıyor; bir taraftan yaklaşmakta olduğunu bildiği yeni bir dünya savaşında bir kazaya uğramamak için ardı ardına askeri tatbikatlar yönetirken, diğer taraftan "şahsi meselem" diyecek kadar benimsediği Hatay'ı kurtarabilmek adına, politikalar üretiyor, uğraş veriyordu.

Ne yan gelip yatıyor, ne vatani satıyordu!

Aksine, bir vatana, Hatay gibi bir vatan katıyordu...

Hatay Benim Şahsi Meselem

Tarih 10 Aralık 1936.

Çankaya'da sofra hazırlanıyordu ki, O, birden kararını değiştirdi, "Hadi çocuklar, bu akşam yemeğimizi Karpiç'te yiye lim" dedi.

Karpiç, o günlerde Ankara'da gidilebilen tek restoran ve kulüptü. Yeri Ankara Palas'ın hemen altındaydı. İhtilalden sonra Rusya'dan kaçan bir Beyaz Rus tarafından işletiliyordu. Ankara'da diplomatların ve politikacıların, belli düzeyde bürokratların, haber peşinde koşan gazetecilerin, hatta ajanların eksik olmadığı bir mekândı.

Fransa hükümetinin Suriye konusunda Türkiye'ye zorluk çıkartmakta olduğu günlerdi ve Fransa'nın Suriye Olağanüstü Komiseri Ponçet Ankara'daydı. Atatürk bir şekilde Ponçet'in o gece Karpiç'te olduğunu öğrenmişti. Yanındakilere söylememişti ama aniden Karpiç'e gelmek istemesinin nedeni de büyük olasılıkla buydu.

Karpiç'e gelince, her seferinde kendisi için ayrılan yerde oturmadı, bu kez tam orta yere büyük bir masa kurulmasını emretti. Sonra da Fransız Komiseri masasına davet etti. Ardından beraberindekileri tek tek takdim etti:

"Milletvekilleri Nuri Conker Bey, Kâzım İnanç Paşa, Kılıç Ali Bey..."

Ve kadehler kaldırıldı, neşe içinde yemeğe geçildi.

Diğer masalardakiler, saygılı bir ses tonuyla konuşuyor, kendi hallerinde yemeklerini yiyor, içkilerini içiyor, sohbetlerini sürdürüyormuş gibi görünseler de, herkesin kulağı orta masadaydı.

Göründüğü kadarıyla, sesini alçaltarak, yükselterek en çok konuşan Atatürk idi. Yüksek Komisere içini döküyordu. Bir ara aynen şunları söyledi:

"Hatay işi benim şahsi davamdır. Bu konuda beni üzüyorsunuz. Korkarım ki beni, meseleyi başka türlü halle mecbur bırakacaksınız!"

Atatürk'ün yüksek sesle bu söylediklerini çevresindeki masalar da duymuş, herkes elindeki çatal bıçağı bırakmış, olan biten fısıltı halinde diğer masalara da ulaşmıştı. Gözler Atatürk'te, kulaklar söylenenleri Fransızca'ya çeviren Kâzım (Özalp) Paşa'daydı. Atatürk'ün "beni üzüyorsunuz..." demesi üzerine arka masalardan bir gencin ayağa kalktığı ve herkesin duyacağı tonda "Atatürk üzülme, arkanda biz varız!" dediği işitildi.

Atatürk birdenbire sesin geldiği yöne başını çevirdi. Gür kaşları iyice çatılmıştı. Herkes sinirleneceğini beklerken, O sakin bir ses tonuyla, "Biliyorum çocuğum... Onu bildiğim içindir ki, böyle konuşuyorum..." dedi.

Salon yıkılıyordu.

Olayın göz tanığı Kılıç Ali, o günü bizlere böyle aktarmaktadır.

Nisan 1938...

Nisan ayı boyunca Atatürk, doktorlara verdiği sözü tuttu ve sağlığı konusunda çok özenli davrandı. Her gün erken yattı, geç kalktı, aynı anda 2-3'ten fazla ziyaretçi almadı, Köşk'ten hiç çıkmadı. Bu arada bir-iki istisna dışında Çiftliğe dahi gitmedi, bol bol kitap okudu. En çok gün boyu uzanmaktan sıkılıyor ve şikâyet ediyordu. Bu yüzden de zaman zaman kanepenin ortasına bağdaş kurduğu da oluyordu ama kısa süre sonra yeniden uzanıyordu.

O nedenle Nisan ayı boyunca günler Çankaya'da çok sakin geçmiştir. Keşke hep böyle olabilseydi.

Mayıs 1938...

Mayıs da uyumlu başladı aslında. Yazık ki öyle devam etmedi, edemedi.

Dış olaylara duyarsız kalması mümkün değildi. O halinde bile Hatay meselesiyle yakından ilgileniyor, özellikle Suriye kaynaklı sağlığına ilişkin haberlere büyük tepki gösteriyordu. Fransız basını ise bu haberleri bir de abartılı verince, kızgınlığı

daha da artıyordu. O nedenle Paris Büyükelçimiz Suat Davas bir süredir bu tür haberleri yalnızca bakanlığa iletiyordu, Çankaya'ya duyurmuyordu.

Fakat 2 Mayıs günü mükemmel bir haber aldı: Ordu Süvari Ekibi Roma'da Milletler Kupası'nı kazanmıştı. Hem de Mussolini'nin önünde.

Mustafa Kemal'in süvarileri, o gün Cevat Kula, Cevat Gürkan, Salim Polatkan ve Eyüp Öncü'den oluşmuştu. Bu tür haberler tüm ağırlarını, sıkıntılarını alıp gidiyordu. Avrupa basını da Türk basını da günlerce süvarilerimizin başarılarından söz etmişlerdi.

Mayıs Ayı Çok Gergin...

Mayıs ayı Atatürk'ün Savarona öncesinde Hatay için en çok yorulup, son 45 günde istirahat ederken kazandıklarının da tümünü yeniden kaybettiği, sağlığının tamamen yok olduğu bir ay olmuştur.

Dışarıda olumsuz gelişmeler meydana geldiğinde ayakta olamamaktan, sürekli yatağa bağımlı kalmak ve sadece kitap okuyup, evrak imzalamaktan müthiş sıkılmıştır. Bu çaresizliği onu her zamankinden daha da sinirli yapmıştır.

5 Mayıs günü uzun zamandır görmediği Çiftliğe gider, Ülkü'yü ziyaret eder, öğle yemeğini Ülkü'nün evinde yer. Bu evi Atatürk yaptırtmış, içini donatmış ve aileye hediye etmiştir.

O gün Çiftlikten ayrıldıktan sonra ise, Anadolu Kulübe uğrarlar ve tam da girişte İnönü ile karşılaşırlar. Daha sonra da Atatürk'ün ısrarı üzerine hep birlikte Kulübe girerler.

Anadolu Kulüp'te içeride neler olduğu konusu ise, daha sonra birçok dedikoduların ortaya saçılmasına yol açacaktır. Özellikle bu iki arkadaşın aralarının açık olmasında kendileri açısından yarar görenler, daima olayları olduğu şekliyle değil de, kendi hayallerinde olmasını düşledikleri biçimiyle sunmuşlardır.

Bu tutum günümüzde bile aynen sürmektedir. İnönü'ye karşı olanlar, bu anıları kitaplaştırırlarken olayın gerçeğini yazmaktansa, İnönü hakkındaki kişisel duygularını da işin içine katmayı genelde ihmal etmezler.

O nedenle aynı olayı birbirinden farklı içerikte okumanız olasıdır. Üstelik öyle kimileri vardır ki, yazdıklarına kaynak gösterir, fakat yazdıklarının o kaynakta yazılanlarla bir ilgisi yoktur. Olaya tamamen kendi kişisel duygularını katmıştır.

İşte, Anadolu Kulüp'te olanlar, bu konuya ışık tutması açısından çok önemlidir.

Anadolu Kulübü'nde Ne Oldu?

Süleyman Yeşilyurt adlı bir yazar, *Atatürk-İnönü Kavgası* adlı kitabında, Kılıç Ali'nin anılarına dayandığını iddia ederek bu konuyu bakın nasıl ele alıyor...

"Klasik tarih kitaplarımızın büyük bölümünde Atatürk-İnönü kavgasından bahsedilmediği gibi, bazılarında ise üstü kapalı anlatımlar yer almaktadır.

Yakın tarihimizi böyle noksan ve art düşünceli yazarlar, geleceğin ümidi, yarınların teminatı Türk çocuklarına ne büyük ihanetler içerisinde olduklarını, günün birinde mutlaka kabulleneceklerdir, inancındayım..."

Süleyman Yeşilyurt böyle diyor.

Ben, şahsen böyle düşünmeyen bir akademisyenim ve bu ithamın da doğrudan muhatabıyım, zira bir üniversitenin (Maltepe Üniversitesi) Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanı'yım. İki lider arasında böyle bir düşmanlık olmadığını biliyorum, öğrencilerime de her olayda olduğu gibi, bu olayı da somut belgeleriyle anlatıyorum, burada da anlatacağım.

O zaman, Yeşilyurt'a yanıt hakkımı kullanmak zorundayım.

Yeşilyurt'a göre, "Aslında İnönü'nün ne kadar Atatürk düşmanı olduğunu, Atatürk'ün de ne denli İnönü'den nefret ettiğini Türk Gençliğine bir anlatsak var ya, Türkiye'nin birden nasıl da aydınlandığını, tüm sorunlarının nasıl da çözüldüğünü, her tarafın nasıl da ıslık ıslık, yeşilden yeşil olduğunu görüvereceğiz. Bugün ne sıkıntı yaşıyorsak, İnönü'nün aslında bir Atatürk düşmanı olduğu gerçeğini gençlikten sakladığımız için yaşıyoruz. Ama sakın ola ki, Atatürk'ün Gençliğe Hitabı'ndan bahsetmeyesiniz!... Sakın Bursa Nutku'nu ağzınıza almayasınız. O zaman aynı gençliği anarşiye itmiş olursunuz..."

Yeşilyurt'un özetle söylemek istediği bu. Yalnız Yeşilyurt mu? Çevrenize bakın, gazetelerin köşelerine, manşetlerine bakın, televizyon kanallarındaki tartışmalara bakın. Peki, ya o gençlerden biri kalkar da, "Kurtuluş Savaşı'nın her aşamasında İnönü, Atatürk'ün yanında. Nasıl mı? Anlatayım o zaman" derse ve Yeşilyurt'a bir bir saymaya başlarsa, ki benim öğrencilerim sayar:

- Çerkez Ethem isyan etmiş, "İsmet, Gediz'e koş".
- Yunan Eskişehir'e yakınlaşmış, "İsmet Kütahya'ya koş"...
- Londra Konferansı'ı beklediğimizi vermemiş, "İsmet, İnönü'ye koş"...
- Yunan yeniden yüklenmiş, "İsmet Sakarya'ya koş..."
- Büyük Taarruz'da İsmet Ordu Komutanı, "İsmet İzmir'e koş".
- Düşman denize dökülmüş, ateşkes yapılacak, "İsmet Mudanya'ya koş"...
- Olamaz denilen gerçek olmuş, şimdi barış zamanı, "İsmet Lozan'a koş"...
- Barış gelmiş, Cumhuriyet kurulacak, sofraya erken dağıtılmış, "İsmet, sen kal. Birlikte Anayasa metni yazacağız".
- Cumhuriyet ilan edilmiş, "İsmet koş, hükümeti kur!"
- Şeyh Sait isyan etmiş, bastırılmıyor, "İsmet, yeniden başvekilisin, koş isyanı bastır!"

Ardı ardına devrimler yapıyor, o en sıkıntılı, kaynakların en kıt olduğu dönemde bir reformdan bir reforma koşuluyor... "Tümünde icraatın başı İsmet... Tam 13,5 yıl."

Acaba bütün bunları sayıp dökerek olan bir gence Yeşilyurt ne yanıt verebilir?

Ya da verebilecek bir yanıt olabilir mi?

Belki söyleyebileceği bir tek şey vardır, zira tüm muhaliflerin sakızı budur:

"Anadolu'ya sonradan geçti. Parsayı o topladı!..."

Bu da diğ er bir büyük yanlıştır. İsmet Bey Harbiye Bakanlığı'nda görevlidir ve orada kalmalıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın gerektiğinde kullanacağı önemli ve güvenilir bir temas noktasıdır. Gerçekten de ileride Mustafa Kemal Paşa, "Amasya Mülakatı" sonucu İstanbul Hükümeti'nin gönderdiği temsilcilerle imzalayacağı protokolde, "İsmet Bey'in Harbiye Bakanlığı Müsteşarlığı" görevine getirilmesini şart koşacak ve bunu kabul ettirecektir.

Samsun'a hareketten hemen önce, Mustafa Kemal'in İnönü'y  Süleymaniye'deki evinde ziyaret ettiğinde, varılan muhabakat budur:

"İsmet, sen İstanbul'da kalacaksın! Ben sana 'gel' dediğim de gelirsin."

"Emredersiniz, Paşam..."

O yüzden İsmet Bey, 23 Nisan'da Büyük Millet Meclisi açılırken Ankara'da değildir. Yollardadır.  st nde er kıyafeti, Bostancı, Maltepe, Kartal  zerinden İzmit'e, yayan olarak yetişmeye çalışmaktadır. İngiliz devriyelerine yakalanmamaya bakarak...

O yüzden, geçiniz efendim, geçiniz...

Türk gencinin, nefret tohumlarıyla "ayrıştırılmaya" değil, zira bunun sonuçlarını dehşetle görüyoruz, gerçek tarihini öğrenerek, geçmişteki gibi "birlik olmaya" ihtiya ı var.

Bu açıkça görülmüyor mu? Acaba bu ülke paramparça olduktan sonra mı bunun ayırdına varacağız da aklımız başımıza gelecek? O zaman mı biraz olsun Atatürk'ün değerini anlayacağız, içinde bulunduğu o şartlarda bile neler başardığını teslim edeceğiz?

Buna bile şüpheyle bakıyorum. O zaman da bile birileri çıkar, "SEVR'i kabul etseydi, bütün bunlar başımıza gelmezdi! şimdi n'oldu? İşte gene Kürdistan kuruldu, Ermenistan kurulmadı ama daha beter oldu, memleket paramparça!" der.

Hem de hiç utanmadan, hem de hiç sıkılmadan...

Elinde viski kadehi, ağzında puros , pencereden Boğaz'a doğru uzun uzun bakarak, büyük akıl insan pozlarında, o gün-

kü köşe yazısını yazarken... Her yazıyla bir köşeyi daha dönerken, emir gereği ona buna saldırırken, bunu der!...

Zaten yıllardır demiyor mu? Beyninde başkaca hiçbir malzemesi olmadığı için, televizyonda, radyoda, gazetede, dergide... Kimileri Meclis'te, kimileri camide... Her Allah'ın günü beş vakit... Hatta başını secdeden kaldırıp, Allah'ın huzurundan henüz ayrılırken... Daha caminin kapısında... Hem de hiç utanmadan... Hiç sıkılmadan!

Şimdi bütün bunları bir tarafa bırakalım ve 5 Mayıs 1938 günü Ankara'da neler olduğunu önce olayın göz tanığı Kılıç Ali'den dinleyelim; sonra da güya Kılıç Ali'den yararlanarak yazdığını ifade eden Süleyman Yeşilyurt'un yazdıklarına kulak verelim.

Anadolu Kulüp'te Yeni Bir Kriz...

Kılıç Ali anlatıyor:

"Birgün Atatürk'le Marmara Köşkü'ne gitmiş, Çiftliği gezmiş, hava almış dönüyorduk. (5 Mayıs gününü kasdediyor. Y.N.) Atatürk'ün o gün biraz ateşi vardı. Kendini rahatsız hissediyor, dinleneceğini söylüyordu. Tam Anadolu Kulübü'nün önüne geldiğimizde, 'Hemen yata tamam. Kulübe inelim, biraz oyun oynar, vakit geçirir, sonra giderim' dedi. Otomobilin durmasını emretti. Otomobilden indik. Tam Kulübe girerken İsmet Paşa'ya rastladık. O da Kulübe geliyordu. Atatürk İsmet Paşa ile birlikte asansöre binip çıktı. Biz de merdivenlerden yaya çıktık. Yukarı kata, Kulübe gelince, bazı arkadaşları çağırarak kumar oynamak istediğini söyledi. Atatürk'le ilk kez oynamak lütfuna erenler, elde ettikleri kazançtan ötürü sevinirlerdi. Fakat sonuç ne olursa olsun, paralar mutlaka harman edilir, herkes ancak verdikleri paraları geri alarak oyunu bitirirdi. Saatlerce Atatürk'le poker oynamak zevki ve şerefi yanlarına kâr kalırdı.

Bazan da neşeli zamanlarında, yakın arkadaşlarına, sevdiklerine para vermek için oynardı. 'Bu akşam iş

ciddidir. Kazanırsanız para vereceğim' derdi. Ancak o kadar şanslıydı ki, karşısında oynayanların kazanmasına adeta imkân yoktu.

Atatürk Anadolu Kulübü'ne gelinceye kadar -biraz ateşi olmasına rağmen- gayet neşeliydi. Hatta bir ara kendi kendine türkü bile söylemişti. Fakat Kulübün önünde İsmet Paşa'ya rastlayıp, birlikte asansörle yukarı çıktıktan sonra, birdenbire nevri dönmüş, sinirli bir hal almıştı.

'Poker oynayacağım', dediği için, Başyaver, yakın arkadaşlarını poker için toplamaya çalışırken, biz de diğer odada bezik oynamaya başlamıştık. Bir ara Başyaver yanıma sokuldu ve kulağıma şöyle söyledi:

'Köşke gidiyoruz. Sofra olacak, misafir davet ettik. Bilmem nedense Atatürk'ün yüzü birden değişti. Sinirli bir hal aldı.'

Çok geçmedi, Atatürk'ün kalktığını ve aşağıya indiğini bildirdiler. Koştuk. Hep birlikte aşağıya indik ve Köşke hareket ettik. Ben yine Atatürk'ün otomobilindeydim. Hiç konuşmuyordu. Sürekli sigara içip düşünüyordu. Bir ara, 'Rahatsız mısınız Paşam?' diye sordum. Kafasını sallayarak, tek bir kelimeyle 'hayır' dedi.

Köşke çıktık. Konuklar toplanıncaya kadar Tevfik Rüştü Aras Bey'le biraz bilardo oynadılar. Atatürk akşamları konukları gelinceye kadar vakit geçirmek için bilardo oynamayı alışkanlık haline getirmişti. Çocuklukta Tevfik Rüştü Aras'la oynamaktan zevk alır ve çok neşelenirdi. O akşam ise oynarken ne konuşuyor, ne de her zaman olduğu gibi neşeleniyordu. Konuklar toplandı. Sofraya oturuldu. Atatürk güya rahatsız olduğu için içki içilmeyecekti. Oysa sofraya oturur oturmaz emretti, içilmeye başlandı. Kendisi henüz bir kadeh bile içmemişti. Birden bire İsmet Paşa'ya şöyle dedi:

'Kulübe çıkarken asansörde bana bir şeyler söylemişsiniz. Lütfen ayağa kalkarak, o sözlerinizi izah eder misiniz?'

İsmet Paşa bu soru karşısında şaşırды. Ne diyeceğini bilemiyordu. Sofrada bulunanlar da işin ne olduğunu

bilmedikleri için merakla İsmet Paşa'ya bakıyorlardı. İsmet Paşa ayağa kalktı ve 'Aziz Şefim, beni görevden affetmek suretiyle...' diye henüz söze başlar başlamaz hemen sözünü kesti ve eliyle işaret ederek:

'Otur, otur! dedi. Sonra da adeta çocuk azarlar gibi hiddetli bir sesle ekledi:

'Asansörde söylediklerini izah edemedin!'

Gözünü İsmet Paşa'nın yüzüne dikerek devam etti:

'Sözüme dikkat et. Sen olmayabilirsin. Şu veya bu olmayabilir. Fakat ben varım, ben, Katavalis!'

Atatürk bu 'Katavalis' sözcüğünü, birine kızdığı zaman kullanır ve 'kafana dank etti mi?' anlamına alırdı. Kendisine özgü deyimlerden biriydi.

Sonradan öğrenecektik ki, Atatürk, asansörde İsmet Paşa'ya şöyle demiş:

'Bu akşam içmeyeceğim. Biraz oyun oynayıp yatacağım, dinleneceğim.'

İsmet Paşa da şu cevabı vermiş:

'Bakınız, görevden çekilmekliğim bile sağlığınıza hizmet ediyor. İşlerle bizzat ilgilenmeye mecbur kaldığınız için rahat içmiyorsunuz!'

Bunlar Atatürk'e söylenebilecek sözler değildi. Sanki önceleri bütün işleri kendisi yüklenmiş olduğu için Atatürk rahat yiyip içerken şimdi iş başa düşmüş gibi verilen bu cevap Atatürk'ü doğal olarak sinirlendirmişti."

Kılıç Ali'nin anlattıkları sadece bunlardır.

"İnönü'den hoşlanmazdım. Açıkçası o da beni sevmezdi..." diye açıkça itirafta bulunan Kılıç Ali, 5 Mayıs günü Anadolu Kulüp'te olanların göz tanığıdır, kulak tanığıdır ve olanı biteni işte böyle aktarmaktadır.

Yıllar sonra ise bir başka yazar, aynı konuyu, gene Kılıç Ali'yi kaynak göstererek bakın nasıl anlatıyor.

"Tarih 5 Mayıs 1938, Atatürk'ün Ankara'da son günleri. Daha henüz bahara yeni girmişiz ama Ankara'da güneşli güzel bir hava var. Bulutsuz gökyüzünden, ılık bir bozkır akşamı inmekte. Salih Bozok ile Atatürk'ün yanındayız. O günlerde perhize giren Atatürk, içmiyordu. Bir müddet kendi başına bilardo oynadı, yoruldu. Ve daha sonra 'Hadi çocuklar şöyle bir hava alalım' dedi.. Otomobile atlayıp önce çiftliğe sonra baraja gittik. Güneş çekildiği için hava serinlemişti. Şehre dönüştü, şuradan buradan konuşurken:

'Görüyorsunuz, gidilecek yer de yok. Çankaya'da ne yapacağız? En iyisi, Anadolu Kulübü'ne uğrayıp birkaç briç partisi yapalım' dedi.

Bir müddet sonra otomobil Anadolu Kulübü'nün giriş kapısına yanaşmıştı ki, bir de ne görelim, İsmet Paşa kulüpten dışarıya doğru çıkıyor. Bu, Atatürk'ün başvekillik görevinden aldıktan sonra İsmet Paşa ile ilk karşılaşması idi. İsmet Paşa saygı ile kenara çekilip, Atatürk'e yol vermek istedi fakat Atatürk, İsmet Paşa'yı kolundan tutarak elini sıktı ve hatırlarını sordu. Atatürk'ün gösterdiği yakınlık İsmet Paşa'nın üzerindeki tedirginliği dağıttı.

Atatürk, İsmet Paşa'ya:

'Nereye gidiyorsun? Evde misafirin yoksa kulübe çıkalım. Oradan hanıma telefon edersin. Bir briç partisi yapalım' deyince, asansöre doğru yürümeye başladılar. Asansör küçük olduğu için Atatürk ve İsmet Paşa birlikte girdi. Biz kapıyı kapatarak merdivenlere yöneldik. Asansör o kadar yavaş yükseliyordu ki, biz merdivenlere çıkana kadar salon katına ancak gelebilmişlerdi. Asansörün kapısı açıldığında önde Atatürk, ardından İsmet Paşa çıktı. Fakat Atatürk'ün yüzü hayli asılmış, İsmet Paşa'nın rengi uçmuş vaziyetteydi. Atatürk hızlı adımlarla oyun salonuna değil de yemek yenen bölüme doğru yürüdü. Sinirli olduğu zamanlar daima yaptığı gibi kısılmış çenesiyle konuştu:

'Hani sofraya? Söylemediniz mi? İçki içilecek!...'

Kulüp müdürü, metrdotel, şef, garsonlar birbirine şaşkınlık içerisinde bakmaktaydılar.

Bize, 'masa kaç kişilik olacak?' diye soruyorlardı. Fakat ne ben ne de Salih bu sofraya hikâyesinin nereden çıktığını, asansörde Atatürk ile İsmet Paşa arasında ne geçtiğini bilmediğimiz için verecek karşılık bulamıyorduk.

Salih, 'on kişilik' diye kafadan bir rakam attı. Bu esnada Atatürk boş koltuklardan birine oturmuştu. Biz ayakta bekliyorduk.

Atatürk görevlilere hitaben:

'Ne on kişiliği!' dedi. 'Sofra geniş tutulsun. Sen Salih, Başvekil Celal Beyefendi'ye telefon et, hemen gelsin. Bulabildiğin vekil arkadaşları da çağır.'

Sonra bana döndü:

'Kılıç ne dikilip duruyorsun, otursana...'

Ben İsmet Paşa'ya bakarak yavaşça koltuğun kenarına iliştim. Hâlâ ayakta bekleyen İsmet Paşa, oturup oturmamakta tereddüt ediyordu. Atatürk bir müddet İsmet Paşa'ya bakıp eliyle karşısındaki koltuğu göstererek: 'Buyurunuz!...' dedi.

Gözlerinde çakmak çakmak öfke kıvılcımları vardı.

Kendi kendime 'Allah'ım ne oldu' diyordum. Daha birkaç dakika önce birlikte asansöre binerlerken, imrenilecek bir samimiyet içerisindeydiler. Kırgınlıklarından bu yana, aylardır birbirlerini görmemişlerdi. Asansörde, o kadar kısa zamanda aralarında ne çeşit bir konuşma geçti ki, Atatürk bu kadar öfkeli, bu kadar keskin, bu kadar bir şey yapmaya kararlıydı.

Gerçi son aylarda hayli sinirli olmuştu. Karaciğerindeki rahatsızlık, zamansız parlamalara sebebiyet vermekteydi. Fakat saman alevi gibi gelip geçici öfke idi bunlar. Hemen toparlanır, gülmeye başlar ve karşısındakinin gönlünü alırdı. Bu akşamki öfkesi bir başka idi. Karşısında oturduğu halde İsmet Paşa'nın yüzüne dahi bakmıyor, gözlerini belli bir noktaya dikmiş, sessizliğini muhafaza ediyordu.

Buna mukabil İsmet Paşa büyük bir tedirginlik içerisindedi. Ellerini, bitıştirdiği dizlerinin üzerine koymuş yere doğru bakıyordu. Çok üzgün olduğu her halinden belli idi.

Bu esnada Salih Bozok içeriye girdi ve Atatürk'e hitaben:

'Celal Beyefendi'yi Başvekalet'te buldum ve kendilerine emirlerinizi ulaştırdım. Tevfik Rüştü Bey ile çalışıyorlarmış. Yarım saate kadar geleceklerini söylediler. Eğer gecikmelerinde bir mahzur varsa, sizin söyleyeceklerinizi kendilerine bildireceğim, hemen gelecekler.'

Atatürk yüzündeki kararlılığı dağıtmadan konuştu:

'Peki, yarım saat sonra gelirler. Başka?'

'Başka, Fuat Bulca, Recep Peker ve Nuri Conker'e telefon ettim, geliyorlar. Başvekalet Özel Kalem Müdürü'ne de vekil arkadaşları beklediğinizi bildirdim.'

'İyi... Sofra hazırlanmıştır herhalde, biz geçip oturalım.'

Yerinden kalkıp hızlı adımlarla yürüdü. Sofrada her zamanki yerinde oturdu. İsmet Paşa'ya tam da karşıındaki sandalyeyi gösterdi. Biz, her zaman olduğu gibi Atatürk'ü kolayca izleyip, duyabileceğimiz yerde oturduk.

Atatürk'ün ilk defa böyle bir davranış içerisinde olduğunu görüyorduk. Çağırdığı misafirleri gelmeden sofraya oturmazdı.

Bu akşam, alışmadığımız şeylerle karşı karşıya kalıyorduk. Misafirleri gelmeden sofraya oturduğumuz gibi, İsmet Paşa'nın bardağına içki de koydurmadı. Garson Atatürk'ün bardağına içki doldurduktan sonra, İsmet Paşa'ya doğru yöneldi. Şişeyi bardağına yaklaştıırken, Atatürk'ün hepimizi irkiltten sesini duyduk:

'Hayır o içmiyor!'

Gerçekten İsmet Paşa'nın bazen Atatürk'ün sofrasında içki içmediğı zamanlar olurdu. Fakat bu durum, İsmet Paşa'nın Atatürk'ten izin isteyerek ara sıra yaptığı bir davranıştı. Bu defa Atatürk müdahale ediyor ve İsmet Paşa'nın bardağına içki koyduruyordu. Bunca yıl

sofrasında bulundum, bir tek benzeri olmamıştır. Değil İsmet Paşa'ya, Atatürk bunu kimseye yapmazdı.

Kendi kendime düşünüyordum; Atatürk, belki Çankaya sofrasına 'Eylül kavgasında' başvekil olarak gelen İnönü'nün yaptığı münasebetsiz konuşmaları hatırlayarak, bardağına bu sebepten dolayı mı içki koydurtmuyordu?

Çağrılanlar birer ikişer gelmeye başladılar.

Nuri Conker, Fuat Bulca, Recep Peker, Cevat Abbas, Atatürk'ü nezaketle selamlayarak sofraya yerleştiler. Başbakan Celal Bayar'la, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras henüz gelmemişlerdi. Her gelen havayı bulutlu görünce kaş göz işaretleriyle durumu anlamaya çalışıyordu ama ben de dahil kimse bir şey bilmiyordu ki...

Celal Bayar'ın gelmesi biraz gecikti. Atatürk hiç konuşmuyordu. O konuşmayınca da, sofrada kimsenin ağzı açılmıyordu. Bir ara Recep Peker ve sonra Fuat Bulca ortaya söz atmak istediler. Fakat en sıcak söz bile sofradaki ortamı yumuşatmaya yeterli olmuyordu. En sonunda şiddetle parlayan Atatürk'ün sesi duyuldu:

'Kalk İsmet, konuş!... Bana asansörde söylediklerini şimdi burada tekrarla!...'

Masanın etrafındaki bütün gözler İsmet Paşa'ya döndü. İsmet Paşa, elindeki peçete ile dudaklarını hafifçe sildikten sonra oturduğu sandalyeden kalkıp kalkmak arasında bir tereddüt geçirdi. Nihayet kalktı. Heyecanlı ve tedirgin olduğu her halinden belli oluyordu. Boğukça bir sesle kelimeleri yavaş yavaş konuşmaya başladı:

'Beni bağışla Atatürk! Yanlış anlaşıldım. Her yerde yazdım söyledim, beni 'İsmet Paşa' yapan sizsiniz... Maddi ve manevi her şeyimi size borçluyum. Bunu söylemekle iftihar ederim. Benim talihim bir Mustafa Kemal Atatürk bulmaktır.'

İsmet Paşa, Halk Partisi grubunda yaptığı konuşmada, sanki Atatürk'ün huzurunda yeniden tekrarlar gibiydi. Atatürk, İnönü'nün sözünü keserek:

'Ben asansördeki konuştuklarını soruyorum. Bu anlatıklarını değil!...'

İsmet Paşa çaresizlik içerisinde etrafına bakınmaktaydı. Fakat sofrada bulunan hiç kimse, mahiyeti bilinmeyen bu asansör konuşmasına girecek cesareti kendinde bulamıyordu. Nihayet İsmet Paşa, başını hafif öne eğerek konuşmaya başladı. Bu sefer sesi belli olacak kadar çıkıyordu:

'Asansörde lütfettiniz hatırimi sordunuz, dinlenmenin bana yaradığını söylemek iltifatında bulundunuz. Ben de zatı devletinizi iyi gördüğümü, sevindiğimi, bana dinlenmenin, size de çalışmanın yaradığını söylemek cesaretini gösterdim.

Çalışırken içmiyorsunuz. Bu sağlığınıza iyi geliyor. Vazifeden ayrılmakla da size faydalı olabildiğim için çok sevindiğimi söyledim.'

Atatürk'ün öfkelendiği zamanki sesi sofrayı çınlatmaya başladı:

'Hah işte tamam. Anlat ne demek bu?'

İsmet Paşa, cebinden bir mendil çıkararak terleyen alınını sildi. Sanki bütün her şey durmuş. Sofradan bir nefes bile duyulmuyordu:

'Memleket için elbette hepimiz için en sevinilecek şey, sıhhatinizdir. Biz rastgele insanlarız. Az veya çok yaşamamız milletin kaderine tesir etmez. Ama siz asırların getirdiği insansınız. Sizin bir gün fazla yaşamanızdan Türk milleti bir asırlık merhale aşabilir. Benim anlatmak istediğim bu.'

Atatürk kaşlarını çatarak:

'Bu değil!... Bana söylemek istediğin, ben başvekilken her işi sana getirmeden hallediyordum. Sen de sürüyordun sefanı... Beni attın, şimdiki başvekilin Celal Bey her işi sana getiriyor ve çalışmak zorunda kalıyorsun, söylemek istediğin bu değil mi İsmet Paşa? İşte sonunda bir kadeh içkiden de oldun...'

İsmet Paşa 'Hayır' diye telaşla ellerini havaya kaldırdı.

Fakat Atatürk devam etti:

'Bu!... Senin bana söylemek istediğin bu!... Sen hangi işi benim desteğim olmadan hak ettin? Sayayım mı şimdi bir bir... Ha, ister misin!...'

Bunca yıl Atatürk'ün yanında oldum. Hiddetini, paylamasını görmüştüm. Fakat hiçbir zaman böylesine bütün ölçülerin üstüne çıktığını, adeta öfkeli bir aslan gibi kükrediğini görmemiştim. Kollarını masaya dayamış, öne doğru eğilip başını İsmet Paşa'ya doğru kaldırarak, şiddetle bakan gözlerini dikmişti:

'Peki söyleyeceğim!... Ne buradaki insanları ne de tarihi kandırmak katiyen mümkün değil. Söylediğiniz ve söyleyemediğiniz her şey bir gün mutlaka ortaya çıkar. Yalnız sana şunu söyleyeyim: Seni, rahat bir başvekil olarak kolaylamak istedim. Bir ehliyetin vardı ve işleri bir mertebede götürüyordun. Ben düşündüklerimin yapılmasını değil düşündüğüm gibi bir memleket yaratılmasını istiyorum. Düşündüğümü yapma da, düşündüğünün daha iyisini bul da yap!... Yeter ki yap!... Başvekildin, bana geliyordun, her gelişinde söylüyordum sana fikrimi. Bir aksaklık görürsem, ikaz ediyordum. Yardım ettiğim, ikaz ettiğim İsmet Paşa değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin başvekili idi. Ben devlet işi ile arkadaşlığı hiçbir zaman birbirine karıştırmadım. Arkadaş olarak bağışlarım, hakkımdır. Devlet adamı olarak bağışlamam, buna hakkım yok. Arkadaşım olarak seni başvekil yapmadım; sende bir başvekillik ehliyeti gördüğüm için başvekil yaptım. Az önce seni kapıda görünce gel briç oynayalım dedim. Davet ettiğim arkadaşım İsmet Paşa idi. Ama sen asansörde dokundurduğun sözlerle, devlet adamlığı ile arkadaşlığı birbirine karıştırdığını gösterdin. Sen başvekil olsan yorulmazmışım da, Celal Bayar'ın başvekilliğinde yorulmuşum. Yakışır mı bu sözler, bunca sene başvekillik yapmış İsmet Paşa'ya?

Şunu herkesin yanında açıkça söylüyorum. Memleketin birtakım şartları vardı. O şartların sen üstesinden

gelecek bir adamdın; seni başvekil yaptım. Sen başvekil oldun, işlerini benimle konuşuyordun. Ben başvekilere değil, devletin ve memleketimin işlerine yardım ediyordum. Bu işleri bir yere kadar İsmet Paşa götürür, bir yerden sonra Celal Bey yürütmeye başlar. Hiçbir kimsenin kerameti kendinde görmeye hakkı yoktur. Bir devlet adamı, kerameti kendinde görmeye başlamı, devlet adamlığını bitirdi demektir. İşte bu kadar!...' Atatürk'ün konuşmasının bitiminde, müsaadesi üzerine, İsmet Paşa sessizce yerine oturdu. Sofra henüz dramatik havasından kurtulamamıştı ki, içeriye Başvekil Celal Bayar ile Dışişleri Bakanı Dr. Tefvik Rüştü Aras girdiler. Atatürk sağ tarafındaki boş sandalyeyi Bayar'a gösterdi. Tefvik Rüştü benim yanıma oturdu. Atatürk garsona işaret ederek:

'İsmet Paşa'nın bardağına içki koy!' dedi. Sonra Bayar'a dönerek:

'Çok yoruluyorsunuz Celal Beyefendi.'

Bayar daha önce esen fırtınaları ve sofranın içinde bulunduğu havasını bilmediğinden, gayet rahat bir cevapla:

'Çalışıyorduk Paşam. Sizin sevdiğiniz bir konu olan Balkan İttifakı'nın güçlenmesi üzerinde durmaktayız.'

'Keşke önceden haber verseydiniz. Ben de size katıldım.'

'Yarın çalışmalarımızın geldiği noktayı, zatıalınıza izah edeceğim Paşa Hazretleri...'

Atatürk, Başvekil Bayar'la olan konuşmasının ardından karşısında oturan İsmet Paşa'nın gözlerinin içine bakıp gülümseyerek, kadehini kaldırdı:

'Haydi çinçin!...'

Masada oturan devlet erkânı ile birlikte ilk yudumlar içildikten sonra, kopan fırtınanın yumuşamaya dönüşmesiyle, İsmet Paşa kısmen de olsa rahatlamış gibi görünüyordu.

Atatürk bir süre bekleyip düşünerek, sofradaki arkadaşlarına hiteben:

'Bakın arkadaşlar, sizlere bir şey söyleyeceğim. Biliniz ki, hiç kimse hiç kimseden akıllı değil, birlikte herkesten daha akıllıyız... Millet ve devlet işlerinde herkes herkese yardım edecek ve hiç kimse bundan iftihar payı çıkarmayacak. Esas düstur budur...'

Ben Atatürk'ün bu güzel vecizesini unutmamam için sigara paketinin arkasına yazarken, içerideki gergin havanın tatlıya bağlanmasına da hayli sevindim. Tam bu esnada konuşmaya başlayan Recep Peker, düzelen ortamdan da cesaret alarak İsmet Paşa'yı hoşnut kılacak sözler sarf etme gayretini gösterdi:

'Bazı suitefehhümler (yanlış anlamalar) en yakın dostların bile aralarını açabiliyor.'

Recep Peker'in zamansız çıkışı üzerine yine sofrada aniden çatal kaşık sesleri kesildi. Nefesler durdu. Bu durum, Peker'in zekâsından hiç beklenmeyecek bir pot kırmaydı. Sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla 'suitefehhüme' düşen Atatürk oluyor, yanlış anlaşılan da İsmet Paşa!... Hava her an yeniden gerginleşebilirdi. Fakat Atatürk, hiçbir şey olmamış gibi tebessümle hafifçe güldü. Daha sonra sağ elinin üç parmağını birleştirerek önündeki kâseden birkaç beyaz leblebi alırken, kaşlarının altından Recep Peker'e dikkatle baktı:

'Yine hangi yanlış söyleyeceksin bakalım, Recep Bey!' Atatürk'ün bu sözleri üzerine sofrada derin bir kahkaha patladı. Artık herkes gülüyor ve konuşuyordu. Sofra görünürde barış havası içinde bitti ama bu Atatürk ile İnönü'nün son görüşmeleri oldu. O günden itibaren yıldızları bir daha barışmadı..."

Süleyman Yeşilyurt, 5 Mayıs 1938 günü yaşananları, Kılıç Ali'yi kaynak göstererek işte yukarıdaki gibi böyle anlatıyor. Bizzat Kılıç Ali ise, gene aynı gün neler olduğunu, *Kılıç Ali'nin Anıları* kitabında, gene yukarıda verdiğimiz gibi anlatıyor. Olay tek, olayın göz tanığı Kılıç Ali'nin anlatımı yukarıda, bu anlatımı kaynak gösteren Süleyman Yeşilyurt'un anlatımı da gene yukarıda.

Ve takdir okurların...

O gün Köşk'e vakitlice döner. 7 Mayıs'ta da Çubuk Barajı'na kadar bir gezinti yapar, gene erkenden döner. bu kısa gezintiler bile O'na büyük moral olmaktadır. Öte taraftan da doktor talimatlarına uymakta, bu da tüm arkadaşlarını mutlu etmektedir.

11 Mayıs günü, geçmişten kalan bir formaliteyi tamamlar. 12 Haziran 1933 tarih ve 2307 numaralı yasayla, tüm mal varlığının hazineye bağışlanabilirliğinin hukuksal zeminini hazırlamıştı. 11 Haziran 1937 tarihinde Trabzon'dan çektiği telgrafla ise bu bağışın hazineye intikal ettirilmesini yukarıdaki yasaya dayanarak TBMM'den talep etmişti. Bu bağışa ilişkin işlemler nihayet tamamlanır ve Atatürk getirilen belgeleri bugün tanıkların huzurunda imzalar. Ayrıca aynı gün, Ulus gazetesini, tüm demirbaşları ve çevresindeki arsalarla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağışlar.

Günler durağan halini korurken, tek değişiklik zaman zaman Çiftliğe gitmekten ibarettir. 14 ve 17 Mayıs günleri kısa süreli de olsa Çiftliğe gitmiş, 15 Mayıs'ta ise kısa bir şehir turu yapıp Köşk'e dönmüştür.

Bu, Çiftliği son ziyaretidir, kısacık da olsa Ankara'da yaptığı da "son şehir turu".

Buna "Veda Turu" demek daha doğrudur ve henüz kimse bunun farkında değildir.

Prof. Dr. Fissenger ne demişti? Kesinlikle içki içmeyecek, bol yiyecek, erken yatacak, geç kalkacak, yorucu işlerden kaçınacak, gün boyu sırt üstü uzanacak, çok az ziyaretçi kabul edecek ve bu durum 1.5 ay yani 45 gün sürecek.

Doğrusu, bunu yapabileceğine söz vermişti ve bu sözünde de durdu.

30 Mart-15 Mayıs arasında, 45 gün boyunca, kendisine söylenenlere uydu.

Şimdi söz söyleme sırası kendisindeydi.

Şimdi Atatürk söyleyecek, dünya dinleyecekti.

İlk kez 19 Mayıs Bayramı'nda...

18 Mayıs günü, Yugoslav Savaş Bakanı Mariç'i Çankaya'da kabul etti.

Ertesi gün 19 Mayıs, büyük gündü. 19 Mayıs'ın bayram olarak kutlanmasına ilişkin yasa bir yıl önce çıkmıştı. O nedenle ilk kez bu yıl 19 Mayıs, bayram olarak kutlanacaktı ve onur konuğu da Yugoslav Savaş Bakanı Mariç'ti.

O gün saat 10.00'da uyandı. Hoş bir jest, onu bekliyordu. İngiltere Kralı 6. George (Corc), 19 Mayıs günü, Atatürk'ün doğum gününü kutluyordu. Bir süre önce İngiltere, Londra Büyükelçimiz vasıtasıyla Atatürk'ün doğum gününü sormuştu. Atatürk doğum gününü bilmiyordu. Dışişleri ne cevap verileceğini sorunca, "Neden 19 Mayıs olmasın?" demişti.

Mustafa'nın doğum tarihini o zamanların geleneği olarak babası Ali Rıza Efendi Kur'an-ı Kerim'in kapağının içine yazmıştı. Evde iki Kur'an vardı. Ali Rıza Efendi vefat edince, okuduğu Kur'an mahalledeki camiye gelenek gereği hediye edilmişti. Maalesef yanlışlıkla Mustafa'nın doğum gününün kayıtlı olduğu Kur'an gönderilmişti camiye. Bu durum geç fark edilmiş, aramalar da sonuç vermemişti.

Zübeyde Hanım'ın sağlığında bu soru ona da sorulmuştu:

"Ben Mustafa'mı erbain soğuklarında doğurdum..." olmuştu yanıtı.

Bu da pek aydınlatıcı değildi. Sonunda 19 Mayıs'ta karar kılındı.

Başbakan Bayar'ı 14.00'de kabul etti ve 15.00'te de Ankara Stadyumu'na geldi. Anons yapıp stada girdiği duyurulunca, yer yerinden oynadı. Benzersiz bir tezahürat yeri göğü inletiyordu. O'nun hasta olduğunu duyup endişeye kapılan halk, birden bire karşısında ve sapasağlam ayakta görünce, hem şok geçirmiş hem inanılmaz mutlu olmuştu. Ayakta, şapkasıyla dört tribünü de selamladı. Bu selamlamanın aynı zamanda bir vedalaşma olduğunu henüz kimse bilmiyordu... Kendisi bile.

Hiç kuşkusuz Mariç'le yan yana gençleri seyrederken büyük gurur içindeydi. Sık sık 1919'lu yıllara daldı gitti.

Ne karanlık, sancılı, umutsuz günlerdi onlar!

Samsun'da İlk Günler...

Samsun'da ilk günler... 3 aylık geçici görevle gönderilirken kendisinden beklenen hizmetleri 3 günde bitirmişti, bu nedenle de 3 ayın sonunu beklemeden İstanbul'a dönmesi gerekiyordu. Oysa O'nun amacı Anadolu'nun içlerine çekilip bir an önce Doğu'ya, Erzurum'a ulaşmak, orada arkadaşı Kâzım Karabekir Paşa'nın komutasındaki 15. Kolordunun desteğinde gereken hazırlığı yapıp, zamanı gelince de hesabı görmek için Batı'ya yönelmekti.

Düşman Batı'daydı.

Ne var ki, öyle elini kolunu sallayarak Samsun'dan ayrılmazdı; geniş bir kesime emir verme yetkisi vardı ama izin almadan ve gerekçesini bildirmeden Samsun'dan ayrılması yasaktı. Hükümetten onay almalıydı, Hükümet de İngilizlerden.

Samsun'a çıkarken de bu onay alınmış, İngilizlerin bilgisi dahilinde ve verdikleri pasaportla Samsun'a çıkmıştı. Pasaport dediğiniz nihayet Hükümet'in gönderdiği ve Mustafa Kemal'in karargâhında bulunan asker-sivil personelle, karargâhın hizmetindeki 23 er ve erbaşı bildirir listeden ibaretti. Bu liste İngilizler tarafından onaylanarak, pasaport oluşturulmuştu.

Ayrıca ambarda 11 at, 2'de otomobil vardı ve bunlar da kayıt altındaydı.

O dönemde hiçbir Türk Subayı, pasaportu olmadan bir il-den diğerine seyahat edemezdi.

Samsun'dan neden ayrılmak istediğini, bir telgrafla Harbiye Bakanlığı'na bildirdi:

"Bir eşkıya olayını takip etmek üzere karargâhımla birlikte geçici olarak Havza'ya intikal ediyorum..."

Bu telgraf hükümet çevrelerinde büyük memnuniyet yaratmıştı. Zira Samsun'a gönderiliş sebeplerinden biri zaten bu eşkıyaları ortadan kaldırmaktı. Eğer iddia edildiği gibi Türk köyleri Rum köylerini basıyor ve katliam yapıyor, bunun için de Türk çeteleri kuruluyorsa, bunları tepelemekti. Kendisinden beklenen diğer bir görev ise "Türk köylerinde kurulduğu iddia edilen Şûraları" dağıtmaktı. Üçüncüsü ve en önemlisi ise Sam-

sun'da konumlanmış olan 15. Tümeni ve emri altındaki tüm bölgelerde sürmekte olan terhis işlemini hızlandırmak, değil bir kurtuluş savaşı başlatmak, aksine askerin elindeki silahı toplayıp, cephanesiyle birlikte İstanbul'a teslim etmektir.

Hükümete, Havza'ya gitmek üzere Samsun'dan ayrılış sebebini, gerekçesiyle bildirmişti. Havza Kaymakamı Fahri Bey'e aynı gerekçeyi kullanamazdı çünkü bu gerekçenin aslı yoktu...

"Romatizmalarım tuttu. Böbreklerim de rahatsız. Termal sularından istifade etmek üzere Havza'ya geliyorum. Otelde yer temini konusunda yardımınızı rica..." diye tel çekti.

Atatürk konusunda ilk ve çok önemli biyografik eser olan *Tek Adam*'da Şevket Süreyya Aydemir, bu Havza'ya gidiş olayını, Atatürk'ün sağlığı nedeniyle yaptığı bir seyahat olarak değerlendirir. Böbreklerini tedavi ettirebilmek için gittiğini yazar. Trablus'dan dönüşünü de gene hastalığına bağlar.

Oysa her iki değerlendirme de doğru değildir.

Samsun'da karargâh olarak da kullandığı Mıntika Palas Otel'i'nin 100 metre ilerisinde İngiliz Karakolu vardı, attığı adım sayılıyordu, burada yapabileceği hiçbir şey yoktu. Sadece bir kez Polis Müdürü Refik Koraltan ile bir araya gelebilmiş ve bölgede köylerden başlayarak hızla teşkilatlanmanın önemini anlatabilmişti, hepsi o kadar. Halkla doğrudan temas etmeye kalkar da, bu durum fark edilirse, derhal tutuklanacağını biliyordu. Zira Yunan Zırhlısı Averof, her gün İstanbul-Samsun arasında devriye geziyordu. Bir an evvel, kolayca tutuklanabileceği deniz kıyısından uzaklaşmalı, Anadolu içlerine, dağlara doğru çekilmeliydi.

Havza'ya, halkın önüne çıkıp açıkça bundan böyle nasıl bir yol izleneceğini anlatmak, Anadolu'daki tüm birlik komutanlarıyla temas kurup, onlar arasındaki dayanışmayı sağlamak, ilk mukavemet teşkilatını kurdurarak harekete geçmek üzere gitti.

Trablus'tan dönüş sebebi de hastalığı değil, Balkan Savaşı'nın başlamış olmasıdır. Selanik düşmüştür. Durum kritiktir. "Dön" emri alır ve derhal döner. Köstence üzerinden dönmesinin sebebi ise Kahire'den İstanbul'a gemi bulamayışıdır.

25 Mayıs günü Samsun'dan Havza'ya doğru yola çıktı. Kendisi iki otomobil konvoyun önünde, saatte ancak 15 km. yol

yapabilen, çok eski bir Mercedes otomobildeydi. Kavak'ı henüz geçmişlerdi ki, arabanın lastikleri patladı. Şoför rahat çalışsın diye yaveri Muzaffer Kılıç ile otomobilden indi. Biraz ötede tarlasını sürmeye çalışan; çektiği yılların acıları, sıkıntıları, zorlukları güneş yanığı suratındaki derin çizgilerden anlaşılan bir ihtiyara takıldı gözleri. Ona doğru yürüdü, bir süre seyretti, sonra da şaka yapmak istedi:

"Ooooh, hemşerim, bu ne rahatlık... Düşman Samsun'a gelmiş dayanmış, vatan işgal edilmiş, sen hâlâ burada çift sürmekle meşgulsün..." demeye kalmadı, ihtiyar durdu, önce bükük işaret parmağı diğerlerinden biraz önde yumruk yaptığı sağ eliyle alnındaki teri sildi, sesin geldiği yana döndü... Karşısındakinin bir paşa olduğunu kıyafetinden anlamıştı ama lâfını gene de esirgemedi:

"Buraya baksana Paşa oğlum!" dedi. "Benim üç oğlum vardı. Göççük olanı Çanakkala'da şehit döştü, böyyük oğlan Yemen'de. Ortanca'nın n'olduğunu sen biliyosan, ben de biliyom... Ne habar var ne icar... Evde benimkini saymazsan, dul galmış üç kadın, 8 yetim aha şu sabanın ucuna bakar, ekmek bekler. Döşü delinesi düşman değil Samsun'a, aha bu çitin ötesine geçene gadar, benden sana hayır yok! Haydi uğurlar ola!"

Ve arkasına dönüp bakmadan tarlasını sürmeye devam etti. Paşa, öylece bakakaldı, Yaveri Muzaffer Kılıç'a döndü:

"Muzaffer, bugünkü dersimizi aldık!" dedi. Ve bu olayı ilerde her fırsatta anlattı. *Nutuk*'ta bile.

Anadolu'nun yalın gerçeği tamı tamamına işte buydu... Kendisi bir başkaldırının önderi olarak ortaya atılıyordu ama, daha ilk gün, Samsun'dan ayrıldıktan 2 saat bile geçmeden karşısına çıkan tablo kapkaraydı, umutsuzdu, gelecek günlerin çok zor geçeceği o günden belliydi...

İşte stadyumda gençleri bu duygular içinde izlerken zaman zaman dalıp gidiyor, kim bilir belki de bütün bunlar gözlerinin önünden uçuşup duruyordu.

Ankara Stadyumu'nun adının 19 Mayıs Stadyumu olarak değiştirilmesine izin ve onay vermesi istendi. Bu yapıldıktan sonra, saat 17.00'ye doğru ayağa kalktığı görüldü. şeref tribnndeki hareketlenmeyi fark eden tüm stat da o anda ayaktaıdı.

nce günün şeref konuğu Yugoslav Savaş Bakanı Mari'le vedalaştı, sonra Başbakanı Bayar'la, bakanlarla, tribnlerle... Elinde şapkası, yüzünde zoraki bir glck... Gösteri yapan gençleri, yeniden tribünleri selamladı, selamladı, selamladı.

O, stadyumdan ayrılıp arabasıyla Ankara Garı'na geldiğinde, tezahürat bekleme salonundan bile hl duyuluyordu.

Bunun bir "ebedi veda" olduğu Ankaralıların içine mi doğmuştu ne?

"şahsi meselem" dediği Hatay'a yakın olmaya, sınıra gidiyordu.

Adana'nın öte yanı Hatay'dı. Fransa ile Türkiye arasında 1936 yılından beri sürekli olarak savsaklanan bu konu, onu fazlasıyla geriyordu. O nedenle de sınırdan Hataylılara seslenmek için, sınıra geliyordu.

"Bana izmelerimi giydirmeyin..." demek için.

Oysa ayakkabılarını eğilip de bağlayamıyordu.

DOKUZUNCU BÖLÜM

ATATÜRK VE HATAY SORUNU

Atatürk'ün Hatay ile bu yakın ilgisi I. Dünya Savaşı'nın son günlerine, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı 1918 Ekim günlerine kadar gidiyordu. Fakat biz şimdi o günlerden 5 yıl sonrasına, zafer sonrası günlere bir uzanalım, yeniden Mondros günlerine dönelim.

Cumhuriyet henüz kurulmamış. Mart 1923 günleri. Yeni evlenmiş ve beraberinde eşi Latife Hanım'la birlikte ilk yurtiçi gezisini Adana'ya yapmıştı. Üzerinde mareşal üniforması taşıyordu. O gün Adana müstesna bir gününü yaşıyor, tezahürat-tan yer gök inliyordu.

Paşa'yı karşılamaya gelmiş olan heyetler arasında İskenderun Heyeti derhal dikkati üstüne çekiyordu. Bu heyetin tüm kadın ve kızları simsiyah matem giysileri içindeydiler. Üzerinde "Bizi de Kurtar" yazan pankartı taşıyan iki genç kızın omuzlarından bellerine uzanan geniş kurdelalarının birinde "İskenderun", diğesinde "Antakya" yazıyordu. Ellerindeki çiçeği Mustafa Kemal Paşa'ya uzatırken, kızlardan biri, heyecandan titreyen, acı ve ızdırap yüklü cümleleri, gözyaşları arasında sıralamış, Latife Hanım belli etmemeye çalışarak gözlerini kurulamaya çalışırken, çevredeki herkes çaresizlik içinde başlarını önlerine eğmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, suratı asılmış, çatık kaşla dinliyordu kız çocuğunu. Çok üzgün olduğu her halinden belliydi. Kendini zor tutuyordu. Sonra dayanamadı, "Kırk asırlık Türk Yurdu, ecnebi elinde bırakılamaz!" dedi ve yürüdü.

O'nun bu sözleri halkı inanılmaz heyecanlandırdı. Kimi elini öpmeye çalışıyor, kimi sadece dokunmaya çabalıyordu. Ayağının tozunu yüzlerine gözlerine sürüyorlardı. Bu sözler onlara bir kurtuluş müjdesi gibi gelmişti.

İstasyondan ayrıldı ve kendisine tahsis edilen Suphi Paşa Konağı'na geldi. Hâlâ akıllı Hataylı kızın söylediklerindeydi. Merdivenleri çıkarken, Kılıç Ali'ye döndü, "Kıza verdiğim cevap belki impoltique oldu. Fakat gerçek budur!" dedi.

Gerçekten de söylediği bu söz, daha iki yıl önce 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan "Ankara Antlaşması"na aykırıydı. Bu antlaşmayla o günlerde İskenderun Sancağı olarak bilinen bu bölge, belli bir statü altında olmak üzere Fransız yönetimine terk edilmişti. Bu antlaşmanın henüz imzası kurumamışken yapılan bu çıkış, belli ki Fransız kamuoyunda dalgalanmalara yol açabilirdi. O nedenle kendisi bile söylediğinin o günkü koşullarda dış politika açısından uygun düşmediğini biliyor ama öte taraftan da içindekini, "gerçek budur..." diye dışa vurmaktan da çekinmiyordu.

Aradan yıllar geçti. Fransa 1936 yılında İskenderun Sancağı'ndan (Hatay) çekileceğini ilan etmişti. Suriye böylece bağımsız oluyordu. Atatürk, özel bir statü ile ve Fransa yönetimine (Suriye yönetimine değil) devredilmiş olan İskenderun Sancağı konusunda, "Şimdi Fransız idaresi sona eriyor olduğuna göre, o özel statünün gereği neyse onun yapılması gerekir" savıyla konuya derhal müdahale etti ve bu sorunun çok yakın takipçisi oldu. Sorun böylece Milletler Cemiyeti'ne taşındı ve büyük bir stratejist olan Atatürk bu konuyu çok yakından takip etmeye başladı.

Atatürk, Hatay sorununu kendi kişisel sorunu haline getirmişti. İskenderun Sancağı olarak bilinen bu bölgeye Hatay adını veren de kendisiydi. Adını Atatürk'ün koyduğu bir ildi Hatay. İskenderun limanı ise hem Akdeniz'e ve Cebeli Tarık Boğazı üzerinden Atlas Okyanusu'na hem de Kızıldeniz yoluyla Hint Okyanusu üzerinden Pasifik Okyanusu'na açılan, yaşamsal değerinde stratejik bir liman kentiydi.

Atatürk derin tarih bilgisiyle, dört bin yıl önce büyük göç esnasında Hetiya Türkleri'nin gelip bugünkü Hatay yöresine

yerleştiklerini biliyordu. "Kırk asır" sözü buradan geliyordu, yöreye Hatay adını vermesi de bundan kaynaklanıyordu.

İskenderunlular bir defasında Dolmabahçe'ye telgraf çekip, kendilerinin köken olarak ne olduklarını sormuşlardı.

Yanıt vermişti: "Sizler Eti Türklerindensiniz!"

Ayrıca, bu özel ilgisinin bir başka kişisel nedeni daha vardı.

Çöken Suriye cephesine iş işten geçtikten sonra komutan olduğunda, geri çekilen birliklerden bir ordu teşkil etmiş, Misak-ı Milli sınırlarını o günden çizmiş ve Hatay'ı Türkiye sınırları içine bırakacak şekilde bir hat çizerek Mehmetçiğe "Düşman hattın bu yanına girmeyecek!" emrini vermişti. Gerçekten de üç kez taarruza kalkan İngiliz birliklerini püskürtmüş ve İngilizler bu hattın önünde çakılıp kalmıştı.

Bu arada Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştı. İngilizler ateşkesin 7. maddesini işleterek İskenderun'a çıkmak istiyorlardı. Mustafa Kemal ise Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği telgraflarda adeta isyan ediyor, "İngilizler İskenderun'a çıkarsa, askere ateş etmesini emrettim" diyordu. Doğu Akdeniz'in ucunda bulunan, Kıbrıs'ı ve Kızıldeniz'i, böylece de Hint Okyanusu'nu kontrol edebilen bu liman kentinin yani İskenderun'un ne denli jeopolitik öneme sahip olduğunu çok iyi biliyor, bu yurt köşesini de mutlaka sınırlarımızın içine almaya çalışıyordu.

İşte bu kadar hassas yaklaştığı Hatay sorunu, Lozan'da özel bir statüye bağlanmış ve Suriye ile birlikte Fransız mandasına terk edilmişti. Dikkat ediniz, Suriye ve çevresindeki tüm ülkeler Osmanlı toprağıdır. İskenderun Sancağı üstelik Anadolu'nun bir parçası olarak Osmanlı toprağıdır. Osmanlı Devleti savaşı kaybedince, bu bölge de Fransa'nın payına düşmüş ve bölgede, yani Özerk İskenderun Sancağı, Suriye, Ürdün, Lübnan toprakları üzerinde, Fransız Sömürge Yönetimi kurulmuştur.

Daha sonra Anadolu'da Kutsal İsyan başlayıp da, Yunan Sakarya'da büyük bir bozguna uğrayınca, Fransa daha fazla Anadolu'da beklemenin kendisine hiçbir şey katmayacağı hesabını yaparak, önce Ankara Hükümeti'ni meşru bir yönetim olarak tanıdı ve 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması'nı imzalayarak Türkiye'den çekildi.

Bu kez Kurtuluş Savaşı kazanılıp, yeniden kurulacak bağımsız ve egemen devletin sınırları Lozan'da müzakere edilirken, Suriye sınırı için maddeler tek tek ve uzun uzun yazılmadı, "Ankara Antlaşması'ndaki hükümler aynen geçerlidir" denildi.

Böylece İskenderun Sancağı, özerk yapısını Lozan Antlaşması'nda da aynen korumuş oldu.

O nedenle Atatürk, ulusal sınırlarımızın dışında kalan bu yöreyi daima dikkatle izlemiş, bölgede yaşayan Türk unsurların o yöreden göç etmemesine, Türk nüfusunun sayısının azalmamasına özen göstermiş, öte yandan da koşulların olgunlaşmasını beklemişti.

İşte şimdi o koşullar oluşmaktaydı. Fransa 1936 yılında Suriye'den çekileceğini resmen ilan etmişti. Bu durumda Suriye bağımsızlığını elde ediyor demektir. Fransız yönetimine terk edilmiş özerk bir yönetim olan İskenderun Sancağı topraklarının da tıpkı Suriye gibi bağımsız olması gerekirdi. Fransa ise böyle düşünmüyor, bu meseleyi Türkiye'nin Suriye ile halletmesi gerektiğini savunuyordu.

"Ben malı ortaya koyarım, siz nasıl paylaşırsanız paylaşın!" der gibiydi.

Oysa Atatürk oraya mal gibi değil, vatan gibi bakıyordu. Mesele uzayıp gidiyordu...

İskenderun Sancağı'nın Hukuksal Statüsü Neydi?

Önceki sayfalarda açıklamaya çalıştığım gibi, İskenderun Sancağı'na vücut veren, Ankara Hükümeti ile Fransa arasında, 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanmış bulunan Ankara Antlaşması'dır.

Bu antlaşmanın son derecede önemli bir yanı, Türkiye ile savaş durumunda olan devletlerden birinin yani Fransa'nın, Ankara Hükümetini resmen tanımış olmasıdır. Ayrıca bu antlaşma ile Türk istekleri yine ilk defa Batılı devletlerden biri tarafından kabul edilmiş olmaktadır. Bu bakımdan olağanüstü bir önemi vardır.

Acı olanı, işgalci Fransa bile Ankara Hükümetini tanımış, sonra da Anadolu'yu boşaltıp, çekip gitmişti de, Sultan Vahdettin hâlâ Ankara'yı tanımıyor, onları "haydutlar", "asiler" olarak görüyor, dış basına öyle jurnallıyor, Milli mücadeleye karşıtlığını sürdürüyordu. Genel Sekreteri (Mabeyn Başkâtibi) Ali Fuat Türkgeldi Sakarya zaferini duyunca huzura çıkmış, Vahdettin'e yalvarmıştı:

"Padişahım! Evlatlarınız Sakarya'da tarihin kaydetmediği bir zafere imza attılar... N'olur, bir telgraf çekin, onların bu zaferini kutlayın!"

Bunu bile yapmadı. Öylece gözleri kapalı... Suskun... Belki kaderine bin kere küskün... Sadece dinledi. Ali Fuat huzurdan sessizce çekildi.

Sultan o akşam Fatih Camii'nde, Sakarya şehitleri için okunan Mevlit'e gitti de, orduya bir kutlama mesajı çekemedi...

On üç maddeden oluşan Ankara Antlaşması'na göre, bugünkü Suriye sınırı, Hatay ili hariç olmak üzere aynen tespit edilmiştir. Fransa, İskenderun Sancağı yani bugünkü Hatay hariç Türkiye'de işgal ettiği Türk topraklarından tamamen çekilmiştir.

Böylece imzalanan Türk-Fransız Antlaşması ile Fransızlar Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis ve Gaziantep'ten çekilmeyi kabul etmiş olmaktadırlar. Ankara Hükümeti'nin tüm ısrarlarına rağmen İskenderun Sancağı'nı ise elde tutmaktadırlar. Buna büyük tepki veren Sancak Türkleri'nin direktmesi üzerine ise Fransa, İskenderun Sancağı'nda "özel bir idare" kurulmasını kabul ederek buralarda Türk kültürüne hizmet edileceğini ilan etmiştir.

İstenilen "özel idare", Türkçenin İskenderun Limanı'nda resmi dil olması, Türk Bayrağı'na benzer bir bayraklarının olması ve okullarda Türkçenin okutulması gibi Türk isteklerinin yerine getirilmesini gözetecek olan bir idaredir.

Hatay'ın Anavatana kavuşması hedefinin gerçekleşebilmesi için, Hatay'ın yani İskenderun Sancağı'nın önce bağımsızlığına kavuşması gerekmektedir. Bu sağlandıktan sonraki ikinci adım olarak Anavatana katılmak, nihayet bir oldubittiden ibaret ola-

caktır. O halde bunu gerçekleştirebilecek bir stratejinin izlenmesi gerekmektedir. Atatürk'ün de yapmaya çalıştığı budur.

Aradan 2 yıl geçer, mutlak zafere ulaşılır, bu kez Lozan imzalanır. Lozan'da Suriye sınırı için, "Ankara Antlaşması hükümleri aynen geçerlidir" denilir. Sancak halkı elbette buruktur. Lozan sonrasında kendisini ziyarete gelen Sancak ileri gelenlerine Mustafa Kemal Paşa şu önerilerde bulunmuştur.

"Memleketimizin içinde didiştığı davaları biliyorsanız, dünyanın bizimle muhasama halinde bulunduğu bir durumdayız. Böyle bir zamanda Avrupa'nın büyük devletlerinden birisi olan Fransızlarla bir antlaşma yaptık. İşgal ettikleri Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis, Antep'i tahliye edecek ve bize harp malzemesi de verecekler. En mühimi Mersin Limanı'nı bize iade edeceklerdir. Bu arada İskenderun Sancağı ve havalisinin de (Hatay'ın) tahliyesi üzerinde büyük gayret sarf ettikse de şimdilik bir şey yapamadık. Ancak orası için hususi bir idare tatbik edebileceklerini taahhüt altına alabildik. İnşallah ileride sizleri de kurtaracağız. Şimdi memleketinize giderek çalışırsınız. Bir işiniz olur veya müşkülâtla karşılaşırırsanız, arkadaşlara müracaat edersiniz."

Buna karşılık olarak, Sancak'ın ileri gelenlerinden ve ileride Hatay Devleti kurulunca cumhurbaşkanı olacak olan Tayfur Sökmen, Fransızlar'ın İskenderun Sancağı ve havalisi için anlaşmaya varılan sözlü hususları uygulamayacaklarını, bu konuda kaygıları olduğunu söyleyince de, Mustafa Kemal Paşa, "Böylesi bir durumda kendisine başvurabileceklerini" eklemiştir.

Bu açıklamalar, Lozan'la birlikte anavatana katılamadıkları için son derecede üzgün olan Sancak halkının içinde bir umut ışığı olmuş, bu halk Mustafa Kemal Paşa'nın günü geldiğinde mutlaka onları da anavatana katacağı konusundan en ufak bir şüphe duymamış, o günü hasretle beklemiştir.

Türkiye-Suriye Dostluk Antlaşması

20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması'nın 8. maddesince, antlaşmanın imzalanmasından bir ay sonra Türkiye-Suriye sınırı için bir karma komisyon kurulacak ve kesin olarak sınır belirlenecektir fakat konu tüm taraflar açısından o denli önemli ve tartışmalara açıktır ki, zamanlamaların hiç biri tutmaz ve 24 Temmuz 1923'te imzalanmış olan Lozan'ın Suriye sınırı ile ilgili hükmü, ancak 30 Mayıs 1926 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında imzalanan "Dostluk ve İyi Komşuluk" antlaşmasının imzalanmasıyla uygulamaya dönüşür.

Böylece hem Türkiye-Suriye sınırı çizilmiştir hem de Türk-Fransız ilişkileri düzenlenmiştir.

Konu, aslında burada da kalmaz.

Suriye ve Fransız Yüksek Komiseri De Jouvenel'in, 1926 yılında Türkiye'ye gelerek imzaladığı bu "Dostluk ve İyi Komşuluk" antlaşması içinde, bir de kararname mevcuttur. Bu kararname, merkezi İskenderun olmak üzere Sancak'ta bir hükümetin kurulabileceğini işaret etmektedir.

Bu yeni gelişme ile Türkler yeni taleplerde bulunmak için bir neden yakalamış olurlar. Nitekim bu antlaşmayı takiben Fransızlar himayesinde bir "Müstakil İskenderun Hükümeti" kurulur. Sonradan bu hükümetin adı, yeni bir karar ile bu kez, "Şimali Suriye Hükümeti"ne dönüşmüştür.

Bu oluşumlara Türkiye'nin bir itirazı yoktur. Fransızların başında olduğu herhangi bir oluşum, yarın öbür gün nasıl olsa Fransa bölgeden çekileceği için, bir mahzur teşvik etmemektedir. Türkiye için önemli olan, Sancağın bir bölge devletinin yönetimine geçmemesidir. Tüm dikkatler bu nokta üzerine toplanmış bulunmaktadır.

Bu Kuzey Suriye Hükümeti'nin başına bir Fransızın devlet başkanı olarak getirilmesine Suriye itiraz eder ve bu proje uygulanamaz. Böylece Müstakil Sancak davası olumlu neticelen-dirilememiştir.

Fakat Türkler kendi isteklerinin gerçekleşebilmesi için pes etmeyerek çalışmaya devam etmişlerdir. Doğru zamanda doğru adımların atılması, hedefe ulaşmada en önemli unsurdur.

Çok büyük bir stratejist olan Mustafa Kemal ise bunu en iyi bilen ve en mükemmel uygulama yeteneğinde olan bir liderdir. Hataylıların aslında en büyük şansı da budur. En kritik dönemde Atatürk gibi bir lidere sahip olmak.

Bağırmanın Ekselansı! Ben Duyarım...

Atatürk, Fransız aydınları arasından Hatay konusunda Türk tezine destek verebilecek dostlar aradı. Fransız aydın çevresinde çok sevildiğini, sayıldığını biliyordu. O nedenle, ünlü bir devlet adamı olduğu kadar, ünlü bir yazar ve fikir adamı da olan Edouard Herriot'yu Türkiye'ye davet etti.

Sempron Expresle gelen Fransız devlet adamını Edirne garında karşılamak üzere, dönemin Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile Protokol Genel Müdürü Fuat Abdüsselam görevlendirilmişti. Her ikisi de sağır denecek kadar ağır işitirdi ve kulaklarında da kocaman kulaklık taşıyorlardı.

Sirkeci'ye gelindiğinde, konuğu, Cumhurbaşkanı adına Vali Muhittin Üstündağ karşıladı. Üstündağ'ın kulaklığı yoktu ama eli hep kulağının arkasındaydı.

Bu kez Ankara Garı'nda, Atatürk adına karşılayıcı, eski Genel Sekreteri Yusuf Hikmet Bayur'du. Ona da bir şey duyurmak için bağırarak gerekirdi.

Başbakan İsmet Paşa ise bu konuda dünya çapında ünlüydü.

Herriot, Türk topraklarına ayak bastıktan itibaren, bu görevlilerle bağıra çağıra konuşmaktan yorgun düşmüştü. Sonunda Çankaya'ya çıkmışlardı. Mustafa Kemal ile buluşunca da aynı yüksek tonda konuşmaya başlamasından Mustafa Kemal vaziyeti anladı:

"Bağırmanın Ekselansı, ben duyuyorum" dedi.

Herriot'ın anılarında şu cümle var:

"Bir duyan adam ki, çoğunun duymasına ihtiyaç bırakmıyor!"

TBMM Açılış Konuşması'ndan Sonra Türkiye'nin Tutumu

Atatürk'ün 1 Kasım 1936 tarihli Meclis Açış Konuşmas'nda, Hatay'yla ilişkin Fransa'ya yönelik yaptığı gönderme, Fransa'nın Türkiye'ye haber bile vermeden Paris'te bir Suriye heyeti ile görüşmeye başlaması nedeniyle olmuştur.

Fransa, giderek zorlaşan ekonomik koşullar nedeniyle, Suriye'den 1936 yılında ayrılacağını resmen duyurmuştu. Şimdi de Suriyeyle görüşmelere, Türkiye'ye haber verme gereği duymadan başlamış bulunuyordu.

Bu toplantıyı haber alan Türkiye, çok akıllı bir taktik uygulayarak, meseleyi şimdi artık kendisinin de bir üyesi olduğu Milletler Cemiyeti'ne taşıdı.

26 Eylül 1936 tarihinde, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras Milletler Cemiyeti'nde yaptığı bir konuşma ile Fransa'nın Suriye'den ayrılma kararını açıklamasıyla, artık bağımsız olacak olan Suriye'nin bu bağımsızlığını Türkiye'nin memnuniyetle karşıladığını, ancak gene Fransa yönetimine terk edilmiş olan ve Özerk olan İskenderun Sancağı'nın da bu takdirde bağımsız bırakılıp, "Sancak halkının kendi kaderini kendisinin yönetmesinin kabul edilmesi" gerektiğini ileri sürdü.

Fransa ise olaya böyle bakmıyordu. Fransa bir taraftan yönetimi altında tuttuğu Suriye'yi boşaltarak, Suriye'ye bağımsızlığını veriyordu, ama öte taraftan gene Fransız yönetimine bırakılmış olan "özerk İskenderun Sancağı" üzerindeki haklarını ise Suriye'ye devrediyordu.

Oysa Atatürk, 1921 yılında, Ankara Antlaşması'nı Fransızlarla imzalarken bu günleri görmüş, İskenderun Sancağı'nın "özerk" olması konusunda ısrar etmiş ve kabul ettirmişti. Bu ısrarını bugünleri görerek yapmıştı. Manda yönetimlerinin sonsuza kadar süremeyeceğini, Fransa'nın nasılsa birgün bölgeden ayrılacağını tahmin etmişti.

Atatürk'ün dâhiyane görüşüyle Türkiye, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık verdiğini, İskenderun Sancağı üzerindeki haklarını ise Suriye hükümetine devrettiğini duyurması üzerine, sorunun çözümü için barışçıl bir yöntem izlemeye karar verdi.

Buna göre Türkiye, kendi topraklarını genişletmek için değil, Sancak halkının haklarını korumak üzere harekete geçmektedir ve hedefi de bu sancağın, tıpkı Suriye gibi, tıpkı Ürdün gibi bağımsız bir devlet olmasını sağlamaktır. Yani Milletler Cemiyeti'ne konu taşınırken talep edilen, Sancağın Türkiye'ye katılması değil, bağımsız olması talebidir. Bağımsız bir devlet olacak olan Sancak halkı, daha sonra, kendi kaderini kendi çizme hakkını kullanarak ne yaparsa yapar. Bu sonraki iştir.

Türkiye'nin, daha doğrusu Atatürk'ün tezi budur.

Türkiye'nin Suriye'ye destek vererek bu bağımsızlığı desteklerken güttüğü hedef, Milletler Cemiyeti'nde yandaş kazanmak ve dostça tavır sergilemektir. İleride, artık bağımsız olan İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye yani anavatana katılması hedefine ulaşılmasında, bu dostlukların büyük yararının olacağı açıktır.

Atatürk'ün TBMM Açış Konuşması'na Karşı Fransa'nın Tutumu

Atatürk'ün 1 Kasım 1936 Meclis Açış Nutku'nda, Fransa'ya İskenderun Sancağı'na ilişkin yaptığı göndermeden sonra, 15 Aralık 1936 tarihinde Milletler Cemiyeti'nde yapılan bir toplantıda, İskenderun Sancağı hususu görüşülmüştür.

Bu toplantıda dönemin Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Aras, yakın zamanda Atatürk tarafından da dile getirilmiş olan Türkiye'nin isteğini kesin bir dille tekrar açıklamıştır. Fakat Fransa'nın izlediği yolda bir değişiklik gözlemlenmemiştir.

Fransa Türkiye'nin talebini önemsemeyen bir tutum sergileyerek, İskenderun Sancağı meselesinin Fransa ile Milletler Cemiyeti arasında bir sorun olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti tarafından üç tarafsız gözlemci bölgeye atanmış, raportör olarak da bir İsveçli tayin edilmiştir.

Hatay Meselenin Milletler Cemiyeti'ne Taşınması

Paris'te, Fransa ile Suriye arasında Türkiye'nin haberi olmadan yapılan görüşmelerin sonucunda bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmanın sonucunda, 1939 tarihinden itiba-

ren Suriye artık bağımsızlığına kavuşmuş olacak, Hatay da fiilen Suriye'ye bağlanacaktır.

Bu gelişme Türkiye tarafından kabul edilebilir bir olay değildir çünkü 18 Ocak 1920 tarihinde beyan edilmiş olan ve Ulusal Ant olarak da adlandırılan Misak-ı Milli belgesinin açıkça belirttiği üzere, İskenderun Sancağı Türkiye'nin sınırları içerisindedir.

Bunun üzerine, 9 Ekim 1936 tarihinde Türkiye tarafından Fransa'ya bir nota verilerek, Suriye'ye tanınan hak gibi, Sancağın halkına da bağımsızlıklarına kavuşmaları için bir hak tanınması talep edilmiştir.

Fransa bu notayı geri çevirmiş ve 10 Kasım 1936 tarihinde verdiği karşı notada, İskenderun Sancağı'na bağımsızlık verilmesi yetkisinin artık Fransa'ya ait olmadığını belirtmiştir. Türkiye ile Fransa'nın birbirlerine verdikleri karşılıklı notalarda bir değişiklik olmaması üzerine, Fransa İskenderun Sancağı meselesinin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesine rıza göstermiştir.

Atatürk'ün Sergilediği Kararlı Tutum

1 Kasım 1936 tarihli TBMM açılış nutkundan sonra, Fransa'da Leon Blum Hükümeti'nin Suriye'ye bağımsızlık vaat etmesinin ardından Atatürk, Fransız Büyükelçisine, "Ben toprak büyütme delisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak, Antlaşmaya dayanan haklarımızın isteyicisiyim. Onu almazsam edemem. Büyük Millet Meclisi kürsüsünden millette söz verdim, Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getiremezsem onun huzuruna çıkamam. Yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim, yenilmem. Yenilirsem bir dakika yaşayamam. Bunu bilerek ve sözümü mutlaka yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu lütfen bildiriniz ve doğrulayınız" demiştir.

Bu sözler Hatay meselesinin Türkiye'nin gündemini oluşturmasının yanı sıra Atatürk'ün sergilediği kararlı tutumun da bir örneğidir. Kendine ve ulusuna güvenen bir lider olarak, hedefe giden yolda geri adımı kabul etmeyerek her hamlesi ile sonuca ulaşmaya çalışmaktadır.

1 Kasım 1936 tarihinde, Fransa'nın haklarını Suriye'ye devretmesi Atatürk tarafından bu gelişmenin olumsuz sonuçlanacağını öngörülebilmesi sayesinde İskenderun Sancağı'nın kaybedilmemesi adına farklı bir tutum ile ele alınmaya başlanmıştır. Son gelişmenin tehlikesi önceden sezilmiştir. Tehlike sinyallerinin daha da büyüyüp bütün özellikleri ile bir kriz durumu oluşturmasını önlemek adına "kriz yönetimi uygulaması" tatbik edilmeye başlanmıştır. Burada amaç, hedefe ulaşmak için engel yaratabilecek olan tehlikeyi oluşturan unsurları ortadan kaldırmaktır.

Amaç; İskenderun Sancağı'nın öncelikle bağımsızlığını kazanması, daha sonra ise anavatana dâhil olması şeklinde izah edilecek olunursa, tehlike de İskenderun Sancağı'nın yönetim hakkının Suriye'ye geçmesi şeklinde açıklanabilir.

Böylesi bir tehlike ile karşılaşmamak için de Fransa ile Suriye arasında imzalanan ve manda yönetimine son veren antlaşmanın kayıtsız şartsız izlenmesi yerine Türkler tarafından haklarını arama ve kriz yönetiminin başarılı olabilmesi için iyi şekillenmiş bir stratejinin oluşturulması gereklidir. Sergilenen tutum aynı zamanda bir problemin çözülmesi için izlenilen yol olarak da yorumlanabilir.

Yine Fransa'nın Suriye'ye Suriye üzerindeki haklarını devredeceğinin söylenmesi üzerine Atatürk'ün bu meseleyi ne kadar önemseydiğini belirten ve ciddiyetini gözler önüne seren bir demeci vardır. Atatürk bu kararlı tutumunu şöyle belirtmiştir:

"Bu benim şahsi meselemdir. Keyfiyeti Büyükelçiye tâ! bidâyette açıkça ifade ettim. Dünyanın bu durumunda, böyle bir meselenin Türkiye ile Fransa arasında müsellâh bir ihtilafa müncer olması katiyen vârid değildir. Fakat ben bunu da hesaba kattım ve kararımı vermiş bulunuyorum. Şayet ufukta, bu yolda binde bir ihtimal belirirse, Türkiye Cumhuriyeti reisliğinden ve hatta Büyük Millet Meclisi azalığından çekileceğim ve bir ferd olarak bana iltihak edecek birkaç arkadaşla beraber Hatay'a gireceğim. Oradakilerle el ele verip, mücadeleye devam edeceğim."

Bu sözler ile Atatürk hem Hatay Meselesi'nin kendi meselesi olduğunu söyleyerek ne kadar önem arz ettiğini belirtmiştir hem de karar verme mekanizmasının nasıl işlediğini izah etmiştir. Strateji oluşturulurken "düşünmek ile yapmak" arasında çok ince fakat bir o kadar da önemli bir çizgi olduğu belirtilmiştir. Atatürk bu noktada aklından geçenleri sadece söylemiş değil, aynı zamanda bunlara karar da verdiğini ekleyerek kararının yapacağı adımlara dâhil olduğunu açıklamıştır. Bu karar öylesine ciddidir ki Hatay Türkleri'nin bağımsızlıklarına kavuşmaları uğruna gerekirse cumhurbaşkanlığından bile çekilerek yine de kendisine inananlar ile hedefe giderken izleyeceği yolda devam edeceğini belirtmiştir.

Bu bağlamda kişisel olarak harekete geçerken, başka isim altında ve hükümete hesap sorar tarzda başmakaleler yazmış, bu yolla da kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Makaleyi okuyanlar o dönemde bunları yazanın bizzat Atatürk olduğunu bilmemektedirler.

Atatürk bununla da yetinmeyecek, hastalığının kritik bir devreye giriyor olduğunu fark eder etmez, Mersin'e ardından Adana'ya, orduyu denetlemek üzere gidecek ve Hatay konusundaki ısrarını sürdürecektir.

Atatürk'ün Asım Us Adı Altında *Kurun* Gazetesinde Çıkan Yazıları

Atatürk, Hatay Meselesi'nin şahsi meselesi olduğuna değindikten ve bunu hem tüm ulusa hem de tüm dünyaya açık bir şekilde izah ettikten sonra zaman zaman basında kendi kaleminden çıkan yazılara yer verilmesini uygun görmüştür.

22 Ocak 1937 ile 27 Ocak 1937 tarihleri arasında *Kurun* gazetesinde "Asım Us" adı altında birebir kendi cümleleri yayımlanmıştır. Bu zaman aralığında başmakale olarak tüm ulusa seslenen şahsi fikirleri Hatay Meselesi'ne yön veren önemli unsurlardan biridir.

22 Ocak 1936 tarihli başmakalede, önceki gün Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti konseyinin hâlâ Hatay Meselesi'ni görüşmeye başlamamaları üzerine saldırgan bir tutum gözlemlenmektedir. Konuya ilişkin rahatsızlıklar 1921 tarihli Ankara

Antlaşması'na değinerek açıklanmıştır. Ankara Antlaşması'n-da İskenderun Sancağı'na ait özel bir idareden bahsedilmesine karşın ayrı bir bayrağın varlığından hiç bahsedilmemesi Atatürk'ü rahatsız etmiştir. Aynı zamanda, Paris anlaşmalarından giderek uzaklaşıldığına da değinilmiştir çünkü Suriye ve Lübnan bağımsızlıklarını kazandıkları halde İskenderun ve havalisinden halen "manda" şeklinde bahsedilmektedir.

Atatürk konuşmasında Fransız devlet adamlarının sorunun çözülmesini neden bu derece yokuşa sürdüklerini sorgulayıp, sorusuna kendi yorumunu ekleyerek devam etmektedir. Atatürk, Fransız devlet adamlarının hem bir ülkenin nasıl idare edileceğini bilmediklerine değinmiş hem de bu devlet adamlarının Hatay Meselesi'ne milli bir ilgi gösteren Türkiye Cumhuriyeti'nin gerekirse haklarını korumak ve kollamak adına sergileyebileceği hareketlerin de farkında olmadıklarına değinmiştir.

Konuşmanın sonunda ise Fransa'yı idare eden devlet adamlarının artık fikirlerine saygı ve güven duyulmadığı için diğer devletlere seslenilmektedir. Söz konusu devletler dünya barışının sağlanması için Fransa'nın gerekli olduğuna inanıyorlar ise, dünya barışını sağlamak artık onların elindedir. Fransa'nın dostu ve yandaşı olan bu devletlerin arzu edilmeyen olayların gerçekleşmemesi adına içinde bulunulan durumu iyice tartarak hareket etmelerinin istendiği ifade edilmektedir.

23 Ocak 1937 tarihli başmakalede, Fransa'da dışişlerinden sorumlu kişiler yüzünden Fransa'nın kendisine yandaş olan bir dostunu kaybedebileceği söylenerek Fransa için "zavallı" sıfatına yer verilmiştir.

Dışişlerinden sorumlu Fransız devlet adamlarına hitap şeklindeki kinayenin fark edilmemesi mümkün değildir. Bu kişilerin, Fransız inkılâpçılarının gerçekleştirmeye çalıştığı fikir ve özgürlük emellerini takip etmedikleri vurgulanarak Fransız Devrimi'nden sonra ülkeden kovulan papazlara benzedikleri yazılmıştır.

Atatürk'ün yazdığı bu cümle çok önemlidir çünkü devlet adamlarının kendi menfaatleri doğrultusunda ilerleme yolundaki ülkeleri kendi egemenlikleri altına almaya çalıştıklarını söylemiştir. Böylesi bir cümlelerin seçilmesinin nedeni ise hürriyet ve istiklallerine kavuşmak için çabalayan Hatay Türkleri-

ne Fransız askerlerinin uyguladıkları zulümlerdir. Fransa'nın özgürlük, eşitlik ve kardeşlik olan üç ana esasının bu hareketlerle uyumlu olmadığı da eklenmiştir.

24 Ocak 1937 tarihli başmakalede, Türkiye Cumhuriyeti'nin şeref ve haysiyetini koruyacağına değinilmiştir.

Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olarak algılanmasının yanlış ve tehlikeli olduğu da eklenmiştir. Bu makalede izah edilmek istenilen husus, Türkiye Cumhuriyeti'nin hiçbir zaman Fransa'yı zor duruma sokmak gibi bir niyetinin olmadığı, takip ettikleri siyasette de böylesi bir tutuma rastlanamayacağıdır.

Ne var ki, Türkiye Cumhuriyeti dış siyasetini sadece Fransa'yı düşünerek değil diğer devletleri de göz önünde bulundurarak belirlemiştir. Bu gerçeği Fransa'nın anlaması, anlayamıyor ise kendisine yandaş devletler tarafından anlatılması gerektiğine değinilmiştir.

Eğer diğer devletler tarafından bu gibi bir tavır sergilenmeyecek ise, Türkiye'nin dostluklarına önem verdiği söz konusu devletlerin Türkler'in Fransa tarafından haklarının çiğnenmesine bir itirazları olmadığı düşünülecektir ki, bu noktada da Türkiye Cumhuriyeti hakkını kendisi korumayı bilecektir.

Atatürk burada ister Fransa ister diğer devletler Türkiye'nin yanında olsun ya da olmasın, Türkiye Cumhuriyeti'nin her şekilde menfaatlerini koruyacağını söyleyerek kararlı tutumundan bir ödün vermemiştir. Bu tutum, amacın gerçekleşmesi için gerekli istikrarın sağlanmasını kolaylaştıran bir özelliktir.

25 Ocak 1937 tarihli başmakalede hükümetten hesap sorulmaktadır. On beş gün önce İsmet İnönü Hatay Meselesi'nin çözüme kavuşması için on beş gün kadar beklenmesi gerektiğini söylemiştir ve de aradan bu vakit geçtiği için Atatürk aslında İsmet İnönü'den kendi ağzıyla hükümet adına hesap sormaktadır.

Durumun vaziyetinin ne olacağı hakkında ne Fransız basınından ne de dünya basınından sağlanacak bir haber rahatlık sağlamayacaktır. Bunun nedeni bir zamanlar bu kaynaklardan alınan bilgilere hep inanılması fakat asla sözlerin gerçekleşmemiş olmasıdır. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti'nin ileri gelenlerinin sözleri çok önemlidir, onların sözlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Atatürk burada İsmet İnönü'nün sözüne hiçbir devlet adamının sözüne güvenilmediği kadar güvenileceğini ifade ederken, aynı zamanda da hükümete çok büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Mesele milli bir mesele olduğu için herkesin bu şekilde düşünmesi sağlanarak medya aracılığı ile ortak bir fikir yaratılarak uğruna savaşılacak bir istek oluşturulmuştur.

26 Ocak 1937 tarihli başmakalede anlaşma projesi önceki gün imzalanamadığı için anlaşmanın son şeklinin gerçekleşmesini önleyen sinsilerin mi olduğu sorusu ortaya atılarak Türkiye'nin asla aldatılamayacağı kesin bir üslup ile ifade edilmiştir. 1921 senesinden beri Türkiye ile Fransa arasında devam etmekte olan bu mesele son zamanlarda diğer devletlerin de yardımıyla bir sonuca varacak gibi görünmektedir fakat ne yazık ki çeşitli diplomatik güçlükler yüzünden henüz bir uzlaşmaya varılamamıştır.

Fransa'nın Türkiye'yi asla aldatamayacağı, böylesi bir düşüncenin ise kendilerini gülünç ve acınacak bir hale getireceği söylenmiştir. On beş günlük sürenin bitmesinin üstünden iki gün geçmiştir ve de Türk milleti hâlâ bir cevap beklemektedir. Makalenin son paragrafı ise çok daha keskindir:

"Türkiye Cumhuriyeti Hatay Meselesi'nde haklı olan taraftır. Bu husus milli bir meseledir. Kimin sözünün sayılacağı, bu hakikat doğrultusunda şekillenmelidir. Türkiye Cumhuriyeti bu meseleye girerirken durumu her yönüyle tartmıştır ve buna göre tezini savunmaya devam etmiştir. Bu noktadan sonra, Türk tezini tanınamaması beklenmedik sonuçlar doğurabilir."

Atatürk, "Hâlâ İntizar" başlığı koyarak bir yandan Türk milletinin bu meseleye olan inanç ve beklentilerinin asla bitmeyeceğini vurgulamış, diğer yandan da hem Türk Hükümeti hem de Fransız Hükümeti üzerinde baskı uygulamıştır. Ayrıca, Atatürk Hatay Meselesi için gösterilen kesin tutumun ani bir karar olmadığı ve de Hatay'ın bağımsızlığa kavuşması hedefi için her türlü olasılığın muhakemesinin yapıldığına değinmesi hedefi gerçekleştirmek için izlediği yolun iyi şekillenmiş olduğuna işaret etmektedir.

Atatürk'ün sağığı Hatay'ın uzun süredir bağımsızlığına kavuşamaması nedeniyle olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu gerçek Atatürk'ün Afetinan'a yazdığı mektuplardan birinin birkaç cümlesi ile açıkça izah edilebilir.

1936 senesinin Ocak ayında, daha henüz 1 Kasım 1936 tarihli Meclis Açış Konuşması'ndaki kesin tavır ilgili devletlere belli edilmeden önce Atatürk şöyle demiştir: "Son günlerde Hatay meselesi beni çok işgal etti, yordu, üzdü. Bir an evvel Doktor Tevfik Rüştü Aras ile görüşmek için, ani bir karar ile İstanbul'a geldim."

Atatürk'ün Hasta İken Gerçekleştirdiğı Güney Gezisi

Fransa ile diplomatik yollarla gerçekleştirilen görüşmeler Hatay Meselesi'ni aradan uzunca bir süre geçmesine rağmen ne yazık ki olumlu bir safhaya taşıyamamıştır. Üstelik Fransa ile Suriye Fransa'nın Suriye üzerindeki haklarını Suriye hükümetine devreden bir antlaşmaya dahi imza atmıştır. Bunun üzerine Atatürk, ani aldığı bir kararla İstanbul'a hareket edip Güney Anadolu'ya bir gezi düzenlemiştir.

Hatay Türkleri'nin geleceğı Fransa'nın Suriye'deki mandasını kaldıracağını söylediğı tarihten itibaren herkes için endişe uyandırmaya başlamıştır. Kırk asırlık Türk topraklarının Suriye Devleti'nin bir parçası olmaması ve yabancı bir devletin hâkimiyeti altına girmemesi Türkler için büyük bir önem arz etmektedir. Böylesi bir amaç ile beraber gerektiğı taktirde davanın çözümlenebilmesi için silaha başvurulabileceğı ihtimali halk arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Aynı amaç uğruna tüm Türklerin her türlü fedakârlığı göze almışlardır.

Silah kullanma fikrinin yaygınlaşmaya başlaması ise davanın önderi olan Atatürk'ün bu şekilde bir tutum göstermesi ile olmamıştır. Atatürk öncelikle barış yolları vesilesiyle anlaşılmaktan yana olan bir liderdir. Fakat başka çaresi kalmadığı taktirde gerekirse silah kullanabileceğini belirtmiş olması davanın diğer devletler tarafından değerlendirilmesinde büyük önem arz etmektedir.

Hatay Benim Şahsi Meselem...

1938 yılı Mart ayı sonlarında, tam bir buçuk ay boyunca 24 saatin 23 saatini sırt üstü yatarak geçirmek zorunda bırakılan Gazi, süre dolar dolmaz işte ayağa kalkmış, trenle Mersin'e, orduyu denetlemeye, Suriye ve Fransa'ya göz dağı vermeye gidiyordu, "Ben daha ölmedim!" demek için.

Suriye kaynaklı olarak çıkan ve Fransa basını aracılığıyla da tüm Avrupa'ya yayılan, "Atatürk'e felç inmiş, yerinden kılmıdayamaz hale gelmiş..." tarzındaki haberleri duyunca adeta çıldırmış ve derhal Mersin'e, oradan Adana'ya yani sınıra gitmeye karar vermişti.

Bu tarz haberler aslına bakılırsa bir hayli zamandır Avrupa'da dolaşıp duruyordu. Büyükelçi Suat Davas bunları hükümete rapor ediyordu ama bunların çoğu Atatürk'e üzülmessin diye bildirilmiyordu. Sansürü uygulayan da Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak idi.

Ne yazık ki, Savarona'yı teslim almak üzere Hasan Rıza Almanya'ya, Hamburg'a gidince, ona vekâlet eden ve bu sansürden haberi olmayan Özel Kalem Müdürü Süreyya Anderiman gazeteleri, hem de yüksek sesle okuyuvermişti Gazi'ye...

Olanlar işte o zaman oldu, karar o saniyede verildi. Devletin konuğu olarak çağrılı Yugoslav Savaş Bakanı Mariç'in geliyor oluşu bile O'nu durduramadı.

"Derhal Mersin'e gidecek, felçli mi, ölü mü, tüm dünyaya gösterecekti!"

Bu gidişiyle Fransa'yı son kez uyaracaktı. Suriye'yi de...

Bu uyarıları daha önce de yapmış, "Bana çizmelerimi giydirmeyin!" demişti ama işin gerçeği, artık ayakkabılarının bağını kendi bağlayamıyordu.

Ne var ki, sık sık yinelediğimiz gibi "Söz konusu vatansa, gerisi teferruat"tı...

Ayakta durabildiği son seferine çıktı... Ölümle dans etmek üzere...

Kılıç Ali hareketten bir gün öncesini şöyle anlatır:

"Birkaç günlüğüne İstanbul'a gitmiş, henüz dönmüş evde yatıyordum, telefon çaldı. Karşımdaki Nöbetçi Yaver, Atatürk'ün şu emrini tebliğ ediyordu: 'Yarın Adana'ya gidilecek. Hazırlığınızı ona göre yapınız. Hareket saati sonradan bildirilecektir.'

Ertesi gün, 19 Mayıs, saat 17.00'de hep beraber Mersin'e hareket etmek üzere Ankara Garındaydık. Önceki akşam Ankara Radyosu'nda 19 Mayıs'la ilgili bir konuşma yapmamı CHP benden rica etmişti. Konuşmamı çok beğendiğini Atatürk Bozok'a söylemiş. Şimdi ise karşı karşıyaydık. İltifat etti. 'Aferin çocuk, bana dün iyi bir diskur dinlettin' dedi."

Ölümle Dans...

O gün Atatürk'e refakat edenler Cevat Abbas Gürer, Kılıç Ali, Salih Bozok, Muhafız Alay Komutanı İsmail Hakkı Tekçe ve doktorları Neşet Ömer İrdelp, Ahmet Ediz, N. Yaltrum gibi yakın arkadaş ve dostlarıydı. Aralarında bakan yoktu. Böylece bu seyahate, bu aşamada bir resmi görüntü verilmek istenmemişti. Zaten Atatürk sık sık "Hatay benim şahsi meselemdir..." derdi.

Yola çıkarlarken, Özel Kalem Müdürü Süreyya Bey, refakatinde olanlara Atatürk'le ilgili olarak, müjde gibi bazı bilgiler aktarmıştı. Öncesine nazaran Atatürk zindeydi ve 700 g kadar da kilo almıştı.

Gergin başlayan yolculuk, sohbetle birlikte dağılmış görünüyordu. Hatta bir ara Atatürk, pantolonunun belinin ne kadar sıkıldığını göstermiş, "Bakın kilo aldım, açtırttığım halde pantolon belimi sıkıyor..." demişti.

Çevresindekiler bunu büyük bir sevinçle karşılarken, Dr. İrdelp'in kaşları çatıldı.

Bu sağlıklı bir kilo almak olamazdı. Ne var ki, o anda Atatürk'ü çok yakından izlemekten başka yapabileceği hiçbir şey de yoktu. Kuşkularında haklı olduğu kısa bir süre sonra anlaşıldı.

Ne yazık ki, Atatürk'ün karnı su toplamaya erken başlamıştı.

Yolculuk esnasında halsizliği iyice arttı ve erkenden yattı.
Saat: 22.30.

Ertesi gün 09.00'da uyandı ve 13.00'te de Mersin'deydi. Geliş nedeni askeri birlikleri denetlemektir ve o asker işte çakı gibi karşısındaydı. Tarih: 20 Mayıs 1938.

İnanılmaz bir teşahürat sürerken, önce halkı selamladı, ardından birlikleri denetledi. Bu esnada en ufak bir yorgunluk alameti göstermedi. Mehmetçiği görmek ona ilaç gibi gelmiş, kimyası tümüyle değişmişti. Mehmetçiğe boş yere "Kemal'in Askerleri" denilmiyordu.

Arkasından piyade ve topçu birliklerinin resmi geçidi başladı.

Önünden şimdi bir tarih geçiyordu. Kaç zamandır bu anı düşlemişti, şimdi o düş, gerçeğe dönüşmüştü... Hepsi tek tek bir yerlerden bildik geliyordu O'na... Dünyanın en donanımlı ordularına Çanakkale'de geçit vermeyen, işte bu askerdir.

"Ben size taarruzu değil, ölmeyi emrediyorum" dediği askerden kalanlar, işte buradaydılar, bir emriyle ölüme yeniden koşmaya hazırdılar.

İnönü'de, Sakarya'da, Dumlupınar'da, yedi düvele "dur" diyen asker oğlu asker, işte üç metre önünden aslanlar gibi akıp geçiyordu. Bu askere komuta ettiği için mutluydu.

Sağ elinde şapkası, dimdik ayakta, 40 dakikadır Mehmetçiği selamlıyordu. Bu direnci gösterebilmesi bir mucizeydi. Bir ara, kızacağını bile bile Kılıç Ali "Paşam, biraz oturarak izleyin, ya da bize yaslanın!" diyecek oldu, hışımla dönüp bağırdı:

"Kılıç, Mehmetçik ne zaman oturarak selamlandı bugüne kadar?"

O anda en tehlikeli şey, O'nunla asker arasına girmek, o büyüüyü bozmaktır.

Fakat birden bire tüm enerjisinin tükendiğini, içinin adeta çekildiğini fark etti; tüm gücünü hançeresinde topladı, "Marş Marş" komutu verdi.

Artık dayanamamış, büyüüyü bozan kendisi olmuştu.

Tören kıtası bir anda tören alanını terk ederken, yığıldı kaldı.

Arkadaşları hemen etrafını çevirdiler. Herkesin gözü resmi geçitte olduğu için kimse bir şey fark etmedi, oysa bayılmıştı. Kendini çabuk toparladı. O esnada tek kare fotoğraf çekilmesine izin verilmedi, basın kesin bir dille derhal uyarıldı.

Kendine geldiğinde, Dr. İrdelp hemen dönülmesini teklif etti, bunu şiddetle reddetti. Üstelik tehdit de etti:

"Şimdi aklım başımdayken söylüyorum. Eğer benzer bir olay gene olursa, beni sakın geri götürmeye kalkmayın. Basına nasıl bir program verildiyse, o program aynen uygulanacak ve sonuna kadar ben burada olacağım. Kendi aklınıza göre hareket etmeyin."

Bu kesin talimat aynen uygulanmıştır.

Mersin'e geldiği gün Başbakan Bayar'a şu telgraf talimatını gönderdi:

"Tüm devletlere aşağıdaki notayı veriniz:

Mustafa Kemal Atatürk şu andan itibaren Mersin'dedir ve Hatay Meselesi'ni bitirinceye kadar da Mersin'de kalacaktır."

Bu mesaj Avrupa'da dalgalanmalara yol açmıştır.

Aynı gün ise dış basın bu kez olumlu yazılara yer vermiştir. Örneğin L'Epoque, Türkiye'yi resmen ziyaret eden Yugoslavya Savunma Bakanı General Mariteh'i (Mariç) Atatürk'ün kabul edip görüştüğü haberini duyurmuştur (20 Mayıs 1938).

Türk Hükümeti'nin değil, Atatürk'ün bireysel olarak sürüklediği bu karşı propoganda, gerek Fransa'nın gerekse Suriye'nin planlarını bozmuştur.

Kalacak yer olarak istasyonda bir vagon hazırlanmış, bunun için kör bir hat seçilmişti. Fakat henüz Mayıs olmasına rağmen Mersin'de hava dayanılmaz sıcaktı. Gün boyu güneş altındaki vagonun, gece serinliğinde bile çok sıcak olacağı düşünülüydü. Vali Konağı ise tadilat geçiriyordu, kalmaya müsait değildi ama buna rağmen vagondan daha iyiydi. Vali Rüknettin Bey ısrarla lojmanda kalınmasını rica edince, kabul etti. Mersin zenginlerinin evlerinden taşınan eşyalarla da Vali Konağı oturulabilinir hale hızla sokuldu.

Resmi geçitten hemen sonra, olan bitenden tamamen habersiz gar yöneticileri şehrin dışında yeni yapılmış olan demir-yolu makas düzenini gezmesi için de ricada bulununca kıramadı, o sıcak altında orayı da gezdi, Vali Konağı'na döndüğünde bitkindi. Günün geri kalanını ve geceyi dinlenerek geçirdi, saat 24.00'te uyudu.

İngiliz Nişanı Meselesi

Ertesi gün 21 Mayıs. Doğum gününü kutlayan İngiltere Kralı 6. George'a teşekkür telgrafı gönderdi. Arkasından program gereği Mersin yakınlarındaki Viranşehir Harabelerini gezdi. Gördüklerinden müthiş etkileniyor, hiç ayrılmak istemiyordu ama çabuk yoruluyordu. O akşamki yemekte, beraberinde olan zevat ile Mersin Valisi Rüknettın Bey ve Kolordu Komutanı General İ. Hakkı da sofradaydılar.

Mersin'e yaptığı bu seyahat, özellikle yurtdışında olumlu meyvelerini vermiş, geziyi yakından izleyen Avrupa basını, bu seyahat üzerine Atatürk'ün artık iyileşmiş olduğuna ilişkin yayımlar yapmaya başlamıştı. Bu sonuç ise O'nun ne kadar usta bir diplomat olduğunu göstermekteydi.

İngilizler, sağlıklı bir Atatürk'ün yönetimindeki Türkiye'nin önemini çok iyi takdir ediyorlar, Türkiye ile ilişkileri yakınlaştırmak için çareler üretmeye çalışıyorlardı. Örneğin kimi İngiliz diplomatları, bir İngiliz devlet adamının Türkiye'yi ziyaret etmesinin uygun olacağını savunuyor, kimileri de Atatürk'e yüksek derecede bir İngiliz madalyası veya nişanı verilmesinin hoş bir jest olacağını ileri sürüyordu. En doğru yaklaşımın, Oxford veya Cambridge Üniversiteleri'nden birinden Atatürk'e Fahri Doktorluk payesi verilmesi olduğunu düşünen diplomatlar da vardı. İngiltere Dışışleri Bakanlığı ise, Atatürk'e G.C.B nişanı verilmesi üzerinde durmaktaydı.

Bütün bunlardan habersiz Atatürk, Akdeniz'in bu yakasında Viranşehir harabelerini gezerken, okyanusun öbür yakasında, Londra'da diplomatlar, "nasıl yaparız da İngiltere'nin Atatürk Türkiye'sine daha da yakınlaşmasını sağlarız" diye binbir hesap içindedirler. Sonunda, Ankara'daki Büyükelçileri Sir Lorine'e sormaya karar verirler ve Dışışleri Müsteşarı Olp-

hant, 21 Mayıs 1938 günü Ankara'ya bir "özel" yazı gönderip, Loraine'in görüşünü ister.

Büyükelçi bu önerilerden "Fahri Doktora" görüşünü destekler, Atatürk'ün İngiliz Nişanını takmayacağını, üstelik bundan hoşlanmayacağını, oysa bilime verdiği önem ve o konuda yaptıklarıyla da böyle bir ödülü çoktan hak etmiş olduğunu savunur.

Bütün bunlar olup biterken, her şeyden habersiz olan Atatürk, muhtemelen Mersin'de, Vali'nin köşkünde uzanmış gramofon dinlemekte, aynı zamanda yarınki programını düşünmektedir.

Ertesi gün, 22 Mayıs, bitkinliğini atabilmek için akşama kadar dinlendi. Daha sonra Mersin kıyılarında motorla yaptığı gezinti ve deniz havası ona iyi geldi. Hele gramofonu kurdurup Hafız Mehmet'i dinlemeye başlayınca... Hafız Mehmet öncele-ri Cumhurbaşkanlığı Alaturka Musiki Grubunda hanendelik yapmıştı. Sesinin rengi çok güzeldi. Okuduğu gazeller Atatürk'ü çok duygulandırırdı. Ne yazık ki tam da o günlerde vefat etmişti.

Atatürk Hafız'ın plaklarını koydurttu, hiç konuşmadan sonuna kadar dinledi... Bitince de Kılıç ve diğerlerine döndü, "Çocuklar, bu kubbede baki kalan meğer yalnız bu hoş sada imiş..." dedi.

O gece motor gezintisinden döndükten sonraki Sofra'da, gene bir önceki günün konukları hazır bulunuyordu. Gene erkenden yattı (Saat: 23.00).

Sabah uyandığında Dr. İrdelp kendini nasıl hissettiğini sordu. Aslında bir tam gün dinlenebilse, kendine gelebilecekti ama kısıtlı günlerini böyle harcamak istemiyordu. Hiç değilse ısrarlar üzerine ikinci vaktine kadar dinlendi, bu esnada bol bol gramofon dinledi, daha sonra da kendisinin olan, sonra yöre köylüsüne bağışlamış olduğu portakal bahçesini gezdi, döndü ve erkenden yattı (23 Mayıs, saat 00.30).

O gece sofrada Mersin Belediye Başkanı da konuklar arasındaydı.

24 Mayıs günü Mersinden saat 13.00'te ayrıldı. Artık dönüyordu. Önce Tarsus'a geldi (13.50). Burada parkta bir bu-

çok saat kadar dinlendi. 50 dakikalık tren yolculuğu bile onu yormuştu. Daha sonra da Adana'ya doğru yoluna devam etti (15.00). Tren Adana'ya vardığında (16.30) neredeyse bütün Hatay Türkleri de oradaydı. "Bizi de kurtar" çığlıkları yeri göğü inletiyordu.

Adını taşıyan parkın önünde piyade ve topçu birliklerinin geçit törenini izledi. Bu tören de Mersin'deki gibi muhteşemdi. Elbette aşırı derecede yoruldu. Artık ayakta durmakta zorlanıyordu. Bu seyahat esnasında gereken mesajlar özellikle yurtdışında gereken yerlere ulaştırılmıştı. Artık süratle geri dönmeli, tedaviye kaldığı yerden devam edilmeliydi.

Bu seyahat vücuda ne ölçüde bir zarar vermişti? Doktorlarının başlıca kaygısı buydu.

Tren saatine kadar parkta bir müddet dinlenmek istedi ama yürüyemeyeceğini anlamıştı. Oturacağı masanın yanına kadar ilk kez otomobille gitmek zorunda kaldı. Bunun sanki güvenlik nedeniyle yapılmış olduğu gibi bir görüntü verildi.

Masada Adana Valisi portakal suyu ikramında bulununca, hüznle doktoruna baktı. Dr. İrdelp kaş göz işaretiyle "hayır" diyordu. Portakalda asit vardı ve Atatürk için zararlıydı. Nihayet hareket saati geldi ve trenin penceresinden binlerce yurttaşıyla vedalaştı. Yapılan tezahürat, lokomotifin çığlığını bastırıyordu.

Bu, Adana'yı son görüşü oldu.

O kadar ateşi vardı ki, buzhaneden çıkarıp hediye ettikleri portakal sepetini hemen getirtti, yasak masak dinlemedi, birkaç tanesini bir hamlede yedi. Belli ki, yedikçe içi açılıyordu. Kendi yediği kadar, karşısında oturan Salih'e, Cevat'a ve Kılıç'a da yedirdi.

İnönü'ye Son Veda...

Adana'dan hareket etmeden hemen önce Ankara'ya telgraf-la gereken bilgi verilmişti:

"Geliyoruz stop yürüyemeyebilir stop tedbir alın stop."

Ertesi gün saat 13.30'da Ankara'ya ulaştı (25 Mayıs).

Trenden usulca indi. İlk adımını attı, öbürünü çekemedi.

Karşılıyıcılar arasında bulunan Şükrü Saraçoğlu, yanındaki Falih Rıfkı Atay'a döndü:

"Falih, Atatürk'ün yüzüne bak... Bu ölü rengi!... Atatürk ölüyor..."

Birkaç metre ötedeki bekleme salonuna kadar yürüyemeyeceği anlaşılmıştı. Durumu bilen tüm bakan ve milletvekilleri hemen etrafını çevirdiler, sanki bir yandan talimatını alıyor, diğer taraftan da yavaş yavaş yürüyor gibi yaptılar. Artık ancak minik adımlarla ilerleyebiliyor, hiçbir şeyden haberi olmayan Ankaralıların tezahüratı ise bitmek bilmiyordu. Onları şapkasıyla selamlarken, İnönü'yü fark etti. Kısaca görüştüler. İlk masaya oturdu.

O kadarcık yürümekten yorulmuştu.

Hemen Çankaya'ya çıkıldı. O gün sadece Başbakan Bayar, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Mareşal Çakmak'ı kabul etti. Karar derhal verildi: İstanbul'a gidilecekti. Savarona gelmek üzereydi. Deniz havasının iyi geleceği umuluyordu. Üstelik bu sayede ziyaretler ortadan kalkacak, tedavinin seyrini kimse göremeyecek, bilemeyecekti...O halde her şeye yeniden Savarona'da başlanacaktı... Zira son 45 günlük çabalar, güney gezisiyle heba olup gitmişti.

Hemen ertesi günü saat 18.15'te İstanbul'a hareket etti (26 Mayıs).

Beyaz Tren'e binerken Ankara'yı bir daha göremeyeceğini elbette bilmiyordu. Daha doğrusu böyle bir ihtimal kimsenin aklına gelmiyordu... Refakatindekiler, Adana seyahatinde de birlikte olduğu arkadaşları ve doktorlarıydı, bunlara bir tek Mareşal Fevzi Çakmak eklenmişti.

Gene büyük bir kalabalık uğurlamaya gelmişti. Aralarında İnönü de vardı.

İleri yıllarda, bu konu sorulduğunda, "Atatürk bu kez selam vermedi..." diyecektir İnönü. Belki dalgın anına geldi, belki de görmedi... Bilmiyoruz.

Fakat, bir kaderi paylaşmış bu iki arkadaşın böyle ayrıldıklarını biliyoruz. El bile sıkışmadan... Beyaz Tren saat 10.30'da

İstanbul'a geldi ve peronun en ucunda durdu. Onu her gelişinde heyecanla karşılayan bakanlar, milletvekilleri, vali, belediye başkanı, komutanlar ve benzeri protokol mensupları ile çılgınca tezahürat yapan halkın gözleri, vagonunun penceresinden her defasında karşılayıcılarına bakıp gülümseyen yüzünü, bu kez boş yere aradılar. Biraz da endişeyle vagonuna girdiklerinde onu genişçe bir koltukta oturur vaziyette buldular. Artık çok çabuk yorulmaktadır.

İstanbul'a gelmek kolaydı da, Haydarpaşa Garı'nın o merdivenlerinden aşağı nasıl inilecekti? Bu sorunu Ankara'dayken düşünmüş ve çözmüşlerdi.

Evvela kendi vagonu lokomotifin hemen arkasına bağlanacak ve böylece perondaki yürüme mesafesi kısaltılmış olacaktı. Sonra da eline Ülkü'yü vereceklerdi. Sanki merdivenlerden inerken Küçük Ülkü'nün küçücük adımlarıyla yürümek zorunda kalmış gibi yapacaktı. Rolünü gene çok başarılı oynadı. Bir elinde Ülkü, merdivenlerden yanındakilerle konuşa konuşa, ağır adımlarla indi ve halkının bitmeyen, coşkun tezahüratı arasında rıhtımda bekleyen Acar Motoru'na bindi (27 Mayıs).

Hastalığını duymuş olan İstanbul halkının meraklı ve hüznü dolu bakışlarını üzerinde hissediyordu. Sırf yurttaşını üzmemek ve onlara önemli bir şeyi olmadığını gösterebilmek için, Acar'da ayakta durarak, bavullarının motora nakline yirmi dakika boyunca nezaret etti. Bunu kasten, özellikle de dış basın için yapıyor, Türk basınından çok adeta onlara poz veriyordu. "Bunu da yazın...Gördüğünüz gibi işte böyle, dimdik ayaktayım!..." demek istercesine. Oysa çok güç harcamıştı. Allah'tan ki kısa bir süre sonra Dolmabahçe'deydi. Günün kalanında Saray'dan çıkmadı, o gece konuk almadı, sofraya kurulmadı.

Aklı Hatay'da, erkenden yattı (Saat: 23.30).

Ertesi gün 28 Mayıs. Saat 10.00'da muhteşem bir İstanbul baharına uyandı. Ya da O'na öyle gelmişti. İstanbul'u üç ay içinde çok özlediğini fark etti. Yatak odasının penceresinden Boğaz'ı uzun uzun seyrederken Haydarpaşa'ya doğru dalıp gitti... Yıllar öncesine, Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından sonra, Adana'dan İstanbul'a, Haydarpaşa'ya geldiği o ilk güne takıldı kaldı.

Tarih 13 Kasım 1918 Çarşamba, saat 12.45 sularıydı. Bir askeri müfreze törenle karşılamış, arkasında yaveri Cevat Abbas Gürer, tören kıtasını selamlamış, rıhtıma inmiş, fakat inanılmaz bir manzara ile karşılaşmıştı: 55 parça İtilaf Donanması Boğaz'a giriyordu. Kendisini karşılamaya gelen yakın arkadaşı Dr. Rasim Ferit'e, "Geldiğine pişman olduğunu, bu durumda Anadolu'ya geçmek için ne yapıp edip bir yolunu bulmak gerektiğini" söylemişti. İşgal güçlerinin bu gösterişli geçişini 2 saat kadar, Haydarpasa Garı'nın köşesindeki çayhaneden, çaresizlik içinde seyretmek gerçekten de çok ağırlına gitmişti.

Çanakkale'de geçit vermediği bu donanma, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 1. maddesi uyarınca, işte şimdi Boğaz'ın mavi sularına, gösterişli bir tören düzeni içinde, ağır ağır demir atmakta idi. O nedenle deniz trafiği durdurulmuştu. Bu manzarayı seyretmeye mecbur bırakıldığı için çok sinirli ve kızgındı.

O zamanki sinirliliğini adeta aynen yaşar gibi oldu.

Şimdi ise köprülerin altından çok sular geçmişti ama ah şu Hatay'ı da kurtardığı günü bir görebilseydi...

Saat 18.00'e kadar Saray'da dinlendi, oyalandı, ne yaptıysa olmadı. Otomobil ile Florya'ya kadar bir gezinti yapmaya karar verdi. Zor da olsa hep ortalarda görünmeliydi. Ne yazık ki, Florya'dan dönerken otomobilde fenalık geçirdi. Yanındakiler bunu bir kalp krizi sandılar. Oysa gerçek, en az onun kadar vahimdi.

Kılıç Ali anlatıyor:

"Saray'a ilk gelindiğindeki plan aslında farklıydı. Atatürk dinlenmeye çekilecekti... Bizler de o ara evlerimize kısa bir süre için dağılacaktık. Sonra da akşam yemek için tekrar Saray'a dönecektik... Oysa birkaç saat sonra yaveri aradı ve Atatürk'ün gideceğini bildirdi. Hemen Saray'a koştum ama yetişemedim. Salih Bozok ve Cevat Abbas Gürer'i yanına almış, Florya'ya hareket etmişti. Bir otomobile atlayıp arkalarından gittim, Onları Florya'da bulduğumda, çevrede incelemeler yapıyordu."

Atatürk daha sonra Florya Köşkü'nü şöyle bir ayaküstü gözden geçiriyor, fazla kalamıyor ve Köşkün hemen karşındaki

Kılıç Ali'nin evine gidiyor, girişteki koltuğa adeta yığılıyor. Şu kadarlık hareketlilik bile onu fazlasıyla yormuştur. İstemeye istemeye konuşmakta, konuşmaktan bile yorulmaktadır. San-ki bir acısı da vardır da, söylemiyor gibidir.

Tam da bu arada İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ gelmiş, bir sorununu anlatmaya başlamıştır. O günlerde Danıştay, valiyle ilgili bir lüzum-u muhakeme kararı almış bulunmaktadır. Muhittin Bey belli ki bu meseleyi aktarmakta, Atatürk de bazı sorular sormaktadır. Bu durumdan da iyice sıkılır, sözün ortasında "Haydi gidelim, yatalım..." der, kalkar.

Bakırköy Dönüşü Yolda Rahatsızlık Geçiriyor...

Atatürk, Salih Bozok'la bir otomobilde, Kılıç Ali Cevat Abbas'la ikinci otomobilde, Saray'a doğru hareket ederler. Bahçelievler'e yaklaşırken, Bakırköy Hastanesi'ndeki kaviste Atatürk'ün otomobili birdenbire durur. İçeride bir telaş olduğu dışarıdan bile belli olmaktadır. Arkadakiler de koşuşurlar. Atatürk acı içinde kıvranmaktadır. Karnından göğsüne doğru bir sancı, nefes almasını zorlaştırıyor olmalı ki ceketinin, gömleğinin tüm düğmelerini açmış, içten içe inlemektedir.

Salih Bozok vaktiyle kalp krizi geçirdiğinden, yanında hep trinitrin taşır. Belki Atatürk de spazm veya kriz geçiriyordur diye, bir tane verir, sahiden de biraz sonra faydası görülür, sancı azalır. Gecikmeden yola koyulurlar.

Kılıç'ın evinde valinin sözünü yarım kesip, alelacele kalkmasının nedeni anlaşılmıştır.

Saray'a gelindiğinde felaket durumdadır. İki koluna girerler, ayakları birbirine dolaşarak asansöre zar zor götürüp odasına çıkarırlar. Her zamankinden daha solgun görünmektedir. Baş-yaver Celal Bey, Dr. Neşet Ömer İrdelp'i hemen Saray'a çağırır. Kadıköy'de oturan doktor Saray'a gelebildiğinde Atatürk uykuya dalmıştır. Uyandırılmaz, muayenesi için sabah beklenir.

Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak ise bu sahneyi şöyle anlatmaktadır:

"Vaziyeti derhal Kadıköyü'nde oturan Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp'e bildirdik. Profesör, gönderilen vasıta ile

Saray'a geldiyse de, Atatürk Florya'dan döner dönmez uyuduğu için o gece muayenesi olmadı...

Ertesi gün doktorla beraber yatak odasına girdiğimiz zaman, kalkmış, tıraş olmuş, banyo yapmış, giyinmek üzereydi; tekrar sokağa çıkmaya hazırlanıyordu. Aynada karnını biraz şişkin görmüş, bunu son zamanlarda takip ettiği gıda rejiminin tabii neticesi olarak şişmanlamakta olduğuna atfedip sinirlenmişti.

O, atlet vücudunun deforme olmamasına çok dikkat ederdi. Hizmetinde bulunanlara, ertesi sabah için bir masajcı çağırımlarını tembih ederken, bize de karnını göstererek 'bunu eritmek lazım' dedi.

Profesör müsaade rica ederek, kalbinin muayenesine koyuldu. Daha ilk temasta yüzü karışmış, telaş eseri göstermeye ve terlemeye başlamıştı. Bu halinin Atatürk'ün de dikkatinden kaçmadığını fark ettim.

Profesör muayenesini bitirince doğruldu ve birkaç gün istirahat etmelerini istirham etti. Atatürk hiç itiraz etmedi. Giyinip sokağa çıkmaktan vazgeçti; şezlonga uzandı. Yatak odasından çıktıktan sonra doktorun yüzüne baktım, müteessir ve endişeliydi:

'Dünkü krizin kalp ile alakası yok. Bu, tamamen karaciğere aittir; bizde buna 'rüzgârdan sonra yağmur' derler. Maatteessüf (ne yazık ki) karnı su toplamaya başlamıştır.'

Demek ki seyahatin ve aşırı faaliyetlerin doğurduğu yorgunluklar, korkulan menfi tesirini yapmış ve menhus hastalık, artık o kıymetli ve güzel vücudu, tam olarak zalim pençesine almış bulunuyordu. Bundan sonraki günler, haftalar, aylar, hastalığın seyrini mümkün mertebe yavaşlatarak, Büyük Adam'ın hayatını uzatmak ve ıstırabını azaltmak için, bütün imkânlarla başvurarak sarf edilen gayretlerle geçmişti. Doktorlar o devrede daha iki, iki buçuk yıl yaşayabileceğini söylüyorlardı."

29 Mayıs sabahı, tehlike çanlarının çaldığının kesin olarak anlaşıldığı gün olmuştur.

Bu günün akşam muayenesinde, odada Kılıç Ali ile Salih Bozok da vardır. Kılıç Ali'nin anlattığına göre, muayene esnasında, ayaklarında oluşmuş olan şişlikleri Atatürk de fark eder, Dr. İrdelp'e bu şişliğin sebebini sorar.

Doktor konuyu açıklamakta sıkıntıya düşer, basit bir şeymiş gibi göstermeye çalışır, "bağırsaklarda ödem oluşmuş, su topluyor. Sırt üstü yatmakla ve ilaçları düzenli kullanmakla önüne geçilmesi mümkün olacaktır..." der.

Muayene bitmiştir. Profesör odadan çıkarken, Kılıç'la Bozok da, muhtemelen doktora daha çok soru sormak için ardından çıkmaya davranırlar ki, Atatürk'ün sesi duyulur:

"Siz oturun!"

Otururlar. Atatürk gözlerini her ikisinin de gözlerinde gezdirir:

"Yahu, profesörün dediği çıkarsa adam ölür!" der.

Gerçeği nihayet tüm çıplaklığıyla görmüş ve durumun ciddiyetini kavramıştır.

Salih Bozok çok üzgündür. Eve gidince dayanamaz, saat gece yarısını geçtiği halde Başbakan Bayar'ı arar, yazdığı notu okur. Bayar da çok etkilenmiştir. Yanıt olarak "Yarın hareket ediyor, oraya geliyorum..." der.

Başbakan, hükümeti adına duruma el koymaya gelmektedir.

30 Mayıs 1938...

Dr. İrdelp bu durumu ertesi günü, "Havanın önce kararması, sonra da fırtınanın kopması... Karın su toplamak üzere önce gazla dolmaktadır. Sancıyı da yapan işte bu gazdır" diye yorumlar Kılıç Ali'ye. Öte yandan Atatürk de artık deneyerek fark etmiştir ki, kısacık bir yürüme dahi onu çok fazla yormakta, ardından da vücut beklenmedik reaksiyonlar göstermektedir. Bu hastalığı önce kabul etmeli, sonra da ciddiye almalıdır.

Bu nedenle o gün odasından çıkmaz, gece de erkenden yatar. Sabahleyin de saat 08.00'de gene erkenden kalkar. O gün sadece S. Bozok ve Kılıç'ı kabul etmiş, kitap okuyarak dinlenmiş ve odasından çıkmamıştır.

31 Mayıs 1938...

Atatürk erken yatınca artık sabahları da erken, genelde de 08.00'de kalkmaktadır.

31 Mayıs'ta da böyle olur. O gün, S. Bozok'un acilen çağırıldığı Başbakan Bayar'ı Saray'da kabul etmiştir. Hükümet son krizden sonra Prof. Dr. Fissenger'in yeniden davet edilmesi için ısrar etmektedir. Öte taraftan da Dersim konusundaki son gelişmeleri gözden geçirirler. Gece erkenden yatar. 1 Haziran, O'nun için çok önemlidir. "Bir çocuğun oyuncağını beklediği gibi bekledim!..." dediği Savarona 1 Haziran günü Dolmabahçe önünde demir atacaktır. Onu hasretle beklemektedir.

ONUNCU BÖLÜM

ATATÜRK VE SAVARONA

Savarona meselesi nereden ve nasıl çıkmıştı?

Savarona, Amerika dolar milyarderi bir petrol kralının kızı, Bayan Richard M. Cadwalader tarafından, Almanya'nın Hamburg şehrindeki Blohm und Woss tezgâhlarında yaptırılmış bir yattı. 29 Temmuz 1930 tarihinde omurgası konulan, 6130 ton ağırlığındaki yat, 28 Şubat 1931 tarihinde törenle denize indirildiğinde gerçekten göz kamaştırıyordu. 136 metre uzunluğunda, 16 metre genişliğinde, Alman Gemi Sanayiinin geldiği noktayı da kanıtlayan, muhteşem bir eser olmuştu. Elbette fiyatı da öyle... 10.400.000 Dolar.

Ne var ki Bayan Cadwalader, vatanında hiç aklına gelmeyen kötü bir sürprizle karşılaştı. "Yat ABD sınırları dışında yapılmıştı, lüks bir yattı, herhangi bir Amerikan limanına yanaşabilmesi için, maliyeti kadar vergi ödemesi gerekiyordu!"

Savarona Panama bayrağını astı, okyanuslara açıldı... 1931-1937 yılları arasında iki defa dünyanın etrafında dolaştı. Sonunda Bayan Cadwalader daha fazla dayanamadı ve yatı önce yapıldığı yerde, Hamburg'da sonra da İngiltere'de Southampton'da satışa çıkardı.

Tam da bu sırada Türk Hükümeti Atatürk için bir yat arayışı içindeydi.

Ertuğrul Yatı...

1903 yılında İngiltere'de yaptırılan ve Sultan II. Abdülhamit, Sultan V. Mehmet Reşat ve Sultan VI. Mehmet Vahdettin gibi üç padişaha hizmet eden Ertuğrul yatı, çok yaşlanmıştı.

Makineleri eski teknolojiydi, onarım gerektiğinde zorluklar yaşanıyordu. Bir iki kez batma tehlikesi atlatmıştı. Seyir halindeyken biraz dalga çıksa, yatın her tarafından mekanik sesler yükseliyordu. Bir defasında da böyle bir havada Haydarpaşa önünde karaya oturduğundan, artık güvenli de değildi.

Bu nedenlerle hükümet yeni bir yat siparişi için ünlü Krupp firmasıyla görüşmüştü, hatta yatın planları çizilmek üzereydi ve adı bile konmuştu: Güneş-Dil.

Tam da bu sırada Savarona'nın satışa çıkarıldığı haberi Ankara'da duyuldu.

Başbakan Celal Bayar'ın çok yakın dostları Zeki Rıza Sporel ile Mahmut Baler, İstanbul'da Yün-İş'in temsilcisiydiler. Gençliğinde Fenerbahçe'nin ve Milli Takım'ın gol kralı ve kaptanı olan Zeki Rıza Bey, İngiliz Vitol ailesinin kızıyla evliydi. Eşinin kardeşleri İngiliz Konsolosluğu'nda çalışıyorlardı. Bu iki İngiliz'in satıştan Zeki Rıza Bey'i haberdar etmesi ve Rıza Bey'in de o esnada Atatürk için bir yat alınması girişiminde bulunan Celal Bayar'a durumu anlatması ile hükümet Savarona'nın satışından haberdar oldu.

Bunun üzerine hükümet, yeni bir yatın yapım süresini, buna karşılık Atatürk'ün içinde bulunduğu sağlık durumunu dikkate alarak, hazır mükemmel bir yat satıştayken sipariştan vazgeçti, bu satışa yöneldi.

Bunu gören Krupp firması da satışa girmek üzere harekete geçti. Krupp, yatı kendi satın alıp Türkiye'ye satmayı, böylece müşterisini kaçırmamayı hedefliyordu. Türkiye bu durumda alımdan vazgeçecek olsa bile, Alman harikası böyle bir yatın, ilan edilen bu kadar düşük fiyatla Almanya'dan çıkması istenmiyordu.

Alımı Türkiye gerçekleştiremesin diye Alman hükümeti Krupp lehine harekete geçti ve Hamburg limanında bulunan Savarona'ya haciz koydu. Bu durumda yat bulunduğu limanı terk edemeyeceği için, Türkiye'nin satın alma olasılığı tamamen ortadan kaldırılmış oluyordu.

Ama umulmadık bir şans doğdu. Büyük bir Alman Transatlantığı New York limanındaydı. Devreye Başkan Roosevelt girdi...

Roosevelt gerçek bir Atatürk hayranıydı.

Başkan Roosevelt, Savarona Yatı'nın üzerindeki Almanya'nın koymuş olduğu haczin en kısa zamanda kaldırılarak yatın Türkiye'ye satılmasını, aksi halde o sırada New York limanında bulunan ünlü Alman transatlantığının Savarona'ya karşılık haczedileceğini Hitler'e bir notayla bildirdi.

Sonunda Almanya haczi kaldırarak Savarona'nın Hamburg Limanı'ndan çıkmasına izin verdi. Her şeye rağmen satış işleminin Almanya'da yapılması riskli görünerek yatın İngiltere'ye getirilmesi daha uygun bulundu.

Bunun üzerine, Amerikan bandırası ile İngiltere'nin Southampton Limanı'na getirilen Savarona'ya, 24 Mart 1938 tarihinde Türk Bayrağı çekilerek yat, satın almak için gelen Türk Heyeti'ne teslim edildi. Heyet şu kişilerden oluşuyordu: Londra Büyükelçimiz Fethi Okyar, Cumhurbaşkanlığı Başkâtibi Hasan Rıza Soyak, Deniz ve Hava Müsteşarı Sadullah Güney, İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş, Etibank Genel Müdürü İlhami Nafiz Pamir, Londra Deniz Ataşemiz.

Savarona Yatı 1.700.000 dolara, o zamanki pariteye göre 1.250.000 Türk lirasına alınmış oldu. Böylece Savarona yedi yıl önceki fiyatının yüzde 12'si gibi gerçekten de çok uygun bir fiyata alınmıştır ve Hitler'in üzüldüğü kadar da vardır. Ama bir Atatürk hayranı olan Başkan Roosevelt'in ağırlığını koyması, bu konuyu Türkiye lehine çözmüştür.

Başkan Roosevelt, gerçekten de Atatürk'ün kişiliğine, liderliğine, yaptığı reformlara hayrandır. Kendisine itimatnamesini sunan Sovyet Büyükelçisine, sohbet esnasında sorar:

"Avrupa'nın en büyük lideri kim?"

Sovyet Büyükelçisi'nin yanıtı muhteşemdir ve her şeyi anlatmaktadır:

"Avrupa'nın en büyüğü Avrupa'da değil, Boğaz'ın öte yakasında. Ankara'da Mustafa Kemal."

Bu yanıt Roosevelt'i hiç şaşırtmamıştı. Zira o da bir Atatürk hayranı olmuş, yaptığı reformları adım adım izlemiş, hayranlığı bir kat daha artmıştı. Atatürk'ün küçük Ülkü ile Florya'da

uzun uzun oyun oynamasını konu edinen filmi izledikten sonra ise dayanamamış, Atatürk'e şu mektubu yazmıştı:

Beyaz Saray, Vaşington, 6 Nisan 1937

Azizim Bay Cumhurbaşkanı,
Ahiren Türkiye'de Bay Lulien Bryan tarafından alınmış olan filmi, birkaç akşam evvel, Beyaz Saray'da seyrettim. Nispeten kısa bir zamanda meydana getirdiğiniz pek çok şayanı hayret hususâtı görünce, hissettiğim şevk ve heyecanı size arz etmek istedim.

Kıymetli şahsiyetinizin, evinde ve plajda küçük kızınızla oynarken çekilmiş olan resimlerini seyretmekle bilhassa bahtiyar oldum. Bu, sizin ve benim bir gün birbirimize mülâki olmak fırsatı bulacağımız ümidini bende bir kat daha takviye etti.

Nadir olan istirahat zamanlarımda, bana göndermek lütfunda bulunduğunuz Türk posta pulları koleksiyonunu seyretmekteyim. Bunlar üzerinde resmedilmiş olan manzaraları, bir gün kendi gözlerimle görmeyi ümit ediyorum.

Samimi saygılar ve halisâne temennilerimle.

Vefakârınız,
Franklin D. Roosevelt

Atatürk bu mektuba 25 Mayıs 1937'de şöyle yanıt vermişti:

Ankara, 25 Mayıs 1937

Azizim Bay Cumhurbaşkanı,
Ahiren Türkiye'de Bay Julien Bryen tarafından alınmış olan filmi seyretmekten duyduğunuz memnuniyeti bildiren 6 Nisan tarih 1937 tarihli lütufkâr mektubunuzu hakiki bir sevinç ile aldım. Mektubunuzda ahval-ü şerait müsaade eder etmez, birbirimize bir gün mülaki olacağımız ümidini de izhar buyuruyorsunuz.

Samimi duygularınız ve modern Türkiye'de elde edilen terakki hakkındaki takdirkâr telakkinizden dolayı size

fevkalâde müteşekkir olduğuma inanmanızı rica ederim, Bay Cumhurbaşkanı.

Bu fırsattan istifade ederek Amerika Birleşik Devletleri hakkındaki hayranlığımı tekrar bildirmek isterim, bilhassa ki, bizim iki memleketimiz, umumi sulh ve insanlığın saadetini istihdaf eden aynı ideali gütmektedir.

Size bir an evvel mülâki olmak benim de samimi arzum olduğundan, harikulade işler yapmış sevimli ve kuvvetli şahsiyetinizi Türkiye'de selamlayacağım güne sabırsızlıkla intizar ediyorum.

Samimi duygular ve hâlisane temennilerimle.

Vefakârınız,
K. Atatürk

Savarona İstanbul'da...

Projesini William Franches'in çizdiği Savarona'nın dış cephesi süt beyazı idi. Gemi mazotla çalışıyordu ve 54 büyük dinamosu vardı. Yat 144 bölümden oluşuyordu. Yatın en geniş salonu başta bulunuyordu ve burası aynı zamanda yemek salonu görevi de görüyordu. Salonda gerçek XV. Lui'ye ait yemek masası ve 12 iskemlesi vardı. Köşede gayet güzel bir şömine ve karşısında gerçek Venedik malı antika bir komodin ile siyah orijinal bir etajer bulunuyordu. Hemen bitişiğinde Atatürk'ün kısa bir süre için çalışma odası olarak kullandığı, çok şık döşenmiş bir bölüm vardı, içinde de yaklaşık 1500 kitaptan oluşan bir kütüphanesi bulunuyordu. Yat sahibinin kullanacağı bütün kapı kulpları, banyo muslukları ve diğer madeni aksam, bloke altın kaplama idi.

Cumhurbaşkanı'na ait yatak odasında şık bir karyola, karşıda duvar dibinde Atatürk'e ait havai mavi kumaşla kaplı büyükçe bir koltuk bulunuyordu. Salonun sağında tuvalet ve kuaför kısmı vardı. Bu dairenin bir özelliği, madeni aksamın bloke altın, banyo ile tuvalet ve buradaki fayanslar, toz haline getirildikten sonra prese edilmiş siyah kehribardan yapılmıştı. Her kamaranın gardrobı servi ağacından yapılmıştı.

Yatın mutfak kısmı olağanüstü bir teknikle inşa edilmişti. Burada pişirilen herhangi bir yemeğin etrafa dağılması mümkün değildi. Et, meyve ve sebzeler için ayrı ayrı buzdolapları bulunuyordu. Erzakların depolanması için gayet şık çinko ve cam kaplar bulunmaktaydı. Köşedeki küçük bir ekmek fırını da bu şıklığı tamamlıyordu.

12.04.1938 tarihinde her türlü hazırlığını, küçük bazı tadilat, onarım ve bakımını yapmak üzere İngiltere'nin Sauthampton Limanı'ndan tekrar Almanya'nın Hamburg Limanı'na gelen Savarona Yatu, buradan 22.05.1938 tarihinde Gemi Süvarisi Sait Özege ve 45 kişilik personeli ile İstanbul'a hareket etti ve 1 Haziran 1938 saat 06.30'da Florya önlerinde görüldü. Daha sonra da aynı gün saat 12.30'da hareket ederek, Marmara'dan bir kuğu gibi süzülüp Dolmabahçe Sarayı'nın önünde, saat 13.45'de demir attı.

İsmi ilginçti. Hiçbir sözlükte rastlamak olası değildi. Çünkü bileşik bir isimdi: Efsanelere göre "Sava" Atlantik'te yaşayan, kuğuya benzeyen çok iri bir kuştı.

Rona ise, Bayan Cadwalader'in evlenmeden önceki soyadı.

Savarona adı böyle doğmuştu. Sahibi bu ismi o kadar çok sevmişti ki, el değiştirdikten sonra bile isminin değiştirilmesini rica etmişti.

Son Durak: Atatürk Savarona'da...

1 Haziran Çarşamba...

Atatürk 1 Haziran 1938 Çarşamba günü saat 15.30'da, yanında Hasan Rıza Soyak, Salih Bozok, Kılıç Ali, Cevat Abbas Gürer, İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş, Yaver Celal Bey, İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ olduğu halde, Acar Motoru ile Savarona'ya gelir, yata çıkar.

Bayar henüz aynı gün İstanbul'da olacak şekilde yoldadır. Başbakan ile baş başa görüşmek isteyen Kılıç Ali, bunu Atatürk'ün yanında yapamayacağını bildiği için, Bayar'ı Pendik istasyonunda karşılar, sonra da yol boyunca, Atatürk'ün Florya'da geçirdiği kriz dahil, olan biten her şeyi anlatır. Bayar duyduklarından son derecede üzgündür. Savarona'ya çıktığında Prof. Dr. Fissenger'in vakit geçirilmeden çağırılmasına,

doktorlarla görüşerek karar vermiştir ve Atatürk'ün henüz bu hazırlıktan haberi yoktur.

Hatay meselesi daha da hassas bir noktadadır. Böyle bir konumda Fransa'dan bir doktorun yeniden geldiği haberinin dışarıda duyulmasına izin vermeyeceği bilindiğinden, bu onayın Atatürk'ten en uygun zamanda alınmasında yarar vardır. Bu gizlilik ondandır.

Atatürk'ün çok eskilerden gelen bir huyu vardır. Ziyaret ettiği bir arkadaşının evini bile uzun uzun tetkik eder, gözüne batan bir sehpanın yerini değiştirir, üşenmeden kalkar, duvardaki eğrilmiş bir fotoğrafı düzeltir... Aynı şeyi burada da yapar. Ayakta durması sakıncalı olduğu halde, Savarona'yı da tümüyle gezer, her tarafını, özellikle yatta kendisiyle kalacak olan arkadaşlarının ve doktorların kamaralarını titizlikle inceler, taşınması gerekli özel eşyaların nerelere konulması gerektiğine karar ve bu konularda talimatlar verir. Böylece yatta sürekli kalacak olan Kılıç Ali, Salih Bozok, Prof. Dr. Reşat Belger de kamaralarına yerleşmişlerdir.

Banyo dairesinde yapılmasını istediği tadilatların istediği gibi yapılmış olduğunu görür ve tüm bunlar için gemi süvarisine özellikle teşekkür eder. Cumhurbaşkanlığı forsu ile maiyetindeki memurların yata nakli emrini verir. Bunun üzerine Acar Motoru tekrar Dolmabahçe'ye döner ve Cumhurbaşkanlığı dairesindeki görevliler yata taşınıp kamaralarına yerleşirler. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Küçük Ülkü ve annesi Vasfiye Hanım da kamaralarına yerleşmişlerdir.

Savarona'yı gerçekten de çok sevmiştir.

"N'olurdu şu yat elimize daha önceden geçseydi..." diye hayıflanması, arkadaşlarının derin bir iç geçirmelerine yol açar, ortalığa hüznün çöker. Artık Savarona'dadır. Daha doğrusu, Son Durak'ta...

Sürekli ayakta oluşu, doktorları ve arkadaşlarını tedirgin etmektedir. Ama kimse müdahale etmeye cesaret gösteremez. Bir ara yatak odasına gittiğini gören Dr. Nihat Reşat Belger arkasından gider ve muayene etmek için izin ister. Muayene bitince doktorun yüzü düşmüştür. Karın bir miktar şişmiş ve büyümüştür. Karın boşluğunda bir miktar sıvının da birikmiş olduğunu tespit etmiştir. Bunu Atatürk'e söyleyince Atatürk'ün adeta kükrediği duyulur:

"Doktor! Bana şişmanlıyorsun diyorlar. Fakat ben hissettim ki bu şişmanlama normal değildir. İşin içinde başka bir şey vardır. Bu, bir hastalıktır."

Ardından Başbakan Bayar Savarona'ya gelmiştir. Başbakanı gelince onu bekletmez ve hemen görüşmeye geçer. Nihayet oturmak zorunda kalmıştır... Bayar'dan uzun uzun devlet ve ülke sorunları hakkında bilgi alır, iç ve dış sorunlara ilişkin talimatlar verir.

O akşam yemek sofrası çok kalabalıktır. Sebze ağırlıklı beslenmekte olduğu anlaşılmaktadır. Herkesin görmeye hasret kaldığı ölçüde neşelidir. Çevresindekilerle sürekli şakalaşır. Sofradan erken kalkar ve dairesine çekilir. Erken uyuyacağını düşünenler yanılırlar. Dersim'e ilişkin tüm belge ve raporları bir daha okur.

Dersim meselesine çok üzülmemektedir. 1937 harekâtından kaçıp kurtulan ve çevrelerindeki kendilerine destek olmayan aşiretlere aman vermeyen, Osmanlı'ya yapabildiğini Cumhuriyet yönetimine de yapabileceğini sanan eşkıya, gene ortaya çıkmış görünmektedir. Oysa 1924'ten beri bu mesele üzerinde hassasiyetle durmaktadır.

Sünni-Şii kavgasının çok yoğun yaşandığı bu bölgede değişik mezheplere mensup Sünni Kürt, Alevi Kürt, Ermeni, Alevi, Kürtleşmiş Ermeni ve Türkmen aşiretler, yüzyıllardır bir arada yaşamaktadırlar. Değişen siyasal konjonktürden rahatsız olan ve değişik dönemlerde padişahlardan aldıkları imtiyazların Cumhuriyet'te de geçerli olmasını dayatan kimi aşiretler, buna karşı çıkan aşiretlere yaşam hakkı tanımamaktadırlar.

Bölgede adliye binaları dahil hiçbir resmi devlet dairesine tahammül göstermemekte, kışlalar dahil, hükümet binası, okul, hastane, yol, köprü ne varsa yakıp yıkmaktadırlar. Bu bölgede devleti görmek istememekte, özerk bir yaşam sürmeyi dayatmaktadırlar.

Mahkemeye başvurup adalet arayacak olan bir köylü, bunun için Erzincan'a gitmek zorundadır. Döndüğünde evini yerinde bulabilirse elbette. Ya da köye sağ salım dönebilirse.

Hiçbir bağımsız ve egemen olduğunu iddia eden devlet böyle bir durumu kabullenemez. Anlaşılan bölgede yeniden silahlı bir müdahale kaçınılmaz görünmektedir. O akşam Dersim meselesine ilişkin tüm bilgileri yeniden gözden geçirir, konuya ilişkin olarak Celal Bayar'ın, İsmet İnönü'nün raporlarını okur. Yeniden neşesi kaçmıştır.

Dersim Meselesi Neydi?

Atatürk, Hatay meselesiyle 1936'dan beri çok yoğun bir mesai harcamaktaydı. Ülke ne zaman bir dış gaile ile uğraşsa, içeride aynı zamanda devreye sokulacak bir sorunu yaratmak, Batılıların Osmanlı Devleti'nden bu yana uyguladıkları bir emperyalist oyundu. Gene öyle olmuş, Güney'de Hatay meselesi gündeme gelir gelmez, Doğu'da Dersim denen bölgede yeniden bir Kürt ayaklanması gecikmeden devreye sokulmuştu.

Bu bölgedeki feodal yapı, binlerce Alevi, Kürt, Alevi-Kürt yurttaşı zulüm altında inletiyor, onların emek gücünü yok pahasına sömürüyordu. Bu bölgede Osmanlı'dan beri devlet yoktu. Devlet ne zaman elini uzatmaya, bölgede görünmeye kalksa bir isyanla karşılaşır.

Halkın bir bölümü Müslüman Alevi, bir kısmı Müslüman Kürt-Alevi, bir kısmı da Hristiyan Kürt Ermeni'siydi. Bunun dışında bir miktar Türkmen aşiretleri de vardı. O nedenle, bu bölgeyle ilgili olarak bir Kürt isyanından, örneğin Dersim İsyanı'ndan bahsederken, bütün Kürtlerin isyan halinde olduğu sanılmamalıdır. Aksine bu isyanda pek çok aşiret mensupları isyancıları değil, Hükümet güçlerini desteklemişler, onların yanında yer almışlardır. Onlar hiçbir zaman örneğin Dersim olaylarını bir soykırım gibi görmemişler, aksine kendilerinin de kurtuluşunu sağlayan, geç kalınmış bir hareket olarak değerlendirmişlerdir.

Bunun nedeni çok basittir: Bölgedeki Alevi aşiretleri, Osmanlı Devleti'nin Alevi karşıtı politikaları nedeniyle, "Alevilerin görüldükleri yerde katli vaciptir..." yolunda verilmiş fetvalar nedeniyle yüzlerce yıl boyunca bu bölgedeki Müslüman Kürt aşiretleri tarafından sürekli taciz edilmişler, hatta zaman zaman katledilmişlerdir.

Şii Alevi ile Sünni Kürt kavgası hep olagelmiş, bölgede Alevilerin değil, Kürtlerin egemen güç olması için de Osmanlı Devleti elinden geleni yapmıştır. Örneğin bölgedeki nüfuzlu Kürt Beyleri Paşa yapılmış, bu beylerden devlet pazarlık usulü ve belli miktarda vergi almış, bölge halkının ne vergi ödeyeceği ise bu Ağa-Paşaların insafına bırakılmıştır.

Bölgedeki "Hristiyan Kürt Ermenileri" ise bir diğer büyük sorun olarak varlıklarını korumuşlardır. Örneğin bu aşiretler, bölgedeki 1915 Ermeni tehciri (zorunlu göç) olayında tehcir edilen pek çok Ermeni kafilesini basıp, zaten savaş nedeniyle sayıları yetersiz olan jandarmaları öldürerek, kafileyi gönderildikleri bölgeye değil, Dersim bölgesine götürmüşler ve kendi aşiretlerine katarak güçlerini artırmışlardır. Bugün Dersim bölgesinde, kimliklerini saklayarak Kürtleşmiş, iki milyon dolayında Ermeni'nin yaşamakta olduğu bilinmektedir.

Bu olayın bir diğer olumsuz yansıması ise sevk edildikleri yerlere ulaşmayan çünkü Dersim'e kaçan ve kaçırılan bu Ermeniler, "yolda Türkler tarafından öldürülmüş" sayılmışlar, bu da Türkleri zor durumda bırakmıştır.

Böylece bölgedeki dengeler bozulunca, yörenin Müslüman Kürt ve Müslüman Alevi aşiretleri ile Hristiyan Kürt-Ermeni aşiretleri arasında din-mezhep ve rant kavgası hep var olmuştur. Devlet bölgede olmayınca, aşiretler kendi güvenliklerini kendileri sağlamaya çalışmışlar, bunun sonucu olarak da bölgede hukuksuzluk, huzursuzluk hiç eksik olmamıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında batıda Plevne düşüp, Çar II. Nikola'nın amcası Grandük Nikola Nikolayeviç komutasındaki bir Rus ordusu Tuna'yı atlayarak bugünkü Yeşilköy'e karargâhını kurduğunda, bir diğer Rus ordusu da Kafkaslardan inip Trabzona kadar bölgeyi işgal etmişti. Bu Rus ordusunun bölgedeki en büyük destekçisi de, yörenin Kürt Ermenileri olmuştu. Ne zaman Ruslar Kafkaslardan inseler, bölgedeki Kürt Ermenilerden bu desteği görmekteydiler.

Öte yandan aşiretler arası rant, mezhep, tarikat kavgaları kanlı hesaplaşmalara kadar uzanırken, devlet bölgede bir tek mahkeme binasını bile bulunduramıyordu. O yüzden sorunları, aşiret reisleri, şihlar, şeyhler, seyyitler geleneksel yoldan çözüyorlar, zavallı köylü ise buna katlanmak zorunda kalıyor,

karşı gelemiyordu. Zira direnecek ne ekonomik gücü vardı ne de onu koruyacak devlet gücü.

Bölgenin egemen ağaları bu düzenin sonsuza değin sürmesini istiyorlar, devletin bölgeye gelmesiyle bu nüfuzlarını kaybetmek istemiyorlardı. Halkın uyanmasına engel olmak için okul açtırtmıyor, açılanı yakıyor, karakolları basıyor, kışlaları vuruyordu.

Devlet, çağlar gerisinde kalmış bir yaşamı sürdüren bölge halkının yaşam standardını artırabilmek için bölgeye yol, köprü, hastane, demiryolu, fabrika götürmek, okul açmak istiyor; egemen ağalar ise bunu yöre halkına "devlet gelirse askeriyle gelir ve bizi ya yok eder ya da sürer... Onun için burada devleti görmek istemiyoruz. Yol da yaptırtmayız, kışla da kurdurtmayız, karakol da..." fikrini, Osmanlı dönemini örnek göstererek telkin ediyorlardı.

Yavuz Sultan Selim-Şah İsmail döneminden gelen Sünni-Şii kavgası bölgede sürekli canlı tutuluyordu.

Cumhuriyet yönetimi bu artık böyle sürmeyeceği için 1924'ten beri uğraş veriyordu. Önce Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey bölgeye gönderilmiş ve nelerin nasıl yapılması gerektiği konusunda bir rapor hazırlatılmıştı (2.2.1926).

Ardından Diyarbakır (sonra Elazığ) Valisi Cemal Bardakçı bölgede tetkik gezisine çıkmış, hazırladığı raporu İçişleri Bakanlığı'na göndererek hükümete sunmuştu (1926). Ekonomi Bakanı Celal Bayar uzun bir raporla yapılması gerekenleri anlatmıştı. Son olarak da İsmet Paşa, üstelik 16 ili içine alan bir seyahat yaparak hükümete yapılması gerekenleri uzun bir raporla sunmuştu. Cumhuriyet yönetiminin bu duruma seyirci kalmayacağı belliydi.

Bütün bunların sonunda da Dersim'in adı Tunceli'ye çevrilerek TBMM'de çıkarılan bir yasa ile buranın vilayet olmasına karar verilmiş ve böylece bölgeye bir vilayette olması gereken tüm hizmetler götürülerek bir an önce uygarlığın getirilmesi çabalarına girilmiştir.

Buna tepki gösteren bazı aşiretler Şeyh Seyit Rıza önderliğinde ittifak yaparak karakolları basmış, erleri şehit etmiş, köprüleri yıkmış, destek vermeyen aşiretlerin köylerini talan etmiştir.

Gönderilen nasihat heyetine, vilayet olmak istemediklerini, Meclis'in bu yasayı geri almasını, vergiyi Osmanlı dönemindeki gibi ancak pazarlıkla verebileceklerini, asker ise vermeyeceklerini adeta bir ultiatom gibi Ankara'ya bildirmişlerdir.

Bunun üzerine askeri hareket başlatılmıştır. Zira Cumhuriyet yönetimi bu çemberi kırmakta kararlıdır. Egemen devlet olmanın da gereği budur.

Aslında Dersim meselesini iyi anlayabilmek için, o bölgenin coğrafi, sosyokültürel, ekonomik ve tarihsel yapısını çok iyi analiz etmek zorunludur.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Tunceli, doğusunda Bingöl, batısında Malatya, kuzeyinde Erzincan ve güneyinde Elazığ illeri ile çepeçevre kuşatılmış olup 7774 kilometre karelik bir alana sahiptir. Tarihte bu bölge Dersim adıyla anılmaktadır.

Genişliği 100 km derinliği 30 km olan Munzur (Mercan) Dağları, Dersim'in kuzeyini bir set gibi kaplamaktadır. Bütün geçitleri temmuz ayından eylül ayı sonuna, bazen de ekim ortalarına kadar geçişe müsaittir. Diğer zamanlar ise karla kaplıdır. Küçükgöl Dağı (Bobyebaba Dağı)-Koçkerekbaba Dağı hattının kuzey tarafı Dersim'in en sarp, bölgesidir. Bazı aşiretler (Kalan, Abbasan, Kırgan, Bahtiyar, Beyit uşakları) sıkıştıkça bu bölge içindeki en sarp vadiyi teşkil eden Kutu Deresi'ne sığınmışlardır. Burada binlerce kişiyi barındırabilecek mağaralar mevcuttur. Dersim'in batı kısmında, Çemişgezek'in 10 km kuzeyindeki Ali Boğazı, Kutu Deresi gibi sarp ve yüzlerce insanı barındırabilecek mağaralara sahip çok geniş bir vadiyi teşkil etmektedir. Bu bölgeler bazı aşiretlere yurt olduğu gibi, bazı kanun kaçakları için de sığınak olmuştur.

Osmanlı Dönemi

Osmanlı devrinde idari teşkilatta ilk olarak Erzurum Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak gördüğümüz Dersim, Tanzimata kadar bölgedeki beylerin hâkimiyeti altında merkezi otoriteden uzak bir şekilde yönetilmiştir. Devlet, coğrafi açıdan erişilmesi son derecede zor olan bu bölgede bir sorun çıktığında, olayı bastırmakta zorlandığı için, konuyu yerel beylerle çözmeyi yeğlemiş, bu durum da günümüzde bu bölgede

halen sürmekte olan aşiret düzeninin devamına ve bölgede feodal bir yapının kemikleşmesine yol açmıştır.

Fransa'dan etkilenererek 1788-1789 tarihlerinden sonra yapılan idari düzenlemelerle birlikte, ilçelerin mülki amiri olarak kaymakamlıklar ihdas edilmiş ama tüm bu makamlar mahalli beylere verilmiştir. Böylece bölgedeki tüm kaymakamlar, bölgenin Kürt beylerinden oluşmuştur. Bu durum ağa ve seyyidler için büyük bir nüfuz kazanmasına ve bölgedeki asayişin daha da bozulmasına neden olmuştur.

Bütün bunların üstesinden gelmek üzere, her alanda ıslahat hareketlerine girişen III. Selim, özellikle döneme uygun, o güne göre çağdaş bir ordu kurmasına, her alanda yenileşme hareketlerine hız vermesine rağmen, bu yeniliklere daima karşı çıkan yobaz kesimin tepkisiyle karşılaşmış, yeniçerilerle birleşen bu güruh Kabakçı Mustafa isyanı sonucunda padişahı katletmiş, devletin belki de çağdaşlaşması için son şansı ne yazık ki heba olup gitmiştir (1807).

Kabakçı Mustafa isyanını bastırarak III. Selim'i kurtarmak üzere Rumeli'den yola çıkan Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa ne yazık ki geç kalmıştır ama gericilerin tahta geçirdiği IV. Mustafa, bu kez Alemdar tarafından tahttan indirilerek, yerine II. Mahmut'un geçmesi sağlanmıştır (1808). Sadrazamlığa getirilen Alemdar Paşa bu isyanı çok kanlı bastırarak düzeni yeniden kurmuş ama sonuçları Dersim olaylarına kadar yansıyan büyük bir hatayı da yapmıştır.

Nedir o hata? Etkileri günümüze kadar nasıl uzanır? Şöyle uzanır...

Tüm ülkede sarsılan otoriteyi yeniden kurmak isteyen Alemdar Paşa, bu konuda neler yapılabileceğini saptamak üzere "yerel güçlerle", "ayanlarla" görüşme, onların da fikirlerini alma yoluna gitmiştir. Bu görüşmeler sonunda tespit edilen ve belli esaslardan oluşan bir belgeyi böylece Padişah II. Mahmut, ayanlarla karşılıklı olarak imzalamak zorunda kalmıştır. Bu, Osmanlı Devleti'nde ilk kez karşılaşılan bir durumdur ve 7 Ekim 1808 tarihinde imzalanan ve tarihe "Sened-i İttifak"olarak kaydedilen bu belge ile padişah artık yerel beyleri, ayanları resmen tanımaktadır, bunun karşılığı olarak da ayanlar ve yerel güçler de devlet otoritesini (lütfedip) kabul

edeceklerdir. Bunun diğ er bir anlamı "aksi halde kabul etmeyebileceklerdir".

Böylece adeta padişahın otoritesi, pazarlık haline getirilmiştir ve özellikle Merkeze uzak olan  rneğın Doğu Anadolu'da Kürt Beyleri'nin nüfuzu bu nedenle çok artmış ve bugünkü feodal yapının oluşmasına neden olmuştur. Daha sonra, yeniden isyan eden yeniçerilerin başkaldırması  zerine II. Mahmut, Alemdar Mustafa Paşa'nın yardımına gitmeyecek, bu isyan sonucunda Alemdar  ld r lecek (Kasım 1808), daha sonra padişah yeniden tüm gücü elinde toplamaya çalışacaktır.

Doğu Anadolu'da sık sık çıkmakta olan başkaldırılar daha kolay def etmek için 1860-1877 yılları arasında Osmanlı yönetimi Hozat ve Mazgirt'te birer kışla yaptırmış, bu kışlalarla Dersim'e nüfuz etmeğe çalışmıştır. Dönemin padişahları Sultan Abdülmecit ve Sultan Abdülaziz'dir. Buna en büyük tepkiyi ise Osmanlı yönetiminin bölgeye atadığı Kaymakam ünvanını taşıyan kişiler, yani yerel Kürt Beyleri göstermiştir.

Dersim ağaları, nüfuz ve güçlerinin zayıflayacağı endişesiyle sadece Osmanlı'nın girişimlerini engellemekle kalmamış, aynı zamanda 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında Ruslara yardım vaadinde de bulunmuşlardır. Hozat ve Mazgirt kışlarındaki asker cepheye alınınca, aşiret ağaları bu merkezlere hücum ederek kışları yakmışlar ve kasabaları talan etmişlerdir. Osmanlı-Rus harbi sırasında ve 1892 yılına kadar Dersim aşiretlerinin yaptıkları bir çok saldırı, ancak kuvvet kullanılarak bertaraf edilmiştir. Ne var ki, bölgedeki Osmanlı varlığını ortadan kaldırmak için saldıranlar daima Kürt aşiretleri olmuş, bölgedeki asker hep savunmada kalmıştır.

1893-1905 yılları arasında, Sultan II. Abdülhamit döneminde de Dersim'de karışıklıklar devam etmiştir. Bir taraftan Ermeni isyanları devam ederken, sık sık Kürt başkaldırılılarıyla devlet uğraşmak zorunda kalmıştır.

Meydana gelen olaylar üzerine, civar köy ve kasabaların, devlete başvurarak tecavüze uğradıklarını beyan eden şik yetleri olmuştur. Hükümet bazı ıslahat girişimleri düşünmüşse de, bu yaklaşım düşünceden ileri gidememiş, bu sebeple Dersim eşkıyalarının soygunculuk hareketleri devam etmiştir.

1907'de, bu kez Kureyşanlı aşiretinden Ali Çavuş, 2000 kişi ile Kiğı köylerine saldırmıştır. Aynı zamanda Hozat'ın Koçuşağı, Şamuşağı ve Resik aşiretleri de Kemah ve Çemişgezek köylerine saldırmış, birçok eşya ve hayvan gasp ederek insanları öldürmüşlerdir. Köylüler ise köylerini boşaltarak kasabalara sığınmak zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine yeniden bir askeri harekât yapılmıştır. 4-5 gün süren bu harekât asilerin dağıtılması üzerine sonlandırılmıştır.

1907 yılındaki harekât hava ve arazi koşulları nedeniyle arzu edildiği şekilde bitirilememiş ve Dersim aşiretleri sonuçtan daha da cesaretlenmişlerdir.

1908 yılında tekrar ve bu kez daha çok aşiretin katılımıyla büyük bir isyan daha başlamıştır. Osmanlı hükümetinin yeterli reaksiyonu göstermemesi üzerine bu isyan hareketi daha da cesaretlenerek güç kazanmıştır. Bunun üzerine birlikler takviye edilerek isyan bastırılmış ve asiler dağıtılmıştır. Fakat harekât iyi sevk ve idare edilmemiş ve halkı silahtan tecrit etmek asıl hedef olması gerekirken bu konu üzerinde gerekli özen gösterilmemiştir. Bu nedenle harekât amacına ulaşmamıştır.

1911-1912 ve 1914 yılları arasında Dersim'de birtakım olaylar meydana gelmişse de önemli bir hal almamıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine bölgede büyük bir gerginlik yaşanmış ve 1916 yılında da büyük bir isyan patlak vermiştir. Bu durumdan yararlanmak isteyen Ruslar, Ermenilerle birlikte yöredeki isyanları desteklemiştir. Ne var ki, Rus ve Ermenilerin bazı aşiret mensuplarına olumsuz davranmaları üzerine, Dersim aşiretlerinden bazıları Ruslar aleyhine dönmüş, bu durumu değerlendiren Türk kuvvetleri isyanı tamamen bastırmıştır.

Cumhuriyet dönemine kadarki olaylar bu şekilde özetlenebilir.

Cumhuriyet yönetiminin birinci hedefi, ülkeyi hızla bir çağdaş devlet olarak yeniden yapılandırmaktır. Devrimin lideri olan Mustafa Kemal, "çağdaş uygarlık düzeyini" aşılması gereken bir hedef olarak belirlemiş ve tüm ulusunu, böyle bir hedefe ulaşabilmek için gerekli reformlar konusunda sık sık tüm ülkeyi baştan başa gezerek bilgilendirmiştir. Ülkenin en yoksul ve ihmal görmüş yöresinin Dersim bölgesi olduğunu bilmekte, özellikle bu bölgeye her türlü hizmetin süratle gö-

türülmesi gereğini sık sık yinelemektedir. Elbette bunun kolay olmayacağını, bölgedeki feodal yapının devamında çıkarı olan şeyhlerin, seyitlerin, ağaların arkalarına aşiretleri alarak buna olanak vermemeye çalışacaklarını bilmektedir. Ama devrimin lideri, Doğu Anadolu'daki bu feodal zinciri kırmakta kararlıdır.

Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey

Devlet bir taraftan Doğu'da 1925 yılında patlayan Kürt (Şeyh) Sait isyanıyla uğraşırken, diğer taraftan da Dahiliye Vekâleti (İçişleri Bakanlığı), Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'den, Dersim ile ilgili bir rapor hazırlamasını istemiştir. Hamdi Bey hazırlamış olduğu raporunda "Kürtleşme", "Aşiretlerin Hareket Tarzı", "Çabaların Yetersizliği", "Ağaların Ağırlığı" konularına değinmiş, Dersim'de süratle ve kati bir şekilde genel tedip harekâtının yapılması gerektiğini bildirmiştir. Tedip, yöre halkını terbiye etme, edebe davet etme harekâtı demektir.

Diyarbakır Valisi Cemal Bey

Daha sonra bu kez Dersim'i tetkike memur edilen Diyarbakır Valisi Cemal (Bardakçı) Bey'in bizzat dolaşarak hazırladığı raporunda ise, "Kürt-Türk Sorunu", "Hükümet Nüfuzunun Eksikliği", "Dersim'in Islahı Projesi" gibi konulara yer verilmiştir.

Bunlarla yetinilmemiş, Cumhurbaşkanı Atatürk bizzat İçişleri Bakanı ve İçişleri Bakanlığı'nın diğer müfettişlerinin de bölgeyi tümüyle gezerek rapor hazırlamalarını istemiş, Genelkurmay Başkanlığı'nın raporları doğrultusunda Dersim ıslahatının zorunlu olduğuna kanaat getirilmiş ve esaslar belirlenerek uzunca bir programa bağlanmıştır.

İsyan Öncesi Durum

Bu raporlar neticesinde, 2510 sayılı "İskân Kanunu" 7 Haziran 1934'te TBMM'de müzakere edilerek kabul edilmiştir. Bu kanunla aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği kısaca aşiret hayatı sona erdirilmiştir.

Bu kanun, Osmanlı Devleti'nin bir türlü uygulamaya cesaret edemediği fakat Cumhuriyet hükümetlerinin kesinlikle görmezden gelemeyeceği Doğu'daki feodal yapıya son verme konusunda yönetimin ne kadar kararlı olduğunu göstermektedir.

İşkân Kanunu ile başlayan Dersim'in güvenliği çalışmalarının bir devamı olarak 25 Aralık 1935 tarihinde TBMM tarafından çıkarılan 2884 sayılı kanunla Tunceli Vilayeti kurulmuştur. Kanunda Dersim adı, "Tunceli" olarak değiştirilmiş, ayrıca Korgeneral rütbesinde bir kişi Vali ve Komutan olarak görevlendirilmiştir. Bu vali ve komutan Dördüncü Umum Müfettişliğinde, Umumi Müfettiş olmaktadır. Görevlendirilen kişi, Korgeneral Abdullah Alpdoğan'dır.

Dersim'in Tunceli'ye dönüştürülerek vilayet yapılmasındaki asıl sebep, bölgeye vilayet düzeyinde hizmet götürmek, kaldırılan aşiret hayatına karşı geleceği belli olan, konargöçer düzenin ürünü aşiretlerin isyanı halinde duruma derhal müdahale etmektir. O güne kadar tüm bölgeye hükümdar gibi hükmeden şeyh, ağa, bey, seyit gibi kişilerin bu imtiyazları kaybedecek olmaları nedeniyle tüm güçleriyle isyan edecekleri açıktır. O nedenle bölgede askeri birlikler, müfettişlik emrinde olarak bekler duruma getirilmişlerdir.

4. Genel Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan bölgedeki gergin durumun farkına vararak yayımladığı bir tebliğ ile Dersim'deki bütün aşiretlerin silahlarını teslim etmelerini istemiştir. Ancak birçok aşiret buna yanaşmamıştır. Dersim halkının ve isyancıların lideri Seyit Rıza daha da ileri giderek, Korgeneral Abdullah Alpdoğan'dan TBMM'nin Dersim hakkında çıkardığı kanunu kaldırmasını, vilayet olmak istemediklerini, Dersim için, Kürtlerin özel ve milli haklarını sağlayan bir "özel idare"nin kurulmasını istemiştir.

1937 Yılı Harekâtı

Devletin bölgede güç kazanmaya başlaması üzerine, birtakım iç ve dış faktörlerin sonucu, ağa, şeyh ve seyitlerin yönlendirdiği huzursuzluklar ardı ardına ortaya çıkmıştır. Seyit Rıza'nın önderliğinde devlet aleyhine bölgede yoğun bir propaganda başlatılmış ve neticesinde aşiretler arasında toplan-

tılar yapılmış ve devlete bir ulti­matom verilmesine karar verilmiştir. Bu ulti­matomda;

- İçimize karakollar yapmayacaksınız.
- Köprü ve yol yapmayacak, silahlarımıza dokunmayacak­sınız.
- Kaza ve Nahiye merkezleri kurmayacaksınız.
- Her zaman olduğu gibi pazarlık usulü vergi vereceğiz.
- Askere ise kimseyi göndermeyiz, denilmek­teydi.

Bu talep edilenler, Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliği ile bağdaşamazdı, üstelik, dünya savaşının galiplerine karşı bir Kurtuluş Savaşı vererek kurulan bu devletin, Padişah'a bile kafa tutmaktan çekinmeyen hiçbir hükümeti böyle bir zilleti kabul edemezdi. O halde çatışma kaçınılmaz görünüyordu.

İlk olay Harçık Deresi üzerinde, Pah (Kocakoç) ile Kahmut arasındaki tahta köprü­nün 21 Mart 1937 gecesi yakılması ve Kahmut ile Pah arasındaki telefon hattının kesilmesi ile başlamış, sonrasında ise 26 Nisan tarihinde Askisar Karakolu'na, 27 Nisan'da ise Taht Komutanlığı'ndaki bölüğe saldırı düzenlenmiştir. Saldırlara bölgede bulunan birliklerle karşılık verilmiştir. Bu sıralarda alınan duyumlarla Dersimlilerin bu şekilde saldırılarına devam edeceği öğrenilmiş ve 4'üncü Genel Müfettişlik birlikleri takviye edilmiştir (1 Mayıs itibariyle 122 Sb., 4683 Er., 234 gayri muharip er).

1 Mayıs saat 20:00'de eşkıya gruplarının birliklerimize saldırmaları üzerine müsademe sabaha kadar devam etmiş, sabaha karşı eşkıya ormanlık alanlara dağılmıştır. Durumun bugünkü, "Bölgede özerk idare istiyoruz. Alıncaya kadar da silahı bırakmayacağız..." diyen, zamanında da üzerine kararlılıkla gidilmeyip hafife alınan PKK olayından ne farkı vardır?

3 Mayıs 1938'de hava kuvvetlerine bağlı bir uçak filosu aşiret reisleri toplantı halinde iken bölgeyi bombalamıştır. Genelkurmay Başkanlığı'nın 3 Mayıs tarihinde verdiği emirde, 1 Mayıs'tan beri asi kuvvetlerin saldırılarına sadece savunma ile mukabele edilmesi nedeniyle asilerin cesaretlendiği belirtilmiş, ayrıca bundan sonra asilerce yapılacak saldırılara karşı taarruzla karşılık verilerek sonuç alınması istenmiştir. Ayrıca birlikler takviye edilecektir. Saldırıların devam etmesi, hü-

kümet güçlerinin de buna karşılık vermesiyle Dersim sorunu geniş bir hal almıştır. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu, 4 Mayıs 1937'de tenkil (nakletme, bastırma, uzaklaştırma) harekâtına dair gizli bir karar almış, bu kararda isyana şiddetle karşı konulması ve bir an önce bitirilmesi istenmiştir. Birlikler yeniden takviye edilmiştir.

4. Genel Müfettişlik, Mayıs'taki takviyelerle birlikte 17. Tümen, 17. Tugay, Tunceli Vilayet Jandarma Komutanlığı, Tayyare Alayı'ndan oluşmaktaydı.

Devam eden tarama faaliyetlerinde sıkıştırılan eşkıya grupları ile yapılan çarpışmalarda ağır zayıat verdirilmiştir. Temmuz sonunda ayaklanmaya katılan aşiretlerin bölgelerinde taranmamış hiçbir yer kalmamış, fakat Seyit Rıza henüz yakalanamamıştır.

16-17 Ağustos gecesi harekete geçen birliklerce, Seyit Rıza ve yordakçılarıyla yeniden müsademeye girişilmiş, bu esnada 30 kadar asi öldürülmüş ve harekâta 18 Ağustos'a kadar devam edilmiştir. 9 Eylül'de Seyit Rıza'nın yeri tespit edilmiş, yakalanması için yeni bir harekâtın hazırlıklarına devam edilirken, 10 Eylül 1937 günü, Seyit Rıza silahsız olarak iki kişi ile birlikte Erzincan Jandarmasına teslim olmuştur.

Atatürk elbette Dersim'e bir an önce huzurun gelmesini ve bölgenin egemeni olan aşiretlerin baskısı ve talanı altında yüzlerce yıldan beri yaşam savaşı vermekte olan diğer aşiretlerin bir an önce tüm bu baskılardan tamamen kurtarılmasını arzu etmektedir.

1932'de, Dolmabahçe'de kendisini ziyarete gelen bir Diyarbakır heyetine hitap ederken gömleğinin kolunu sıyırmış ve kolunu ve damarlarını göstererek "Hepimiz aynı cevherin damarları gibiyiz" demiştir.

Ülkede yaşayan tüm insanlarımızın aynı derecede öneme sahip olduğuna işaret etmiştir. Ama hiç kimseye özel bir ayrıcalık verilmeyeceğini tekrarlamıştır.

Bu husus Anayasalarımızda da "Hiçbir kişi, aile, sınıf ve zümreye imtiyaz tanınamaz" şeklinde tanımlanmıştır.

Bu tarihlerde hükümet Nyon Konferansı ile, Atatürk ise Nyon ve "şahsi meselem" dediği Hatay meselesiyle çok yakından ilgilidir ve izlenmekte olan politika konusunda Atatürk ile

Başbakan İnönü arasında bir gerginlik yaşanmaktadır. Nitekim 18 Eylül 1937 akşamı Çankaya'daki sofrada bu gerginlik kopmaya yol açmış, ertesi gün İnönü, hastalığı neden gösterilerek görevinden istifa etmiştir. Artık Bayar dönemi başlamaktadır.

O halde, Seyit Rıza'nın yakalanmasından yani 10 Eylül 1937'den 9 gün sonra İnönü fiilen Başbakanlıktan çekilmiştir ve artık 10 Kasım 1938 tarihine kadar 14 ay boyunca Başbakan Celal Bayar'dır.

Seyit Rıza'nın Ekim ayında başlayan mahkemesi bu nedenle Bayar dönemine rastlar ve 15 Kasım'daki oturumda sonuçlanır. Mahkeme sonucunda 11 kişi idama, 33 kişi ağır hapse mahkûm olmuş, idama mahkûm olan 4 kişinin cezası yaşlı olmalarından dolayı hapis cezasına çevrilmiştir. İdam cezaları aynı gün infaz edilmiş ve 1937 dersim isyanı sona ermiştir.

Mahkeme safhasının Bayar dönemine rastlaması hiçbir şey ifade etmez. O dönemde İnönü görevde olsaydı da mahkeme gene aynı sonuca varacaktı, zira ortada somut bir suç vardı, cezası da yasalarda belirtilmişti.

1938 Yılı Harekâtı

1937 isyanında ele geçirilemeyen ve Tunceli arazisine saklanan eşkıyalar birkaç ay sonra yeniden soygun, talan, propaganda, silahlanma ve devlete karşı birleşme faaliyetlerine başlamıştır. Kör Abbas, Kecel ve Baluşağı aşiretlerine mensup eşkıya grubunun 2 Ocak 1938 günü asker kaçaklarını aramakla görevli Jandarma birliğini pusuya düşürülerek 8 askerimizi ve Mercan karakolunu basarak iki erimizi şehit etmesi üzerine, 21 Mart 1938'de, Haziran'da yapılacak tenkil ve silah toplama harekâtına karar verilmiştir. Demek ki hükümet, bölgede güvenliği tamamen sağlamak için Haziran ayında bir tenkil (nakil) ve silah toplama harekâtını planlamış ama Ocak ayındaki bu olay üzerine bu planı öne çekip Mart ayında uygulamaya koymuştur.

Hükümetçe alınan karara göre 1938 yılında yapılacak faaliyetler şunlardı:

- Kış aylarındaki olayları yapanların tedip edilmesi,
- Asker bakaya ve kaçaklarının takibi,

- Silah toplamanın ikmali,
- İsyancıların nakli ve bu isyanlara katılmadığı gibi hükümet güçlerine destek verenlere ise tapu verilmesi,
- Bölgede yatırımlara devam edilmesi.

Atatürk, hükümetin aldığı bu kararları Başbakan'ıyla görüşür ve mutabakatını bildirir.

4. Genel Müfettişlik, harekâtını Mercan Deresi, Merho Deresi ve Kalan Deresi temizleme safhâları olarak 3 aşamada gerçekleştirecektir.

11/12 Haziran gecesinden itibaren tedip bölgesine girilmeye başlanmıştır.

29 Haziran'a gelindiğinde tenkil kuvvetlerinden 60 yaralı ve 33 şehit verilmiş, isyancılardan ise 163 kişi ölü ve yaralı olarak ele geçirilmiş, 866 kişi ise güvenlik güçlerine sığınmıştır. Başbakan Celal Bayar, 30 Haziran'da TBMM'de daha ciddi tedbirlerin alınması kararını işaret etmiştir. Artık 3. Ordu harekâta dahil edilecektir.

Bu askeri müdahale başlayınca koşup devlet güçlerine sığınan 866 kişi de şüphesiz o bölgenin insanıdır, Kürttür, Alevidir. Ama diğer isyancı aşiretlerin de kölesi durumundadır, onların karşısında güçsüzdür, yıl boyu çalışmasının, emeğinin karşılığı elde ettiğini bir anda bu eşkıyalara kaptıran, buna karşı gidip sığınacak, şikâyetini bildirecek bir kapısı olmayan, marabalardır. Ama işte şimdi nihayet güvendedir.

4. Genel Müfettişlik tarama ve tedip faaliyetlerine 8 Ağustos'a kadar devam etmiştir. 3. Ordu Müfettişliği harekâtı ise gerçekte fiilen bir tedip niteliğinde olmayıp, 4. Genel Müfettişliğin bu bölgede yaptığı harekâtın tamamlanması niteliğindedir. Harekâtın amacı, bölgedeki halkı silahtan tamamiyle tecrit etmek, Tunceli'nin her sene ayrı ayrı sahâlârında beliren haydutluğa tamamen son vermektir.

Tunceli bölgesi 7 iç bölgeye ayrılmış ve her birine birer tümen tahsis edilmiştir. Harekâtın 10 Ağustos'ta başlayıp 10 gün sürmesi, 26 Ağustos'u kesinlikle geçmemesi planlanmış ve 17 Ağustos'ta sona ermiştir. Harekâtın sonunda adları daha önceden belirlenmiş binlerce kişi yakalanmış ve emredilen bölgelere sevk edilmiştir.

Bu harekât esnasında Munzur dağlarına kaçarak yakanamayan Koç Uşağı aşireti daha sonra köylerine geri dönmüş ve civar köylerde tekrar soygunculuğa başlamışlardır. 3. Ordu Müfettişliği'nin harekâtının ikinci safhasının amacı Koç Uşağı aşiretidir. 6 Eylül'de başlayan harekât için iki bölge belirlenmiştir. Harami Deresi-Hozat uzanımı hattının doğusu 3. Tümen, batısı 8. Kolordu sorumluluğundadır. Harekât, 15 Eylül'de tamamlanmıştır.

İsmet Paşa'nın Şark Raporu

İsmet Paşa'nın Kürt Raporu adlı yayın, Başbakan İsmet İnönü'nün bölge hakkındaki 1935 tarihli raporu ile 1. Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in 1936 yılındaki raporunu içermektedir. İki raporda da önemli tespitler bulunmaktadır. Bu tespitlerin en önemlileri şu anda da bizleri yakıdan ilgilendiren Kürtçülük hareketleridir.

Raporda Kürtçülük hareketinin dış bağlantılarından bahsederek önemli örnekler de verilmektedir. Suriye'de Kürtlük için çalışan Bedirhan oğullarının girişimiyle Fransız akademisyenler tarafından bir Kürtçe alfabe hazırlandığı tespit edilmiştir. Erivan'da kurulan Enstitüler Kürtçülük propagandası yapmaktadırlar. ABD Boston'da çıkan Ermenice Baykar dergisi Kürtçülük propagandası yapmaktadır. Rusya'nın, Kürt halkına yardım için çalıştığı ve Ermenilerle işbirliği yapıldığı bilinmektedir.

1935 yılında Erivan'da toplanan Kürdoloji Kongresi, Kürt bölgelerinde Türk tesirini kırmak, Kürt tarihi yazmak, Kürdistan haritası çıkarmak, Kürtçe lehçeleri birleştirerek tek Kürt dili vücuda getirme amacıyla oldukları bilinmektedir. Suriye'de çeşitli Kürt örgütleri bulunmaktadır; Hoybun, Kürt İttihat, Hâlâskarani Kürt, Kürtçe Konuşan İslam ve Hristiyan, Kürt Teavün, Kürt Fukaraperver, Kürt Dilini Tamim, Kürt-Nasturi Birliği, Türk Hilafet, Taşnak, Hoybunculara Müzahir Süryani, Hidyetül İslamiye, Çerkezler, Nakşiler tarikatı. Bu oluşumlar Kürtlük bilincinin yerleşmesi için durmadan çalışmaktadırlar.

Kürtler ve Ermeniler, Süryani, Yezidi ve Asurileri de kullanarak büyük Ermenistan ve Kürdistan Birliği için çalışmaktadırlar. Bunlar isyana kalkmak için Türkiye'nin savaşa girme-

sini beklemektedirler. Sorun ciddidir, "Kürtlük cerayanının Türkiye Cumhuriyeti için yapabileceği zararın önüne geçmek, çaresini aramak zamanının gelmiş, çatmış hatta geçmekte olduğu" belirtilmektedir. Umum Kürtlük meselesi henüz halledilmemiş ve programlanmamış vaziyettir.

Sonuç

Netice olarak, çok üst seviyede hazırlanan bu iki raporun bölgedeki sorunları önemsedikleri, devletin etkinliğini artırmak başta olmak üzere bugün Türkiye'nin gündeminde pek olmayan iskan politikaları üzerinde durdukları, Kürtleri Türklüklerini unutmış kişiler olarak kabul ettikleri, sosyoekonomik hususlara nispeten daha az önem verdikleri görülmektedir. Yöredeki sorunun bugüne kadar çözülmemiş olması önerilen çözümlerin etkili olamadığı veya uygulanamadığını ortaya koymaktadır.

Bütün bu gelişmeler olurken, Atatürk 1 Haziran-26 Temmuz tarihleri arasında Savarona'da, daha sonra ise Dolmabahçe'dedir ve hastalığının son ve en kritik dönemlerini yaşamaktadır.

Sonuç olarak, çeşitli dış ve iç nedenlerin de büyüttiği ve 21 Mart 1937-16 Eylül 1938 tarihleri arasında meydana gelen Derişim İsyanı, devletin kararlı tutumu sayesinde sonlandırılmış, isyanın elebaşları yargılanarak cezalandırılmıştır.

Bu çapta büyük isyanların bastırılması esnasında, ne yazık ki sivillerin de büyük zarar ve kayıp vermeleri kaçınılmaz olmaktadır. Burada asıl dikkat edilmesi gereken husus, eşkıyanın köşeye sıkıştırılınca sivil halkı kendilerine siper ederek kaçma girişimleri olmuştur. Bölgedeki askerin muhtemelen yarısı Kürt kökenli olmalıdır. Yaşlı, genç, çoluk çocuğun üzerine askerin görerek, bilerek ve isteyerek ateş ettiğini iddia etmek insafsızlıktır ve Cumhuriyet Ordusu'nun böyle bir sicili yoktur. Her şeye rağmen olay son derecede üzücüdür ve 10.000 dolayında cana mal olmuştur. Buna karşılık gene bölgede yaşayan, eşkıyanın sürekli baskısı ve zulmü altında inlerken şimdi devletin güvencesine kavuşan yüzlerce diğer aşiret mensupları da devlete sığınmış, adeta yabancı devletin boyunduruğundan kurtarılmış ve bu aşiretlere tapuyla toprak dağıtılmıştır. Bunların sayısı ise çok daha fazladır.

O nedenledir ki, çok partili döneme geçişten itibaren, Dersim (Tunceli) çoğunlukla Atatürk'ün, İnönü'nün partisine oy vermekte, her Alevinin evinde ve Cem Evleri'nde mutlaka Türk Bayrağı ve Atatürk'ün resmi, Hz. Ali'ninkiyle yan yana asılı bulunmaktadır. Eğer şimdi malum çevrelerce ve bilinen nedenlerle soykırımcı gösterilmeye çalışılan Atatürk ve İnönü'den Alevilerin bir nefreti söz konusu olsaydı, sonuç böyle olur muydu?

Esasen bu isyanın temel nedenlerinden biri de, şeyhlerin Osmanlı'dan beri ellerinde tuttıkları köyleri, toprakları kaybedecekleri korkusu, önü sonu bölgede bir toprak reformunun yapılacağı kaygısıdır. Bunun en güzel kanıtı, Atatürk'ün 1 Kasım 1937 Meclis açış nutkundaki şu yalvarışıdır:

"Efendiler! Topraksız Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nu çıkartınız. Size yakarıyorum..."

Diktatördü denen lider, Dersim isyanının birinci evresinin sonunda işte böyle yalvarıyor ve Doğu'daki Kürt köylüsünün toprağa kavuşturulmasını istiyordu. Meclis'teki bu konuşmayı, kendileri de Meclis'te olan CHP'li Kürt aşiret reisleri elbette beğenmediler. Eni sonu o toprakları kaybedeceklerini biliyorlardı. Tam iki ay sonra 1 Ocak 1938'den itibaren daha büyük ölçüde yeniden harekete geçmelerinin nedeni budur.

Bütün bu gerçek ve somut örnekleri görmezden gelip de isyanları, "bir jandarmanın bir Kürt kadına tecavüzüne bağlayan..." anlayışın yanında yer almak, kabul edilemez.

"24 Haziran 1914 günü, bir Sırp anarşisti Saray Bosna'yı ziyaret eden Avusturya-Macaristan veliahtını öldürünce, I. Dünya Savaşı başladı..." argümanı ne kadar saçmaysa, bu iddia da o derecede saçmadır.

2 Haziran...

Yatta ilk gecesini Dersim'e ilişkin raporları okuyarak geçiren Atatürk, ertesi sabah saat 08.00'de uyandı. Bu iyiye alametti. Her zamanki alışkanlık burada da devam etmekteydi. Sabahleyin önce orta kahvesini içmiş, kanepenin ortasına entari pijaması ile bağdaş kurarak oturmuş ve gazeteleri okumuştur. Arkasından banyosunu yaptı. Berber Mehmet'e traş olduktan sonra spor bir kıyafetle güverteye çıktı. Oldum olası

kahvaltı sevmez, hep kısa tutardı. Şimdi hastalık nedeniyle iyice kısıtlama geldiği için sıradan bir kahvaltı sonrası çalışmaya başladı.

Yatta henüz ikinci günüydü ama programı yüklüydü. Yatın orta salonunda önce Başbakan Bayar, İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya ve İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'ı kabul etti; iç politika, dış politika, İstanbul'un imar projesi üzerine bilgi aldı. Başbakan ve İçişleri Bakanı özellikle Dersim'deki gelişmeler hakkında bilgi verdiler. Bu mesele- nin Hatay davasına bir zarar vermemesi için atılması gereken adımlar konusunda görüşlerini bildirdiler. Bunları dinledikten sonra kendi direktiflerini bildirdi.

İstanbul Valisi ise kentteki imar projeleri hakkında geniş bilgi sundu. Beraberinde getirdiği projeyi dikkatle inceledi ve süratle bitirilmesi talimatını verdi. İçişleri Bakanı Ş. Kaya'ya da bu konuda gereken yardımın yapılması uyarısında bulundu.

Ardından Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu kol başkanlarını kabul etti. Sürdürmekte oldukları çalışmalar hakkında bilgi aldı, kendi görüşlerini onlara aktarıyordu ki, dışarıdaki telaşlı koşuşmaları fark etti. Başbakan Bayar kriz geçirmişti. Doktorlar derhal müdahale ettiler. Teşhis: Karaciğer krizi. Bayar da yatağa düşmüştü. Atatürk, hastalığın özellikle karaciğerden geldiğini öğrenince, kendi derdini unutmuş, Bayar'la meşgul olmaya başlamıştı...

Akşam yemeğinden sonra da, Savarona'da kalan doktorlarıyla kendi durumu hakkında görüş aldı. Bütün doktorlar Prof. Dr. Fissenger'in tekrar davet edilmesi konusunda fikir birliği içindeydiler. Bayar da Savarona'ya çıkar çıkmaz doktorlardan bu konuda destek rica etmişti. Sonunda bu davetin yapılmasına karar verildi.

O gece saat 24.00'te dairesine çekildi.

"Ben hasta yataktayım, Celal Bey de hasta yatıyor. Fevzi Paşa'nın şekerı var, o da hasta. Ne olacak, bilmem?" Atatürk bu isimleri sayarken İnönü'nün adının geçmeyişi çevredeki-lerin hemen dikkatini çekmişti. Belli ki kırgınlık sürmekteydi. O günlerde İnönü İstanbul'a gelmese de sık sık Atatürk'e bej renkli zarflar içinde özel mektuplar göndermekteydi. Bunları

okuduktan sonra Atatürk, başucundaki komodinin çekmesinde biriktiriyordu (Kılıç Ali, Atatürk'ün vefatından sonra yediemin tayin edilen Nafi Atıf Kansu'nun bu mektupların tamamını İnönü'ye verdiğini yazmaktadır).

Sofraya hizmet eden garsonlardan Cemal Granda izinden yeni dönmüştür. Cemal'in güvertede ayakta gördüğü Atatürk'ün karnına şaşkınlıkla baktığını fark eden Kılıç Ali yaklaşır:

"Atatürk'e niye öyle garip garip bakıyorsun..."

"Ben izne çıkalı daha ne oldu? Bu kadar kiloyu nasıl almış, ona bakıyorum!"

Kılıç durumu kulağına fısıldayarak açıklamak zorunda kalır, gördüğünü olur olmaz yerde ağzından kaçırmaması için...

"Çelebi, Atatürk hasta. O gördüğün şişmanlık değil. Sakın bir yerde ağzından kaçırdığını görmeyeyim."

Atatürk, Cemal'e şaka yollu "Çelebi" adını takmıştır. Dostları da öyle seslenirler.

3 Haziran...

Muhteşem bir İstanbul sabahına gözlerini açtığında saat 08.00'dir. Sabahlara kadar süren uzun Çankaya geceleri artık gerilerde kalmıştır. İyi ki de öyle olmuştur... Yatış ve kalkış saatleri, doktorlarını fazlasıyla mutlu ve umutlu kılmaktadır. Bunu bir akşam öncesi Atatürk tarafından kabul edildikleri zaman da kendisine açıkça belirtmişlerdir. Şimdilik her şey kontrol altındadır.

O gün dairesinden çıktığında, üzerinde blömaren (deniz mavisi) ceket ve beyaz klanel pantolon, beyaz iskarpin, aynı renkte kasket vardı. Kış güvertede bambu takımlardan bir şezlonga oturdu. Maiyetindekilerin de çevresinde oturmalarına izin verdi, onlarla sohbet etti.

Öğle vakti yemeğini her zamanki üst salonda yedi. Merdivenlerden çıkarken biraz zorlanıyordu ama şimdilik aldırıyordu.

Öğleden sonra kısa bir Boğaz turu yapmak istedi. Saat 17.00 sularında Savarona, Dolmabahçe'den Yeşilköy-Florya'ya doğru yol alırken, O, kış güverteden ayrıldı, Ülkü'yü çağırttı, sonra

elini tutarak onunla birlikte kumanda köprüsüne çıkan merdivenlere yöneldi. Yatın üst köprüsüne çıkmıştı. Buradan şehri seyrede seyrede, Marmara'dan püfür püfür esen serin rüzgâra göğsünü gere gere bir saat kadar dolaştı. Yatın etrafından geçen teknelerin, limandaki gemilerin selam ve ihtiram düdükləri arasından Savarona gerçekten de bir kuğu gibi süzülerek geçiyor, Atatürk tezahüratlara el sallayarak yanıt veriyordu.

İstanbul, Savarona'nın kaptan köşkünden daha da muhteşem görülüyordu.

Yeşilköy, Florya bordalandıktan, buralarda bir saat kadar gezindikten sonra yat, aldığı emir üzerine Boğaz'a yöneldi. Sahilden Savarona'yı gören İstanbullular çılgına dönmüşlerdi. Sağlığıyla ilgili büyük endişe içindeki yurttaşlar şimdi birdenbire Savarona'yı karşılarında görünce önce şaşırmış, sonra da ferahlamışlardı. Tezahürat Boğaz'ın her iki yakasından da yankı yapmaktaydı.

Hava sertleşince kaptan köprüsünden inmiş, kış güverteye geçmiş, halkı oradan selamlıyordu. Anadolu Feneri geçildikten bir süre sonra Dolmabahçe önlerinde şamandraya bağlanmak üzere geri dönmüştü. Bu kadar gezi bile onu yormuş, ateşi çıkmıştı.

Nöbetçi Yaver C. Tolga, saat 23.00'te uykuya çekildiğini Nöbet Defteri'ne kayıt düştü.

4 Haziran...

Bugün Savarona gün boyu demirli kalır. Daha doğrusu yat, 24 Haziran'a kadar, 21 gün boyunca Dolmabahçe önünde demirli kalacaktır. Kısa bir gezintide bile ateşinin çıkması, doktorlarını olabildiğince endişelendirmiştir. Zira Fiessenger gitmeden önce, bu ani ateşlenmelerin çok riskli olduğunu özellikle belirtmiştir. O nedenle gezilere uzunca bir ara verilmiştir. Saat 08.30'da uyanmış, 23.50'de de yatmıştır. Bilinen kişiler dışında yatta konuşu yoktur. Yiyecek olarak perhiz yemekleri, yağsız püreler, şekersiz kompostolar verilmeye başlanmıştır ve bunları büyük bir iştahla yemekte, en çok da sütü severek içmektedir.

Gramofon ise sürekli çalmaktadır. Kimi zaman Klasik Türk Musikisi Heyeti şarkılarını, Deniz Kızı Eftalya'nın billur

sesli şarkılarını, Fransız melodilerini, Yunan sirtoları ve kasap havalarını, kimi zaman ise bunların hiçbirini değil, Hafız Kemal'in derin ruhani akisler uyandıran Mevlit'ini büyük bir huşu içinde dinler.

Bir gün yatta misafir bulunan Ruşen Eşref Ünaydın'a, "Sen görmeyeli ben yeni âdetler edindim; sessiz kalamıyorum. Bu makine işte böyle yirmi dört saat kapımda çalışıyor!" der.

Bu alışkanlığı bir hayli zamandan beri, daha doğrusu hastalıktan bu yana artmıştır.

Örneğin Kılıç Ali de "Mersin'de iken, konakta gramofon sesini duyunca Atatürk'ün uyandığını, ses kesilince de uyuduğunu anlardık" demiştir. Aynı gün, Dolmabahçe'den Süreyya Anderiman Paris Büyükelçimiz Suat Davaz'a bir yazı göndererek 5 kalem daha ilaç siparişi veriyordu.

Atatürk artık yeni konumunu kabullenmiştir. Fakat o vaziyette iken bile şıklığına önem vermektedir. Karnı şiştiği için hiçbir pantolonu olmayacağından, yat için özel bir elbise diktirmiştir: Beyaz pantolon, üzerine lacivert ceket, içine spor bir beyaz gömlek, ayağına beyaz ayakkabı.

Gömlek, spor da olsa renkli olamaz. Atatürk hiçbir zaman renkli gömlek giymemiştir.

Hasta haline rağmen, bu görüntüsüyle de çok yakışıklıdır... O gece de saat 23.50'de uyur.

5 Haziran...

Saat 09.00'da uyanıp 24.00'te yattığı, sakın geçen günlerden biridir.

Yat bütün gün Dolmabahçe önünde demirli kalır. O da gün boyu uzanır, dinlenir, gazeteleri okur, ajans dinler. Vakit geçmek bilmez, kitap okur. Gramofon ise hep çalmaktadır.

Sınava girecek çocuk gibi heyecanlıdır. Florya'daki geçirdiği göğüs ağrısı, Saray'a dönerken gelen kriz, Paris'e derhal jurnallenmiş (!), Savarona'ya çıkılan ilk gün de Prof. Dr. Fiessinger'in ikinci kez davet edilmesine karar verilmiştir. Profesörün gelişi yakındır. O gelinceye kadar enerji toplamalıdır.

6 Haziran...

Saat 09.00'da uyanır, gece bu kez daha da erken, 22.30'da yatar. Üstelik İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Savarona'da konuğudur.

O durumda bile şaka yapmaktan geri kalmaz... Şükrü Kaya'yı Savarona'ya davet etmiştir. Durumun hassasiyeti nedeniyle ve niçin çağrıldığını bilmediğinden, Şükrü Bey bu davet konusunda kimseye, bakan arkadaşlarına bile herhangi bir bilgi vermemiştir.

Hareket etmek üzere hazırlığını yapmış, gazetelere bakarken Anadolu Ajansı kaynaklı bir haber gözüne ilişir:

"Şükrü Kaya, Atatürk'ün misafiri olarak bir müddet Savarona'da kalacaktır."

Bakan, şaşkına döner. Bu konu Meclis'te, hükümette, hatta dış basında yanlış yorumlara yol açabilir. Kendisinin bile saklı tutmakta yarar gördüğü haberi, ajansa kim sızdırmıştır? Bunu derhal öğrenmesi için özel kalemini Anadolu Ajansı'na gönderirken, kendisi de İstanbul'a hareket eder.

Atatürk Savarona'da İçişleri Bakanını muzip muzip gülerek karşılar:

"Maşallah, artık bize resmi tebliğlerle misafir oluyorsun..."

Şükrü Kaya haber kaynağının kim olduğunu anlamıştır. "Öyle emir buyurmuşunuz" diye yanıtlar Şükrü Bey.

Atatürk'ün yanıtı ise her şeyi anlatmaktadır.

"İki gün sonra doktorlar gelecek, yeniden muayene olacağım. Senin de bulunmanı istedim..."

Öyle bir kişiliktir ki, muayene sonunda duyacağı her şeye hazırdır. Şükrü Kaya aynı zamanda CHP Genel Sekreteri'dir. Onun da olup biteni kulaklarıyla duymasını istemektedir. Kendinden sonrası için, Cumhuriyet için titizlenmektedir. Bir terslik olursa, bazı kıpırtıların bir yerlerden baş göstereceğini tahmin etmektedir. Hükümetin ve Meclis'in alması gereken tedbirler varsa, buna zaman kazandırmak istemektedir.

Çünkü, "Benden sonra tufan" anlayışı Atatürk'te yoktur.

Üstelik bu daveti yaparken, Prens Bahaeddin Sami meselesini de bilmemektedir. Bilmediği halde bu duyarlılığı göstermektedir. Türk-İngiliz ilişkileri zarar görmesin diye, bu konu O'na hiç aktarılmamıştır. İngiltere, Sami'nin teklifini reddettiği, İngiliz borsası da istenen parayı vermediği için o mesele zaten kendiliğinden kapanıp gitmiştir.

7 Haziran...

Gene olaysız bir gün geçirir. Sabah 07.00'de uyanır, gece 23.00'te yatar. Perhizine dikkat eder. Doktorların uygun görmeyeceği hiçbir şey yapmaz. Çünkü bunların hepsinin yarın gelecek olan Fiessenger'e aktarılacağını bilir.

Zaten ilk gelişinden bu yana geçen üç aydan beri, Neşet Ömer İrdelp, Atatürk'ün hastalığında olan tüm gelişmeleri, alınan tedbirleri, verilen ilaçları, uygulanan tedaviyi muntazam olarak Paris'e rapor etmekte, zaman zaman da iki profesör telefonla karşılıklı konuşmaktadırlar.

Bunları değerlendirdiğinde Fiessenger, İstanbul'a ikinci gelişinde Atatürk'ü daha iyi bulacağını ummaktadır.

8 Haziran...

Nihayet beklenen gün gelir. Fiessenger işte Savarona'dadır. Hastası da karşısında.

Fiessenger ne kadar kendini gizlemeye çalışsa da, kanının çekildiğini hisseder. Atatürk'ü bu kadar kötü bulacağını ummaz doğrusu. Fakat sonradan Atatürk'ün Hatay için çıktığı Mersin seyahatini doktorlardan dinleyince, bütün bu kötülemenin ondan kaynaklandığını anlamıştır.

Çankaya'da 45 gün uygulanan tedavi, Türk doktorlarla birlikte kararlaştırılmış olan tedavidir ve başarılı da olmuş, beklenen sonucu doğurmuş ve Atatürk'ü ayağa kaldırmıştır.

Ama Atatürk ayağa kalkınca, bir türlü oturmak bilmemiştir... Sorun da belli ki, işte buradan kaynaklanmıştır. Artık ne olmuşsa olmuş, sonuçta bu tablo ortaya çıkmıştır. Önemli olan, şimdi bundan sonra ne yapılabileceğinin saptanmasıdır.

Böylece Fiessenger ve Türk doktorlar Atatürk'ü uzun uzun muayene ederler. Her doktor kendi uzmanlık alanındaki bul-

guları saptamaktadır. Daha sonra da ortak bir konsültasyon yapılır. Atatürk'ün talimatıyla Şükrü Kaya da oradadır ve tüm konuşmaları dinlemektedir. Konsültasyon sonucu, maalesef "siroz" çıkmıştır.

Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp'in teşhisi doğrulanmış olmaktadır.

Dr. Neşet Ömer İrdelp, Cumhuriyet'in daha ilk günlerinden itibaren Atatürk'ün aile doktorudur. Dolayısıyla son 15 yılda da hep Atatürk'ün yanında olmuştur. Belli ki O'nun içki ve sigarasıyla en çok uğraşan da kendisidir. Yıllardır Atatürk'ü bu konularda uyaran doktor, şimdi O'nu Savarona'da çaresizce çırpınırken görüp de elinden bir şey gelmeyince, kim bilir ne kadar üzülmemektedir!

Bir fıkra gibi anlatılan fakat tamamen gerçek olan bir anıyı burada hatırlatmakta fayda vardır. Atatürk'ün henüz bu kadar kötülemediği bir dönem. Muhtemelen 1937 sonlarına doğru olsa gerek. Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp Atatürk'ü Dolmabahçe'de ziyaret eder. Sohbet esnasında Atatürk sorar:

"Doktor, son zamanlarda bana birkaç keredir ateş geliyor. Eskiden böyle bir şey olmazdı. Sebebi nedir?"

İrdelp Hoca, hazır Atatürk'ün kendisi şikâyetçi olunca, bu fırsatı kaçırmak istemez:

"Efendim, bu bir ihtardır!"

Atatürk Hoca'nın ne demek istediğini anlar:

"Yaaa. O halde biraz teenni (yavaş gitme) ile hareket etmek lazımdır!" der ve konu kapanır. O akşam yemeğe İrdelp Hoca da davetlidir. Konuklar sofradaki yerlerini alırlar, Metrdotel içki servisine başlar.

Bu esnada Atatürk'ün sesi duyulur:

"Bana koyma. Hoca'nın ifadesine göre ihtar vaki olmuş. Bir müddet alkolü keselim!"

Hemen arkasından ekler:

"Bu demek değildir ki, ben içmiyorum diye arkadaşların zevklerine mani olalım. Sen beyefendilere koy, onlar içsinler! Bilhassa Neşet Ömer Bey'e koyunuz. Madem ki beni men ediyor, benim yerime o içsin."

Neşet Ömer Hoca, tavsiyesinin Atatürk tarafından tutuluyor olmasından memnundur. O nedenle de keyifle içmektedir. Oysa o güne kadar Hoca'nın iki kadeh içtiğini gören yoktur. Aradan bir süre daha geçer ve Atatürk'ün sesi tekrar duyulur:

"Doktor! Hayli senedir içtiğimiz alkolü böyle bir anda bırakıvermek de bilmem doğru mudur? Bunu yavaş yavaş bırakmak zannederim daha iyi olacak. Mesela bu akşam birkaç kadeh içeriz ve bunu tedricen azaltarak sonunda tamamen bırakırız!"

Arkasından da metrdotel'e kadehini doldurmasını emreder. Bir yandan içer, bir yandan da şu hikâyeyi anlatır:

"Bismark çok şampanya içermiş. Doktorlar artık alkolü kesme zamanının geldiğini kendisine ima etmişler. Bismark doktorları dinledikten sonra, 'Söyledikleriniz doğru olabilir. Fakat ben doktorumu terk ederim de, şampanyayı terk etmem' demiş!"

Kılıç Ali'nin anlattığına göre, Atatürk bu hikâyeyi aktarıırken Neşet Ömer Hoca da buram buram terlemektedir. Hiç şüphe yoktur ki, bu anlatılanlar tümüyle doğrudur. Ama sonuçta bakalım kim haklı çıkmıştır? Haklı çıkan ne Bismark'tır ne de Atatürk. Haklı çıkan Dr. İrdelp'tir.

Şimdi işte o İrdelp Hoca, bu Atatürk'ü bir tek gün daha fazladan yaşatabilmek için Savarona'da buram buram terlemektedir. Bu manzarayı da Kılıç Ali, hemen yakınlarından hüüzünle izlemektedir...

Konsültasyon sonunda doktorlar raporlarını yazmak üzere çekilince, Atatürk Şükrü Kaya'ya sorar:

"Ne diyorlar Şükrü?"

"Bağırsak ve karaciğer rahatsızlığı. Perhiz, istirahat ve tedaviyle geçer diyorlar."

"Bu akşam Fiessenger senin misafirin olsun Şükrü, onu Florya'ya götür, çay içir. Baş başa konuşursunuz, ama her şeyi konuşursunuz..."

Mülkiyeli olan yani tıptan anlamayan Şükrü Kaya, bu kadar doktor varken bu görüşmeyi yapma işini neden Atatürk'ün kendisinden istediğini anlamaz ama talimatı yerine getirir.

Akşam üzeri Fiessenger'i Florya'ya götürür, aksilik köşkte kimse yoktur. Bunun üzerine hemen Köşk'ün karşısındaki, Kılıç Ali'ye tahsis edilmiş olan eve giderler, Kılıç'ın eşi çay hazırlar, doktorla biraz sohbetten sonra Şükrü Kaya kafasındaki soruları sormaya başlar:

"Doktor, ben İçişleri Bakanı'yım ve Atatürk'ün partisinin Genel Sekreteri'yim. Muayenenizde, konsültasyonlarda bulundum. Meslekten değilim, bir şey anlayamadım. Aklıma gelen iki suali de orada sormadım. Ama sizden öğrenmek istiyorum: Atatürk bu hastalıktan ölür mü? Ve ne vakit ölür? Bana bu sualleri hükümet de, parti de, Meclis de soracaktır."

Dr. Fiessenger ciddileşir ve hüzünlü bir tavırla Atatürk'ü metheder:

"Şimdi hepimiz kazaya uğramış bir geminin içinde bulunuyoruz. Başımıza gelecek felaket beni de sizin kadar müteessir etmektedir. Atatürk tıbbın müdahalesi ve tabiatın yardımıyla daha iki sene yaşayabilir. Tıp tarihinde bunun misalleri çoktur. Fakat şimdi yata döneriz, barsak ve beyin kanamasından Atatürk'ü ölmüş de bulabiliriz. Onun için siz Cumhuriyet'in selameti için gereken tedbirleri şimdiden alınız" der.

Şükrü Kaya, Atatürk'ün "Her şeyi konuşursun..." demesinin sebebini Fiessenger'in ağzından böylece öğrenmiş olur. Ertesi sabah Atatürk Şükrü Kaya'ya, doktorla görüşüp görüşmediğini sorar. "Evet" cevabını alınca "Her şeyi, her şeyi, ama

her şeyi gördüğünüz mü?" diye tekrar sorar. Bakan bunu da onaylayınca Atatürk, "Anladın ya. Sen artık Ankara'ya dön, işlerinle meşgul ol" der.

Bir insan, ölümü nasıl bu kadar serin kanlı karşılayabilir ki!...

"Her şey, ama her şey" konuşulduğuna göre, ölüm olasılığının da konuşulduğu açıktır. Şükrü Kaya'nın bu konuda Atatürk'e vereceği bir müjde olsa, bunu koşarak gelir, zaten verir, dünyaya da ilan ederdi. Susmayı tercih ettiğine göre, ölüm kapının öbür tarafında, çok yakında demektir.

O halde İçişleri Bakanı bu durumda Ankara'ya hemen gitmeli, bir an önce işine gücüne bakmalıdır. Zira Fiessenger'in de söylediği gibi ölümün her an gelmesi olasılığı varsa, pusuda bu anı bekleyenler, gerçekten de Cumhuriyet için büyük tehlike yaratabilirler...

Atatürk'ün söylediği budur. "Anladın ya! Sen artık Ankara'ya dön, işlerinle meşgul ol!"

İstanbul'da Haziran ayı o yıl, mevsim ortalamalarının çok üstünde sıcak geçiyordu.

Buna bir çare bulunamamış, yattığı odanın duvarlarının dibinden tavana kadar buz kalıpları konmuştu, belki ortalığı biraz serinletir diye... Ama ne yapıldıysa, beklenen sonuç alınamamıştı.

Gün boyu güneş altında olan Savarona'nın güvertesinde ise gölgede bile otursa, bunalıyordu. Belki de biraz da hastalığının verdiği ateşlenmelerden dolayı, kendisi çok sıcak hissediyordu.

Fiessenger'in geldiği 8 Haziran günü İstanbul'da hava gene inanılmaz sıcaktı. Sıcak havayı birazcık olsun serinletmek için çözüm olarak güvertenin çeşitli yerlerine su leğenleri konmuştu, içlerinde buz kalıpları yüzen.

Bu leğenleri Şükrü Kaya'ya gösterdi.

"Bak Şükrü" dedi, "Şu leğenleri görüyor musun? Bu buz kalıpları bu leğenlerde nasıl yüzüyorsa, benim de bağırsaklarım karnımda öyle yüzüyormuş. Böyle insan yaşar mı?"

"Tabii yaşamaz ama" diye yanıtladı Şükrü Kaya, "Sizinki öyle değilmiş. Zaten suyun çekilmesine de karar verildi."

Atatürk, laf arasında Şükrü Kaya'dan önemli bir şey öğrenmiş oluyordu: Demek ki ıgneye su çekilecek... Karından su çe-

kilmesi ne menem bir şeydir, şimdi de belli etmeden bunu araştırmalıydı. Medical Larousse'dan hastalığının ne olduğunu, nasıl öğrendiyse, bunu da kısa sürede öğreneceğine emindi.

Öleceğini Biliyor...

Aslında Atatürk bu hastalıktan kurtulamayacağını biliyordu.

Medical Larousse'u okuyup incelemiş, bu hastalığın nedenli ölümcül olduğunu, öyle ya da böyle bundan kurtuluş olmadığını anlamış, hatta bu hastalığın nasıl bir seyir izleyeceğini dahi öğrenmişti. Yani Çankaya'daki tedavisi esnasında, herkes onun şezlongda sırt üstü uzanıp doktorların tavsiyelerini yerine getirdiğini sanarken, o yattığı yerden okuduğu Larousse'tan nasıl öleceğini öğreniyordu.

O yüzden doktorların kendisinden birçok şeyi sakladıklarını biliyor, yüzlerine vurmuyordu ama geleceği de görüyordu. Ne kadar ihtimam gösterilirse gösterilsin, en fazla bir ya da iki yıl daha yaşayabileceğini biliyordu. O zaman kararını hemen vermeliydi. Ya henüz ayakta durabiliyorken, gücü tamamen tükenmemişken son bir hamleyle, son sözünü de yerine getirmeli, Hatay'ı da kurtarmalıydı ya da fazladan bir ya da iki yıl daha yaşamayı yeğlemeliydi.

O, sadece ulusunun değil, tüm dünyanın gözünde bir kahramandı, kahraman kalmalıydı, kahramanca da ölmeliydi. O da bu yolu seçti.

Alalecele Hatay için Mersin'e gitmesinin sebebi buydu. Verilmiş bir sözü vardı. "Kırk asırlık Türk yurdu, düşman elinde esir kalamaz..." demişti ama işte hâlâ esirdi Hatay. O zaman derhal harekete geçmeli, en uygun zamanda da noktayı koymalıydı.

Peki, öleceğini bildiğini biz nereden biliyoruz? Kendi söylediği için biliyoruz...

Mersin'den dönerken, kompartımanda eski yaverleri, şimdinin milletvekilleri Cevat Abbas Gürer ve Salih Bozok ile gene milletvekili Kılıç Ali karşılıklı oturmaktadırlar.

Kılıç Ali'yi dinleyelim:

"'Salih' dedi Atatürk, 'ben öleceğim çocuk, bu hastalıktan kurtuluş olmadığını biliyorum...'

Bunun üzerine hepimiz, bunun da nereden çıktığını söyleyip güya ona moral vermeye davranınca da, bize döndü 'Ölümü istemek cesaret değildir ama ölümden korkmak da ahmaktır!...' dedi."

9 Haziran...

Atatürk bugün de erken kalkar (07.00) ve erken yatar (23.00).

O günlerde İnönü de Ankara'da hastadır ve safra kesesi iltihabı nedeniyle yatmaktadır. Bu haberi Atatürk'e İnönü'nün Özel Kalem Müdürü Vedit Bey bildirmiştir. Atatürk İnönü'nün sağlığıyla yakından ilgilenmekte ve her gün rapor almaktadır.

Fiessenger'den Ankara'ya gitmesini, İnönü'yü de muayene edip ne gerekiyorsa onların da yapılmasını rica eder.

Henüz Savarona'da yapılacak bir hayli iş vardır. Buna rağmen Fransız Profesör sabahleyin Ankara'ya gider, İnönü'yü muayene eder, yapılması ve yapılmaması gereken hususları anlatır, ilaçlarının tertibini yapar. İnönü ameliyat olmak istemektedir ama doktor bunu riskli bulur çünkü İnönü'nün şekeri vardır. Oysa ilaçla da iltihabı kurutmak mümkündür.

Doktor aynı gün İstanbul'a döner ve Atatürk'e İnönü konusunda endişe edecek bir şey olmadığı bilgisini verir, Ankara'da gördüğü tabloyu anlatır. Sonra da bir gün ara verdiği asıl işine diğer doktorlarla birlikte tekrar döner.

Aslına bakılırsa, Türk doktorların tüm teşhisleri doğrudur, tedaviye aynen devam edilmelidir. Ne yazık ki, Çankaya'da 45 günlük süreçte ne iyileştirme elde edildiyse, Mersin'e gidip dönerken tümüyle heba edilmiştir. Zaten çok gecikilmişken şimdi her şeye yeniden başlamak gerekmektedir. Fakat bu kez söylenilenleri Atatürk çok daha dikkate ve ciddiye almalı, adeta yırtınan doktorlarına biraz da kendisi yardımcı olmalıdır.

Fiessenger bunu bir daha kesin bir dille ifade eder.

Atatürk'ün yanıtı, "Her şeyden önce benim bir asker olduğumu biliyorsunuz!" olur.

Yani bir asker sözü vermektedir. Hiç değilse bu söz, ümit vericidir.

İşin teknik yanı, alınacak ilaçlar, yapılacak iğneler, izlenecek ve duruma göre uygulanacak çok seçenekli yöntemler ve

benzeri tıp alanını kapsayan her şey, o güne kadar tıbbın bile-bildiği her şey konuşulmuş, görüşülmüş, kayıt altına alınmış ve rapora dökülmüştür.

Bütün bunların dışında ayrıca Fiessenger bazı pratik önerilerde de bulunmuştur. Örneğin Atatürk yemeklerini yukarı salonda yiyordu. Bunun için merdiven çıkmak zorunda kalıyordu. Bu sakıncalıydı. Yemekleri alt salonda yiyecekti. Zaman zaman motorla kısa süreli gezi yapabilirdi ama kesinlikle bu uzun mesafeli olamazdı ve rüzgârda da kalmamalıydı.

Hiç üşümemesi son derecede önemliydi. Hastalığın bu aşamasında ciğerlerin soğuk alması, geri dönüşü olmayan sakıncalar yaratabilirdi. Gerisi hastalığın seyrine kalmıştı.

10 Haziran...

Fiessenger 8 Haziran'da gelmiş, o gün tüm doktorlarla beraber Atatürk'ün uzun uzun muayenesini yapmış, gereken konsültasyonun ardından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne iletilmek üzere bir rapor tanzim edilmiştir. Ertesi gün Ankara'da İnönü'yü muayene edip aynı gün İstanbul'a dönmüş, 10 Haziran akşamı da Türkiye'den ayrılmıştır.

Kılıç Ali'nin hiç değilse bir beş gün daha kalması için yaptığı ısrarlı ricalara rağmen, söylediği şeydu: "Beni bırakınız hemen gideyim. Burada bir gün daha kalırsam, anlıyorum ki derhal emrine gireceğim. O kadar güçlü adam, o kadar etkisi altındayım."

Fiessenger Paris Ekspresi'yle o akşam döndü. Üç ay sonra yeniden gelmek üzere.

Atatürk 00.15'te yattı.

11 Haziran...

Nöbet Defteri'ne bakıldığında, bugüne ilişkin verilen bilgi sadece Atatürk'ün "Sabah saat 09.00'da kalktığı, gece ise 22.00'de yattığı..." şeklindedir.

Oysa o gün, Dolmabahçe Sarayı'ndan Süreyya Anderiman Paris'e şu ilaç siparişini acilen bildiriyordu:

"Üç kutu ampoules Biolipase Haffman Roche stop adresi rue Crillon 10 stop Üç kutu ampoules Sodathormon Byla stop Acilen gönderilmesi saygıyla."

Bir taraftan yeni ilaç siparişleriyle ayakta durmaya çalışıyordu...

Diğer taraftan da Başbakan Celal Bayar'ı bugün Savarona'da kabul ediyordu. Belli ki gündem bir taraftan Dersim diğer yandan Hatay'dı... Bu konuda iç ve dış gelişmeler, özellikle Mersin ziyaretine ilişkin Avrupa başkentlerinde yapılan yorumlar konusunda bilgi alıyor, belli ki yapacağı yeni atağı planlıyordu.

12 ve 13 Haziran günleri de dışarıdan bakıldığında sakin geçmiş gibi görünüyordu. Gene erken yatıp, erken kalkmış, yat içinde yorulacak hiçbir şey yapmamıştı. Gramofon gene gün boyu açıktı. Yemeğini de zaten artık üst güvertedeki büyük salonda yemiyor, böylece merdiven çıkmak zorunda kalmıyordu. Gazeteleri daha ayrıntıda okuyacak vakti bulmuştu. Bol bol kitap okudu, ajansları takip etti. O günler konuk da almıyordu.

14 Haziran...

Yata çıktığı günden beri, nispeten geç, genellikle 09.30'da kalkıyor, 23.00 sularında da yatıyordu. O gün, Zürih'te doktora çalışmasını sürdürmekte olan manevi kızı Ayşe Afetinan'a aşağıdaki mektubu gönderdi:

"Afet,

H. R. Soyak ile benden mektup beklediğini bildirmiştin. Arzun her gün hatırımdadır. Şifahen (Başyaver) Celal'e telefonla bildirmek üzere söylemekteyim. Ancak henüz kendim bir şey tespit edemedim.

Vaziyetim şudur: Bence doktorların yanlış görüş ve hükümleri sebebiyle hastalık durmamış, ilerlemiştir. Vakit-siz ayağa kalkmak, yürümek, hususiyle burunda yapılan atuşman üzerine gelen kusma neticesi, yapılan istirahatleri hiçe indirmiştir. İstanbul'a gelince, hükümet reyimi almaya dahi lüzum görmeksizin Fişenje'yi getirtti. Yeniden tetkik, muayene yapıldı. Karaciğeri eski halinden

farksız ve karın birkaç kiloluk müterakim su ve gaz dolayısıyla şişkin ve defigüre bir halde buldular. Şimdilik Temmuz on beşe kadar yeni tretman ve yeni rejim tahtında repo apsölüyü zaruri buldular. Bunun esası da yatak ve şezlong istirahatıdır. Bu müddet sonunda Fişenjge tekrar gelecektir. Ahvali umumiye eyidir. Tamamen iadeyi afiyet ümit ve vağadi kuvvetlidir. Senin için asla mucibi merak ve endişe olmamalıdır. Serinkanlılıkla imtihanlarını vererek muvaffakiyetle avdetini bekler ve muhabbetle gözlerinden öperim.

İkamet için Savarona'yı tercih ettiler. Yat şimdilik Saray karşısında demirlidir.

Malumun olan devlet işleri için Başbakan ve diğer bakanlar sık sık gelip yatta misafir olmaktadır.

Nutkunu Şükrü Kaya Türkçe'ye çevirmektedir. Matbuata verilecektir.

K. ATATÜRK"

Mektup, hiçbir sözcüğü sadeleştirilmeksizin tamı tamamına buydu. Görüldüğü gibi Atatürk, doktorların teşhis konusunda geç kaldıkları kanısını taşıyordu. Gerçi bunu hiçbir zaman hiçbir doktora ima şeklinde bile hissettirmemişti ama bu mektup-taki açıklaması işte bu yoldaydı. Ne yazık ki, şimdi kapkara bir tablo ile karşı karşıya olunca, içinde bulunduğu durumun vahametini görüyor ve kabulleniyordu ama artık çok geçti.

Öte taraftan yurtdışından, özellikle de Fransa'dan bir süredir olumsuz bir haber alınmazken, *Europe Nouvelle* mecmuasında Ankara'yı harekete geçiren bir yazı görüldü. Başbakan Bayar'ın Atatürk'ü üç gün önce ziyaretinin nedeni de böylece anlaşılıyordu. Bu yazının tektzip edilmesi için onay alınmıştı.

14 Haziran günü Dışişleri'nden Paris Büyükelçiliğimize aşağıdaki telgraf çekildi:

"*Europe Nouvelle*'in son nüshasında 'Amazons Turques' başlığı altında inkılap pratiklerimize Türk kadının iştirakini vesile ederek Atatürk'ün sıhhatleri hakkında hı-lafı hakikat ve terbiyesizce bir yazı intişar etmiştir.

İki memleket münasebatının sıkı bir imtihan geçirdiği ve efkârı umumiyesinin fevkalade hassas bulunduğu böyle bir zamanda bu gibi neşriyatın yapacağı tesir, varestedir.

Vaki iki teşebbüse rağmen bu mecmuanın bu şekilde neşriyata devam etmesi şayanı dikkattir. Şimdiye kadar ciddi bir gazete olarak bildiğimiz bu mecmuanın neşriyatında görülen bu hal bizi idhalini (ithalini) menetmek tedbirine sevk edecektir.

Hükümet nezdinde bir daha teşebbüste bulunmanızı rica ederim."

Bunun üzerine Büyükelçi Suat Davaz gereken girişimlerde bulunmuş, Fransız makamları "Çok üzüldüklerini, bir daha böyle yayımlar olmaması için sıkı tedbir alacaklarını" bildirmişler, haftalık olan bu derginin yönetimi de "Bir kasıt taşımadıklarını, bundan sonrası için de tedbir aldıklarını" iletmışlerdir.

Aynı gün sevinilecek bir haber de Antakya'dan gelmiştir. Orgeneral Asım Gündüz başkanlığındaki Türk Askeri Kurulu ile Fransız Askeri Kurulu arasında Antakya'da görüşmeler başlamıştır.

Bu, uzun yıllar süren bir hasretin artık sonuna bir adım daha yaklaşıldığını gösteren önemli bir adımdır.

15 Haziran...

Bugün okyanusun ötesinden aldığı bir mektup onu mutlu etti. ABD'deki Mark Twain Cemiyeti'nin başkanı Atatürk'e gönderdiği bir mektupla, imzalı bir fotoğrafını istemiş, Atatürk de göndermişti. Gelen teşekkür mektubunda "Zamanımıza, geçmiş devirlerin Büyük İskender, Jül Sezar ve Napolyon'undan daha şanslı bir isim bıraktınız. Askeri ve sivil dehanız bütün insanlık tarihi üzerinde derinden etkili olmuştur" deniliyordu.

Günün geri kalan kısmı, her günden farklı olarak, yarın yapacağı toplantıya hazırlanmakla geçti. Yorulmaması isteniyordu ama Türkiye çok önemli bir süreçten geçiyordu, devlet işleri sürüyordu, bu şartlarda dinlenmesi söz konusu olamazdı.

16-17 Haziran 1938...

İki gün süreyle Başbakanı Celal Bayar, Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve daha sonra Maliye Bakanı Fuat Ağralı'yı kabul etti ve görüştü. Toplantıların iki gün sürmesinden içeriğinin ne olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerekti. Hatay meselesine ilişkin müzakereler sivil ve askeri heyetler arasında bir hayli zamandan beri sürüyordu. Başbakan ve Dışişleri Bakanı gelişmeler konusunda bilgi veriyor, konu hakkında talimatını alıyorlardı.

Ayrıca iç politikada Dersim'de süren operasyonlar, aynı anda uğraş verilen Hatay meselesi için Türkiye'nin elini zayıflatmaktaydı. Cumhuriyet, adeta iki cephede mücadele ediyordu. Bir taraftan Hatay'ı Fransa'dan, Dersim'i ise feodal yapının devamından yana olan aşiretlerden, seyit-şeyh-ağa zulmünden kurtarmaya, Cumhuriyet'in kazanımlarını bu yurt parçasına da getirmeye devlet kararlıydı. Mali durum, planlanan yatırımlar ve bunların finansal kaynaklarını da gözden geçiriyor, hiç ölmeyecekmiş gibi, ağırlarına rağmen çalışıyordu.

Çalıştığı zaman gözlerinin içi parlıyor, en ufak yorgunluk emaresi göstermiyordu. Nasıl olsa ertesi gün, gün boyu dinlenmeye vakti olacaktı. Devletin işi beklemezdi.

Ayrıca bugün onu çok gururlandıracak, sevindirecek bir gündü. Öz kızı olsa ancak bu kadar övünç duyardı: Sabiha Gökçen bugün tek kişilik bir uçakla Balkan turuna çıkıyordu.

Sevdiği iki doktoru, Kulak Burun Boğaz uzmanı Dr. Ziya Naki Yaltırım ile Göz Hastalıkları uzmanı Dr. Şakir Ahmet Ediz sürekli olarak Dolmabahçe'de kalmaktaydı.

Birgün Dr. Ediz'e sormuştu:

"Doktor! Ben şimdi hastalığın kaçınıcı devrindeyim?"

"Efendim, bunun devri yok, hastalık normal seyrini takip ediyor."

"Doktor, bırak bunları! Su almak ameliyesi güç ve tehlikeli midir? Bunları bana anlat."

"Efendim, su almak gibi mühim bir ameliye yok. Bu mevzu bahis de değil. Esasen bu ameliye o kadar basit bir şey ki, profesörler bunu asistanlarına yaptırırlar, o kadar ehemmiyetsizdir."

Oysa Atatürk bütün bu aşamaları bilmektedir. Okuduğu Larousse Medical'de günlerin neler getireceği tüm açıklığıyla anlatılmaktadır. Şimdi hangi noktada olduğunu bulmaya çalışmaktadır. Hazır, bir tıp doktoru olan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da yattadır. Bir de ona sormak ister:

"Doktor, hastalığın ikinci aşamasına geçmiştiz."

Bunun ne anlama geldiğini bilen Tevfik Rüştü sararır. Onu teselli etmek Atatürk'e düşer:

"Üzülme, doktorların bütün tavsiyelerini yerine getireceğim; belki bu tehlikeyi de böylece atlattırız" der.

19 Haziran Pazar...

Atatürk'ün bugün özel bir ziyaretçisi vardı: Romanya Kralı Karol.

Tevfik Rüştü de Savarona'da idi. Balkanlar'a ve Küçük Antant ülkelerine yönelik konuları görüştüler. Yaklaşan II. Dünya Savaşı olasılığı karşısında Kral, Atatürk'ün görüşlerini öğrenmek istiyordu. Romanya, Atatürk'ün öncülüğünde kurulan Balkan Pakti'nin bir üyesiydi. Yani iki devlet müttefiktiler. Buluşma bu nedenle kabul edilmişti. Yoksa Atatürk, özellikle yurtdışından ziyaretçi kabul edecek durumda değildi.

Aynı gün sabahleyin Romanya'dan gelen bir telgrafla, Kralın Köstence'den Nahlin yatıyla Karadeniz'e açıldığı, kısa da olsa bu vesile ile Atatürk'ü de ziyaret etmek istediği bildiriliyordu. Görüntü böyle veriliyordu. İşin aslı başkaydı. II. Dünya Savaşı kapıdaydı ve Majeste Karol, Atatürk'ün görüşlerini öğrenmek için İstanbul'a geliyordu.

Karşılama protokolünü Atatürk bizzat hazırlamıştı ve bu karşı tarafa da bildirilmişti. Buna göre Nahlin Yatı Savarona'nın biraz açığında demirleyecek, Acar Motoru, Kralı kendi yatından Savarona'ya getirecekti.

Savarona Kaptanı Sait Özege, gemi süvarisi sıfatıyla misafiri yatın iskele tavaasında karşılayacak, kendini takdim edip saygılarını sunmasını takiben Atatürk, cumhurbaşkanı sıfatıyla misafirini selamlayacaktı. Bu esnada cumhurbaşkanlığı ma-

iyeti bir adım geride, resmi kıyafetleriyle, muntazam bir sıra halinde bekliyor olacaktı.

Saat 11.00'de Nahlin Yatı Savarona açıklarında görüldü ve birkaç dakika içinde de Savarona'ya yaklaşarak her iki yat birbirini sancakla selamladı. Nahlin Savarona'nın 100 metre kadar açığında, provası İstanbul'a yönelik olarak demirledi. Bu sırada Majeste Kral, deniz kıyafetiyle yatın iskele bordasında bulunuyor, Savarona'ya bakıyordu.

Saat tam 12.00'de Acar Motoru, Kralı Nahlin'den aldı ve Savarona'ya getirdi.

Atatürk de mavi ceket, beyaz flanel pantolon, açık yakalı beyaz spor gömlek ve beyaz iskarpın giymiş olarak Savarona'nın iskele tavaasında yerini almıştı. Süvari Sait Özege, Atatürk'ün sağında ve tam merdivenin başında bulunuyordu. Atatürk'ün bir adım kadar sol gerisinde ise Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, yatta bulunan bakanlar, milletvekilleri bir sıra teşkil ettiler. Majeste Kral, kraliyet yaveri ve beraberindekiler Savarona'ya çıktılar.

Atatürk Kral Karol'un elini sıkarken Fransızca olarak "Hoş geldiniz" dedi. Birlikte iskele koridorundan Cumhurbaşkanlığı dairesine geçtiler. İki devlet başkanının görüşmeleri 1 saat 10 dakika sürdü. Daha sonra Kral, saat 13.15'te kendi yatına geçti. Yatların birbirini selamlamalarını takiben Nahlin Marmara'ya açıldı.

Bu ziyaretle ilgili bir anekdot hep anlatılır:

İkram sırasında Kral viski ister. Atatürk ise doktoruna bakmaktadır. Bir parmak kadar içmesine izin çıkar. Metrdotel bardağın dibine bir parmak kadar içki koyunca Atatürk itiraz eder: "Doktor bir parmak dedi. Yani böyle..." der ve işaret parmağını dik olarak bardağın yanına koyar.

Türk zekâsını ve mizah gücünü göstermesi açısından hoş bir anekdot. Fakat doğru değil. O gün servisi yapan kişi Cemal Granda'dır ve o gün kimsenin içki içmediğini, Atatürk'ün hastalığını bilen Kral Karol'un da çay içtiğini yazacaktır.

20 Haziran 1938...

Bugün hükümet, Atatürk'ün başkanlığında Savarona'da toplandı. Bir süredir bakanlar zaten gelip gidiyorlardı ama bu olağanüstü toplantı, artık bıçağın kemiğe dayandığını göstermekteydi. O nedenle Mareşal Fevzi Çakmak da toplantıdaydı. Belli ki Atatürk'ün sabrı tükenmişti, artık müzakere değil, sonuç istiyordu...

Sağlık durumunu elbette biliyor, ama öte yandan Hataylılara verdiği sözü de unutmuyordu. Bu konuyu en kısa zamanda bitirmeli, Hatay'ın bağımsız olduğunu bir an önce görmeliydi. Sonrası arkadan gelir, Hatay nasıl olsa Anavatanına katılırdı. Bu umutla Hatay bayrağını bile kendisi çizmiş, yöreye "Hatay" adını kendisi vermişti. Yoksa bölgenin adı İskenderun Sancağı idi.

Hatay'la bu kadar yakından ilgili olduğu için, Fransız Büyükelçisi Ponsot'ya "Hatay benim şahsi meselemdir" demişti... Hem de Cumhuriyet Bayramı resepsiyonunda. Dört buçuk saat süren ve tümüyle Hatay meselesinin görüşüldüğü bu olağanüstü toplantıda alınan kararlar, Avrupa'da da, Suriye'de de büyük merak konusu olmuştu.

Bakanlar Ankara'ya dönerken, adeta onları yorduğu için biraz mahcup, "Şu yatı, bir çocuğun oyuncağını beklediği gibi bekledim. Bana hastane, sizlere karantina olacağını nereden bilebilirdim ki!" dedi. Bakanlar gözlerindeki üzüntüyü sadece O'ndan değil, birbirlerinden de saklayarak tek tek vedalaştılar.

Bugün ayrıca, Atatürk'ün dün Savarona'da Romen Kralı Karol'u kabul edişine ilişkin Avrupa basınında yazılar çıkmıştı. Örneğin *L'Ordre*, *Le Matin*, *L'Humanite* gibi gazeteler lehimize yorumlara yer vermişlerdi. Bunlar elbette elimizi güçlendiren gelişmelerdi.

Bugünkü bir diğer güzellik ise çok sevdiği ve O'na Samsun-Havza yollarını anımsatan "Dağ Başını Duman Almış" marşının "Gençlik Marşı" olarak kabul edilmesi olmuştu. İleride gençlerin bu marşı, gerektiği her yerde, gür sesleriyle söyleceklerini hayal ediyor, müthiş coşku duyuyordu.

Nasıl duymasın ki?

Öndeki arabada, elinde bir kırbaç, ardından gelen iki araba... İçlerinde bir avuç yurtsever, liderlerinin hemen arkasında, havada kavisler çizen kırbacın ritmiyle coşmuşlar... Hep bir ağızdan söylüyorlar: "Güneş ufuktan mutlak doğar, yürüyelim arkadaşlar!" Ve devrime yürüyorlar...

O gün bir umutla söylenen bu marş gerçek oluyor, şimdi de yasal olarak Gençlik Marşı olarak kabul ediliyordu.

21-23 Haziran tarihleri arasında sadece dinlendi. Son birkaç günden beri aşırı yorulmuştu, bunu telafi etmeliydi. Üç günlük dinlenme ona yetti. Marmara'da bir yat gezintisi yapmaya karar verdi ama bunu yarın yapacaktı.

22 Haziran'da ise Genel Sekreter Soyak, Paris'e gene ilaç siparişi veriyordu:

"Atatürk'ün kullandıkları Listerin'den altı düzine alınıp faturalarla birlikte gönderilmesini rica ederim."

Belli ki bu ilaçların karaciğer ile bir ilgisi yoktur ve Atatürk bunu önceden de kullanmaktadır.

24 Haziran 1938...

Savarona'ya çıktığı ilk günden bu yana daha bir ay bile geçmemişti ama sıkılmaya başlamıştı. Kaç zamandır özlemle beklediği Savarona, tüm lüksüne rağmen bunaltıyor gibiydi. Yat gün boyu güneş altındaydı. Doğal olarak da tavanları basık olan kamaralar cehennem gibi sıcak oluyordu.

Deniz havası nemli olduğundan güvertede de uzun süre kalması sakıncalıydı. Henüz klima denen şey bilinmiyordu, havayı birazcık olsun yumuşatmak bu nedenle mümkün değildi. Belki bir çözüm olur düşüncesiyle, kamarasının duvarlarının önüne, tavana kadar buz kalıpları konulmuştu ama bu da bir işe yaramıyordu. Sadece seyir halindeyken esen rüzgâr, ortamı biraz serinletiyordu.

O gün öğle yemeğini maiyetiyle birlikte yemek salonunda yedi, daha sonra yemektekilerle yatın kış güvertesine geçti. Yat, 20 günden beri demirliydi. Marmara gezisi esnasındaki ateşlenmesi nedeniyle doktorlar böyle karar vermişlerdi. Hiç değilse Erdeğe kadar bir gezi yapmak istedi. Saat 14.00'te

Dolmabahçe önündeki şamandıradan palamarını alan Savarona, Marmara'nın lacivert sularını yara yara saat 18.00'de Erdek limanına girdi.

Yol boyunca Atatürk, Sultan Abdülaziz ve Sultan Abdülhamit dönemlerinde bahriyemizin ne kadar ihmal edilmiş olduğunu, bunun Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda ülkemize nelere mal olduğunu acı acı anlattı.

1876 yılına gelindiğinde Osmanlı borçlarının 200 milyon Osmanlı lirasına çıkmasındaki en önemli etken, İngiltere'den sonra dünyanın en güçlü ikinci donanmasını kurmuş olmamızdı. Bu yatırım doğrudu. Bu kadar uzun kıyıları olan bir devletin elbette güçlü bir donanmaya gereksinimi vardı. Fakat bu yatırıma öncülük eden Sultan Abdülaziz, "Ya bahriye isyan eder de gemiler Dolmabahçe'nin önüne demirleyip toplarını saraya çevirirse, sizi nasıl koruruz hünkârım?" diye soran çevresindekilerin aklına uymuş, donanmayı Haliç'e kilitletmişti.

Son derece şüpheli olduğu bilinen Sultan Abdülhamit de bu tedbiri sürdürmüştü. Böyle olunca da, tam da bu donanmaya gereksinim duyulan zamanda donanmamız bakımsızlıktan denize açılamamıştı. Sarayburnu'ndan uğurlanan donanmanın her gemisinin makineleri Büyükkada önlerinde durmuş, Trablusgarp için sevk edilecek olan asker, o yurt parçasına gönderilememişti (1911). Trablusgarp'ın kaybedilmesinde bu hususun payı elbette çok büyüktü.

Mısır o dönemde artık İngiltere'nin işgalinde olduğu için, karadan da asker sevk edememiştik. Enver Bey, Mustafa Kemal Bey, Fethi (Okyar) Bey, Ali (Çetinkaya) Bey, Fuat (Bulca) Bey, İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey gibi bir avuç Türk subayı sahte belgelerle ve kaçak olarak Trablus'a gönüllü gitmişlerdi. Mustafa Kemal'in taşıdığı kimlikte adı Mustafa Şerif, mesleği gazeteci olarak görünüyordu. Güya Trablusgarp'te olan biteni gazetesine yazmak için gidiyordu. Oysa orada bir tarih yazacağını henüz kimse bilmiyordu.

Atatürk bütün bunları, daha dün olmuş gibi tüm ayrıntısıyla anlatırken zaman nasıl da geçmişti... Türk Donanması'nın bazı gemileri o gün Erdek'teydi. Belli ki Atatürk bu nedenle ve bu arada donanmayı da ziyaret etmek için Erdek'i seçmişti.

Donanma Komutanı Amiral Şükrü Okan, başta Yavuz olmak üzere tüm filoyu tek sıra düzenine getirmişti. Her geminin mürettebatı da güvertelerinde tek sıra olarak dizilmişlerdi. Atatürk yatın baş güvertesinde ayakta duruyordu. Tam Savarona Erdek limanına girince, donanmanın selam topları gürlerken, güvertelerdeki mürettebat selam durumuna geçmişti.

Top sesleri üzerine halk sahile koşuşmuş, beklemedikleri Savarona'yı birdenbire karşılarında görmenin şaşkınlığıyla Atatürk'e yaptıkları tezahürat yeri göğü inletir olmuştu. Bir anda kasaba baştan aşağı bayraklarla donatılmış sahil bayram günlerindeki gibi ısl ısl aydınlatılmıştı.

Savarona demirleyince, Yavuz'dan ayrılan Amiral Okan, amiral forsu çekilmiş istimbotuyla yata geldi. Yatın kış salonunda oturdular ve Amiralden donanma hakkında bilgi aldı, takdirlerini iletti. Bu arada sahilde büyük bir telaş sürüp gidiyordu. Halk, Atatürk'ü aralarında görmek istiyor ve bunun gerçekleşeceği umuduyla da hazırlık yapıyordu.

Ortalık karardıktan sonra fener alayı düzenlenmiş, sahil baştanbaşa ışıklandırılmıştı. Eski günlerindeki gibi olsa mutlaka kasabaya çıkardı ama ne yazık ki, eski gücü artık yoktu. O nedenle Erdekliileri sık sık yattan selamlamakla yetinmek zorunda kaldı.

Amiral Okan'ın ziyareti yarım saat kadar sürmüştü ama o günkü mesai Atatürk'ü yormaya yetmişti. Saat 22.00 sularında dairesine çekilirken, yatın ve donanmanın projektörlerini sahile çevirmesini, sürmekte olan coşkuya katkı yapılmasını emretti ve ardından da 22.30'da yatın dönüş geçmesi talimatını verdi.

Sonunda dönme zamanı gelmişti. Muhteşem bir Marmara gecesiydi... Güvertede biraz uzunca kalmıştı. Kim bilir nelere dalıp gitmişti ki, O'nu bu rüyadan uyandırmaya kimse cesaret edemedi. Karaciğeri hariç.

Birden üşüdüğünü hissetti. Ardından karın bölgesinden gelen şiddetli bir sancıyla bir anda kıvrandı. Siroz yavaş yavaş kendini gösteriyordu. Hemen kamarasına götürdüler. Doktorlar başındaydılar. Birden ateşlendi. Fissenger bu ani ateşlenmelerin karaciğere büyük zararı olduğunu ısrarla belirtmiş, dikkat

edilmesini önemle vurgulamıştı. Bu, hastalığın normal seyriydi. Gece ancak 01.30 civarında rahatlamış ve uykuya dalmıştı.

25 Haziran...

Savarona sabaha karşı 05.30'da Büyükada önlerine ulaştı. Kriz hafiflemiş, kendine gelmişti.

"Neredeyiz?" diye sordu.

"Büyükada önünde, Yorgolu sahilindeyiz Paşam."

"Burada duralım."

Tedaviye burada devam edildi. Bu kez başka arazlar baş gösterdi. Nefes darlığı çekiyordu. Tenefüs edebiliyor ama yeterince hava alamadığı için göğsü sık sık inip kalkıyordu. Anfizem baş göstermişti. Zar zor uykuya daldı, çok geçmeden 10.30'da yeniden uyandı. Ateş doktorların çabaları sonucu nihayet normale döndürüldü. Fakat nefes alma sorunu devam ediyordu.

"Hava istiyorum, hava alamıyorum, derhal hareket edilsin..." dedi.

Yat 23.30'da Ada'dan ayrılıp, Kavaklar önünden bir dönüşle 02.00'de, Büyükdere'de Beyaz Park önlerinde demirledi. O esnada Beyaz Park'ta bir hayır kurumu adına bir balo devam ediyordu. Yatın demir attığını görenler Atatürk'ün karaya çıkacağını sanarak bir taraftan büyük tezahüratla sevinç gösterileri yaparken diğer taraftan da masaları sandalyeleri düzenlemeye başlamışlardı. Arkasından bir saat kadar da, gözleri yattan indirilecek motorda, ayakta beklediler. Atatürk'ün gece geç vakitlerde çıkıp geliverdiği baloların sayısı az değildi. Belki bu gece de böyle olabilirdi. Ama bu kez olmadı ve Atatürk saat 02.45'te yattı.

Tarih: 26 Haziran...

Geç yatmış olmasına rağmen sabahleyin erken uyandı (Saat: 08.30). Gün boyu Savarona burada demirli kaldı, Atatürk dinlendi. Yatı gören İstanbulluların yoğun tezahüratlarına el sallayarak yanıt verdi. Saat 02.00'de yattı. Savarona 26 Haziran'da da yerinde kaldı.

Dışarıya verilen mesaj çok açıktı. Atatürk hastalığı güya yenmişti, nekahet dönemini geçiriyordu, yatıyla her gün bir yerlere gidiyor, gezip duruyordu. Esasen içeriye verilen mesaj da buydu. Vatandaşlar Savarona'yı nerede görseler, sevinçten yer gök inliyordu. Ama bu görüntüler gerçeği yansıtmıyordu.

27 Haziran 1938...

Bu kadar gezme tozma yeterdi!... Artık çalışma zamanıydı. Başbakan İstanbul'a gelmiş ve Savarona'ya çıkmıştı. Prof. Dr. Fiessenger'in Simplon Ekspresi'yle gelmekte olduğu biliniyordu. Savarona saat 12.55'te Büyükdere'den hareket etti ve 14.25'te Dolmabahçe önüne demirledi. Cumhurbaşkanı, Başbakanı ile gene baş başa vermiş çalışıyordu. Belli ki, bir önceki kabine toplantısında alınan kararların uygulama sonuçlarını gözden geçiriyorlardı. Daha doğrusu Bayar, hükümeti adına hesap veriyordu. Bir saat kadar sonra Fiessenger'in yata geldiği bildirildi.

Atatürk, beraberinde doktorları, Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, milletvekilleri Kılıç Ali, Salih Bozok olmak üzere misafirini dairesinde güler yüzle karşıladı, iltifatlarda bulundu. Fiessenger ise hastalığın seyrini Atatürk'ün yüzünden derhal anlamıştı. Gelirken O'nu daha iyi bulacağını ummuştu ama tablo beklediği gibi çıkmamıştı. Elinde olmadan yüzü buruşuverdi. Hemen muayeneye geçmek istedi, öyle de yapıldı.

Yarım saat kadar süren bir muayeneden sonra, asık bir suratla, tespitlerini açıklamaya başladı:

"Hastalık ilerliyor... Hastanın bünyesinin şaşılacak derecedeki direnişine rağmen, ne yazık ki tabloda bir gerileme görülüyor" dedi.

Daha sonra doktorların uyguladıkları tedaviyi, hastanın uyarılara ne ölçüde uyduğunu dinlemek istedi. Doktorlar özellikle batında toplanan sudan endişe ediyorlardı. Daha önceki gelişinde, bedensel yorgunluktan mutlaka kaçınılmasını, merdiven çıkılmamasını söylemişti. Bunlara özen gösteriliyor muydu?

Doktorların olumlu yanıtlarına itibar etmedi ve daha kesin uyarılarda bulundu. Buna göre, karında toplanacak olan su ve bundan kaynaklanan kabarıklar yok oluncaya kadar, kesin bir istirahat uygulanacaktı. O kadar ki, yatak ile koltuğu arasındaki mesafeyi yürüyebilmek için katlanacağı yorgunluğu bile ancak birkaç günlük kesin dinlenmeyle atabilirdi.

Merdiven çıkması ise kesinlikle yasaktı. Aynı şekilde, uzun konuşmalar da onu yorardı, bundan da kaçınması, bu ara devlet işleriyle meşgul olmaması, sinirlenmemesi gerekiyordu. Bütün bu hususlarda büyük özen gösterilir ve tedaviye harfiyen uyarsa, hastalığın ilerlemesinin önü alınabilirdi.

Oysa daha iki gün önce Erdek'e giderken kaptan köşkünün o dik merdivenlerini tırmanmış, saatlerce göğsünü Marmara'nın serin rüzgârlarına bırakmış, çevresindekilere yol boyu Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde içine düşmüş bulunduğu çaresizliğin nedenlerini anlatıp durmuştu. Ne var ki, vücudunun artık konuşmaya bile yetecek enerjisi kalmamıştı, çabuk yoruluyordu.

Öte yandan Savarona'ya çıktığından beri yemeklerini üst salonda yiyor, bu nedenle merdiven çıkıyordu. Oysa artık bunlara dikkat etmeliydi. Savarona'da, dört saat süren hükümet toplantılarına başkanlık etmemeliydi. O aşamaya gelmiş sirozun pençesindeki bir hastanın yapabileceği şeyler değildi bunlar. Nasıl olsa her cuma günü başbakanı geliyor, pazar günü dönüyor, her konuda gereken bilgiyi veriyordu.

Muayene bittikten sonra Atatürk Fiessenger'a bazı sorular sordu. Konuşma Fransızca sürüyordu. Konu, siroz hastalığı idi. Profesör bu konuda geniş açıklamada bulundu, hastalığın önlenebilir olduğunu, fakat iyileşme emaresi görülse bile, tedbirlerin aksatılmadan sürdürülmesinin ön şart olduğunu tekrarladı. Oysa Atatürk kendini biraz iyi hissetse hemen ayağa kalkıyor ve eski tempodaki gibi çalışmasını sürdürmek istiyordu. Bu hatayı yapmaması için uyaran doktorlarını ise dinlemiyordu. Doktorlar, Atatürk üzerinde gereken disiplini kuramıyorlardı ve sorun buydu.

Bu ziyarette Bayan Fiessenger da bulunmuştu. Çok merak ettiği ve Avrupa basınında sık sık kendisinden bahsettiren, kocasının anlata anlata bitiremediği Gazi'yi yakından görüp

tanımak istemişti. Dr. Fiessenger ve eşi saat 17.00'de yattan ayrıldılar. Profosör, tam gidecekleri sırada doktorlara dönüp, Atatürk'ün karnında ne kadar su birikirse biriksin, bunu alma yoluna gitmemelerini, bu suyun alınan ilaçlarla ve idrar yoluyla vücuttan atılmasına çalışılmasını, aksi halde bu işlemin tehlikeli sonuçlar verebileceğini sıkı sıkı tembih etmeyi de ihmal etmedi.

Ne yazık ki, doktorlar ne kadar kaçınırlarsa kaçınsınlar, bir gün gelecek, karnında biriken suyun kalbine ve ciğerlerine yaptığı basıncın ağrısına dayanamayacak "Size emrediyorum, bu suyu derhal alın" diyecekti.

"Neden tereddüt ediyorlar efendim! Ne olacaksa olur..." diye de çevresindekilere yakıncaktı.

29 Haziran 1938...

Bugün İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Atatürk'ün konuğuydu. İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ da bekleniyordu. Vali, İstanbul'un imar projeleri hakkında ilgili Bakana ve Cumhurbaşkanına bilgi verecekti. Bu toplantı da çok verimli geçti. Taksim'e yepyeni bir çehre kazandırılıyordu. Atatürk bunların proje ve planlarını bir an önce görmek istiyordu.

Bu nasıl bir yurt sevgisi, sorumluluk anlayışı idi ki, günlerinin sayılı olduğunu bile bile, kendinden sonra da olsa, İstanbullu nasıl daha nefes alınır bir kentte yaşayacak, bunu bilmek istiyordu. Nitekim kısa bir süre sonra komalara girecek, komalardan çıkacak, Vali'yi gene çağırıp projelerin durumunu soracaktı.

Oysa daha üç hafta önce, işte bu yanındaki İçişleri Bakanı'na dönüp "Fiessenger'i Florya'ya götür, her şeyi ama her şeyi açıkça konuş..." diyen kendisi değil miydi? Sonuç anlaşıncı da, "Şimdi durumu anladın ya!... Haydi sen bir an önce Ankara'ya, işinin başına git. Hükümet olarak tedbirinizi alın!" diyen gene kendisi değil miydi?

Öyleyse, günleri sayılı böyle bir adamın "Taksim'e çıkacak falan caddenin nereden geçip, nerelerin istimlak edilmesi gerekeceği" konusuyla bu saatten sonra ne işi olurdu ki!...

Bu soruyu O'nu tanıyanlar sormaz... O'nu hiç anlamamış olanlar sorar...

Bugün ayrıca yakından izlediği bir konunun da sonuca ulaşmasından memnundu. Meclis'te İsklal Mahkemeleri tarafından mahkûm edilenlerle, 150'liklerin affı hakkındaki kanun kabul edilmişti. Affedilenler arasında bulunan Refik Halit Karay, sonradan şöyle yazacaktır:

"Yüz elliliklerin affı, Atatürk'ün değme yiğide nasip olmamış, çok yüksek ve çok insanca hareketlerinden, unutulmaması ve misal olarak daima tekrarlanması lazım gelen hareketlerinden bir tanesidir."

Hatay'ı Kurtarıyor...

Savarona'daki birinci ayını doldurmuştu ama henüz hedefine ulaşamamıştı. Hatay konusunda Fransa ile bir uzlaşa sağlamaya çalışıyor, bu olmadığı takdirde bir savaşı bile göze alacağını sık sık yineliyor, Fransa ise her defasında bir başka bahane bularak, heyetler arasında süregelen müzakereleri uzatıp duruyordu.

Atatürk Türk Ulusu'na verdiği sözü tutamayacağı endişesini taşımıyordu ama hastalığının hızla ilerlemesi olasılığı beynini kemirip duruyordu. Onun için çok sabırsızdı. Bu konuda İnönü ile de ters düşmüştü. Yapısı gereği İnönü, bir konuyu tüm ayrıntılarıyla inceleyip, sonucundan yüzde yüz emin olmadan harekete geçmezdi. Nitekim Hatay meselesinde de, daha temkinli ve serinkanlı olmak gerektiğini savunuyor, Atatürk ise tam tersi bir "kriz politikası" uyguluyordu. O nedenle seyahatlere çıkıp her defasında Fransa'yı hedef alan aşağılayıcı demeçler veriyor, gazeteci Asım Us'un imzasıyla ağır makaleler yazıyor, İnönü hükümetine okurların önünde sık sık hesap soruyordu. Fransa'dan bir tepki geldiğinde ise ortamı yumuşatmak İnönü'ye düşüyordu.

İnönü ve hükümeti geçen yıl bundan çok rahatsız olmuştu. Oysa şimdiki Bayar hükümeti ile bu konuda çok daha rahat çalışıyordu. Bayar, Atatürk'ün talimatlarını itirazsız yerine getiriyor, nedenini sormuyor, sorgulamıyordu. Nyon Konferansı'na Türkiye'nin katılmasında bir mahzur olmadığını İnönü'ye bir saat boyunca telefonda ancak anlatabilip zorla ikna edebildiği gibi örnekleri Atatürk Bayar'la yaşamıyordu.

Atatürk'ün Hatay konusunda izlemekte olduğu politikanın temeli, yakında II. Dünya Savaşı'nın mutlaka başlayacağı, bu durumda Almanya tehlikesi dururken Fransa'nın sırf Hatay'ı Suriye'ye vermek için Hatay'da Türklere karşı bir cephe açmaya cesaret edemeyeceği varsayımına dayanıyordu. O halde hiçbir tereddüde yer vermeden harekete geçilmeliydi, savaş başlamadan bu mesele bitirilmeliydi.

Atatürk esasen 1930'lardan sonra değişen dünya konjonktürüne bakarak ikinci bir dünya savaşının kaçınılmaz olduğunu görmüş, bu nedenle, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması için Ankara'ya 1932 yılında yapılan daveti kabul etmiş, 1934 yılında Balkan Paketi'nin, 1937 yılında da Sadabad Paketi'nin kurulmalarına öncülük ederek Türkiye'nin hem batısını hem de doğusunu güvence altına almış, gelişmeleri büyük bir dikkatle izliyordu.

Yıllar önce, ünlü ABD Genelkurmay Başkanı General Mac Arthur, 27 Eylül 1932 tarihinde Dolmabahçe'de Atatürk'ü ziyaret etmişti. Atatürk, ona da savaşın 1940-1946 yılları arasında patlayacağına ilişkin tahminlerini, tam bir isabetle ve şöyle ifade etmişti: "Avrupa devlet adamları, başlıca anlaşmazlık konusu olan önemli siyasi sorunları, her türlü milli egoizmlerden uzak ve yalnız umumun yararına olarak, son bir gayret ve tam bir iyi niyetle ele almazlarsa, korkarım ki felaketin önü alınamayacaktır..."

Atatürk, sadece böyle isabetli bir tahminde bulunmakla kalmıyor, savaşı önce Almanya'nın önde götüreceğini, daha sonra olaya ABD'nin müdahale edeceğini, bunun üzerine Almanya ve müttefiklerinin savaşı kaybedeceklerini, fakat asıl kazananın ABD değil Sovyetler Birliği olacağını da ifade ediyordu.

İlerideki gelişmeler Atatürk'ü bu denli haklı çıkarınca, 20 yıl kadar sonra *The Caucasus* dergisi, Atatürk ile General Mac Arthur arasındaki bu görüşmeyi tam metin olarak yayımlamış, *Cumhuriyet* gazetesi ise 8 Kasım 1951'de bu haberi okurlarına "yarın yayımlanıyor" diye duyurmuştur.

Burada bir parantez açmakta yarar görüyorum.

Günümüzde, böyle bir ziyarete ilişkin herhangi bir belgeye rastlanmadığı, dolayısıyla da böyle bir görüşmenin de olamayacağı iddiaları ortaya atılmıştır.

Oysa bu iddiada bulunanlar Atatürk'ün yaverleri tarafından saat saat, gün gün tutulan Nöbet Defteri'ne sayfa 100'e baksalardı, bu ziyarete ilişkin bilgiye oradan ulaşabilirlerdi. Kaldı ki bu görüşmeden sonra Atatürk, General Mac Arthur ile birlikte, aynı gün Dil Kurultayı çalışmasını da birlikte izlemiş ve bu da *Milliyet* gazetesinde ertesi gün, 28 Eylül 1932 tarihinde haber olmuştu. Sanırım, "Bu ziyarete ilişkin olarak bir belge yok" diyenlere, bunlar yeterli kanıtlardır.

Yıllar sonra da Savarona'da, Başbakan Bayar'a, "Ne yapılacaksa bir iki yıl içinde yapılmasını, bunun için memleketin tüm kaynaklarının gerekirse seferber edilmesini..." tembih ediyordu. Hatay için bütün telaşı bundandı.

Aslında 1937 yılı boyunca Fransa, Hatay meselesini ağırdan almış, Atatürk'ü de kızdırmamaya özen göstererek meseleyi soğutmaya çalışmıştı. Buna karşılık Atatürk'ün ısrarlı ve kararlı tutumuyla da sorunun Milletler Cemiyeti'ne taşınması sağlanmıştı. Bu, Atatürk'ün konuyu barış yoluyla ve Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde çözme yanlısı olduğunu göstermesi açısından önemliydi. Zira o dönemde Avrupa'da demokrasinin değil faşizmin, nazizmin, zorbalığın hükmü geçiyordu. İtalya Habeşistan'a dünyanın gözü önünde saldırmış ve işgal etmişti. Milletler Cemiyeti ise sadece seyretmişti. Türkiye ise, hukuken haklı olduğu Hatay konusunda bile barış yoluyla çözümünü yeğlemişti ama henüz sonuç alamamış olmak Atatürk'ü germişti.

Buna karşılık, hastalığın giderek daha kritik bir aşamaya geçeceğini bilen doktorlar, bir an önce, bu tedavinin daha uygun koşullarda yapılabilecek bir ortama taşınması için ısrar ediyorlardı. Bu ya Dolmabahçe olabilirdi ya da tam donanımlı bir hastane.

"Hatay meselesi bitmeden olmaz!" diyordu.

Biri de önüne dikilip "İyi ama o zaman da siz biteceksiniz..." deme cesaretini gösteremiyordu.

Asıl sorun da zaten buydu... Atatürk'ü aşamıyorlardı...

Temmuz ayına böyle girdi.

1 Temmuz 1938...

Başbakan Bayar her Cuma günü Ankara'dan hareket ediyor, Savarona'ya çıkıyor ve gelişmeler hakkında bilgi iletliyordu.

Pazar günü de aldığı talimatlarla birlikte Ankara'ya dönüyordu. Yata çıktığı 1 Haziran'dan beri bu durum devam ediyordu.

İstanbul'a geldiği o ilk gün, 27 Mayıs günü Genel Sekreteri Soyak da yurtdışı bir görevden yeni dönmüştü. Yatak odasında karşılaştılar. Çok bitkindi ve Soyak'a o zaman şunları söylemişti:

"Çocuk! Benim artık Hatay'da, hatta Paris'te iş başında bulunan Fransız devlet adamlarına katiyen itimadım kalmadı. Me-seleyi daha ziyade sürüncemede bırakmak doğru olmayacaktır. Ne yapmak lâzım gelirse bir an önce yapılmalı, Türk Hatay Devleti, Milletler Cemiyeti'nin kararına uygun şekilde kurulmalı ve emniyet altına alınmalıdır. Hükümete de bunu tavsiye ettim."

Milletler Cemiyeti Türk tezini haklı bulmuş, Fransa madem ki bölgeden çekiliyor, böylece Suriye ve Lübnan bağımsız oluyordu, o halde aynı statüde olan Özerk İskenderun Sancağı'nın da bağımsız olması gerektiği kararını almıştı. Fransa uzatıp duruyor, konuyu barışçı yollarla çözme arzusunda olan Atatürk geriliyor, gerekirse zor kullanmaktan bahsediyordu.

Türk Hatay Devleti'ni kurmanın ve Türkiye'nin güvencesi altına almanın en sağlam yolu, orada Fransız askeri birliklerinin yanında, bizim askeri birliklerimizin de olmasıydı. Sonunda bu husus kabul de edildi ve her iki tarafın kurmay heyetleri 14 Haziran 1938 günü Antakya'da yeniden görüşmelere başladılar.

Türk heyeti, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz'ün başkanlığında, Harekât Şubesi Müdürü Albay Fevzi Mengüç ve Yüzbaşı Nureddin Alpkartal'dan oluşuyordu. Dışişleri Bakanlığı'ndan 1. Daire Başkanı Cevat Açıkalın da delege olarak katılmıştı.

Fransız heyetine Doğu Orduları Komutanı Orgeneral Hutzinger başkanlık ediyordu. Sonuç olarak Sancak'ta seçim yapılacaktı. Bu seçimler sonucu oluşan Meclis, buna göre bir karar alacak, belki de Sancak Suriye'ye bağlanacaktı.

O nedenle bu seçimlerin güvenliği son derecede önemliydi. Bunu sağlamak üzere Türk askerinin Sancak'ta bulunması kaçınılmazdı. Kendi haline bırakılırsa, kolaylıkla Suriye ve çevre-

sinden pek çok kişiler Sancak'a geçip, sahte oy kullanabilirler, zaten Türkiye'ye karşı görüşü savunan Fransa da buna göz yumabilirdi. Seçim güvenliğini sağlamak üzere askerimizin Sancak'taki varlığı bu nedenle önemliydi ve Atatürk tüm dikkatini vermiş, olayları çok yakından izliyordu.

Bu işin esası Milletler Cemiyeti'nde belirlenmişti zaten. Buna rağmen bu kadar samimiyetsiz davranan Fransızların bu tavrını içine sindiremiyordu. Bu nedenle de hükümete 2000 kadar askerliğini yapmış, seçme ve gönüllü gençlerden oluşan bir Milli gücün hazır edilmesini de hükümete telkin etmişti. Bu çalışmalara da başlanmıştı.

Bütün bunlara rağmen Fransa sürekli ipe un seriyordu. Önce 1 piyade bölüğü göndermemizi istemişlerdi. Sonra vazgeçtiler, bu kez rakamlar belirttiler: Önce 500 dediler, itiraz üzerine 1000, sonra 1500, en sonunda da 2000 Türk askerinin gelmesine rıza gösterdiler. Direttik ve 2.400 üzerinde mutabakat sağlandı fakat bu kez de sınıflar konusunda sıkıntı yaşandı: Fransızlar, topçuya ihtiyaç yok, getirmeyin diyorlardı ama kendilerinin bir topçu taburu vardı.

Atatürk dayatıyordu: "Sizde ne varsa, bizde de o olacak!"

Nihayet diretemediler ve 3 Temmuz 1938 sabahı antlaşma saat 08.00'de taraflarca imzalandı.

Tarihe kayıt böyle düştü. Oysa tarih, ayrıntılarda saklıdır. Bakın olayın arkasında neler oldu?...

2 Temmuz bir cumartesi günüydü. Vakit geceyarısını geçmişti. Atatürk henüz uyumamış, yatağında istirahat halindeydi ve konuğu General Salih Omurtak ile sohbet etmekteydi. Soyak, Antakya'da askeri heyetlerin arasındaki antlaşmanın nihayet imzalandığı haberini almış ve müjdeyi vermek için Atatürk'e koşmuştu.

Atatürk habere çok sevinmişti ama ona göre Fransızlara güven olmazdı. Asıl olan askerler arasında imzalanan bu antlaşmanın Fransa hükümeti tarafından, öyle hiç savsaklamadan imzalanmasıydı. Soyak'a döndü:

"Başvekile, iki hükümetin yarın temas ederek, müfrezemin öbür gün Hatay topraklarına girmesi için karar almalarını

temin eylemelerini rica ettiğimi yaz, daha evvel söylediğim gibi benim bu adamlara hiç itimadım yok! Antlaşma bir an evvel emrivaki olmalıdır..."

O esnada Bayar zaten İstanbul'dan Ankara'ya trenle gitmekteydi. Soyak, Bayar'ı Devlet Demiryolları telgraf hattı ile takip etti ve Atatürk'ün talimatını Eskişehir-Ankara arasındaki Ağapınarı İstasyonu'nda telgraf olarak yazdırdı.

Bayar da verdiği yanıtta, "Emri Hariciye Vekili'ne tebliğ ediyorum" dedi.

Ertesi gün Pazar. Hariciye Vekili Aras telefonla Genel Sekreter Soyak'ı aradı.

"Paşamın emrini aldım, vakit geçirmeden Paris Büyükelçimiz Suat Davaz'a icap eden talimatı verdim. Fakat bugün Pazar. Her taraf kapalı. Fransız Hariciye Nazırı da seçim bölgesine gitmiş. Bu itibarla bu emri yerine getirmek imkânsız gibi görünüyor. Mamafih akşama kadar çalışacağız. Olmazsa ben vekâletten affımı isteyeceğim. Çünkü şimdiye kadar Paşa'mın bütün emirlerini yerine getirmiş ve bununla iftihar etmekte olan bir adamım. Başarısızlığa tahammül edemem."

Hasan Rıza Soyak, Aras'a, Atatürk'ün çok anlayışlı bir lider olduğunu, neden sonuç alınamadığı hususunu anlayışla karşılayacağını, kaldı ki Paris Büyükelçisi Davaz'ın çok becerikli bir diplomatımız olduğunu, belki bir yol bulunabileceğini, en iyisinin akşamı beklemek olduğunu telkin etti.

Büyükelçi Davaz emri alır almaz, Fransız Hariciye Vekili'ni telefonla bulmuş, Atatürk'ün arzusunu iletmişti. Samimi bir Atatürk hayranı olan bu zat, yani Fransız Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) derhal telefon başına geçti, önce Başvekili aradı, durumu anlatıp ikna etti, sonra da hükümetin tüm vekillerini tek tek arayarak her birini tek tek ikna ederek böylece hükümetin mutabakatını sağladı.

Sonra Hariciye Nezareti'nin ilgili bürosunu açtırıp bu durumu Harbiye Nezareti'ne hükümetin emri olarak yazdırdı. Bu kez de Harbiye Nezareti'ndeki yetkililer toplantıya çağırıldılar. Sonuç olarak da Harbiye Nezareti Antakya'daki Fransız askeri ma-

kamlarına Türk müfrezesinin ertesi günü Hatay'a gireceğini bildirerek yapılması gerekenler konusunda gerekli talimatı verdi.

Atatürk'ün Avrupa üzerindeki şu saygınlığına, karizmasına, daha ne yorum getirilebilir ki? İşte kalemin sustuğu yer!...

Tevfik Rüştü Aras'ın yorumu ise şu olur:

"Bu netice Paşa'mın her memlekette haiz olduğu büyük muhabbet ve hürmetin eseridir!"

Bütün bu çabalara rağmen müfrezemiz hazırlıklarını tamamlamayacak, "Atatürk'ün emri yerine getirilemedi" konumuna düşmemek için, 4 Temmuz akşamı bir öncü birlik, emre uygun olarak Hatay'a girecek, asıl birliklerimiz 5 Temmuz 1938 Pazartesi günü Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasında, sabah saat 05.00'te Payas'tan, 06.00'da ise Hassa üzerinden sınırı geçecektir.

Bu olay üzerine elbette yer yerinden oynayacaktır. Savarona'ya gelen minnet telgraflarına Atatürk'ün ertesi gün Anadolu Ajansı vasıtasıyla verdiği yanıt ne kadar mütevazı, ne kadar sadedir:

"Sizin için artan saadet ve refah dilerim."

Ve sadece 4 ay 6 gün sonra da ölecektir. Yıllar önce söylediği, "Kırk asırlık Türk Yurdu düşman elinde esir kalamaz..." sözünü yerine getirmiş olmanın huzuru içinde gözlerini yumacaktır. Atatürk, bir Hatay şehididir.

Türk Ordusunun Hatay'a Girişi

4 ve 5 Temmuz 1938 tarihli gazetelerde, Hatay'la ilgili heyecanlı manşetler vardı. Hatay davasında Türkiye'nin büyük bir zafer kazandığından söz ediliyor, "Nihayet Hatay Türkleri Kurtuldu" anlamında başlıklar kullanılıyordu.

Büyük coşku, 3 Temmuz 1938'de, Türkiye ile Fransa arasında imzalanan askeri anlaşmadan kaynaklanıyordu. Anlaşma, Hatay'da bir anlaşmazlık konusu olan seçimlerin güven içinde yapılması için, Türk Ordusuna İskenderun Sancağı'na girme

hakkı tanıyordu. Bu iş için görevlendirilecek 6 bin kişilik kuvvetin 1000'i sancaktan, geri kalanı da yarı yarıya Türk ve Fransız kuvvetlerinden sağlanacaktı. Aynı gün Türkiye ile Fransa arasında, Paris'te başlayan ve Ankara'da sürdürülen görüşmeler de "Dostluk Antlaşması"yla sona ermişti.

Gerçekten de bu, Hatay'ın Türk topraklarına katılması için çok büyük ve önemli bir adımdı.

Kurun gazetesi, 4 Temmuz 1938 tarihli sayısında işte bu olayı "Askerimiz Hatay'da" manşeti ile ilan ediyordu. Bunun altında şu başlık yer alıyordu:

"Konuş yerlerini seçecek ilk müfrezelerimiz dün akşam Hatay'a girdiler."

Altta, Atatürk'ün fotoğrafı, onun iki yanında da Türk askerinin Hatay'a girişini gösteren resimler...

Birinci sayfada "Hariciye Vekaleti'nde yapılan merasim", "Dr. Aras ve Ponso dostane sözler söylediler", "Dostluk mütahhidesi ve diğer vesikalar imzalandı" başlıkları altında verilen bağımsız haberler de yer almıştı.

Ayrıca Asım Us, "Artık sevinebiliriz" başlıklı başyazısında "Hatay Türklerini kurtarmak Büyük Önder Atatürk'ün millete verdiği bir sözdü, bu söz mutlaka yerine getirilecekti ve işte geldi. Artık bugünden itibaren Hatay Türkleri kurtulmuştur. Çünkü Atatürk'ün kahraman evlatlarının himayesine girmiştir" diyordu.

10 Temmuz 1938...

Muhteşem bir İstanbul sabahına gözlerini açtı. Gökyüzü masmavi, pırıl pırıl; Boğaz'ın suları çarşaf gibiydi. 10.00'da yatağından kalktı, berber Mehmet'e traşını oldu, banyosunu yaptı, çok sevdiği ve kendisine çok yakışan yat kıyafetini giydi ve 16 günden beri kapandığı dairesinden güverteye çıktı. Görenler çocuklar gibi sevindiler. Doktorlar hariç. Onlar, en ufak bir iyileşmede ayağa kalkmasını istemiyorlardı. Sonra bunu toparlamak 10-15 gün alıyordu. Fakat dairesinden çıkıp, kış güvertede oturup temiz hava almasının yararlı olabileceğini düşünerek engel olmadılar. Öğlene kadar burada dinlendi, yemeğini de artık alt salonda yiyor, merdiven çıkmıyordu.

Yemekten sonra, "Acar Motoru gelsin, Boğaz'da gezinti yapacağım..." dedi. Saat 14.00'te Acar, Savarona'ya yanaşmıştı. Beraberinde Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Dr. Neşet Ömer (İrdelp), Başyaver Celal Bey, arkadaşları Kılıç Ali, Salih Bozok olmak üzere motora bindiler. Savarona'da nefis dondurma yapılıyordu. Bir büyükçe kutu dondurmayı yanlarına aldılar ve Florya'ya doğru açıldılar.

Bu motor şovunu yapmasının nedeni, birtakım dedikoduların önünü almaktı. Yatın 16 gündür kımıldamadan demirli kalmasının, halk arasında endişeye yol açtığı haberi gelmişti. Bu havayı dağıtmak gerekliydi. Bu nedenle saat 14.00'te hareket eden Acar, kıyıya yakın seyrediyor, Atatürk'ü görenler Acar ile beraber koşuşuyor, tezahürattan yer gök inliyordu. Gösterilen içten sevgiye buğulu gözlerle bakıyordu, yurttaşlarına el sallıyarak yanıt veriyordu.

Her şey güzel başlamıştı. Ama güzel bitmedi...

Savarona'dan alınan dondurmalara yolda fazla ilgi gösterdi, iki kutu dondurmayı iştahla yedi. Ayrıca Florya'ya gelince de Köşk'e çıkıp halkla temas etmenin iyi olacağını düşündü. Burada da iki kutu dondurma yedi. Belli ki harareti vardı, o nedenle de dondurmalar cazip geliyordu. Dr. İrdelp, daha fazla dondurma yememesini rica ettiyse de pek umursamadı.

Savarona aldığı talimat gereği saat 18.00'de Florya'dan ayrıldı, rotasını Büyükdere'ye çevirdi. Dönüşte de 2 dondurma daha yiyince olanlar oldu. Yat Büyükdere önlerine geldiğinde, birden neşesi kayboldu, dudaklarındaki tebessüm dağıldı. Doktorunun bunu fark ettiğini anlayınca da, "Hafif başım ağrıyor. Biraz da kırıklık hissediyorum. Dönelim..." dedi.

Yüzü bembeyaz olmuştu. Acar Büyükdere'den döndü, Dolmabahçe önlerine geldi. Bu bir saatlik gezi bile onu sarsmaya yetmişti. Yata çıktı ve kendi dairesi yerine Cumhurbaşkanlığı dairesine gitti.

Atatürk o akşam yatakta dehşetli bir krize tutuldu. Bütün doktorlar başındaydı. Ateş birden 40 dereceye yükseldi. Yapılan konsültasyon sonucunu ertesi gün öğrendi: Zatürree başlangıcı.

Sirozun hemen üzerine gelen zatürree, zayıf düşmüş olan bünyeyi iyice sarstı.

Bu andan itibaren, 10 Temmuz-23 Temmuz arasında Atatürk bu iki hastalıkla birden boğuşmak zorunda kaldı. Tıbben bu mümkün değildi. Onun için doktorlar, önce hızla ilerleyen ve ölümcül olan zatürreenin önünü kesmeye yoğunlaştılar. Doktorların bu konuda gösterdikleri olağanüstü çabalar sonucu zatürree kontrol altına alındı.

10 gün kadar yalnız zatürre ile ilgilenmiş olmak, bu sürede sirozu ihmal etmek anlamına geliyordu ama başka da çıkar yol yoktu. Sonuç olarak 10 Temmuz'da yatak tedavisine başlanılan Atatürk bir daha ayağa kalkamayacaktı.

İleride ortaya çıkacaktır ki, araya giren bu zatürre olayı, o güne kadar siroz için yapılan tüm tedaviyi silip götürmüştü. O gün keşke hiç yaşanmasaydı...

Bugün İzmit'te klor fabrikasının temeli atılmıştı.

Bayar her hafta sonunda olduğu gibi, devlet işleriyle ilgili bilgi vermek ve Atatürk'ten talimat almak üzere gene İstanbul'daydı.

Saat 11.30'da Savarona, Atatürk'ün talimatıyla Dolmabahçe önlerinden hareketle Moda, Florya, Adalar ve Boğaz'da bir gezinti yaptı. Moda önlerindeyken, o esnada Moda Kulübü'nde bulunan Bayar, Kulübün motoruyla Savarona'ya geldi.

Atatürk'ün Başbakan'ıyla görüşmesi iki saat kadar sürdü. Daha sonra birlikte Florya'ya doğru yola çıkıldı. Burada saat 18.00'e kadar muhtelif yetkililerle görüşmeler yaptı, talimatlar verdi. Kendini biraz iyi hissetse hemen ülke meselelerine yöneliyordu. Buradan, adalar arasında gezinerek Boğaz'a yönelindi ve Savarona Büyükdere önlerinde demir attı. Başbakan Bayar burada yattan ayrıldı.

Savarona o geceyi Büyükdere'de demirli geçirdi.

13 Temmuz'da Toprak Mahsülleri Ofisi kuruldu. Bu sevincin arkasından 15 Temmuz'da Hatay'da seçimlerin başlamış olması ise onun için en mutlu haberdı. Hemen ertesi gün, 16 Temmuz'da da Dr. Fiessenger üçüncü kez Savarona'daydı. Nihayet zatürrenin yol açtığı ateş 18 Temmuz'da 36.5 dereceye düşürülmüş ve kontrol altına alınabilmişti.

23 Temmuz 1938...

Atatürk bugüne kadar dairesinden hiç çıkmamış, halsiz yatmıştı. Sabaha karşı saat 04.00 sularında uyandı. Biraz toparlanmış gibiydi ama gene ateşi yüksekti. Akşamüstü olmuştu, kamarasından aniden güverteye fırladığı görüldü:

"Hava istiyorum, hava... Nefes alamıyorum..." diye bağıırıyordu.

Zatürrenin izi kalmamıştı ama bu kez içindeki hararet onu bunaltıyor, rahatsız ediyordu. Savarona Büyükdere'de demirli kaldı. Geceyi rahatsız geçirdi.

24 Temmuz 1938...

Pırıl pırıl bir İstanbul gününe uyandı bugün. Ateşi normalle dönmüş, dünkü hali kalmamıştı. Doktorların yüzü gülümüyor gibiydi. Savarona saat 16.30'da Büyükdere önlerinden ayrıldı ve Dolmabahçe'de demirledi. Burada bir saat kadarlık bir duraklamadan sonra, Savarona'nın saat 19.30'da yeniden Marmara'ya açıldığı görüldü. Marmara Ereğlisi'ne doğru gidilmesini emretmişti belli ki!... Yat seyir halindeyken serinliyor, bu da geçici de olsa onu rahatlatıyordu. Gece tekrar Dolmabahçe'ye döndü.

Bugün de gün boyu ıstırabı artmıştı. Temmuz sıcağı da bunaltıyordu. Yüksek ateşin bir türlü kontrol altına alınamayışı ve batında gittikçe artmakta olan suyun basıncı, bu ıstırabın kaynağıydı. Daha fazla dayanamadı ve saat 19.00'da yeniden denize açılmayı emretti. Atatürk'ü ancak yatın seyir halindeyken yarattığı serinlik rahatlatıyor, yat demirleyince, kısa bir süre sonra aynı sıkıntılar yeniden başlıyordu.

O gün de Ereğli açıklarına kadar bir gezinti yaptı. Saat 21.00 olmuştu. Yarım saat kadar oyalandıktan sonra, bu kez de Dolmabahçe önlerine dönüş talimatını vermişti. Bu, Atatürk'ün yatla son gezintisi oldu.

O gece ne yazık ki krizler ardı ardına geldi. Atatürk için de doktorlar için de çok zor bir gece oldu. Yatta tedavi alanının iyice daraldığını söyleyen doktorlar, Dolmabahçe'ye dönülme-

sini rica ettiler. Durum Hasan R. Soyak aracılığıyla Atatürk'e iletildi. O gece herhangi bir yanıt verilmedi.

25 Temmuz 1938...

Atatürk'ün gece saat 01.00'de Savarona yatından Dolma-
bahçe Sarayına geçiş yaptı.

Siroz tedavisi tam bir düzene sokulurken araya zatürre hastalığının girmiş olması, her şeyi baştan sona olumsuz etkilemişti. Zatürre tedavisi için kullanılan ilaçlar, siroz için uygulanan tedaviyi olumsuz etkiler nitelikteydi. Sirozun tedavisi çok uzun zaman alacağı için, önceliği haklı olarak zatürreye verdiler ve kısa sürede, on gün içinde bu hastalığı kontrol altına aldılar.

Ancak bu on günlük kısa sürede bile siroz amansız bir şekilde ilerlemişti. Krizlerin nedeni buydu. Tedaviye sirozla devam edip sonra zatürreyi tedavi etmeye yönelmek ise söz konusu bile olamazdı. Zatürre, sirozu beklemezdi. Ama siroz da bitmez tükenmez bir kriz halinde sürüp duruyordu. Yapılabilecek tek şey kalmıştı: Derhal Saray'a taşınmak. Doktorlar bunu söyleyip onayını almak için krizin biraz azalmasını, hiç değilse konuşabilir duruma gelmesini gün boyu beklemek zorunda kaldılar.

Büyükelçi Loraine bugün Londra'ya, Sir L. Oliphant'a, Atatürk'ün sağlık durumuyla ilgili olarak bir yazı daha gönderdi. Bu yazı üzerine Oliphant ve Colville'in yaptıkları yorumlar, artık giderek umudun azalmakta olduğunu yansıtır şekilde karamsardı. Biraz da şaşırtıcı gelmişti. İçkiden uzak durduğu biliniyor, tedavinin de iyi gittiği şeklinde yönlendirildikleri için, sonucun bu şekilde dönüşmesi bekledikleri netice değildi.

Sir Percy Loraine

Telgraf

2 Ağustos, 1938

4 Ağustos, 1938

Kemal Atatürk'ün Sağlığı

[Türkiye] Cumhuriyet'in Cumhurbaşkanı'nın sağlığında ciddi bir gerileme olduğuna dair raporlar 3 Ağustos akşamında dolaştı. Yarın Dış İşleri Bakanını görecektim ve arkasından tekrar rapor edecek. Açıkça görülüyor ki Cumhurbaşkanı karaciğer sirozundan rahatsız. Dün iki Alman uzman onu tedavi etmek için geldi. Kral....

(Elyazısıyla)

Sir P. Loraine'in Sir L. Oliphant'a yazdığı 25 Temmuz tarihli mektubuna bakınız.

Kral

Bu oldukça beklenmedik [bir haber]. M. Atatürk'ün uzun bir dinlenme, tedavi ve tüm sert içkilerden uzak durması sonunda sağlığında kesin bir iyileşme olduğuna inanmak için yönlendirildik. Tahminen, güçlü olan bünyesi tamamiyle zayıflamıştır.

Eğer bu söylenti doğru ise, Türk iç siyasetine etkisi çok büyük olabilir.

J. R. Colville

4/8/38

(Elyazısıyla)

Dün duydum ki Gazi her an çökebilir. Bir mektupla, dünden bundan Sir P. Loraine'e bahsettim ve bugün ondan ila-şikteki mektubu aldım.

Pek yakında Türkiye'de gelişmelerimiz olabilir: Fakat şu an sadece en iyisi için ümit edebiliriz.

La.....

Belge 10-Atatürk'ün hastalığının ağırlaşması üzerine Sir Percy Loraine'den Sir L. Oliphant'a gönderilen 25.7.1938 tarihli yazıyla ilgili olarak J. R. Colville ve Sir L. Oliphant'ın yorumları.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

SON... SUZA...

25 Temmuz 1938...

Gece saat 23.00 sularıydı. Daha fazla bekleyemediler ve birlikte Atatürk'ün dairesine girdiler. Uygun fakat kararlı bir dille derhal taşınmak gerektiğini bildirdiler. Bu "derhal" sözcüğünden gözlerine bir hüznün çöktü... Demek ki sona bir gün daha yaklaşmıştı. Sessizce "Peki!" dedi, hazırlıklara derhal başlandı.

Canı biraz hava almak istediğinde, bir süredir güverteye bir sedye konuyor, onun üzerine uzanarak dinleniyordu. Gene o sedye getirildi. Görünce müthiş sinirlendi:

"Beni askerin önünden sedye ile mi geçireceksiniz?" diye bağırduğu duyuldu.

Mehmetçiğin gözündeki imajını, Çanakkale'de, Sakarya'da, Dumlupınar'daki duruşunu kaybetsin istemiyordu. Bunu içine sindiremiyordu.

"İyi ama oturamıyorsunuz Paşam, canınızı yakmaktan korkuyoruz..." deyiverdi Bozok.

Doğruydı, hastalığın belli bir evresinden sonra hızla kilo vermişti. Zayıflıktan kemikleri batıyor, oturmakta zorlanıyordu. Gene de çaresiz, Acar motorundaki büyükçe koltuğu getirdiler, sedyeyi kaldırdılar.

Önce bir prova yapıldı. Arkadaşları koltuğa oturmasına özenle yardım ettiler. Sağından Kılıç Ali, solundan Muhafız Alay Komutanı İsmail Hakkı Tekçe, arkasından da Faik adlı bir memur koltuğu kavramıştı. Prova başarılı oldu.

Bu arada vakit gece yarısını bulmuştu. Savarona'nın jeneratörünün gürültüsü bile Atatürk'ü bir süredir rahatsız eder olduğu için Dumlupınar denizaltısı her gün Savarona'ya yanaşarak, kendi aküleriyle yatın elektriğini temin etmekteydi. Nakil için Acar Motoru Savarona'nın tavaasına yanaştırılırken, Dumlupınar projektör tutarak şamandıranın aydınlanmasına yardım etti.

Arkasından, provadaki gibi koltukta oturur vaziyette ve ağır ağır yatın merdivenlerinden indirildi, usulcana Acar'a aktarıldı. Bu kadarından bile çok yorulmuştu. Kesik kesik inlemeye başladığı duyulunca, ortalığı derin bir hüznün kapladı.

Acar motoru, dalgalar rahatsız etmesin diye ağır bir seyirle Dolmabahçe'ye yönelirken, Dumlupınar'ın tüm mürettebatı güvertede, esas duruşta, kimbilir hangi duygular içinde Atatürk'ü son kez selamlıyor, ardından Marmara'nın karanlık sularında kaybolup gidiyordu.

Doktoru Neşet Ömer İrdelp koltuğun hemen arkasındaydı, sık sık nabzını kontrol ediyordu ama onun dışında ıstırabını dindirecek hiçbir şey yapamıyordu. Acı olan da buydu. Herkes, tam bir çaresizlik içinde sessizce ağlıyor, bir an önce Saray'a ulaşmak için sabırsızlanıyordu.

Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak, önceden rıhtıma çıkmış, nöbet kulübelerindeki askerleri, polisleri, çevredeki hizmetlileri oralardan uzaklaştırmış, Saray'da bütün ışıklar söndürülmüştü. Böylece Dolmabahçe'ye koltukta taşındığını gören olmadı.

Saray'ın alt katındaki asansörle, üst kata çıkarıldı. Döndüğünde merdivenleri çıkamayacağı bilindiğinden, buraya alelacele gizli bir asansör yapılmıştı. İkinci kata çıkınca, bütün ricalara rağmen koltuktan indi, yatak odasına kadar yardımsız yürüdü.

Yatta bulunan personelin ve yardımcılarnın bu taşınmadan, ertesi güne kadar haberi olmamıştı. Sabahleyin odasının kapısının açık ve kendisinin içeride olmadığı anlaşılnca önce yatta her bir yere bakılmış, ardından bir panik başlamış, bu haber tüm yata bir anda dağılnca da öbek öbek toplananlar, merak dolu bakışlarla birbirlerini süzup bir açıklama beklemişlerdi.

Bu durum fazla sürmedi. Acar'ın ağır ağır gelmekte olduğu görüldü. Motor Savarona'ya yanaşınca içinden Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak çıkmıştı. Herkes güverteye toplandı ve Soyak merakla beklenen açıklamayı yaptı.

Atatürk gece Dolmabahçe'ye dönmek istediğini bildirmiş ve bu emri derhal yerine getirilmişti. Böylece, yardım almaya gerek duymadan, yürüyerek Acar Motoru'na binmiş ve Saray'a geçmişti. Şimdi de hususi dairesinde istirahat ediyordu. Merak edecek hiçbir şey yoktu!...

Artık Cumhurbaşkanlığı dairesine mensup personel ile hizmetinde bulunanlar da Dolmabahçe'deki dairelerine dönmeliydiler. Bu hazırlık bugün başlamalıydı.

Bu açıklama herkesi rahatlatmıştı ama gerçeği yansıtmıyordu. O günden itibaren Savarona'nın botları gün boyu Saray'a personel ve eşyalarını taşıdı.

Bugün Süreyya Anderiman, Paris'e "acele" bir telgraf daha çekti. "5 kutu Dyspertine Hepp, üç şişe Eupnine Vernade, 6 kutu gastrucalsine Bismuthee oberlin" gönderilmesini istedi.

26 Temmuz 1938...

Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nda İzmir, Afyon ve Kütahya'daki askeri denetlemelerden dönen Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ı Celal Bayar'la beraber kabulü ve kendisinden bilgi alışı.

26 Temmuz 1938...

Küçük Ülkü ilk günden itibaren Savarona'da idi. Atatürk onun oyunlarıyla rahatlıyor, sıkılmadan sorularını yanıtlıyor, bundan büyük keyif alıyordu. Fakat 10 Temmuz günü yaptığı Boğaz gezintisinde yakasına yapışan zatürreden sonra, doktorlar bunu kesinlikle yasaklamışlardı. Atatürk artık hiçbir şey ile meşgul olmamalı hatta konuşarak bile güç kaybetmemeliydi. İşte bu nedenle de Ülkü artık Atatürk'ü göremiyordu.

Saray'a döndükten sonra hemen başlanılan tedavi kısa sürede semeresini vermiş, acıları tükenmiş ve çok zamandır özlediği, rahat bir uykuya dalmıştı. Bu bile herkesi memnun etmeye yetmişti. Bünyesi öylesine güçlüydü ki, ufacık bir müdahale kendini toparlamasına yetiyordu. Ama hemen ardın-

dan, sanki hiçbir şeyi yokmuş gibi devlet işlerine yönelince yapılan tedaviler boşa gidiyor, tekrar en başa dönülüyordu. Tıpkı o gün de olduğu gibi.

Romanya'da Ana Kraliçe Mari vefat etmiş, 25 Temmuz günü de cenaze töreni yapılmıştı. Romanya, kuruluşuna Atatürk'ün önderlik ettiği Balkan Paketi'nin üyesi, dost bir devlettir. Bu cenaze törenine Dışişleri Bakanımız Tefik Rüşti Aras başkanlığındaki bir Türk heyeti de katılmıştı. Atatürk sabahleyin uyanır uyanmaz, ilk iş yetkililerden bu konuda bilgi almıştı.

O gün Başbakan Bayar da, 10. Yerli Mallar Sergisi'nin Galatasaray'daki açılışını yapmak üzere İstanbul'daydı. Sabahleyin Saray'a uğradığında Atatürk henüz uyanmamıştı. Fakat en azından Atatürk'ün durumunda düzelme olduğunu duyunca çok sevinmişti. Sergi açılışı saat 15.00'te yapılmış, ardından Bayar Saray'a koşmuştu. Haber verilince de çeşitli konular üzerinde baş başa 1 saat kadar çalışmışlardı.

Bu arada Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, 1 haftadan beri Ege'deki birliklerimizi denetliyordu. Her an kapımıza dikiliverecek ikinci bir dünya savaşına karşı hazırlıklı olmak zorundaydık. Denetim bitmiş, sonucu arz etmek üzere Mareşal İstanbul'a geliyordu.

Atatürk'ün de talimatıyla Başbakan, Haydarpaşa'da Mareşal'i karşılamak üzere Saray'dan ayrıldı. Bu aradan yararlanarak Atatürk, bu kez Fransa Cumhurbaşkanı'na, ulusal bayramlarını kutlamak üzere bir telgraf yolladı.

Başbakan, İstanbul'da bulunan Bakanlar, Vali, Emniyet Müdürü, İstanbul Komutanı ve bir ihtiram kıtası Mareşal'i törenle karşıladı. Daha sonra Bayar ve Çakmak birlikte, Acar motoruyla Dolmabahçe'ye geçtiler ve derhal Atatürk tarafından kabul edildiler.

Bu görüşme iki saat kadar sürmüştü. Askerin teçhizatından, eğitimine, disiplinine, moraline kadar her şey görüldü. Mehmetçik her zaman olduğu gibi vatan savunmasına hazır, nöbetteydi. Mareşal'in anlattıklarından son derecede mutlu ve gururluydu. Savarona'nın merdivenlerinden indirilirken acılar içinde kıvranıp inleyen adam gitmiş, yerine her zamanki Atatürk gelmişti.

O'na yarayan en iyi ilaç, koşullar ne olursa olsun, bu memleket, bu millet için çalışmaktı. Mareşal o gün Atatürk'e veda etti ve aynı akşam Ankara Ekspresi'ne takılan hususi bir vagonla İstanbul'dan ayrıldı.

Mareşal'den sonra Başbakan İstanbul'un imarı ve diğer konulara ilişkin bilgiler arz etti.

O gün Mısır Kralı'nın hususi yatı olan Elmahrusa, Kral Majeste Faruk'un Deniz Yaveri olan Amiral Mahmud Hamza Paşa'nın yönetiminde İstanbul'a gelmiş ve törenle karşılanmıştı. Bu durum da Atatürk'e arz edilmişti.

Elmahrusa yatının bu gelişinin Türkiye'ye yönelik özel bir anlamı yoktu. Mısır Ana Kraliçesi Altes Nazlı, Karlsbad'da tedavi görüyordu. Kahire'ye İstanbul üzerinden dönmek isteyebileceği ihtimaline karşılık gelmiş, Tophane önünde demirlemişti. Bu esnada Mahmud Hamza Paşa'ya büyük bir misafirperverlik gösterilmişti. Yolcu salonu rıhtımında Vali Muhittin Üstündağ, Emniyet Müdürü, İstanbul Merkez Kumandanı Albay Mahmud ve diğer zevat tarafından karşılanan Mısır Amiralî vilayeti ziyaret etmiş, öğleden sonra da Vali Elmahrusa'ya çıkarak ziyareti iade etmişti.

Yat, İstanbul'da üç gün kaldı. 28 Temmuz Perşembe günü Amiral, Dolmabahçe Sarayı'na gitti. Atatürk'ün rahatsızlığı aslında azalmıştı ama buna rağmen yabancı bir devlet amiralini özel olarak karşılamayı uygun görmediği için, Amiral Hamza geçmiş olsun dileklerini Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak vasıtasıyla iletmış ve ziyaret defterini imzalayarak saraydan ayrılmıştı.

Amiral aynı gün Taksim'deki Cumhuriyet anıtına da çelenk koymuştu. 29 Temmuz günü, Altes Nazlı'nın Avrupa yoluyla İskenderiye'ye geçtiği haberi gelince de, İstanbul'dan ayrılmıştı.

O günlerde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Ankara'da idari konularda kapsamlı bir değişim projesi üzerinde çalışıyordu. 29 Temmuz günü bütün şifre müdürlerinin de katılımıyla bir toplantı yapmış, varılan sonuçları Atatürk'e arz edip onayını almak üzere de İstanbul'a geliyordu.

30 Temmuz 1938...

Atatürk bu sabah önce Bükreş'ten dönen Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı, öğleden sonra da Ankara'dan gelen İçişleri Bakanı Sükrü Kaya'yı ayrı ayrı kabul etti. Dışişleri Bakanı Aras, Bükreş'te iştirak ettiği Ana Kraliçe'nin cenaze töreninden o sabah deniz yoluyla dönmüş ve doğru Saray'a giderek tören hakkında Atatürk'e bilgi aktarmıştı. Daha sonra da dış politikaya ilişkin Atatürk'ün yeni direktiflerini alıp Saray'dan ayrılmıştı.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ise trenle Ankara'dan geliyordu. O da yaptığı çalışmaları uzun uzun anlattı. Atatürk, Cumhuriyet'in 15. kuruluş yıldönümü kutlamalarının muhteşem olmasını istiyordu. Bakan bu konularda da bilgiler sundu. Bu arada da, bu önemli yıldönümü anısına bir madalyon yapılması önerisinde bulundu. Madalyonun bir tarafında Atatürk'ün başı kabartma olarak yer alırken, diğer tarafında ise CHP'nin simgesi olan 6 Ok bulunacaktı. Atatürk bunun Türk sanatçıları tarafından yapılmasını isteyerek Türk ressamlar arasında bir müsabaka açılmasının uygun olacağını belirtti.

İçişleri Bakanı ayrıca ulusal dernekleri Parti'ye bağlamayı, Belediye seçimlerinin tek dereceli olmasını önermekteydi. Bu konularda da gereken onayı aldı.

Atatürk'ün öğleden sonra Başbakan Celal Bayar ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı beraberce yeniden kabul etti.

Komşu Bulgaristan o günlerde ordusunu ve silahlarını kısıtlayan Nöyyi Antlaşması hükümlerinin yürürlükten kalkmış olduğunu ilan etmişti. Bunu da Sofya'da Kral Boris'in önünde yapılan bir geçitresmi vasıtasıyla da Avrupa'ya ilan etmişti. Tevfik Rüştü bu hususta bilgi sundu, talimatlarını aldı. Başbakanla Dışişleri Bakanı Saray'dan ayrılırken, akşam oluyordu.

Bütün bu yoğun geçen mesaiden sonra da hekimler tarafından muayene edildi ve konsültasyon yapıldı. Elbette tüm hekimler müthiş üzgün ve hayal kırıklığı içindeydiler. Daha üç gün önce Savarona'nın merdivenlerinden koltukta indirilirken ıstıraptan inleyen Atatürk, büyük bir çaba sonucunda iki günde kendine gelmiş, hemen ardından da sanki ölümcül hastalığı olan kendisi değilmiş gibi yoğun tempo içinde adeta kendini kaybetmişti.

Bu yüksek tempoda çalışmanın olumlu bir yanı da olmuştu. Yattan Saray'a geçince, Ülkü ve annesi Vasfiye Hanım Ankara'ya gönderilmişti. Bu, hastalığın umutsuz bir aşamaya geldiği konusunda birtakım dedikoduların yayılmasına yol açmıştı. Oysa, gün boyu çalışarak sergilemiş olduğu performans, bu söylentileri yalanlamaya yetmişti.

31 Temmuz 1938 günü Viyana'dan davet edilen Prof. Dr. Eppinger İstanbul'a geldi. Hemen Dolmabahçe'ye gitti ve Atatürk'ü muayene etti.

1 Ağustos 1938...

Bu kez de Almanya'dan davet edilen Prof. Dr. Bergmann İstanbul'a ulaşmıştır. O da Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ü muayene eder.

Dünyaca ünlü her iki doktorun da çağrılmasına Atatürk'ün doktorları karar vermişler ve onlarla birlikte bir konsültasyon yapılmasını talep etmişlerdi. Nitekim Prof. Dr. Eppinger ve Prof. Dr. Bergmann'ın da iştirakiyle müdavi ve müşavir hekimler tarafından Atatürk muayene edilmiş ve ertesi gün de bir konsültasyon yapılmıştır.

2 Ağustos 1938...

İstanbul Festivali'nin ikincisi bugün başlıyordu. 40 gün süren festival şenliklerine turizm açısından büyük önem veriliyor, vali Üstündağ bizzat hazırlıklarla ilgileniyordu. Bu arada da Bükreş'in en büyük revüsü olan Tanasa Revüsü İstanbul'a davet edilmiş bulunuyordu.

Festival, 2 Ağustos günü başladı. Semtlerde sokak ortalarında kurulan sahnelerde oyunlar oynanıyor, gelip geçenler dönüp bakmıyorlardı bile. Tüm insanlar büyük bir bezginlik içinde, suratlar asık, gözler kulaklar Dolmabahçe'de, işlerine öylesine gidip geliyorlardı.

Bugün yapılan konsültasyona Dr. Eppinger, Dr. Bergmann, Dr. Neşet Ömer İrdelp ve Dr. Nihat Reşat Belger katılmışlardı.

Dr. Bergmann bu hastalığın Atatürk'ün 1927'de geçirdiği kalp krizinden beri var olabileceğini düşünmüştü. Aslında her iki hekim de bu hastalığın kalple ilgisi olabileceğini ihtimal dahilinde görüyorlardı. Ne var ki, bu sadece bir olasılıktı. Ka-

rında biriken su aslında asitti ve buna karşı da salyrgan enjeksiyonlarını tavsiye etmişlerdi.

Doktorlar onunla böylesine meşgulken, Atatürk bu günlerde tüm dikkatini, kurulan bağımsız Hatay Devleti'nin temeli olan Hatay Millet Meclisi'nin oluşumuna çevirmiş, 22 Türk milletvekilinin seçimi esnasında cereyan eden olayları hassasiyetle takip etmekle meşguldü. Hatay'ı kurtarmakla, bayrağını çizmekle yetinmemiş, seçim esnasında cereyan eden olaylara bile dikkatini yoğunlaştırmıştı. Nabzını veya tansiyonunu ölçmek isteyen doktoruna kolunu uzatırken, beyni bambaşka boyutlarda Hatay için çalışıp duruyordu.

Yaşamının son günlerine dolu dizgin koşmakta olduğunu bilmesine rağmen.

Bu gelişmeler olurken, Atatürk'e haber verip iznini almadan, Salih Bozok, Atatürk'e yapılan bu son konsültasyon hakkında İsmet İnönü'ye bilgi vermek üzere, oğlu Cemil Bozok ile elden şu mektubu gönderir:

"Aziz ve Muhterem Büyüğüm İnönü,

2 Ağustos 1938

Ben bu mektubu sonuna kadar yazmaya, siz de okumaya bilmem muvaffak olabilecek misiniz? Parmaklarım kırık, gözlerim kör olsaydı da ben size böyle acı bir mektup yazmaya muktedir olmasaydım; fakat vatan aşkı, millet ve memleket sevgisiyle işittiklerimi, gördüklerimi acı ve feci de olsa bildirmeyi bir vazife, borç bildim. Ve bu mektubu yazmak mecburiyetinde hissettim. Sevgili Paşam, Büyük Kurtarıcımız Atatürk'ümüz dün ecnebi profesörlerin de bulunduğu bir sıhhi heyet tarafından muayene edildi. Konsültasyon neticesinde icap edenler yapıldı; fakat bu konsültasyonda bulunan bazı doktor arkadaşlardan bana mahrem olarak söylenenlere ve benim de görüp anladığıma göre, bugünkü vaziyet, Atatürk'ümüzün sıhhi vaziyeti korkulacak kadar vahimdir. Kalbim parçalanarak size bu elim haberi vermek mec-

huriyetinde kaldığım için ayrıca acı duymaktayım. Artık buna göre ne yapmak ve nasıl bir tedbir almak lazımdır, bilemem. Ankara'da bulunduğunuz için, buradaki vaziyeti sizi memleket ve milletimin büyüğü, kıymetli İnönü'müzü haberdar etmekle vicdani vazifemi yapmak istedim. Gözyaşlarımla ve derin saygılarımla ellerinizden öperim.

Salih Bozok"

3 Ağustos 1938...

3 Ağustos Çarşamba akşamı İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tekrar Atatürk'e veda için Saray'a gitmiş ve arkasından Haydarpaşa'ya geçmiş, Milli Savunma Bakanı Kâzım Özalp ve Maliye Bakanı ile birlikte, Ankara Ekspresi'ne bağlanan bir vagonla Ankara'ya dönüyordu.

Başbakan Bayar, Saray'da o karanlık günlerin artık geride kaldığı sanısıyla ve gönül rahatlığı içinde ve Atatürk'ün talimatıyla imar işlerine eğilmiş bulunmaktaydı. Ayrıca Bayar, İzmir Fuarı'nın açılışını da bizzat yapacağını açıklamıştı. İzmir Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz İstanbul'a gelip Başbakan'dan bu sözü almıştı.

Atatürk'ün sağlığındaki ufacık iyileşme tüm bakanları harekete geçirmiş, herkes sevinç içinde işine dört kolla sarılır olmuştu.

Oysa gündüz sergilenen yorucu çalışmanın gecesinde doktorlar Atatürk'ün başında toplanıyor ve ertesi güne zinde ve güçlü girebilmesi için gereken yüklemeyi yapıyorlardı. Bugün de öyle oldu.

Bugün Atatürk'e saat 11.00'de geniş katılımlı bir konsültasyon daha yapıldı.

Konsültasyonda Dr. Eppinger, Dr. Bergmann, Dr. Neşet Ömer İrdelp, Dr. Reşat Nihat Belger, Dr. Mim Kemal Öke, Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. Mehmet Kâmil Berk, Dr. Süreyya Hidayet Serter ve Dr. Abravaya Marmaralı bulundu.

Başbakan Celal Bayar da oradaydı.

Uzun müzakerelerden sonra gelinen nokta, bir rapor haline getirildi:

3 Ağustos 1938

Konsültasyon Raporu:

1. Atatürk'te bir siroz vardır. Asit yapmış, bir miktar sub-ik-ter hasıl etmiştir.
2. Bunun esaslı amili alkoldür.
3. Evvelden Atatürk'ün çektiği Maleryanın bir tesiri olmadığını kat'iyetle söylemek kabil değildir.
4. Ven Bort'un bir şubesinde Flebit olması da imkân haricinde değildir.
5. Ree ödem ve ihtikanı bu hastalığa ait olabilir.
6. Hararetin yükselmesini yine aynı hastalıkla izah etmek kabildir.
7. Prognostik (sonuç) ciddi ve vahimdir.
8. Tedavi
 - a- Asiti Salyrgan şırıngalarıyla gidermeye çalışmalıdır.
 - b- 2-3 defadan sonra ponksiyon yapılmayacaktır.
 - c- Salyrgandan evvel Chlorure d'ammonium'la hazırlanmalıdır.
 - d- Oubaine şırıngaları yapılacaktır.
 - e- Hararete karşı 0.90 santigram kadar pyramidon verilecektir.
 - f- Kabızlığa karşı, filhakika elma kürü kabız yapmıştı, müleyyin haplar verilecektir.
 - g- Hafif bir Quinine (kinin) tedavisi yapılabilir.
 - h- Lüzumunda bazı müsekkin ilaçlar kullanılabilir.
 - ı- B vitamini çok olan Campolon şırıngaları yapılacaktır.

Atatürk bugün İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı yeniden kabul eder.

Görüşmelerinden sonra Prof. Dr. Eppinger ve Prof. Dr. Bergman Atatürk'ü tekrar muayene ederler ve yeniden konsültasyonda bulunurlar. Şükü Kaya'nın hazır bulunuşunun gerçek nedeni, bu konsültasyonun sonucunu öğrenmektir.

İsmet Paşa ise Salih Bozok'tan gelen mektubu bugün yanıtlamıştı.

İnönü'nün Bozok'a Yanıtı

3 Ağustos 1938

Kardeşim Salih, mektubunuzu büyük teessürle okudum. Dayanılmaz bir suretle yüreğim bir daha sızladı. Acılı duygularımı nasıl ifade edeceğimi bilemiyorum. Vefalı vatansever kalbinizin elemelerini anlıyorum. Elimden geldiği kadar vaziyeti takip ettim. Hastalığın ciddi olduğu görülüyor. Ben kuvvetle ümidimi muhafaza ediyorum. Hastalığın tevakkuf (duraklama) haline geçmesi ve vücudun kuvvetlenmesi ihtimali daima vardır. Son alınan sıhhi tedbirlerin de canımızdan sevgili hastamızın afiyeti için yeni bir ümit şulesi olduğuna inanıyorum.

Kardeşim Bozok, Sevgili Atatürk'ü gördükçe, onun ümidinin sarsılmamasına ve mümkün olduğu kadar neşeli kalmasına çalışmalıyız. Yine en büyük sıhhi iyilik, onun maddi ve manevi kuvvetinden gelecektir. Beni haberdar etmek lütfunuza çok minnettarım Bozok. Teessürlü, ümitli olarak ve candan dua ederek takip ediyorum. Berkman tecrübeli, şöhretli bir doktor imiş. Bu hastalığın seyrinde birden bire iyilik, tavakkuf devresi husule geldiği vaki imiş. Bu ihtimaller çok ümit bağladığımız ışıklardır. Atatürk'ü gördüğün zaman, yormayarak benim tarafımdan, ellerini, yüzünü hasretle öper misiniz? Mektuplarını daima beklerim. Gözlerim yaşlı olarak muhabbetle gözlerinden tekrar tekrar öperim sevgili kardeşim.

İsmet İnönü

Aynı 3 Ağustos günü İngiliz Büyükelçi Loraine, Londra'ya şu mesajı çekiyordu:

1. Bu akşam geç saatte Cumhurbaşkanı'nın sağlığının ciddi şekilde kötüleştiği yolunda haberler çıktı. Yarın Dışişleri Bakanı'nı (Aras'ı) göreceğim ve tekrar rapor edeceğim.

2. Bu telgraf, yarın sabahki basında telaşlı haberlerin çıkması ihtimaline karşı sizleri hazırlamak içindir. Cumhurbaşkanının karaciğer sirozundan rahatsız olduğu artık kesindir. Ekselansı tedavi için dün iki Alman mütehassısı geldi.

3. Kral'a haber verilmesini rica ederim.

4 Ağustos 1938...

Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nda Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras ve Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya'yı kabulü. Bugün Dr. Eppinger Viyana'ya dönmek üzere hastasına veda etmiştir.

Atatürk'e Dolmabahçe Sarayı'nda Prof. Dr. Bergman'ın da iştirakiyle müdavi ve müşavir hekimler tarafından tekrar bir konsültasyon daha yapılmıştır.

Bugün de Dışişleri ve Bayındırlık Bakanları Saray'daydılar. Atatürk'ü bizzat görerek, Ankara'da yayılmış bulunan dedikoduların yalan olduğuna emin olarak, bu arada da yeni direktiflerini alarak görevlerine dönüyorlardı. Ortalık o kadar rahatlamış ve insanlar üzerinden öylesine bir yük kalkmış gibi olmuştu ki, bakanlarını Ankara'ya uğurlamak üzere Başbakan Bayar bizzat Haydarpaşa'ya gelmişti.

Oysa bakanları gittikten sonra Atatürk, o akşam gene doktorları tarafından muayene edilmiş ve yeniden konsültasyon yapılmıştı. Böylece gündüz kaybettiği enerjiyi, o gece yeniden kazandırmak için doktorlar insanüstü bir gayretle çabalıyorlardı.

Atatürk ise canını dişine takmış, ertesi gün Ankara'dan gelenlere karşı rolünü mükemmel oynuyordu.

5 Ağustos 1938...

Atatürk'e Prof. Dr. Bergmann'ın da iştirakiyle bugün konsültasyon yapıldı.

Aynı gün ise özellikle dış politikada çok önemli bir gelişme oldu. Bulgar Kralı Boris, Atatürk'e teşekkürlerini bildiren bir telgraf gönderdi. Bu telgrafın anlamı şuydu: Bulgaristan Nöyyi Antlaşması'nı artık tanımadığını ilan ediyor, Selanik'te de Yunanistan ile bir antlaşma imzalıyordu.

Yunanistan Atatürk'ün kurduğu Balkan Paketi'nin bir üyesiydi ama Bulgaristan üye değildi. Buna rağmen Balkan Pak-

tı'nın Bulgaristan'ın tavrını onaylaması, elbette Kral Boris'i fazlasıyla memnun etmişti. Kral bu onaylamada Atatürk'ün meseleye çok adilane bir şekilde yaklaşmış olmasının rol oynadığını dikkate alarak teşekkürlerini bildiriyordu.

Atatürk ise bu olaydaki asıl başarının Kral Boris'e ait olduğunu verdiği yanıtta ifade ediyordu. Türkiye'nin Avrupa ülkeleri üzerinde oynadığı nâzım rolü göstermesi açısından bu olay önemliydi.

6 Ağustos 1938...

Times gazetesi, "Atatürk ve Atatürk Türkiye'si" diye özel sayı yayımlar bugün.

Atatürk'e, saat 17.00'de, Prof. Dr. Bergmann'ın da iştirakiyle bir konsültasyon yapılır.

Dr. Bergmann aynı akşam Berlin'e dönmek üzere İstanbul'dan ayrılır.

31 Temmuz günü İstanbul'a gelen, Berlin Tıp Fakültesi 2. Dahiliye Kliniği Direktörü Prof. Dr. Von Bergmann ve 1 Ağustos'ta gelen Viyana Tıp Fakültesi'nden Prof. Dr. Eppinger, ayrı ayrı ya da Türk doktorlarıyla birlikte yaptıkları konsültasyonlar sonucunda, karında biriken sıvının idrar yoluyla atılması için "civalı diüretik" kullanılmasına karar vermişlerdir.

Fakat uygulanan bu yöntem beklenen sonucu vermemiştir. Süreyya Anderiman bugün Paris'ten "2 şişe Mendelium" ister.

Atatürk, karnın delinmesi suretiyle suyun alınmasının çok tehlikeli bir ameliyat olduğunu düşünmektedir. Fakat bir başka şekilde bu sudan kurtulmasının olanak dışında olduğu da görülmektedir. Birbirlerinden habersiz olan doktorlardan gizlice soruşturur.

Önce Dr. Şakir Ahmet Ediz'e sorar:

"Su alma ameliyesi tehlikeli midir? Acı verir mi doktor?"

Doktor ne desin, "Vermez!" der.

Aradan bir süre geçmiş, karnın şişliği iyice artmıştır. Artık yatakta dik oturamamakta, ancak arkasına yastıklar konularak oturabilmesi sağlanmaktadır. Sancıdan yüzü sararmış, bitkin, solgun bir hal almıştır. Artık dayanamayacağını anlayınca, önce diğer doktorlardan bir kez daha soruşturur. Oysa doktorlar bu soruyu beklemekteydiler ve yanıtları da hazırды:

"Hayır Paşam, çok kolay bir ameliye. Ameliyat bile denmez. Biz bunu çoğu kez kendimiz bile yapmayız, asistanlarımıza yaptırırız. Hiç merak buyurmayın!"

Belli ki Dr. Ediz'den, kendilerine de böyle bir sorunun gelebileceği istihbaratı ulaşmıştır.

Atatürk'ün bu konuda hassas olmasının nedeni, henüz vasiyetini yazıp yetkililere teslim etmemiş olmasıdır. Ne kadar kolay olursa olsun, ya iğne bir yerinden barsağı delerse?

Bu ihtimal elbette gerçeğe dönüşebilir. O halde önce vasiyetini teslim etmeli, sonra kendi sağlığına bakmalıdır...

Her defasında böyle olmamış mıdır zaten? Elbette böyle olmuştur. Önce devlet-millet işleri, sonra kişisel meseleler.

"Söz konusu vatansa gerisi teferruat!"

Hayatı söz konusu olsa bile...

Bugün, 6 Ağustos 1938 tarihinde, İngiltere'nin en önemli gazetelerinin başında gelen *The Times* gazetesi, birinci sayfasına Atatürk'ün büyük bir resmini koyarak, Türkiye hakkında geniş bir yazı yayımlamıştı. Bu özel sayıda devrimlere büyük yer verilmiş ve Atatürk'ün başarılarından büyük övgü ile bahsedilmişti.

İnönü, "İngilizler Atatürk'ü sever mi, sevmez mi", gerçekten ona "Dizbağı nişanını verecekler mi, vermeyecekler mi?" tartışmasına girerken, *The Times*, tam da bu tür tartışmaları tekzip edercesine Atatürk'e övgüler yağıdırıyor, O'nu dönemin mevcut diktatörleriyle kıyaslıyor, Türkiye'yi nasıl kısa zamanda çağdaş reformlarla bambaşka bir ülke haline getirdiğini uzun uzun anlatıyordu.

Bu yazılanların çevirilerine Türk basınında da yer verildi.

Bugün odasında yavaş yavaş yürüyebilmiş, koltuğa kadar gidip gelmişti. Artık yatağında oturabiliyordu. 25 Temmuz'daki son krizden bu yana benzer bir kriz yaşanmamıştı. Yalnız bu kez de batında biriken sudan muzdaripti. Sabah ve akşam vizitelerinde doktorlara bundan şikâyet ediyor, bu konuda alınabilecek tedbirlerin neler olabileceğini soruyordu.

Yine bugünlerde siroza ilişkin yabancı dilde, özellikle Fransızca kitap ve yayımların getirtilmesini emretti. Ne var ki bu kitapları okuyamadan vefat edecektir.

8 Ağustos 1938...

Günler artık sıkıntılı geçiyordu. Bir taraftan Ağustos'un kızgın sıcağına dayanamıyor, bunalıyordu diğer taraftan hastalığın, içine girilen safhasının bilinen ve beklenen sonuçları kendini göstermeyi sürdürüyordu.

Süreyya Anderiman bugün Paris'ten "acele" olarak bu kez iki kutu "Mendelium Kâsesi" siparişi verdi. İstanbul itfaiyesi, sarayın yatak odası tarafındaki duvarlarını dışarıdan suluyor, ısıyı biraz düşürür mü diye, bundan bile medet umuluyordu.

Demek ki, nekahet dönemine girdiği, bundan sonra mutlaka iyileşeceği zannedilen hasta, yeniden kötülüyordu. Neka-
het, aldatıcı olmuştu.

9 Ağustos 1938...

Bugünkü en önemli olay, İsmet İnönü'nün Atatürk'e iletilmek üzere Cumhurbaşkanlığı Genel sekreteri Hasan Rıza Soyak'a gönderdiği mektup olmuştur:

"Sn. Soyak,

İstanbul'dan aldığım havadisler pek sevindiricidir. Sevgili Atatürk'ün ateşi çok şükür düştü. Birkaç günde kuvveti yerine gelir. Hayatımızda heyecanlı bir sevinç tekrar başladı; çok şükür.

Dr. Aras bana Atatürk'ün cihan değer selamlarını getirdi. Atatürk'e en derin saygılarla minnetlerimi ve en samimi afiyet dileklerimi takdim ederim. Bir münasip fırsatta yüce huzurlarınıza arz ederseniz size çok teşekkür ederim. Sevgilerle, selamlar...

İsmet İnönü"

Bu mektubun Atatürk'e arz edilmesi üzerine, O'nun emriyle Genel Sekreter tarafından İnönü'ye teşekkür, sevgi ve iyi dileklerini bildiren bir cevap yazılmıştır.

Bugün Harf Devrimi'nin 10. yıldönümüydü. Atatürk, çok büyük önem verdiği bu devrimin yıldönümü kutlamalarına büyük önem veriyordu. Öte yandan halk tarafından da önemli hazırlıklar yapılıyordu.

Yıldönümü törenleri, Başbakan'ın da İstanbul'a gelmesiyle büyük coşku içinde kutlandı. Sarayburnu'nda halka açık bir toplantı yapıldı. Şehir baştanbaşa donatılmış, her köşede bir bayram havası yaratılmıştı. Birçok yerlerde Harf Devrimi'nin önemine ilişkin dövizler asılmıştı, değişik yerlerde konuşmalar yapılmıştı.

O gece İstanbul Üniversitesi'nin konferans salonlarından birinde de bir toplantı düzenlendi. Rektör ve profesör hocalar burada bu reformun Türk kültür ve sosyal yaşamına sağladığı yararları anlattılar. Büyük caddelerde fener alayları düzenlendi. Bunlardan biri Dolmabahçe önüne gelince Atatürk'e çok büyük tezahürat yapıldı. Buna yanıt vermek üzere balkona çıkmaya kalkışınca ise doktorlar buna izin vermediler.

Atatürk'ün sağlığında görülen düzelme herkesi ve özellikle doktorları çok memnun etmişti. Sadece bir nokta düşündürücüdür: Karında biriken su.

Bu su nasıl yok edilecekti? Üstelik de her gün biraz daha arttığı çıplak gözle bile gözlemlenirken... Su birikimi arttıkça kalbe ve ciğerlere yapacağı basınç da artacağından, ıstırapın da yakında dayanılmaz olacağı biliniyordu.

10 Ağustos 1938...

Atatürk'ün, harf inkılabının 10. yıldönümü nedeniyle Kültür Bakanı Saffet Arıkan'ın telgrafına cevabı: "Türk'ün kültür sahasındaki kabiliyetinin gelişmesine temel olan harf inkılabının onuncu yıldönümü münasebetiyle gönderdiğiniz telgrafi memnuniyetle aldım. Teşekkür eder ve milletimize kültür sahasında sonsuz başarılar dilerim."

11 Ağustos 1938...

Bugünü Atatürk koltukta tamamen dinlenerek ve müzik dinleyerek geçirdi.

Bulgaristan Nöyyi Antlaşması'nı kaldırınca, Lozan Antlaşması'nın gereği olarak Türkiye de Rumeli ve Trakya toprakları üzerinde askersizleştirilmiş olan bölgeye Türk askerinin girmesini sağlamak durumundaydı ve son günlerde Atatürk bununla da meşgul olmaya başlamıştı.

Dışışleri Bakanı'nın 4 Ağustos günü Atatürk tarafından kabul edilmiş olmasının nedeni buydu. Türk Dışışleri Bakanlığı, Atatürk'ün talimatı uyarınca Lozan Antlaşması'nın ilgili maddelerini Lozan'a taraf devletlere bugün tebliğ etti. Ardından da 20 Ağustos'ta Türk ordusu muhteşem bir törenle Edirne'ye girecek, Rumeli'de konumlanacaktı.

12 Ağustos 1938...

Başbakan Bayar İstanbul'daydı ve hergün Saray'a uğruyordu. Bu akşam Yüksek Ticaret ve İktisat Mektebi mezunları Suadiye Plajı'nda bir eğlence düzenlemişlerdi. Başbakan burada bir konuşma yapmış ve İzmir Fuarı'ndan da bahisle, ekonomik alanda yapılan gelişmeler hakkında önemli bilgiler vermişti. Konuşma büyük tezahüratla karşılanmıştı.

13 Ağustos 1938...

Sir Loraine bugün Londra'ya gönderdiği telgrafta, Türk basınındaki dalgalanmalara değiniyordu. Belli ki hastalığın duyurulmaması için hükümet tarafından Türk basınına uyarıda bulunulmuştu, bu konuda sansür uygulanmaktaydı. Bir panik çıkmasından endişe ediliyordu.

Buna rağmen Mehmet Emin Yalman, *Tan* gazetesinde Atatürk'ün ağır hasta olduğu yolunda bir yazı yayımladı. Aynı yazı *Haber* gazetesinde de yayımlandı. Bu yüzden hükümet harekete geçmiş, *Tan* gazetesi 3 ay, *Haber* gazetesi de bir buçuk ay kapatılmıştı. Yalman'ın yazısının çevirisini yayımlamış olan bir Rum gazetesi ile 3 Ermeni gazetesi de onar gün kapatılmışlardı.

14 Ağustos 1938...

Bayar bugün de Moda Deniz Kulübü'nün düzenlemiş olduğu yarışlara gitmiş ve kazananlara ödülleri bizzat vermiş, denizciliğin ülkemiz ve insanımız için olan önemine değinmişti.

15 Ağustos 1938...

Atatürk Dışışleri Bakanı Tefik Rüşti Aras'ı bugün kabul edip görüşmüştür. Dışışleri Bakanı Aras bugün Atatürk tarafından kabul edilerek Edirne ötesinde Türk ordusunun konumlanması ve tertiplenmesi hakkında bilgi aldı. Bu bir

formalitenin yerine getirilmesinden ibaretti. Edirne 25 Kasım 1922'de kurtarılmıştı ama o gün mutabık kalınan bir husus şimdi yerine getiriliyordu.

Bu birkaç gün ağırlıklı olarak dinlendi. Doktorlar konuk kabul etmesini iyice kısıtladılar. Artık uzun süreli okuyamıyordu. 17 Ağustos'a kadar günler böyle geçti.

18 Ağustos 1938...

Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nda Hatay'dan gelen Tayfur Sökmen'i kabulü.

19 Ağustos 1938...

Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nda izinli olarak Türkiye'de bulunan büyükelçileri (Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın, Brüksel Büyükelçisi Cemal Hüsnü Taray, Sofya Büyükelçisi Sevki Berker, Bağdat Büyükelçisi Tahir Lütfü Tokay) toplu olarak kabulü, görüşmesi ve direktifleri.

Atatürk büyükelçileri koltukta oturur vaziyette kabul etti. Bu görüşme 1.5 saat kadar sürdü.

Almanlar Südetleri bugün işgal etti.

20 Ağustos 1938...

Atatürk'ün Uluslararası 8. İzmir Fuar'ının açılışı nedeniyle Başbakan Celal Bayar'a telgrafı:

"Fuarın yıldan yıla ayrı bir gelişme eseri gösterdiğine dair olan haberinizden çok memnun oldum. Vazifeli-lere takdirlerimin ve sayın halka teşekkür ve sevgileri-min iletilmesini diler, gözlerinizden öperim."

Bugün ordu birliklerimiz büyük bir törenle ve halkın çılgınca tezahüratı altında Edirne'ye girdi. Bu durum yurdun her tarafında büyük coşkuyla kutlandı. Dolmabahçe'ye telgraf yağıyordu. İstanbul bayraklarla donatıldı. Ordunun muhteşem bir törenle Edirne'ye girişini sayfalarına taşıyan basın, yayımladığı haber ve fotoğraflarla ülkede büyük bir heyecan yarattı. Atatürk bugünlerde iyice kendine gelmiş görünüyor ve bu Saray'da herkesi son derecede mutlu ediyordu.

Artık odanın içinde kendi başına dolaşabiliyor, koltuğuna oturup gazeteleri okuyabiliyordu.

Balkanlar'da uçağıyla bir turneye çıkan Sabiha Gökçen o gün Bükreş'ten İstanbul'a, Yeşilköy Havaalanı'na inmişti. Bu başarılı turne için törenle karşılanıyordu.

O sırada İzmir Fuarı'nın açılışını yapan Başbakan Bayar, beraberinde Tefvik Rüştü olduğu halde karayoluyla Bandırma'ya doğru yola çıktığını bildirmişti.

Atatürk, Bayar ve Aras'ı getirmek üzere Savarona'nın Bandırma'ya gönderilmesini emretmişti.

Tunceli'de (Dersim) Eşkıyalığa Son!

22 Ağustos 1938...

Savarona, Bayar ve Aras'ı bugün İstanbul'a getirdi ve Dolmabahçe önünde demirledi. Bayar ve Aras derhal Atatürk tarafından kabul edildi. Anlattıklarından son derecede memnun olan Atatürk, Bayar'a uzun uzun iltifatlarda bulundu.

Son iki gündür Atatürk'ü en çok meşgul eden konu, Dersim'de geçen yıl başlayıp bu yılın başlarında bastırılan, daha sonra tekrar hortlaması üzerine de nihayet ancak geçtiğimiz günlerde tamamen sona erdirilen eşkıya olayları karşısında, Cumhuriyet yönetiminin bölgeye derhal götürmesi acilen gerekli hizmetler, yöre halkının refahını artırıcı alınması gerekli tedbir ve kararlar, bu maksatla çıkarılması zorunlu yasalar ve benzeri konulardı.

Yılların ihmaline ve yöre derebeylerinin zulüm ve insafına terk edilmiş yöre halkının bir an önce okula, hastaneye, dispansere, yola, emniyet gücüne, jandarma gücüne, mahkeme binasına, orada görev yapacak avukata, savcıya, yargıca ihtiyacı vardı. Çünkü bunların hiçbiri yoktu. Ne zaman kurulmaya kalkılırsa, eşkıya tarafından yakılıp yıkılıyordu.

Osmanlı'dan beri bu böyle sürüyordu. Bölgenin coğrafi konumu nedeniyle eşkıyanın saklandığı dağ köylerine ulaşamıyordu. Devlet başa çıkamayınca da, aşiret reisleri paşa yapılıyor, bölgenin yönetimi onlara bırakılıyordu. Böylece feodal yapının temelleri de atılmış oluyordu. Devlete isterlerse asker veriyorlar, pazarlıkla vergi ödüyorlar, kimi zaman da hiç

vermiyorlardı. Merkez biraz sesini yükseltse bir isyan diğerini tetikliyor, sonunda dediklerini yaptırıyorlardı. Böyle garip bir düzen kurulmuş, bir çark buna göre yüzlerce yıldan beri sürüyordu. Zavallı köylü kimi kime, nasıl şikâyet edecekti? Bölgede bu yüzden mahkemelere yer verilmiyor, kişiler arasındaki sorunları aşiretin reisi, kendi yöntemine göre çözüyordu.

Cumhuriyet kurulunca, bu düzenin böyle devam etmesi artık mümkün değildi. Bir çatışma yaşanılacağı belliydi ve kaçınılmazdı. Nitekim de öyle oldu. İşte şimdi ise bölgenin yaralarının sarılması zamanıydı. Atatürk, bütün bunları ayrıntısıyla görüşmek üzere başbakanını kabul etti.

Atatürk'ün, içinde bulunduğu sağlık sorunlarına rağmen Başbakan'ı ile yaptığı bu toplantı 4 saat sürdü. Zaman zaman doktorlarının haklı müdahalelerine rağmen. Bu da, Atatürk'ün konuya verdiği önemi göstermektedir.

Başbakan Bayar'dan derhal bölgeye bir ziyaret yapmasını, olan biteni yerinde görmesini, eşkıyalığın kökünden kazınması için alınacak tedbirleri bizzat tetkik ederek kendisine bir rapor hazırlamasını emretti. Aynı zamanda Tunceli vilayetine dönüştürülen bu bölgeye derhal, bir vilayet merkezi için şart olan, çağın gerektirdiği kurum ve kuruluşların süratle nakledilip faaliyete geçirilmesini istedi.

Başbakan Bayar ve Dışişleri Bakanı Aras bu talimatlarla Ankara'ya gitmek üzere Dolmabahçe'den ayrıldılar ve 23 Ağustos günü de Ankara'ya doğru yola çıktılar.

24 Ağustos 1938...

Doktorları ve çevresindeki herkesi umutlandırıp sevindiren bir iyileşme sürecine girilmiş gibi görünüyordu. Tek sıkıntı karınlarında birikmekte olan suyun azalmayıp, aksine artmaya devam etmesiydi. Bu su meselesinin nasıl çözümlenebileceğini doktorlarına her sorduğunda, kaçamak yanıtlar alıyordu. Akla ilk gelen yanıt elbette suyun çekilip alınmasıydı ama Prof. Dr. Fiessenger'in giderken doktorlara söyledikleri kesindi:

"Su almak tedbirine sakın kalkışmayın! Suyu dahili ilaçlarla bünyeye imha ettirmek sisteminden başka bir sistem hastalığı vahamete sevk eder. Netice maalesef

hepinizi gözyaşlarına gark edecek bir şekle müncer olur..."

Bu tavsiyeyi dinlemek zorunda olan doktorlar, karındaki suyu ancak karaciğerin sağlığına kavuşarak doğal yoldan yapması gerektiğini ifade ediyorlardı. Karaciğerde enfeksiyon vardı, iltihaplaşan karaciğer su yapıyordu. Karaciğerdeki iyileşme, büyük ölçüde uzun süreli mutlak bir dinlenmeyi gerektiriyordu. Bu açıklamaları elbette anlıyor fakat içinde bulunulan koşullar onu çalışmaktan bir an olsun alıkoyamıyordu.

O gün ziyaretine gelenlerle yaptığı uzun ve yorucu çalışmadan sonra herkes oteline, evine dönüyor ama O, yatağında yapayalnız sabaha kadar sancılar içinde kıvranıp duruyordu.

Gün boyu çalışmış olmanın bedelini acıyla ödeyerek.

Ertesi gün ise gene değişen bir şey olmuyordu. Ağustos sıcağı altında hareketsiz, günün büyük bir kısmını yatağa bağımlı olarak geçirmek inanılmaz sıkıcı ve o yapıdaki biri için inanılmaz zordu.

İstanbul İtfaiyesi'nin her gün gelip Saray'ın duvarlarına su sıkması, biraz da olsa bir serinlik yaratma çabaları da sonuç vermiyordu. Hiç değilse çalışırken bunları duymuyordu.

Veee... Her gün takvimden bir yaprak daha düşüyordu!...

Bugün, biraz da mahcup bir ifadeyle doktorlarına sordu:

"Görüyorsunuz biraz toparladım. Karnımdaki sudan başka da pek bir şikâyetim kalmadı. Acaba yeniden Savarona'ya dönüp, tedaviye orada devam etmek mümkün müdür?"

Doktorlara göre 56 gün geçirilen Savarona'da hastalığın hızla seyretmiş olmasının nedeni sürekli deniz ortamında, nemli bir çevrede bulunmuş olunması ve hava koşullarının da sık sık değişken olmasıydı. Kendisine bu durum anlatılınca, mantıklı buldu ve kabul etti. Bunun anlamı Saray'dan ayrılmayacak oldukları gerçeği idi.

Bu esnada Doğu Anadolu'daki askeri tatbikat sürüyordu. Başbakanını bu manevraları yerinde izlemek üzere Elazığ'a göndermişti. Aynı zamanda yeni kurulan Tunceli ilinin acilen ihtiyacı olan hususları da Bayar'dan dinlemek istiyordu.

25 Ağustos 1938...

26 Ağustos ve ardından gelen 30 Ağustos zaferlerinin yıldönümleri yaklaşıyordu. Buna çok önem veriliyor, İstanbul'un her kavşağına taklar kuruluyordu. Başbakan da İstanbul'a kutlamalara gelecekti. İzmir Fuarı'nda bulunan İktisat Bakanı Şakir Kesebir ile Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu deniz yoluyla bugün İstanbul'a gelmişlerdi. İktisat Bakanı henüz kurulmuş bulunan Denizcilik Bankası'nda denetim ve incelemelerde bulunuyordu. Adalet Bakanı ise geçen yıl kabul edilen ve gerçekten de suçların azalmasında büyük rol oynayan "meşhut suçlar" yasasının, ağır ceza suçlarına da uygulanması hususunda tetkiklerde bulunuyordu.

28 Ağustos 1938...

Doğu manevraları sona ermiş, Mareşal Fevzi Çakmak bu nedenle ve Genelkurmay Başkanı sıfatıyla bugün Atatürk'e şu telgrafı çekmişti:

"Cumhurreisi Kemal Atatürk
Dolmabahçe-İstanbul

24 Ağustos 1938 günü başlayan ve Başbakan Sayın Celal Bayar'ın iştirak buyurdıkları ordu manevrası çok istifadeli ve değerli safhâlârla 3 gün devam ettirilmiş ve 26 Ağustos 1938 günü, 16 yıl evvel yaşadığınız 26.8.1922 günkü Büyük Zafer arifesini emirleri altında idrak edenlerle birlikte ve yüksek ihtisaslarla hatırlayarak saat 18.00'de bitirildi. Bu mesut günün yıldönümü ve yapılan manevra münasebetiyle Cumhuriyet orduları mensupları, başta ben olmak üzere Yüksek Başbuğları'na kalplerinden coşan sonsuz heyecan ve saygılarla meşbu, sarsılmaz bağlılıklarını arz etmekle nihayetsiz şeref duyar.

Genelkurmay Başkanı
Mareşal Fevzi Çakmak"

Doğu Manevrası, hem ordunun yıllık talim ve terbiyesini tebarüz ettirmek hem de bir yıl evvel Dersim'de yapılan harekâtla buradaki toplu şekavetin ortadan kaldırılmasından sonra köşe bucakta mevzii şekavetle devam eden sergerdelerin de tamamen tenkil ve bu kıtanın memleketin diğer bölgeleri gibi baştanbaşa iş ve asayişle idaresini temin maksadıyla yapılmıştı. Mareşalin bu telgrafıyla her iki maksadın da arzu edildiği şekilde istihsaline muvaffakiyet elverdiğini öğrenen Atatürk çok memnun olmuş ve bizzat kaleme aldığı şu yanıtı vermiştir:

"Mareşal Fevzi Çakmak,
Genelkurmay Başkanı

Ordumuzun yüksek ve her vakit olduğu gibi milletin emniyetine cidden layık kıymet ve kudretle dolu manevrasının çok istifadeli safhâlâr göstererek bittiğini bildiren telgrafınızı aldım. Türk ordusunun yarattığı zaferin bu yıldönümü günlerinde kalbim orduya karşı takdir ve şükran hisleriyle doludur. Sizin ve tercümanı olduğunuz aziz silah arkadaşlarımla hakkımda gösterdikleri samimi ve asil duygular, o günlerdeki hatıralarımı canlandırdı, heyecanlarımı artırdı. Başta siz olduğunuz halde cümlenize candan sevgi ve saygılarımı sunar, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da daima artan kutlu başarılar dilerim.

Kemal Atatürk"

Aynı gün ikinci bir telgraf daha almıştı: Başbakan ve Milli Savunma Bakanı da manevra bölgesini terk etmiş, İstanbul'a doğru yola çıkmışlardı.

29 Ağustos 1938...

Bugün Bayar, yanında Dışişleri, İçişleri ve Milli Savunma Bakanları olduğu halde trenle saat 11.00'de Haydarpaşa'ya gelmişti. Acar motoru, Başbakan'ı ve beraberindekileri bekliyordu. Dolmabahçe'de Atatürk'ün sağlığı ise iki gün içinde kötüleşmiş, ancak yatakta oturur hale gelmişti. Hastalık gün içinde bile büyük değişkenlik gösteriyor, kendini biraz iyi hissedince

hemen devlet işlerine yoğunlaşması, birkaç saat sonra olumsuz etkisini gösteriyordu. Bugün de öyle oldu. Başbakanını yataкта oturur vaziyette karşıladı. Bayar Atatürk'ün karnındaki su birikiminin biraz daha arttığını derhal fark etti, yüzü buruştu. Üzüntüsünü ne kadar saklamaya çalışsa da.

Bayar'ı Haydarpaşa'da karşılayanlar arasında gazeteciler de vardı. Basın elbette Dersim'le yakından ilgileniyordu. Bayar onları da Acar motoruna aldı ve yol boyu sorularını yanıtladı. Gelen soruların büyük bir çoğunluğu Doğu'daki askeri manevralar ve Dersim üzerinde yoğunlaşıyordu. Bayar verdiği yanıtta özetle, "Şarkta toplu şekavetin tamamen men edildiğini, ordu-nun bu üç gün süren son manevrasıyla da kıyı bucakta kalmış şaki ve sergerdelerin ele geçirilmiş olduğunu" bildirmiş, ertesi gün basın bu haberi birinci sayfalarından ve manşetten okurlarına duyurmuştu.

Başbakan Bayar Atatürk ile baş başa iki saat kadar görüş-tü. Dersim il yapılp Tunceli'ye dönüştürülünce kentin hızla geliştirilmesi için yapılan planı, öncelikli yatırımları, eşkıya-nın bölgede yeniden yapılanmaması için alınan "göç ettirme" dahil tedbirleri, feodal beylerin ellerindeki toprağın köylüye nasıl dağıtılacağı konusundaki düşünceleri, mevcut asayiş durumunu uzun uzun anlattı. Doktorların arada bir yaptıkları "yeter artık" türü uyarılara Atatürk'ün müdahalesini sağlayarak onun üzerinde hassasiyetle durduğu konulara açıklık getirmeye devam etti.

Atatürk bu bölgedeki feodal yapıyı mutlaka kırmak kararlılığındaydı. Yüzyıllardır feodal bir yapının "seyitlik" (Peygamber soyundan gelme) maskesi altında sürdürdüğü bu düzen, bölgede yaşayan yüz binlerce Türk, Kürt, Ermeni, Alevi, Sünni, Şii yurttaşımızın, birbirinden farklı, 100'ün üzerinde aşiretler şeklinde yaşıyor olmasından da yararlanarak devletle olan ilişkilerini kesmiş, bölgede bir anlamda kendine özgü bir yönetim tarzını egemen kılmıştı. Cumhuriyet yönetimi, kendisine "kuma" tarzı böyle bir ortaklığı kabul edemezdi. Zira bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin "egemenlik" ilkesiyle bağdaşmazdı.

Geçen yıl, 1 Kasım 1937 Meclis açış konuşmasında Atatürk, henüz ayakta duracak gücü varken, milletvekillerine şöyle seslenmişti:

"Efendiler! Topraksız çiftçiyi topraklandırma kanununu çıkartınız! Size yakarıyorum!"

Bu ne menem bir diktatördü ki, bir yasaya oy versinler diye milletvekillerine yakarıyordu. Bu yasa çıkarılmadı çünkü toprak ağaları milletvekili olarak bizzat Meclis'teydiler. Sonuçları aleyhlerine olabilecek böyle bir yasaya oy vermediler.

Esasen Dersim bölgesinde dağıtılabilecek, tarıma elverişli çok geniş topraklar yoktu ama ağalık ve baskısı sonuna kadar vardı ve bu yasa çıkarsa her yer için geçerli olacağı için, özellikle tüm Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu ilgilendiriyordu. Asıl hedef, çiftliği olan herkesin elinden toprağını alıp, olmanaya dağıtmak değildi elbet. Bunun esasları saptanır, her şey ona göre yapıldı. Esas olan, toprağa sahip olanın, o toprak üstünde yaşayanın da sahibiymiş gibi sürdürdüğü zorba düzendi. Oysa o maraba artık cumhuriyet yasaları önünde eşit haklara sahip bir yurttaştı.

Atatürk, işte bu yurttaş için neler düşünüldüğünü, nelerin öncelikle ele alınacağını Başbakanından öğrenmek istiyordu. Kapısının öte tarafında doktorlar, görüşme bitsin artık diyerek boncuk boncuk terlerken.

Başbakan askeri manevraları ve Dersim'de ulaşılan noktayı açıkladıktan sonra, sözü Dışişleri Bakanı Aras'a bıraktı. Bu kez gündem Hatay'dı. Hatay'ı Suriye'ye kaptırmaktan kurtarmıştı ama şimdi bu yurt parçasını önce bağımsız bir devlet haline getirmeli, sonra da bu devletin Millet Meclisi'nin alacağı bir kararla da plebisit yoluyla Hatay Devleti'nin bir vilayet olarak Türkiye'ye katılması sağlanmalıydı. O hasta halindeyken beyni bunlarla meşguldü. Savarona'dan beri kendini ziyarete gelen Tevfik R. Aras'ı bu yönde görevlendiriyor, sonra da ne yapıldığının hesabını soruyordu.

İşte bugün de o hesap günlerinden biriydi. Sözü Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras aldı.

Verdiği bilgiye göre, Hatay Millet Meclisi ilk toplantısını 2 Eylül 1938 günü yapacaktı. Bu toplantıda Hatay Devlet Başkanı, Meclis Başkanı ve 3 bakan Türkler arasından seçilecekti.

Hatay Millet Meclisi, 40 milletvekilinden oluşuyordu. Bunun 22'si Türk, geri kalanı Ermeni, Alevi, Arap'tı. Türk adayla-

rın TC hükümeti tarafından onaylanması gerekiyordu. Şimdi bu isimleri görüşeceklerdi. Sonunda bu çalışma yapıldı ve isimler konusunda Atatürk'ün onayı alındı. Daha sonra da Aras'ın bu andan itibaren izlemesi gereken stratejiyi Atatürk saptadı ve bildirdi.

Ardından İçişleri ve Milli Savunma Bakanlarını da dinleyen Atatürk, izlenecek politika belli olduğuna göre, bu durumda o bakanlıklara düşen görevleri de saptayarak gereken talimatlarını verdi. Başbakan ve bakanlar Atatürk'e veda edip ayrıldılar. Bayar kendi köşküne geçti. Dinlenmeli ve yarına hazırlanmalıydı.

Atatürk'ün ölümüne 71 gün kalmıştı, oysa O hâlâ nelerle uğraşıyordu!

Zafer Bayramı Gelmişti...

30 Ağustos zaferinin 16. yıldönümü gelmişti. Bu günü heyecanla bekliyordu. Törende olabilmek için nelerini vermezdi. Ama buna artık ne yazık ki olanak yoktu.

Başbakan ve bazı bakanların da İstanbul'da olmalarıyla, 30 Ağustos Büyük Zaferi'nin 16. yıldönümü büyük bir törenle kutlandı. Resmi geçit Beyazıt'ta yapıldı ve tam teşkilatlı bir piyade alayı, bir topçu alayı, bir motorlu topçu taburu, uçak-savar taburundan bir batarya, motorlu kıtalar, ve uçak filoları muhteşem bir töreni, halkın kulak tırmalayan tezahüratı altında gerçekleştirdi.

Protokol tribününde Başbakan Celal Bayar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Milli Savunma Bakanı, Adalet Bakanı ve İktisat Bakanı jaketataylarını giymiş, ellerinde silindir şapkaları olarak yerlerini almışlardı. Ayrıca İstanbul milletvekilleri, Tören Komutanı, İstanbul Garnizon Komutanı da tribündeydi.

Zaferin komutanı Mustafa Kemal Atatürk ise Dolmabahçe'den olanları görür gibiydi.

Ve ölümüne 70 gün kalmıştı.

Geçit töreni mükemmel olmuştu. Önde Tümen Komutanı General Osman Tufan, yaveri, kurmay karargâh subayları ve tüm maiyeti, ardından gelen piyade alayı, izleyenlerin yüreklerini

hoplatarak tribünleri selamlamış, yolun her iki tarafını dolduran halk sevinç içinde ve çılgınca Mehmetçği selamlamıştı.

General Osman Tufan, Mustafa Kemal'in daha Sivas'ta iken, Adana, Maraş ve çevresindeki halkı Kuvayı Milliye şemsiyesi altında örgütlesin diye, Adana'ya gönderdiğinde, genç bir yüzbaşı idi. Şimdi ise bütün o mücadeleler sona ermiş, vatan kurtarılmış, general olmuş, İstanbul'da tümeninin önünde protokolü ve İstanbul halkını gururla selamlayan bir komutandı.

Tören iki saat sürdü. Bitir bitmez ise Bayar Dolmabahçe'ye koştu. Atatürk de Başbakan'ını bekliyordu. Savarona'dan ayrıldığı 26 Temmuz'dan 22 Ağustos'a kadar az da olsa bir iyileşmeye gidiş vardı ama son on gündür bunun tersi oluyor, bir günü diğerini tutmuyordu. Doktorlar her sabah, onu bu kez nasıl bulacaklarının merak ve heyecanıyla sabah vizitesini yapıyorlardı. Belliydi ki, hastalık sirozun seyrine göre şekil alıyordu, doktorların tedavisine göre değil.

O nedenle de Bayar, daha kısa bir süre önce gördüğü Atatürk'ü bu kez nasıl bulacağını merak ve endişesi içindeydi. Bunu ne kadar belli etmemeye de çalışsa.

Yeniden Prof. Dr. Fiessenger'i getirtmeyi düşünmüşler, sonra biraz daha beklemeye karar vermişlerdi. Zira Eylül'ün ilk haftasında Balkan Ülkeleri Tıp Toplantısı İstanbul'da, Yıldız Sarayı'nda yapılacaktı. Fiessenger'in bu toplantıya nasıl olsa geleceğini düşünmüşlerdi.

Kaldı ki, henüz hastalığın boyutu halk tarafından gerçek anlamıyla bilinmediği için, bu arada çağırılacak yabancı bir doktorun gelmesinin de kuşkuları artıracağını düşünüyor, halkını üzmemek adına davete karşı çıkıyordu. Nitekim, Savarona'dan Dolmabahçe'ye nakledildiği günlerde, krizler ardı ardına gelirken, *Tan* gazetesinde Ahmet Emin Yalman yazdığı köşe yazısında, "Büyük Şef Atatürk'ün rahatsızlığı bugün efkâr-ı umumiyyede (kamuoyu) ve her ağızda dolaşan bir şayia (söylenti) halinde sürüp gitmektedir. Milletin endişesi haklı ve yerindedir. Atatürk eğer hasta ise, milletin çok sevdiği Büyük Önder'in sıhhi vaziyeti hakkında efkâr-ı umumiye tenvir edilmelidir (aydınlatılmalıdır)" diye yazmış ve gazete bu yüzden 3 ay süreyle kapatılmıştır.

Tan'daki bu yazıyı özet olarak iktibas edip yayımlayan *Haber* gazetesi ve iki Rum gazetesi de aynı şekilde kapatılmıştır. Daha sonra *Haber* gazetesi bu haberi *Tan*'dan alarak yayımladığı için cezası 15 güne düşürülmüştür.

Bütün bu gelişmeler üzerine Atatürk, Fiessenger'in 3. kez davet edilmesine izin vermemiş, yoğun süren devlet işlerinin arasına bir de bu meseleyi sokmayı mahzurlu görmüştür. Tek şikâyeti karnındaki sudur. Doktorlar bir bunun çaresine bakabilseler, başka hiçbirşeyden şikâyet etmeyecektir.

Başbakan 30 Ağustos törenlerinden hemen sonra ziyareti-ne gelince, onu gülümseyerek karşılamıştır. Ne var ki, bu kez koltukta değil, yatakta istirahat etmektedir. Belli etmemeye çalışsa da Bayar'ın içi burkulur. Tören hakkında verdiği bilgiler Atatürk'ü çok mutlu kılmıştır, bu sevincini Bayar'la paylaşır.

Hatay Meclisi açılmak üzeredir.

O akşam Bayar, aldığı talimatların gereğini yapmak üzere Ankara'ya döner.

31 Ağustos ile 1 Eylül günleri birbirinden farksız geçer. İyileşmeye doğru bir gidişin emareleri görünmüyordu. Aksine, karnındaki şişlik biraz daha artmıştı, ya da ona öyle geliyordu. Artık kendisine arkadaşlık edecek, onu oyalayacak Ülkü de yoktu.

2 Eylül 1938...

Bugün Hatay Millet Meclisi ilk toplantısını yaptı. Hatay Devlet Başkanlığı'na Tayfur Sökmen seçildi. Adayları önceden Ankara hükümeti onaylamıştı.

O gün bütün Hatay'da çok büyük bir sevinç hâkimdi. 20 Ekim 1921'den beri Hataylılar bu günü sabırla beklemişlerdi. Atatürk'ün sözü üzerine, işgal altındaki topraklarını bırakıp Anavatan Türkiye'ye göçmemişler, oradaki Türk nüfusun azalmasına yol açacak hiçbir eylemde bulunmamışlardı. Şimdi bunun sonucunu büyük bir zafer olarak kutluyorlardı.

3 Eylül 1938...

Hatay Devlet Başkanı Tayfur Sökmen, bugün Atatürk'e bir telgraf göndererek gerek kendisinin gerekse bağımsız Hatay Devleti mensuplarının, Türkiye Cumhuriyeti'ne ve onun kuru-

cusu Mustafa Kemal Atatürk'e yürekten ve samimi bağlılıklarını bildirdi.

Yaptığı hiçbir şeyi kendisine mal etmeyen Atatürk, Hatay konusunda da böyle davranmış ve Bayar'a gönderdiği telgrafta "Hatay meselesini milli arzulara uygun şekilde halleden Cumhuriyet Hükümetini tebrik ederim..." demiştir.

O gün Trans-İran demiryolu da açılmış ve Atatürk, İran Şahı Rıza Pehleviye de bir kutlama mesajı göndermiştir.

4 Eylül 1938...

Atatürk, Hatay Devlet Başkanlığı'na seçilen Tayfur Sökmen'in gönderdiği ve Hataylıların engin şükran ve bağlılıklarını gösteren telgrafa bugün yanıt verdi:

"Hatay'daki çalışmalarınızda başarınızı temenni eder ve Hatay'ın yeni idare altında pek çok saadet ve refahlar görmesini yürekten temenni ederim."

Bugün Başbakan Bayar da Atatürk'ün hükümeti kutlayan mesajına yanıt verdi.

En mutlu olması gereken olayların gerçekleştiği bu günlerde, ıstırapından dolayı, zaman zaman acılar içinde yeniden kıvranmaya başladı. Tam da bu esnada, durumu içlerine pek de sindiremeyen Fransızlar ve Suriyeliler, Hatay'da halkı birbirine düşürecek kışkırtıcı hareketlere gecikmeden başlayıverdiler. Bu haberleri de alınca, içinde bulunduğu sinirsel hal onu iyice yıprattı ve ordunun Antep'te derhal manevralara başlamasını emretti. Mareşal emri alır almaz Antep'e gitti, bizzat manevraları denetliyordu ve ordunun başındaydı. Bu kararlı tutum etkisini derhal gösterdi ve Hatay'da bu tür kışkırtma hareketleri kısa sürede son buldu.

Vasiyetini Kaleme Alıyor...

5 Eylül 1938, Pazartesi...

Atatürk bu karında biriken suyun ancak iğneyle vücuttan çekilip alınabileceğini, ilaç ve benzeri yöntemlerle bu işin olmayacağını kavramıştır. Doktorlar bunu söylemese de, kendi

sezgisiyle bu sonuca varmıştır. Yalnız bir endişesi vardır: Ya iğne karına girerken bağırsaklardan birini delerse!

Bu ihtimal onu derhal harekete geçmeye sevk eder. Vasiyetini derhal yazmalıdır. Su alınmadan önce bu ihtimal dikkate alınmalı, vasiyet işi bitirilmelidir.

Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı odasına çağırır.

Güneşli, hayat dolu bir sonbahar sabahıdır....

İçeride olup biteni Soyak ileride şöyle anlatacaktır:

"Odaya girdiğimde Büyük Adam yatağında, başı biraz yüksekte, arka üstü yatıyordu. Odayı solgun bir güneş kaplamıştı... Yüzü fildişi rengindeydi; çehresi zayıfladıkça irileşen o güzel mavi gözleri denize ve Üsküdar sahillerine dalmıştı...

Odaya girdiğimi hissedince başını bana doğru çevirdi; yatağın ayak tarafında bir yer göstererek oturmamı ısrar etti ve her zamanki sualini tekrar etti: 'Ne haber?'

Son 24 saat zarfında günün iç ve dış meselelerine dair gelen haberleri hülâsa ettim; düşünceli ve heyecanlı görünüyordu... Buna rağmen, bilhassa görüşünü teyit eder mahiyette olan dış haberleri dikkatle dinledi; bu haberlerle ilgili bazı şeyler sordu ve kısa cümlelerle mütalaalarını söyledi.

Maruzatım bitince, sağ elini bana doğru uzattı; doktorlar kati lüzum olmadıkça kuvvet sarf etmesini men ettikleri için hareketlerine yardım ediyorduk; elini tuttum, doğruldu, yatağın içine bağdaş kurarak oturdu... Birkaç dakika yine denize ve karşı kıyılara baktı; belliydi ki heyecanını yenmeye çalışıyordu. Gözlerini bana çevirdiği zaman, uzun kirpiklerinin ıslandığını fark ettim. Bütün hastalığı boyunca benim yanımda gösterdiği yegâne zaaf, -eğer bu ulvi sükûnete zaaf demek caiz ise- bu idi; sonra başını önüne eğdi ve ağır ağır konuşmaya başladı:

'Bu yolda konuşmak benim için de senin için de ağır bir şey; ama başka çaremiz yoktur; konuşmaya mecburuz çocuk! Hani seninle ara sıra bir işimizden bahsederdik; hatta bunun için de hususi bir kanun çık-

rılmıştı... Şu vasiyetname meselesi... Bugün, yarın o işi bitirmeliyiz. Nasıl olsa bir gün karnımdan su alınacaktır; ne olur, ne olmaz... Bağırsaklardan biri delinebilir, başka bir arıza olabilir; her halde ihtiyatlı olalım' dedi. Gerçekten bunu beş altı seneden beri ara sıra görüşüyorduk. Uhdesinde kalmış olan bütün menkul ve gayrimenkul malları, Partisi'ne bırakmak niyetinde olduğunu söyler, buna göre bir vasiyetname hazırlamaklığını emrederdi. Zaten bunu daha 1927 senesindeki Parti kongresinde de ifade etmiş ve sonradan, yukarıda izah ettiğimiz gibi, çiftliklerle bazı binaları hazineye devreylemiş bulunuyordu."

Daha sonra CHP yerine, mal varlığını Hazine'ye yani doğrudan millete bağışlama yoluna gitmiş ve TBMM'nin çıkardığı 12 Haziran 1933 tarih ve 2307 no'lu yasayla da bu gerçekleştirilmişti.

Şimdi Soyak'ı dinlemeye devam edelim:

"Bu kanun çıktıktan sonra da vasiyetname tanzimini birer suretle ihmal etmiştik. Bunda benim büyük kusurum olduğunu itiraf ederim. Ne bileyim; taşıdığı manadan olacak, böyle bir vesika tanzimine elim bir türlü varmıyordu ve her konuşuldukça bir vesile ile ileriye atıyordum.

'Hani seninle ara sıra bir işimizden bahsederdik' sözleriyle Atatürk bana işte bunları hatırlatıyordu.

Şimdi o sevgili ve kıymetli vücudun fani alemdeki günlerinin sayılı olduğunu, bu çok acı hakikati biliyordum ve öyle bir vesikanın tanzimine artık kati lüzum olduğuna da çoktan kani olmuşum; buna rağmen sarsıldım; içimden yumak yumak bir şey kabarıp boğazımı tıkadı, güçlkle cevap verdim:

'Emrinizi sırf öteden beri düşündüğümüz bir şey olmak itibariyle dinliyorum; yoksa buna şimdi hiç lüzum yoktur. Yapılacak şey çok basit bir ameliyedir; buyurduğunuz tehlike katiyen varit değildir...'"

Oysa Atatürk son derecede gerçekçidir.

"Her ne ise" der, "Şimdi lüzum münakaşasını bırakalım da bunu behemehal yapalım; mal olarak nemiz varsa derhal bir listesini yapıp bana getir!"

Soyak anlatıyor:

"Odadan çıktım, büroma indim. Defterlere ve kayıtlara bakarak istediği listeyi yaparken ben de sükûnet bulmuştum. Tekrar yanına girdiğim zaman kendisini hâlâ aynı vaziyette buldum; listeyi aldı, tetkik etti:

'Bunları ikiye ayıracağız. Bir kısmı hayatta bulunduğumuz sürece üzerimizde kalması lazım gelenlerdir; para, hisse senedi, Çankaya'daki Köşk ile eşyaları gibi... Yapacağımız vesikaya işte bunları koyacağız; diğerlerini yani Çankaya'dan başka yerlerdeki evleri ve emlaki, Ankara'ya avdet eder etmez, mahalli belediyelerine veya diğer kurumlara verir, muamelesini de yaptırırız' buyurdu ve vasiyetname hakkında düşündüğü esasları not ettirdi."

Hasan Rıza, vasiyetin her maddesi kaleme alınırken, Atatürk'ün bu maddelere ilişkin olarak yaptığı açıklamaları da (vasiyet dışında) kaydetmişti:

"Para ve hisse senetlerinin İş Bankası tarafından nemalandırılması şartını ifade ederken:

'İş Bankası Celal Bey'in (Bayar) nezareti altında çok iyi çalıştı ve başarılı neticeler aldı; Celal Bey yaşadıkça daima banka ile alakadar olacaktır; onun için bu kaydı koyalım!' emrini ilave etti.

İsmet İnönü'nün çocuklarına ait maddeyi dikte ederken de, 'Kendisine bir hal olursa, kardeşi -Hasan Rıza Temelli- çocuklarına bakmaz' buyurmuştu."

Hasan Rıza'nın bu konuda yazdıklarından, oldukça sıkıntılı olduğu anlaşılmaktadır:

"Vasiyetname açılıp yayımlandıktan sonra, İsmet İnönü'nün çocuklarına ait bulunan madde üzerinde türlü yersiz yorumlar yapılmış, 'hatta bunlara tarafımızdan Atatürk'e daha

evvel İnönü'nün ölmüş olduğu' söylendiğinden, böyle bir vasiyette bulunma zorunluluğunu duyduğu yolunda bazı dedikodular da katılmıştır."

Görüldüğü gibi, güya Hasan Rıza daha önceleri Atatürk'e İnönü'nün öldüğünü söylemiş de, bunun üzerine Atatürk İnönü'nün çocuklarına vasiyette yer vermişmiş...

Buna tepki olarak Hasan Rıza Soyak şu açıklamayı yapıyor:

"Gerçek olan şudur: Atatürk herkesin iyiliğini isteyen, buna çalışan, politika icaplarıyla özel münasebetlerini titizlikle ayırmayı bilen, arkadaşlıklarına ve dostluklarına içten bağlı, çok mert ve vefakâr bir insandı. Diğer yandan İnönü o sıralarda safra kesesi iltihabı gibi tehlikeli bir hastalık geçiriyor ve Atatürk bununla yakından ilgileniyordu. Emriyle hergün sıhhi durumu hakkında malûmat alıyor, kendisine arz ediyorduk. Hatta hastalığına rastlayan bir gelişinde, Prof. Dr. Fissenger'i de Ankara'ya göndermiş, tedavisiyle alakadar etmişti. Atatürk'ün sıhhi durumuna dair Başbakanlığa gönderdiğimiz raporların birer sureti de yine (Atatürk'ün) emriyle İnönü'ye veriliyordu. Bu suretle birbirleri hakkında muntazaman malûmat alıyorlardı. Ara sıra vasiyetle mektuplaşıyorlardı da..."

İşte her olayın en yakın ve canlı tanığı, üstelik de vasiyetnamenin notlarını bizzat tutan Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün vasiyetin her maddesini yazdırırken yaptığı açıklamaları da böyle gözlerimizin önüne sermektedir.

Bununla da kalmamakta, bu vasiyet açıklandıktan sonra, Atatürk'ün İnönü'nün çocuklarına da vasiyetinde bir katkıda bulunuyor oluşunu, "Atatürk İnönü'yü öldürttü de o nedenle çocuklarına da pay ayırdı..." şekline büründüren dedikodulara yanıt veriyor ve onları yalanlıyor.

Gerçekten de iki lider arasındaki yakınlığı ve kardeşliği bir türlü hazmedemeyen bir kesim, bugün dahi böyle bir yalanı körüklemekten geri durmaz. Bundan akıllarınca İnönü üzerinden siyasal bir rant sağlamaya çalışır. Oysa, bunun aksini kanıtlayan o kadar somut örnekler vardır ki...

Bunu, herkesin önünde cereyan eden birkaç somut olayla örnekleyelim.

Fiessenger Savarona'ya geliyor, Atatürk'ü muayene ediyor ve Atatürk'ün talimatıyla hemen ertesi gün de, ayağının tozuyla Ankara'ya gidip, şeker hastası olan, şimdi de safra kesesinden yatmakta olan İnönü'nün muayenesini yapıyor, alınması gereken tedbirleri söylüyor, İstanbul'a dönüp Atatürk'e bilgi veriyor.

Atatürk'ün sağlık durumuna ilişkin raporlar hükümete gönderilirken, bir kopyası da, gene Atatürk'ün emriyle İnönü'ye gönderilmektedir. Böylece her iki lider de birbirlerinin sağlık durumu hakkında yakından bilgi sahibi olmaktadır.

Savarona'ya gelmek istediğini Sabiha Gökçen vasıtasıyla bildiren İnönü'ye Atatürk "Zaten hasta. Tehlikeli olabilir. Şimdi gelmesin, istirahat etsin..." yanıtını göndermiştir.

Gerek Hasan Rıza gerekse Sabiha Gökçen vasıtasıyla zaten mektuplaşmaktadırlar. Kimi zaman Atatürk, Başbakan Bayar vasıtasıyla da İnönü'ye selamlarını göndermektedir. İşte bunlardan birine İnönü'nün 9 Ağustos günü verdiği yanıt şöyledir:

"Sn. Soyak,

İstanbul'dan aldığım havadisler pek sevindiricidir. Sevgili Atatürk'ün ateşi çok şükür düştü. Birkaç günde kuvveti yerine gelir. Hayatımızda heyecanlı bir sevinç tekrar başladı; çok şükür.

Dr. Aras bana Atatürk'ün cihan değer selamlarını getirdi. Atatürk'e en derin saygılarla minnetlerimi ve en samimi afiyet dileklerimi takdim ederim. Bir münasip fırsatta yüce huzurlarınıza arz ederseniz size çok teşekkür ederim. Sevgilerle, selamlar...

İsmet İnönü"

Bu mektubun Atatürk'e arz edilmesi üzerine, O'nun emriyle Genel Sekreter tarafından İnönü'ye teşekkür, sevgi ve iyi dileklerini bildiren bir cevap yazılmıştır.

Gene, üstelik 5 Ekim gibi hastalığın iyice ilerlemiş olduğu bir dönemde, Atatürk'ün Bayar vasıtasıyla İnönü'ye gönderdiği selam ve sevgiye mukabil, İnönü aşağıdaki yanıtı göndermişti:

"Sevgili Atatürk! Muhterem Celal Bayar bana sizin selamınızı getirdi. Çok sevindim. Sizin bir an evvel sağlığınıza kavuşmanız yegâne ve en samimi dileğimdir. İki mübarek ellerinizden, sevgili ve can verici yüzünüzden, doymadan binlerce öperim, Sevgili Atatürk, Büyük Atatürk, Velinimetim Atatürk! 11.X.1938"

Tek başına bu kanıt bile, yukarıdaki iddianın ne kadar uydurma ve hayal mahsulü olduğunu göstermektedir. Atatürk vasiyetini 5 Eylül 1938 günü kaleme almış ve İnönü'nün çocuklarına bu vasiyetten katkı yapılmasını istemiştir. Gene Atatürk, vasiyeti yazdıktan bir ay sonra, 5 Ekim 1938'de, Başbakan Bayar aracılığıyla İnönü'ye yani ölü olduğunu bildiği İnönü'ye selamlarını göndermiş olmaktadır. Böyle bir iddia kadar absürd bir şey olabilir mi?

Bütün bu gerçekler karşısında, bütün bunları görmezden gelip, hâlâ ve ille de (aralarında bir kopma vardı, hayır yoktu) çekişmesi bugün kime ne yarar sağlar, anlamak gerçekten çok zor ama gerçek, anlattığımız gibidir...

Biz tekrar vasiyet meselesine dönelim.

Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün not ettirdiklerini yasal şekle uydurmak ve müsvette olarak hazırlayıp getirmek üzere izin alıp odadan ayrılır. Bu metne hukuka uygun bir format vermek gerekmektedir. Bunun için de bir hukukçuyla görüşmelidir. Atatürk'ün de tanıdığı, Kocaeli Milletvekili Avukat Selahaddin Yargı ile görüşür ve vasiyetin Atatürk tarafından ve elyazısıyla yazılıp bir zarf içine konulması ve kapatılması, sonra da bir notere verilmesi gerektiğini öğrenir.

Noter olarak da bu görevi 6. Noter İsmail Kunter'e vermeyi uygun görürler. Daha sonra konuyu Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp'e açarlar. Zamanı geldiğinde İsmail Kunter, sanki Dr. İrdelp tarafından Atatürk için davet edilmiş bir hekimmiş gibi Dolmabahçe'ye getirilecektir. Saraydakileri telaşlandırmamak için böyle bir yol tutulmuştur.

Atatürk'ün not ettirdiklerini Avukat Yargı ile birlikte, müs-vette vasiyet haline getirirler. Soyak bu müsvetteyi daha sonra büyük harflerle daktiloda yazar ve elyazısıyla yazması için Atatürk'e sunar.

Atatürk metni dikkatle inceler, "Derhal yazalım, kapıyı kapa, içeri kimse girmesin!" der.

Şimdi yatağın ortasında oturmaktadır. Önüne ayaklı yemek tablasını çekmiş, yazı masası gibi kullanmaktadır. Yazmaya başlar. Hasan Rıza, yatağın sağ yanında, ayakta durmaktadır.

Çok sakindir. Sanki bir dostuna göndereceği notu kaleme alıyor gibidir. Ama dikkatlidir. Zaman zaman yazdıklarını bir kez daha okuyup, bazı sözcükleri çizer, sadeleştirir, yeniden yazar.

Manevi kızlarının isimlerini belirtirken bakar ki hepsinin soyadları var ama Afet'in yok. Afet üzülmeyin diye hepsini sadece ismen belirtir, soyadlarının üstlerini çizer. Sabiha hariç. Çünkü ondaki "Gökçen", bir soyaddan ziyade yaptığı görevden dolayı verilmiş bir unvan gibidir.

Bir maddede "vefatlarına kadar" diye bir ifade geçmektedir. Çizer, "yaşadıkları sürece" olarak düzeltir. Bir vasiyette de olsa kimseye ölümü hatırlatmak istemez. Oysa kendisi ölüme bir soluk mesafededir.

Kız kardeşi Makbule'nin oturduğu eve ilişkin olan maddede "ikametine müsaade edilecektir" şeklinde olan hükmü, "emrinde kalacaktır" şeklinde düzeltir. Ancak Makbule evlenir de çocuğu olursa, bu ev miras yoluyla çocuğuna geçemez. Çünkü Atatürk o evi millete (Hazineye) bağışlamıştır.

Bir ara Soyak, dinlenmesi için ara vermesini rica eder, "Hayır hayır, başladık bitirelim" yanıtını verir. Sonunda Vasiyetname şu şekli alır:

"Atatürk'ün Vasiyeti:

Taşınır ve taşınmaz mallarımı Cumhuriyet Halk Partisine aşağıdaki şartlarla, terk ve vasiyet ediyorum:

1. Para ve hisse senetleri, şimdiki gibi, İş Bankası tarafından faizlendirilecektir.

2. Her seneki faizden, bana nispetleri şerefi saklı kaldıkça, yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye ayda bin, Afet'e 800, Sabi-

ha Gökçen'e 600, Ülkü'ye 200 lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdiki yüzer lira verilecektir.

3. Sabiha Gökçen'e bir ev de alınabilecek ayrıca para verilecektir.

4. Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır.

5. İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek öğrenimlerini tamamlamaları için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.

6. Her sene faizden arta kalan miktar yarı yarıya, Türk Tarih ve Dil Kurumlarına tahsis edilecektir.

Vasiyetname 6 Ekim 1938 günü Dolmabahçe Sarayı'na çağrılan İstanbul Altıncı Noteri'ne Atatürk tarafından teslim edilmiştir."

6 Eylül 1938...

Prof. Dr. Fissenger'in -dördüncü defa- gelişi ve Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ü muayenesi.

İlk Ponksiyon

7 Eylül 1938...

İlk kez karındaki su alınıyor.

Atatürk'e Op. Dr. Mim Kemal Öke tarafından -birinci defa- karın ponksiyonu yapılarak toplanan mayiın (su) dışarı alınması.

Atatürk'ün kendisine Hatay Meclisi'nin ve Hatay halkının minnet ve bağlılıklarını bildiren Hatay Millet Meclisi Başkanı Abdülgani Türkmen'in bugün gelen telgrafına, aynı günkü yanıtı:

"Hatay Millet Meclisi'ne başladığı mühim vazifede başarılar ve Hatay halkına yeni idare altında saadetler dilerim."

Bir haftadan beri Balkan Hekimler Birliği Kongresi üyeleri İstanbul'da toplanmaktaydılar. Açılış ise nihayet bugün, Yıldız Sarayı Tören Salonu'nda yapıldı. Sağlık Bakanı'nın yerine açılışı Sağlık Müsteşarı yaptı. Kongre Atatürk'e teşekkür ve saygılarını bildiren bir mesajla başladı. Gündeminde özellikle

kanser ve kanser ihtilatlarından doğan fer'i hastalıklar, gудde iltihapları önemli bir yer tutuyordu.

Kongre'ye Fiessenger katılmamıştı. Çünkü Dolmabahçe'de, gün boyu Atatürk'ün başındaydı.

Fiessenger, Saray'daki hazır olan doktorların da aynı görüşte olmaları nedeniyle, suyun iğneyle çekilmesine onay verir. Ponksiyon denen bu işlemi Op. Dr. Mim Kemal Öke yapar. Bu esnada iki doktor arasında bir tartışma yaşanır: Dr. İrdelp, Atatürk'ün karaciğeri rahatsız olduğu için, ponksiyonun lokal anestezi yapılmadan uygulanması gerektiğini savunur. Op. Dr. Mim Kemal Öke Atatürk'e geçmişte ufak tefek cerrahi müdahalelerde bulunduğu için O'nun ağrıya karşı ne kadar duyarlı olduğunu bilmektedir. O nedenle cilt altına lokal anestezi yaptıktan sonra ponksiyonu yapar. Operasyonu Prof. Dr. Fiessenger de izlemektedir.

Atatürk'ün karnından çıkarılan sular kaplara konmaktadır. Bunları saymak görevi de Hasan Rıza'nındır. Atatürk sık sık ne kadar su çekildiğini sorar. Soyak yanıt olarak, her defasında, çekilen suyun iki katını söyler. Böylece sonunda 12 litre su çekildiği ifade edilir. Bu nedenle de kayıtlara böyle geçer. Oysa bizzat sayımı yapmakta olan Hasan Rıza Soyak, kendisinin 12 litre dediğini ama gerçekte çekilen suyun 6 litre olduğunu, anılarında itiraf eder. Çıkan su miktarını abartmanın nedeni, "Bu kadar çok su çıkarıldığına göre, artık kısa sürede iyileşeceği" kanısını uyandırarak Atatürk'e moral vermektir.

Sıvı çıkarılınca Atatürk'te büyük bir rahatlama görülür. Vücudu sanki aniden zayıflamış gibidir. Karnına büyük bir sargı sarılır. Uzanır. Yeniden doğmuş gibidir.

"Bana bir sigara bulun, bir de kahve!" dediği duyulur. Artık o kadarına doktorlar ses çıkarmazlar... Sağlığın önemini en çok işte o an, tekrar bir acı kahveyi içebilirken anlamış olsa gerektir.

Kendisine ponksiyon yapılırken kullanılan iğneyi görmek ister. Mim Kemal gerçek iğneyi değil, daha küçük ve ince bir iğneyi gösterir. Atatürk bunu görünce "Aman, bu kazma anestezi olmadan nasıl batırıldı? Birkaç tane anestezi yapılmadan, bu yapılmazdı. Fakat bir diğeri icap ederse, rica ederim daha incisini intihap edelim" der.

Geçmiş olsun demek üzere Kılıç Ali odasına girer. Gördüğü tabloyu ondan dinleyelim:

"Atatürk adeta birdenbire zayıflamış, çok zayıflamıştı. İki kolunu başının altına alarak sırtüstü yatıyordu. Karnını büyük bir sargı ile sarmışlardı. Odasına girer girmez yanına koştum.

'Geçmiş olsun Paşam!'

Başının altına aldığı kollarının pazusunu öptüm. Bana doktorların duyamayacağı kadar yavaş bir sesle şöyle dedi:

'Çıkan suyu gördün mü? Bu kadar bir su kabı insanın karnının üzerine konsa, nasıl tahammül eder? Bak ben ne haldeyim, nasıl tahammül etmişim?...'

Ben sözümü tekrarladım:

'Geçmiş olsun Paşam, bunların hepsi geçecek...'

Gözyaşlarımı kendisine göstermemek ve üzüntümü hissettirmemek için, bir fırsat bularak doktorların arkasından sıyrılıp hemen odadan çıktım."

Atatürk o geceyi nisbeten rahat geçirir. Sadece arada bir yüksek sesle inlemeleri bitişik odadan duyulmaktadır. Karnındaki suyun alınmasına bağlı olarak ağırları azalmış ama bu kez de bir dermansızlık ortaya çıkmıştır.

Artık tam ve mutlak bir dinlenmeye ihtiyacı olduğu kesin olarak anlaşılmıştır. Bütün doktorlar, bu aşamada kesin istirahatın ilaçlardan bile daha önemli olduğunu vurguluyor, yapılacak ziyaretlerin mutlaka kısıtlanması gerektiğine işaret ediyorlardı. Özellikle Prof. Dr. Fiessenger bu konuda ısrarlıydı. Bunun üzerine hemen o gün, yeni düzeni sağlayacak ve 24 saat boyunca O'nu yalnız bırakmayacak nöbetçiler tespit edildi. Bunlar; Kılıç Ali, Salih Bozok, Hasan Rıza Soyak, Saray Muhafız Kıtası Komutanı İsmail Hakkı Tekçe, Başyaver Celal Bey idiler.

7 Eylül günü yapılan ilk ponksiyondan sonra artık bu yeni düzen uygulanmaya konmuştu. Zaten hükümet üyeleri görevleri gereği gınaşırı geliyorlar, yeterince yoruyorlardı. Bir de özel ziyaretler tüm gücünü tüketiyordu. Kız kardeşi ve manevi kızlarının bile ziyaretleri birkaç dakika ile sınırlandırılmıştı.

Bu tutum Ankara'da birtakım dedikoduların dolaşmasına yol açmıştı. Sanki ziyaretler keyfi olarak düzenliyor, isteyen-
len görüştürölüp, istenmeyenler görüştürölmüyormuş gibi bir
kanı doğmuştu. İnönü'nün yapacağı işitilen ziyareti bile, bu
dedikodular arasında kayboldu gitti. Oysa işin gerçeğı bam-
başkaydı.

Atatürk'ün yattığı odanın yanında bir çalışma odası vardı.
Bu iki oda arasındaki kapı açılmıştı. Sırası gelen, bu odada 2
saat nöbet tutuyor ve Atatürk'ün izni alınmadıkça kimse yanı-
na sokulmuyordu.

8 Eylül 1938...

Sabahleyin doktorlar Fiessenger, İrdelp ve Belger Ata-
türk'ün başındaydılar. Yapılan muayene sonucu aşağıdaki ra-
poru yazıp, müşterek olarak imzaladılar:

"İstanbul,
8 Eylül 1938

Reisicumhur Atatürk'ün sıhhatlerinin hali hazırı üzeri-
ne tanzim edilen rapor:

Gülhane Tatbikat Mektebi Operatörü Prof. Dr. Mim Ke-
mal tarafından 7 Eylül 1938 tarihinde mükemmel şerait
altında bir parasentez yapılmıştır:

Yarım santimetre Neokain mahlûliyle mevzii anestezi
altında:

Nokta halinde ensizyon'dan sonra,

Orta çapta trokal ile,

Müşkülâtsız (10.5) litre serö (masli) mayi çıkarılmıştır.

Bu mayiinin tahlilinden alınan netice ve malûmat ber-
veçhi atidir.

1. Renk: Sarı, berrak
2. Reaksiyonu: Alkalın
3. Depo: Yok
4. Dansite: (1008)
5. Rivalta reaksiyonu: Menfi
6. Klorür dö sodiom dozajı: Litrede 7.59 gr.

7. Kan: Müspet, bütün reaktiflerle
8. Mecmuu albümin serin ve globülin de saji:
Mecmuu albümin: (8.40) gram litrede
Serin: (2.01) gram litrede
Globülin: (6.39) gram liyrede
9. Mikroskobik muayene: Kırmızı globül (Rüyet sahasında (70-80)
Polinükler Lökosit ve lenfosit (Rüyet sahada (7-8)

Bu ponksiyon, talik edilmezdi ve muhtelif arazdan dolayı mecburi olmuştu:

- a. Bacaklarla fahislerdeki ve lomber nahiyedeki büyük ödemler,
 - b. Kolay hissedilen flo ile beraber karnın büyük gerginliği
 - c. Fazla rahatsızlık
- Operasyon neticeleri gayet asit olmuştur.
Akşam harareti (37.6) dereceyi geçmemiştir.
Nabız sayısı (96)nın üzerine çıkmamıştır.
Kolayca uyumuşlardır.
Ertesi günü iştiha vazıhan artmıştır.

8 Eylül 1938 gününde yapılan muayenede ayakların ödeminde ehemmiyetli derecede azalma, lomber nahiyedekilerin kaybolması görülmüş ve süpübiyen nahiyede ponksiyondan sonra bir miktar asitin tahtelcilt (ciltaltı) nesci munzamı akmasından mütevellit hafif ödem müşahade edilmiştir. Münhat nahiyelerde teşekkül eden ödemlerin çabucak mas olması vakalarında görüldüğü üzere asit artmıştır.

Karaciğeri glason hadisesiyle ölçmek mümkündür. Ponksiyondan sonra karaciğer, kaburgaların altında görülebiliyordu. Meme hattı üzerindeki dimansiyon (16) cm.dir. 1938 Mart ayında bu dimansiyon (18) cm idi; fakat mütebeddil bir topografi vaziyetinden dolayı dimansiyondaki bu azalma hadisesi, katiyetle teyid edilemez. Yalnız denilebilir ki, karaciğer ipertrofiyedir. Bu vaka da (laennec) tipinde bir Epatit Skleröz mevzubahis ola-

maz; fakat mevzubahis olan (Hanot ve Glibert) tipinde bir ipetrofik şeklidir.

Dalak kaburga kemikleri altında, daha az aksesibl olduğundan ölçülememiştir.

Hafif bir kolleteral deveran daima mevcuttur. Basur memeleri yoktur.

Kalp tabiidir. Kalp zirvesi, dördüncü kaburga mesafesinde vuruyor. Nabız muntazam ve dakikada (88-92) atıyor. Şiryan tazyiki (12/7) dir. Kalp zaafına delalet edecek hiçbir alamet yoktur: ponksiyondan sonra diyaframdaki zorluktan dolayı akciğer gayet vazih ipostaz delilleri gösteriyor.

Sağ akciğerin kaidesinde nefasız sükreptan rallerle süpmatite vardır.

Sağ kaide eskiden mevcut olan kuruca sükrapitan ralleri muhafaza ediyor.

Mevadı gaita tabii rengindedir. Ponksiyonu takip eden günde idrar miktarı (800) kübik santimetre seviyesini muhafaza etmiştir.

İdrar, albüminsiz ve safrasız ürübilini ihtiva etmektedir.

Prof. Dr. Noel Fiessenger'in Notu:

Galaktozun geciken eliminasyonu ile birlikte hafif Paranşimatozun vazı reaksiyonu. Biraz yüksek konsantasyonlara varan prekos oligüri.

Teşhis, Mart ayında formüle edilen teşhistir; (Hepatite Sclereuse hyperthrophique, type Hanot et Gilbert).

Sıtmadan mütevellit (Splenomegalie). Halihazırda asitik safhasında ödem enfilitrasyonları ile müterafik.

Fahislerde prestezik mevralljiler.

Mekanik menşee bağlı akciğer ipostazı.

Epizodik olarak, gelip geçici, ufak enfeksiyonlar, menşei broşlardan ve barsaktan olmak üzere, bu ufak enfeksiyonların karaciğer fonksiyonu üzerine hafif akisleri ile.

Münhat yerlerdeki ödemelerin menşe itibari ile karaciğer merbut olduğu vazıhtır. Çünkü Haziran 1938'de kan tahlili neticesinde, protiklerin osmotik tazyiklerinin azalmasını intaç eden albümin kosiyanının enversiyonu, bunu ispat ve izah etmektedir.

Kalbin hali hazır ve intizamı ve sağ kalbin tevessünü alt delillerin mevcut olmaması ve asgari tansiyonun yukarı çıkmaması (ki bu tazyik (6)'dır), gibi haller miyokart fonksiyonunda hiçbir eksiklik olmadığını ispat eder. Bazen anterokolit arazlar ile beraber görünen hararet çıkışları; ne bir süratle seyreden enjiyokolit, ne taşıkardı ve ne mevâtı gaitanın dekolorasyonu ile müterafik sarılık ve ne büyük ve daimi titremeler ve ne de beraber vâki olmaktadır.

Bunlar herhangi bir selim enfeksiyonla "gayri mütenasip" olarak zuhur eden fiyevr ile meydana çıkan bir enfeksiyöz anerjinin neticesi olarak gözükmektedir. Şurası da kat'idir ki, yakın veya uzak fasılalarla fonksiyonlrsı tekrar etmek lazım gelecektir.

Pronostik, şunlara tabidir.

1. Tespiti müşkül olan Karaciğer potansiyel rezervi
2. Ponksiyonların fasılaları
3. Yatarak istirahat vaziyetinin devamlı muhafazası
4. Karaciğer enerjisi sebebiyle vâki olan hariç menşeli enfeksiyon ve entoksikasyonların ademi vukuu ve fasılalı olması

İstanbul,
8 Eylül 1938

Dr. Nihat Reşat Belger
Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp
Prof. Dr. Noel Fiessinger"

İlk ponksiyonun yapıldığının hemen ertesi günü, yani 8 Eylül'deki durum budur. O nedenle doktorlar, (yukarıdaki paragrafın 3. maddesinde görüldüğü gibi) mutlak istirahatın yamsal olduğunu belirtiyor, bu nedenle Saray'da ziyaret sayısı yok denecek düzeye indiriliyor.

Peki uygulama böyle mi oluyor?

Ben, 62 gün sonra ölecek olan Atatürk'ün, 8 Eylül günkü muayenenin hemen sonrasında ortaya koyduğu performansı belirtiyim, kararı sizler verin...

Varacağınız sonuç şudur:

BİR: "İçinden geçilmekte olan dönem, hem Türkiye hem de tüm dünya barışı için son derecede kritiktir. Hastalığı kendisinin kişisel bir sorunudur, oysa diğerleri memleket meselesidir ve katiyen İhmale, beklemeye, bekletmeye gelmez."

Bu argümanlarla kendini savunmaktadır.

İKİ: Doktorlar ne yazık ki yeterince otoriter değildirler. Atatürk'e söz geçiremezler... Oysa Fiessenger hiç öyle değildir ve Türkiye'de kaldığı sürece istediği her şeyi yaptırabilmiştir. O'na daha uyumlu davranan Atatürk, aynı uyumu doktorlarımıza göstermez.

Kısacası, her biri sofrada, içki arkadaşı olan doktorlar, huyunu çok iyi bildikleri Atatürk'ün, bir memleket meselesi varken onu hükümete bırakıp, kendi canıyla uğraşmaya çağını bilirler... Bunu Fiessenger bilmez... O nedenle Atatürk, ona karşı daha toleranslı davranmaktadır.

Karnından su alındığının ve mutlak istirahatın zorunlu olduğu günün hemen ertesi günü Atatürk, doktorlar çekildikten sonra bir miktar dinleniyor ve hemen arkasından çalışmaya başlıyor. Tam da o dönemde çözüm bekleyen o kadar çok iç ve dış sorunu var ki Türkiye'nin, sağlık durumu ne olursa olsun memleket işlerinden uzak kalması mümkün değil. Kendisine dinlenmesi gerektiğini telkin etmeye çalışanlara yanıtı bu oluyor.

Önce Dışişleri Bakanı T. R. Aras'ı kabul ediyor. Bakan, ertesi gün Milletler Cemiyeti müzakerelerine katılmak üzere Cenevre'ye hareket edecektir. Bakan'ını dinliyor, böylece Türk Hükümetinin görüşlerini ve alınan kararların nihai halini öğreniyor, sonra da kendi talimatlarını bildiriyor.

Görüşme 2 saat sürüyor. Hatay meselesinin Türkiye ve Fransa arasında dostane bir şekilde ve Türkiye lehine bitirilmiş olması, iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden yakınlaşmasına yol açmıştır. Şimdi siyasi olduğu kadar ekonomik ilişkilerin de yeniden geliştirilmesi zamanıdır. O nedenle de yeni ve dos-

tane politikalar geliştirilmelidir. Bunun yolları aranmaktadır. Amaca ulaşılmış, Hatay son anda hem de barış yoluyla kurtarılmıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için daha iki ay önce, son derecede ağır sözlerle tehdit ettiği Fransa'ya şimdi barış elini uzatmaktadır.

Atatürk, bakanına bu konulara ilişkin talimatlar veriyor ve Aras, ertesi gün hareket etmek üzere huzurdan ayrılıyor.

Bugün aynı zamanda Arnavutluk Kralı Birinci Zogo'nun tahta çıkışının 10. yıldönümüdür. Bir zamanlar Osmanlı Devleti'nin Kosova ve Yanya vilayetlerinden oluşan bu ülke, ne de olsa Türkiye'ye ve Türklere karşı cazip bir Balkan ülkesidir. Atatürk, Kral Zogo'ya bir kutlama mesajı gönderir. Bu gönderdiği son kutlama mesajıdır. Kral Zogo'nun da aldığı son kutlama mesajı olacaktır.

6 ay kadar sonra, Mart 1939'da Arnavutluk İtalya tarafından işgal edilecek, Kral Zogo tahtını ve vatanını terk ederek Selanik üzerinden İstanbul'a gelecek ve birkaç ay kalacaktır. Daha sonra Paris'e gitmesiyle de taht ve krallık sona erecektir. Atatürk bu sonu göremeden ölecektir ama Zogo'nun bu duruma düşeceğini daha 1933 yılında görmüştür. Bakın nasıl:

Çankaya'da bir akşamüzeri. O an aklına gelmiş gibi, Atatürk birden sorar:

"Tevfik Rüştü nerede?"

"Ankara Palas'ta Paşam! Büyükelçilere çay partisi veriyor."

"Ya, öylemi? Kalkın biz de gidiyoruz."

Genel Sekreter Soyak bir şeyler sezinlemiş olmalı, itiraz eder. Çünkü böyle ani gidişlerin altından hep birşeyler çıkmıştır.

"Gitmeyelim Paşam, oradaki protokol cumhurbaşkanına göre düzenlenmedi. Şimdi böyle ani gidersek bir karışıklığa yol açabiliriz."

"Önemli değil, haber verin gidiyoruz."

Kısa bir süre sonra, Ankara Palas kapısından içeri girerken görünürler.

Atatürk'ün geleceği duyurulduğu için, salonda tüm büyükelçiler, büyük bir saygı ile, daha çok da sevgi ile beklemektedirler.

Salona girer, önce bakışlarını salonda şöyle bir dolaştırır, sonra da nereye doğru yürüyeceğine karar verir ve salonun her iki tarafını da büyük bir nezaketle selamlayarak hedefe yönelir. Yan yana olan Arnavutluk ve İtalyan Büyükelçilerinin olduğu köşeye doğru. Ardında sohbete katılmaya can atan diğer konuklarla birlikte. Atatürk'ün neşeli olduğu bir gündür.

Protokol selamlaşmalarından sonra herkes Atatürk'ün bir şeyler söylemesini, onun konuşmasını ister görüntüdedir. Bu esasen her zaman böyle olmuştur. Balkan Paktı kuruluş çalışmalarının sürdüğü günlerdir. Konuşacak konu çoktur.

Atatürk, bu sohbetin bir yerinde Arnavutluk Büyükelçisi'ne döner, sakın sakın konuşmaya başlar:

"Son günlerde gazetelerde Kral Zogo'nun fotoğraflarını görüyorum. Başında tacı, sirklerdeki palyaçolara benziyor. Zogo Cenapları cumhuriyetten ne zarar gördü ki, Arnavutlukta cumhuriyeti terk etti, krallığını ilan etti! Ama ben ona bunu kimin ve neden yaptırttığını biliyorum."

Salonda zaman durmuştu. Gözler kendiliğinden İtalyan Büyükelçisi'ne dönmüştü. Atatürk'ün sesi gittikçe yükselerek yeniden duyuldu:

"Arnavutluk topraklarını hiçbir devletin bir trampelen gibi kullanmasına izin vermem, bunu bilin..."

Bunun üzerine İtalyan Büyükelçisi, beklendiği gibi söze girdi:

"Ekselans! Bu İtalya'ya karşı bir savaş ilanı mıdır?"

Bu söz Ankara Palas'ın ortasına bir bomba gibi düşmüştü. Mussolini, ülkesindeki ekonomik sıkıntıdan bunalan halkının dikkatini yurtdışına çekmek için umut dağıtıyor, sağı solu tehdit edip duruyordu. Arnavutluk topraklarını koruması altına almış, Zogo, cumhuriyeti sona erdirmiş, İtalya'nın desteğiyle krallığını ilan etmişti. İtalya'nın hedefi, Arnavutluk'tan Ege Denizi'ne inmekti.

Atatürk beklediği fırsatı yakalamıştı. Gözlerini İtalyan'a dikti, sözcüklerini özenle seçerek konuşmaya başladı:

"Madem sordunuz, söyleyeyim. Türkiye bir demokratik cumhuriyettir. Ben bir diktatör değilim. Savaş ilan etme yetkim yok. O yetki Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Yalnız şunu çok iyi bilirim. Türkiye Büyük Millet Meclisi, savaş ilan etme gereğini duyduğu zaman, bir an tereddüt etmez, bu kararı alır.

Mussolini Cenapları günlerdir Roma Üniversitesi öğrencilerini, Roma'daki Büyükelçiliğimin kapısına yığıyor, 'İtalya Antalya, İtalya Antalya' diye bağırtıyor..."

Sonra da elini iç cebine doğru götürürken, bütün dikkat üzerinde toplanmıştı ki, cebinden çıkardığı sigara paketini var gücüyle sehpanın üzerine fırlatırken "Antalya benim büyükelçimin cebindeki sigara paketi midir ki çıkarsın da, kapıya yığılan öğrencilerin suratına fırlatsın. Antalya'yı bu kadar istiyorsa Mussolini, yerini biliyor, gelir alır!" diye bağırdı. Ortalık buz gibi olmuştu.

Araya bir solukluk zaman girmişti ki, görevlilerden biri kulağına eğilip bir şeyler söyledi. Yanındaki Hasan Rıza'ya döndü, "İsmet Paşa geliyormuş..." dedi. "Madem ki hükümet geliyor, o halde bizim işimiz burada bitti. Gidelim."

Salondan ayrılırken yanındaki Soyak'a döndü ve "Dikkat et, çocuk" dedi, "Hafta sonunda İtalya Rodos'u boşaltacak..."

Yanıldı. İtalya hafta ortasında Rodos'u boşalttı.

9 Eylül 1938, Cumartesi...

Bugün gene yüksek ateşle ve geç saatte uyandı. Halsiz olduğunu hissetmişti. Buna rağmen Paris Büyükelçimiz Suat Davaz'ı kabul etmiş, ondan bilgiler almış, izlenmesi gereken yol hakkında talimatlar vermişti.

Yüksek ateşle uyanmıştı çünkü dün gene yoğun bir tempo da çalışmıştı. Bugünün de dünden farklı olmayacağı ilk anda anlaşılmıştı. Avrupa'da siyaset, birkaç gün içinde birdenbire çok karışık bir duruma gelmişti.

Hitler, Çekoslovakya'da yaşamakta olan Südet Almanları nedeniyle, bu bölgeyi ilhak etmek istiyordu. İngiltere bu du-

ruma müdahale edebilecek hazırlığı henüz tamamlayamamış, bu nedenle de siyasi ataklar yaparak zaman kazanmaya çalışmaktaydı. Hitler'in her an bir oldubittiği gerçekleştirebileceği tüm Avrupa'nın ortak endişesi haline gelmiş, ortalığı yoğun bir barut kokusu sarmıştı. Zira bunun sonucu yeni bir dünya savaşı demekti.

İşte bütün bunlar nedeniyle, Atatürk'ün yatıp dinlenme lüksü yoktu. Son derecede dikkatli davranılması gereken bir süreçten geçiliyordu ve Türkiye, barıştan yana olan siyasetini, hiçbir tarafa angaje olmadan sürdürüyor, tarafsızlığını koruyordu. Oysa İngiltere ve Fransa derhal birbirlerine yakınlaşmıştı, gözleri ABD'deydi. Ancak harekete geçebilmek için önce Hitler'in hamlesini beklemek zorundaydılar ve bekliyorlardı.

Bütün bu nedenlerden ötürü, Paris Büyükelçimiz Davas'ı İstanbul'a çağırılmış, iki saattir dinliyor, karşılığında talimatlarını not ettiriyordu. Dr. Fiessenger'in dahi buna engel olması mümkün değildi. Önce devlet işleri, sonra sağlık işleri...

9 Eylül aynı zamanda Türk ordusunun Yunan ordusunu İzmir'de denize döktüğü, büyük kurtuluş günüydü. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ilk ayak bastığı günden itibaren, Türk Ulusu ile birlikte başlattığı uzun ince bir yürüyüşün, içeriden dışarıdan yaratılan tüm zorluklara rağmen hedefine ve amacına ulaştığı, Hükümet Binası'ndan Yunan bayrağının indirilip, egemenliğimizin ve bağımsızlığımızın simgesi Türk bayrağının göndere yeniden çekildiği gündü 9 Eylül.

İzmir Belediye Başkanı Behçet Uz, İzmirliilerin minnet ve şükranlarını ifade eden bir telgraf göndermişti. Bunu nemli gözlerle okurken, ilk kez öğürtüleri başladı.

Ardından kustu, kustu, kustu..

Bedeni artık bu tempoya isyan eder hale gelmişti.

Ülkesini yeni bir dünya savaşı belasına sokmamak için yırtınıyordu.

Ölüme ise, 61 gün mesafedeydi.

Bugün, bu Hükümet Konağı'nın gönderine bayrak çekme töreninin kaldırıldığını görse, tepkisi ne olurdu acaba?

Gene kusar mıydı, kusturur muydu?

Sahiden de, emperyalizmin uşaklarını vatan topraklarından söküp atarken, utanılır bir şey mi yapmıştık ki, 90 yıldır yerine getirilen ve yeniden bağımsızlığımıza kavuştuğumuzun simgesi olan bu tören, rastgele bir kararla kaldırılmaya çalışıldı?

Yoksa bu şekilde, o emperyalistlerden şimdi de özür mü diliyorduk? Her ulusal zaferimizin yıldönümünde, basit ve komik bahaneler kullanarak, bu günleri olabildiğince donuk ve sönük törenlerle geçiştirmeye çalışmakla nereye varacağımızı zannediyoruz?

Bunun için, son günlerdeki şehitlerimizin anısına tüm törenlerin iptal edildiği bahanesi ileri sürülecekse, ya o bayrak oraya, Gazi Mustafa Kemal'in "İlk hedef" olarak belirlediği o noktaya dikilebilsin diye hayatlarını veren şehitlerimizin ruhlarının duyacağı azaba ne demeli?

Yapılacak olan, balolarla, resepsiyonlarla kutlanacak bir tören değildi ki!...

Sadece bir Bayrak Töreni'ydi.

Kaldı ki bugünkü şehitlerimiz, hayatlarını, bu vatanın tüm gönderlerinde o bayrak, yalnızca Türk Bayrağı dalgalansın diye feda etmediler mi? Etmiyorlar mı?

Her şehit cenazesini onurla, özenle, şefkatle sarıp sarmalayan o bayrak değil mi? Allahtan ki Atatürk'ün İzmirli evlatları bu emanete sahip çıkarak, idareye rağmen o bayrağı o direğe çekti ve böylece tepkisini de ortaya koydu...

10 Eylül 1938...

Atatürk'ün hasta olup olmadığına ilişkin Ahmet Emin Yalman'ın bir yazısı nedeniyle kapatılan *Tan* gazetesinin kamuoyunda yarattığı kuşklar, Atatürk'ün yabancı devlet başkanlarıyla karşılıklı olarak yaptığı kutlamalar, verdiği demeçler, kabul ettiği bakanlar ve büyükelçiler trafiği nedeniyle unutulmuş gibiydi.

Basın bu etkinliklere birinci sayfadan geniş yer veriyor, bu haberler halk üzerinde çok olumlu etki bırakıyordu.

Atatürk bugün de İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Budapeşte Büyükelçisi Behiç Erkin'i kabul etti. Kımıldamadan yatması gerekirken, ya kendisi olayları takip ettiği için dinlenmeye vakit kalmıyor ya da olaylar onu demeç vermeye zorluyordu.

Mutlaka Avrupa'nın veya yurdun bir köşesinden, yanıt vermesini gerektirecek birtakım sesler yükseliyor.

11 Eylül 1938...

İlk ponksiyon bir rahatlama getirmişti ama aynı şekilde dermansızlığa da yol açmıştı. Adeta yatağın içinde hergün biraz daha küçülüyor gibiydi. Hızla zayıflıyordu. Aynaya baktığında bunu kendisi de görüyor, bir an önce Ankara'ya götürülmek istiyordu.

"Ne olacaksam, orada olayım!" diyordu.

O haldeyken bile her gün traş oluyor, saçları taranıyordu. Ardından tüm gazeteleri okuyor, devlet işlerini hiçbir zaman aksatmıyordu. Getirilen kanun ve kararnameler geciktirilmekten inceleniyor ve imzalanıyordu. Gramofon gün boyu susmuyordu. Radyo muntazam olarak dinleniyor, iç ve dış haberleri kaçırmıyordu.

Gece uykusu kaçtığına yanındaki zile basıp, nöbet odasında kim varsa çağırıp, uykusu gelene kadar sohbet ettiği de oluyordu.

Bugün Atatürk'ün sağlık durumu hakkında Dr. Nihat R. Belger, Dr. Neşet Ö. İrdelp, Dr. Fiessinger, müştereken bir rapor daha düzenlediler ve burada ziyaret ve kabullerden mutlak surette kaçınılması, kesin istirahat edilmesi gibi konular üzerinde yeniden duruldu.

12 Eylül 1938...

Atatürk'ün, İzmir'in kurtuluş yıldönümü nedeniyle Belediye Başkanı Behçet Uz tarafından çekilen 9 Eylül 1938 tarihli saygı telgrafına cevabı:

"İzmirlilerin hakkımda belirttiklerini bildirdiğiniz duygulardan çok hislendim. Teşekkür, sevgi ve iyi dileklerimin sayın halka iletilmesini dilerim."

Bu telgrafa geç yanıt vermesinin nedeni, bu günlerin çok yoğun ve zor geçmiş olmasındandı.

15 Eylül günü düzenlenen raporda asitin arttığı ve ateşinin yeniden çıktığı ifade edilmektedir. Bu rapor 12-15 Eylül tarihleri arasındaki durumu anlatmaktadır. Buna göre:

"Bu haftanın 12/13'üncü gecesi, saat 19.30'da bir saat kadar banyo dairesinde kalmalarını müteakip ufak bir titremeyle derecei hararet (37.5)'a çıkmış, ertesi günü 13 Eylül saat 17.00'de (38.7)'ye vasil olmuştur. Bu müddet zarfında kendilerine 3'er saat arayla (3) adet (30)'ar santigramlık piramidan komprimesi verilmiş ve saat 20.00'de fiyevri (37.1)'e inmiştir. Ertesi günü (14 Eylül), saat 24.00'te hararet daima (37.0)'nin altında seyretmiş ise de o gece saat 21.30'da bir, 02.30'da bir, saat 07.00'de bir ve saat 09.45'te bir defa olmak üzere mebzul ve sulu diyare zuhur ve devam etmiştir. Ahvali umumiyedeki iyilik derecesi ve bacaklardaki ödem ve karındaki asit miktarı pek yavaş artmaktayken fiyevriyi müteakip gelen ishal nedeniyle bu sabahki muayenemizde kendisini çok yorgun ve takatsiz ve iştihatsız gördük. Ayaklardaki ödemler artmış, Skrotum ödemi pek azalmış olmasına rağmen Süpübiyen ve Lomber ödemler yeniden zuhur etmiş, karın gerginleşmiş ve göbek halkasının üstünde vazıhan flo zuhur etmiştir. Kollateral şebeke mürtesemdir. Müteharrik matitenin hududu artmış göbek üzerinde vasi bir miktarda tempanizm görülmüştür. Karaciğer palpabil değildir. Glason yoktur. Bu hafta zarfında idrar miktarı (950) ile (650) kübik santimetre arasında seyir etmiştir. Bugünkü tansiyon arteriyel (12/7)'dir.

Binaenaleyh, (3-4) günlük bir ameliyasyonu müteakip Pazartesi günü başlayan ve Salı akşamına kadar devam eden hararet pusesi ve bunu müteakip hasıl olan mebzul ishalin, paransantezin (7)nci günü zuhur eden bir puse evolutife delâlet etmesi muhtemeldir. Çünkü, dününden beri ayaklardaki ödem ile asit mahsus derecede artmıştır.

İstanbul, 15 Eylül 1938

Dr. Nihat Reşat Belger
Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp"

17 Eylül 1938...

Başbakan Bayar bugün, yanında İçişleri ve Maliye bakanları olmak üzere İstanbul'a geldiler. Haydarpaşa'dan Acar motoru ile Dolmabahçe Sarayı'na geldiler ve Atatürk tarafından kabul edildiler.

Başbakan Avrupa'da olup biten hakkında uzun bilgi verdikten sonra, hükümet meseleleri konusunda da görüşlerini aktarmıştı. İşin Avrupa kısmı can sıkıcı, Türkiye tarafı ise iç açııcıydı. Avrupa'da siyasi hava en gergin noktadaydı. Alman diktatörü Hitler, Südet Almanlarının yaşadıkları yerleri silahla işgal etmedikçe, bu meselenin çözülemeyeceği yolundaki kesin görüşünü dünyaya ilan etmiş, geride müzakere edilebilir alternatif bir açık kapı bırakmamıştı.

Südetlerin başkanı olan ve kendisi de bir Nazi Partisi üyesi olan Henlein Çekoslovakya'dan kaçmıştı. Almanya'ya sığındığı yolunda yorumlar yapılıyordu. Çekoslovakya, bu kişinin idama mahkûm edilmiş bir suçlu olduğunu söylüyordu. Çekoslovak mahkemesinin bu yoldaki kararını da bütün ülkelere göndermiş, tutuklanıp iadesini talep etmişti. Bu arada böyle bir talep Türkiye'ye de yapılmıştı. Ayrıca Çek hükümeti bu kişiyi teslim edene 5000 sterlin ödül vereceğini duyurmuştu. Atatürk'ün talimatıyla toplanan TC hükümeti, bu konu karşısındaki barışçı ve tarafsız tutumunu sürdürmeye devam ettiği için rahattı. Bu gelişmeler asıl Avrupa'daki diğer devletleri ilgilendiriyor, Türkiye sadece olanları dikkatle izliyordu.

Daha sonra iç meselelere döndüler. Atatürk İstanbul'un imarı projeleriyle yakından ilgileniyordu. Bu konudaki gelişmeler hakkında başbakandan bilgi aldı, yeni direktifler verdi. Bayar, hükümetin hazırlamış bulunduğu 4 yıllık planı anlattı. Duyduklarından çok mutlu oldu. 4 sene içinde rahatlıkla bitirilebilecek ve Türkiye için çok gerekli bir iki projeden de kendisi bahsetti. Bunların da etüt edilmesini istedi.

Görüşme 2 saatten fazla sürmüştü. Doktorlar ikidebir kapıdan görünüyordlardı. Bayar, anlattıklarından kendisi de mutlu, biraz da gururlu, gönül rahatlığı içinde veda etti. Atatürk, ancak Bayar gittikten sonra ne kadar yorgun düştüğünü fark edebildi.

Önce ateş tekrar yükseldi. Ardından nabız ve nefes alması hızlandı. Gece yarısına doğru bu seyir iyice arttı. Bir soluk ala-

bilmek için göğsü anormal inip kalkıyordu. Doktorlar o geceyi de başında geçirdiler. Bu tablo 18 ve 19 Eylül günleri de böyle seyretti. Yüzler yeniden asılmıştı. Özellikle oda hizmetinde bulunanlar, onun iniltilerini duydukça kendilerini tutamıyorlar, sessizce ağlıyorlardı.

18 Eylül 1938...

Bir gün önce Atatürk ile mutabık kalınan 4 yıllık plan bugün basında yer almış, halk arasında büyük sempatiyle karşılanmıştı. Bu plana göre, 4 tane daha şeker fabrikası açılacak, sınai ve iktisadi alanlarda da yatırımlara gidilecekti. Ayrıca Karadeniz'de bir Deniz Üssü ve aynı bölgede çelik sanayi fabrikaları kurulacaktı.

Bütün bunlar 4 yılda bitirilecek, Başbakan Bayar bizzat kendisi bu işlerin takipçisi olacaktı. Atatürk işittiklerinden o kadar mutlu olmuştu ki, Bayar'a şunları söylemişti:

"Bizim bu ve buna benzer işleri başarmamız için en çok üç sene süremiz vardır; ondan evvel de fırtına kopmaz demiyorum... Ne yapacaksak bu dar müddetin içine sıkıştırmaya bakmalıyız. Bütçe filan düşünmeye gerek yoktur; memleketin bütün kuvvet kaynaklarını seferber ederek bu işleri yapmak lazımdır."

O günün tanığı olan Genel Sekreter Soyak, yıllar sonra o günü şöyle anlatacaktır:

"O gün Bayar yatak odasına girdiği zaman ben de odada bulunuyordum. Atatürk ilkin yerini değiştirerek Bayar'la karşı karşıya gelecek bir vaziyet aldı; bana işaret ederek: 'Sen de otur, dinle! Mühim şeyler konuşacağız' dedi, gösterdiği yere iliştim.

Doktorlar çok yorulmamasını, görüşmelerin 5-10 dakikayı geçmemesini bize sıkı sıkı tembih etmişlerdi. Biz de bu tavsiyeye titizlikle riayet ediyor, hatta birçoklarının insafsız şikâyet ve tarizlerine hedef oluyorduk. Atatürk de doktorların bu yasağından haberdardı, şüphesiz beni orada alıkoymasının sebepleri arasında şayet konuşma uzun sürerse, tarafımdan vaki olacak bir müdahaleyi önlemek düşüncesi de vardı. Nitekim bir

müddet sonra doktorlar tarafından içeriye gönderilen ve 'çok konuştunuz, yorulacak ve rahatsız olacaksınız, artık kâfi görmez misiniz?' diyen Bayan Afet'e 'Gel, sen de dinle! Bayar çok güzel ve mühim şeyler anlatıyor; bunlar insanı yormaz, bilakis canlandırır' diye cevap vermiş, onu da bir kenara oturtmuştu.

Bayar'ın mümkün olduğu kadar kısaltarak izah ettiği bu planda, bazıları soğuk havalı olmak üzere 30'a yakın vapur siparişi, Kütahya'da bir elektrik santrali inşası, (buradan elektriğin kilovat saatinin Anadolu Kavağı'na 35 paraya mal olacağı hesaplanmıştı) yine Kütahya'da 25 bin ton sentetik benzin istihsal edecek kabiliyette bir fabrika kurulması, Sakarya Nehri üzerinde sulama tesisleri yapılması ve kömür istihsalinin senede 5 milyon tona çıkarılması gibi cidden mühim işler yer almıştı. Bayar, aynı zamanda bütün bu işlerin İngiltere ve Almanya'dan temin edilen kredilerle başarılp, normal bir bütçeye hiç yük olmayacağı hususunu ısrarla belirtmekteydi."

O anda odada bulunan Kılıç Ali ise, bu sahne için şunları yazacaktır:

"Atatürk Bayar'a şunu söylüyordu:

En büyük kusurumuz, dünyadan geri kalmaktır. Gerçekten de bütün gelişme hamlelerinde maalesef biz geri bırakılmışızdır. Bunu telafi etmek, medeni dünyanın seviyesine erişmek için bütçe veya buna paralel birtakım formalitelere ve prensiplere iltifat edilemez. Fertler yapacak, şirketler yapacak, hükümet yapacak, velhasıl işler hiçbir engele uğramaksızın yapılacaktır. Ancak aynı seviyeye geldikten sonradır ki, formalitelere, bütçe ahkâmına tabi olmak zarureti hasıl olacaktır."

Atatürk işte bu noktada İsmet Paşa'dan ayrılıyordu. İsmet Paşa bürokrasiye ve kurallara sıkı sıkıya bağlıydı. Atatürk ise zaman zaman bunun dışına çıkılabileceğini, günün şartları bu kuralların dışına çıkmayı gerektiriyorsa bundan kaçınılmaması gerektiğini, işler yoluna girdikten sonra tekrar o kurallara yeniden dönülebileceğini söylüyordu.

Bu tarihte nüfus yaklaşık 17 milyon, bütçe artık açık değil, gelir fazlası veiyor; Merkez Bankası'ndaki döviz miktarı 36 milyon dolar; ayrıca 26 ton altın; 1 cumhuriyet altınının değeri 11 lira 12 kuruş; şeker, çimento, kerestede ülkenin ihtiyacının tamamı yerli olarak karşılanıyor; yünlü dokumada ülke ihtiyacının yüzde 83'ü, pamuklu dokumada yüzde 43'ü, kâğıtta yüzde 32'si, cam ve cam eşyada yüzde 63'ü ulusal sanayi ile karşılanıyor. Demir çelik sanayii kurulmuş...

19 Eylül 1938...

Sağlık durumu bugün daha da kötüledi, krize dönüştü. Gece ateşi o kadar yükselmışti ki, birden, "çok sıcak... yanıyorum... biraz serinlik" diyerek bağırırmıştı ama yapılabilecek hiçbir şey yoktu. Dr. Nihat Reşat Belger ve Dr. Neşet Ömer İrdelp o gün müşterek hazırladıkları raporda, Atatürk'ün çok yorgun ve bitkin olduğunu, karnında biriken asitin ilk ponksiyonun yapıldığı zamanki düzeye yeniden gelmiş olduğunu ifade ediyorlardı.

Üçüncü Ekonomik Plan

Ekonomik ve sınai alanlarda atılmak istenen birçok adımlar vardı. Bunlar elbette ki, plansız programsız yürütülemezdi. Bunun bilincinde de olan Cumhuriyet yöneticileri, birinci Beş Yıllık Plan'dan sonra, 1937'de bir "Üç Yıllık Plan" daha hazırlamışlardı. Bunun da adı "Maden Planı"ydı.

Ne var ki, dönemin hükümeti, duyulan gereksinmeler karşısında, bir yıl kadar sonra, 18 Eylül 1938'de yeni bir plan daha kabul etmek ve bunu uygulama alanına koymak kararını almıştı.

19 Eylül 1938 tarihli gazeteler, bir numaralı haber olarak işte bundan söz ediyorlardı. Haber, aynı tarihi taşıyan *Cumhuriyet* gazetesinin manşetinde "Başvekilin mühim beyanâtı" başlığıyla veriliyordu.

Manşetin altındaki başlık şöyleydi: "Celal Bayar, memleketin iktisadi kalkınmasına hız verecek olan yeni programın esaslarını anlatıyor."

Haber, İstanbul'dan verilmişti, Anadolu Ajansı kaynaklıydı. Ankara'dan İstanbul'a gelmiş olan zamanın Başbakanı Celal Bayar'ın, Üçüncü Ekonomik Plan'la ilgili demecini içeriyordu. Bayar, gazetecilere "Üç numaralı 4 senelik planın tatbik sahasına konulmasının kararlaştırıldığını" bildiriyor ve "İstanbul'a geldiğimde beni kabul buyuran Cumhurreisi, şefim Atatürk'e kararımızı bütün tafsilatıyla arz ettim, tamamen tasvip buyurdular" diyordu. Sonra şunları ekliyordu: "Bu yeni program, geçen sene ilan ettiğimiz üç senelik Maden Programımızı da kısmen içine alarak genişletmektedir... Yapacağımız işlerin mal kredileri hariçten on sene müddetle tamamen temin edilmiş olduğundan, hemen faaliyete geçmek imkan dahilindedir ve bundan dolayıdır ki, üç numaralı bu yeni programımız 4 senelik olarak tespit edilmiştir."

Verilen bilgiye göre 4 yılda bitirilmesi öngörülen işler için 80 milyon lira harcanacaktı.

21 Eylül 1938...

Bugün Dolmabahçe'den, Özel Kalem Müdürü Süreyya Anderiman'dan saat 15.15'te Paris Büyükelçimiz Suat Dava's'a "acele" kaydıyla bir telgraf gönderildi. O günlerde Paris'e İstanbul'dan gönderilen tüm telgraflar "acele" idiler zaten.

Davas bu telgrafı saat 17.35'te aldı. Paris'ten istenenler 3 kutu "Urosiphon", iki kutu "Biolipaze Rosche" idi. Telgrafta başkaca bir açıklama yoktu. Yoksa yeniden bir kötüye gidiş mi başlamıştı!

O gün yakın arkadaşı General Kâzım İnanç vefat etmişti. Bunu sakladılar.

Samsun'a çıkma hazırlığı esnasında, Harbiye Bakanlığı'nda işte bu Albay Kâzım İnanç'a uğramıştı. Elinde, emir verme yetkisine sahip olduğu bölgeleri gösteren bir yazıyla. Bu yazıya, Kâzım Albay'ın odasında ilaveler yaptırmış, sonra da albay bu değiştirilmiş belgeyi Harbiye Bakanı Şakir Turgut Paşa'ya onay için çıkarmıştı.

Şakir Paşa yazıyı görür görmez, ilaveler yapıldığını anlamış ve imzalamamıştı. Kâzım Albay'ın ısrarları üzerine, masanın üzerindeki mührü alıp basmasına göz yumacağını söylemişti. Durum ileride ortaya çıkarsa, "Benim haberim yok. Odada

olmadığım bir ara masadan mührümü alıp basmışlar. Bakın, imzam yok!" demek için.

Ordudaki ismi Diyarbakırlı Kâzım olan bu albay, Kurtuluş Savaşı'ndaki 6. Kolordu Komutanı Tümgeneral Kâzım İnanç'tır.

En ufak bir heyecan veya üzüntünün tehlikeli sonuçlar vereceği kaygısıyla, İnanç Paşa'nın vefatından haberi olmayacaktır Atatürk'ün.

İkinci Ponksiyon

22 Eylül 1938...

Uyandığında ıstırap içinde kıvranıyordu. Zaten sabaha kadar uyuyamamıştı. "Alın, çekin alın bu suyu, artık dayanamıyorum..." diye bağıyordu. Doktorlar baş ucundaydılar. Tereddüt içindeydiler. Her ponksiyonun onu biraz daha ölüme yaklaştırdığını biliyor, o yüzden olabildiğince bu işlemi geç yapmayı yeğliyorlardı. Sonunda dayanamadılar. Gereken hazırlıklar yapıldı ve Op. Dr. Mim Kemal Öke, ikinci kez karın ponksiyonu işlemini başarıyla yaptı.

Alınan su miktarı 10 litreyi bulmuştu. Bu esnada Atatürk "Hepsini alın, hiç kalmasın, vaziyetimi değiştirin de orada burada kalanlar da alınsın" diyordu. Dr. İrdelp ve Dr. Belger sürekli nabzını ve tansiyonunu kontrol ediyorlardı. Adeta nefesler tutulmuş, zaman durmuş gibiydi.

Sıvı tümüyle boşaltılınca rahatladı:

"Oh... Ne kadar rahat ettim... Bir sigara verin de, içeyim!" dedi. "Çocuklar, olmuşken yanında bir de kahve getirin!"

Bunun içtiği son kahve olduğunu bilmiyordu...

Yanına Salih Bozok girmişti. İçini ona döktü:

"Salih" dedi, "Başıma gelenleri gördün mü? Karnımdan tam 10 litre su çıkarmışlar. Bir insan böyle nasıl yaşar ki!"

Bir süre sonra kendisine çok sevdiği borç çorbası getirilmişti.

"Şimdi bir çorba içip yatacağım. Sıvı alındıktan sonra epeyce rahat ettim. Doktorlar almak istemiyorlardı ama ben dayanamadım, suyu aldurdım" dedi.

Yapılan 2. ponksiyondan sonra doktorları M. K. Öke, N. R. Belger ve N. Ö. İrdelp birlikte Atatürk'e ilişkin aşağıdaki raporu düzenlediler:

"İmzaları aşağıda konulmuş doktorlar, yine aşağıdaki noktaları tespit ederler:

1. Görülen tıbbiğ lüzum üzerine, bu sabah saat 11:15'te cilde (1/100) kokain mahluliyle mevzi anestezi yapıldıktan sonra, (potain) trokarı ile, eski ponksiyon yerinin 1 cm yanında olmak üzere bir parasentez yapıldı. 65 dakika zarfında, 10 ltr. serö ve sarı renkte, biraz bulanık mayi çıkarıldı. Bu parasentez ameliyesi tamamen arızasız olarak geçmiştir. Pansuman tatbikini müteakip (takiben), kendilerine bir fincan şekerli kahve verildi ve (20/100)'den 1 kübik santimetre üvil kanfre enjeksiyonu yapıldı.

Tahliyeyi müteakip karaciğer ve dalağın hacımları saman kâğıdına alındı.

3-4 günlük mutlak istirahat ve mutlak sükûnet tavsiye olundu. Bu müddet zarfında asla ziyaret kabul edilmeyecektir. Dört gün zarfında yemek menüleri ayrıca tespit edilecektir.

2. Parasentezden evvel bu sabah yapılan muayene neticesi aşağıdır:

Bacaklardaki ödemler gerçi dizkapağından aşağıdaki kı-sımda azalmış ise de fahislerde, fahislerin iç taraflarında, ilyelerde, lomber nahiyyede, böbrek nahiyesine doğru sıkı ve kaba ödemler var. Cilt umumiyetle yumuşaktır ve kuru değildir. Gözlerdeki sübikter pek azalmıştır. Karnın haline gelince, Süpübiyen nahiye az ödemli olmakla beraber deri gergin ve parlak, göbek ve Epigastır nahiyyeleri şişkin, yanlardaki kollateral şebekeleri vazıhan mürtese oturup kalkma vaziyeti müşkil, teneffüs adedi (20-24), nabız kuvvetli ve (80) idi. Karaciğer palbabıl olmadığı gibi, karnın yukarı yarısında flo vazıhan işliyordu.

Kendileri karnın gerginliğinden ve umumi sıkıntıdan şikâyet ediyorlardı.

Deveran cihazı normaldir. Kalp sesleri muntazam, nabız dakikada (80), tansiyon (12/7). Teneffüs cihazında, arkada kaidelerde, sağda daha fazla olmak üzere ipostaz zalleri.

Parasentezden sonra, Epigastırda krokide görüldüğü üzere, karaciğer yine büyük olarak kalmış, üstü pürtüksüz, fakat kıvamı sert, kenarı künttür. Dalak yine kabili cesdir. İstiha ve umumi hal üzerine 4-5 gün evvelsine nazaran nisbi ve hafif bir iyilik vardır. (Parasentez yapılması(nı) icab ettiren arazdan mâdâ).

İstanbul

22 Eylül 1938

Prof. Dr. Mim Kemal
Dr. Nihat Reşat Belger
Prof. Dr. Neşet Ö. İrdelp"

Karın boşluğundan sıvı alındıktan sonra 4 gün kesin yatak istirahati verilir. Bu süre içinde yatağından çıkmaz, konuk kabul etmez, sadece müzik dinler, ajansları takip eder, dünyada olup bitenleri dikkatle izlemeyi sürdürür.

İlk Hafif Koma

26 Eylül 1938...

Bu geceyi çok rahatsız geçirdi ve hafif bir koma hali yaşadı. Ertesi gün yanındakilere "Demek ölüm böyle olacak..." dedi.

26 Eylül, Dil Bayramı'ydı ve o gün büyük şenlikler yapılması gelenek haline gelmişti. Bu kez Atatürk'ün İstanbul'da olması nedeniyle, buradaki kutlamaların, her yerdekinden çok daha renkli olmasına özen gösteriliyordu. Atatürk ise, bunların hiçbirisiyle uğraşacak durumda ne yazık ki değildi, canıyla uğraşıyordu. Oysa ülkenin dört bir yanından Atatürk'e kutlama telgrafları yağıyordu. Bunlara tek tek bizzat yanıt vermek isterdi. Geçmişte hep öyle olmuştu. Ama bu kez gücü yetmeyecek gibi görülüyordu.

Kutlama mesajlarına, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Anadolu Ajansı yoluyla şu yanıtı vermişti: "Dil Bayramı dolayısıyla yurdun her tarafından gönderilen kutlama telgraflarına teşekkürlerinin bildirilmesine Cumhurbaşkanı Atatürk, Anadolu Ajansı'nı görevlendirmiştir."

Bugün Dr. Nihat R. Belger ve Dr. Neşet Ö. İrdelp Atatürk'ü muayene edip, müşterek rapor yayımlarlar.

27 Eylül 1938...

Bu sabah uyandığında, hizmetine bakan Rıdvan (Gürarı)'dan Salih Bozok'u çağırmasını ister. Bozok içeri girdiğinde Atatürk yatağın içinde sigara içmektedir. Kesik ve güçlkle işitilen bir sesle:

"Salih" der, "Dün akşam büyük sıkıntı geçirdim, çok fena idim, kustum. Hafızam tamamen yok olmuştu! Sanırım yediğim nohutlu yemek dokundu!"

Salih Bozok, nohutlu yemeğin kendisine de dokunduğunu, bu yüzden kustuğunu ve sonra da rahatladığını söyleyecektir. Oysa bu doğru değildir. Kusmanın sebebi nohutlu yemek değil, ilerleyen hastalıktır. Bozok bilerek beyaz yalan söylemiştir. Üzülmesin diye...

Atatürk yanındaki sandalyeyi gösterir, "Şuraya otur" der ve konuşmasını sürdürür:

"Şimdi yine rüya görüyordum! Bana bir çift kundura getirmişler, beğenmedim. Binbir'i çağırdım. Böyle Binbiirrr... diye çağırırken odaya Rıdvan girdi. Bunun üzerine uyandım ve rüya gördüğümü anladım."

Binbir, Atatürk'ün hizmetine bakan bayanlardan biridir, Rıdvan ise berberi.

Sonra başını sallayarak sözüne devam eder:

"Çok dermansızım Salih... Büsbütün başka bir adam oldum. Şu ellerimin haline bak."

Elleri bir deri bir kemikten ibarettir. Parmaklarının titremesinden sigarayı tutamayarak yorganın üzerine düşürür. Bozok hemen alıp kül tablasına bastırır.

Atatürk kesik kesik , "Ben başka bir insan oldum. Hiç hafızam kalmadı! Değiştim, Salih... Artık o eski adam değilim" diye sürdürür sözlerini.

Salih Bozok teselli edici birkaç söz söylemeye çalışır ama kelimeler boğazına düğümlenir... Tam ne diyeceğini bilemez halde, uygun sözcüğü seçmeye çalışırken doktorların geldiği haber verilir. Bozok derin bir nefes alırken, doktorlar odaya girmişlerdir bile.

Atatürk aynı yakınmayı doktorlara da yapar. Bunun üzerine yapılan konsültasyondan sonra Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp aşağıdaki raporu kaleme alır:

"İstanbul, 27 Eylül 1938

Dün öğleden sonra, ponksiyonu müteakip tertip edilen mutlak istirahat müddeti bitmişti. Uzun süren dahili ziyaretleri kabul buyurdular. Bu ziyaretlerde can sıkıcı ve sinirlendirici mevzular konuşulmuştur. Dil Bayramı münasebetiyle Dil Kurumu Umumi Kâtibi tarafından irat edilen nutku radyo ile dinlediler ve takdirlerini bildirdiler. Saat 22.30'da beni çağırdılar. Şiddetli iç sıkıntısından ve biraz evvelki baş dönmesinden şikâyetle büyük endişe gösterdiler ve hatıralarını toplayamadıklarını söylediler, şimdi bambaşka bir adam olduklarını da ilave ettiler. Hararet derecesi (36.5) ve nabız (80) idi. Saat 00.01'e doğru bir defa bulantı ve bunu müteakip de tuvalete çıktılar. Matiyer fekal tabii ve şekilli ve kansız idi. Sıkıntılarına karşı iki ampul kâfur yağı tahtelcilt yapıldı. Şiddetli ajitasyon ve tayakkuz ve tenebbüh gösterdikleri için uyku ilacı yerini tutmak üzere (3) santigram kadar fosfat dö kodein verildi. Saat 00.04'e doğru bir defa öğürtü ile kustular. Kusmuk dün gece saat 21.00'de içtikleri bir sade kahveyi müteakip bir defa daha kustular ve bir defa da tabii olarak dışarı (tuvalete) çıktılar. Bu sabah saat (10.30)'daki muayene neticesi aşağıda arz edildiği gibidir:

Hararet (36.5), nabız (96), dün saat 16.00'dan itibaren toplanmaya başlanan idrarın miktarı (340) kübik santimetredir. Umumi ahval dün akşama nisbeten daha sakin, daha müsterihtir.

Bugün tatbik edilecek tedavi şunlardır: İyi sürveye edilmek şartıyla mutlak istirahat. Limonata, portakal şerbeti, hoşaf suyu yahut taze elma ve üzümün sularından ibaret şekerli, hidrik rejim ve akşama doğru icap ederse damla damla glikoz serumundan ibaret olacaktır.

Kalp normal olarak vazifesine devam etmektedir. Dün yapılan idrar tahlilinde, evvelki tahlillere nazaran bir değişiklik yoktur. Müteakip vaziyet yarın yine arz edilecektir.

İstanbul, 27 Eylül 1938
Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp"

Hafif geçen ilk komanın ardından yapılan birinci ponksiyondan sonra biraz rahatlamıştır. Hayalinde Saray'dan çıkmak, yeşili bol olan bir yörede mütevazi bir yaşam sürdürmek vardır hep. Moskova Büyükelçimiz'in gönderdiği ve yatak odasında tam da karşı duvarda asılı olan tablodakine benzer bir yerdir aradığı. Hatta bunu Afet'e de söyleyecektir...

"Hele ben bir iyileşeyim de... gidelim Afet, gidelim kızım..."
Hâlâ iyileşeceğine olan inancını kaybetmemiştir.

Bir gün de Doktor Nihat Reşat Belger'e "Anlaşıyor ki doktor, ben bundan sonra Yalova'da, bir müddet Florya'da, bir müddet de Ankara'da böyle dikkatli tedavi ile yaşayacağım. Fakat sen Alemdağı'na giderek iklim bakımından bana uygun bir yer bul!" der.

Bu arzusunu Umumi Kâtibine de söyler. Alemdağı'na gidilerek Sultan Abdülaziz için yapılan köşk tetkik edilir. O akşam yemekte Atatürk, Dr. Belger'e münasip bir yer bulunup bulunmadığını sorar. Haritayı getirterek o noktanın rakımını tetkik eder, "münasiptir" der, fakat o günden sonra bu meseleden artık bir daha bahis açmaz.

28 Eylül 1938...

28 Eylül 1535 tarihi, Türk denizcilik tarihinde çok önemli bir yer işgal eder. O gün Amiral Barbaros Hayrettin Paşa, kendinden çok daha güçlü Haçlı donanmasını Preveze'de denize dökmüş, Akdeniz'in bir Türk gölü olduğunu bir kez daha kanıtlamıştı.

Atatürk o hasta halinde bunu da düşünmüş ve 28 Eylül'ü Barbaros'u Anma Günü olarak her yıl kutlanmasını istemişti. İşte şimdi ilki kutlanacaktı.

O gün Barbaros'un türbesini Vali Muhittin Üstündağ ve İhtiyat Filo Komutanı Tuğamiral Ertuğrul Paşa günün önemini belirten nutuklar söylediler.

Atatürk'ün, Barbaros'u anma nedeniyle denizde düzenlenen törenler sonunda İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'ın halkın saygı ve bağlılık duygularını bildiren telgrafına teşekkür mesajı.

Bu mesaj Atatürk adına fakat Genel Sekreter tarafından kaleme alınarak gönderilmişti. İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ adına gönderilen bu mesajda, "Barbaros ihtifali münasebetiyle güzel İstanbulumuzun hakkımda gösterdiği samimi temennilere teşekkür ederim" deniliyordu.

Atatürk, Barbaros'u anma nedeniyle denizde düzenlenen ışık oyunlarını Dolmabahçe Sarayı'nın penceresinden izledi.

29 Eylül günü biraz daha iyidir. O sinirli hali sanki dağılmış gibidir. Ne var ki iştahı azalmıştır. İdrar miktarı 250 cc'ye düşmüştür. Sık sık uykuya dalmaktadır. 1/1000'lik 25 damla dijitalin aldığı halde nabız sayısı 100'ün altına bir türlü inmez.

2 Ekim 1938...

Atatürk'ün, Dolmabahçe Sarayı'nda Cenevre'den dönen Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı kabulü.

Atatürk bugün Dışişleri Bakanı Aras ile tam 2.5 saat görüştü, Avrupa diplomatik çevrelerinde olan biten hakkında bilgiler aldı, sorular sordu, yeni talimatlar verdi.

Bu tablo esasen Saray'a taşındığı ilk günden beri böyle sürüp gidiyordu. Doktorlar O'nu bir an önce sağlığına kavuşturmak için olağanüstü gayretle çalışıp, bunun olumlu sonuçlarını da alınca ortalığı bir umut dalgası sarıyordu. Ama ardından gelen bu çalışma temposu, tüm kazanılanı bir anda alıp gidiyordu ve hiç kimse de bunun önüne geçemiyordu.

Neredeyse bir koma benzeri krizden uyandıktan sonra bile Avrupa'daki gelişmeleri yakından izliyor, o haldeyken bile ajansları kaçırmıyor, basını yakından takip ediyordu. Bu nedenle de Dışişleri, İçişleri bakanlarını sık sık kabul ediyor, Başbakan'la her hafta mutlaka görüşüyordu.

Hitler nerede ne zaman bir demec  verse, bunun arkasından neyin geleceğini çok sağlıklı tahmin edebiliyordu. Doktorları hayrete düşüren de işte bu özelliğiydi. Çok sık ate leniyor, çoğu kez kendinden geçiyor ama zihni melekelerinden hiçbir şey kaybetmiyordu. Almanya'dan gelen haberler kadar, İngiltere'nin tavrını da adeta satranç masasına koymuş, hamleleri ona göre izliyordu. İngiltere'nin henüz hazırlıklarını tamamlamamış olduğunu dikkate alarak, savaşa daha bir s re olduğunu söylüyor ama bizim de ihtiya ı elden bırakmayıp, yanlış bir adım atmamamız gerektiğini bakanlarına sık sık hatırlatıyordu.

Tam da bu sıralarda İngiltere'den beklenmedik bir çıkış oldu: Hitler son sözünü söylemiş ve Çekya'nın S det bölgesi-nin bir Alman toprağı olduğunu yineleyerek barış yoluyla olmazsa silah yoluyla bu toprakları Almanya'ya ilhak edeceğini kesin bir dille ilan etmişti. Durum çok ciddiye. Bunun  zerine İngiltere Çekoslovakya'ya S det bölgesini Almanya'ya terk etmesini tavsiye etmişti. Öte yandan İngiliz Başbakanı Chamberlein uçakla Münih'e giderek Hitlerle bir antlaşma imzalamı ti. İngiltere Almanya'nın S det'i ilhakını kabul ve tasdik ediyordu.

Almanya'nın, I. Dünya Savaşı'nın sonunda kaybettiklerini tek tek geri alacağı Hitler'in ağzından sık sık dile getiriliyordu.

Öte yandan Batı'da Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan Atatürk'ün öncülüğünde kurulan Balkan Pak tı  yesi devletlerdi. Tehditlerin bu ülkelerin yakınlarındaki topraklar üzerinde dönüp dolaşıyor olması, hem bu ülkeler yöneticilerinin hem de Führer'in gözlerini Dolmabahçe'ye çevirmelerine yol açıyordu. Hiçbiri henüz hastalığın hangi boyutta olduğunu bilmiyorlardı. Bu çok stratejik bir haberdı ve hiçbir şekilde dışarıya sızmamalıydı. Bu gizliliğe uymayan bazı gazetelerin Türkiye'de bir süre için kapatılmış olmaları bundandı.

Bugün Dı ı leri Bakanı ile olan g r  mesinden sonra iki saat kadar dinlendi. Daha sonra bu kez, izinli olarak İstanbul'a gelmiş olan Berlin Büyükelçimiz Hamdi Arpak'ı kabul etti. Bu görüşmesi de bir saat kadar s rm  ti. Bu tempo, sağlıklı bir insanın bile üstesinden kolayca gelebileceği bir tempo değildi.

Bugün gene Paris'ten ilaç siparişi yapılıyordu. İstenenler:

"Clorure Ethyle pur stop Kelene stop Labaratoire produits usunes du Rhone stop 21 Rue Gouzon stop Markası 68 stop 36 şişe gönderilmesi ve taklitlerine dikkat buyurulması müsterhamdır - Saygılar - Süreyya."

3 Ekim 1938...

Atatürk'ün, Dolmabahçe Sarayı'nda Başbakan Celal Bayar ve Atina Elçisi Ruşen Eşref Ünaydın'ı birlikte kabulü ve görüşmesi. Atatürk, dış politika ile olduğu kadar, İstanbul'un imar durumuyla da yakından ilgileniyordu. O günlerde Eminönü'nün açılması çalışmalarına girilmiş ve sona gelinmişti. Başbakan bu konularda bilgi vermek üzere gelmişti. Anlatıklarına göre istimlak işleri tamamlanmıştı. Yakında yıkım işlemlerine başlanacaktı. Ardından Sarayburnu'na doğru bu çalışmalar sürdürülecekti. Büyükelçi Ruşen Eşref ise Yunanistan'dan Avrupa'nın görünüşü konusunda bilgiler aktarmıştı.

5 Ekim 1938...

İsmet İnönü'nün Atatürk'e mektubu:

"Sevgili Atatürk! Muhterem Celal Bayar bana sizin selamınızı getirdi. Çok sevindim. Sizin bir an evvel sağlığınıza kavuşmanız yegâne ve en samimi dileğimdir. İki mübarek ellerinizden, sevgili ve can verici yüzünüzden, doymadan binlerce öperim, Sevgili Atatürk, Büyük Atatürk, Velinimetim Atatürk!"

Alman İktisat Bakanı Dr. Funk, Balkan ülkelerindeki ziyaret ve görüşmelerinden sonra İstanbul'a gelmişti. Vali ve protokol mensupları tarafından karşılanan Dr. Funk doğru Pera Palas'a gitmiş ve aynı akşam Ankara ekspresi ile de başkente hareket etti.

Basın bu ziyaretin arkasından Almanya ile iktisadi antlaşmaların imzalanabileceği, ayrıca 150 milyon marklık bir kredinin de söz konusu olduğu haber ve yorumlarına yer veriyordu.

Bugün Mareşal Fevzi Çakmak da İstanbul'a hareket etmişti. Demek ki, yarınki törenlerde o da hazır bulunacaktı. İstanbul'un kurtuluşu olan her 6 Ekim İstanbul'da muhteşem kutlanıyordu.

6 Ekim 1938...

Atatürk'ün 5 Eylül 1938 tarihli vasiyetini, Dolmabahçe Sarayı'na çağırdığı İstanbul Altıncı Noteri İsmail Kunter'e teslimi ve söyledikleri:

"Bu benim vasiyetimdir. Gerekliği zaman lütfen kanuni muamelesini yaparsınız!"

İstanbul'un kurtuluşunun 15. yıldönümü nedeniyle gece düzenlenen fener alayı ile Tophane Caddesi'ni geçerek Dolmabahçe Sarayı önüne gelen halkın "Yaşa Atatürk, var ol Ulu Önder!" haykırışlarıyla gösterilerde bulunması.

Atatürk geceyi hafif rahatsız olarak geçirir.

6 Ekim İstanbul'un kurtuluşu törenleri bugün muhteşem törenlerle kutlandı.

Atatürk'ün İstanbul'da oluşu, Mareşal'in de özel olarak gelmiş bulunması bu yılki törenlere bir başka anlam da yükliyordu.

O gün gerçekten de törenlerdeki halkın heyecanı inanılmazdı. Tribünler Beyazıt Meydanı'na, her zamanki yerine kurulmuştu. Başvekil, Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı, İstanbul'da bulunan milletvekilleri, Vali ve diğer protokol mensupları da törenlerdeydi ve Mehmetçik dostu güven, düşmana korku salan bir disiplin içinde, alandakilerin çılğınca alkışları arasında geçişini tamamladı.

İstanbul baştanbaşa donatılmış, çeşitli bölgelerde yapılan fener alaylarıyla ıslıl ışıldı. Boğaz renk cümbüşüne bürünmüştü.

Büyük bir fener alayı Divan Yolu'nu takip ederek Galata Köprüsü'ne doğru yürüyor, her adım başı sokak aralarından gelen katılımlarla alay çığ gibi büyüyordu. Tophane üzerinden Beşiktaş'a yaklaşırken tezahürattan yer gök inler olmuştu. Hedef Dolmabahçe'ydi.

Oysa o saatlerde Atatürk bu tezahürata yanıt verebilecek durumdan çok uzaktı. Sancılar yeniden başlamış, yataktan kalkamaz hale gelmişti.

Saray'ın önünden yükselen tezahürat, yatak odasının duvarlarında çınlamaya başlamıştı. "Nedir bu sesler?" diye sordu.

Daha sonra Boğaz'da yapılan fener alayına katılan gemilerden atılan havai fişeklerin, kandil kandil denize dökülürken çıkardıkları rengârenk ışıklar yattığı odanın duvarlarından yansıyınca, ne olduğunu anladı. Sorduğu sorunun yanıtını gene kendi verdi:

"Bugün İstanbul'un kurtuluş yıldönümü. Mes'ut İstanbullular büyük günlerini kutluyorlar, haklarıdır da... 15 uzun yıl Cumhuriyet'in binbir feyziyle medeniyetin en verimlisini idrak etmek, az mazhariyet değil. Ne mutlu Türküm diyene..."

Aynı gün Loraine, sağlık durumuna ilişkin olarak aşağıdaki telgrafı çekiyordu.

"Sir P. Loraine'den telgraf

Ankara

Özel

6 Ekim 1938

11 Ekim 1938

Kemal Atatürk'ün Sağlığı

Atatürk'ün hastalığı yeniden depreşti fakat morali yüksek ve hastalığın üstesinden gelmek için kararlıdır. Ankara'daki 29 Ekim Milli Bayramı'na katılmak istemektedir.

(Elyazısıyla)

Bu çok rahatlatıcı değil. Son zamanlarda başka bir rapor duydum, (Dışişlerinde henüz alınmadı) ki oldukça güvenilir bir kaynaktan olduğu görünüyor. Cumhurbaşkanı'nın yatağını bir daha terk etmesinin beklenmediği anlamında.

R. J. Bowker 14/10/38

Belge 20-Atatürk'ün bir daha yataktan kalkmasının beklenmediğini ileri süren.

R. J. Bowker'in 14.10.1938 tarihli yorumu.

7 Ekim 1938...

Atatürk'ün, Dolmabahçe Sarayı'nda Mareşal Fevzi Çakmak ve Almanya'daki askeri manevralardan dönen 2. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar'ı kabulü.

Atatürk'ün İstanbul'un 15. kurtuluş yıldönümü nedeniyle İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ tarafından çekilen saygı telgrafına cevabı:

"Sayın halkın bana karşı gösterdiklerini bildirdiğiniz samimi hislerden çok duygulandım. Aziz İstanbullulara candan teşekkür ve sevgilerimin iletilmesini rica eder, hepinize daima artan refah ve saadetler dilerim."

8 Ekim 1938...

Atatürk'ün, Dolmabahçe Sarayı'nda Kılıç Ali'yi kabulü ve görüşmesi. Bugün tüm doktorlar Atatürk'ü toplu olarak 25 dakika süreyle ziyaret ederler.

9 Ekim 1938...

Atatürk'ün, Ankara-Erzurum demiryolunun Erzincan'a ulaşması nedeniyle Başbakan Celal Bayar'ın telgrafına cevabı: "Muhterem halkın bu önemli mesut olaydan pek yerinde olarak duyduğu hislerini belirtirken bana karşı gösterdiğini bildirdiğiniz hislerden çok duygulandım." 1938 yılına kadar tüm demiryolları millileştirilmiştir. Bunun üzerine 2954 km yeni demiryolu döşenmiştir. Demiryollarımız 7.132 km'ye çıkarılmıştır. Erzincana gelmiş olan demiryolu 20 Ekim 1939'da tamamlanacaktır.

Atatürk Başbakan Celal Bayar'ı kabul eder ve görüşür.

Atatürk kız kardeşi Makbule (Atadan), Afet (İnan) ve Sabiha (Gökçen)'i kabul eder ve görüşür.

10 Ekim 1938...

Atatürk'ün, Başbakan Celal Bayar, Londra Büyükelçisi Fethi Okyar, Salih Bozok'u kabul eder ve görüşür.

12 Ekim 1938...

Atatürk Dışışileri Bakanı Tevfik Rüşü Aras'ı kabul eder ve görüşür.

13 Ekim 1938...

Doktorlar bugün de ziyaretçidirler.

14 Ekim 1938...

Atatürk Dolmabahçe Sarayı'nda Dışışleri Bakanı Tevfik Rüşü Aras'ı kabul eder ve bilgi alır.

Doktorların toplu ziyaretleri bugün de sürmüştür. Belli ki hastalığın seyri yakından takip edilmektedir.

Atatürk kardeşi Makbule (Atadan), Afet (İnan) ve Sabiha (Gökçen)' i ayrı ayrı kabul eder.

15 Ekim 1938...

Bu Cumartesi gecesini çok sıkıntılı ve uykusuz geçirmiştir. Buna rağmen, yapılan belediye seçimlerinin sonuçlarını bildiren Başbakan Celal Bayar'a telgrafla yanıt vermeyi ihmal etmez:

"İstiklal Savaşı ve Türk İnkılabı, her hamlesinde ve her safhasında, milletimizin yüksek siyasi ve uygar karakteriyle memleket işlerindeki şuurulu birliğine dayanarak başarıya erişmiştir. Dün ve bugün olduğu gibi yarın da memleket ve millet için yegâne kudret, mutluluk ve refah kaynağı, inkılâp ilkeleri ve Cumhuriyet rejimidir."

Doktorlar bugün de toplu olarak ziyaretinde bulunmuşlardır.

İlk Ağır Koma

16 Ekim 1938...

Bugün günlerden Pazar. Giderek kötüleşen Atatürk, ilk kez bugün ağır bir komaya girer. Sabahleyin tuvalete gider fakat yatağa dönerken kendinden geçeceğini hisseder, toparlayamaz ve olduğu yere düşer. Artık kendinde değildir. Yan odada nöbette olan Bozok, Kılıç Ali, doktorlar ve yardımcılar panik halinde koşup O'nu yatağına yatırırılar. Hasan Rıza Saray dışındadır, 14.30 dolayında dönmüş, olayı duymuş, yatak odasına koşmuştur.

Artık bu dünyada değilmış gibidir. Günün tamamını acılar içinde ve çaresizce çırpınarak geçirir. Gözleri kapalıdır.

Öğleden sonra ıstırapı daha da artar. Bir ara aniden bulanlıkla doğrulur. Yardımcılar ve doktorlar anında koşarlar. Şimdi yatağın ortasına oturmuş, şiddetli bir şekilde öğürmekte, sarı renkli bir kusmuk çıkarmaktadır. Doktorlar buz yutturmaya başlarlar. Bunun yararı hemen görülür, öğürtü yavaş yavaş kesilir. Zar zor anlaşılır bir ses tonuyla "Beni kaldırınız!" der.

Odadakiler birbirlerine bakarlar sonra meseleyi kavrarlar: "Beni yatırınız" demek istemektedir.

Belli ki kendinde değildir. Baş yavaşça yastığa düşer...

Genel Sekreteri Hasan Rıza, kulağına eğilir ve usulca "Buz iyi geldi mi efendim?" diye sorar. "Evet" yanıtını verir ve gözleri kapanır...

Artık gözleri mi kapanır, gözlerini mi kapatır, bilinmez.

Şimdi odayı derin bir hüznün kaplamıştır. Herkes, gözlerinden sessizce akıp giden hüznü birbirlerinden kaçırmaya çalışarak kendi işine koyulur.

Bir taraftan oda temizlenip yeniden tertiplenirken diğer taraftan da doktorlar Fransa'da bulunan Prof. Dr. Fissenger'in fikrini almak isterler ve telefonla temas sağlanır. Hastanın içinde bulunduğu tablo anlatılır ve tavsiyeleri istenir. Fiessenger doktorların sürdürdükleri tedavinin doğru olduğunu, aynen devam edilmesi gerektiğini bildirir. Yapabilecek fazla bir şey yoktur. O gecenin çok zor atlatılacağı belli olmuştur. Öyle de olur.

Kendini bilmeden yatmaktadır. Mütemadiyen bilhassa sağ bacağını çekip, kollarını oynatmakta, başının vaziyetini değiştirmektedir. Sık sık başını iki tarafa çevirerek ve aman sözcüğünü uzatarak "amaann dil", "amaann dil" diye söylenip durmaktadır. Bu sözleriyle dilinden bir sıkıntısı vardı da onu mu anlatmak istiyordu, yoksa şuur altından konuşuyor, çok önem verdiği "dil" meselesine kendinden sonra da önem verilmesini mi anlatmak istiyordu, bunu kestirmek zordur.

Doktorların yaptıkları muayene sonucuna göre bir rapor hazırlandı. Buna göre:

"Dili kuru ve kırmızı, karında asit çoğalmış, karın damarları genişlemiş, etrafta ödemler olup, asit göğsün altına kadar

çıkıyordu. Hiçbir şey anlamıyordu, söylenen hiçbir şeyi yapamıyordu. Tendon refleksleri sağda soldan daha ziyade idi. Göğüste az bir krepatasyon vardı. Göz bebeği refleksi geç olarak alınabiliyordu."

Gece yarısından sonra, koma hali daha da derinleşir. Sol bacakta hafif bir parazi (uyuşukluk) vardır. Sol kolda daha az hareket olup, Babinski refleksi solda daha belirgindir. Komada olduğu halde, iğne batırıldığında ayakta refleks olmaktadır.

O gün cilt altına 250 santimetreküp serum glikoze, geceyarısı da 250 santimetreküp daha serum glikoze damara yapılır.

17 Ekim 1938...

Koma hali devam etmektedir.

Savarona'dan Dolmabahçe'ye geçildiği 26 Temmuz'dan beri Hasan Rıza Soyak, Kılıç Ali ve Salih Bozok, Atatürk'ün yattığı odanın bitişiğindeki odada, gün boyu sırayla nöbet tutmaktadırlar. Doktorların da durumu aynıdır. O nedenle, en ufak bir kıpırtıda herkes aynı anda Atatürk'ün odasındadırlar. Özellikle bu koma hali sürerken.

Atatürk'ün hastalığının seyrini halktan gizlemek mümkün değildir. Aslında doğru da değildir. Böyle bir tutum, özellikle sefaretler arasında bir taraftan çeşitli spekülasyonlara yol açacağı gibi "Hastalık saklandığına göre çok daha vahim bir durumun var olduğu kanısını da" yaratabilir. O nedenle Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak, büyük bir ıstırap içinde masasına oturur, doktorların raporlarını tarih sırasına kor ve bunları resmen kamuoyuna gün gün duyurur. Bu duyurular sabah ve akşam olarak günde iki kez yapılır.

İlk Rapor: 17 Ekim 1938

Reisicumhur Atatürk'ün duçar oldukları karaciğer hastalığı normal seyrini takip ederken, 16 Birinci Teşrin (Ekim) 1938 tarihine tesadüf eden Pazar günü birdenberi aşağıdaki arazi göstermiştir:

- a. Saat 14.30'dan, 22.00'ye kadar gittikçe artarak devam eden umumi zaaf ile birlikte hazmi ve asabi araz ... Bu

saate kadar nabız dakikada 116, teneffüs 22 ve hararet derecesi 36.5 olmuştur.

- b. Saat 22.00'den bu sabah saat 10.00'a kadar yukarıda ismi geçen araz kısmen hafiflemiş ve nabız dakikada 104, teneffüs 20, hararet derecesi 37 olmuştur.
- c. Yapılan muayene ve müşavere neticesinde tespit ve tatbik edilen müdavattan sonra umumi ahvalde hafif bir salâh görülmekle beraber vaziyet ciddiyetini muhafaza etmektedir.

İmzalar: Müdavi doktorlar: Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Prof. Dr. Mim Kemal Öke.

İmzalar: Müşavir doktorlar Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Prof. Dr. Hayrullah Diker, Prof. Dr. Süreyya Hidayet Serter, Dr. Abrevaya Marmaralı, Dr. Mehmet Kâmil Berk.

Sabah ve akşam yayımlanan bu iki raporda Atatürk'ün değerlerinde bir değişim olmamıştır.

18 Ekimde 1938, saat 10.00...

Gün boyu koma hali devam etmiştir. Saraydaki tüm görevliler alarm durumundadır. Doktorlar başucunda, her hareketini yakından takip etmekte, ulus kulağını radyoya dayamış Saray'dan gelecek güzel bir haberi beklemektedir. Hayat durmuş, Dolmabahçe Sarayı ölüm sessizliğine bürünmüştür. Geceyi daha rahat geçirir. Asabi arazda bir değişiklik yoktur. Nabız 90-100 arasında, teneffüs 18, hararet 36.4'tür. Saat: 20.00: Genel durumunda bir değişiklik yoktur. Nabız 120, teneffüs 22 ve ateş 38 olmuştur. Yükselen ateş rahatsızlık vermektedir.

Gece başucunda sabaha kadar *Kur'anı Kerim* okuyan Makbule odasına çekilirken, Saray'ın pencerelerinden belli belirsiz, sanki doğmaya isteksiz, yeni bir gün ışıkmaktadır. Makbuş günlerdir uykusuzdur.

19 Ekim 1938, saat 18.00...

Atatürk bugün zaman zaman komadan çıkar, sonra yeniden derin bir uykuya dalar, akşama doğru ise tamamen kendine gelir.

Bu esnada Başbakan Celal Bayar ve Bakanlar Kurulu'nun tamamı Dolmabahçe'dedir. Durumun ciddiyeti nedeniyle TBMM Başkanı Abdülhalik Renda ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da Saray'a davet edilmiştir. Bayar, en kötü ihtimal dahil, içinde bulunulan durumu değişik boyutlarıyla gözden geçirmek üzere hükümeti Dolmabahçe'de toplar. Bu esnada Atatürk'ün komadan çıkmakta olduğu haberi gelince ortalığı bir sevinç dalgası sarar.

Sağlık Bakanı Dr. Hulusi Alataş'ın, müdavi ve müşavir hekimlere -Atatürk'ü tedavide gösterdikleri başarı nedeniyle- Bakanlar Kurulu'nun tebrik ve teşekkürlerini bildirmesine karar verirler. Şimdi artık herkesin yüzleri gülmektedir.

Bugün İngiliz Büyükelçi Londra'ya sadece iki satırlık bir telgraf çeker:

"Korkarım ki, Cumhurbaşkanı'nın durumu ümitsiz ve her an ölebilir. Krala duyuruldu."

20 Ekim 1938, saat 10.00...

Atatürk'ün 16 Ekim'de başlayan koma hali, böylece 20 Ekim sabahı tamamen ortadan kalkmıştır. Ancak bu deneyim, hastalığın seyrinin nasıl olacağı konusunda da bir fikir vermiştir. O gün yapılan muayeneler sonucunda, sabah saat 10.00 itibarıyla durum, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nce şöyle rapor edilmiştir:

"Geceyi çok rahat geçirdiler. Asabi arazlar zail olmak derecesinde azalmıştır. Umumi hal daha iyi, nabız muntazam, 102, teneffüs 20, hararet derecesi 36.8'dir."

Akşam saat 20.00'deki duyuruda da genel durumun daha da iyiye gittiği vurgulanmıştır. Nabız muntazam 94, teneffüs 20, hararet 37.1.

Atatürk'ün bugün kendine gelir gelmez yaptığı ilk şey, Başbakan Bayar'ı kabul etmek olmuştur. Doktorların tüm itirazlarına rağmen.

21 Ekim 1938...

O sabah Hasan Rıza Soyak ile Kılıç Ali, karyolanın başucundaki küçük bir masanın iki tarafında oturmaktadırlar.

Gerisini Soyak'tan dinleyelim:

"Nihayet ayın 21. günü sabahın erken saatlerinde Kılıç Ali ile beraber, yatağının başucunda oturuyorduk. O, yine -fakat bu sefer daha seyrek- aynı sözleri tekrar ediyordu. Kılıç Ali ile aramızda küçük ve sedef kakmalı bir sigara masası vardı; bir aralık ben buna dayandım, masa gıcırdadı; hayret!... Atatürk birdenbire susmuştu. Demek ki kendisinde artık etrafındaki gürültüleri fark edecek kadar bir uyanıklık belirmişti. Derhal nöbetteki doktorlara haber gönderdik; nefes nefese geldiler, hadiseyi kendilerine anlattık; Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp bana:

'Senin sesine çok alışıktır. Hitap et bakalım' dedi.

Başucuna biraz daha yaklaşıp seslendim:

'Atatürk!...'

Tekrar etmekte olduğu sözleri kesti ve yanıt verdi:

'Efendim!...'

Devam ettim:

'Nasılsınız efendim?'

Hiç gecikmeden 'İyiym' dedi.

Artık belli olmuştu ki yavaş yavaş açılıyor, komadan sıyrılıyordu. Sevinç gözyaşları arasında odayı terk ettik. Doktorlar hastanın tam bir sükûnet içinde bırakılmasını lüzumlu görüyorlardı. Buna rağmen o gün kendisi ile daha bazı kısa konuşmalar yapılmıştı. Akşama doğru sakin ve derin bir uykuya dalmıştı. Bu rahat uyku sabaha kadar devam etti. Görülen iyileşme eğilimi nedeniyle, günde bir kez duyuru yapmaya karar verildi."

Bugün Dr. Nihat R. Belger ve Dr. Neşet Ö. İrdelp tarafından müşterek bir rapor hazırlanır.

Sir Loraine ise Atatürk'ün sağlığına ilişkin olarak Londra'ya şu mesajı gönderir:

Sir P. Loraine'den
TELGRAF (Ankara)

21 Ekim, 1938

Kemal Atatürk'ün Sağlığı

19 Ekim 175 No'lu Ankara telgrafına ilişkindir (E 611/69/44).

Cumhurbaşkanı'nın genel durumunda hafif bir gelişme olduğunu bildirir, fakat bu sadece bir ara olabilir. Sıvı birikiminin beyine gitmiş olduğunu ve aklından yoksun bıraktığını öğrenmiştir. Kral'a bildirilmesi gerekebileceğini rica eder.

(Elyazısıyla)

(Bir kopyası Dağıtım Odası tarafından Kral'a gönderilmiştir.)

Cumhurbaşkanı'nın hafta sonunda ölebileceği ihtimali göz önüne alındığında, uygun bir mesaj göndermek için hazırlık yapılmasının iyi olacağını düşünüyorum.

Duruma tam anlamıyla cevap veren, ilişkide taslak raporu olan, Mr. Light ile konuştum. Atatürk'ün halefinin seçimine kadar Cumhurbaşkanı görevini üstlenecek yetkili makamın yerini yazısız bir boşlukta göstermek gerekli olacaktır. Atatürk'ün ölümü üzerine bu yetkileri kimin kullanacağını açıklayan bir bildiri mutlaka yapılacaktır. Muhtemelen bir Cumhurbaşkanı vekili belirtilecektir, ki bu durumda "Cumhurbaşkanı vekili" sözlerini sadece boşluğa eklemek gerekecektir.

R. J. Bowker

21 Ekim 1938

Antlaşma Departmanı

Özel Sekreteri

Belge 13-Ata'nın hafta sonunda ölmesi ihtimaline değinen R. J. Bowker ve diğer yetkililerin yorumları.

22 Ekim 1938...

Bugünü Genel Sekreteri Soyak şöyle anlatıyor:

"Seher vakti, hizmetinde bulunanlardan biri yatak odama koşarak normal bir halde uyandığını haber verdi. Zaten giyinik halde şezlonga uzanmış, istirahat ediyordum; derhal yanına gittim. İlk sözü şu oldu:

'Gel bakalım, ne dersin; biz gittik, geldik!... Bu doktorlar insana adeta can veriyorlar.' Arkasından:

'Bana ne oldu?' diye sordu. Arkadaşlarla daha önce mutabık kaldığımız gibi cevap verdim: 'Biraz fazla ve derince uyudunuz efendim!...' dedim.

'Ya bu karyola niye değiştirilmiş?'

Gerçekten de karyolasının değiştirildiğini hemen fark etmişti. Önceki büyüktü, doktorlar için etrafında doluşmak zor oluyordu. O nedenle değiştirmiştik. Uyanır uyanmaz bunu anlamış, şimdi benden sebebini soruyordu.

Epeyce sıkılarak hatta biraz da saçmalayarak kekeledim:

'Temizlik yapmak lazımdı, aynı zamanda bir değişiklik olur diye de düşündük... '

Eşsiz zekâsı, nezaketiyle, hoşgörülüğü, metaneti, şefkati, kısaca bütün hasletleriyle geri gelmişti. Hiç şüphesiz olup biteni tahmin etmişti; beni sıkıntıdan kurtarmak için 'Ne ise, gerisini sormayacağım...' dedi ve konuşmayı kapattı. Arzusu üzerine bu yeni konulan karyola kaldırıldı, yerine Yalova Kaplıcası'ndaki yatak odasından bütün takımıyla beraber getirtilen büyük karyola kondu. Fani hayata bunun üzerinde gözlerini kapatmıştır ve bugün yatak odasında şilte, yorgan, yastık ve örtüsü ile beraber olduğu gibi muhafaza edilmektedir."

Atatürk bugün Küçük Ülkü'yü de 10 dakika süreyle kabul etmiş, dünyalar onun olmuştur.

Atatürk'ün sağlığı hakkında o gün yayımlanan her iki bildiride de "geceyi ve gündüzü rahat geçirdiği ve umumi durumunda iyiliğin devam ettiği" bildirilmiştir. Bu haberler her de-

fasında tüm ülkede büyük tezahürata yol açmaktadır.

İstanbul'da bütün bunlar olurken, Prof. Dr. Fissenger de bugün Paris'ten Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp'e aşağıdaki mektubu göndermektedir:

"16, Boulevard Raspail VII e

Tel: Littre 64-67

Aziz Meslektaşım ve Aziz Dostum

Telefonla bana ilettiğiniz iyi haberlerden ve basın bültenlerinden öğrendiklerime dayanarak, elde edilen muhteşem başarı için sizi kutlamak istiyorum. Bir hepatic koma (coma hepaticque) vakasını tedavi etmek, benim sadece iki kez tanık olduğum, sıradışı bir olaydır. Ancak, vakanın nedenini bulabildiniz mi acaba? Bana bildirdiğiniz azotemi (azotemie) yeterli bir neden olamaz.

Benzer vakalarda, gerek kanda gerekse beyin ve omurilik sıvısında (cephalorachidien sıvı) polipeptitlerin (polypeptide) oranının yükseldiğine çoğu kez dikkat çektim. Her halükârda tedavinin temeli glükozdur. Tedavide fevkalade başarılı olmanızın da nedeni budur. Gelecekte düşmesi gereken bugünkü azotemi nedeniyle, civalı preparatların (mercuriel) kullanılmasına taraf-tar değilim.

Her ne kadar perhize ve tuz eksikliğine bağlı böbrek dışı bir azotemi düşünülse de, bu hastalarda hipokloremiye (hypochloremiye) sık rastlanır. Size sözünü ettiğim 10 mgr'lık askorbik asit iğnelerini, biolipas (biolipasse) ile dönüşümlü olarak kullanabilirsiniz. Zira askorbik asitin biolipas oranını artırdığını fark etmiş bulunuyorum. Perhiz olarak, karbonhidratlar üzerine ısrarlı olunmalı ve protid'lerden (protide) (etler, balıklar, yumurtalar ve peynir) uzak durulmalıdır. Tabii ki gerektiğinde sıvı alma işlemi (ponction) uygulanmalıdır. Böyle önerilerde bulunduğum için özür dilerim. Aynı şekilde düşündüğümüzü öylesine iyi biliyorum ki, bu gereksiz görülebilir. Ancak bu, size karşı beslediğim dostane hisleri belirtmem için yeni bir fırsat oluşturmaktadır.

Herkese en iyi duygularımı iletiyor ve size de söylediğim gibi, hastanın az rastlanan dinamizmini hararetle kutluyorum. Aziz meslektaşım ve dostum, sadık ve candan hislerimin ifadesini kabul buyurmanızı diliyorum.

Noel Fiessinger"

O akşam yayımlanan sağlık raporunda nabız muntazam, kuvvetli 80, teneffüs 19, hararet 36.8'dir. Hastalık normal seyrine dönmüştür.

23 Ekim 1938...

Atatürk'e müdavi ve müşavir hekimler tarafından muayene ve konsültasyon yapılır. Atatürk uzun zamandır 29 Ekim törenleri için Ankara'ya mutlaka gitmeyi düşünüyor, hastalığın sürekli seyir değiştirmesi nedeniyle de bir türlü kesin karar verilemiyordu. Kilo kaybettiği için yeni giysiler ısmarlanmıştı, olur da belki gidebilir diye Ankara'daki Hipodrom'un şeref tribününe de bir asansör konulmakta idi. Gene de o gün yaklaşıncı, Ankara'ya gidip gidemeyeceğine doktorlar karar verecekti. Birinci komadan çıktıktan sonra Dr. Nihat R. Belger, sorusu üzerine Soyak'a, ancak 20 gün kadar bir ömrünün kalmış olabileceğini söylemişti. Şimdi karar zamanı gelmişti.

Doktorlar toplandılar. Tartışma beklenenden uzun sürdü. Sonunda heyet adına, Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, sonucu Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a resmen ilettiler:

"Açık söyleyeceğim. Aziz hastamız çok zayıf ve ümitsiz bir haldedir. Ömrü artık günlerle sayılacak kadar azalmıştır. Yolda ne kadar itina edilirse edilsin, vukuu pek muhtemel ani bir kalp durması ile bu müddetten birkaç gün daha eksilebilir. Bu duruma göre kat'i kararın ailesi tarafından verilmesi lâzımdır."

Halbuki Atatürk'ün aileden sayılacak yalnız bir hemşiresi vardı; o da fevkalade üzgün ve şaşkın bir haldeydi. Esasen o kıymettar varlığı, hangi şartlar içinde olursa olsun, bile bile

ölüm tehlikesine maruz bırakmaya kim rıza gösterebilir, buna kim ve nasıl cesaret edebilirdi? Bereket versin ki tereddütle geçen birkaç gün zarfında hastalığın nasıl seyrettiğini gören kendisi de vaziyeti kavramış, kararından vazgeçmişti.

24 Ekim 1938...

Atatürk küçük Ülkü ve annesi Vasfiye Hanım'ı kabul eder.

Atatürk'ün Ankara'ya gidemeyeceği anlaşıncı buna en çok üzülen küçük Ülkü olmuştu. Vedalaşmaları odada bulunan herkesi ağlatmıştı. Uzun zamandır birlikte Ankara'ya dönüleceğine kendini o kadar alıştırmıştı ki Ülkü, bu acı ve beklenmedik karar onu harap etmişti.

Atatürk'ün boynuna sarılırken hıçkırıklara boğulmuştu. Sözcükler ağzından kesik kesik çıkıyor, "Hani birlikte gidecektik?" demeye çalıştığı zar zor anlaşılıyordu.

Çocuk sezgisiyle kötü bir şey olacağını hissetmişti. Teselli etmek ise, Atatürk'e düşmüştü:

"Sen şimdi annenle Ankara'ya git Ülkü. Ben de arkanızdan geleceğim..."

Bu, son görüşmeleri oldu.

25 Ekim 1938...

Atatürk, Cumhuriyetin 15. yıldönümü nedeniyle orduya göndereceği mesajı, -3 saat süre ile- Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a dikte ettirdi.

Atatürk kardeşi Makbule (Atadan), Afet (İnan) ve Sabiha (Gökçen)'i beraber kabul eder "Doktorlar beni yeniden canlandırdılar!" der.

26 Ekim 1938...

Atatürk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde adına okunacak söylev üzerinde Başbakan Celal Bayar'la 40 dakika görüşüp metin üzerinde düzeltme ve ilaveler yapar.

27 Ekim 1938...

Atatürk'e müdavi ve müşavir hekimler tarafından mauyane ve konsültasyon yapılır.

28 Ekim 1938...

Uzun dalga Ankara Radyosu ile yurtdışına yayın yapan kısa dalga Ankara Radyosu yayına başlar.

29 Ekim 1938...

Cumhuriyet'in 15. yıldönümünün yurdun her yerinde coşkuyla kutlanır.

Cumhuriyet'in 15. yıldönümü nedeniyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tören yapılır ve TBMM Başkanı Abdülhalik Renda Cumhurbaşkanı Atatürk adına tebrikleri kabul eder.

Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü

30 Ekim 1938 tarihli *Kurun* gazetesinin, Cumhuriyet'in 15. dönüm yılında manşeti şudur: "Memleket candan gelen emsalsiz bir sevinç içinde çalkalanıyor."

Alt başlıktan "Bayramın birinci gününün açık bir havada fevkalade neşeli geçtiğini" öğreniyoruz.

Bu, Atatürk'ün, hastalığı nedeniyle katılamadığı ilk Cumhuriyet Bayramı.

Törenlerle ilgili resimlerin yer aldığı gazetede, "Atatürk'ün Orduya Mesajı"nı okuyoruz:

"Ankara, 29 (AA) - Büyük geçit resmi başlamadan evvel Başvekil Celal Bayar orduya hitaben, Reiscumhur Atatürk'ün atideki mesajını okumuştur: Bugün Cumhuriyet'in 15. yılını mütemadiyen artan büyük Türk milletinin huzurunda, kahraman ordu, sana kalbi şükranlarımı beyan ve ifade ederken, büyük ulusumuzun iftihar hislerine de tercüman oluyorum!

Atatürk'ün Ordu'ya son mesajı:

"Zaferleri ve mazisi insanlık tarihi ile başlayan, her zaman zaferlerle beraber medeniyet nurlarını taşıyan kahraman Türk Ordusu! Memleketini en buhranlı ve müşkül anlarda zulümden, felaket ve musibetlerden

ve dūřman istilasından nasıl korumuř ve kurtarmıř isen, Cumhuriyetin bugūnkū feyizli devrinde de askerlik teknięinin būtdn modern silah ve vasıtaları ile mūcehhez olduęun halde, vazifeni aynı baęlılıkla yapacağına řūphem yoktur.

Bugūn, Cumhuriyetin 15. yılını mūtemadiyen artan būyūk bir refah ve kudret içinde idrak eden Būyūk Tūrk Milletinin huzurunda Kahraman Ordu; sana kalbi řūkranlarımı beyan ve ifade ederken, Būyūk Ulusumuzun iftihar hislerine de tercūman oluyorum.

Tūrk vatanının ve Tūrklūk topluluęunun řan ve řerefini, i ve dıř her tūrlū tehlikelere karřı korumaktan ibaret olan vazifeni her an yapmaya hazır olduęuna benim ve būyūk ulusumuzun tam bir inan ve itimadımız vardır. Būyūk Ulusumuzun orduya bahřettięi en son sistem fabrikalar ve silahlarla bir kat daha kuvvetlenerek būyūk bir feragati nefis ve istihkarı hayat ile her tūrlū vazifeyi ifaya mūheyya olduęuna eminim.

Bu kanaatla Kara, Deniz, Hava ordularımızın kahraman ve tecrūbeli komutanları ile subay ve eratını selāmlar ve takdirlerimi būtdn Ulus muvacehesinde beyan ederim.

Cumhuriyet Bayramı'nın 15. yıldōnūmū hakkınızda kutlu olsun."

Bu nutku Atatūrk, Mareřal Fevzi akmak'la birlikte hazırlamıř ve TBMM'de Bařbakan Bayar tarafından okunmuřtu.

Aynı gūn İstanbul'da hazin bir olay yařanır. Kuleli Askeri Lisesi ōęrencileri Taksim Anıtı'na elenk koymuř, vapurla okullarına dōnmektedirler. Birden vapurun Dolmabahçe'ye yōneldięi gōrūlūr. Vapurdaki Kuleli adeta tek bir heykel olmuřtur. Bando eřlięinde hep bir ağızdan sōylenen İstiklal Marřı, tūm Boęaz'da yankılanır.

O gōzlerini açar, dirseklerinin ūzerinde doęrulmaya çalıřır ama gūcū yetmez, bařı yastıęa dūřer. Evlatlarını son bir kez selamlamak için pencereye gitmeye çabalamıřtır ama yapamaz. Ardından "Gençlik Marřı" bařlayınca, artık kendini tutamaz. Sicim gibi yařlar o elik mavisi gōzlerinden sūzūlūr. Aęlıyordur.

Odadaki nöbetçi Kılıç Ali'dir. Paravanın arkasından bu manzarayı içi burkularak izler, dayanamaz, pencereye yaklaşır; vapurdakilere "Gidin, gidin, artık gidin..." demek istercesine elini sallamaya başlar. Vapurdakiler Atatürk'ün pencereden el salladığını zannederler ve o anda tezahürattan ortalık yıkılır. Öğrencilerin hepsi Atatürk'ü görebilmek için geminin bir tarafına toplanınca, gemi alabora olup batma tehlikesi atlatır. Yer gök inliyordur. Kulelililer Atatürk'ü bir kez daha gördüklerini sanarak son derece mutlu, umutlu, heyecanlı okullarına dönerlerken, Atatürk ise son kez de olsa çocuklarını görememenin acısıyla, güçsüz, çaresiz, öylece uzanmış yatıyordu. Göz yaşlarına söz geçiremeden...

Gece tüm İstanbul Cumhuriyet Bayramı nedeniyle ışıqlandırılmıştı. Kız Kulesi'nden havai fişekler atılmış, gökyüzü renk cümbüşüne bürünmüştü. İstanbul, kulağı Dolmabahçe'de, endişeli, buruk, Cumhuriyet Bayramı'nı kutluyordu. Bütün bu zorlama şenliklere rağmen kimsenin yüzü gülmüyor, İstanbul üzerinden bir hüznün dalgası tüm ülkenin üstüne ağır ağır çöküyordu...

Atatürk dışarıdan gelen sesler üzerine rahatsız olmuş olmalı ki zile basıp, sofracı Kâmil'i çağırır. Kılıç yine paravana arkasından kendini izlemektedir. Sofracıya sorar:

"Bu patırtılar nedir?"

Zavallı Kâmil, aklınca Atatürk'ü üzmemek için bir yalan uydurur:

"Gök gürlüyor Paşam!"

Atatürk bu çocukça cevabın samimiyetini anlar ve o halinde bile zoraki gülümser.

"Haydi oradan enayi!"

Tekrar uykuya dalar. Artık sonsuza kadar gözlerini kapatmasına çok az zaman kalmıştır.

Bir müddet sonra Saray'dan ilgililere Hasan Rıza telefon etmek zorunda kalmış, havai fişek atışlarına son verilmiştir, uykuya dalamadığı için.

1 Kasım 1938...

Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi V. Dönem, IV. Toplantı Yılı'nı açılış konuşması Başbakan Celal Bayar tarafından okunur:

"Cumhurreisimiz Atatürk'ten aldığım emir üzerine bu seneye ait söylevlerini okuyorum: Memleketimizi her gün daha çok kuvvetlendirmek, her alanda her türlü ihtimallere karşı koyabilecek bir halde bulundurmak ve dünya olaylarının bütün safhâlârında büyük bir uyanıklıkla izlemek, barışsever siyasetimizin dayana-
cağı esasların başlangıcıdır."

Bugün de rutin olarak doktorlar toplu şekilde başındadırlar.

2 Kasım 1938...

Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda'nın Meclis'in duygularını ileten telgrafına cevabı:

"Büyük Millet Meclisi'nin yeni yıl çalışmalarına başlarken hakkımda gösterdiğini bildirdiğiniz yüksek hislerden çok duygulandım. Büyük Kamutay'a teşekkür ve derin saygılarımı arz ederim."

3 Kasım 1938...

Atatürk'e müdavi ve müşavir hekimler tarafından muayene ve konsültasyon yapılması.

4 Kasım 1938...

Atatürk Dolmabahçe Sarayı'nda Ankara'dan İstanbul'a gelen Başbakan Celal Bayar'ı kabul eder ve çeşitli konular hakkında bilgi alır. Doktorlar tarafından ziyaret ve muayeneleri yapılır. Karında yeniden asit birikmeye başlamıştır. Şu rapor tanzim edilir:

"4 Kasım 1938, Cuma, saat: 12.00

Aşağıda imzaları olan doktorlar, muayeneden sonra, yine aşağıdaki noktaları tespit ederler:

1. Çarşamba günü öğleden sonra 37.1'e çıkan hararet derecesi dünkü Perşembe akşamı 37 olmuştur.

2. Dünden beri hafif başlayan iştahsızlık bu sabah daha artmış ve sütlü çorba, püre ve enginar gibi yarımâyı ve sütlü yemeklere karşı daha bariz görülmüştür.

3. Bu sabah umumi ahvalde yorgunluk görülmüş ve kendileri bilhassa büyük takatsizlikten şikâyet etmişlerdir. Bununla beraber yataktan aşağı inmişlerdir. Dünden beri karındaki şişkinlik ve gerginlik artmış ve dün geceyi sıkıntılı ve uykusuz geçirmişlerdir. Karın cildinde hafif ödem ve sağ tarafta daha bariz olmak üzere kollateral teressümler vardır. Kollarda enfiltrasyon mevcut olmamakla beraber, göğüs kaidesinde önde ve arkada hafif ödemler vardır. Bacakların dekliv kısımları da ve lomber ve ilye nahiyelerinde bu ödemler daha aşikârdır. Karında mobil matite ve filo hissi vardır. Dekliv matitenin hududu biraz artmıştır.

4. Kalp sesleri muntazam, nabız muntazam biraz depresibl, adet dakika 80, tansiyon arteriyal 12-17'dir. Teneffüs cihazında kayda şayan bir şey yoktur.

5. Cümlei asabiye tarafında kayda şayan bir şey yoktur. Dil paslı ise de, kuru ve kırmızı değildir.

6. Bir hafta zarfında idrar miktarı bir kere 220 olmuş ve diğer günler 400-550 arasında değişmiştir.

Hülâsa: Asitte biraz tezayüt, adinami ile umumi zaiflama da biraz artma ve verit dahiline şırıngayı müteakip zuhur eden ve üç defa tekerür eyleyen şoka mâtuf hararet yükselmesinden sarfınazar edilecek olursa, son üç hafta zarfında, ilk defa olarak, şimdiye kadar görüleelmekte olan hararet pusesi tezahür etmiş ve iki gün zarfında bu levhayı tedricen husule getirmiştir.

İstanbul, 4 Kasım 1938

Dr. Nihat R. Belger
Dr. Hayrullah Diker Prof.
Dr. Süreyya H. Serter
Dr. Mehmet K. Berk
Prof. Dr. Akil M. Özden
Dr. Abrevaya Marmaralı
Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp"

5 Kasım 1938...

Atatürk'e müdavi ve müşavir hekimler tarafından muayene ve konsültasyon yapılır.

Atatürk kardeşi Makbule (Atadan), Afet (İnan) ve Sabiha (Gökçen)'i birlikte eder.

6 Kasım 1938...

Atatürk'e müdavi ve müşavir hekimler tarafından muayene ve konsültasyon yapılır.

Üçüncü Ponksiyon: 7 Kasım 1938

Bugün Atatürk'ün ağırları dayanılmaz olmuştu. Karnındaki suyun çekilmesi için ısrar ediyordu. Dr. Nihat R. Belger'e "Doktor, karnımdan bu suyu çekmek zamanı geldi; çünkü bu mayi benim nefesime dokunuyor, soluk almamı güçleştiriyor. Bunu çekip alın" der.

Doktorlar ise bunu geciktirmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar.

Olayın tanığı Hasan Rıza Soyak anlatıyor:

"Her ponksiyon, ölümü biraz daha yaklaşıtıyordu. Doktorlar hiç değilse 24 saat kazanmak istediler. İlk ponksiyonu yapan Op. Dr. Mim Kemal Öke'nin Saray'da olmadığını, o saatte Gülhane Tıp Fakültesi'nde dersi olduğunu söylediler ama Atatürk ısrarını sürdürdü:

'İşte Dr. Mehmet Kâmil Bey var, zaten bunu en iyi beceren oymuş. O yapsın...' diye emretti. Çaresiz kalan doktorlar, gereken hazırlıkları yapmak için odadan çıktıktan sonra, kaşlarını çatı; hiddetli bir ses tonuyla 'Niçin tereddüt ediyorlar, olacak olur.' Sonra karnının şişkinliğini göstererek, 'Fakat bu (insuportable)'dır' dedi."

Hazırlık bitince Dr. Mehmet Kâmil Berk suyu çekmeye başlar. Soyak saate bakar: 12.20. Atatürk bütün suyun alınmasını istemekte, sık sık çevresindekilere ne kadar çekildiğini sormaktadır. Sayımı yapan Prof. Dr. Nihat Reşat Belger, çekilen her yarım litreyi, bir litre imiş gibi söyler. Böylece 12 litre çekil-

diğini söylerler ama aslında çekilen su 6 litre olmuştur. Ponksiyondan sonra bir miktar rahatlamış, akşam saat 20.00'den gece yarısına kadar sakin uyumuştur. Gece saat 02.00'de uyanır. Kendinde hafif bir unutkanlık hisseder ve bu durum saat 06.00'ya kadar sürer.

İkinci Büyük Koma: 8 Kasım 1938

Çok yorgun olmakla beraber sakindir. Doktorlar sırayla yanına gelip gereken tedaviyi yaparlar. O gün gıda olarak saat 06.00'da 6 kaşık sütlü kahve, 08.30'da beş, 11.00'de bir miktar yulaf unundan lapa (puriç), 13.00'de 6 kaşık süt, 15.10'da biraz çorba ve 17.15'te 4 kaşık elma suyu verilir. Hafif bir uykuya dalar.

Genel Sekreteri Soyak bu durumdan yararlanıp birtakım işleri için bürosuna iner ki, fenalaştığını telefonla haber verirler (Saat 18.35). Soyak derhal yukarı fırlar. Kılıç Ali'nin yatak odasının iç içe olan iki kapısı arasında ayakta durduğunu görür. Atatürk yatağın ortasında, iki elini yanlarına dayamış, oturuyor ve mütemadiyen "Allah kahretsin!" diye söylenmektedir. Ara sıra da hizmetlilerden Binnaz (Binbir) Hanım'ın tuttuğu tase koyu kahverengi bir mayı (pıhtılaşmış kan) çıkarmaktadır. Binnaz'a "Binbir" adını Atatürk takmıştı. Garsonlardan Cemal Granda'ya "Çelebi" adını taktığı gibi. Savarona ve Dolmabahçe'de yattığı sürece en yakınında hizmet veren bu hizmetliler; Mehmet Mete, Rıdvan Güran, Rıza Tığlı ve Binbir Hanım gerçekten de Atatürk'e çok büyük itina ile bakmışlardır.

Aleykümesselam

Nöbetçi doktor Abrevaya ile o sırada yetişen Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp kendisine yine bir taraftan bazı ilaçlar enjekte etmeye, bir taraftan da buz parçaları yutturmaya başlarlar. Yatağın sağında bulunan tuvalet masası üzerinde, O'na en yakın arkadaşlarının başında gelen ve iki yıl önce kaybettiğinde, mezarı başında göz yaşı döktüğü Nuri Conker'in hediyesi, dört köşe bir masa saati durmaktadır. Saate bakar; herhalde iyi göremez ki, Hasan Rıza Soyak'a sorar:

"Saat kaç?"

"07.00 efendim."

Aynı suali birkaç kez daha tekrar eder, aynı cevabı alır. Biraz sükûnet bulunca yatağa tekrar uzatılır. Hasan Rıza kulağına doğru eğilir:

"Biraz rahat ettiniz değil mi efendim?"

"Evet" diye yanıt verir.

Arkasından Neşet Ömer İrdelp yanaşıp rica eder:

"Dilinizi çıkarır mısınız efendim!"

Dilini ancak yarısına kadar çıkarır. Dr. İrdelp tekrar seslenir:

"Lütfen biraz daha uzatınız!"

Nafile! Artık söyleneni anlamamaktadır; dilini uzatacağı yerde tamamen içine çeker, başını biraz sağa çevirerek Dr. İrdelp'e dikkatle bakar ve "Aleykümessalam" der.

Son ponksiyondan 30 saat sonra son sözü bu olur ve ardından son komaya girer.

Son koma nisbeten sakın geçer. Arada bir sıçramalar olsa da, yatağında adeta uyur gibidir. Saat ilerledikçe boğazından yavaş yavaş kesik hırıltılar duyulmaya başlar. Bir durum karşısında müdahaleye hazır olması gereken herkes, tüm dikkatleriyle her mimiğini izlemektedirler ama bu son koma hali tüm umutları kırmış, moralleri bozmuştur.

Koma süresince yayımlanan bildiriler şöyledir:

"8 Kasım 1938 Salı günü saat 20.00

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nden:

Bugün saat 18.30'da hastalık birdenbire normal sey-rinden çıkarak şiddetlenmiş ve sıhhi vaziyetleri yeni-den ciddiye kesbetmiştir; hararet derecesi 36.4, nabız muntazam 100, teneffüs 22'dir."

Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Dr Asım Arar, Temmuz sonundan Eylül sonuna kadar Dolmabahçe'de Atatürk'ün başucu doktorlarından biri olarak görev yapmıştır. Daha sonra bizzat Sağlık Bakanı Dr. Hulusi Alataş Dolmabahçe'ye gelmiş, Müsteşar Ankara'ya dönmüştür.

Bakan Dr. Alataş her akşam Müsteşarı Dr. Arar'a telefonla hastalığın seyri konusunda bilgi vermekte, o da bu bilgiyi Başbakan Bayar'a iletmektedir. Son konuşmada Dr. Alataş üzgün ve endişeli bir ses tonuyla Atatürk'ün 6-7 saattir koma halinde yatmakta olduğunu bildirince, Dr. Arar bu durumu derhal Bayar'a aktarmış, Bayar Bakanlar Kurulu'nu toplamış, bu toplantıya İsmet İnönü ve Mareşal Çakmak da katılmıştır. Burada yapılan durum değerlendirmesi sonucunda Sağlık Müsteşarı Dr. Asım Arar ile Başbakan Celal Bayar o gün hareket edip 9 Kasım öğleye doğru Haydarpaşa'ya gelirler. Atatürk'ün durumu iyice ciddileşmiştir. Her defasında 2 doktor başında bulunmakta, her iki saatte bir bu nöbet değişmektedir.

Dr. Arar, Başbakan Bayar'a:

"Siz akşamdan erken yatmalısınız beyefendi, çünkü yarın işimiz çok olacak" der.

9 Kasım 1938, Çarşamba, saat: 10.00...

Bugün sabahleyin yayımlanan raporda "Geceyi rahatsız geçirdiler; umumi hallerindeki vaziyet ciddiyetini muhafaza etmektedir. Hararet derecesi 36.8, nabız muntazam 128, teneffüs 28'dir" denilmektedir.

9 Kasım 1938, Çarşamba, saat: 20.00...

"Bugünü yorgun ve dalgın geçirdiler. Umumi ahvaldeki ciddiyet biraz daha ilerlemiştir. Nabız muntazam, dakikada 124, teneffüs 40, hararet derecesi 37.6."

9 Kasım 1938, Çarşamba, saat: 24.00...

"Saat 20.00'den itibaren dalgınlık artmıştır. Umumi ahval, vehamete doğru seyretmektedir. Hararet derecesi 37.6, nabız 132, teneffüs 33'tür."

Bugün tüm Türkiye'nin kulağı Dolmabahçe'ye çevrilmiş, Büyükelçilikler arasındaki kripto trafiği sabaha kadar sürmüştür. Esasen yabancı sefarethaneler aylardır bu tempoda çalışmaktadırlar.

Bir Tarih Göçüyor...

10 Kasım 1938, Perşembe, saat 09.00...

Tanık Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak'tan dinleyelim:

"Gözler kapalı. Göğüs mütemadiyen inip çıkmakta. Sarayda ve odada ruhani bir sessizlik hâkim. Yatağının sağ tarafında, hemen yanibaşında Op. Mim Kemal Öke ayakta duruyor. Dr. Kâmil Berk, başını Mim Kemal'in omuzuna dayamış hıçkırıklarına hâkim olamıyor, Prof. Dr. Akil Muhtar Özden kendinden geçmiş, odanın içinde telaşlı adımlarla durmadan dolaşıyor; hem ağlıyor hem de mütemadiyen 'Aman Yarabbi, Aman Yarabbi...' diye söyleniyor.

Ben yatağın sol tarafında, ayakta duruyorum; yanımda Muhafız Komutanı İsmail Hakkı Tekçe var. Her tarafım uyuşmuş, bütün duygularım donmuş bir halde, o güzel, o nurlu çehreye bakıyorum... Hazin sessizlik içinde kulağıma yalnız Dr. Mehmet Kâmil ve Prof. Akil Muhtar'ın hıçkırıkları çarpıyor.

Karyolanın ayak ucunda Dr. Süreyya Hidayet Serter ve Dr. Abravaya Marmaralı ayak parmaklarının hassasiyetini tetkik etmekte.

Hizmetliler bir köşeye büzüşmüş, korku içinde bekleşmekte.

Saat tam 9'u beş geçiyor. Birdenbire gözleri açılıyor, dikkat ediyorum.

Gök mavisi gözlerinde hâlâ bildiğimiz çelik parıltıları ışıldamaktadır. Bir an sert bir hareketle başını sağa çeviriyor... Bana öyle geliyor ki, bu hareketiyle etrafındakilerin şahıslarında ilahi bir aşkla bağlandığı ve inandığı aziz milletini son defa askerce selamlamaktadır.

Kılıç Ali'ye eğilip:

'Kılıç bak!... Bir tarih göçüyor...' diyorum.

Birkaç saniye sonra o azametli varlık, milletin kalp ve idrakiyle beşer tarihindeki ölümsüz hayatına göçmüş bulunuyordu...

Ben de artık hıçkırıklarımı zapt edemedim; yatağa dönüp diz çöktüm, sağ elini ellerimin içine aldım, öptüm ve yüzüme gözüme sürdüm.

Bu sırada Operatör Mim Kemal gözlerini kapatıyor, Dr. Mehmet Kâmil de Gazi Mustafa Kemal (GMK) işlemeli ipek mendiliyle çenesini bağlıyordu.

Yerimden kalktım, yapılacak vazifelerim vardı; göz yaşlarımı sildim ve odadan çıktım."

Salih Bozok İntihara Teşebbüs Ediyor

Hasan Rıza Soyak henüz ofisine geçmiştir ki, bir silah sesiyle irkilir.

Merdivenlerdeki koşuşmalara kendisi de katılarak merak içinde silah sesinin geldiği odaya girdiklerinde gördükleri manzara dehşet vericidir. Salih Bozok, Yaverler Odasında, yerde kanlar içinde yatmaktadır. Ama sağdır. Hemen Kasımpaşa Deniz Hastanesi'ne kaldırılır.

Salih Bozok, daha önceden de Kılıç Ali'ye, "Kılıç, bu adam ölürse, inan ki ben yaşayamam..." demişti. O kâbus dolu günlerde, üzüntüyle söylenmiş bir sözdür denilip, üzerinde durulmamış, ciddiye alınmamıştı. Oysa, Selanik'ten Mustafa Kemal ile mahalle arkadaşı, oyun arkadaşı, silah arkadaşı annesi Zübeyde Hanım tarafından uzak akraba, Başyaver Salih Bozok, söylediklerinde samimidir ve ona göre hazırlığını da yapmıştır.

Bozok bir gün söz arasında Dr. Neşet Ömer İrdelp'e sorar:

"Doktor, kesin ölüm nasıl olur?"

"Kalp üzerine ateş edilirse, ölüm kesindir."

Salih Bozok Yaverler Odasına gider, kapıyı içeriden kilitler, gömleğini çıkarır ve aynanın karşısına geçer. Bir sabit kalemle sol memesinin ucunu bir çember içine alır. Sonra da tabancasını çıkartır ve namlusunu işaretlediği noktaya dayar:

"Demek, böyle olacak..." der.

Prova başarılı olmuştur.

Daha sonra da bir gün, oğlu Muzaffer'i Saray'a çağırır. Bir büyük adam gibi onu karşısına alır ve konuşur. Kılıç Ali'ye söylediklerini oğluna da söyler. Sonra da artık kendisinin büyüdüğünü, annesine iyi bakmasını, ismine bir halel getirmemesini, vatanına bağlı bir genç olarak yetişmesini öğütler. Çocuğun ağlamalarına da aldırmaz, sarılır öper, sonra da oku-

luna gönderir. Bu söylediklerini kimseye söylemeyeceğinin sözünü de alarak.

İşte bütün bu hazırlıklar tamamlanmıştır.

Atatürk gözlerini ebediyen yumduğunda Salih'in hıçkırıkları da diğerlerinkine karışır. Gerçekçi bakılırsa, doktorlar dahil odadaki herkes Atatürk'ün bu komayı da atlatsa bile artık fazla yaşayamayacağını bilmektedir. Ama buna rağmen, O'nu bir daha görememe, elini bir daha tutamama duygusu, odadakilerin tümünü kahretmeye yetmiştir.

Salih ilk şoku atlattıktan sonra Atatürk'e yaklaşır, bir süre yüzüne bakar, ellerini öper, sonra da ayak ucuna geçip askerce selam verir. Sonra odadaki telaştan yararlanıp, aniden merdivenlere doğru fırladığı görülür.

"Dur, nereye gidiyorsun!" bağırışlarını arkasında bırakarak basamakları üçer beşer atlar, merdivenlerin hemen bitimindeki Yaverler Odasına girer.

Henüz bir iki dakika geçmiştir ki, aşağıdan yukarıya doğru gürlediği duyulur:

"Başkomutan Başyaversiz gidemez!" Arkasından bir silah sesi.

Salih Bozok kanlar içinde yere yığılmıştır ama Bozok hedefi şaşırmıştır. Aslında namluyu doğru yere koymuş fakat yukarıya doğru seslenmek için boynunu biraz uzatınca namlu hedeften birkaç milim sapmış, mermi kalbi sıyrıp akciğere saplanmıştır. Merminin girdiği yer çok kritiktir ve bir süre ameliyat olamaz. Daha sonra Op. Dr. Mim Kemal Öke bu ameliyatı yapıp mermiyi çıkaracak fakat Salih Bozok bir türlü toparlanamayacak, 3 yıl sonra 1941 yılında hayata veda edecektir.

Resmi Tebliğ

O gün hükümet Atatürk'ün vefat etmiş olduğunu resmen tüm dünyaya ilan ediyordu. Metni, Başbakan Celal Bayar ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya birlikte hazırladılar:

"Müdavi ve müşavir tabiplerin neşredilen son raporu Atatürk'ün dünyaya gözlerini kapadığını bildirmektedir. Bu acı hadise ile Türk vatani; büyük yapıcısını, Türk milleti ulu şefini, insanlık büyük evladını kay-

betti. Milletimize, içimiz yanarak bu tarife sığmayan ziyandan dolayı en derin taziyelerimizi sunarız.

Kederlerimizin tesellisini ancak ve ancak O'nun büyük eserine bağlılıkta ve aziz vatanımızın hizmetinde ararız. Şurasını da her şeyden evvel beyan etmeliyiz ki, ölmez olan O'nun büyük eseri: Cumhuriyet Türkiye'sidir. Hükümetimiz, içinde bulunduğumuz bu mühim anda, bugüne kadar olduğu gibi vazife başındadır. Müesses olan nizamı ve vaziyeti idame hususunu, büyük Türk Milletinin Hükümetiyle tek vücut olarak teyid ve temin edeceğine şüphe yoktur.

Teşkilâtı Esasiye kanununun 33'üncü maddesi mucibince BMM Reisi Abdülhalik Renda, Reisicumhur Vekâleti vazifesini deruhte etmiş ve ifaya başlamıştır.

Gene Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 34'üncü maddesi mucibince BMM derhal yeni Reisicumhur intihap edecektir. Türkiye'nin en büyük makamına Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na göre geçecek zatın etrafında hükümetiyle, şanlı ordusuyla ve bütün kuvvetiyle Türk Milleti, sarsılmaz bir varlık olarak toplanacak ve yükselmesi-ne devam edecektir.

Bugün ayrılığına ağladığımız Büyük Şefimiz Atatürk, her vakit Türk Milletine güvendi; eserlerini bu güvenle yaptı, idamesi esbabını da istikmal ederek güvenle büyük milletimize bıraktı. Ebedi Türk Milleti, O'nun eserlerini ebediyetle yaşatacaktır. Türk Gençliği, O'nun kıymetli vediaşı olan Türkiye Cumhuriyeti'ni daima koruyacak ve O'nun izinde yürüyecektir.

Kemal Atatürk, Türk'ün tarihinde ve gönlünde daima yaşayacaktır."

Atatürk'ün Vefat Raporu

10 İkinditeşrin 1938

Reisicumhur Atatürk'ün bu sabah elim vefatlarıyla neticelenen müzmin hastalıkların ilk ârazları Kânunisanı 1937 sonunda Yalova'da müşahade edilmişti. O zaman kendileri bilhassa etrafı süfliyede fazla olmak üzere, bütün vücutların-

da kaşınmadan, hafif ve mükerrer burun kanamalarından ve biraz yorgunluk hissettiklerinden şikâyet etmekteydiler.

Yalova'da Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp ve Dr. Nihat Reşat Belger tarafından yapılan muayenede gayritabii olarak görülen başlıca âraz, kâzıb dililari üç parmak tecavüz eden bir kebet dehamesinden ibaret idi. Bu dehome umumi yani nahiyei şersu-fiyyeden hypochondre nahiyesinin sağ ve son hududuna kadar hissedilmekte ve kebet biraz sert olmakla beraber, sathı emles ve kenarı keskin idi; fakat cidarı batında kollateral devaran şebekesinden eser müşahade edilmediği gibi, münhat nahiyelerde matite bulunmamış idi. Tahal kabili ces fakat fazla büyük idi. Etrafı süfliyede kaşınmadan mütevellit küçük ve sathi cilt leziyonlarından maada bir gayritabiiliğe tesadüf edilmedi. Dikkatle aranılan ödem malleolaire yok idi. Sıkletleri 75 kg geliyordu.

Hülâsa, bu tarihte Reisicumhurda gıdai hıfzısıhha meselesiyle alâkadar olması çok muhtemel görülen bir kebet dehamesinden başka bir şey görülmemişti. Bilâhare, Reisicumhur Yalova tarikiyle ve otomobil ile Bursa'dan İstanbul'a dönerlerken soğuk alarak, Dolmabahçe Sarayı'nda on beş gün kadar süren bir rie ihtikanı geçirmişlerdi. Oldukça yüksek bir hareketle seyr eden bu congestion kendilerini çok yormuş ve İstanbul'dan Ankara'ya avdetleri zamanında bâriz bir tâkatsızlıkla zayıflama husule getirmişti.

Ankara'da 28 Şubat'ta Dr. Asım Arar, Dr. Hüsamettin Koral, Prof. Dr. Akil Muhtar Özden ve Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Dr. Ziya Naki arasında yapılan istişarede büyük ve biraz sert kebet ve büyükçe bir tahal bulunmuş ve o zamanda ne asit ne de bacaklarda ödem görülmüştür. Bir müddetten beri ara sıra zuhur eden küçük burun nezifleri de kaydedilerek lâzım gelen tedavi ve rejim tespit olunmuştur. Biraz sonra Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp ve Prof. Dr. Frank ile bir istişare yapılmış ve evvelki teşhis kabul edilerek tedaviye devam edilmiştir.

Mart iptidalarında Paris'ten celb edilen Prof Noel Fiessenger ile Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp arasında Ankara'da bir tıbbi istişare daha yapılarak büyük bir kebet ve büyükçe bir tahal bir kere daha müşahade edilmiş ve aynı teşhis konularak hastalığın bir "hepatite sclerocongestive ethylique" olduğu tespit edilmiştir.

Tatbik edilen müdavat sayesinde hastalık bir derece selâh bulmuş gibi görünmüş ise de hakikati halde marazın seyrinde ciddi hiçbir tevakkuf husule gelmemiş ve inkişafı devam etmiştir.

Ankara'dan İstanbul'a avdetlerinden hastalığın yeni bir safhaya girdiği ve etrafı süfliyede ödemler, batında ascide tahassül ettiği Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp ve Dr. Nihat Reşat Belger tarafından müşahade edilerek ascitogene bir cirrhose teessüs ettiği anlaşılmıştır.

İkinci defa olarak Paris'ten gelen Prof. N. Fiessenger ile Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp ve Dr. Nihat Belger arasında yapılan istişarede asit ve ödemlere karşı tayin edilen tedavi ve rejimin devamına karar verilmiştir.

13 Temmuz 1938'de hastalık birdenbire zuhur eden ve 39.1 dereceye çıkan bir hararet ile hummavi yeni bir safhaya girmiş ve o tarihten itibaren maraz, bazen çok hafif, bazen yüksek hararetle müterafik olarak seyre başlamış ve hastalığa pek ciddi ve subaigue bir manzara vermiştir.

Bunun üzerine Paris'ten iki defa daha Prof. N. Fiessenger getirildiği gibi , Berlinden Prof. Dr. Von Bergmann, Viyana'dan Prof. Dr. H. Eppinger celbedilerek gerek bu ecnebi mütehassıslar ile ve gerekse bunların muvasalatlarından evvel Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Prof. Dr. Süreyya Hidayet, Dr. Asım Arar, Dr. Abrevaya Marmaralı, Prof. Dr. Mim Kemal Öke, Dr. M. Kâmil Berk, Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Dr. Nihat Reşat Belger, Prof. Dr. Hayrullah Diker ile mükerrer istişareler yapılmış ve teşhisi maraz ile tedavi bakımından husule gelen bir ittifakı tam ile icabatı fenniye tatbik olunmuştur.

Yapılan çok itinalı müdavata, her türlü sayı ve gayrete rağmen hastalık asla tevakkuf etmeksizin seyrine devam ederek tevlit ettiği kaşeksi yavaş yavaş artmış, son iki ay zarfında üç defa zuhur eden ve büyük kebet ademi kifayesine matuf olan vahim arâzı asabiye ile hastalık son derece istidat etmiş ve inzar çok müzlim bir hale gelmiştir.

Bu asabi teşevvüşlerden birisi 16 Teşrinevvele tesadüf eden Pazar günü zuhur edip 20 Teşrinevvel 1938 Perşembe sabahına kadar devam ederek açılma ile nihayet bulan bir koma olmuştur. En nihayet 8 Teşrinisani 1938 Salı günü bir kere daha zuhur

eden ve bütün tekayyüt ve ihtimamlara rağmen, terakkisine mani olunamayan ve büyük bir süratle inkişaf eden ikinci bir koma içinde, 10 İkinciteşrin 1938 Perşembe sabahı, saat dokuz beş geçe, çok muazzez ve büyük hasta terki hayat etmiştir.

10 İkinciteşrin 1938

Bu rapor sekiz sayfa olarak Dolmabahçe Sarayı'nda tanzim ve imza edilmiştir:

Nihat Reşat Belger Prof. Dr. Mim Kemal Öke
Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp Prof. Dr. Hayrullah Diker
Prof. Dr. Süreyya H. Serter Prof. Dr. Akil Muhtar Özden
M. Kâmil Berk Dr. Abrevaya Marmaralı
Dr. Asım Arar

Mulajının Alınması

Atatürk'ün elleri çok muntazam ve güzeldir. O'nu tanıyan herkes bu özelliğini bilir. Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Dr. Asım Arar da bunu bilenlerden olduğu için Atatürk'ün sağ elinin mulajını (balmumundan veya plasterden kalıbını) yaptırmayı düşünür. İstanbul Hıfzısıhha Müzesi Müdürü Dr. Nuri Hakkı Aktansel yüzünün ve sağ elinin mulajını yapar. Bu işlem sırasında orada bulunan Dr. Mustafa Hayrullah Diker şunları söylemektedir:

"Ben yüzünün maskını alırken çehresine dikkat ettim. Çok rahat, çok huzurlu bir uyku anında gibiydi. Emin olunuz çehresinin hatlarını tespit edecek maskı koyarken, uyanacak, konuşacakmış gibi bir ruh haleti içindeydim."

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Ankara'dan Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterine (Hasan Rıza Soyak) ve İstanbul Valisi'ne Atatürk'ün hastalığı sırasında yüzünün değişik bir hal aldığını ve alınacak maskın Atatürk'ü hiçbir suretle ifade etmeyeceği itibarıyla Atatürk'ün maskının alınmamasını tebliğ eder. Fakat bu tebliğden 4,5 saat önce mask alınma işlemi tamamlanmıştır. Bu mulajlar uzun süre Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı kasalarında saklı durmuştur. Şimdi ise Ankara Anıtkabir Müzesi'ndedir.

Otopsi Neden Yapılmadı?

Atatürk'ün cesedine otopsi yapılmamıştır. Buna gerek olmadığına ilişkin bir rapor tüm danışman ve sürekli hekimler tarafından imzalanarak 11 Kasım günü hükümete verilmiş, ancak hükümet böyle bir talepte bulunacak olursa otopsiyi derhal yapacakları notunu da düşmüşlerdir. Her şey göz önünde cereyan ettiği için, hükümet otopsiye gerek görmemiştir.

Bu konuda doktorların hükümete sunduğu "Ölüm Raporu" şöyledir:

"11 İkinci Teşrin (Kasım) 1938

Aşağıda isimleri bulunan tabipler, bu sabah saat 09.15'te, yani vefatın vukuundan 24 saat 10 dakika sonra, Atatürk'ün nâşını tekrar görerek muayene ettiler:

1. Mevtin tahakkuku bütün alaimi mevtin zuhuru ile sabit olmuştur.

2. 10 İkinci Teşrin 1938 gününde tanzim edilen büyük raporda tasrih edildiği veçhile Atatürk'ün vefatını mucip olan müzmin karaciğer hastalığı "Cirrhose ascitogene tabii seyrinde devam ederek karaciğer büyük kifayetsizliğe bağlı derin koma usule geldiği müttefikân tespit edilmiş ve keyfiyet hastalığın ilk gününden beri taayyun ederek bu teşhis gerek müdavi ve gerek milli ve ecnebi müşavir tabiplerin dahi kanatlarına tevafuk eylemi ve hastalığın 11 aya yakın süren seyri dahi bunu teyit eylemiş ve arada herhangi bir hastalıkla ihtilatına ait seriri araz görülmemiş olduğundan ve bu itibarla tahakkuk eden mevtin sebebinde en ufak bir tereddüt ve şüphe kalmamış olduğundan bir fethimeyt ameliyasının tamamen lüzumsuz ve faydasız olduğu kanaatına vasıl olunmuş ve defninde hiç ir fenni mahzur kalmamıştır.

Bu rapor iki sahife ve iki maddeden ibaret olarak Dolma-bahçe Sarayı'nda 11 İkinciteşrin 1938, Cuma günü, 9.30'da tanzim edilmiştir.

Dr. H. Alataş Dr. Neşet Ömer İrdelp
Dr. Akil Muhtar Özden Dr. Asım Arar
Dr. Hayrullah Diker Dr. Süreyya Hidayet Serter
Dr. Mim Kemal Öke Dr. Mehmet Kâmil Berk
Dr. Abrevaya Marmaralı Dr. Nihat Reşat Belger

Yeni Cumhurbaşkanı, İnönü

11 Kasım 1938...

Atatürk'ün ölümünün ikinci günü. Türk ulusu, büyük kurtarıcısını kaybetmenin derin acısı içinde büyük Millet Meclisi de aynı acıyı duyuyor kuşkusuz. Ne var ki, elden gelen bir şey yok. Gerekli işlemler, ister istemez sürecektir. Bu işlemlerden biri de, Atatürk'ün yerine yeni bir Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi 11 Kasım günü toplanan Büyük Millet Meclisi, Atatürk'ün yerine, İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanı seçiyor. 12 Kasım 1938 tarihli *Tan* gazetesi, bu olayı "Yeni devlet şefimiz-Millet Meclisi, Atatürk'ümüzden boş kalan yüce riyasete onun mesai arkadaşı İsmet İnönü'nü tam ittifakla ittihip etti" manşetiyle veriyor.

Altta şu başlıkları okuyoruz: "Reisicumhurumuzun nutku", "Celal Bayar istifa etti ve yeni kabineyi kurdu", "Şükrü Saracoğlu Hariciye, Uran Adliye Vekili oldu" Haberde, yeni kabinenin şöyle oluştuğu görülüyor: Başvekil: Celal Bayar, Adliye: Hilmi Uran, Milli Müdafaa: General Kâzım Özalp, Dahiliye: Dr. Refik Saydam, Hariciye: Şükrü Saracoğlu, Maliye: Fuat Ağralı, Maarif: Saffet Arıkan, Nafia: Ali Çetinkaya, İktisat: Şakir Keskibir, Sıhhat ve İctimai Muavenet: Dr. Hulusi Alataş, Gümrük ve İnhisarlar: Rana Tarhan, Ziraat: Faik Kurdoğlu.

Gazetede, yeni Cumhurbaşkanı İnönü'nün bir söylevi de yer alıyor. Söylevinde "Kadir bilen ve büyük evlat yetiştiren milletimizin yüreğinde Kemal Atatürk adı, sevgi içinde ebedi olarak yaşayacaktır" diyor İnönü.

Gazetenin iç sayfalarında, Atatürk'le ilgili çeşitli yazı ve fotoğraflar yanı sıra, O'nun ölümsüz dünyaya göçüşünden ötürü tüm dünya ülkelerinin duyduğu üzüntüleri dile getiren haberleri de izliyoruz.

Sonra Çıkan Tartışmalar

Atatürk'e otopsi yapılmamış olması günümüzde de zaman zaman tartışılmaktadır. Bir ölümün sonrasında, ölüme neyin yol açtığı konusu ancak otopsi ile anlaşılabilir. Eğer Atatürk'e bir postmortem (ölüm sonrası inceleme) yapılmış olsaydı, hastalığa ait tüm ayrıntılar ortaya çıkacaktı. Buna hiç kuşku yok ama bu kararı verecek olan makam da doktorlar heyeti değil, bizzat Hükümet idi.

Nitekim Heyet, "gerekli görülüyorsa otopsi yapılabilineceğini" bildirdi. Kendilerine kalırsa, hastalığın tüm seyrini en yakından izlemiş kişiler olarak buna gerek yoktu ama hükümet isterse yapmaya hazırdılar.

Bakanlar Atatürk'ün vücudunun kesilip parçalanmasına razı olamadılar. Hepsi yakın arkadaşlarıydılar. Her şey herkesin gözü önünde cereyan etmiş, dev gibi güçlü sandıkları bir adam, avuçlarından usul usul kayıp gitmişti. Otopsi bir yana, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, yüzünün maskının dahi alınmaması için genelge yayımlamıştı. Hastalığın son günlerinde kaybolan yakışıklı çehresinin maskı alınsın istemiyordu, ama geç kalmıştı. Birkaç saat önce mask alınmıştı bile.

Bir gazeteci Dr. İrdelp'e aynı soruyu yöneltince "Hükümet otopsi istemez ise bizce de ihtiyaç yoktur" dedik. "Hükümet de buna lüzum görmedi. Yapılsa belki bir dedikodu çıkardı. Büyük bir önderin ölümünden sonra lüzumsuz bir dedikoduya mahal vermek istemedik"demiştir. Aslında haklıydılar. Otopsiye gerek yoktu. Karşılarındaki sıradan bir hasta değildi, bir devimciydi. O devrimcinin hayalleri, idealleri, ulusa verilmiş sözleri vardı. O sözlerin gerçek olduğunu görebilmek, karaciğerinin onarıldığını görmekten çok daha önemliydi O'nun için.

Tüm umudunu, onurunu yitirmiş; yılların cehaleti, ihmali sonucu Anadolu'ya sıkışıp kalmış bir kitleden bir ulus yaratmıştı. Sonra da o ulusu sırtına almış, her yıla devrim nitelikli birçok reformu sığdırarak, uygarlığa doğru koşuyordu.

Böylesine bir koşuya, karaciğer mi dayanırdı?

Sahi, otopsi yapsalardı ne görecekerdi?

Baygınlıktan yeni çıktığına bakmaksızın Vali'yi çağırılmış, Taksim'deki düzenlemenin nasıl gittiğini soran, "Gelirken planları da getirsin... Meydan ne yönde, nasıl açılıyor, görecek-
ğim!"diyen; ziyaretler dakikalara indirilmişken, doktorlar ka-
pısının dışında tırnaklarını yerken, O, Başbakan'ını yakalamış
"Kütahya'da yapılacak Elektrik santralından, Boğaz için alına-
cak gemilere, bunların kredilerine kadar devlet işlerini"soran;
kendini bu denli yoran, yıpratın; "Eminönü'nden Saraybur-
nu'na doğru yapılacak düzenlemede istimlak işlerini hızlan-
dırın, kış geliyor..."diye uyarın; sonra da doğal olarak o gece
ateşler içinde sabaha kadar Bincim'in tuttuğu tasa pıhtılaşmış
kan kusan bir hastanın, ölünce otopsisini yapsanız, ne görecek-
ğinizi umuyorsunuz?

Olsa olsa, artık lime lime olmuş, pörsümüştü, şikâyetçi bir ka-
raciğer!... Her anlamda bitmiş, tükenmiş, fonksiyonlarını yitir-
miş... Ama Hatay için defalarca Mersin'lere, Adana'lara gitmek-
ten tutun, Savarona'lara kadar olup biten her şeyi hatırlayan,
hatırlatan, yorgun bir karaciğer...

Dile gelse, belki sizle dalga bile geçecek:

"Oooo... Selâmünaleyküüümmmmm!"

Çünkü Atatürk de öyle demişti. Sanki yanıt verir gibi:

"Ve aleykümesselamm!"

Gözlerini böyle yummuştı...

Tahnit Yapılması

Atatürk vefat ettikten sora, cesedi Dolmabahçe'de tahnit edilmiştir. Gülhane Tıp Akademisi'nden Prof. Dr. Lütfi Aksu, 11 Kasım 1938 Cuma günü bu işlemi yapmıştır. Doktorlar Heyeti müştereken, tahnit yapılması için bir rapor düzenlemişler, tah-
nit bu rapora dayanılarak yapılmıştır.

11 İkinciteşrin 1938

Aşağıda imzaları bulunan tabipler, Atatürk'ün tedfin mera-
simi yapıncaya kadar nâşın muhafazası için aşağıda yazılan
mahlul ile usulü dairesinde Gülhane Teşrihi Marzi Profesörü
Dr. Lütfi Aksu tarafından tahnit yapılmasına karar verilmiş ve
bu tahnit derakap yapılmıştır.

Mahlül:

Formalin 200 gr.

Sublime 1 gr.

Tuz 200 gr.

Acide phenic 10 gr.

Su 1000 gr. S.K. için.

Dr. Hulusi Alataş

Dr. Neşet Ömer İrdelp

Dr. Asım Arar

Dr. Akil Muhtar Özden

Dr. Süreyya Serter

Dr. Mim Kemal Öke

Dr. Kâmil Berk

Dr. Hayrullah Diker

Dr. Abrevaya Marmaralı

Dr. Nihat Reşat Belger.

Dr. Lütfi Aksu, tahnit işlemi için kullandığı bu cihazı, Atatürk'ten sonra, başka hiçbir hasta için kullanmamıştır. Cihaz, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi'ndedir.

10 Kasım Sonrası

Atatürk'ün ölümünün resmen açıklanması üzerine, tüm Türkiye'de resmi kurum ve kuruluşlarda, okullarda, parti evleri, halkevlerinde, yabancı Sefaret (Büyükelçilik) ve konsolosluklarda bayraklar yarıya indirildi.

Yabancı ülkelerin Ankara'daki temsilcileri olan büyükelçileri, Ankara'da "Duayen Büyükelçi" yani en uzun süredir Ankara'da bulunan Afgan Büyükelçi olan Ekselans Sultan Ahmet Han'ın başkanlığında, Cumhurbaşkanı Vekili ve TBMM Reisi olan Abdülhalik Renda'yı ziyaret edip, Özel Defteri imzaladılar.

Bütün Büyükelçilikler, cenaze kaldırılınca, yani 22 Kasım'a kadar ziyafet vermemeyi, kabul resmi yapmamayı, elçiliklerde bayrakları yarıya indirmeyi, bu akşam İstanbul'dan hareket edecek olan Başbakan Bayar'ı istasyonda heyet olarak karşılamayı kararlaştırdılar. 11 Kasım'da yapılacak olan Meclis oturumuna da topluca katıldılar.

Bütün illerden, ilçelerden, bucaklardan, köylerden, Başbakan Bayar'a ve kız kardeşi Makbule Hanım'a taziye mesajları yağıyordu.

Yurtdışında ise olay artık beklenmez bir şey olmasa dahi, çok büyük bir üzüntüye yol açmıştı. Ankara'ya o kadar çok sayıda mesaj, bildiri ve etkinlik haberi gelmişti ki, sonra bunlar derlenerek, birçok yazar tarafından kitap haline getirilmişti.

Atatürk'e Yapılan Cenaze Törenleri

Atatürk'e yapılan cenaze törenleri gerçek anlamıyla muhteşem olmuştur. Bütün dünya, onun kaybına çok samimi olarak büyük üzüntü duymuş, bunu çok açık olarak da ifade etmiştir.

Nitekim, cenaze törenlerine kara ve deniz kuvvetleriyle katılan tüm devletler, bunun çok güzel örneklerini sergilemişlerdir. Özellikle İngiltere, törenlere gönderdiği birliklerin başında Mareşal William Bird gibi, Çanakkale'de Yarbay Mustafa Kemal ile Arıburnu'nda, Anafartalar'da savaşmış, orada bir bacağını kaybetmiş bir generali, sonradan Atatürk'le dost olmuş bir generali göndererek, bu konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur.

İngiliz kaynaklarına bakıldığında, törenlere ilişkin verilen bilgilerin Türk kaynaklarıyla örtüştüğü, buna ek olarak İngiliz kaynaklarının, diğer katılımcı devletler hakkında daha geniş bilgi vermiş olduğu görülmektedir.

Törenleri İngiliz kaynaklarından anlatmamızın nedeni budur.

İngiliz belgelerine göre cenaze törenleri

1. İstanbul'da Yapılan Tören:

Atatürk'ün naşı, ölümünden bir gün sonra tahnit edildi ve Dolmabahçe Sarayı'nda silahlı kuvvetler subaylarının nöbet beklediği taht odasına taşındı. Daha sonra Türk bayrağına bürünmüş bir tabuta, tabut ise Türkiye Cumhuriyeti'nin altı umdesini sembolize eden altı meşalenin aydınlattığı, dört subay ve iki erin etrafında nöbet beklediği bir katafalka yerleştirildi. Ata'nın naşı 16 Kasım öğleden sonra saat 2'den gece yarısına kadar ve yine 17 ve 18 Kasım sabah saat 10'dan gece yarısına

kadar resmi yetkililer tarafından ziyaret edildi. Bu süre içinde yarım milyondan fazla halk katafalkın etrafından tazimle geçti.

17 Kasım'da halkın bir kısmı kontrolden çıktı ve birçok kimseler (resmi makamlara göre 11 kişi) ayaklar altında ezilerek öldü. Aynı günün sabahı İstanbul'daki Konsolosluk yetkilileri naaşı ziyaret etti. Duayen olarak Fransız Başkonsolosu Konso-lolar adına bir çelenk koydu. 18 Kasım'da İngiliz Ticaret Odası tarafından İngiliz kolonisi ve kendi adına Kurtuluş Abide'sine (Taksim Cumhuriyet Anıtı) çelenk konuldu.

"Naşın İstanbul'dan Ankara'ya nakliyle ilgili program halkın Ata'ya son ihtiramda bulunmasını mümkün kılacak bir şekilde hazırlanmıştır. Resmi program gereğince kortej 19 Kasım'da Dolmabahçe Sarayı'ndan hareketle İstanbul sokaklarında üç kilometre kadar yürüyerek Sarayburnu'na varacaktı; fakat epe-yi gecikme oldu. Resmi bir arajman olmadığı halde Atatürk'ün ailesinin ricası üzerine Sarayda dini bir tören düzenlendi ve Ata-türk'ün cenaze namazı kılındı. Tabut daha sonra bir top arabası-na yerleştirildi. Polis süvari müfrezeleri, erler ve çelenk taşıyan üniversiteliler, top arabasının önünde gidiyor, arabanın her iki tarafında kılıçları elde altı general yürüyordu. Onların hemen arkasından sıra ile Atatürk'ün İstiklal Madalyasını yastık üze-rinde taşıyan bir general Afganistan'ın sabık Kırallı Amanullah, Başbakan, milletvekilleri, İstanbul sivil ve askeri erkanı, konso-losluk ileri gelenleri, üniversiteliler, izciler ve halk yürüyordu. Kortejin etrafı bir piyade müfrezesi tarafından çevrilmişti.

Sokaklar, tabutun geçemeyeceği kadar kalabalıktı. Hıçkırık-larla ağlayan halkın duyguları samimi idi. Yolculuğun sonuna doğru kortej, padişahların eski sarayının bulunduğu yere ge-lince, çok acı bir olay vuku buldu. Yer darlığı yüzünden kapılar, üniversitelilerin ve onların arkasından gelenlerin yüzüne kapa-tıldı. Naşın Yavuz zırhlısına nakli sırasında hazır bulunmak az-miyle birçok üniversiteli içeri girmiş, Ordu mensupları, onları geri itmek için dipçiklerini şiddetle kullanmak zorunluluğunda kalmıştı. Bir gözlemcinin tahminine göre, bu olay sırasında bir-çok kimselerin yararlanmış olması muhtemeldir, fakat bu ko-nuda basında hiçbir haber yayımlanmadı. Tabut, daha sonra Sarayburnu'nda Zafer destroyeri tarafından Yavuz kruvazörüne götürüldü.

2. Denizde Yapılan Tören:

İngiliz Deniz Ataşesi H. A. Packer anlatıyor...

"18 Kasım Cuma sabahı saat 7'de İstanbul'da Ayastefanos (Yeşilköy) açıklarında Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral Sir Dudley Pound'un bayrağını taşıyan Malaya zırhlısına bindim. Zırhlı Atatürk'ün cenaze törenine katılmak üzere Malta'dan gelmişti. Türk deniz subaylarından Albay Necati Özdeniz, Yüzbaşı Rahmi Yalım ve Üsteğmen Selim olmak üzere üç Türk irtibat subayı bana refakat ediyordu. Albay Necati Özdeniz hâlâ Yıldız'daki Deniz Okulunun komutanıdır. Daha önce Hamidiye'ye komuta etmiş, savaş sırasında Von Der Tamn adlı Alman kruvazöründe üç yıl çalışmıştı.

Başkomutan Amiral Şükrü Okan'ın bayrağını taşıyan Yavuz, Hamidiye kruvazörü ve destroyerlerden Zafer, Tınaztepe ve denizaltılardan Gür ve Dumlupınar'dan müteşekkil Türk filosu, Haydarpaşa açıklarında demirlemiş bulunuyordu.

Orada hazır tek yabancı gemi, Rusya'nın Karadeniz Filosu Başkomutanı Amiral Yardımcısı Fean Youmachev'in bayrağını taşıyan Moskva adlı 2900 tonajlı küçük Rus kruvazörü idi. Malaya, Türk filosu ve Moskva yakınında kendine ayrılan yerde sabah saat 8:10'da demir attı. Daha sonra şu yabancı savaş gemileri geldi: Deniz Yarbayı H. Macellariu komutasında Regina Maria adlı 1900 tonajlı Rumen destroyeri; Deniz Albayı İkonomu komutasında İdra adlı 1350 tonajlı Yunan destroyeri; Kapitan - Zur - See Paul Wever idaresinde 5400 tonajlı Alman Emden kruvazörü; Deniz Albayı Robert Battet idaresinde, Emile Bertin adlı 5886 tonajlı Fransız kruvazörü (19 Kasım, Cumartesi, gün doğarken ulaştı), Spezia adlı İtalyan kruvazörünün de gelmesi bekleniyordu, fakat tespit edilen vakitte gelmedi.

"Atatürk'ün naaşı Dolmabahçe Sarayı'nda halk tarafından ziyaret edilirken, Türk ve yabancı savaş gemileri mensupları arasında karşılıklı selam ve ziyaret ifasından Türk Hükümetinin kararı üzerine vazgeçilmişti. Tek selam gösterisi olarak memleket şerefine 21 top atışı ve buna karşılık verilecekti. Diğer yandan yabancı gemilerin de kendi aralarında karşılıklı selam ve ziyaret teatileri için hiçbir arajman yapılmamıştı. Bu noktaya dikkatini çektiğim Dışişleri Bakanı temsilcisi Seyfullah Esin,

tavsiyem üzerine, yabancı gemiler arasında karşılıklı selam ve ziyaret teatilerinden vazgeçilmesini kararlaştırdı.

Türk Hükümeti, Atatürk'ün naşını taşıyacak Yavuz zırhlısına refakat edecek yabancı gemilerin, memleketlerinin Fransızca isimlerinin alfabe sırasına göre dizilmesi için tedbir almıştı. Bu tedbir ilkin tatmin edici idi çünkü Türk yetkililerinin 'Grande Bretagne' yerine 'Angleterre' adını tercih etmeleri üzerine, Malaya gemisine öncülük hakkı veriliyordu; fakat son dakika Emden'in de hazır bulunacağı bildirilince, bu arajman tatmin etmiyordu, çünkü 'Allemagne', 'Angleterre'den önce gelecekti. Esin Bey'in dikkatini bu noktaya çektim ve Malaya zırhlısındaki İngiliz Amiralinin öncülük hakkı olduğunu söyledim. Esin Bey benimle tamamen uyuştu ve ne gibi arajman yapılması gerektiğini sordu. Bunun üzerine, amirallik gemilerinin, amirallerin kıdemine göre sıralanmasını, diğer gemilerin de alfabetik sıraya göre dizilmesini tavsiye ettim; kabul etti. Türk Hükümeti de bu hal şeklini çabucak benimsedi; ama bu arada, tonaj itibarıyla özel gemilerin önde gidip gitmemesi konusu da tartışıldı. Bu karardan sonra dahi yer kapmak için bir davranış olmuş; Romanya, Bahriye Bakanı'nın bayrağını taşıdığı için öncülük hakkı istemişti. Anlaşılan, Moskva'nın arkasından gitmek zorunluluğunda kalan Emden, bu arajmandan hiç de memnun kalmamıştı.

Cumhurbaşkanının naşı, 19 Kasım sabahı saat 8:30'da bir top arabasıyla Dolmabahçe Sarayı'ndan Sarayburnu'na getirildi. Orada Zafer destroyere yerleştirilerek Yavuz zırhlısına taşındı. Bu arada Yavuz, her beş dakikada bir top atıyor; törene katılan Türk uçaklarından bazıları havada dolaşıyordu. Saat 9:35'te üç makineli bir bomba uçağı filodan bir buçuk metre açıklıkta denize düştü. Olay yerine yetişen ilk kurtarma ekibi Malaya'dan gönderilmişti. Türk pilotlarına bir şey olmamış, uçak, Türk gemileri tarafından sahile çekilmişti. Tabut Yavuz'a yerleştirildikten sonra, Türk amirallik gemisi tarafından 101 pare top atıldı. Hazır bulunan yabancı gemilerin her biri ayrı ayrı 21 top atışında bulundu. Yavuz ve refakatindeki gemiler demir alarak üç sütun halinde sıraya dizildiler. Ortadaki sütun, başta Yavuz olmak üzere altı Türk savaş gemisinden müteşekkildi. Denize bakan kısımdaki sütun, başta Malaya olmak üzere, sıra ile Moskva, Emden, Emile Bertin, İdra ve Re-

gine Maria gemilerinden teşekkül etmiş olup, Akdeniz Filosu Başkomutanı tarafından uluslararası sinyal ile idare ediliyordu. Limana bakan kısımdaki sütunda ise, feribotlar, yatlar ve her türlü küçük gemiler yer almıştı. Atatürk'ün Savarona yatı da bunlar arasında bulunuyordu.

Saat 15:00'e doğru her üç sütun da İzmit'e doğru hareket etti. Büyükkada'ya yaklaşıncı, refakattaki gemilerin dağılması için işaret verildi. İngiliz Başkomutanı, gemisinin süratini artırarak kendi sütununu Yavuz'un gayet yakınından geçirdi. Her gemi geçerken, güverte üzerinde hazır vaziyette bekleyen gemi mürettebatı, Yavuz'un güvertesinin ortasına yerleştirilmiş olan merhum Gazi'nin naaşını selamlıyordu. Yavuz'la diğer Türk savaş gemileri, tabutu Ankara'ya götürecek trenin beklediği İzmit'e doğru yollarına devam ettiler. Yabancı gemiler ise, ayrı ayrı Haydarpaşa'daki demirleme yerine döndüler. Cenaze törenine katılacak müfrezeler, akşama doğru trenle Ankara'ya hareket ettiler."

3. Ankara'da Yapılan Tören:

3 Aralık 1938 tarihinde, Sir Percy Loraine, Atatürk'ün cenaze törenleri ile ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Halifax'a şu tafsilatlı raporu gönderiyordu:

"Türkiye'de, Batı anlamında devlet cenaze töreni geleneği yoktur; fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu için oldukça parlak bir tören yapılmayacağı akıldan geçmezdi. Bilakis Türk Hükümeti, bu günü en ciddi ve en parlak bir gün haline getirmek için elden gelen hiçbir gayreti esirgemedi. Batı'da uygulanan usul, dini kısımları adapte edilerek veya değiştirilerek büyük ölçüde tatbik edildi. En titiz arajmanlar, mükemmel bir şekilde yerine getirildi ve törenler Atatürk'e layık bir şekilde yapıldı.

Yavuz zırhlısı, 19 Kasım sabahı saat 8:40'da İzmit'e vardı. Oradan tabut el üstünde gara taşınarak Ankara'ya hareket edecek olan özel trene yerleştirildi.

Tren 9:30'da hareket etti. Yolda, halka üzüntülerini beyan etme fırsatı verilmek üzere başlıca istasyonlarda durarak, 20 Kasım 10:05'de Ankara'ya ulaştı. Garda resmi tören yapılmadı,

fakat Cumhurbaşkanı, Kabine üyeleri ve milletvekilleri, tabutun arkasından Kamutay'a (TBMM) kadar yürüdüler.

Kamutay'ın önünde, yeşil kaplı sütunlarla çevrili bir katafalk kurulmuştu. Atatürk'ün naşı bu katafalk üzerine yerleştirildi ve törenin başlayacağı ertesi güne kadar bunun etrafında dört subay ve iki er nöbet bekledi. Aynı gün öğleden sonra 1'den gece geç vakitlere kadar Ankara ve dolaylarındaki halk, yağmur altında katafalkın önünden tazimle geçerek elem ve acılarının ne kadar içten olduğunu gösterdiler.

21 Kasım sabahı hâlâ hafifçe ve aralıklı yağmur yağıyordu. Sabah saat 9:40'da top arabası, bir piyade müfrezesinin idaresinde katafalk önüne getirildi. Atatürk'ün naşını kaplayan ipek bayrak kaldırıldı ve tabut, 12 milletvekili tarafından top arabasına taşındı. Kamutaya nazır Ankara Palas Otelinde beklemekte olan yabancı delegasyon ve kordiplomatik mensupları, törenin bu kısmı için kaldırıma dizilmişlerdi.

"Kortejin önünde gidecek olan Türk ve yabancı askeri müfrezeler, saat 10:05'te yürümeye başladılar. Mızrak taşıyan bir müfreze önde gidiyor, onu topçu taburu, Cumhuriyet Muhafız Birliği, Harp Okulu öğrencileri, alfabe sırasına göre yabancı müfrezeler takip ediyor ve onların arkasından Türk denizci müfrezesi geliyordu. Yabancı müfrezelerden İngiliz askeri birliği en iyi intibai yarattı.

Ayağına sızı inen Felt-Mareşal Lord Birdwood, maalesef korteje katılamamıştır. Fakat Etnografya Müzesine bakan bir noktada, kendisi için oldukça iyi bir yer temin edebildim. Gayretlerimde, her konuda saygıdeğer yardımseverliği her türlü övgünün üstünde olan Türk yetkililerinden çok yardım gördüm. Lord Birdwood, Kralın temsilcisi olarak kendine ayrılan yerde prestij ve vakarını artırdı. İngiliz heyetinin geniş ölçüde ve özel surette teşkili; amirallik gemisinden gelen müfrezenin görünüş ve azameti; üstelik Başkomutanın törende şahsen hazır bulunması, Türk sivil ve askeri çevrelerinde en iyi intibai yaratmış, en olumlu yorumlara yol açmıştır."

Felt-Mareşal Lord William Birdwood Kimdir?

İngilizlerin de, Türk yetkililerinin de üzerinde bu kadar önemle durdukları Mareşal Birdwood ile Atatürk yakınlaşması nasıl ve nerede başlamıştı? Bunun için yıllar öncesine dönmek gerekecektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın emrindeki Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı kaldırıldıktan sonra Paşa, 13 Kasım Çarşamba günü İstanbul'a gelmiş, Cuma günü de Padişah Vahdettin ile görüşmüştü. 16 Kasım 1918 Cumartesi günü *Vakit* gazetesinde "Mustafa Kemal Paşa" başlıklı bir yazı yayımlandı.

Paşa o gün Pera Palas'taki dairesinde yoğun bir "görüşme"trafiğinin bunaltıcı ağırlığı altındadır. Ama bir boş vaktini yakalayıp Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için sabırsızlanan yabancı bir general de vardır otelde. İngilizler, Pera Palas Otelinin iki katını karargâh olarak kullanmaktadırlar. General Sir William Birdwood da karargâhı ile birlikte otele yerleşmiştir.

General Birdwood, Mustafa Kemal Paşa'nın da Pera Palas'ta kaldığını öğrenmiş, mutlaka onunla tanışmak istemektedir. Kendisi Avustralya'lıdır ve Çanakkale'deki Anzak Kuvvetleri Komutanıdır. Yarbay Mustafa Kemal Bey'in komuta ettiği 19. Tümen'e karşı dövüşmüş, bir bacasını da, muharebeyi de Arıburnu siperlerinde kaybetmiştir.

Bu general, askerlerinin miktar ve donatım bakımından çok üstün olmasına karşın, Çanakkale Savaşlarında Mustafa Kemal'e karşı, Arıburnu, 1. Anafartalar ve 2. Anafartalar savaşlarında olmak üzere tam 3 kez yenik düşmüştür. Böylesine materyal üstünlüğüne karşın nasıl yenik düştüğünün hayreti ve şaşkınlığı içindedir. Bu kahramanı yakından görmek, bu zincirleme yenilgisinin nedenlerini kendisi ağzından dinlemenin merakı içindedir.

Kendisine refakat subayı olarak verilmiş olan sporcu Sedat Rıza Bey aracılığıyla Mustafa Kemal'den kendisini kabul etmesini rica eder. "Buyursun"der M. Kemal.

İki general şimdi karşı karşıyadır. Birdwood çok saygılıdır. M. Kemal Paşa'nın yanında çok yakın arkadaşı Dr. Rasim Ferit (Talay) Bey de vardır. Hoş beşten sonra Birdwood, iki yıldır kafasını kurt gibi kemiren "bizi nasıl yendi?"sorusunun yanıtını almak ister:

"Sayın Komutan, bizi nasıl yendiniz?"

M. Kemal'den bir başkası olsa, dünya savaş tarihinde benzerine az rastlanır bu başarısından övünebilir, olayı olduğundan da fazla abartabilirdi. Oysa O, tıpkı Dumlupınar Zaferi'nden sonra Uşak'ta esir düşen, artık Yunan Orduları Başkomutanı olduğunu bile Türklerden öğrenen General Trikopis'e davrandığı gibi, yenilginin ezilmişliği altındaki bu generalin onurunu koruduğu gibi, General Birdwood'un da sorusunu geçiştirmek ister:

"Sizin de, bizim de tarih dergilerimiz var! Nasıl olsa tarihler yazar."

Birdwood ricasını yeniler:

"Ekselans, sizin ağzınızdan dinlemek istiyorum, lütfediniz?"

Bunun üzerine M. Kemal yanındaki Rasim Ferit Bey'den kâğıt kalem ister. Kâğıt bulamazlar, Rasim Bey de bir peçete kâğıdıyla altın muhafazalı kurşun kalemini uzatır.

M. Kemal bir kroki çizer, kâğıt üzerindeki yerlerini işaret ederek "Şu tarihte karaya çıktınız, filanca saate kadar şurada durdunuz. Biz şu hattaydık. Her şey sizin lehinizdeydi. Niçin şu çizgide durdunuz ve niçin ilerlemediniz?"

"Askerlerimiz çok yorulmuştu" diye yanıtlar Birdwood.

M. Kemal bu kez de Conk Bayırı krokisini çizer:

"Siz falanca şu yöne hareket ettiniz ve şu durumu aldınız: Niçin ilerlemediniz?"

"Biz ilerledikçe arkadan su ikmali sağlanamadı. Askerlerimiz susuz kaldı ve durdu."

Atalarımız "Yaralıya kurşun atılmaz" der. M. Kemal Paşa da Türk soyluluk ve erdemini şu esriyle dile getirir:

"Görüyorsunuz ya ben bir şey yapmadım, General! Önce yorgunluk sonra susuzluk durdurdu ordunuzu."

Birdwood ayağa kalkar M. Kemal'i kucaklar:

"Sizin gibi kahraman ve yüksek karakterli bir asker tanımadım."

Sonra, kroki ve kalemi işaret ederek:

"İzin verir misiniz? Bu kroki ve kalemi değerli bir hatıra olarak saklayayım."

Ve saklar.

Nereden mi biliyoruz?

Artık Mareşal olan, Baron unvanı da verilen, 80 yaşını aşmış, hasta, bu Atatürk hayranı asker, Atatürk'ün öldüğünü duyunca büyük üzüntüye kapılmıştır. Bunu bilen İngiliz hükümeti de, Atatürk'e duydukları saygı nedeniyle, cenazeye katılacak İngiliz Birliklerinin başına, Avustralya'dan Mareşal Birdwood'ı görevlendirmişlerdir. Mareşal Türkiye'ye geldiğinde, bu kalem de peçete üzerine çizili kroki de cebindedir.

Bu olayı çevresindeki Türk ve İngiliz yetkililerine anlatırken büyük bir hüznün içinde, gözyaşlarına hâkim olamaz. Çevresindekiler de.

İstanbul'daki tören sırasında, Galata Köprüsü'nden geçilirken Fredric Chopin'in Cenaze Marşı eşliğinde uygun adımlarla, mareşal üniformasının içinde, adeta Mustafa Kemal'in dostu olmanın gururuyla yürüyor, o tahta bacağının her vuruşunda Arnavut paket taşlarından yankılanan tok... tok... tok... tok sesleri, izleyenleri daha bir göz yaşlarına boğuyordu.

Tören'in Ankara bölümünde ise ayağındaki ıstırapı çok artmış, yürüyemeyeceği anlaşılmıştı. Bunun üzerine Büyükelçi Lorraine'in girişimiyle Türk yetkilileri ona Kortejin geçeceği güzergâh üzerinde bulunan Halkevi'nin balkonunu tahsis etmişlerdi.

Cenazeyi ayakta, bu balkondan selamladı.. Atatürk'ün tabutu önünden geçip uzaklaşmış, Mareşal hâlâ ayakta, Mehmetçiği, Kemal'in Askerlerini, esas duruşta selamlamaya devam ediyordu.

Yıl 1935... Atatürk'ün ölümünden sadece 3 yıl öncesi. Pera Palas'taki görüşmelerinden sonra aradan yıllar geçmiş, Birdwood mareşalliğe kadar yükselmiştir. Son görevi Hindistan ordusu başkomutanlığıdır. Kendisine Baron'luk sanı da verilmiştir. Atatürk hayranlığı ve sevgisi hâlâ sıcaklığını korumaktadır. Eski anılarını yaşamak ve Atatürk'ü bir kez daha göre-

bilmek için 26 Ağustos 1935 Pazartesi günü İstanbul'a gelir. Büyük Taarruzun 13. yıldönümünde, büyük dostu Atatürk'ün yanındadır.

Cumhuriyet gazetesi bu olayla ilgili olarak şu başlığı atar: "20 sene sonra İstanbul'a girdi ama gezgin olarak."

ON İKİNCİ BÖLÜM

SONRASI...

Sonrası, aradan yıllar geçiyor... Atatürk'e olan ilgi ve hayranlık her yıl daha çok artıyor. Dünyanın en geri kalmış ülkesinde de, en gelişmişinde de anılmadığı dönem yok gibi. Çağdaşı olan tüm diktatörlerin devrilip gittikleri, kendi halkları tarafından bile ancak nefretle anıldıkları bir süreçte, ölümünden şu kadar yıl geçtiği halde, hâlâ ismi ülkelerin bulvarlarına veriliyor, büstleri, heykelleri dikiliyor, her yerde saygıyla, sevgiyle anılıyor.

Ülkesini ziyarete gelen tüm heyetlerin, devlet adamlarının koşarak gittikleri ilk yer, Anıt-Kabir. Gelenler O'nun huzurunda huzur buluyorlar. Çünkü orada derin bir sessizlik içinde barışı, özgürlüğü, umudu, gerçek dostluğu, mertliği, insan sevgisini yüreklerinde hissediyorlar.

Onların arasında Anıt-Kabir'e kerhen giden yok, bizde çok...

Dünyaca ünlü *Time* dergisi, sık sık 20. yüzyılın en büyük devlet adamının kim olduğu konusunda, dünya ölçeğinde anketler yapıyor, her defasında dünya, "Atatürk"diyor. Ayrıca Atatürk çeşitli vesilelerle birçok kez *Time*'in kapağında yer alıyor. Elbette başka liderlere de bu kapakta yer veriliyor ama Atatürk'ün yeri bambaşka. Zira *Time*, kuruluşunun 90. yıldönümü nedeniyle, en önemli bulduğu 90 kapağı sıralıyor ve 1. sıraya gene Atatürk'ü koyuyor. Dünyanın onca lideri arasından...

Kim bilir bu durumlar Türkiye'de kimleri, hem de ne derinden gururlandırıyor, sevindiriyor; kimileri ise ne derinden yarıyor, ne derinden kahrediyor? Kendilerinin çalıp kendilerinin söylediği, bir gün bu yaptıklarından belki çocuklarının da, ya-

kınlarının da büyük utanç duyacakları; rezil mi rezil programlarda, O'nu ille de bir diktatör olarak göstermek istedikçe, dünyanın verdiği bu yanıtlar, hepsinin kimyasını nasıl da bozuyor!

Onlarca gazetenin manşetlerinden, köşelerinden; onlarca televizyonun güdümlü, hormonlu ekranlarından, gün geçmiyor ki tarih adına tarih katledilmesin, bir yolu bulunup ona saldırılmasın. Meğerse Atatürk ne kadar zalim, ne kadar gaddar, ne kadar din, millet, insanlık düşmanıymış da, bundan Dünyanın haberi yokmuş!...

Millet ondan bir şey mi istemiş ki, O, kendiliğinden kendine iş çıkarmış da, düşmanla savaşmış da, sonunda bunca reform adı altında, bunca değişiklik yapmış, her değişiklikte halka zulmetmiş!

Oysa daha önceleri insanlarımız, hele de kadınlarımız, gençlerimiz, çocuklarımız işgal altında ne kadar da daha mutlu, daha huzurlu, yarınlarından daha emin, daha güvenli yaşarlarken... Bu soyu sopu, boyu posu hatta kilosuna bile belli olmayan Mustafa Kemal de nereden çıkmış?

İnönü ile bu "İki Sarhoş" kafa kafaya vermişler de, bu ülkeyi ne hale sokmuşlar meğer? Hâlâ onların çıkardıkları yasalarla mı bu ülke yönetilecekmiş?

Türeme tarihçiler ekranlarda bunları konuşuyor.

Ekranın bile yüzü kızarırken!...

Buna karşılık dünyaca ünlü *Time* dergisi bakın ne diyor?

Dergi, "Time 90. Yaşında: 90 Kapak Hikâyesiyle Modern Tarih Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey" başlığı ile hazırladığı sayfada, ilk sırayı Mustafa Kemal Atatürk'ü yayımladığı baskısına ayırdı.

Dergi, 24 Mart 1923 tarihli baskıda yer alan Atatürk için "Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden daha sonra Atatürk olarak tanınan asker Mustafa Kemal Atatürk, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu babası olarak çıktı. Atatürk'ün laik reformları ve otoriter çizgisi on yıllar boyunca Ortadoğu'da yankı uyandıracak bir efsane bıraktı" ifadesini kullandı.

Time, o yıldaki baskısından da şu paragrafı aktardı: "O, bugün Türkiye'yi özgürlüğüne kavuşturan biri. O, halkını, yabancı güçlerin boyunduruğundaki bu bataktan kurtardı. Onların

özündeki niteliklerini fark etmelerini sağladı ve onlara bağımsızlık düşüncesi ve hareketini getirdi.

Dergi, geçmiş 90 yıldaki kapaklarının arasında Charli Chaplin, Benito Mussolini, Mahatma Ghandi, Joseph Stalin, Adolf Hitler, Kraliçe 2. Elizabeth, Fidel Castro, John F. Kennedy ve Papa 2. John Paul sayılarını da yer verdi.

Şu işe bakar mısınız? Atatürk Papa 2. John Paul'dan da önde, daha doğrusu herkesten önde yer alıyor *Time*'a göre.

Unesco'nun Atatürk Kararı

Sene 1978.

Birleşmiş Milletler'in Kültür Kolu olan Unesco, Paris'te Genel Kurul yapıyor. Başkanlık Divanı'na bir önerge veriliyor:

"... Üç sene sonra 1981 geliyor. 1981 Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümüdür. Atatürk elbette 20.yüzyılın en büyük devlet adamlarından biridir. Bellidir ki Türkler o özel gün için, çok özel olarak hazırlanıyorlardır ama Atatürk'ü anmak bir tek Türklere bırakılmamalıdır. Çünkü Atatürk tüm insanlığın ortak paydasıdır, dolayısıyla hazır Birleşmiş Milletler'in kültür kolu burada toplantı halinde. UNESCO şu anda genel kurul yapıyor. Bu genel kurul bir karar almalıdır, bu karar üye devletlere iletilmelidir. Önümüzde 3 yıl var. Bu 3 yıl boyunca her ülke Atatürk için, üniversiteleriyle, bilim kurumlarıyla, sivil toplum örgütleriyle, medyasıyla özel olarak hazırlanmalı ve 1981 yılı bütün dünyada Atatürk yılı olarak anılmalıdır."

Önerge okunur ve bu önergeye bir delege itiraz eder.

Kürsüye gelen bu İsveç delegesi konuyu açıklarken, "Ben"-der, "Atatürk'ün büyüklüğünü elbette biliyorum. Türkler için, insanlık için, çağdaşlaşma için ne anlama geldiğini de biliyorum. Buna rağmen bir kaygım var. O kaygımı sizinle paylaşmak için söz aldım. Evet, Atatürk büyük bir devlet, bir cumhuriyet kurucusudur. Fakat dünyada 200'e yakın devlet var, yarısından fazlası da cumhuriyet. Bu kadar cumhuriyet kurucusu arasından, bugüne kadar kimse için düşünmediğimiz bir konuyu şimdi bir tek Atatürk için ve Türkler için düşünüyor olursak, bu ileride bir sıkıntıya yol açmaz mı? Bir süre sonra bir başka meslektaşımız bu kürsüye gelir, '... şimdi de George Washing-

ton'un doğumunun şu yılı, Napolyon'un ölümünün bu yılı, bu defa dünya onların da ölümünün veya doğumunun 150., 200. yıl dönümünü anmalıdır...' derse ve bu seçkin kurul buna hayır yanıtını verirse... gereksiz yere kırılganlıklara yol açmış olmaz mıyız? Dolayısıyla, Atatürk elbette çok büyük bir lider ama onu tarihe bırakalım. Bana göre bu kararı tartışalım, hemen oylamaya geçmeyelim. Görüşüm budur!" der ve yerine oturur.

Salon tam bir sessizliğe bürünmüştür.

Bunun üzerine bir kişi daha söz alır. Kürsüye gelen, o zamanın Sovyetler Birliği delegesidir. Daha o kürsüye yürürken, salonda fısıldaşmalar başlamıştır:

"Muhtemelen Lenin'den bahsedecek..."

Konuşmacı yumruğunu masaya vururken, "20. yüzyılda, hiçbir ülke bir Mustafa Kemal çıkaramadı ki böyle bir kaygı söz konusu olsun. Bu mümkün değildir. Dolayısıyla bu karar bugün alınmalıdır..." diyerek yerine oturur. Ardından oylamaya geçilir, aleyhte konuşan İsveçlinin de olumlu oy kullanmasıyla o gün, 1981 yılının tüm dünyada Atatürk Yılı olarak kutlanmasına karar verilir. Bu önerenin altında, 11 ülkenin yer almış olduğu görülür: Birinci sırada Yunanistan, ikinci sırada ise Sovyetler Birliği olmak üzere. Çünkü düşmanlar, Atatürk söz konusu olunca, en yakın dostlar olmuşlardır.

Birleşmiş Milletler'in hiçbir toplantısından oybirliği kararı çıkmamıştır. Kore Savaşı kararı bile orada da Rusya masayı terk ettiği için, Çin bu karara karşı çıktığı için, alınan karar oybirliği olmamıştır. Ancak bu kuruluş, Atatürk söz konusu olunca, O'nun manevi varlığı önünde saygıyla ve oybirliğiyle ayağa kalkmayı bilmiş, dünyadaki hiçbir lider için bugüne kadar düşünülmemiş bir uygulamayı, Atatürk için kabul etmiştir. Bu uygulama 1981'den bu yana bir başka lider için de tekrarlanmamıştır. Yani İsveç delegesinin kaygısı gerçek olmamış, Sovyet Delegesi haklı çıkmıştır. Neden?

Bir başka devlet adamı bulamadıkları için değil; bir başka "Atatürk" bulamadıkları için.

Kararın Gerekçesi

UNESCO'nun gerekçeli kararına gelince, özetle şunu dediler:

- "Atatürk, yirminci yüzyılın başında, emperyalizme karşı verilmiş mücadeleyi zafere dönüştüren ilk komutandır." Emperyalistler kendileriydiler. Böylece bir hakkı teslim ediyorlardı.
- "O, bir devlet kurucudur ve devletini kuruş koşulları, hiçbir ülkenin kuruluş koşullarına benzemez..." Gerçekten de, Kurtuluş Savaşı koşullarını en iyi onlar biliyorlardı, çünkü işgalciler kendileriydiler. Her şeyin göz tanığı idiler.
- "Kurulan bu devletin laik temel üzerine oturmuş olması"diğer bir önemli noktaydı. Hatta en önemli noktaydı. Çünkü laiklik demokrasinin önkoşuluydu.
- "Atatürk, tarihin kaydettiği en önemli devrimcidir. Muhafazakâr bir toplumda, o koşullarda yaptığı yenilikler ve devrimler olağanüstüdür."
- "Atatürk tüm ömrü boyunca, tam da UNESCO'nun hedefleri arasında olan pek çok ideali gerçekleştirmek için büyük çaba göstermiştir."
- "Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti, diğer cumhuriyetlere benzemiyordu, zira o, 'halk egemenliğine dayanan, demokratik ve laik, sosyal bir hukuk devleti niteliğinde olan bir cumhuriyeti."

Bu hususa vurgu yapılıyordu. Çünkü her cumhuriyet böyle değildi. Kimi cumhuriyetler vardı ki, halk egemenliğine değil, sınıf egemenliğine dayanır. İşçi sınıfına dayanan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği gibi.

Kimi cumhuriyetler vardır ki, din esasına, hatta o dinin tek bir mezhebine dayanır: İran İslam Cumhuriyeti gibi. Kimi cumhuriyetler vardır ki, diktatörlüklere dayanır. Afrika ve Latin Amerika cumhuriyetlerinin çoğu gibi. Atatürk ise yüzde 3'ü okuryazar olan Türk toplumuna, o günlerde sadece beş ülkede var olan kategorideki cumhuriyet anlayışında bir yönetimi lâ-yık görmüş ve "halk egemenliğine dayanan, yani demokratik bir cumhuriyeti"kurmuştu.

- "O büyük bir barış adamıydı. Bir asker olmasına rağmen 'Savaş mutlak bir zaruret olmadıkça, cinayettir' diyen tek asker Atatürk'tü" diyorlardı.
- "Bu nedenlerle 1981 yılı tüm dünyada "Atatürk Yılı"olarak anılmalıdır..."kararına varmışlardı.

Gerçekten de; Çanakkale'deki Şehitler Anıtı'nın temel atma törenine katılacak olan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya, törende okuması için verdiği metin, dost düşman herkesin yüreğine kazınmıştı.

Çanakkale'deki düşman Anzak askerlerini şimdi birer "kahraman"olarak selamlıyordu bu metinde Atatürk. Onların "dost bir ülkenin topraklarında, Mehmetçikle koyun koyuna, huzur içinde yatmakta"olduklarını belirtiyor, bu nedenle onların artık "bizim de evlatlarımız olduklarını"dile getiriyordu.

"Uzak diyarlardan evlatlarını gönderen anneler. Gözyaşlarınızı dindirin. Evlatlarınız bizim bağrımızda, rahat ve huzur içinde yatmaktadır"diyor, anneleri de büyük bir şefkatle teselli ediyordu. Barışa yaptığı katkı bununla da kalmıyordu. "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh"söylemini eyleme dönüştürmüş, kısacık ömrüne iki Barış Paketi sığdırmasını bilmişti:

1934 Balkan Pakti. Üyeler Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye.

Sonra da 1937'de Sadabad Pakti. Tahran'da bu isimdeki sarayda imzalandığı için adı böyle. Oysa onun da kurucusu Atatürk. Üyeler, Türkiye, İran, Irak, Afganistan.

Her iki paktın üyesi ülkelerin hepsi birbirine sınırdaş. Yani, batıdan doğuya doğru bakarsanız, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye, İran, Irak, Afganistan toprakları üzerinde o dönemde ne gözyaşı vardır, ne de kan.

Aynı ülkelere şimdi şöyle bir bakmak, Atatürk'ün tüm insanlık için ne denli önemli bir lider olduğunu bir kez daha anlatmaya yeterlidir. UNESCO'nun esasen yaptığı da budur. Atatürk'ten sonra Romanya işgallere uğradı. Bugün artık Yugoslavya diye bir devlet kalmadı, parçalandı. Yunanistan iç savaşa sürüklendi, İran'da rejim değişti. Irak diye bir ülke kalmadı, parçalandı, işgale uğradı, bölündü.

Afganistan kaçınıcı kez işgale uğradı. İç savaş bütün hızıyla sürüyor. Oysa "Romanya'nın en batı ucu olan Avrupa'nın merkezinden, Afganistan'ın en doğudaki sınırı olan Çin'e kadarki coğrafya üzerinde" Atatürk zamanında barış ve huzur vardı. Bugün kan ve gözyaşı egemen.

Bütün bu gerçekleri tüm açıklığıyla görüyor ve teslim ediyorlardı.

İlginç olan nokta şudur: Bu gerekçeyi kaleme alan on bir ülkenin başında Yunanistan, ikinci sırada da Sovyetler Birliği gelmektedir. Atatürk o denli büyük bir devlet adamı, bir liderdir ki, onun anısı önünde bir zamanlar düşman olduğu ülkeler bile saygıyla eğilmektedirler.

Burada Yunanistan için özel bir not düşmekte yarar vardır: Büyük Taarruz'u takiben Uşak'ta esir düşen Yunan Başkomutanı General Trikopis, Mustafa Kemal Paşa'dan öylesine insanca muamele görmüştür ki, Yunan askerinin Anadolu'da yaptığı mezalimi yakından bilen bu komutan, bunun altında iyice ezilmiş, ülkesine iade edildikten sonra da 1948 yılında ölünceye kadar her yıl 10 Kasım'da Atatürk'ün Selanik'teki bu evine gidip, Onun fotoğrafı önünde saygı duruşunda bulunmuştur.

Trikopis'in bu müzedeki ziyaretçi defterine her yıl yazdıkları saygı ve şükran dolu ifadeler, Atatürk'e olan hayranlığının tanığıdır.

Evet, Trikopis Atatürk'e şükran borçludur, hatta hayatını borçludur.

Kurtuluş Savaşı'nın sonunda Yunan ordusu denize dökülünce ülkesine dönen askerler Yunanistan'da darbe yapmışlar ve bu savaşa onay verip fiilen katılan tüm komutanları, başbakan Gunaris dahil kurşuna dizmişlerdir.

Yunanistan'ın talebine rağmen Atatürk Trikopisi Yunanistan'a vermemiş, önce Ankara'da, sonra Çankırı'da kamplarda alıkoymuş, ona bir esirden ziyade, bir konuk muamelesi yapmış ve ortalık durulduktan sonra da Yunanistan'a iade etmiştir.

Yunan Başbakanı Venizelos, bir zamanlar baş düşmanı olarak gördüğü Mustafa Kemal'e "Nobel Barış Ödülü" verilmelidir diyerek 1930 yılında İsveç Nobel Akademisine resmen başvurmuştur. Bu amaçla gönderdiği mektupta açıkladığı gerekçe bir tarihi belge niteliğindedir.

Yunanistan Atatürk'ü en iyi kavrayan ülkelerin başında gelir. Selanik Belediyesi, 1937 yılında, Atatürk'ün doğduğu evi yeni sahiplerinden satın alıp, bir incelik olarak Atatürk'e armağan etmiştir. Bilindiği gibi, şimdi Selanik Başkonsolosluğumuzun bahçesi içinde olan bu ev, müze haline getirilmiştir.

İşte dünyanın gözündeki Atatürk bu...

Ve de işte bu Atatürk'ü esir olmaktan kurtarıp yeniden vatan kıldığı bu topraklar üzerinde, esir/köle olmaktan çıkarıp özgür/yurttaş yaptığı kimi yaratıklar güya eleştiri haklarını kullanarak bu vatan, bu ulus, bu insanlık için başardıklarını değil de anasının soyunu sopunu, boyunun ölçüsünü, yakasının, ayakkabısının numarasını tartıştıkları o rezil programlara, akademisyen sıfatlı kimi zavallılar çıkıp; utanmadan, sıkılmadan, tüm gerçekleri saptırarak çanak tutuyorlar ya!...

Bunu da üniversite senatoları, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüleri sadece seyrediyor; hele Türk Tarih Kurumu, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu gibi kuruluşlardaki hocalar, bu rezilliklere, ellerinde gerçeği yansıtan her türlü bilgi ve belgeye sahip oldukları halde sadece seyirci kalıyorlar ve fakat gene de Atatürk'ün mirasından maaşlarını almaya devam ediyorlar ya!...

Hele devletin yetkili ve sorumlu Cumhuriyet Savcıları, Cumhuriyetin kurucusunu bu pisliklerden, vicdansızlardan, Allah korkusu taşımayan sahte Müslümanlardan, yasa emrine rağmen koruyamıyorlar ya!...

İşte o zaman içimde bir fırtına patlıyor:

"Bunları da öngörebilmiş miydin Atatürk?" diye...

Sonra da Büyük Nutku'nu hatırlıyorum.

Gençliğe Hitabı'nı, Bursa Nutku'nu yeniden okuyorum... Bugün olan biten ne varsa, bütün bunları nasıl da ön görebilmiş olduğuna gerçekten inanamıyorum.

Üç kuruşluk çıkarı uğruna, seni de, vatanın çıkarını, İslamın kutsalını da kolayca satıverecek bu kadar yaratığın, bu ülkede, utanmadan, sıkılmadan kol kola cephe oluşturabileceğini nasıl öngörebildiğine, bunda da nasıl haklı çıktığına inanamıyorum Atatürk, inanamıyorum.

Hele bunların bazen program çıkışında kendi aralarında yaptıkları muhtemel espriler gözümün önüne geliyor da...Veya

köşe yazısını yazı işlerine gönderdikten sonraki önce şöyle bir arkalarına doğru gerinip, ardından telefona sarılıp, aynı taife-den arkadaşlarına o günkü mahsulünü ballandıra ballandıra anlatışları... Sonra da daha gazete baskıya girmeden durum-dan ağa babalarını haberdar edişleri... Karşıdan yeni talimat-ları alışları... "Aman efendim ne zahmet ettiniz?"li cıvık cıvık yağ kokan yapmacık kahkahaları... Ardından gelsin milyonluk villaları... Sonra da yataklarına uzandıklarında, horultuları-nın her kademesinde boğazlarından akıp giden oluk oluk bir pisliğin içinde mışıl mışıl uyuyabilmeleri gözümün önüne ge-liyor da... Benim uykularım kaçıyor...

Bunu nasıl becerebiliyorlar, bu nasıl bir meşreptir, nasıl bir karakterdir?

İşte bunu anlayamıyorum ama Prof. Dr. Arnold Ludwig'i çok iyi anlıyorum. Hem de çok iyi.

- Bir üniversitenin desteğinde, tam 18 yıl süren bilimsel bir araştırma olur mu?

- Olur!

- Dünyanın gelmiş geçmiş tüm devlet adamları, aynı para-metrelerle ölçülüp, tespih taneleri gibi ardı ardına sıralanabi-lir mi?

- Sıralanabilir.

- Peki, buradan gene 1. olarak Atatürk çıkar mı?

- Vallahi ben Atatürk'e her zaman güvenirim. Yeter ki düşü-nebilen bir akıl, görebilen bir göz olsun...

Gerçekten de bir Amerikalı Profesör, üniversitesinden aldı-ğı destekle, ömrünün tam 18 (on sekiz) yılını bilimsel bir araş-tırmaya hasrediyor. Dünyadaki en ünlü tüm devlet adamlarını, ülkelerine giderek, haklarında sayısız kitap, makale, tez oku-yarak, aynı parametrelerle değerlendiriyor. Bu 18 yılın sonun-da bakın ne sonuca varıyor:

Atatürk, 20. yüzyılın en büyük lideri.

Amerikalı tarihçi ve psikiyatr Prof. Arnold Ludwig, dünya-nın çeşitli siyasi önderlerinin başarı ve önem derecelerini sı-nıflandıran 11 ölçeğe göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ü, 20'nci yüzyılın en büyük lideri ola-rak nitelendirdi.

Amerika Atatürk Toplumu adlı kuruluşun Washington'da düzenlediği yıllık Atatürk'ü anma konuşmasını, halen ABD'nin en eski yüksek öğretim kurumları arasında yer alan Brown Üniversitesi'nde görev yapan ve 2002'de yazdığı ve dünya liderlerini ele aldığı *Dağın Arslanı: Siyasi Liderliğin Doğası* adlı kitabıyla tanınan Prof. Dr. Arnold Ludwig yaptı.

11 Kriterden Oluşan Sistem

Aslen psikiyatrist olan ve daha sonra tarih ve siyasi liderlik konularını incelemeye yönelen Ludwig, siyasi önderlerin neden ve ne kadar önemli olduklarını tarafsız şekilde değerlendirebilecek bir ölçeği geliştirmek için uzun süre çalıştığını ve sonunda Jul Sezar, Napolyon ve George Washington gibi tarihi isimlerin, liderliği tanımlamak için ortak kullandığı 11 kriterden oluşan bir sistem belirlediğini anlattı. Ludwig'in verdiği bilgiye göre bu ölçeğin kriterleri "sıfırdan ülke yaratmak, toprakları genişletmek, iktidarda kalınan süre, askeri başarı, sosyal tasarım gücü, ekonomik başarı, devlet adamlığı, ideoloji ortaya koyma, ahlaken örnek olma, siyasi miras ve ülkenin nüfusu"ölçütlerinden oluşuyor. Daha sonra incelenen liderlere, bu kriterlerin her biri için 0 ile 3 veya 0 ile 5 arasında puan veriliyor. Prof. Ludwig, kitabında, 20'nci yüzyıla damgasını vuran yüzlerce lideri bu sisteme göre kıyasladığını ve Atatürk'ün en üst sırada geldiğini anlattı. Buna göre Atatürk, Ludwig'in kitabında bu 11 kriterden toplam 31 puan aldı. Sıralamada ikinciliği, 30'ar puanla komünist Çin'in kurucusu Mao Zedung ve II. Dünya Savaşı sırasındaki ABD Başkanı Franklin Delano Roosevelt elde etti. Aynı ölçeğe göre, dağılan SSCB'nin son lideri Mihail Gorbaçov 24, İngiltere'nin efsanevi başbakanlarından Winston Churchill 22, Güney Afrikalı lider Nelson Mandela 20, eski ABD başkanı Bill Clinton da 15 puan topladı.

Arnold Ludwig'e Göre En Büyük Lider Atatürk

Amerikalı tarihçi Prof. Dr. Arnold Ludwig, dünyanın çeşitli siyasi önderlerinin başarı ve önem derecelerini sınıflandıran

11 kritere göre 20. Yüzyılın en büyük liderlerini belirledi. Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk toplam 31 puan alarak yüzyılın en büyük lideri oldu.

Ludwig'in verdiği bilgiye göre bu ölçeğin kriterleri şöyle:

- Sıfırdan ülke yaratmak,
- Toprakları genişletmek,
- İktidarda kalınan süre,
- Askeri başarı,
- Sosyal tasarım gücü,
- Ekonomik başarı,
- Devlet adamlığı,
- İdeoloji ortaya koyma,
- Ahlaken örnek olma,
- Siyasi miras
- Ülkenin nüfusu ölçütlerinden oluşuyor.

Liderlere, bu kriterlerin her biri için 0 ile 3 veya 0 ile 5 arasında puan veriliyor. Prof. Ludwig, kitabında, 20. yüzyıla damgasını vuran yüzlerce lideri bu sisteme göre kıyasladığını ve Atatürk'ün en üst sırada geldiğini anlattı. Buna göre Atatürk, Ludwig'in kitabında bu 11 kriterden toplam 31 puan aldı.

Mustafa Kemal Atatürk: 31 puan

Mustafa Kemal Atatürk (1881, Selanik - 10 Kasım 1938, İstanbul), Türk asker ve devlet adamı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı (1923-1938). I. Dünya Savaşı sonrası Anadolu'da başlayan ulusal bağımsızlık mücadelesi olan Kurtuluş Savaşı'nın askeri ve siyasi önderi. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurucusu ve ilk genel başkanı.

Mao Zedung: 30 puan

Listenin ikinci sırasında Komünist Çin'in 9 Eylül 1976 tarihinde ölen diktatörü Mao Zedong yer alıyor. Mao, kendi eseri olan devrimle Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurmuş ve ilk başkanı olmuştur. Kurduğu devlet halen komünist rejimle yönetilmek-

te ve varlığını sürdürmektedir. Ayrıca Çin, ekonomik anlamda ABD ile boy ölçüşebilecek tek ülke olarak görülüyor.

Franklin Roosevelt: 30 puan

Franklin Delano Roosevelt, (d. 30 Ocak 1882 – ö. 12 Nisan 1945). Amerika Birleşik Devletleri'nin 32 başkanı olup aynı zamanda en uzun süreyle bu görevde kalanıdır. ABD halkı tarafından kısaca isminin baş harfleri olan FDR şeklinde anılır. Başkanlığa 4 kez seçilmiştir. ABD tarihinde Roosevelt'in dışında iki kezden fazla seçilmiş olan hiçbir başkan yoktur. Daha sonraları ABD yasaları değiştirildiği için yürürlükteki yasalara göre bundan sonra da hiçbir başkanın iki kezden fazla seçilmesi mümkün değildir.

Josef Stalin: 29 puan

Yosif Stalin (İosif Visarionoviç Cugaşvili) (1879-1953), 1922'den, 1953 yılındaki ölümüne kadar 31 sene boyunca, SSCB'nin ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin liderliği anlamına gelen Genel Sekreterlik yapmıştır. Lakabı olan "Stalin" Rusçada çelik anlamına gelir.

Benito Mussolini: 26 puan

Benito Mussolini (d. 29 Temmuz 1883, Forlì, İtalya - ö. 28 Nisan 1945), II. Dünya Savaşı sırasında İtalya'nın başbakanı. Hitler ile birlikte Faşizmin en önemli uygulayıcılarından.

Adolf Hitler: 25 puan

Adolf Hitler (d. 20 Nisan 1889, - ö. 30 Nisan 1945, Berlin, Almanya), 1933 itibarı ile Almanya'nın başbakanı ve 1934'den ölümüne kadar Almanya'nın Führer'iydi. Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin (NSDAP) kurucusu ve başkanıydı. Hitler saldırgan bir dış politika izleyerek Alman "yaşam alanı"nı (Lebensraum) genişletmek amacıyla Polonya'ya saldırdı. Hızlı saldırgan savaş taktikleri ile kurduğu Mihver Devletleri ittifakı Avrupa ve Asya'nın büyük bölümünü istila etti. ABD'nin de savaşa katılması ve Kızıl Ordu'nun Avrupa'ya girişiyle büyük bir yenilgiye uğradı, Almanya'nın yıkımına sebep oldu.

Mihail Gorbaçov: 24 puan

SSCB devlet adamı. 1985'ten 1991'e kadar Sovyetler Birliği'ni yöneten lider. Gorbaçov'un perestroika (yeniden yapılanma) ve glasnost (açıklık) adını verdiği reform çalışmaları Soğuk Savaş'ı bitirdi ancak bu reformlar Sovyetler Birliği Komünist Partisinin ülkede politik üstünlüğünü kaybetmesine ve sonrasında da Sovyetler Birliğinin dağılmasına neden oldu. Gorbaçov, 1990'da Nobel Barış Ödülünü kazandı.

Winston Churchill: 22 puan

Sör Winston Leonard Spencer-Churchill (30 Kasım 1874 Oxfordshire -24 Ocak 1965), dünya tarihinde önemli yeri olan İngiliz devlet adamıdır.

30 Kasım 1874'te, Lord Randolph Churchill'in ve Amerikalı eşi Jennie Jerome'un oğlu olarak dünyaya geldi. 1895'te Kraliyet Harp Okulunu bitirdi ve orduya girdi. Boerler Savaşı'nda esir düştü ve kaçarak milli kahraman haline geldi. Son yıllarını daha çok yazarak ve resim yaparak geçirdi. 1953 yılında Nobel Edebiyat Ödülünü kazandı. 1963'te Amerikan Devleti, kendisine onursal vatandaşlık verdi. 1965 yılında, 91 yaşında öldü ve Blenheim Palace'a gömüldü.

Nelson Mandela: 20 puan

18 Temmuz 1918'de Mvezo'da, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde doğdu.

Nelson Rolihlahla Mandela, Güney Afrika'lı Anti Apartheid aktivisti, 1994'ten 1999'a kadar ilk defa tüm halkın katıldığı seçimlerdeki Güney Afrika Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanıdır. Nobel ödülü sahibidir.

Bill Clinton: 15 puan

William "Bill" Jefferson Clinton (d. Hope, Arkansas 19 Ağustos 1946), Amerika Birleşik Devletleri'nin 42. başkanı. 1993 ile 2001 yılları arasında başkanlık görevini sürdürdü. ABD Başkanı seçilmeden önce Arkansas'ın 50. ve 52. valisi olarak yaklaşık 12 yıl görev yaptı. Bill Clinton şu anda kurucusu oldu-

ğu William J. Clinton Foundation (William J. Clinton Derneği) başkanlığını yapmaktadır. Bill Clinton'un başkan olduğu dönemde, ülkesi tüm tarihinin en barışçı ve en parlak ekonomik dönemlerinden birini yaşadı. Franklin Roosevelt'den bu yana ilk defa bir demokrat parti adayı ikinci kez başkan seçildi.

George Bush: 15 puan

1946 yılında doğan George W. Bush, Amerika Birleşik Devletleri'nin 41. başkanı George H. W. Bush'un oğludur. Başkan olmadan önce 1995-2000 yılları arasında Teksas eyaletinin valiliğini yapmıştır. 2000 yılında ABD Başkanlığına adaylığını koymuş, Cumhuriyetçi Parti'nin adaylığını alabilmek için Arizona Senatörü John McCain ile kıyasıya bir çekişme yaşamış ve galip gelmiştir. 7 Kasım 2000 tarihinde yapılan genel seçimlerde rakibi Al Gore'dan daha az oy almasına rağmen hayli tartışmalı bir belirsizlik döneminden sonra ABD Yüksek Mahkemesinin 5-4 olarak George W. Bush lehine karar vermesi sonucu başkan ilan edilmiştir.

İşte sıralama bu şekilde sonuçlanmıştır. Görüldüğü gibi tüm adaylar aynı parametrelerle değerlendirilmişlerdir. Sonuçta 20. yüzyılın en büyük devlet adamı, gene Atatürk çıkmıştır.

SONSÖZ YERİNE

KAR İZLERİ ÖRTMESİN...

Selanik İlkokul öğretmenlerinden Kırmızı Hafız Ahmet Efendi'nin oğlu Ali Rıza Efendi ile Sofuzâde Feyzullah Ağa'nın kızı Zübeyde'nin evliliğinden üç kız, üç erkek çocuk dünyaya gelir.

1871 yılındaki bu evlilik ilk meyvesini hemen bir yıl sonra vermiş, çocukluktan genç kızlığa henüz adımını atmış olan Zübeyde, daha on beş yaşında iken işte anne oluvermiştir.

Bebeğin adını Fatma koyarlar.

Ali Rıza Efendi'nin kız tarafını bu evliliğe ikna edebilmesi hiç de kolay olmamıştır. Zübeyde'nin babası Feyzullah Ağa'nın birinci eşinden oğlu Hüseyin Ağa, bu evliliğin gerçekleşmesi için Zübeyde'nin annesi Ayşe Hanım'ı ikna etmede epeyi zorlanır. Ayşe Hanım Feyzullah Ağa'nın üçüncü eşidir.

Hüseyin Ağa, Selanik eşrafından Hacı Süleyman Ağa'nın Langaza'daki çiftliğinde Subaşı (kâhya) olarak çalışmaktadır. Ali Rıza Efendi'nin vakitsiz ölümü üzerine Zübeyde Hanım'ın üç çocuğu ile birlikte bir süre kalacağı, küçük Mustafa ile Makbule'nin kargaları kovalayacakları çiftlik işte bu Rapla Çiftliği'dir, Hüseyin Ağa da bu çiftliğin yöneticisi.

Sonunda Hüseyin Ağa'nın da telkinleri ile Ayşe Hanım yumuşar ve evlilik gerçekleşir. Zaten o günlerin âdetleri gereği,

evlilik gibi konularda kararı erkekler verir. O nedenle bu konuda Zübeyde'nin de görüşünün alınmış olması beklenemez.

Yeni evliler Selanik'te Ali Rıza Efendi'nin Yeni Kapı Mahallesi'ndeki baba evine yerleşirler ve ilk çocukları Fatma işte bu evde dünyaya gelir (1872). Bu esnada Ali Rıza Efendi Osmanlı Rumeli'sinin o zamanki Yunanistan sınırında, Olimpos Dağı eteklerinde, Çayağzı veya Papaz Köprüsü denilen dağlık, ıssız bir yerde, gümrük memuru olarak çalışmaktadır.

Fatma'dan sonra birer yıl arayla iki erkek çocukları daha olur. Ahmet 1874'de, Ömer 1875'de doğar. Ömer'in doğumuna henüz sevinemedi, Fatma'nın veremden ölümüyle sarsılırlar (1875).

Ali Rıza Efendi'nin görev yaptığı gümrük kapısı son derecede tehlikeli bir sınır geçididir, dağlar Rum eşkıyası ile doludur. Eşkıya bu gümrük kapısından geçen her şeyi haraca bağlamıştır. Rahat, huzur yoktur. Ali Rıza Efendi Gümrük İdaresi'nden istifa edip ailesini Selanik'e taşır ve kereste işine başlar ama başı eşkıya ile gene derttedir. Bir defasında eşkıya tarafından kaçırlır, hayatından ümit kesilir, önemli bir haraç ödeyerek ancak kurtulur. O korku dolu günlerin acısı da çocuk Mustafa'nın belleğinden hiç mi hiç silinmeyecek, oluşmakta olan karakterinde önemli rol oynayacaktır.

Kereste ticareti sayesinde gelir düzeyi nispeten yükselen Ali Rıza Efendi, eşi Zübeyde, çocukları Ahmet ve Ömer'le birlikte, Selanik'in Islahhane semtinin Ahmet Subaşı mahallesindeki üç katlı bir eve taşınırlar. Mustafa işte bu evde dünyaya gelir (İleride, 1908 yılında Mustafa Kemal Bey bu evi satın alacak, Balkan Savaşı'ndan sonra Selanik kaybedilince Zübeyde Hanım ve Makbule İstanbul'a geldikleri için ev terk edilecek, Lozan Anlaşması gereğince de mülkiyeti Yunan hükümetine geçecektir. 1937 yılında Selanik Belediyesi bu evi Atatürk'e armağan edecektir. Ev bugün müze haline getirilmiştir).

Ali Rıza Efendi çocukken beşiğini salladığı küçük kardeşi Mustafa'yı kazayla beşikten düşürüp ölümüne yol açmıştı. Bunu hiç unutmadı. 1881 yılında bir oğlu daha doğunca, kardeşinin ismini oğluna verdi: Mustafa.

Aile, Fatma'nın acısını Mustafa ile unutmaya çalışırken çok daha büyük bir acıyla sarsıldı. Ahmet ve Ömer 1883 yılında tüm ülkede hüküm süren çiçek salgınına kurban gittiler. İki kardeşin aynı anda ölümü, Ali Rıza Efendi'yi inanılmaz ölçüde sarstı. Şimdi ailenin tüm ilgisi, küçük Mustafa'nın üzerinde yoğunlaşmıştı ki 1885 yılında Makbule doğdu. Bu mutluluk da çok sürmedi. Ali Rıza Efendi 1888 yılında ölürken, Zübeyde Hanım Naciye'ye hamile idi. Naciye 1889 yılında doğdu (1901'de de ölecektir).

Eşinden kalan ayda iki meci diye gelirle ve üç küçük çocukla yaşam mücadelesi vermeye başlamıştı Zübeyde Hanım. Bu neredeyse imkânsızdı. Ağabeyi Hüseyin Ağa Zübeyde ve çocukları, Langaza'daki Rapla Çiftliği'ne götürdü. İşte Küçük Mustafa ile Makbule'nin kargaları kovaladığı çiftlik bu çiftlikti.

Rapla Çiftliği'nin korucusu küçük Mustafa, duvar gazetesi çıkarttığı için zindanlara atıldığında Mustafa Kemal Efendi; Trablus'ta, Derne ve Bingazi'de Bnb. Mustafa Kemal Bey; Çanakkale'de önce Yb. sonra Alb. Mustafa Kemal Bey, Filistin Cephesi'nde Mustafa Kemal Paşa; Ankara'da TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Sakarya'da Gazi Mustafa Kemal Paşa; Dumlupınar'da Mareşal Mustafa Kemal ve nihayet Cumhurbaşkanı Atatürk olarak anıldı.

1893 yılında Selanik Askeri Rüştıyesi'nde giydiğı asker üniformasını, 1927 yılında ordudan emekli oluncaya kadar büyük bir onurla taşıdı.

Vatanını savunmak uğruna Trablus'tan Balkanlara; Çanakkale'den Kafkasya'ya; Filistin'den Suriye'ye; Sakarya'dan Dumlupınar'a kadar tüm cephelerde savaştı, hiç yenilmedi.

Dünya O'nu "Dâhi bir asker"olarak tanıdı ama asıl "Savaş, mutlak bir zaruret olmadıkça, cinayettir!"sözüyle hatırladı. O'nu bir savaş adamı olmaktan çok, bir barış adamı olarak selamladı.

Birleşmiş Milletler'in kültür kolu olan UNESCO, 1981 yılının tüm dünyada "ATATÜRK YILI"olarak anılması kararını alırken, O'nun,

- "Emperyalizme karşı ilk kurtuluş savaşını veren ve bu mücadeleyi zafere ulaştıran bir komutan, bir ulusal kahraman;

- Çöken bir imparatorluktan, halk egemenliğine dayalı, hukukun üstünlüğünü esas alan, çağdaş ve laik, demokratik bir cumhuriyet çıkaran bir devlet kurucu;
- Tarihin ender kaydettiği bir devrimci;
- Kendi yurdunda olduğu kadar tüm dünyada da barışı samimi olarak isteyen seçkin bir dünya yurttaşı olarak selamlıyor,
- Böylece Atatürk, tüm dünya için "aydınlık geleceğin bir simgesi olarak" yıl boyu saygıyla anılıyordu.

Gerçekten de, çağdaşı devlet adamları olarak örneğin Hitler, *Kavgam* kitabında, iktidara gelirse nasıl kavga edeceğini tüm dünyaya ilan ederken, Alman ulusundan kendisini iktidara taşımasını istiyor, bu gerçekleşince de milyonlarca insanın ölümüne yol açacak bir savaşı başlatmaktan çekinmiyordu...

Tam da bu sırada bir diğeri Mussolini, Akdeniz için "Bizim Deniz"(Mare Nostrum) diye seslenerek eski Roma İmparatorluğu'nu ihya etme hayallerini güdüyor, Habeşistan'ı (Etiyopya) işgal ediyor, Arnavutluk'u koruması altına aldığını ilan ederek Ege Denizi'ne atlayacağı günün hesaplarını yaparken, emperyalist ve saldırgan tutumunu sürdürüyordu...

İşte tam da bu sırada, bütün bunlara karşılık olmak üzere Anadolu'nun bozkırındaki ıssız bir kentten, Ankara'dan Atatürk, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" diye yanıt veriyordu.

Sadece söylemekle de kalmıyor, bu söylemi eyleme dönüştürüyordu:

Batı'da kurduğu Balkan Paktı ile (Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya), Doğu'da kurduğu Sadabat Paktı (Türkiye, İran, Irak, Afganistan) sayesinde, Avrupa'nın ortasından Çin'e kadar bir barış çemberi oluşturunuyordu. Her iki paktın kurucusu ve önderi Türkiye, mimarı Atatürk idi ve O'nun zamanında bu ülkelerde ne kan vardı ne de gözyaşı.

Bir de aynı ülkelerin şimdiki haline bakın... Sadece bu iki dönemi kıyaslayarak bile, Atatürk'ün tüm insanlık için ne denli önemli olduğunu kolayca anlayabilirsiniz...

1934 yılında, Çanakkale Şehitleri anısına yapılacak bir anıtın temel atma töreni için İçişleri Bakanı Şükrü Kaya görevlendirilmişti. Hareketinden bir gün önce, Çankaya' da akşam yemeğindeydiler. Atatürk sordu:

"Yarın sen gidiyorsun Çanakkale'ye Şükrü Bey, öyle değil mi?

"Evet Paşam!"

"Orada nasıl bir konuşma yapacaksın?"

Şükrü Bey şaşırılmıştı. Kendini toparladı:

"Paşam"dedi, "Yahya Çavuş'ları, Seyit Onbaşı'ları, Arıburnu'nu, Conk Bayırı'nı, Anafartalar'ı anlatacağım... 'Ben size ölmeyi emrediyorum...' dediğiniz Kemal Yeri'nden konuşacağım, 250 bin şehit, yaralı sakat verdiğimiz, Mehmetçiğin o muhteşem zaferini anlatacağım, sizi anlatacağım!..."

Sofrada soluk kesilmişti. Gözleri buğulanmış, belli ki o günlere gidivermişti:

"Hayır, çocuk hayır "dedi. "O günler çok gerilerde kaldı!... Sofra devam etsin!"

Sonra sofradan kalktı, kütüphaneye gitti, bir saat sonra elinde bir metinle döndü. Bu metindeki dizeler, bugün Şili'den Montreal'e, Havana'dan Budapeşte'ye kadar birçok ülkedeki Atatürk anıtlarının kaidelerine olduğu gibi tüm dünya analarının yüreklerine de kazındı:

"Bu memleketin toprakları üzerinde canlarını veren kahramanlar! Burada bir dost vatanın toprağındasınız. Huzur ve sessizlik içinde uyuyunuz. Sizler Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen anneler, gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim de evlatlarımız olmuşlardır."

Yüreği bu denli insan sevgisi ile dolu, gerçek bir yurtsever, gerçek bir kahraman, gerçek barış adamına bugün tüm dünyanın her zamankinden çok daha fazla ihtiyacı var.

En çok da, kendi yurdunun, kendi vatanının...

Oysa şu tabloya bakar mısınız?

Vatanı kurtarmak için yedi cephede savaştı, şimdi yetmiş cephenin saldırısı altında.

Yunan bile bu kadar zalim, bu kadar acımasız, bu kadar haysiyetsiz saldırmamıştı. O'nun anasına babasına, şerefine haysiyetine, Yunan gavuru dediğimiz gâvur bile bu kadar haince saldırmamıştı. Aksine, Yunan Başbakanı Venizelos, "Nobel Barış Ödülü Atatürk'e verilmelidir, çünkü..."diyerek resmen Nobel Akademisi'ne başvurmuştu.

O, "Adalet Mülkün Temelidir!" demişti. Şimdi adliyelerden fotoğrafları depolara indiriliyor, memleketten heykelleri kaldırılıyor. Çünkü Atatürk'le hiçbir şekilde yüz yüze, göz göze gelmeye cesaretleri yok.

Ne emperyalistlerin ne de onların bu aziz vatanın orasında burasında yuvalanmış, şimdi iklimi müsait görünce kafalarını inlerinden çıkarıp dışlerini gösteren kuyruklarının, Atatürk'le yüzleşecek suratları elbette yok.

Hırsızlar, namussuzlar, işbirlikçiler, yobazlar O'nun yüzüne nasıl bakabilirler ki?

Fotoğraflarına, heykellerine saldırımalarının asıl nedeni budur.

Yüzleşmeye cesaretleri yoktur.

Üstelik cahildirler. Nasıl mı?

"Devlet başkanlarının fotoğraflarının bütün devlet dairelerinde, kamu kuruluşlarında, okullarda, sınıflarda, dış temsilciliklerde, dışarıdan fark edilecek şekilde asılması gerektiği emrini verenin Sultan II. Mahmut olduğunu" bilselerdi, acaba ne yaparlardı, bilmiyorum.

Bildiğim şey, her yurtseverin Cumhuriyet'i ve kazanımlarını korumak ve kollamak üzere safları sıklaştırmaları, Kurtuluş'ta olduğu gibi, tek yürek, tek bilek, yepyeni bir Kuvayi Milliye ruhuyla yeniden ortaya çıkmaları gereğidir.

Bunu mutlaka başarmalıyız ki, aman ha...

KAR, İZLERİ ÖRTMESİN...

Orhan Çekiç

FOTOĞRAFLAR

15 27617/2592
2 (Rev. 10-1-60)

SAVING THE WORLD

STAFFORD, MISSISSIPPI, IS LOCATED IN STAFFORD COUNTY, MISSISSIPPI, A COUNTY OF THE STATE OF MISSISSIPPI.

The following are the

Alabama, Mississippi, Florida, Georgia, South Carolina,
 Louisiana, Texas, Arkansas, Missouri, Illinois, Indiana, Ohio,
 Kentucky, Tennessee, West Virginia, Maryland, Delaware, New Jersey,
 New York, Pennsylvania, New Hampshire, Vermont, Maine, New Brunswick,
 Ontario, Quebec, Nova Scotia, Prince Edward Island, Newfound-
 land, British Columbia, Alberta, Saskatchewan, Manitoba, Ontario, Quebec,

[REDACTED]

[REDACTED] on October 1 of the previous year.

[REDACTED] a number of the August 1970 issue.

Therefore, as the Secretary stated, the National Institute should be advised to advise the Congress of National and give to the benefits of the valuable representation.

Intelligent Computer Tools for Space Science and Technology
David J. Wertz, Editor, *Intelligent Computer Tools for Space Science and Technology* (IEEE Press, 1992)

WELCOME TO THE TUGBOY DELEGATION

Dünyanın en büyük uluslararası ticaret fuarına Türkiye'nin katılması için yapılan önemli kararlardan biri İstanbul Kültür Aka'da oldu.

“Hapromeris diplocephala, sedem daret
coloribus luteis.”

Topylak. "Beytümme zıvazlıdıkum"
ayyıldanmazın ik kuz vengiyi ve 45 öymün
vazırlığıdır. Türkiye'nin topalakla davar
edilmesini kurtarır.

Dr. Javet hakkında Türkiye, Millîyetin
Gazetesi'ne katılmaya başladılar.

Y4 2052 346

LİDERLERDEN MESAJLAR
MUSSOLİNİ

“MARE
NOSTRUM!”
“BENİM
AKDENİZİM

LİDERLERDEN MESAJLAR
ATATÜRK

YURTTA
SULH
CİHANDA
SULH

Russ Haindologung

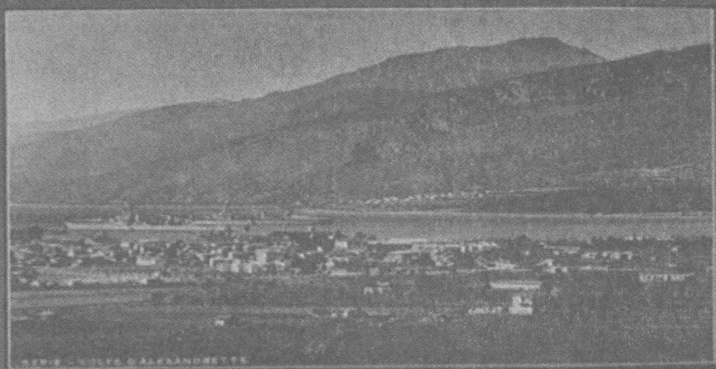

Aktörler, Frutsew'da Anadolun genç öğrencileri ve halkı selâmlıyor (10 Haziran 1937).

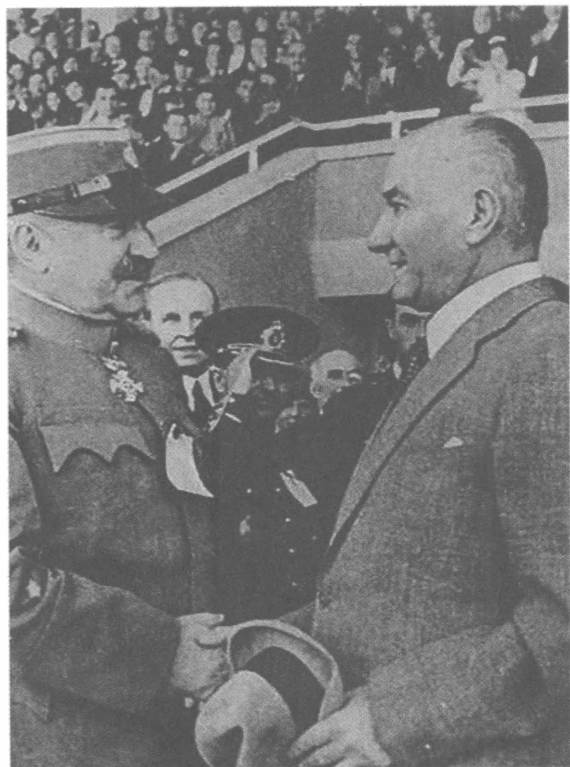

19 Mayıs 1938
günü Ankara'da
Zafer Anıtı'na
çıkarak
Anadoludaki
milletleri
19 Mayıs
kutlamaları
yürüyüşü
dünyadaki
uluslara
dilekleri
gösteren

From Constantinople

1918'de İskenderun Şehrinin İngiliz'ler tarafından işgali

Atatürk, son yurt gezisini Akdeniz kıyılarına yapmıştı. Resimde 20 Mayıs 1938 günü Atatürk'un Mersin'de karşılanışı sırasında sağında Vali Rüknüttin Nasuhioğlu (şapkası elinde), solunda Gen. Haluk Akoguz, arkada Kılıç Ali, Başyaver Celâl Üner, Salih Bozok görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı

(2)

afizeli için yeni bir ümit zılsesi olduğu
inanıyorum. Kardeşim Bozok, Sevgili Hatice
gördükçe onun ümidi sarılsamasına ve
niskin olduğu kadar veseli kahhasına çalış-
malız. Yine en büyük ^{zihni} iyilik onun nasih
ve nasiri kuvvetinden gelecektir.

Beni talendat etmek hutfuraya çok
ninnettain Bozok. Teessürlü, ümitli olarak
ve candan dua ederek takip ediyorum. Bergma
teşviki, zohretti bir doktor imiş. Bu hastar-
lığın seyrinde birdenbire iyilik, tarakkün
devesi hisule geldiği vaki imiş. Bu ikmalen
çok ümit bağladığımız işiktardır.

③.

İstahı ki gördüğün zaman yormazsa
benin tarafıdan ellerini, yüzünü hasretle
öpermisin?

Mektuplarını daima beklerim.

Gözlerin yaşlı olarak muhabbeti göz-
lerinden tekrar tekrar öperim Sevgili

Kardamın

İsmet İnönü

arka da Sayfa (7)

Sergili bazar, Sergili velimmetim
Muhterem Celal Bayar bana sizin
selamınızı getirdi. Çok sevindim. Bir
soğuk algınlığının yatakte yatıp
Çekirken sizden kutsakâr ve şefkate
bir haber bana ihya edici bir ilaç
gibi geldi. Yüreğimin ta içinde bütün
muhabbet hislerim sızladı. Bütün
minim en aziz hatıralar taze
eden hatıralar hafızomda canlandı.
Aziz varlığınız düşüncelerinizi ali-
cenap tinsaidir. Sizin bir anıml

efiyet bulması, yegâne ve en samî-
mî dileğindir. Sizi kudret ve sahtek
ve şan, şeref arasında ve başı-
mızda görmek inidim her zamandan
aynıdır. Sağlamdır.

ve can verici yüzünüzden, doyma^{da}
binlerce öperim sevgili Atatürk, büyü
Atatürk, vefatından Atatürk

Tayin ile : İsmet İnönü

E.
Telefonla Vedit
aygün sarıtaş
y. Cınap verildi
7. 5 - 38
H

Kamâlî Tâhîrî

①

3.8.918

Kardeşim Salih

Mektubunuza büyük tesarrük oldum. Hayatınız bir surette yavaş bir daha sırladı. Acih düzgünlerinizi nasıl ifade edeceğimi bilmiyorum. Vefak, Vatanperver kalbinizin elenlerini anlıyorum. Bolinden geldi kadar vaziyeti takip ettim. Hastalığınız ciddi olduğu görülüyor. Ben kuvvetli umidini mütefaze ediyorum. Hastalığınız tarakkuf haline geçmesi ve vücudun kuvvetlenmesi ihtimali daima vardır. Son alınan sihhî tedbirlerin de canımızdan sergili hastalığınızın

KAYNAKLAR

- Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.1-2, İstanbul, 1992.
- AŞİROĞLU, O. Gazi, *Son Halife Abdülmecid*, Burak Yayınevi, 1992.
- AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, c.1-2, İstanbul, 1992.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara, 1983.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.1-4, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
- ATAY, Falih Rıfkı, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul, 1998.
- ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul, 1980.
- ATEŞ, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul, 1984.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Milli Mücadele Tarihi*, c.1-4, İstanbul, 1985.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, c.1-3, İstanbul, 1982.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, c.1-3, İstanbul, 1975.
- BARDAKÇI, İlhan, *Vahdettin'den Mustafa Kemal'e*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- BARDAKÇI, Murat, *Şahbaba*, İstanbul, 1998.
- BAYUR, Hikmet, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.
- BAYUR, Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- BIYIKLIOĞLU, Tefik, *Atatürk Anadolu'da (1919 - 1921)*, Ankara, 1981.
- BORAK, Sadi, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Demeçleri*.

- ÇEKİÇ, Orhan, *İmparatorluk'tan Cumhuriyete Türk Kurtuluş Savaşı Belgeseli*, İstanbul, 2002.
- ÇEKİÇ, Orhan, *Mondros'tan İstanbul'a*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2007.
- ÇEKİÇ, Orhan, *Samsun'dan Erzurum'a*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2007.
- ÇEKİÇ, Orhan, *Sivas'tan Ankara'ya*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2007.
- ÇEKİÇ, Orhan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi: 1699-1917*, c.1, İstanbul, 2010.
- ÇETİNER, Yılmaz, *Son Padişah Vahdettin*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.
- GAZİ MUSTAFA KEMAL, *Nutuk*.
- GENÇOSMAN, Kemal Zeki, *Atatürk Ansiklopedisi*, c.10, May Yayınları, 1971.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *Atatürk'ün Anıları*, Bilgi Yayınevi, 1997.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTK Basımevi, Ankara, 1993.
- GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, *Vahideddin Gurbet Cehennemi'nde*, İstanbul, 1991,
- GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, *Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul, 1994.
- HELMREICH, Paul, C., *Sevr Entrikaları*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.
- JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, TTK, Ankara, 1991.
- JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.1-2, TTK, Ankara, 1989.
- İĞDEMİR, Uluğ, *Atatürk'ün Yaşamı*, c.1, TTK, Ankara, 1988.
- İNAN, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1984.
- İNAN, Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, TTK, Ankara, 1991.
- KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.1-2, TTK, Ankara, 1988.
- KOCATÜRK, Utkan, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992.
- KOLOĞLU, Orhan, *Kim Bu Mustafa Kemal*, Kasım 1997.

- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK, Ankara, 1998.
- LORD, Kinross, *The Rebirth Of a Nation*, Unwin Brothers Ltd, 1964.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, TTK, Ankara, 1990.
- ONAR Mustafa, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, c.1-2, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1995.
- ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni*, c.1-2, Emre Yayınları, 1993.
- ÖNDER, Mehmet, *Atatürk'ün Almanya ve Avusturya Gezileri*, İş Bankası Kültür Yayınları Ankara, 1993.
- ÖZAKMAN, Turgut, *Vahdettin, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1997.
- ÖZALP, Kâzım, *Milli Mücadele*, c.1-2, TTK, Ankara 1998.
- ÖZER, Mehmet, *Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na*, Kültür Bakanlığı Yayını.
- PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu-Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, Sabah Yayınları, İstanbul, 1993.
- RIFAT, Mevlânzade, *Türkiye İnkılâbının İç Yüzü*, 1993.
- SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c.1, 30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919, Ankara 1993; c.2, 23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920, Ankara, 1994.
- SELEK, Sebahattin, *Anadolu İhtilâli*, c.1-2, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987.
- SONYEL, R. Salâhi, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK.
- SONYEL, R. Salâhi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.1-2, Ankara 1991.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, c.1-2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973.
- ŞAMSUTDİNOV, A. M., *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923)*, Doğan Kitapları, İstanbul, 1999.
- ŞİMŞİR, Bilal, *İngiliz Belgeleri'nde Atatürk*, c.1, Ankara, 1973; c.2, Ankara 1975.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya*, c.1-3, Milli Eğitim Yayını, İstanbul, 1991. TEVETOĞLU, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara, 1971.
- TEZER, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, TTK, Ankara, 1989.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Bilgi Yayınları, Ekim 1998.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, TTK, Ankara, 1987.

YAVUZ, Ünsal, *Atatürk-İmparatorluk'tan Milli Devlete*, TTK, Ankara, 1990.

Makaleler

AKTEPE, Münir, "Atatürk'e Dair Bazı Belgeler", *Belleten*, c.XXXII, no.128, Ekim 1968, s.441 vd.

"Amasya Mülakatı'nın Tam Metni", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTDD)*, no.14, Kasım 1968, s.28-29.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Araştırma Grubu, "Atatürk'ün 3.7.1919'da Erzurum'a Gelişi", sayı 3, Temmuz 1985.

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşuna Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, c.1, sayı 1, Haziran 1941.

"Atatürk'ün Askerlikten İstifası", *Tarih Vesikaları*, c.1, sayı 5, Şubat 1942.

BAYUR, Hikmet, "Birinci Genel Savaşın Sonra Yapılan Barış Antlaşmaları", *Belleten*, c.XXX, no. 117.

HASIRCIOĞLU, Talât, "Kâzım Karabekir Mustafa Kemal Paşa'yı Tutuklamayı Reddediyor", *BTDD*, no.4, Ocak 1968.

HOWARD, Harry, "Türkiye'yi Yoketme Planları", *BTDD*.

JAESCHKE, Gotthard, "Mondros'a Giden Yol", *Belleten*, c.XXVIII, no.109, Ocak 1964, s.141-151.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin İlk Günü", *BTDD*, no.35, Ağustos 1970, s.4 vd.

KUTAY, Cemal, "Amasya Protokolü'ndeki Gizli Madde", *Tarih Konuşuyor*, c.1, no.2, Mart 1964, s.90.

MUTLUÇAĞ, Hayri, "İşgal Altındaki İstanbul", *BTDD*, no.6, s.13.

SAĞLAMER, Kayhan, "Anadolu'nun İşgali ve Yunan Mezalimi Hakkındaki Mütteliklerarası Komisyonun Raporu", *BTDD*, No.49, Ekim 1971, s.5-10.

SERTOĞLU, Murat, "Amasya Protokolü'nün Tam ve Gerçek Metni", *BTDD*, no.3, Aralık 1967, s.9-13.

SERTOĞLU, Murat, "Bir İhanetin Belgesi", *BTDD*, No.7, Nisan 1968, s.3.

SERTOĞLU, Murat, "Birinci Cihan Savaşı'na Girişimizin Gerçek Sebepleri", *BTDD*, no.15, Aralık 1968, s.3-13.

- SERTOĞLU, Murat, "Mütareke Devrinde Saltanat Şûrası ve Milli Şûra Hazırlıkları", *BTDD*, no.22, Temmuz 1969, s.28.
- SİREL, Münir, "Sevr Anlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şûrası", *BTDD*, no.4, Ocak 1968, s.15-21.
- SONYEL, Salâhi, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre, Albay Lawrence, Hâşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı?", *Belleten*, c.LI, no.199, Nisan 1987.
- SONYEL, Salâhi, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgeleri'nin Işığında 1919 Osmanlı-İngiliz Gizli Anlaşması", *Belleten*, c.XXXIV, no.135, Temmuz 1970, s.437-449.
- SONYEL, Salâhi, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması", *Belleten*, c.LIV, no.209, Nisan 1990.
- SONYEL, Salâhi, "Son Osmanlı Padişahı Vahdettin ve İngilizler", *Belleten*, c.XXXIX, no.154, Nisan 1975, s.257-264.
- TEVETOĞLU, Fethi, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbourn Görüşmesi", *Türk Kültürü*, no.76, Mart 1969.
- UNAT, Faik Reşit, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi", *Tarih Vesikaları*, c.2, no.10, s.241.
- UNAT, Faik Reşit, "Mustafa Kemal Paşa'ya 9. Ordu Kıtaaatı Müfettişi Sıfatıyla Verilen Vazife ve Selâhiyetlere Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, c.2, no.12, Nisan 1943.
- YAVUZ Ünsal, "İngiliz ve Fransız Resmi Belgeleri'nde İstanbul'un İşgalini Hazırlayan Gelişmeler", *Belleten*, c.LVI, sayı 217, Aralık 1992.
- YEŞİLÇAYIR Neşe, "Atatürk'ün 1919 İstanbul-Samsun Yolculuğu", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, c.1, s.405.